ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

# ทีฆนิกาเย

# มหาวคฺคฏฺฐกถา

## ๑. มหาปทานสุตฺตวณฺณนา

### ปุเพฺพนิวาสปฏิสํยุตฺตกถา

**๑. เอวํ เม สุตํ…เป…. กเรริกุฏิกายนฺ**ติ มหาปทานสุตฺตํฯ ตตฺรายํ อปุพฺพปทวณฺณนา – **กเรริกุฏิกายนฺ**ติ กเรรีติ วรุณรุกฺขสฺส นามํ, กเรริมณฺฑโปป ตสฺสา กุฏิกาย ทฺวาเร ฐิโต, ตสฺมา ‘‘กเรริกุฏิกา’’ติ วุจฺจติ, ยถา โกสมฺพรุกฺขสฺส ทฺวาเร ฐิตตฺตา ‘‘โกสมฺพกุฏิกา’’ติฯ อโนฺตเชตวเน กิร กเรริกุฏิ โกสมฺพกุฏิ คนฺธกุฏิ สลฬาคารนฺติ จตฺตาริ มหาเคหานิ, เอเกกํ สตสหสฺสปริจฺจาเคน นิปฺผนฺนํฯ เตสุ สลฬาคารํ รญฺญา ปเสนทินา การิตํ, เสสานิ อนาถปิณฺฑิเกน การิตานิฯ อิติ ภควา อนาถปิณฺฑิเกน คหปตินา ถมฺภานํ อุปริ การิตาย เทววิมานกปฺปาย กเรริกุฏิกายํ วิหรติ ฯ **ปจฺฉาภตฺตนฺ**ติ เอกาสนิกขลุปจฺฉาภตฺติกานํ ปาโตว ภุตฺตานํ อโนฺตมชฺฌนฺหิเกปิ ปจฺฉาภตฺตเมวฯ อิธ ปน ปกติภตฺตสฺส ปจฺฉโต ‘‘ปจฺฉาภตฺต’’นฺติ อธิเปฺปตํฯ **ปิณฺฑปาตปฏิกฺกนฺตานนฺ**ติ ปิณฺฑปาตโต ปฏิกฺกนฺตานํ, ภตฺตกิจฺจํ นิฏฺฐเปตฺวา อุฏฺฐิตานนฺติ อโตฺถฯ

**กเรริมณฺฑลมาเฬ**ติ ตเสฺสว กเรริมณฺฑปสฺส อวิทูเร กตาย นิสีทนสาลายฯ โส กิร กเรริมณฺฑโป คนฺธกุฏิกาย จ สาลาย จ อนฺตเร โหติ, ตสฺมา คนฺธกุฏีปิ กเรริกุฏิกาปิ สาลาปิ – ‘‘กเรริมณฺฑลมาโฬ’’ติ วุจฺจติฯ **ปุเพฺพนิวาสปฏิสํยุตฺตา**ติ ‘‘เอกมฺปิ ชาติํ, เทฺวปิ ชาติโย’’ติ เอวํ วิภเตฺตน ปุเพฺพนิวุตฺถกฺขนฺธสนฺตานสงฺขาเตน ปุเพฺพนิวาเสน สทฺธิํ โยเชตฺวา ปวตฺติตาฯ **ธมฺมี**ติ ธมฺมสํยุตฺตาฯ

**อุทปาที**ติ อโห อจฺฉริยํ ทสพลสฺส ปุเพฺพนิวาสญาณํ , **ปุเพฺพนิวาสํ** นาม เก อนุสฺสรนฺติ, เก นานุสฺสรนฺตีติฯ ติตฺถิยา อนุสฺสรนฺติ, สาวกา จ ปเจฺจกพุทฺธา จ พุทฺธา จ อนุสฺสรนฺติฯ กตรติตฺถิยา อนุสฺสรนฺติ? เย อคฺคปฺปตฺตกมฺมวาทิโน, เตปิ จตฺตาลีสํเยว กเปฺป อนุสฺสรนฺติ, น ตโต ปรํฯ สาวกา กปฺปสตสหสฺสํ อนุสฺสรนฺติฯ เทฺว อคฺคสาวกา อสเงฺขฺยยฺยเญฺจว กปฺปสตสหสฺสญฺจฯ ปเจฺจกพุทฺธา เทฺว อสเงฺขฺยยฺยานิ กปฺปสตสหสฺสญฺจฯ พุทฺธานํ ปน เอตฺตกนฺติ ปริเจฺฉโท นตฺถิ, ยาวตกํ อากงฺขนฺติ, ตาวตกํ อนุสฺสรนฺติฯ

ติตฺถิยา ขนฺธปฏิปาฏิยา อนุสฺสรนฺติ, ปฏิปาฏิํ มุญฺจิตฺวา น สโกฺกนฺติฯ ปฏิปาฏิยา อนุสฺสรนฺตาปิ อสญฺญภวํ ปตฺวา ขนฺธปฺปวตฺติํ น ปสฺสนฺติ, ชาเล ปติตา กุณฺฐา วิย, กูเป ปติตา ปงฺคุฬา วิย จ โหนฺติฯ เต ตตฺถ ฐตฺวา ‘‘เอตฺตกเมว, อิโต ปรํ นตฺถี’’ติ ทิฏฺฐิํ คณฺหนฺติฯ อิติ ติตฺถิยานํ ปุเพฺพนิวาสานุสฺสรณํ อนฺธานํ ยฏฺฐิโกฏิคมนํ วิย โหติฯ ยถา หิ อนฺธา ยฏฺฐิโกฏิคฺคาหเก สติเยว คจฺฉนฺติ, อสติ ตเตฺถว นิสีทนฺติ, เอวเมว ติตฺถิยา ขนฺธปฏิปาฏิยาว อนุสฺสริตุํ สโกฺกนฺติ, ปฏิปาฏิํ วิสฺสเชฺชตฺวา น สโกฺกนฺติฯ

สาวกาปิ ขนฺธปฏิปาฏิยาว อนุสฺสรนฺติ, อสญฺญภวํ ปตฺวา ขนฺธปฺปวตฺตึ น ปสฺสนฺติฯ เอวํ สเนฺตปิ เต วเฏฺฏ สํสรณกสตฺตานํ ขนฺธานํ อภาวกาโล นาม นตฺถิฯ อสญฺญภเว ปน ปญฺจกปฺปสตานิ ปวตฺตนฺตีติ ตตฺตกํ กาลํ อติกฺกมิตฺวา พุเทฺธหิ ทินฺนนเย ฐตฺวา ปรโต อนุสฺสรนฺติ; เสยฺยถาปิ อายสฺมา โสภิโตฯ เทฺว อคฺคสาวกา ปน ปเจฺจกพุทฺธา จ จุติปฏิสนฺธึ โอโลเกตฺวา อนุสฺสรนฺติฯ พุทฺธานํ จุติปฏิสนฺธิกิจฺจํ นตฺถิ, ยํ ยํ ฐานํ ปสฺสิตุกามา โหนฺติ, ตํ ตเทว ปสฺสนฺติฯ

ติตฺถิยา จ ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสรมานา อตฺตนา ทิฏฺฐกตสุตเมว อนุสฺสรนฺติฯ ตถา สาวกา จ ปเจฺจกพุทฺธา จฯ พุทฺธา ปน อตฺตนา วา ปเรหิ วา ทิฏฺฐกตสุตํ สพฺพเมว อนุสฺสรนฺติฯ

ติตฺถิยานํ ปุเพฺพนิวาสญาณํ ขโชฺชปนกโอภาสสทิสํ, สาวกานํ ปทีโปภาสสทิสํ, อคฺคสาวกานํ โอสธิตารโกภาสสทิสํ, ปเจฺจกพุทฺธานํ จโนฺทภาสสทิสํ, พุทฺธานํ สรทสูริยมณฺฑโลภาสสทิสํฯ ตสฺส เอตฺตกานิ ชาติสตานิ ชาติสหสฺสานิ ชาติสตสหสฺสานีติ วา เอตฺตกานิ กปฺปสตานิ กปฺปสหสฺสานิ กปฺปสตสหสฺสานีติ วา นตฺถิ, ยํ กิญฺจิ อนุสฺสรนฺตสฺส เนว ขลิตํ, น ปฏิฆาตํ โหติ, อาวชฺชนปฏิพทฺธเมว อากงฺขมนสิการจิตฺตุปฺปาทปฏิพทฺธเมว โหติฯ ทุพฺพลปตฺตปุเฏ เวคกฺขิตฺตนาราโจ วิย, สิเนรุกูเฏ วิสฺสฏฺฐอินฺทวชิรํ วิย จ อสชฺชมานเมว คจฺฉติฯ ‘‘อโห มหนฺตํ ภควโต ปุเพฺพนิวาสญาณ’’นฺติ เอวํ ภควนฺตํเยว อารพฺภ กถา อุปฺปนฺนา, ชาตา ปวตฺตาติ อโตฺถฯ ตํ สพฺพมฺปิ สเงฺขปโต ทเสฺสตุํ ‘‘อิติปิ ปุเพฺพนิวาโส, อิติปิ ปุเพฺวนิวาโส’’ติ เอตฺตกเมว ปาฬิยํ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อิติปี**ติ เอวมฺปิฯ

**๒-๓**. **อโสฺสสิ โข…เป…. อถ ภควา อนุปฺปโตฺต**ติ เอตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ **พฺรหฺมชาลสุตฺตวณฺณนายํ** วุตฺตเมวฯ อยเมว หิ วิเสโส – ตตฺถ สพฺพญฺญุตญฺญาเณน อโสฺสสิ, อิธ ทิพฺพโสเตนฯ ตตฺถ จ วณฺณาวณฺณกถา วิปฺปกตา, อิธ ปุเพฺพนิวาสกถาฯ ตสฺมา ภควา – ‘‘อิเม ภิกฺขู มม ปุเพฺพนิวาสญาณํ อารพฺภ คุณํ โถเมนฺติ, ปุเพฺพนิวาสญาณสฺส ปน เม นิปฺผตฺตึ น ชานนฺติ; หนฺท เนสํ ตสฺส นิปฺผตฺตึ กเถตฺวา ทสฺสามี’’ติ อาคนฺตฺวา ปกติยาปิ พุทฺธานํ นิสีทิตฺวา ธมฺมเทสนตฺถเมว ฐปิเต ตงฺขเณ ภิกฺขูหิ ปโปฺผเฏตฺวา ทิเนฺน วรพุทฺธาสเน นิสีทิตฺวา ‘‘กาย นุตฺถ, ภิกฺขเว’’ติ ปุจฺฉาย จ ‘‘อิธ , ภเนฺต’’ติอาทิปฏิวจนสฺส จ ปริโยสาเน เตสํ ปุเพฺพนิวาสปฏิสํยุตฺตํ ธมฺมึ กถํ กเถตุกาโม **อิเจฺฉยฺยาถ โน**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อิเจฺฉยฺยาถ โน**ติ อิเจฺฉยฺยาถ นุฯ อถ นํ ปหฏฺฐมานสา ภิกฺขู ยาจมานา **เอตสฺส ภควา**ติอาทิมาหํสุฯ ตตฺถ **เอตสฺสา**ติ เอตสฺส ธมฺมิกถากรณสฺสฯ

**๔**. อถ ภควา เตสํ ยาจนํ คเหตฺวา กเถตุกาโม ‘‘เตน หิ, ภิกฺขเว, สุณาถา’’ติ เต โสตาวธารณสาธุกมนสิกาเรสุ นิโยเชตฺวา อเญฺญสํ อสาธารณํ ฉินฺนวฏุมกานุสฺสรณํ ปกาเสตุกาโม **อิโต โส, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ยํ วิปสฺสี**ติ ยสฺมึ กเปฺป วิปสฺสีฯ อยญฺหิ ‘ย’นฺติ สโทฺท ‘‘ยํ เม, ภเนฺต, เทวานํ ตาวตึสานํ สมฺมุขา สุตํ สมฺมุขา ปฏิคฺคหิตํ, อาโรเจมิ ตํ, ภควโต’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๒๐๓) ปจฺจตฺตวจเน ทิสฺสติฯ ‘‘ยํ ตํ อปุจฺฉิมฺห อกิตฺตยี โน, อญฺญํ ตํ ปุจฺฉาม ตทิงฺฆ พฺรูหี’’ติอาทีสุ (สุ. นิ. ๘๘๑) อุปโยควจเนฯ ‘‘อฏฺฐานเมตํ, ภิกฺขเว, อนวกาโส, ยํ เอกิสฺสา โลกธาตุยา’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๑.๒๗๗) กรณวจเนฯ อิธ ปน ภุมฺมเตฺถติ ทฏฺฐโพฺพฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ยสฺมึ กเปฺป’’ติฯ **อุทปาที**ติ ทสสหสฺสิโลกธาตุํ อุนฺนาเทนฺโต อุปฺปชฺชิฯ

**ภทฺทกเปฺป**ติ ปญฺจพุทฺธุปฺปาทปฏิมณฺฑิตตฺตา สุนฺทรกเปฺป สารกเปฺปติ ภควา อิมํ กปฺปํ โถเมโนฺต เอวมาหฯ ยโต ปฏฺฐาย กิร อมฺหากํ ภควตา อภินีหาโร กโต, เอตสฺมึ อนฺตเร เอกกเปฺปปิ ปญฺจ พุทฺธา นิพฺพตฺตา นาม นตฺถิฯ อมฺหากํ ภควโต อภินีหารสฺส ปุรโต ปน ตณฺ

หงฺกโร, เมธงฺกโร, สรณงฺกโร, ทีปงฺกโรติ จตฺตาโร พุทฺธา เอกสฺมึ กปฺเป นิพฺพตฺตึสุฯ เตสํ โอรภาเค เอกํ อสงฺเขฺยยฺยํ พุทฺธสุญฺญเมว อโหสิฯ

อสงฺเขฺยยฺยกปฺปปริโยสาเน ปน โกณฺฑญฺโญ นาม พุโทฺธ เอโกว เอกสฺมึ กปฺเป อุปฺปโนฺนฯ ตโตปิ อสงฺเขฺยยฺยํ พุทฺธสุญฺญเมว อโหสิฯ อสงฺเขฺยยฺยกปฺปปริโยสาเน มงฺคโล, สุมโน, เรวโต, โสภิโตติ จตฺตาโร พุทฺธา เอกสฺมึ กปฺเป อุปฺปนฺนา ฯ ตโตปิ อสงฺเขฺยยฺยํ พุทฺธสุญฺญเมว อโหสิฯ อสงฺเขฺยยฺยกปฺปปริโยสาเน ปน อิโต กปฺปสตสหสฺสาธิกสฺส อสงฺเขฺยยฺยสฺส อุปริ อโนมทสฺสี, ปทุโม, นารโทติ ตโย พุทฺธา เอกสฺมึ กปฺเป อุปฺปนฺนาฯ ตโตปิ อสงฺเขฺยยฺยํ พุทฺธสุญฺญเมว อโหสิฯ อสงฺเขฺยยฺยกปฺปปริโยสาเน ปน อิโต กปฺปสตสหสฺสานํ อุปริ ปทุมุตฺตโร ภควา เอโกว เอกสฺมึ กปฺเป อุปฺปโนฺนฯ ตสฺส โอรภาเค อิโต ตึสกปฺปสหสฺสานํ อุปริ สุเมโธ, สุชาโตติ เทฺว พุทฺธา เอกสฺมึ กปฺเป อุปฺปนฺนาฯ ตโต โอรภาเค อิโต อฏฺฐารสนฺนํ กปฺปสหสฺสานํ อุปริ ปิยทสฺสี, อตฺถทสฺสี, ธมฺมทสฺสีติ ตโย พุทฺธา เอกสฺมึ กปฺเป อุปฺปนฺนาฯ อถ อิโต จตุนฺวุติกปฺเป สิทฺธโตฺถ นาม พุโทฺธ เอโกว เอกสฺมึ กปฺเป อุปฺปโนฺนฯ อิโต เทฺว นวุติกปฺเป ติโสฺส, ผุโสฺสติ เทฺว พุทฺธา เอกสฺมึ กปฺเป อุปฺปนฺนาฯ อิโต เอกนวุติกปฺเป วิปสฺสี ภควา อุปฺปโนฺนฯ อิโต เอกตึเส กปฺเป สิขี, เวสฺสภูติ เทฺว พุทฺธา อุปฺปนฺนาฯ อิมสฺมึ ภทฺทกปฺเป กกุสโนฺธ, โกณาคมโน, กสฺสโป, โคตโม อมฺหากํ สมฺมาสมฺพุโทฺธติ จตฺตาโร พุทฺธา อุปฺปนฺนา, เมเตฺตโยฺย อุปฺปชฺชิสฺสติฯ เอวมยํ กโปฺป ปญฺจพุทฺธุปฺปาทปฏิมณฺฑิตตฺตา สุนฺทรกโปฺป สารกโปฺปติ ภควา อิมํ กปฺปํ โถเมโนฺต เอวมาหฯ

กึ ปเนตํ พุทฺธานํเยว ปากฏํ โหติ – ‘‘อิมสฺมึ กปฺเป เอตฺตกา พุทฺธา อุปฺปนฺนา วา อุปฺปชฺชิสฺสนฺตีติ วา’’ติ, อุทาหุ อเญฺญสมฺปิ ปากฏํ โหตีติ? อเญฺญสมฺปิ ปากฏํ โหติฯ เกสํ? สุทฺธาวาสพฺรหฺมานํฯ กปฺปสณฺฐานกาลสฺมิญฺหิ เอกมสงฺเขฺยยฺยํ เอกงฺคณํ หุตฺวา ฐิเต โลกสนฺนิวาเส โลกสฺส สณฺฐานตฺถาย เทโว วสฺสิตุํ อารภติฯ อาทิโตว อนฺตรฏฺฐเก หิมปาโต วิย โหติฯ ตโต ติลมตฺตา กณมตฺตา ตณฺฑุลมตฺตา มุคฺค-มาส-พทร-อามลก-เอฬาลุก-กุมฺภณฺฑ-อลาพุมตฺตา อุทกธารา หุตฺวา อนุกฺกเมน อุสภเทฺวอุสภอฑฺฒคาวุตคาวุตเทฺวคาวุตอฑฺฒโยชนโยชนทฺวิโยชน…เป…. โยชนสตโยชนสหสฺสโยชนสตสหสฺสมตฺตา หุตฺวา โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬพฺภนฺตเร ยาว อวินฏฺฐพฺรหฺมโลกา ปูเรตฺวา ติฏฺฐนฺติฯ อถ ตํ อุทกํ อนุปุเพฺพน ภสฺสติ, ภสฺสเนฺต อุทเก ปกติเทวโลกฏฺฐาเนสุ เทวโลกา สณฺฐหนฺติ, เตสํ สณฺฐหนวิธานํ **วิสุทฺธิมเคฺค** ปุเพฺพนิวาสกถายํ วุตฺตเมวฯ

มนุสฺสโลกสณฺฐหนฏฺฐาเน ปน ปเตฺต อุทเก ธมกรณมุเข ปิหิเต วิย วาตวเสน ตํ อุทกํ สนฺติฏฺฐติ, อุทกปิเฏฺฐ อุปฺปลินิปณฺณํ วิย ปถวี สณฺฐหติฯ มหาโพธิปลฺลโงฺก วินสฺสมาเน โลเก ปจฺฉา วินสฺสติ, สณฺฐหมาเน ปฐมํ สณฺฐหติฯ ตตฺถ ปุพฺพนิมิตฺตํ หุตฺวา เอโก ปทุมินิคโจฺฉ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส สเจ ตสฺมึ กปฺเป พุโทฺธ นิพฺพตฺติสฺสติ, ปุปฺผํ อุปฺปชฺชติฯ โน เจ, นุปฺปชฺชติฯ อุปฺปชฺชมานญฺจ สเจ เอโก พุโทฺธ นิพฺพตฺติสฺสติ, เอกํ อุปฺปชฺชติฯ สเจ เทฺว, ตโย, จตฺตาโร, ปญฺจ พุทฺธา นิพฺพตฺติสฺสนฺติ, ปญฺจ อุปฺปชฺชนฺติฯ ตานิ จ โข เอกสฺมึเยว นาเฬ กณฺณิกาพทฺธานิ หุตฺวาฯ สุทฺธาวาสพฺรหฺมาโน ‘‘อายาม , มยํ มาริสา, ปุพฺพนิมิตฺตํ ปสฺสิสฺสามา’’ติ มหาโพธิปลฺลงฺกฏฺฐานํ อาคจฺฉนฺติ, พุทฺธานํ อนิพฺพตฺตนกปฺเป ปุปฺผํ น โหติฯ เต ปน อปุปฺผิตคจฺฉํ ทิสฺวา – ‘‘อนฺธกาโร วต โภ โลโก ภวิสฺสติ, มตา มตา สตฺตา อปาเย ปูเรสฺสนฺติ, ฉ เทวโลกา นว พฺรหฺมโลกา สุญฺญา ภวิสฺสนฺตี’’ติ อนตฺตมนา โหนฺติฯ ปุปฺผิตกาเล ปน ปุปฺผํ ทิสฺวา – ‘‘สพฺพญฺญุโพธิสเตฺตสุ มาตุกุจฺฉึ โอกฺกมเนฺตสุ นิกฺขมเนฺตสุ สมฺพุชฺฌเนฺตสุ ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตเนฺตสุ ยมกปาฏิหาริยํ กโรเนฺตสุ เทโวโรหนํ กโรเนฺตสุ อายุสงฺขารํ

โอสฺสชฺชเนฺตสุ ปรินิพฺพายเนฺตสุ ทสสหสฺสจกฺกวาฬกมฺปนาทีนิ ปาฏิหาริยานิ ทกฺขิสฺสามา’’ติ จ ‘‘จตฺตาโร อปายา ปริหายิสฺสนฺติ, ฉ เทวโลกา นว พฺรหฺมโลกา ปริปูเรสฺสนฺตี’’ติ จ อตฺตมนา อุทานํ อุทาเนนฺตา อตฺตโน อตฺตโน พฺรหฺมโลกํ คจฺฉนฺติฯ อิมสฺมิํ ภทฺทกเปฺป ปญฺจ ปทุมานิ อุปฺปชฺชิํสุฯ เตสํ นิมิตฺตานํ อานุภาเวน จตฺตาโร พุทฺธา อุปฺปนฺนา, ปญฺจโม อุปฺปชฺชิสฺสติฯ สุทฺธาวาสพฺรหฺมาโนปิ ตานิ ปทุมานิ ทิสฺวา อิมมตฺถํ ชานิํสุฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อเญฺญสมฺปิ ปากฏํ โหตี’’ติฯ

## อายุปริเจฺฉทวณฺณนา

**๕-๗**. อิติ ภควา – ‘‘อิโต โส, ภิกฺขเว’’ติอาทินา นเยน กปฺปปริเจฺฉทวเสน ปุเพฺพนิวาสํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ เตสํ พุทฺธานํ ชาติปริเจฺฉทาทิวเสน ทเสฺสตุํ **วิปสฺสี, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ อายุปริเจฺฉเท **ปริตฺตํ ลหุก**นฺติ อุภยเมตํ อปฺปกเสฺสว เววจนํฯ ยญฺหิ อปฺปกํ, ตํ ปริตฺตเญฺจว ลหุกญฺจ โหติฯ

**อปฺปํ วา ภิโยฺย**ติ วสฺสสตโต วา อุปริ อปฺปํ, อญฺญํ วสฺสสตํ อปตฺวา วีสํ วา ติํสํ วา จตฺตาลีสํ วา ปณฺณาสํ วา สฏฺฐิ วา วสฺสานิ ชีวติฯ เอวํ ทีฆายุโก ปน อติทุลฺลโภ, อสุโก กิร เอวํ จิรํ ชีวตีติ ตตฺถ ตตฺถ คนฺตฺวา ทฏฺฐโพฺพ โหติฯ ตตฺถ วิสาขา อุปาสิกา วีสวสฺสสตํ ชีวติ, ตถา โปกฺขรสาติ พฺราหฺมโณ, พฺรหฺมายุ พฺราหฺมโณ, เสโล พฺราหฺมโณ, พาวริยพฺราหฺมโณ, อานนฺทเตฺถโร, มหากสฺสปเตฺถโรติฯ อนุรุทฺธเตฺถโร ปน วสฺสสตเญฺจว ปณฺณาสญฺจ วสฺสานิ, พากุลเตฺถโร วสฺสสตเญฺจว สฏฺฐิ จ วสฺสานิฯ อยํ สพฺพทีฆายุโกฯ โสปิ เทฺว วสฺสสตานิ น ชีวติฯ

วิปสฺสีอาทโย ปน สเพฺพปิ โพธิสตฺตา เมตฺตาปุพฺพภาเคน โสมนสฺสสหคตญาณสมฺปยุตฺตอสงฺขาริกจิเตฺตน มาตุกุจฺฉิสฺมิํ ปฏิสนฺธิํ คณฺหิํสุฯ เตน จิเตฺตน คหิตาย ปฏิสนฺธิยา อสเงฺขฺยยฺยํ อายุ, อิติ สเพฺพ พุทฺธา อสเงฺขฺยยฺยายุกาฯ เต กสฺมา อสเงฺขฺยยฺยํ น อฏฺฐํสุ? อุตุโภชนวิปตฺติยาฯ อุตุโภชนวเสน หิ อายุ หายติปิ วฑฺฒติปิฯ

ตตฺถ ยทา ราชาโน อธมฺมิกา โหนฺติ, ตทา อุปราชาโน, เสนาปติ, เสฏฺฐิ, สกลนครํ, สกลรฏฺฐํ อธมฺมิกเมว โหติ; อถ เตสํ อารกฺขเทวตา, ตาสํ เทวตานํ มิตฺตา ภูมฏฺฐเทวตา, ตาสํ เทวตานํ มิตฺตา อากาสฏฺฐกเทวตา, อากาสฏฺฐกเทวตานํ มิตฺตา อุณฺหวลาหกา เทวตา, ตาสํ มิตฺตา อพฺภวลาหกา เทวตา, ตาสํ มิตฺตา สีตวลาหกา เทวตา, ตาสํ มิตฺตา วสฺสวลาหกา เทวตา, ตาสํ มิตฺตา จาตุมหาราชิกา เทวตา, ตาสํ มิตฺตา ตาวติํสา เทวตา, ตาสํ มิตฺตา ยามา เทวตาติ เอวมาทิฯ เอวํ ยาว ภวคฺคา ฐเปตฺวา อริยสาวเก สพฺพา เทวพฺรหฺมปริสาปิ อธมฺมิกาว โหนฺติฯ ตาสํ อธมฺมิกตาย วิสมํ จนฺทิมสูริยา ปริหรนฺติ, วาโต ยถามเคฺคน น วายติ, อยถามเคฺคน วายโนฺต อากาสฏฺฐกวิมานานิ โขเภติ, วิมาเนสุ โขภิเตสุ เทวตานํ กีฬนตฺถาย จิตฺตานิ น นมนฺติ, เทวตานํ กีฬนตฺถาย จิเตฺตสุ อนมเนฺตสุ สีตุณฺหเภโท อุตุ ยถากาเลน น สมฺปชฺชติ, ตสฺมิํ อสมฺปชฺชเนฺต น สมฺมา เทโว วสฺสติ, กทาจิ วสฺสติ, กทาจิ น วสฺสติ; กตฺถจิ วสฺสติ, กตฺถจิ น วสฺสติ, วสฺสโนฺตปิ วปฺปกาเล องฺกุรกาเล นาฬกาเล ปุปฺผกาเล ขีรคฺคหณาทิกาเลสุ ยถา ยถา สสฺสานํ อุปกาโร น โหติ, ตถา ตถา วสฺสติ จ วิคจฺฉติ จ, เตน สสฺสานิ วิสมปากานิ โหนฺติ, วิคตคนฺธวณฺณรสาทิสมฺปนฺนานิฯ เอกภาชเน ปกฺขิตฺตตณฺฑุเลสุปิ เอกสฺมิํ ปเทเส ภตฺตํ อุตฺตณฺฑุลํ โหติ, เอกสฺมิํ อติกิลินฺนํ, เอกสฺมิํ สมปากํฯ ตํ ปริภุตฺตํ กุจฺฉิยมฺปิ ตีหากาเรหิ ปจฺจติฯ เตน สตฺตา พหฺวาพาธา เจว โหนฺติ, อปฺปายุกา จฯ เอวํ ตาว อุตุโภชนวเสน อายุ หายติฯ

ยทา ปน ราชาโน ธมฺมิกา โหนฺติ, ตทา อุปราชาโนปิ ธมฺมิกา โหนฺตีติ ปุริมนเยเนว ยาว พฺรหฺมโลกา สเพฺพปิ ธมฺมิกา โหนฺติฯ เตสํ ธมฺมิกตฺตา สมํ จนฺทิมสูริยา ปริหรนฺติ, ยถามเคฺคน วาโต วายติ, ยถามเคฺคน วายโนฺต อากาสฏฺฐกวิมานานิ น โขเภติ, เตสํ อโขภา เทวตานํ กีฬนฺตฺถาย จิตฺตานิ นมนฺติฯ เอวํ กาเลน อุตุ สมฺปชฺชติ, เทโว สมฺมา วสฺสติ, วปฺปกาลโต ปฏฺฐาย สสฺสานํ อุปการํ กโรโนฺต กาเล วสฺสติ, กาเล วิคจฺฉติ, เตน สสฺสานิ สมปากานิ สุคนฺธานิ สุวณฺณานิ สุรสานิ โอชวนฺตานิ โหนฺติ, เตหิ สมฺปาทิตํ โภชนํ ปริภุตฺตมฺปิ สมฺมา ปริปากํ คจฺฉติ , เตน สตฺตา อโรคา ทีฆายุกา โหนฺติฯ เอวํ อุตุโภชนวเสน อายุ วฑฺฒติฯ

ตตฺถ วิปสฺสี ภควา อสีติวสฺสสหสฺสายุกกาเล นิพฺพโตฺต, สิขี สตฺตติวสฺสสหสฺสายุกกาเลติ อิทํ อนุปุเพฺพน ปริหีนสทิสํ กตํ, น ปน เอวํ ปริหีนํ, วฑฺฒิตฺวา วฑฺฒิตฺวา ปริหีนนฺติ เวทิตพฺพํฯ กถํ? อิมสฺมิํ ตาว กเปฺป กกุสโนฺธ ภควา จตฺตาลีสวสฺสสหสฺสายุกกาเล นิพฺพโตฺต, อายุปฺปมาณํ ปญฺจ โกฏฺฐาเส กตฺวา จตฺตาริ ฐตฺวา ปญฺจเม วิชฺชมาเนเยว ปรินิพฺพุโตฯ ตํ อายุ ปริหายมานํ ทสวสฺสกาลํ ปตฺวา ปุน วฑฺฒมานํ อสเงฺขยฺยํ หุตฺวา ตโต ปริหายมานํ ติํสวสฺสสหสฺสกาเล ฐิตํ; ตทา โกณาคมโน ภควา นิพฺพโตฺตฯ ตสฺมิมฺปิ ตเถว ปรินิพฺพุเต ตํ อายุ ทสวสฺสกาลํ ปตฺวา ปุน วฑฺฒมานํ อสเงฺขยฺยํ หุตฺวา ปริหายิตฺวา วีสติวสฺสสหสฺสกาเล ฐิตํ; ตทา กสฺสโป ภควา นิพฺพโตฺตฯ ตสฺมิมฺปิ ตเถว ปรินิพฺพุเต ตํ อายุ ทสวสฺสกาลํ ปตฺวา ปุน วฑฺฒมานํ อสเงฺขยฺยํ หุตฺวา ปริหายิตฺวา วสฺสสตกาลํ ปตฺตํ, อถ อมฺหากํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ นิพฺพโตฺตฯ เอวํ อนุปุเพฺพน ปริหายิตฺวา ปริหายิตฺวา วฑฺฒิตฺวา วฑฺฒิตฺวา ปริหีนนฺติ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ ยํ ยํ อายุปริมาเณสุ มนุเสฺสสุ พุทฺธา นิพฺพตฺตนฺติ, เตสมฺปิ ตํ ตเทว อายุปริมาณํ โหตีติ เวทิตพฺพํฯ

อายุปริเจฺฉทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

## โพธิปริเจฺฉทวณฺณนา

๘. โพธิปริเจฺฉเท ปน **ปาฏลิยา มูเล**ติ ปาฏลิรุกฺขสฺส เหฏฺฐาฯ ตสฺสา ปน ปาฏลิยา ขโนฺธ ตํ ทิวสํ ปณฺณาสรตโน หุตฺวา อพฺภุคฺคโต, สาขา ปณฺณาสรตนาติ อุเพฺพเธน รตนสตํ อโหสิฯ ตํ ทิวสญฺจ สา ปาฏลิ กณฺณิกาพเทฺธหิ วิย ปุเปฺผหิ มูลโต ปฏฺฐาย เอกสญฺฉนฺนา อโหสิ, ทิพฺพคนฺธํ วายติฯ น เกวลญฺจ ตทา อยเมว ปุปฺผิตา, ทสสหสฺสจกฺกวาเฬ สพฺพปาฏลิโย ปุปฺผิตาฯ น เกวลญฺจ ปาฏลิโย, ทสสหสฺสจกฺกวาเฬ สพฺพรุกฺขานํ ขเนฺธสุ ขนฺธปทุมานิ, สาขาสุ สาขาปทุมานิ, ลตาสุ ลตาปทุมานิ, อากาเส อากาสปทุมานิ ปุปฺผิตานิ, ปถวิตลํ ภินฺทิตฺวาปิ มหาปทุมานิ อุฏฺฐิตานิฯ มหาสมุโทฺทปิ ปญฺจวเณฺณหิ ปทุเมหิ นีลุปฺปลรตฺตุปฺปเลหิ จ สญฺฉโนฺน อโหสิฯ สกลทสสหสฺสจกฺกวาฬํ ธชมาลากุลํ ตตฺถ ตตฺถ นิพทฺธปุปฺผทามวิสฺสฏฺฐมาลาคุฬวิปฺปกิณฺณํ นานาวณฺณกุสุมสมุชฺชลํ นนฺทนวนจิตฺตลตาวนมิสฺสกวนผารุสกวนสทิสํ อโหสิฯ ปุรตฺถิมจกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ อุสฺสิตทฺธชา ปจฺฉิมจกฺกวาฬมุขวฏฺฏิํ อภิหนนฺติฯ ปจฺฉิมทกฺขิณอุตฺตรจกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ อุสฺสิตทฺธชา ทกฺขิณจกฺกวาฬมุขวฏฺฏิํ อภิหนนฺติฯ เอวํ อญฺญมญฺญสิรีสมฺปตฺตานิ จกฺกวาฬานิ อเหสุํฯ **อภิสมฺพุโทฺธ**ติ สกลํ พุทฺธคุณวิภวสิริํ ปฏิวิชฺฌมาโน จตฺตาริ สจฺจานิ อภิสมฺพุโทฺธฯ

‘‘สิขี, ภิกฺขเว, ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ ปุณฺฑรีกสฺส มูเล อภิสมฺพุโทฺธ’’ติอาทีสุปิ อิมินาว นเยน ปทวณฺณนา เวทิตพฺพาฯ เอตฺถ ปน **ปุณฺฑรีโก**ติ เสตมฺพรุโกฺขฯ ตสฺสาปิ ตเทว ปริมาณํฯ ตํ ทิวสญฺจ โสปิ ทิพฺพคเนฺธหิ ปุเปฺผหิ สุสญฺฉโนฺน อโหสิฯ น เกวลญฺจ ปุเปฺผหิ, ผเลหิปิ สญฺฉโนฺน อโหสิฯ ตสฺส เอกโต ตรุณานิ ผลานิ, เอกโต มชฺฌิมานิ ผลานิ, เอกโต

นาติปกฺกานิ ผลานิ, เอกโต สุปกฺกานิ ปกฺขิตฺตทิโพฺพชานิ วิย สุรสานิ โอลมฺพนฺติฯ ยถา โส, เอวํ สกลทสสหสฺสจกฺกวาเฬสุ ปุปฺผูปครุกฺขา ปุเปฺผหิ, ผลูปครุกฺขา ผเลหิ ปฏิมณฺฑิตา อเหสุํฯ

**สาโล**ติ สาลรุโกฺขฯ ตสฺสาปิ ตเทว ปริมาณํ, ตเถว ปุปฺผสิรีวิภโว เวทิตโพฺพฯ สิรีสรุเกฺขปิ เอเสว นโยฯ อุทุมฺพรรุเกฺข ปุปฺผานิ นาเหสุํ, ผลวิภูติ ปเนตฺถ อเมฺพ วุตฺตนยาว, ตถา นิโคฺรเธ, ตถา อสฺสเตฺถฯ อิติ สพฺพพุทฺธานํ เอโกว ปลฺลโงฺก, รุกฺขา ปน อเญฺญปิ โหนฺติฯ เตสุ ยสฺส ยสฺส รุกฺขสฺส มูเล จตุมคฺคญาณสงฺขาตโพธึ พุทฺธา ปฏิวิชฺฌนฺติ, โส โส **โพธี**ติ วุจฺจติฯ อยํ โพธิปริเจฺฉโท นามฯ

## สาวกยุคปริเจฺฉทวณฺณนา

**๙**. สาวกยุคปริเจฺฉเท ปน **ขณฺฑติสฺส**นฺติ ขโณฺฑ จ ติโสฺส จฯ เตสุ ขโณฺฑ เอกปิติโก กนิฏฺฐภาตา, ติโสฺส ปุโรหิตปุโตฺต ฯ ขโณฺฑ ปญฺญาปารมิยา มตฺถกํ ปโตฺต, ติโสฺส สมาธิปารมิยา มตฺถกํ ปโตฺตฯ **อคฺค**นฺติ ฐเปตฺวา วิปสฺสึ ภควนฺตํ อวเสเสหิ สทฺธึ อสทิสคุณตาย อุตฺตมํฯ **ภทฺทยุค**นฺติ อคฺคตฺตาเยว ภทฺทยุคํฯ **อภิภูสมฺภว**นฺติ อภิภู จ สมฺภโว จฯ เตสุ อภิภู ปญฺญาปารมิยา มตฺถกํ ปโตฺตฯ สิขินา ภควตา สทฺธึ อรุณวติโต พฺรหฺมโลกํ คนฺตฺวา พฺรหฺมปริสาย วิวิธานิ ปาฏิหาริยานิ ทเสฺสโนฺต ธมฺมํ เทเสตฺวา ทสสหสฺสิโลกธาตุํ อนฺธกาเรน ผริตฺวา – ‘‘กึ อิท’’นฺติ สญฺชาตสํเวคานํ โอภาสํ ผริตฺวา – ‘‘สเพฺพ เม รูปญฺจ ปสฺสนฺตุ, สทฺทญฺจ สุณนฺตู’’ติ อธิฏฺฐหิตฺวา – ‘‘อารมฺภถา’’ติ คาถาทฺวยํ (สํ. นิ. ๑.๑๘๕) ภณโนฺต สทฺทํ สาเวสิฯ สมฺภโว สมาธิปารมิยา มตฺถกํ ปโตฺต อโหสิฯ

**โสณุตฺตร**นฺติ โสโณ จ อุตฺตโร จฯ เตสุปิ โสโณ ปญฺญาปารมึ ปโตฺต, อุตฺตโร สมาธิปารมึ ปโตฺต อโหสิฯ **วิธุรสญฺชีว**นฺติ วิธุโร จ สญฺชีโว จฯ เตสุ วิธุโร ปญฺญาปารมึ ปโตฺต อโหสิ, สญฺชีโว สมาธิปารมึ ปโตฺตฯ สมาปชฺชนพหุโล รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐานกุฏิเลณมณฺฑปาทีสุ สมาปตฺติพเลน ฌายโนฺต เอกทิวสํ อรเญฺญ นิโรธํ สมาปชฺชิ, อถ นํ วนกมฺมิกาทโย ‘‘มโต’’ติ สลฺลเกฺขตฺวา ฌาเปสุํฯ โส ยถาปริเจฺฉเทน สมาปตฺติโต อุฏฺฐาย จีวรานิ ปโปฺผเฏตฺวา คามํ ปิณฺฑาย ปาวิสิฯ ตทุปาทาเยว จ นํ ‘‘สญฺชีโว’’ติ สญฺชานึสุฯ **ภิโยฺยสุตฺตร**นฺติ ภิโยฺยโส จ อุตฺตโร จฯ เตสุ ภิโยฺยโส ปญฺญาย อุตฺตโร, อุตฺตโร สมาธินา อโคฺค อโหสิฯ **ติสฺสภารทฺวาช**นฺติ ติโสฺส จ ภารทฺวาโช จ ฯ เตสุ ติโสฺส ปญฺญาปารมึ ปโตฺต, ภารทฺวาโช สมาธิปารมึ ปโตฺต อโหสิ ฯ **สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาน**นฺติ สาริปุโตฺต จ โมคฺคลฺลาโน จฯ เตสุ สาริปุโตฺต ปญฺญาวิสเย, โมคฺคลฺลาโน สมาธิวิสเย อโคฺค อโหสิฯ อยํ สาวกยุคปริเจฺฉโท นามฯ

## สาวกสนฺนิปาตปริเจฺฉทวณฺณนา

**๑๐**. สาวกสนฺนิปาตปริเจฺฉเท วิปสฺสิสฺส ภควโต ปฐมสนฺนิปาโต จตุรงฺคิโก อโหสิ, สเพฺพ เอหิภิกฺขู, สเพฺพ อิทฺธิยา นิพฺพตฺตปตฺตจีวรา, สเพฺพ อนามนฺติตาว อาคตา, อิติ เต จ โข ปนฺนรเส อุโปสถทิวเสฯ อถ สตฺถา พีชนึ คเหตฺวา นิสิโนฺน อุโปสถํ โอสาเรสิฯ ทุติยตติเยสุปิ เอเสว นโยฯ ตถา เสสพุทฺธานํ สพฺพสนฺนิปาเตสุฯ ยสฺมา ปน อมฺหากํ ภควโต ปฐมโพธิยาว สนฺนิปาโต อโหสิ, อิทญฺจ สุตฺตํ อปรภาเค วุตฺตํ, ตสฺมา ‘‘มยฺหํ, ภิกฺขเว, เอตรหิ เอโก สาวกานํ สนฺนิปาโต’’ติ อนิฏฺฐเปตฺวา ‘‘อโหสี’’ติ วุตฺตํฯ

ตตฺถ **อฑฺฒเตฬสานิ ภิกฺขุสตานี**ติ ปุราณชฏิลานํ สหสฺสํ, ทฺวินฺนํ อคฺคสาวกานํ ปริวารานิ อฑฺฒเตยฺยสตานีติ อฑฺฒเตฬสานิ ภิกฺขุสตานิฯ ตตฺถ ทฺวินฺนํ อคฺคสาวกานํ อภินีหารโต ปฏฺฐาย วตฺถุํ กเถตฺวา ปพฺพชฺชา ทีเปตพฺพาฯ ปพฺพชิตานํ ปน เตสํ มหาโมคฺคลฺลาโน สตฺตเม ทิวเส อรหตฺตํ ปตฺโตฯ ธมฺมเสนาปติ ปนฺนรสเม ทิวเส คิชฺฌกูฏปพฺพตมชฺเฌ สูกรขตเลณปพฺภาเร ภาคิเนยฺยสฺส ทีฆนขปริพฺพาชกสฺส สชฺชิเต ธมฺมยาเค เวทนาปริคฺคหสุตฺตเนฺต (ม. นิ. ๒.๒๐๑) เทสิยมาเน เทสนํ อนุพุชฺฌมานํ ญาณํ เปเสตฺวา สาวกปารมิญาณํ ปตฺโตฯ ภควา เถรสฺส อรหตฺตปฺปตฺตึ ญตฺวา เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา เวฬุวเนเยว ปจฺจุฏฺฐาสิฯ เถโร – ''กุหึ นุ โข ภควา คโต''ติ อาวชฺชเนฺต เวฬุวเน ปติฏฺฐิตภาวํ ญตฺวา สยมฺปิ เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา เวฬุวเนเยว ปจฺจุฏฺฐาสิฯ อถ ภควา ปาติโมกฺขํ โอสาเรสิฯ ตํ สนฺนิปาตํ สนฺธาย ภควา – ''อฑฺฒเตฬสานิ ภิกฺขุสตานี''ติ อาหฯ อยํ สาวกสนฺนิปาตปริเจฺฉโท นามฯ

## อุปฏฺฐากปริเจฺฉทวณฺณนา

**๑๑**. อุปฏฺฐากปริเจฺฉเท ปน **อานโนฺท**ติ นิพทฺธุปฏฺฐากภาวํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ภควโต หิ ปฐมโพธิยํ อนิพทฺธา อุปฏฺฐากา อเหสุํฯ เอกทา นาคสมาโล ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา วิจริ, เอกทา นาคิโต, เอกทา อุปวาโน, เอกทา สุนกฺขโตฺต, เอกทา จุโนฺท สมณุเทฺทโส, เอกทา สาคโต , เอกทา เมฆิโยฯ ตตฺถ เอกทา ภควา นาคสมาลเตฺถเรน สทฺธึ อทฺธานมคฺคปฏิปโนฺน เทฺวธาปถํ ปตฺโตฯ เถโร มคฺคา โอกฺกมฺม – ''ภควา, อหํ อิมินา มเคฺคน คจฺฉามี''ติ อาหฯ อถ นํ ภควา – ''เอหิ ภิกฺขุ, อิมินา มเคฺคน คจฺฉามา''ติ อาหฯ โส – ''หนฺท, ภควา, ตุมฺหากํ ปตฺตจีวรํ คณฺหถ, อหํ อิมินา มเคฺคน คจฺฉามี''ติ วตฺวา ปตฺตจีวรํ ฉมายํ ฐเปตุํ อารโทฺธฯ อถ นํ ภควา – ''อาหร, ภิกฺขู''ติ วตฺวา ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา คโตฯ ตสฺสปิ ภิกฺขุโน อิตเรน มเคฺคน คจฺฉโต โจรา ปตฺตจีวรเญฺจว หรึสุ, สีสญฺจ ภินฺทึสุฯ โส – ''ภควา อิทานิ เม ปฏิสรณํ, น อโญฺญ''ติ จิเนฺตตฺวา โลหิเตน คฬิเตน ภควโต สนฺติกํ อคมาสิฯ ''กิมิทํ ภิกฺขู''ติ จ วุเตฺต ตํ ปวตฺตึ อาโรเจสิฯ อถ นํ ภควา – ''มา จินฺตยิ, ภิกฺขุ, เอตํเยว เต การณํ สลฺลเกฺขตฺวา นิวารยิมฺหา''ติ วตฺวา นํ สมสฺสาเสสิฯ

เอกทา ปน ภควา เมฆิยเตฺถเรน สทฺธึ ปาจีนวํสมิคทาเย ชนฺตุคามํ อคมาสิฯ ตตฺราปิ เมฆิโย ชนฺตุคาเม ปิณฺฑาย จริตฺวา นทีตีเร ปาสาทิกํ อมฺพวนํ ทิสฺวา – ''ภควา, ตุมฺหากํ ปตฺตจีวรํ คณฺหถ, อหํ ตสฺมึ อมฺพวเน สมณธมฺมํ กโรมี''ติ วตฺวา ภควตา ติกฺขตฺตุํ นิวาริยมาโนปิ คนฺตฺวา อกุสลวิตเกฺกหิ อุปทฺทุโต อนฺวาสโตฺต (อ. นิ. ๙.๓; อุทาน ปริเจฺฉโท ๓๑ ทฏฺฐโพฺพ)ฯ ปจฺจาคนฺตฺวา ตํ ปวตฺตึ อาโรเจสิฯ ตมฺปิ ภควา – ''อิทเมว เต การณํ สลฺลเกฺขตฺวา นิวารยิมฺหา''ติ วตฺวา อนุปุเพฺพน สาวตฺถึ อคมาสิฯ ตตฺถ คนฺธกุฏิปริเวเณ ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสิโนฺน ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต ภิกฺขู อามเนฺตสิ – ''ภิกฺขเว, อิทานิมฺหิ มหลฺลโก, 'เอกเจฺจ ภิกฺขู อิมินา มเคฺคน คจฺฉามา'ติ วุเตฺต อเญฺญน คจฺฉนฺติ, เอกเจฺจ มยฺหํ ปตฺตจีวรํ นิกฺขิปนฺติ, มยฺหํ นิพทฺธุปฏฺฐากํ เอกํ ภิกฺขุํ ชานาถา''ติฯ ภิกฺขูนํ ธมฺมสํเวโค อุทปาทิฯ อถายสฺมา สาริปุโตฺต อุฏฺฐายาสนา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา – ''อหํ , ภเนฺต, ตุเมฺหเยว ปตฺถยมาโน สตสหสฺสกปฺปาธิกํ อสเงฺขฺยยฺยํ ปารมิโย ปูรยึ, นนุ มาทิโส มหาปโญฺญ อุปฏฺฐาโก นาม วฏฺฏติ, อหํ อุปฏฺฐหิสฺสามี''ติ อาหฯ ตํ ภควา – ''อลํ สาริปุตฺต, ยสฺสํ ทิสายํ ตฺวํ วิหรสิ, อสุญฺญาเยว เม สา ทิสา, ตว โอวาโท พุทฺธานํ โอวาทสทิโส, น เม ตยา อุปฏฺฐากกิจฺจํ อตฺถี''ติ ปฏิกฺขิปิฯ เอเตเนวุปาเยน มหาโมคฺคลฺลานํ อาทึ กตฺวา อสีติมหาสาวกา อุฏฺฐหึสุฯ เต สเพฺพปิ ภควา ปฏิกฺขิปิฯ

อานนฺทเตฺถโร ปน ตุณฺหีเยว นิสีทิฯ อถ นํ ภิกฺขู เอวมาหํสุ – ‘‘อาวุโส, อานนฺท, ภิกฺขุสโงฺฆ อุปฎฺฐากฎฺฐานํ ยาจติ, ตฺวมฺปิ ยาจาหี’’ติฯ โส อาห – ‘‘ยาจิตฺวา ลทฺธุปฎฺฐานํ นาม อาวุโส กีทิสํ โหติ, กึ มํ สตฺถา น ปสฺสติ, สเจ โรจิสฺสติ, อานโนฺท มํ อุปฎฺฐาตูติ วกฺขตี’’ติฯ อถ ภควา – ‘‘น, ภิกฺขเว, อานโนฺท อเญฺญน อุสฺสาเหตโพฺพ, สยเมว ชานิตฺวา มํ อุปฎฺฐหิสฺสตี’’ติ อาหฯ ตโต ภิกฺขู – ‘‘อุเฎฺฐหิ, อาวุโส อานนฺท, อุเฎฺฐหิ อาวุโส อานนฺท, ทสพลํ อุปฎฺฐากฎฺฐานํ ยาจาหี’’ติ อาหํสุฯ เถโร อุฎฺฐหิตฺวา จตฺตาโร ปฎิเกฺขเป, จตโสฺส จ อายาจนาติ อฎฺฐ วเร ยาจิฯ

จตฺตาโร ปฎิเกฺขปา นาม – ‘‘สเจ เม, ภเนฺต, ภควา อตฺตนา ลทฺธํ ปณีตํ จีวรํ น ทสฺสติ, ปิณฺฑปาตํ น ทสฺสติ, เอกคนฺธกุฎิยํ วสิตุํ น ทสฺสติ, นิมนฺตนํ คเหตฺวา น คมิสฺสติ, เอวาหํ ภควนฺตํ อุปฎฺฐหิสฺสามี’’ติ วตฺวา – ‘‘กึ ปเนตฺถ, อานนฺท, อาทีนวํ ปสฺสสี’’ติ วุเตฺต – ‘‘สจาหํ, ภเนฺต, อิมานิ วตฺถูนิ ลภิสฺสามิ, ภวิสฺสนฺติ วตฺตาโร – ‘อานโนฺท ทสพเลน ลทฺธํ ปณีตํ จีวรํ ปริภุญฺชติ, ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชติ, เอกคนฺธกุฎิยํ วสติ, เอกโต นิมนฺตนํ คจฺฉติ, เอตํ ลาภํ ลภโนฺต ตถาคตํ อุปฎฺฐาติ, โก เอวํ อุปฎฺฐหโต ภาโร’ติ’’ อิเม จตฺตาโร ปฎิเกฺขเป ยาจิฯ

จตโสฺส อายาจนา นาม – ‘‘สเจ, ภเนฺต, ภควา มยา คหิตนิมนฺตนํ คมิสฺสติ, สจาหํ ติโรรฎฺฐา ติโรชนปทา ภควนฺตํ ทฎฺฐุํ อาคตํ ปริสํ อาคตกฺขเณ เอว ภควนฺตํ ทเสฺสตุํ ลจฺฉามิ, ยทา เม กงฺขา อุปฺปชฺชติ, ตสฺมึเยว ขเณ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตุํ ลจฺฉามิ, ยํ ภควา มยฺหํ ปรมฺมุขา ธมฺมํ เทเสติ, ตํ อาคนฺตฺวา มยฺหํ กเถสฺสติ, เอวาหํ ภควนฺตํ อุปฎฺฐหิสฺสามี’’ติ วตฺวา – ‘‘กํ ปเนตฺถ, อานนฺท, อานิสํสํ ปสฺสสี’’ติ วุเตฺต – ‘‘อิธ, ภเนฺต, สทฺธา กุลปุตฺตา ภควโต โอกาสํ อลภนฺตา มํ เอวํ วทนฺติ – ‘เสฺว, ภเนฺต อานนฺท, ภควตา สทฺธึ อมฺหากํ ฆเร ภิกฺขํ คเณฺหยฺยาถา’ติ, สเจ ภเนฺต ภควา ตตฺถ น คมิสฺสติ, อิจฺฉิตกฺขเณเยว ปริสํ ทเสฺสตุํ, กงฺขญฺจ วิโนเทตุํ โอกาสํ น ลจฺฉามิ, ภวิสฺสนฺติ วตฺตาโร – ‘กึ อานโนฺท ทสพลํ อุปฎฺฐาติ, เอตฺตกมฺปิสฺส อนุคฺคหํ ภควา น กโรตี’ติฯ ภควโต จ ปรมฺมุขา มํ ปุจฺฉิสฺสนฺติ – ‘อยํ, อาวุโส อานนฺท, คาถา, อิทํ สุตฺตํ, อิทํ ชาตกํ, กตฺถ เทสิต’นฺติฯ สจาหํ ตํ น สมฺปาทยิสฺสามิ, ภวิสฺสนฺติ วตฺตาโร – ‘เอตฺตกมฺปิ, อาวุโส, น ชานาสิ, กสฺมา ตฺวํ ฉายา วิย ภควนฺตํ อวิชหโนฺต ทีฆรตฺตํ วิจรสี’ติฯ เตนาหํ ปรมฺมุขา เทสิตสฺสปิ ธมฺมสฺส ปุน กถนํ อิจฺฉามี’’ติ อิมา จตโสฺส อายาจนา ยาจิฯ ภควาปิสฺส อทาสิฯ

เอวํ อิเม อฎฺฐ วเร คเหตฺวา นิพทฺธุปฎฺฐาโก อโหสิฯ ตเสฺสว ฐานนฺตรสฺสตฺถาย กปฺปสตสหสฺสํ ปูริตานํ ปารมีนํ ผลํ ปาปุณีติ อิมสฺส นิพทฺธุปฎฺฐากภาวํ สนฺธาย – ‘‘มยฺหํ, ภิกฺขเว, เอตรหิ อานโนฺท ภิกฺขุ อุปฎฺฐาโก อคฺคุปฎฺฐาโก’’ติ อาหฯ อยํ อุปฎฺฐากปริเจฺฉโท นามฯ

๑๒. ปิติปริเจฺฉโท อุตฺตานโตฺถเยวฯ

**วิหารํ ปาวิสี**ติ กสฺมา วิหารํ ปาวิสิ? ภควา กิร เอตฺตกํ กเถตฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘น ตาว มยา สตฺตนฺนํ พุทฺธานํ วํโส นิรนฺตรํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา กถิโต, อชฺช มยิ ปน วิหารํ ปวิเฎฺฐ อิเม ภิกฺขู ภิโยฺยโส มตฺตาย ปุเพฺพนิวาสญาณํ อารพฺภ วณฺณํ กถยิสฺสนฺติฯ อถาหํ อาคนฺตฺวา นิรนฺตรํ พุทฺธวํสํ กเถตฺวา มตฺถกํ ปาเปตฺวา ทสฺสามี’’ติ ภิกฺขูนํ กถาวารสฺส โอกาสํ ทตฺวา อุฎฺฐายาสนา วิหารํ ปาวิสิฯ

ยเญฺจตํ ภควา ตนฺตึ กเถสิ, ตตฺถ กปฺปปริเจฺฉโท, ชาติปริเจฺฉโท, โคตฺตปริเจฺฉโท, อายุปริเจฺฉโท, โพธิปริเจฺฉโท, สาวกยุคปริเจฺฉโท, สาวกสนฺนิปาตปริเจฺฉโท, อุปฎฺฐากปริเจฺฉ

โท, ปีติปริเจฺฉโทติ นวิเม วารา อาคตา, สมฺพหุลวาโร อนาคโต, อาเนตฺวา ปน ทีเปตโพฺพฯ

## สมฺพหุลวารกถาวณฺณนา

สพฺพโพธิสตฺตานญฺหิ เอกสฺมึ กุลวํสานุรูเป ปุเตฺต ชาเต นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิตพฺพนฺติ อยเมว วํโส, อยํ ปเวณีฯ กสฺมา? สพฺพญฺญุโพธิสตฺตานญฺหิ มาตุกุจฺฉึ โอกฺกมนโต ปฏฺฐาย ปุเพฺพ วุตฺตปฺปการานิ อเนกานิ ปาฏิหาริยานิ โหนฺติ, ตตฺร เนสํ ยทิ เนว ชาตนครํ, น ปิตา, น มาตา, น ภริยา, น ปุโตฺต ปญฺญาเยยฺย, ‘‘อิมสฺส เนว ชาตนครํ, น ปิตา, น ภริยา, น ปุโตฺต ปญฺญายติ, เทโว วา สโกฺก วา มาโร วา พฺรหฺมา วา เอส มเญฺญ, เทวานญฺจ อีทิสํ ปาฏิหาริยํ อนจฺฉริย’’นฺติ มญฺญมาโน ชโน เนว โสตพฺพํ, น สทฺธาตพฺพํ มเญฺญยฺยฯ ตโต อภิสมโย น ภเวยฺย, อภิสมเย อสติ นิรตฺถโกว พุทฺธุปฺปาโท, อนิยฺยานิกํ สาสนํ โหติฯ ตสฺมา สพฺพโพธิสตฺตานํ – ‘‘เอกสฺมึ กุลวํสานุรูเป ปุเตฺต ชาเต นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิตพฺพ’’นฺติ อยเมว วํโส อยํ ปเวณีฯ ตสฺมา ปุตฺตาทีนํ วเสน สมฺพหุลวาโร อาเนตฺวา ทีเปตโพฺพฯ

## สมฺพหุลปริเจฺฉทวณฺณนา

ตตฺถ –

> สมวตฺตกฺขโนฺธ อตุโล, สุปฺปพุโทฺธ จ อุตฺตโร;
> สตฺถวาโห วิชิตเสโน, ราหุโล ภวติ สตฺตโมติฯ

เอเต ตาว สตฺตนฺนมฺปิ โพธิสตฺตานํ อนุกฺกเมเนว สตฺต ปุตฺตา เวทิตพฺพาฯ

ตตฺถ ราหุลภเทฺท ตาว ชาเต ปณฺณํ อาหริตฺวา มหาปุริสสฺส หเตฺถ ฐปยึสุฯ อถสฺส ตาวเทว สกลสรีรํ โขเภตฺวา ปุตฺตสิเนโห อฎฺฐาสิฯ โส จิเนฺตสิ – ‘‘เอกสฺมึ ตาว ชาเต เอวรูโป ปุตฺตสิเนโห, ปโรสหสฺสํ กิร เม ปุตฺตา ภวิสฺสนฺติ, เตสุ เอเกกสฺมึ ชาเต อิทํ สิเนหพนฺธนํ เอวํ วฑฺฒนฺตํ ทุเพฺภชฺชํ ภวิสฺสติ, ราหุ ชาโต, พนฺธนํ ชาต’’นฺติ อาหฯ ตํ ทิวสเมว จ รชฺชํ ปหาย นิกฺขโนฺตฯ เอส นโย สเพฺพสํ ปุตฺตุปฺปตฺติยนฺติฯ อยํ ปุตฺตปริเจฺฉโทฯ

> สุตนา สพฺพกามา จ, สุจิตฺตา อถ โรจินี;
> รุจคฺคตี สุนนฺทา จ, พิมฺพา ภวติ สตฺตมาติฯ

เอตา เตสํ สตฺตนฺนมฺปิ ปุตฺตานํ มาตโร อเหสุํฯ พิมฺพาเทวี ปน ราหุลกุมาเร ชาเต ราหุลมาตาติ ปญฺญายิตฺถฯ อยํ ภริยปริเจฺฉโทฯ

วิปสฺสี กกุสโนฺธติ อิเม ปน เทฺว โพธิสตฺตา ปยุตฺตอาชญฺญรถมารุยฺห มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิํสุฯ สิขี โกณาคมโนติ อิเม เทฺว หตฺถิกฺขนฺธวรคตา หุตฺวา นิกฺขมิํสุฯ เวสฺสภู สุวณฺณสิวิกาย นิสีทิตฺวา นิกฺขมิฯ กสฺสโป อุปริปาสาเท มหาตเล นิสิโนฺนว อานาปานจตุตฺถชฺฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา ฌานา อุฎฺฐาย ตํ ฌานํ ปาทกํ กตฺวา – ‘‘ปาสาโท อุคฺคนฺตฺวา โพธิมเณฺฑ โอตรตู’’ติ อธิฎฺฐาสิฯ ปาสาโท อากาเสน คนฺตฺวา โพธิมเณฺฑ โอตริฯ มหาปุริโสปิ ตโต โอตริตฺวา ภูมิยํ ฐตฺวา – ‘‘ปาสาโท ยถาฐาเนเยว ปติฎฺฐาตู’’ติ จิเนฺตสิฯ โส ยถาฐาเน ปติฎฺฐาสิฯ มหาปุริโสปิ สตฺต ทิวสานิ ปธานมนุยุญฺชิตฺวา โพธิปลฺลเงฺก นิสีทิตฺวา สพฺพญฺญุตํ ปฏิวิชฺฌิฯ อมฺหากํ ปน โพธิสโตฺต กณฺฎกํ อสฺสวรมารุยฺห นิกฺขโนฺตติฯ อยํ ยานปริเจฺฉโทฯ

วิปสฺสิสฺส ปน ภควโต โยชนปฺปมาเณ ปเทเส วิหาโร ปติฏฺฐาสิ, สิขิสฺส ติคาวุเต, เวสฺสภุสฺส อฑฺฒโยชเน, กกุสนฺธสฺส คาวุเต, โกณาคมนสฺส อฑฺฒคาวุเต, กสฺสปสฺส วีสติอุสเภฯ อมฺหากํ ภควโต ปกติมาเนน โสฬสกรีเส, ราชมาเนน อฏฺฐกรีเส ปเทเส วิหาโร ปติฏฺฐิโตติฯ อยํ วิหารปริเจฺฉโทฯ

วิปสฺสิสฺส ปน ภควโต เอกรตนายามา วิทตฺถิวิตฺถารา อฏฺฐงฺคุลุพฺเพธา สุวณฺณิฏฺฐกา กาเรตฺวา จูฬฺเสน ฉาเทตฺวา วิหารฏฺฐานํ กิณิํสุฯ สิขิสฺส สุวณฺณยฏฺฐิผาเลหิ ฉาเทตฺวา กิณิํสุฯ เวสฺสภุสฺส สุวณฺณหตฺถิปาทานิ กาเรตฺวา เตสํ จูฬฺเสน ฉาเทตฺวา กิณิํสุฯ กกุสนฺธสฺส วุตฺตนเยเนว สุวณฺณิฏฺฐกาหิ ฉาเทตฺวา กิณิํสุฯ โกณาคมนสฺส วุตฺตนเยเนว สุวณฺณกจฺฉเปหิ ฉาเทตฺวา กิณิํสุฯ กสฺสปสฺส สุวณฺณกฏฺฐีหิเยว ฉาเทตฺวา กิณิํสุฯ อมฺหากํ ภควโต สลกฺขณานํ กหาปณานํ จูฬฺเสน ฉาเทตฺวา กิณิํสุฯ อยํ วิหารภูมิคฺคหณธนปริเจฺฉโทฯ

ตตฺถ วิปสฺสิสฺส ภควโต ตถา ภูมิํ กิณิตฺวา วิหารํ กตฺวา ทินฺนุปฏฺฐาโก **ปุนพฺพสุมิโตฺต** นาม อโหสิ, สิขิสฺส **สิริวฑฺฒโน** นาม, เวสฺสภุสฺส **โสตฺถิโย** นาม, กกุสนฺธสฺส **อจฺจุโต** นาม, โกณาคมนสฺส **อุโคฺค** นาม, กสฺสปสฺส **สุมโน** นาม, อมฺหากํ ภควโต **สุทโตฺต** นามฯ สเพฺพเจเต คหปติมหาสาลา เสฏฺฐิโน อเหสุนฺติฯ อยํ อุปฏฺฐากปริเจฺฉโท นามฯ

อปรานิ จตฺตาริ อวิชหิตฏฺฐานานิ นาม โหนฺติฯ สพฺพพุทฺธานญฺหิ โพธิปลฺลงฺโก อวิชหิโต, เอกสฺมิํเยว ฐาเน โหติฯ ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนํ อิสิปตเน มิคทาเย อวิชหิตเมว โหติฯ เทโวโรหนกาเล สงฺกสฺสนครทฺวาเร ปฐมปทคณฺฐิกา อวิชหิตาว โหติฯ เชตวเน คนฺธกุฏิยา จตฺตาริ มญฺจปาทฏฺฐานานิ อวิชหิตาเนว โหนฺติฯ วิหาโร ปน ขุทฺทโกปิ มหโนฺตปิ โหติ, วิหาโรปิ น วิชหิโตเยว, นครํ ปน วิชหติฯ ยทา นครํ ปาจีนโต โหติ, ตทา วิหาโร ปจฺฉิมโต; ยทา นครํ ทกฺขิณโต, ตทา วิหาโร อุตฺตรโตฯ ยทา นครํ ปจฺฉิมโต, ตทา วิหาโร ปาจีนโต; ยทา นครํ อุตฺตรโต, ตทา วิหาโร ทกฺขิณโตฯ อิทานิ ปน นครํ อุตฺตรโต, วิหาโร ทกฺขิณโตฯ

สพฺพพุทฺธานญฺจ อายุเวมตฺตํ, ปมาณเวมตฺตํ, กุลเวมตฺตํ, ปธานเวมตฺตํ, รสฺมิเวมตฺตนฺติ ปญฺจ เวมตฺตานิ โหนฺติฯ **อายุเวมตฺตํ** นาม เกจิ ทีฆายุกา โหนฺติ, เกจิ อปฺปายุกาฯ ตถา หิ ทีปงฺกรสฺส วสฺสสตสหสฺสํ อายุปฺปมาณํ อโหสิ, อมฺหากํ ภควโต วสฺสสตํ อายุปฺปมาณํฯ

**ปมาณเวมตฺตํ** นาม เกจิ ทีฆา โหนฺติ เกจิ รสฺสาฯ ตถา หิ ทีปงฺกโร อสีติหโตฺถ อโหสิ, สุมโน นวุติหโตฺถ, อมฺหากํ ภควา อฏฺฐารสหโตฺถฯ

**กุลเวมตฺตํ** นาม เกจิ ขตฺติยกุเล นิพฺพตฺตนฺติ, เกจิ พฺราหฺมณกุเลฯ **ปธานเวมตฺตํ** นาม เกสญฺจิ ปธานํ อิตฺตรกาลเมว โหติ, ยถา กสฺสปสฺส ภควโตฯ เกสญฺจิ อทฺธนิยํ, ยถา อมฺหากํ ภควโตฯ

**รสฺมิเวมตฺตํ** นาม มงฺคลสฺส ภควโต สรีรรสฺมิ ทสสหสฺสิโลกธาตุปฺปมาณา อโหสิฯ อมฺหากํ ภควโต สมนฺตา พฺยามมตฺตา ฯ ตตฺร รสฺมิเวมตฺตํ อชฺฌาสยปฺปฏิพทฺธํ, โย ยตฺตกํ อิจฺฉติ, ตสฺส ตตฺตกํ สรีรปฺปภา ผรติฯ มงฺคลสฺส ปน นิจฺจมฺปิ ทสสหสฺสิโลกธาตุํ ผรตูติ อชฺฌาสโย อโหสิฯ ปฏิวิทฺธคุเณสุ ปน กสฺสจิ เวมตฺตํ นาม นตฺถิฯ

อปรํ อมฺหากํเยว ภควโต สหชาตปริเจฺฉทญฺจ นกฺขตฺตปริเจฺฉทญฺจ ทีเปสฺุฯ สพฺพญฺญุโพธิสเตฺตน กิร สทฺธิํ ราหุลมาตา, อานนฺทเตฺถโร, ฉโนฺน, กณฺฏโก, นิธิกุมฺภา, มหาโพธิ,

กาฬุทายีติ อิมานิ สตฺต สหชาตานิฯ มหาปุริโส จ อุตฺตราสาฬฺหนกฺขเตฺตเนว มาตุกุจฺฉึ โอกฺกมิ, มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิ, ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตสิ, ยมกปาฏิหาริยํ อกาสิฯ วิสาขานกฺขเตฺตน ชาโต จ อภิสมฺพุโทฺธ จ ปรินิพฺพุโต จฯ มาฆนกฺขเตฺตนสฺส สาวกสนฺนิปาโต จ อโหสิ, อายุสงฺขาโรสฺสชฺชนญฺจ, อสฺสยุชนกฺขเตฺตน เทโวโรหนนฺติ เอตฺตกํ อาหริตฺวา ทีเปตพฺพํฯ อยํ สมฺพหุลปริเจฺฉโท นามฯ

**๑๓**. อิทานิ **อถ โข เตสํ ภิกฺขูน**นฺติอาทีสุ เต ภิกฺขู – ‘‘อาวุโส, ปุเพฺพนิวาสสฺส นาม อยํ คติ, ยทิทํ จุติโต ปฏฺฐาย ปฏิสนฺธิอาโรหนํฯ ยํ ปน อิทํ ปฏิสนฺธิโต ปฏฺฐาย ปจฺฉามุขํ ญาณํ เปเสตฺวา จุติ คนฺตพฺพํ, อิทํ อติครุกํฯ อากาเส ปทํ ทเสฺสโนฺต วิย ภควา กเถสี’’ติ อติวิมฺหยชาตา หุตฺวา – ‘‘อจฺฉริยํ, อาวุโส,’’ติอาทีนิ วตฺวา ปุน อปรมฺปิ การณํ ทเสฺสโนฺต – ‘‘ยตฺร หิ นาม ตถาคโต’’ติอาทิมาหํสุ ฯ ตตฺถ **ยตฺร หิ นามา**ติ อจฺฉริยเตฺถ นิปาโต, โย นาม ตถาคโตติ อโตฺถฯ **ฉินฺนปปเญฺจ**ติ เอตฺถ ปปญฺจา นาม ตณฺหา มาโน ทิฏฺฐีติ อิเม ตโย กิเลสาฯ **ฉินฺนวฎุเม**ติ เอตฺถ **วฎุม**นฺติ กุสลากุสลกมฺมวฎฺฎํ วุจฺจติฯ **ปริยาทินฺนวเฎฺฎ**ติ ตเสฺสว เววจนํ, ปริยาทินฺนสพฺพกมฺมวเฎฺฎติ อโตฺถฯ **สพฺพทุกฺขวีติวเตฺต**ติ สพฺพํ วิปากวฎฺฎสงฺขาตํ ทุกฺขํ วีติวเตฺต ฯ **อนุสฺสริสฺสตี**ติ อิทํ **ยตฺรา**ติ นิปาตวเสน อนาคตวจนํ, อโตฺถ ปเนตฺถ อตีตวเสน เวทิตโพฺพฯ ภควา หิ เต พุเทฺธ อนุสฺสริ, น อิทานิ อนุสฺสริสฺสติฯ **เอวํสีลา**ติ มคฺคสีเลน ผลสีเลน โลกิยโลกุตฺตรสีเลน เอวํสีลาฯ **เอวํธมฺมา**ติ เอตฺถ สมาธิปกฺขา ธมฺมา อธิเปฺปตา, มคฺคสมาธินา ผลสมาธินา โลกิยโลกุตฺตรสมาธินา, เอวํสมาธโยติ อโตฺถฯ **เอวํปญฺญา**ติ มคฺคปญฺญาทิวเสเนว เอวํปญฺญาฯ **เอวํวิหารี**ติ เอตฺถ ปน เหฏฺฐา สมาธิปกฺขานํ ธมฺมานํ คหิตตฺตา วิหาโร คหิโตว ปุน กสฺมา คหิตเมว คณฺหาตีติ เจ; น อิทํ คหิตเมว, อิทญฺหิ นิโรธสมาปตฺติทีปนตฺถํ วุตฺตํฯ ตสฺมา เอวํ นิโรธสมาปตฺติวิหารี เต ภควโนฺต อเหสุนฺติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ

**เอวํวิมุตฺตา**ติ เอตฺถ วิกฺขมฺภนวิมุตฺติ, ตทงฺควิมุตฺติ, สมุเจฺฉทวิมุตฺติ, ปฎิปฺปสฺสทฺธิวิมุตฺติ, นิสฺสรณวิมุตฺตีติ ปญฺจวิธา วิมุตฺติฯ ตตฺถ อฎฺฐ สมาปตฺติโย สยํ วิกฺขมฺภิเตหิ นีวรณาทีหิ วิมุตฺตตฺตา **วิกฺขมฺภนวิมุตฺตี**ติ สงฺขฺยํ คจฺฉนฺติฯ อนิจฺจานุปสฺสนาทิกา สตฺตานุปสฺสนา สยํ ตสฺส ตสฺส ปจฺจนีกงฺควเสน ปริจฺจตฺตาหิ นิจฺจสญฺญาทีหิ วิมุตฺตตฺตา **ตทงฺควิมุตฺตี**ติ สงฺขฺยํ คจฺฉนฺติฯ จตฺตาโร อริยมคฺคา สยํ สมุจฺฉิเนฺนหิ กิเลเสหิ วิมุตฺตตฺตา **สมุเจฺฉทวิมุตฺตี**ติ สงฺขฺยํ คจฺฉนฺติฯ จตฺตาริ สามญฺญผลานิ มคฺคานุภาเวน กิเลสานํ ปฎิปฺปสฺสทฺธเนฺต อุปฺปนฺนตฺตา **ปฎิปฺปสฺสทฺธิวิมุตฺตี**ติ สงฺขฺยํ คจฺฉนฺติฯ นิพฺพานํ สพฺพกิเลเสหิ นิสฺสฎตฺตา อปคตตฺตา ทูเร ฐิตตฺตา **นิสฺสรณวิมุตฺตี**ติ สงฺขฺยํ คจฺฉติฯ อิติ อิมาสํ ปญฺจนฺนํ วิมุตฺตีนํ วเสน – ‘‘เอวํ วิมุตฺตา’’ติ เอตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ

**๑๔**. **ปฎิสลฺลานา วุฎฺฐิโต**ติ เอกีภาวา วุฎฺฐิโตฯ

**๑๖**. **‘‘อิโต โส, ภิกฺขเว’’**ติ โก อนุสนฺธิ? อิทญฺหิ สุตฺตํ – ‘‘ตถาคตเสฺสเวสา, ภิกฺขเว, ธมฺมธาตุ สุปฺปฎิวิทฺธา’’ติ จ ‘‘เทวตาปิ ตถาคตสฺส เอตมตฺถํ อาโรเจสุ’’นฺติ จ อิเมหิ ทฺวีหิ ปเทหิ อาพทฺธํฯ ตตฺถ เทวตาโรจนปทํ สุตฺตนฺตปริโยสาเน เทวจาริกโกลาหลํ ทเสฺสโนฺต วิจาเรสฺสติ ฯ ธมฺมธาตุปทานุสนฺธิวเสน ปน อยํ เทสนา อารทฺธาฯ ตตฺถ **ขตฺติโย ชาติยา**ติอาทีนิ เอกาทสปทานิ นิทานกเณฺฑ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพานิฯ

## โพธิสตฺตธมฺมตาวณฺณนา

๑๗. **อถ โข, ภิกฺขเว, วิปสฺสี โพธิสตฺโต**ติอาทีสุ ปน **วิปสฺสี**ติ ตสฺส นามํ, ตญฺจ โข วิวิเธ อเตฺถ ปสฺสนกุสลตาย ลทฺธํฯ **โพธิสตฺโต**ติ ปณฺฑิตสตฺโต พุชฺฌนกสตฺโตฯ โพธิสงฺขาเตสุ วา จตูสุ มเคฺคสุ สตฺโต อาสตฺโต ลคฺคมานโสติ โพธิสตฺโตฯ **สโต สมฺปชาโน**ติ เอตฺถ **สโต**ติ สติเยวฯ **สมฺปชาโน**ติ ญาณํฯ สติํ สูปฏฺฐิตํ กตฺวา ญาเณน ปริจฺฉินฺทิตฺวา มาตุกุจฺฉิํ โอกฺกมีติ อโตฺถฯ **โอกฺกมี**ติ อิมินา จสฺส โอกฺกนฺตภาโว ปาฬิยํ ทสฺสิโต, น โอกฺกมนกฺกโมฯ โส ปน ยสฺมา อฎฺฐกถํ อารูโฬฺห, ตสฺมา เอวํ เวทิตโพฺพ –

สพฺพโพธิสตฺตา หิ สมติํส ปารมิโย ปูเรตฺวา, ปญฺจ มหาปริจฺจาเค ปริจฺจชิตฺวา, ญาตตฺถจริยโลกตฺถจริยพุทฺธจริยานํ โกฏิํ ปตฺวา, เวสฺสนฺตรสทิเส ตติเย อตฺตภาเว ฐตฺวา, สตฺต มหาทานานิ ทตฺวา, สตฺตกฺขตฺตุํ ปถวิํ กเมฺปตฺวา, กาลงฺกตฺวา, ทุติยจิตฺตวาเร ตุสิตภวเน นิพฺพตฺตนฺติฯ วิปสฺสี โพธิสโตฺตปิ ตเถว กตฺวา ตุสิตปุเร นิพฺพตฺติตฺวา สฎฺฐิสตสหสฺสาธิกา สตฺตปญฺญาส วสฺสโกฎิโย ตตฺถ อฎฺฐาสิฯ อญฺญทา ปน ทีฆายุกเทวโลเก นิพฺพตฺตา โพธิสตฺตา น ยาวตายุกํ ติฎฺฐนฺติฯ กสฺมา? ตตฺถ ปารมีนํ ทุปฺปูรณียตฺตาฯ เต อธิมุตฺติกาลกิริยํ กตฺวา มนุสฺสปเถเยว นิพฺพตฺตนฺติฯ ปารมีนํ ปูเรโนฺต ปน ยถา อิทานิ เอเกน อตฺตภาเวน สพฺพญฺญุตํ อุปเนตุํ สโกฺกนฺติ, เอวํ สพฺพโส ปูริตตฺตา ตทา วิปสฺสี โพธิสโตฺต ตตฺถ ยาวตายุกํ อฎฺฐาสิฯ

เทวตานํ ปน – ‘‘มนุสฺสานํ คณนาวเสน อิทานิ สตฺตหิ ทิวเสหิ จุติ ภวิสฺสตี’’ติ **ปญฺจ ปุพฺพนิมิตฺตานิ** อุปฺปชฺชนฺติ – มาลา มิลายนฺติ, วตฺถานิ กิลิสฺสนฺติ, กเจฺฉหิ เสทา มุจฺจนฺติ, กาเย ทุพฺพณฺณิยํ โอกฺกมติ, เทโว เทวาสเน น สณฺฐาติฯ ตตฺถ **มาลา**ติ ปฏิสนฺธิคฺคหณทิวเส ปิฬนฺธนมาลา , ตา กิร สฎฺฐิสตสหสฺสาธิกา สตฺตปณฺณาส วสฺสโกฎิโย อมิลายิตฺวา ตทา มิลายนฺติฯ วเตฺถสุปิ เอเสว นโยฯ เอตฺตกํ ปน กาลํ เทวานํ เนว สีตํ น อุณฺหํ โหติ, ตสฺมิํ กาเล สรีรา พินฺทุพินฺทุวเสน เสทา มุจฺจนฺติฯ เอตฺตกญฺจ กาลํ เตสํ สรีเร ขณฺฑิจฺจปาลิจฺจาทิวเสน วิวณฺณตา น ปญฺญายติ, เทวธีตา โสฬสวสฺสุเทฺทสิกา วิย ขายนฺติ, เทวปุตฺตา วีสติวสฺสุเทฺทสิกา วิย ขายนฺติ, มรณกาเล ปน เตสํ กิลนฺตรูโป อตฺตภาโว โหติฯ เอตฺตกญฺจ เตสํ กาลํ เทวโลเก อุกฺกณฺฐิตา นาม นตฺถิ, มรณกาเล ปน นิสฺสสนฺติ วิชมฺภนฺติ, สเก อาสเน นาภิรมนฺติฯ

อิมานิ ปน ปุพฺพนิมิตฺตานิ ยถา โลเก มหาปุญฺญานํ ราชราชมหามตฺตาทีนํเยว อุกฺกาปาตภูมิจาลจนฺทคฺคาหาทีนิ นิมิตฺตานิ ปญฺญายนฺติ, น สเพฺพสํ; เอวํ มเหสกฺขเทวตานํเยว ปญฺญายนฺติ, น สเพฺพสํฯ ยถา จ มนุเสฺสสุ ปุพฺพนิมิตฺตานิ นกฺขตฺตปาฐกาทโยว ชานนฺติ, น สเพฺพ; เอวํ ตานิปิ น สพฺพเทวตา ชานนฺติ, ปณฺฑิตา เอว ปน ชานนฺติฯ ตตฺถ เย มเนฺทน กุสลกเมฺมน นิพฺพตฺตา เทวปุตฺตา, เต เตสุ อุปฺปเนฺนสุ – ‘‘อิทานิ โก ชานาติ, ‘กุหิํ นิพฺพเตฺตสฺสามา’ติ’’ ภายนฺติฯ เย มหาปุญฺญา, เต ‘‘อเมฺหหิ ทินฺนํ ทานํ, รกฺขิตํ สีลํ, ภาวิตํ ภาวนํ อาคมฺม อุปริ เทวโลเกสุ สมฺปตฺติํ อนุภวิสฺสามา’’ติ น ภายนฺติฯ วิปสฺสี โพธิสโตฺตปิ ตานิ ปุพฺพนิมิตฺตานิ ทิสฺวา ‘‘อิทานิ อนนฺตเร อตฺตภาเว พุโทฺธ ภวิสฺสามี’’ติ น ภายติฯ อถสฺส เตสุ นิมิเตฺตสุ ปาตุภูเตสุ ทสสหสฺสจกฺกวาฬเทวตา สนฺนิปติตฺวา – ‘‘มาริส, ตุเมฺหหิ ทส ปารมิโย ปูเรเนฺตหิ น สกฺกสมฺปตฺติํ, น มารสมฺปตฺติํ, น พฺรหฺมสมฺปตฺติํ, น จกฺกวตฺติสมฺปตฺติํ ปเตฺถเนฺตหิ ปูริตา, โลกนิตฺถรณตฺถาย ปน พุทฺธตฺตํ ปตฺถยมาเนหิ ปูริตาฯ โส โว, อิทานิ กาโล, มาริส, พุทฺธตฺตาย, สมโย, มาริส, พุทฺธตฺตายา’’ติ ยาจนฺติฯ

อถ มหาสโตฺต ตาสํ เทวตานํ ปฏิญฺญํ อทตฺวาว กาลทีปเทสกุลชเนตฺติอายุปริเจฺฉทวเสน ปญฺจมหาวิโลกนํ นาม วิโลเกสิฯ ตตฺถ ‘‘กาโล นุ โข, น กาโล’’ติ ปฐมํ กาลํ วิโลเกสิฯ ตตฺถ วสฺสสตสหสฺสโต อุทฺธํ วฑฺฒิตอายุกาโล กาโล นาม น โหติฯ กสฺมา? ตทา หิ สตฺตานํ

ชาติชรามรณานิ น ปญฺญายนฺติ, พุทฺธานญฺจ ธมฺมเทสนา นาม ติลกฺขณมุตฺตา นตฺถิฯ เต เตสํ – ‘‘อนิจฺจํ ทุกฺขมนตฺตา’’ติ กเถนฺตานํ – ‘‘กิํ นาเมตํ กเถนฺตี’’ติ เนว โสตุํ, น สทฺทหิตุํ มญฺญนฺติ, ตโต อภิสมโย น โหติ, ตสฺมิํ อสติ อนิยฺยานิกํ สาสนํ โหติฯ ตสฺมา โส อกาโลฯ วสฺสสตโต อูนอายุกาโลปิ กาโล น โหติฯ กสฺมา? ตทา หิ สตฺตา อุสฺสนฺนกิเลสา โหนฺติ, อุสฺสนฺนกิเลสานญฺจ ทินฺโน โอวาโท โอวาทฏฺฐาเน น ติฏฺฐติ, อุทเก ทณฺฑราชิ วิย ขิปฺปํ วิคจฺฉติฯ ตสฺมา โสปิ อกาโลวฯ วสฺสสตสหสฺสโต ปฏฺฐาย เหฏฺฐา, วสฺสสตโต ปฏฺฐาย อุทฺธํ อายุกาโล กาโล นาม, ตทา จ อสีติวสฺสสหสฺสายุกา มนุสฺสาฯ อถ มหาสโตฺต – ‘‘นิพฺพตฺติตพฺพกาโล’’ติ กาลํ ปสฺสิฯ

ตโต ทีปํ วิโลเกโนฺต สปริวาเร จตฺตาโร ทีเป โอโลเกตฺวา – ‘‘ตีสุ ทีเปสุ พุทฺธา น นิพฺพตฺตนฺติ, ชมฺพุทีเปเยว นิพฺพตฺตนฺตี’’ติ ทีปํ ปสฺสิฯ

ตโต – ‘‘ชมฺพุทีโป นาม มหา, ทสโยชนสหสฺสปริมาโณ, กตรสฺมิํ นุ โข ปเทเส พุทฺธา นิพฺพตฺตนฺตี’’ติ เทสํ วิโลเกโนฺต มชฺฌิมเทสํ ปสฺสิฯ มชฺฌิมเทโส นาม – ‘‘ปุรตฺถิมาย ทิสาย คชงฺคลํ นาม นิคโม’’ติอาทินา (มหาว. ๒๕๙) นเยน วินเย วุโตฺตวฯ โส อายามโต ตีณิ โยชนสตานิ, วิตฺถารโต อฑฺฒเตยฺยานิ, ปริเกฺขปโต นวโยชนสตานีติฯ เอตสฺมิญฺหิ ปเทเส พุทฺธา ปเจฺจกพุทฺธา อคฺคสาวกา อสีติ มหาสาวกา จกฺกวตฺติราชาโน อเญฺญ จ มเหสกฺขา ขตฺติยพฺราหฺมณคหปติมหาสาลา อุปฺปชฺชนฺติฯ อิทเญฺจตฺถ พนฺธุมตี นาม นครํ, ตตฺถ มยา นิพฺพตฺติตพฺพนฺติ นิฏฺฐํ อคมาสิฯ

ตโต กุลํ วิโลเกโนฺต – ‘‘พุทฺธา นาม โลกสมฺมเต กุเล นิพฺพตฺตนฺติฯ อิทานิ จ ขตฺติยกุลํ โลกสมฺมตํ, ตตฺถ นิพฺพตฺติสฺสามิ, พนฺธุมา นาม เม ราชา ปิตา ภวิสฺสตี’’ติ กุลํ ปสฺสิฯ

ตโต มาตรํ วิโลเกโนฺต – ‘‘พุทฺธมาตา นาม โลลา สุราธุตฺตา น โหติ, กปฺปสตสหสฺสํ ปูริตปารมี, ชาติโต ปฏฺฐาย อขณฺฑปญฺจสีลา โหติ, อยญฺจ พนฺธุมตี นาม เทวี อีทิสา, อยํ เม มาตา ภวิสฺสติ , ‘‘กิตฺตกํ ปนสฺสา อายู’’ติ อาวชฺชโนฺต ‘‘ทสนฺนํ มาสานํ อุปริ สตฺต ทิวสานี’’ติ ปสฺสิฯ

อิติ อิมํ ปญฺจมหาวิโลกนํ วิโลเกตฺวา ‘‘กาโล, เม มาริสา, พุทฺธภาวายา’’ติ เทวตานํ สงฺคหํ กโรโนฺต ปฏิญฺญํ ทตฺวา – ‘‘คจฺฉถ, ตุเมฺห’’ติ ตา เทวตา อุโยฺยเชตฺวา ตุสิตเทวตาหิ ปริวุโต ตุสิตปุเร นนฺทนวนํ ปาวิสิฯ สพฺพเทวโลเกสุ หิ นนฺทนวนํ อตฺถิเยวฯ ตตฺร นํ เทวตา อิโต จุโต สุคติํ คจฺฉาติ ปุเพฺพกตกุสลกมฺมกาสํ สารยมานา วิจรนฺติฯ โส เอวํ เทวตาหิ กุสลํ สารยมานาหิ ปริวุโต ตตฺถ วิจรเนฺตเยว จวิฯ

เอวํ จุโต จ ‘จวามี’ติ ชานาติ, จุติจิตฺตํ น ชานาติฯ ปฏิสนฺธิํ คเหตฺวาปิ ชานาติ, ปฏิสนฺธิจิตฺตเมว น ชานาติฯ ‘‘อิมสฺมิํ เม ฐาเน ปฏิสนฺธิ คหิตา’’ติ เอวํ ปน ชานาติฯ เกจิ ปน เถรา – ‘‘อาวชฺชนปริยาโย นาม ลทฺธุํ วฏฺฏติ, ทุติยตติยจิตฺตวาเร เอว ชานิสฺสตี’’ติ วทนฺติฯ ติปิฏกมหาสีวเตฺถโร ปน อาห – ‘‘มหาสตฺตานํ ปฏิสนฺธิ น อเญฺญสํ ปฏิสนฺธิสทิสา, โกฏิปฺปตฺตํ ปน เตสํ สติสมฺปชญฺญํฯ ยสฺมา ปน เตเนว จิเตฺตน ตํ จิตฺตํ ญาตุํ น สกฺกา, ตสฺมา จุติจิตฺตํ น ชานาติฯ จุติกฺขเณปิ ‘จวามี’ติ ชานาติฯ ปฏิสนฺธิจิตฺตํ น ชานาติฯ ‘อสุกสฺมิํ เม ฐาเน ปฏิสนฺธิ คหิตา’ติ ชานาติ, ตสฺมิํ กาเล ทสสหสฺสิโลกธาตุ กมฺปตี’’ติฯ เอวํ สโต สมฺปชาโน มาตุกุจฺฉิํ โอกฺกมโนฺต ปน เอกูนวีสติยา ปฏิสนฺธิจิเตฺตสุ เมตฺตาปุพฺพภาคสฺส โสมนสฺสสหคตญาณสมฺปยุตฺตอสงฺขาริกกุสลจิตฺตสฺส สทิสมหาวิปากจิเตฺตน ปฏิสนฺธิ คณฺหิฯ มหาสีวเตฺถโร ปน

อุเปกฺขาสหคเตนาติ อาหฯ ยถา จ อมฺหากํ ภควา, เอวํ โสปิ อาสาฬฺหีปุณฺณมายํ อุตฺตรา สาฬฺหนกฺขเตฺตเนว ปฏิสนฺธึ อคฺคเหสิฯ

ตทา กิร ปุเร ปุณฺณมาย สตฺตมทิวสโต ปฏฺฐาย วิคตสุราปานํ มาลาคนฺธาทิวิภูติสมฺปนฺนํ นกฺขตฺตกีฬํ อนุภวมานา โพธิสตฺตมาตา สตฺตเม ทิวเส ปาโต อุฏฺฐาย คนฺโธทเกน นหายิตฺวา สพฺพาลงฺการวิภูสิตา วรโภชนํ ภุญฺชิตฺวา อุโปสถงฺคานิ อธิฏฺฐาย สิริคพฺภํ ปวิสิตฺวา สิริสยเน นิปนฺนา นิทฺทํ โอกฺกมมานา อิทํ สุปินํ อทฺทส – ‘‘จตฺตาโร กิร นํ มหาราชาโน สยเนเนว สทฺธึ อุกฺขิปิตฺวา อโนตตฺตทหํ เนตฺวา นหาเปตฺวา ทิพฺพวตฺถํ นิวาเสตฺวา ทิพฺพคนฺเธหิ วิลิมฺเปตฺวา ทิพฺพปุปฺผานิ ปิฬนฺธิตฺวา, ตโต อวิทูเร รชตปพฺพโต, ตสฺส อโนฺต กนกวิมานํ อตฺถิ, ตสฺมึ ปาจีนโต สีสํ กตฺวา นิปชฺชาเปสุํฯ อถ โพธิสโตฺต เสตวรวารโณ หุตฺวา ตโต อวิทูเร เอโก สุวณฺณปพฺพโต, ตตฺถ จริตฺวา ตโต โอรุยฺห รชตปพฺพตํ อภิรุหิตฺวา กนกวิมานํ ปวิสิตฺวา มาตรํ ปทกฺขิณํ กตฺวา ทกฺขิณปสฺสํ ผาเลตฺวา กุจฺฉึ ปวิฏฺฐสทิโส อโหสิ’’ฯ

อถ ปพุทฺธา เทวี ตํ สุปินํ รโญฺญ อาโรเจสิฯ ราชา วิภาตาย รตฺติยา จตุสฏฺฐิมเตฺต พฺราหฺมณปาโมเกฺข ปโกฺกสาเปตฺวา หริตูปลิตฺตาย ลาชาทีหิ กตมงฺคลสกฺการาย ภูมิยา มหารหานิ อาสนานิ ปญฺญเปตฺวา ตตฺถ นิสินฺนานํ พฺราหฺมณานํ สปฺปิมธุสกฺกราภิสงฺขตสฺส วรปายาสสฺส สุวณฺณรชตปาติโย ปูเรตฺวา สุวณฺณรชตปาตีเหว ปฏิกุชฺชิตฺวา อทาสิ, อเญฺญหิ จ อหตวตฺถกปิลคาวีทานาทีหิ เนสํ สนฺตเปฺปสิฯ อถ เนสํ สพฺพกามสนฺตปฺปิตานํ ตํ สุปินํ อาโรเจตฺวา – ‘‘กึ ภวิสฺสตี’’ติ ปุจฺฉิฯ พฺราหฺมณา อาหํสุ – ‘‘มา จินฺตยิ, มหาราช, เทวิยา เต กุจฺฉิมฺหิ คโพฺภ ปติฏฺฐิโต, โส จ โข ปุริสคโพฺภ น อิตฺถิคโพฺภ, ปุโตฺต เต ภวิสฺสติฯ โส สเจ อคารํ อชฺฌาวสิสฺสติ, ราชา ภวิสฺสติ จกฺกวตฺตีฯ สเจ อคารา นิกฺขมฺม ปพฺพชิสฺสติ, พุโทฺธ ภวิสฺสติ โลเก วิวฏฺฏจฺฉโท’’ติฯ อยํ ตาว – ‘‘มาตุกุจฺฉึ โอกฺกมี’’ติ เอตฺถ วณฺณนากฺกโมฯ

**อยเมตฺถ ธมฺมตา**ติ อยํ เอตฺถ มาตุกุจฺฉิโอกฺกมเน ธมฺมตา, อยํ สภาโว, อยํ นิยาโมติ วุตฺตํ โหติฯ **นิยาโม** จ นาเมส กมฺมนิยาโม, อุตุนิยาโม, พีชนิยาโม, จิตฺตนิยาโม, ธมฺมนิยาโมติ ปญฺจวิโธ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๔๙๘)ฯ

ตตฺถ กุสลสฺส อิฏฺฐวิปากทานํ, อกุสลสฺส อนิฏฺฐวิปากทานนฺติ อยํ **กมฺมนิยาโมฯ** ตสฺส ทีปนตฺถํ – ‘‘น อนฺตลิเกฺข’’ติ (ขุ. ปา. ๑๒๗) คาถาย วตฺถูนิ วตฺตพฺพานิฯ อปิจ เอกา กิร อิตฺถี สามิเกน สทฺธึ ภณฺฑิตฺวา อุพฺพนฺธิตฺวา มริตุกามา รชฺชุปาเส คีวํ ปเวเสสิฯ อญฺญตโร ปุริโส วาสึ นิเสโนฺต ตํ อิตฺถิกมฺมํ ทิสฺวา รชฺชุํ ฉินฺทิตุกาโม – ‘‘มา ภายิ, มา ภายี’’ติ ตํ สมสฺสาเสโนฺต อุปธาวิฯ รชฺชุ อาสีวิโส หุตฺวา อฏฺฐาสิฯ โส ภีโต ปลายิฯ อิตรา ตเตฺถว มริฯ เอวมาทีนิ เจตฺถ วตฺถูนิ ทเสฺสตพฺพานิฯ

เตสุ เตสุ ชนปเทสุ ตสฺมึ ตสฺมึ กาเล เอกปฺปหาเรเนว รุกฺขานํ ปุปฺผผลคหณาทีนิ, วาตสฺส วายนํ อวายนํ, อาตปสฺส ติกฺขตา มนฺทตา, เทวสฺส วสฺสนํ อวสฺสนํ, ปทุมานํ ทิวา วิกสนํ รตฺตึ มิลายนนฺติ เอวมาทิ **อุตุนิยาโมฯ**

ยํ ปเนตํ สาลิพีชโต สาลิผลเมว, มธุรโต มธุรสํเยว, ติตฺตโต ติตฺตรสํเยว ผลํ โหติ, อยํ **พีชนิยาโมฯ**

ปุริมา ปุริมา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ จิตฺตเจตสิกานํ ธมฺมานํ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโยติ เอวํ ยเทตํ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ อนนฺตรา สมฺปฏิจฺฉนาทีนํ นิพฺพตฺ

ตนํ, อยํ **จิตฺตนิยาโมฯ**

ยา ปเนสา โพธิสตฺตานํ มาตุกุจฺฉิโอกฺกมนาทีสุ ทสสหสฺสิโลกธาตุกมฺปนาทีนํ ปวตฺติ, อยํ **ธมฺมนิยาโม** นามฯ เตสุ อิธ ธมฺมนิยาโม อธิเปฺปโตฯ ตสฺมา ตเมวตฺถํ ทเสฺสโนฺต **ธมฺมตา เอสา ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ

**๑๘**. ตตฺถ **กุจฺฉึ โอกฺกมตี**ติ เอตฺถ กุจฺฉึ โอกฺกโนฺต โหตีติ อยเมวโตฺถ ฯ โอกฺกเนฺต หิ ตสฺมึ เอวํ โหติ, น โอกฺกมมาเนฯ **อปฺปมาโณ**ติ วุฑฺฒิปฺปมาโณ, วิปุโลติ อโตฺถฯ **อุฬาโร**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ อุฬารานิ อุฬารานิ ขาทนียานิ ขาทนฺตีติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๙๙) หิ มธุรํ อุฬารนฺติ วุตฺตํฯ อุฬาราย ขลุ ภวํ วจฺฉายโน สมณํ โคตมํ ปสํสาย ปสํสตีติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๘๘) เสฏฺฐํ อุฬารนฺติ วุตฺตํฯ อิธ ปน วิปุลํ อธิเปฺปตํฯ **เทวานํ เทวานุภาว**นฺติ เอตฺถ เทวานํ อยมานุภาโว นิวตฺถวตฺถสฺส ปภา ทฺวาทสโยชนานิ ผรติ, ตถา สรีรสฺส, ตถา อลงฺการสฺส, ตถา วิมานสฺส, ตํ อติกฺกมิตฺวาติ อโตฺถฯ

**โลกนฺตริกา**ติ ติณฺณํ ติณฺณํ จกฺกวาฬานํ อนฺตรา เอเกโก โลกนฺตริโก โหติ, ติณฺณํ สกฏจกฺกานํ วา ติณฺณํ ปตฺตานํ วา อญฺญมญฺญํ อาหจฺจ ฐปิตานํ มเชฺฌ โอกาโส วิยฯ โส ปน โลกนฺตริกนิรโย ปริมาณโต อฏฺฐโยชนสหโสฺส โหติฯ **อฆา**ติ นิจฺจวิวฏาฯ **อสํวุตา**ติ เหฏฺฐาปิ อปฺปติฏฺฐาฯ **อนฺธการา**ติ ตมภูตาฯ **อนฺธการติมิสา**ติ จกฺขุวิญฺญาณุปฺปตฺตินิวารณโต อนฺธภาวกรณติมิเสน สมนฺนาคตาฯ ตตฺถ กิร จกฺขุวิญฺญาณํ น ชายติฯ **เอวํมหิทฺธิกา**ติ จนฺทิมสูริยา กิร เอกปฺปหาเรเนว ตีสุ ทีเปสุ ปญฺญายนฺติ, เอวํ มหิทฺธิกาฯ เอเกกาย ทิสาย นว นว โยชนสตสหสฺสานิ อนฺธการํ วิธมิตฺวา อาโลกํ ทเสฺสนฺติ, **เอวํมหานุภาวาฯ อาภาย นานุโภนฺตี**ติ อตฺตโน ปภาย นปฺปโหนฺติฯ เต กิร จกฺกวาฬปพฺพตสฺส เวมเชฺฌน วิจรนฺติ, จกฺกวาฬปพฺพตญฺจ อติกฺกมฺม โลกนฺตริกนิรยาฯ ตสฺมา เต ตตฺถ อาภาย นปฺปโหนฺติฯ

**เยปิ ตตฺถ สตฺตา**ติ เยปิ ตสฺมึ โลกนฺตริกมหานิรเย สตฺตา อุปฺปนฺนาฯ กึ ปน กมฺมํ กตฺวา ตตฺถ อุปฺปชฺชนฺตีติฯ ภาริยํ ทารุณํ มาตาปิตูนํ ธมฺมิกสมณพฺราหฺมณานญฺจ อุปริ อปราธํ, อญฺญญฺจ ทิวเส ทิวเส ปาณวธาทิสาหสิกกมฺมํ กตฺวา อุปฺปชฺชนฺติ, ตมฺพปณฺณิทีเป อภยโจรนาคโจราทโย วิยฯ เตสํ อตฺตภาโว ติคาวุติโก โหติ, วคฺคุลีนํ วิย ทีฆนขา โหนฺติฯ เต รุกฺเข วคฺคุลิโย วิย นเขหิ จกฺกวาฬปพฺพเต ลคฺคนฺติฯ ยทา สํสปฺปนฺตา อญฺญมญฺญสฺส หตฺถปาสํ คตา โหนฺติ, อถ ''ภกฺโข โน ลทฺโธ''ติ มญฺญมานา ตตฺถ วาวฏา วิปริวตฺติตฺวา โลกสนฺธารกอุทเก ปตนฺติ, วาเต ปหรเนฺตปิ มธุกผลานิ วิย ฉิชฺชิตฺวา อุทเก ปตนฺติ, ปติตมตฺตาว อจฺจนฺตขาเร อุทเก ปิฏฺฐปิณฺฑิ วิย วิลียนฺติฯ

**อเญฺญปิ กิร โภ สนฺติ สตฺตา**ติ โภ ยถา มยํ มหาทุกฺขํ อนุภวาม, เอวํ อเญฺญ กิร สตฺตาปิ อิมํ ทุกฺขมนุภวนฺตายาย อิธูปปนฺนาติ ตํ ทิวสํ ปสฺสนฺติฯ อยํ ปน โอภาโส เอกยาคุปานมตฺตมฺปิ น ติฏฺฐติ, อจฺฉราสงฺฆาฏมตฺตเมว วิโชฺชภาโส วิย นิจฺฉริตฺวา – ''กึ อิท''นฺติ ภณนฺตานํเยว อนฺตรธายติฯ **สงฺกมฺปตี**ติ สมนฺตโต กมฺปติฯ อิตรทฺวยํ ปุริมปทเสฺสว เววจนํฯ ปุน **อปฺปมาโณ จา**ติอาทิ นิคมนตฺถํ วุตฺตํฯ

**๑๙**. **จตฺตาโร นํ เทวปุตฺตา จาตุทฺทิสํ รกฺขาย อุปคจฺฉนฺตี**ติ เอตฺถ **จตฺตาโร**ติ จตุนฺนํ มหาราชานํ วเสน วุตฺตํฯ ทสสหสฺสจกฺกวาเฬสุ ปน จตฺตาโร จตฺตาโร กตฺวา จตฺตาลีสสหสฺสานิ โหนฺติฯ ตตฺถ อิมสฺมึ จกฺกวาเฬ มหาราชาโน ขคฺคหตฺถา โพธิสตฺตสฺส อารกฺขตฺ

ถาย อุปคนฺตฺวา สิริคพฺภํ ปวิฏฺฐา, อิตเร คพฺภทฺวารโต ปฏฺฐาย อวรุทฺธเก ปํสุปิสาจกาทิยกฺขคเณ ปฏิกฺกมาเปตฺวา ยาว จกฺกวาฬา อารกฺขํ คณฺหึสุฯ

กิมตฺถาย ปนายํ รกฺขา? นนุ ปฏิสนฺธิกฺขเณ กลลกาลโต ปฏฺฐาย สเจปิ โกฏิสตสหสฺสมารา โกฏิสตสหสฺสสิเนรุํ อุกฺขิปิตฺวา โพธิสตฺตสฺส วา โพธิสตฺตมาตุยา วา อนฺตรายกรณตฺถํ อาคเจฺฉยฺยุํ, สเพฺพ อนฺตราว อนฺตรธาเยยฺยุํฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ภควตา รุหิรุปฺปาทวตฺถุสฺมิํ – ''อฏฺฐานเมตํ, ภิกฺขเว, อนวกาโส, ยํ ปรูปกฺกเมน ตถาคตํ ชีวิตา โวโรเปยฺยฯ อนุปกฺกเมน, ภิกฺขเว, ตถาคตา ปรินิพฺพายนฺติฯ คจฺฉถ, ตุเมฺห ภิกฺขเว, ยถาวิหารํ, อรกฺขิยา, ภิกฺขเว ตถาคตา''ติ (จูฬว. ๓๔๑)ฯ เอวเมว, เตน ปรูปกฺกเมน น เตสํ ชีวิตนฺตราโย อตฺถิ, สนฺติ โข ปน อมนุสฺสา วิรูปา ทุทฺทสิกา เภรวรูปา มิคปกฺขิโน, เยสํ รูปํ วา ทิสฺวา สทฺทํ วา สุตฺวา โพธิสตฺตมาตุ ภยํ วา สนฺตาโส วา อุปฺปเชฺชยฺย, เตสํ นิวารณตฺถาย รกฺขํ อคฺคเหสุํฯ อปิจ โพธิสตฺตสฺส ปุญฺญเตเชน สญฺชาตคารวา อตฺตโน คารวโจทิตาปิ เต เอวมกํสุฯ

กิํ ปน เต อโนฺตคพฺภํ ปวิสิตฺวา ฐิตา จตฺตาโร มหาราชาโน โพธิสตฺตสฺส มาตุยา อตฺตานํ ทเสฺสนฺติ, น ทเสฺสนฺตีติ? นหานมณฺฑนโภชนาทิสรีรกิจฺจกาเล น ทเสฺสนฺติ, สิริคพฺภํ ปวิสิตฺวา วรสยเน นิปนฺนกาเล ปน ทเสฺสนฺติฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ อมนุสฺสทสฺสนํ นาม มนุสฺสานํ สปฺปฏิภยํ โหติ, โพธิสตฺตสฺส มาตา ปน อตฺตโน เจว ปุตฺตสฺส จ ปุญฺญานุภาเวน เต ทิสฺวา น ภายติ, ปกติอเนฺตปุรปาลเกสุ วิย อสฺสา เอเตสุ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ

**๒๐**. **ปกติยา สีลวตี**ติ สภาเวเนว สีลสมฺปนฺนาฯ อนุปฺปเนฺน กิร พุเทฺธ มนุสฺสา ตาปสปริพฺพาชกานํ สนฺติเก วนฺทิตฺวา อุกฺกุฏิกํ นิสีทิตฺวา สีลํ คณฺหนฺติฯ โพธิสตฺตมาตาปิ กาลเทวิลสฺส อิสิโน สนฺติเก สีลํ คณฺหาติฯ โพธิสเตฺต ปน กุจฺฉิคเต อญฺญสฺส ปาทมูเล นิสีทิตุํ นาม น สกฺกา, สมานาสเน นิสีทิตฺวา คหิตสีลมฺปิ อาวชฺชนกรณมตฺตํ โหติฯ ตสฺมา สยเมว สีลํ อคฺคเหสีติ วุตฺตํ โหติฯ

**๒๑**. **ปุริเสสู**ติ โพธิสตฺตสฺส ปิตรํ อาทิํ กตฺวา เกสุจิ มนุเสฺสสุ ปุริสาธิปฺปายจิตฺตํ นุปฺปชฺชติฯ โพธิสตฺตมาตุรูปํ ปน กุสลา สิปฺปิกา โปตฺถกมฺมาทีสุปิ กาตุํ น สโกฺกนฺติฯ ตํ ทิสฺวา ปุริสสฺส ราโค นุปฺปชฺชตีติ น สกฺกา วตฺตุํ, สเจ ปน ตํ รตฺตจิโตฺต อุปสงฺกมิตุกาโม โหติ, ปาทา น วหนฺติ, ทิพฺพสงฺขลิกา วิย พชฺฌนฺติฯ ตสฺมา ''อนติกฺกมนียา''ติอาทิ วุตฺตํฯ

**๒๒**. **ปญฺจนฺนํ กามคุณาน**นฺติ ปุเพฺพ กามคุณูปสญฺหิตนฺติ อิมินา ปุริสาธิปฺปายวเสน วตฺถุปฺปฏิเกฺขโป กโต, อิธ อารมฺมณปฺปฏิลาโภ ทสฺสิโตฯ ตทา กิร เทวิยา เอวรูโป ปุโตฺต กุจฺฉิํ อุปปโนฺนติ สุตฺวา สมนฺตโต ราชาโน มหคฺฆอาภรณตูริยาทิวเสน ปญฺจทฺวารารมฺมณวตฺถุภูตํ ปณฺณาการํ เปเสนฺติฯ โพธิสตฺตสฺส จ โพธิสตฺตมาตุ จ กตกมฺมสฺส อุสฺสนฺนตฺตา ลาภสกฺการสฺส ปมาณปริเจฺฉโท นตฺถิฯ

**๒๓**. **อกิลนฺตกายา**ติ ยถา อญฺญา อิตฺถิโย คพฺภภาเรน กิลมนฺติ หตฺถปาทา อุทฺธุมาตตาทีนิ ปาปุณนฺติ, เอวํ ตสฺสา โกจิ กิลมโถ นาโหสิฯ **ติโรกุจฺฉิคต**นฺติ อโนฺตกุจฺฉิคตํฯ **ปสฺสตี**ติ กลลาทิกาลํ อติกฺกมิตฺวา สญฺชาตองฺคปจฺจงฺคอหีนินฺทฺริยภาวํ อุปคตํเยว ปสฺสติฯ กิมตฺถํ ปสฺสติ? สุขวาสตฺถํเยวฯ ยเถว หิ มาตา ปุเตฺตน สทฺธิํ นิปนฺนา วา นิสินฺนา วา – ''หตฺถํ วาสฺส ปาทํ วา โอลมฺพนฺตํ อุกฺขิปิตฺวา สณฺฐเปสฺสามี''ติ สุขวาสตฺถํ ปุตฺตํ โอโลเกติ, เอวํ โพธิสตฺตมาตาปิ ยํ ตํ มาตุ อุฏฺฐานคมนปริวตฺตนนิสชฺชาทีสุ อุณฺหสีตโลณิกติตฺตกกฏุกาหารอโชฺฌหรณกาเลสุ จ คพฺภสฺส ทุกฺขํ อุปฺปชฺชติ, ''อตฺถิ นุ โข เม ตํ ปุตฺตสฺสา''ติ สุขวาสตฺถํ

โอโลกยมานา ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา นิสินฺนํ โพธิสตฺตํ ปสฺสติฯ ยถา หิ อเญฺญ อนฺโตกุจฺฉิคตา ปกฺกาสยํ อวตฺถริตฺวา อามาสยํ อุกฺขิปิตฺวา อุทรปฏลํ ปิฏฺฐิโต กตฺวา ปิฏฺฐิกณฺฑกํ นิสฺสาย อุกฺกุฏิกํ ทฺวีสุ มุฏฺฐีสุ หนุกํ ฐเปตฺวา เทเว วสฺสนฺเต รุกฺขสุสิเร มกฺกฏา วิย นิสีทนฺติ, น เอวํ โพธิสตฺโต, โพธิสตฺโต ปน ปิฏฺฐิกณฺฑกํ ปิฏฺฐิโต กตฺวา ธมฺมาสเน ธมฺมกถิโก วิย ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา ปุรตฺถาภิมุโข นิสีทติฯ ปุพฺเพกตกมฺมํ ปนสฺสา วตฺถุํ โสเธติ, สุทฺเธ วตฺถุมฺหิ สุขุมจฺฉวิลกฺขณํ นิพฺพตฺตติฯ อถ นํ กุจฺฉิตโจ ปฏิจฺฉาเทตุํ น สโกฺกติ, โอโลเกนฺติยา พหิฏฺฐิโต วิย ปญฺญายติฯ ตมตฺถํ อุปมาย วิภาเวโนฺต ภควา **เสยฺยถาปี**ติอาทิมาหฯ โพธิสโตฺต ปน อโนฺตกุจฺฉิคโต มาตรํ น ปสฺสติฯ น หิ อโนฺตกุจฺฉิยํ จกฺขุวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติฯ

**๒๔**. **กาลงฺกโรตี**ติ น วิชาตภาวปจฺจยา, อายุปริกฺขเยเนวฯ โพธิสเตฺตน วสิตฏฺฐานญฺหิ เจติยกุฏิสทิสํ โหติ, อเญฺญสํ อปริโภคารหํ, น จ สกฺกา โพธิสตฺตมาตรํ อปเนตฺวา อญฺญํ อคฺคมเหสิฏฺฐาเน ฐเปตุนฺติ ตตฺตกํเยว โพธิสตฺตมาตุ อายุปฺปมาณํ โหติ, ตสฺมา ตทา กาลงฺกโรติฯ กตรสฺมิํ ปน วเย กาลํ กโรตีติ? มชฺฌิมวเยฯ ปฐมวยสฺมิญฺหิ สตฺตานํ อตฺตภาเว ฉนฺทราโค พลวา โหติ, เตน ตทา สญฺชาตคพฺภา อิตฺถี คพฺภํ อนุรกฺขิตุํ น สโกฺกติ, คโพฺภ พหฺวาพาโธ โหติฯ มชฺฌิมวยสฺส ปน เทฺว โกฏฺฐาเส อติกฺกมฺม ตติเย โกฏฺฐาเส วตฺถุ วิสทํ โหติ, วิสเท วตฺถุมฺหิ นิพฺพตฺตทารกา อโรคา โหนฺติ, ตสฺมา โพธิสตฺตมาตาปิ ปฐมวเย สมฺปตฺติํ อนุภวิตฺวา มชฺฌิมวยสฺส ตติเย โกฏฺฐาเส วิชายิตฺวา กาลํ กโรตีติ อยเมตฺถ ธมฺมตาฯ

**๒๕**. **นว วา ทส วา**ติ เอตฺถ วา สทฺทสฺส วิกปฺปนวเสน สตฺต วา อฎฺฐ วา เอกาทส วา ทฺวาทส วาติ เอวมาทีนํ สงฺคโห เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ สตฺตมาสชาโต ชีวติ, สีตุณฺหกฺขโม ปน น โหติฯ อฏฺฐมาสชาโต น ชีวติ, อวเสสา ชีวนฺติฯ

**๒๗**. **เทวา ปฐมํ ปฏิคฺคณฺหนฺตี**ติ ขีณาสวา สุทฺธาวาสพฺรหฺมาโน ปฏิคฺคณฺหนฺติฯ กถํ ปฏิคฺคณฺหนฺติ? ‘‘สูติเวสํ คณฺหิตฺวา’’ติ เอเกฯ ตํ ปน ปฏิกฺขิปิตฺวา อิทํ วุตฺตํ – ‘ตทา โพธิสตฺตมาตา สุวณฺณขจิตํ วตฺถํ นิวาเสตฺวา มจฺฉกฺขิสทิสํ ทุกูลปฏํ ยาว ปาทนฺตา ปารุปิตฺวา อฏฺฐาสิฯ อถสฺสา สลฺลหุกคพฺภวุฏฺฐานํ อโหสิ, ธมกรณโต อุทกนิกฺขมนสทิสํฯ อถ เต ปกติพฺรหฺมเวเสเนว อุปสงฺกมิตฺวา ปฐมํ สุวณฺณชาเลน ปฏิคฺคเหสุํฯ เตสํ หตฺถโต จตฺตาโร มหาราชาโน อชินปฺปเวณิยา ปฏิคฺคเหสุํฯ ตโต มนุสฺสา ทุกูลจุมฺพฏเกน ปฏิคฺคเหสุํ’ฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘เทวา ปฐมํ ปฏิคฺคณฺหนฺติ, ปจฺฉา มนุสฺสา’’ติฯ

**๒๘**. **จตฺตาโร นํ เทวปุตฺตา**ติ จตฺตาโร มหาราชาโนฯ **ปฏิคฺคเหตฺวา**ติ อชินปฺปเวณิยา ปฏิคฺคเหตฺวาฯ **มเหสโกฺข**ติ มหาเตโช มหายโส ลกฺขณสมฺปโนฺนฯ

**๒๙**. **วิสโทว นิกฺขมตี**ติ ยถา อเญฺญ สตฺตา โยนิมเคฺค ลคฺคนฺตา ภคฺควิภคฺคา นิกฺขมนฺติ, น เอวํ นิกฺขมติ, อลโคฺค หุตฺวา นิกฺขมตีติ อโตฺถ **อุเทนา**ติ อุทเกนฯ **เกนจิ อสุจินา**ติ ยถา อเญฺญ สตฺตา กมฺมชวาเตหิ อุทฺธํปาทา อโธสิรา โยนิมเคฺค ปกฺขิตฺตา สตโปริสํ นรกปปาตํ ปตนฺตา วิย, ตาฬจฺฉิเทฺทน นิกฺกฑฺฒิยมานา หตฺถี วิย มหาทุกฺขํ อนุภวนฺตา นานาอสุจิมกฺขิตาว นิกฺขมนฺติ, น เอวํ โพธิสโตฺตฯ โพธิสตฺตญฺหิ กมฺมชวาตา อุทฺธปาทํ อโธสิรํ กาตุํ น สโกฺกนฺติฯ โส ธมฺมาสนโต โอตรโนฺต ธมฺมกถิโก วิย, นิเสฺสณิโต โอตรโนฺต ปุริโส วิย จ เทฺว หเตฺถ จ เทฺว ปาเท จ ปสาเรตฺวา ฐิตโกว มาตุกุจฺฉิสมฺภเวน เกนจิ อสุจินา อมกฺขิโตว นิกฺขมติฯ

**อุทกสฺส ธารา**ติ อุทกวฏฺฏิโยฯ ตาสุ สีตา สุวณฺณกฏาเห ปตติ อุณฺหา รชตกฏาเหฯ อิทญฺจ ปถวิตเล เกนจิ อสฺจินา อสมฺมิสฺสํ เตสํ ปานียปริโภชนียอุทกเญฺจว อเญฺญหิ อสาธารณํ กีฬาอุทกญฺจ ทเสฺสตุํ วุตฺตํ, อญฺญสฺส ปน สุวณฺณรชตฆเฏหิ อาหริยมานอุทกสฺส เจว หํสวตฺตกาทิโปกฺขรณีคตสฺส จ อุทกสฺส ปริเจฺฉโท นตฺถิฯ

๓๑. **สมฺปติชาโต**ติ มุหุตฺตชาโตฯ ปาฬิยํ ปน มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขนฺตมโตฺต วิย ทสฺสิโต, น เอวํ ทฏฺฐพฺพํฯ นิกฺขนฺตมตฺตญฺหิ นํ ปฐมํ พฺรหฺมาโน สุวณฺณชาเลน ปฏิคฺคณฺหึสุ, เตสํ หตฺถโต จตฺตาโร มหาราชาโน อชินปฺปเวณิยา, เตสํ หตฺถโต มนุสฺสา ทุกูลจุมฺพฏเกนฯ มนุสฺสานํ หตฺถโต มุจฺจิตฺวา ปถวิยํ ปติฏฺฐิโตฯ **เสตมฺหิ ฉเตฺต อนุธาริยมาเน**ติ ทิพฺพเสตจฺฉเตฺต อนุธาริยมานมฺหิฯ เอตฺถ จ ฉตฺตสฺส ปริวารานิ ขคฺคาทีนิ ปญฺจ ราชกกุธภณฺฑานิปิ อาคตาเนวฯ ปาฬิยํ ปน ราชคมเน ราชา วิย ฉตฺตเมว วุตฺตํฯ เตสุ ฉตฺตเมว ปญฺญายติ, น ฉตฺตคฺคาหโกฯ ตถา ขคฺคตาลวณฺฏโมรหตฺถกวาฬพีชนีอุณฺหีสมตฺตาเยว ปญฺญายนฺติ, น เตสํ คาหกาฯ สพฺพานิ กิร ตานิ อทิสฺสมานรูปา เทวตา คณฺหึสุฯ วุตฺตเญฺจตํ –

> ‘‘อเนกสาขญฺจ สหสฺสมณฺฑลํ,
> ฉตฺตํ มรู ธารยุมนฺตลิเกฺข;
> สุวณฺณทณฺฑา วิปตนฺติ จามรา,
> น ทิสฺสเร จามรฉตฺตคาหกา’’ติฯ (สุ. นิ. ๖๙๓);

**สพฺพา จ ทิสา**ติ อิทํ สตฺตปทวีติหารูปริ ฐิตสฺส วิย สพฺพทิสานุวิโลกนํ วุตฺตํ, น โข ปเนวํ ทฏฺฐพฺพํฯ มหาสโตฺต หิ มนุสฺสานํ หตฺถโต มุจฺจิตฺวา ปฐวิยํ ปติฏฺฐิโต ปุรตฺถิมํ ทิสํ โอโลเกสิฯ อเนกานิ จกฺกวาฬสหสฺสานิ เอกงฺคณานิ อเหสุํฯ ตตฺถ เทวมนุสฺสา คนฺธมาลาทีหิ ปูชยมานา – ‘‘มหาปุริส, อิธ ตุเมฺหหิ สทิโสปิ นตฺถิ, กุโต อุตฺตริตโร’’ติ อาหํสุฯ เอวํ จตโสฺส ทิสา, จตโสฺส อนุทิสา, เหฏฺฐา, อุปรีติ ทส ทิสา อนุวิโลเกตฺวา อตฺตนา สทิสํ อทิสฺวา – ‘‘อยํ อุตฺตรา ทิสา’’ติ อุตฺตราภิมุโข สตฺตปทวีติหาเรน อคมาสีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อาสภิ**นฺติ อุตฺตมํฯ **อโคฺค**ติ คุเณหิ สพฺพปฐโมฯ อิตรานิ เทฺว ปทานิ เอตเสฺสว เววจนานิฯ **อยมนฺติมา ชาติ, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว**ติ ปททฺวเยน อิมสฺมิํ อตฺตภาเว ปตฺตพฺพํ อรหตฺตํ พฺยากาสิฯ

เอตฺถ จ สเมหิ ปาเทหิ ปถวิยา ปติฏฺฐานํ จตุริทฺธิปาทปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, อุตฺตราภิมุขภาโว มหาชนํ อโชฺฌตฺถริตฺวา อภิภวิตฺวา คมนสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, สตฺตปทคมนํ สตฺตโพชฺฌงฺครตนปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, ทิพฺพเสตจฺฉตฺตธารณํ วิมุตฺติวรฉตฺตปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, ปญฺจราชกกุธภณฺฑานํ ปฏิลาโภ ปญฺจหิ วิมุตฺตีหิ วิมุจฺจนสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, สพฺพทิสานุวิโลกนํ อนาวรณญาณปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, อาสภิวาจาภาสนํ อปฺปฏิวตฺติยธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, ‘‘อยมนฺติมา ชาตี’’ติ สีหนาโท อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพานสฺส ปุพฺพนิมิตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ อิเม วารา ปาฬิยํ อาคตา, สมฺพหุลวาโร ปน นาคโต, อาหริตฺวา ทีเปตโพฺพฯ

มหาปุริสสฺส หิ ชาตทิวเส ทสสหสฺสิโลกธาตุ กมฺปิฯ ทสสหสฺสิโลกธาตุมฺหิ เทวตา เอกจกฺกวาเฬ สนฺนิปติํสุฯ ปฐมํ เทวา ปฏิคฺคณฺหิํสุ, ปจฺฉา มนุสฺสาฯ ตนฺติพทฺธา วีณา จมฺมพทฺธา เภริโย จ เกนจิ อวาทิตา สยเมว วชฺชิํสุฯ มนุสฺสานํ อนฺทุพนฺธนาทีนิ ขณฺฑาขณฺฑํ ฉิชฺชิํสุฯ สพฺพโรคา วูปสมิํสุ, อมฺพิเลน โธตตมฺพมลํ วิย วิคจฺฉิํสุฯ ชจฺจนฺธา รูปานิ ปสฺสิํสุฯ ชจฺจพธิรา สทฺทํ สุณิํสุฯ ปีฐสปฺปี ชวสมฺปนฺนา อเหสุํฯ ชาติชฬานมฺปิ เอฬมูคานํ สติ ปติฏฺฐาสิฯ วิเทส

ปกฺขนฺทา นาวา สุปฏฺฐนํ ปาปุณึสุฯ อากาสฏฺฐกภูมฏฺฐกรตนานิ สกเตโชภาสิตานิ อเหสุํฯ เวริโน เมตฺตจิตฺตํ ปฏิลภึสุฯ อวีจิมฺหิ อคฺคิ นิพฺพายิฯ โลกนฺตเรสุ อาโลโก อุทปาทิฯ นทีสุ ชลํ นปฺปวตฺตติฯ มหาสมุทฺเท มธุรสํ อุทกํ อโหสิฯ วาโต น วายิฯ อากาสปพฺพตรุกฺขคตา สกุณา ภสฺสิตฺวา ปถวิคตา อเหสุํฯ จนฺท อติวิโรจิฯ สูริโย น อุโณฺห, น สีตโล, นิมฺมโล อุตุสมฺปนฺโน อโหสิฯ เทวตา อตฺตโน อตฺตโน วิมานทฺวาเร ฐตฺวา อโปฺผฏนเสฬนเจลุเกฺขปาทีหิ มหากีฬกํ กีฬึสุฯ จาตุทฺทีปิกมหาเมโฆ วสฺสิฯ มหาชนํ เนว ขุทา น ปิปาสา ปีเฬสิฯ ทฺวารกวาฏานิ สยเมว วิวรึสุฯ ปุปฺผูปคผลูปคา รุกฺขา ปุปฺผผลานิ คณฺหึสุฯ ทสสหสฺสิโลกธาตุ เอกทฺธชมาลา อโหสิฯ

ตตฺราปิ ทสสหสฺสิโลกธาตุกโมฺป สพฺพญฺญุตญฺญาณปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ เทวตานํ เอกจกฺกวาเฬ สนฺนิปาโต ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนกาเล เอกปฺปหาเรเนว สนฺนิปติตฺวา ธมฺมํ ปฏิคฺคณฺหนสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ ปฐมํ เทวตานํ ปฏิคฺคหณํ จตุนฺนํ รูปาวจรชฺฌานานํ ปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ ปจฺฉา มนุสฺสานํ ปฏิคฺคหณํ จตุนฺนํ อรูปาวจรชฺฌานานํ ปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ ตนฺติพทฺธวีณานํ สยํ วชฺชนํ อนุปุพฺพวิหารปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ จมฺมพทฺธเภรีนํ วชฺชนํ มหติยา ธมฺมเภริยา อนุสฺสาวนสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ อนฺทฺพนฺธนาทีนํ เฉโท อสฺมิมานสมุเจฺฉทสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ มหาชนสฺส โรควิคโม จตุสจฺจปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ ชจฺจนฺธานํ รูปทสฺสนํ ทิพฺพจกฺขุปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ ฯ พธิรานํ สทฺทสฺสวนํ ทิพฺพโสตธาตุปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ ปีฐสปฺปีนํ ชวสมฺปทา จตุริทฺธิปาทปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ ชฬานํ สติปติฏฺฐานํ จตุสติปฏฺฐานปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ วิเทสปกฺขนฺทนาวานํ สุปฏฺฐนสมฺปาปุณนํ จตุปฏิสมฺภิทาธิคมสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ รตนานํ สกเตโชภาสิตตฺตํ ยํ โลกสฺส ธโมฺมภาสํ ทเสฺสสฺสติ, ตสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ

เวรีนํ เมตฺตจิตฺตปฏิลาโภ จตุพฺรหฺมวิหารปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ อวีจิมฺหิ อคฺคินิพฺพายนํ เอกาทสอคฺคินิพฺพายนสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ โลกนฺตริกาโลโก อวิชฺชนฺธการํ วิธมิตฺวา ญาณาโลกทสฺสนสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ มหาสมุทฺทสฺส มธุรตา นิพฺพานรเสน เอกรสภาวสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ วาตสฺส อวายนํ ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิคตภินฺทนสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ สกุณานํ ปถวิคมนํ มหาชนสฺส โอวาทํ สุตฺวา ปาเณหิ สรณคมนสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ จนฺทสฺส อติวิโรจนํ พหุชนกนฺตตาย ปุพฺพนิมิตฺตํฯ สูริยสฺส อุณฺหสีตวิวชฺชนอุตุสุขตา กายิกเจตสิกสุขปฺปตฺติยา ปุพฺพนิมิตฺตํฯ เทวตานํ วิมานทฺวาเรสุ ฐตฺวา อโปฺผฏนาทีหิ กีฬนํ พุทฺธภาวํ ปตฺวา อุทานํ อุทานสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ จาตุทฺทีปิกมหาเมฆวสฺสนํ มหโต ธมฺมเมฆวสฺสนสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ ขุทาปีฬนสฺส อภาโว กายคตาสติอมตปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ ปิปาสาปีฬนสฺส อภาโว วิมุตฺติสุเขน สุขิตภาวสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ ทฺวารกวาฏานํ สยเมว วิวรณํ อฏฺฐงฺคิกมคฺคทฺวารวิวรณสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ รุกฺขานํ ปุปฺผผลคฺคหณํ วิมุตฺติปุเปฺผหิ ปุปฺผิตสฺส จ สามญฺญผลภารภริตภาวสฺส จ ปุพฺพนิมิตฺตํฯ ทสสหสฺสิโลกธาตุยา เอกทฺธชมาลิตา อริยทฺธชมาลมาลิตาย ปุพฺพนิมิตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อยํ สมฺพหุลวาโร นามฯ

เอตฺถ ปญฺหํ ปุจฺฉนฺติ – ‘‘ยทา มหาปุริโส ปถวิยํ ปติฏฺฐหิตฺวา อุตฺตราภิมุโข ปทสา คนฺตฺวา อาสภึ วาจํ อภาสิ, ตทา กึ ปถวิยา คโต, อุทาหุ อากาเสน; ทิสฺสมาโน คโต, อุทาหุ อทิสฺสมาโน; อเจลโก คโต, อุทาหุ อลงฺกตปฏิยโตฺต; ทหโร หุตฺวา คโต , อุทาหุ มหลฺลโก; ปจฺฉาปิ กึ ตาทิโสว อโหสิ, อุทาหุ ปุน พาลทารโก’’ติ? อยํ ปน ปโญฺห เหฏฺฐาโลหปาสาเท สมฺฏฺฐิโต ติปิฏกจูฬาภยเตฺถเรน วิสฺสชฺชิโตวฯ เถโร กิร เอตฺถ นิยติปุเพฺพกตกมฺมอิสฺสรนิมฺมานวาทวเสน ตํ ตํ พหุํ วตฺวา อวสาเน เอวํ พฺยากริ – ‘‘มหาปุริโส ปถวิยา คโต, มหาชนสฺส

ปน อากาเสน คจฺฉนฺต วิย อโหสิฯ ทิสฺสมาโน คโต, มหาชนสฺส ปน อทิสฺสมาโน วิย อโหสิฯ อเจลโก คโต, มหาชนสฺส ปน อลงฺกตปฏิยตฺต วิย อุปฏฺฐาสิฯ ทหโรว คโต, มหาชนสฺส ปน โสฬสวสฺสุเทฺทสิโก วิย อโหสิฯ ปจฺฉา ปน พาลทารโกว อโหสิ, น ตาทิโส''ติฯ ปริสา จสฺส – ''พุเทฺธน วิย หุตฺวา โภ เถเรน ปโญฺห กถิโต''ติ อตฺตมนา อโหสิฯ โลกนฺตริกวาโร วุตฺตนโย เอวฯ

อิมา จ ปน อาทิโต ปฏฺฐาย กถิตา สพฺพธมฺมตา สพฺพโพธิสตฺตานํ โหนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ

## ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณวณฺณนา

๓๓. **อทฺทส โข**ติ ทุกูลจุมฺพฏเก นิปชฺชาเปตฺวา อานีตํ อทฺทสฯ **มหาปุริสสฺสา**ติ ชาติโคตฺตกุลปเทสาทิวเสน มหนฺตสฺส ปุริสสฺสฯ **เทฺว คติโย**ติ เทฺว นิฏฺฐา, เทฺว นิปฺผตฺติโยฯ อยญฺหิ คติสโทฺท – ''ปญฺจ โข อิมา, สาริปุตฺต, คติโย''ติ (ม. นิ. ๑.๑๕๓) เอตฺถ นิรยาทิเภทาย สเตฺตหิ คนฺตพฺพคติยา วตฺตติฯ ''อิเมสํ โข อหํ ภิกฺขูนํ สีลวนฺตานํ กลฺยาณธมฺมานํ เนว ชานามิ อาคตึ วา คตึ วา''ติ (ม. นิ. ๑.๕๐๘) เอตฺถ อชฺฌาสเยฯ ''นิพฺพานํ อรหโต คตี''ติ (ปริ. ๓๓๙) เอตฺถ ปฏิสฺสรเณฯ ''อปิ จ ตฺยาหํ พฺรเหฺม คติญฺจ ปชานามิ, ชุติญฺจ ปชานามิ เอวํมหิทฺธิโก พโก พฺรหฺมา''ติ (ม. นิ. ๑.๕๐๓) เอตฺถ นิปฺผตฺติยํ วตฺตติฯ สฺวายมิธาปิ นิปฺผตฺติยํ วตฺตตีติ เวทิตโพฺพฯ **อนญฺญา**ติ อญฺญา คติ นิปฺผตฺติ นาม นตฺถิฯ

**ธมฺมิโก**ติ ทสกุสลธมฺมสมนฺนาคโต อคติคมนวิรหิโตฯ **ธมฺมราชา**ติ อิทํ ปุริมปทเสฺสว เววจนํฯ ธเมฺมน วา ลทฺธรชฺชตฺตา ธมฺมราชาฯ **จาตุรโนฺต**ติ ปุรตฺถิมสมุทฺทาทีนํ จตุนฺนํ สมุทฺทานํ วเสน จตุรนฺตาย ปถวิยา อิสฺสโรฯ **วิชิตาวี**ติ วิชิตสงฺคาโมฯ ชนปโท อสฺมึ ถาวริยํ ถิรภาวํ ปโตฺตติ **ชนปทตฺถาวริยปฺปโตฺตฯ** จณฺฑสฺส หิ รโญฺญ พลิทณฺฑาทีหิ โลกํ ปีฬยโต มนุสฺสา มชฺฌิมชนปทํ ฉเฑฺฑตฺวา ปพฺพตสมุทฺทตีราทีนิ นิสฺสาย ปจฺจเนฺต วาสํ กเปฺปนฺติฯ อติมุทุกสฺส รโญฺญ โจเรหิ สาหสิกธนวิโลปปีฬิตา มนุสฺสา ปจฺจนฺตํ ปหาย ชนปทมเชฺฌ วาสํ กเปฺปนฺติ, อิติ เอวรูเป ราชินิ ชนปโท ถิรภาวํ น ปาปุณาติฯ อิมสฺมึ ปน กุมาเร รชฺชํ การยมาเน เอตสฺส ชนปโท ปาสาณปิฏฺฐิยํ ฐเปตฺวา อโยปเฏฺฏน ปริกฺขิโตฺต วิย ถิโร ภวิสฺสตีติ ทเสฺสโนฺต – ''ชนปทตฺถาวริยปฺปโตฺต''ติ อาหํสุฯ

**สตฺตรตนสมนฺนาคโต**ติ เอตฺถ รติชนนเฏฺฐน **รตนํฯ** อปิจ –

> ''จิตฺตีกตํ มหคฺฆญฺจ, อตุลํ ทุลฺลภทสฺสนํ;
> อโนมสตฺตปริโภคํ, รตนํ เตน วุจฺจติ''ฯ

จกฺกรตนสฺส จ นิพฺพตฺตกาลโต ปฏฺฐาย อญฺญํ เทวฏฺฐานํ นาม น โหติ, สเพฺพ คนฺธปุปฺผาทีหิ ตเสฺสว ปูชญฺจ อภิวาทนาทีนิ จ กโรนฺตีติ จิตฺตีกตเฏฺฐน รตนํฯ จกฺกรตนสฺส จ เอตฺตกํ นาม ธนํ อคฺฆตีติ อโคฺฆ นตฺถิ, อิติ มหคฺฆเฏฺฐนาปิ รตนํฯ จกฺกรตนญฺจ อเญฺญหิ โลเก วิชฺชมานรตเนหิ อสทิสนฺติ อตุลเฏฺฐนาปิ รตนํฯ ยสฺมา จ ปน ยสฺมึ กเปฺป พุทฺธา อุปฺปชฺชนฺติ, ตสฺมึเยว จกฺกวตฺติโน อุปฺปชฺชนฺติ, พุทฺธา จ กทาจิ กรหจิ อุปฺปชฺชนฺติ, ตสฺมา ทุลฺลภทสฺสนเฏฺฐนาปิ รตนํฯ ตเทตํ ชาติรูปกุลอิสฺสริยาทีหิ อโนมสฺส อุฬารสตฺตเสฺสว อุปฺปชฺชติ, น อญฺญสฺสาติ อโนมสตฺตปริโภคเฏฺฐนาปิ รตนํฯ ยถา จกฺกรตนํ, เอวํ เสสานิปีติฯ อิเมหิ สตฺตหิ รตเนหิ ปริวารภาเวน เจว สพฺพโภคูปกรณภาเวน จ สมนฺนาคโตติ สตฺตรตนสมนฺนาคโตฯ

อิทานิ เตสํ สรูปโต ทสฺสนตฺถํ **ตสฺสิมานี**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **จกฺกรตน**นฺติอาทีสุ อยํ สงฺเขปาธิปฺปาโย – เทฺวสหสฺสทีปปริวารานํ จตุนฺนํ มหาทีปานํ สิริวิภวํ คเหตฺวา ทาตุํ สมตฺถํ จกฺกรตนํ ปาตุภวติฯ ตถา ปุเรภตฺตเมว สาครปริยนฺตํ ปถวึ อนุสํยายนสมตฺถํ เวหาสงฺคมํ **หตฺถิรตนํ,** ตาทิสเมว **อสฺสรตนํ,** จตุรงฺคสมนฺนาคเต อนฺธกาเร โยชนปฺปมาณํ อนฺธการํ วิธมิตฺวา อาโลกทสฺสนสมตฺถํ **มณิรตนํ,** ฉพฺพิธโทสวิวชฺชิตํ มนาปจาริ **อิตฺถิรตนํ,** โยชนปฺปมาเณ อโนฺตปถวิคตํ นิธึ ทสฺสนสมตฺถํ **คหปติรตนํ,** อคฺคมเหสิยา กุจฺฉิมฺหิ นิพฺพตฺติตฺวา สกลรชฺชมนุสาสนสมตฺถํ เชฏฺฐปุตฺตสงฺขาตํ **ปริณายกรตนํ** ปาตุภวติฯ

**ปโรสหสฺส**นฺติ อติเรกสหสฺสํฯ **สูรา**ติ อภีรุกาฯ **วีรงฺครูปา**ติ วีรานํ องฺคํ วีรงฺคํ, วีริยเสฺสตํ นามํ, วีรงฺคํ รูปเมเตสนฺติ วีรงฺครูปา, วีริยชาติกา วีริยสภาวา วีริยมยา อกิลาสุโน อเหสุํฯ ทิวสมฺปิ ยุชฺฌนฺตา น กิลมนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ **สาครปริยนฺต**นฺติ จกฺกวาฬปพฺพตํ สีมํ กตฺวา ฐิตสมุทฺทปริยนฺตํฯ **อทเณฺฑนา**ติ เย กตาปราเธ สเตฺต สตมฺปิ สหสฺสมฺปิ คณฺหนฺติ, เต ธนทเณฺฑน รชฺชํ กาเรนฺติฯ เย เฉชฺชเภชฺชํ อนุสาสนฺติ, เต สตฺถทเณฺฑนฯ อยํ ปน ทุวิธมฺปิ ทณฺฑํ ปหาย อทเณฺฑน อชฺฌาวสติฯ **อสเตฺถนา**ติ เย เอกโตธาราทินา สเตฺถน ปรํ วิเหสนฺติ, เต สเตฺถน รชฺชํ กาเรนฺติ นามฯ อยํ ปน สเตฺถน ขุทฺทมกฺขิกายปิ ปิวนมตฺตํ โลหิตํ กสฺสจิ อนุปฺปาเทตฺวา ธเมฺมเนว – ''เอหิ โข มหาราชา''ติ เอวํ ปฏิราชูหิ สมฺปฏิจฺฉิตาคมโน วุตฺตปฺปการํ ปถวึ อภิวิชินิตฺวา อชฺฌาวสติ, อภิภวิตฺวา สามี หุตฺวา วสตีติ อโตฺถฯ

เอวํ เอกํ นิปฺผตฺตึ กเถตฺวา ทุติยํ กเถตุํ **สเจ โข ปนา**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ราคโทสโมหมานทิฏฺฐิกิเลสตณฺหาสงฺขาตํ ฉทนํ อาวรณํ วิวฏํ วิทฺธํสิตํ วิวฏกํ เอเตนาติ **วิวฏจฺฉโท**ฯ ''วิวฏฺฏจฺฉทา''ติปิ ปาโฐ, อยเมว อโตฺถฯ

**๓๕**. เอวํ ทุติยํ นิปฺผตฺตึ กเถตฺวา ตาสํ นิมิตฺตภูตานิ ลกฺขณานิ ทเสฺสตุํ **อยญฺหิ, เทว, กุมาโร**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สุปฺปติฏฺฐิตปาโท**ติ ยถา อเญฺญสํ ภูมิยํ ปาทํ ฐเปนฺตานํ อคฺคปาทตลํ วา ปณฺหิ วา ปสฺสํ วา ปฐมํ ผุสติ, เวมชฺฌํ วา ปน ฉิทฺทํ โหติ, อุกฺขิปนฺตานํ อคฺคตลาทีสุ เอกโกฏฺฐาโสว ปฐมํ อุฏฺฐหติ, น เอวมสฺสฯ อสฺส ปน สุวณฺณปาทุกตลมิว เอกปฺปหาเรเนว สกลํ ปาทตลํ ภูมึ ผุสติ, เอกปฺปหาเรเนว ภูมิโต อุฏฺฐหติฯ ตสฺมา อยํ สุปฺปติฏฺฐิตปาโทฯ

**จกฺกานี**ติ ทฺวีสุ ปาทตเลสุ เทฺว จกฺกานิ, เตสํ อรา จ เนมิ จ นาภิ จ ปาฬิยํ วุตฺตาวฯ **สพฺพาการปริปูรานี**ติ อิมินา ปน อยํ วิเสโส เวทิตโพฺพ, เตสํ กิร จกฺกานํ ปาทตลสฺส มเชฺฌ นาภิ ทิสฺสติ, นาภิปริจฺฉินฺนา วฏฺฏเลขา ทิสฺสติ, นาภิมุขปริกฺเขปปโฏฺฏ ทิสฺสติ, ปนาฬิมุขํ ทิสฺสติ, อรา ทิสฺสนฺติ, อเรสุ วฏฺฏิเลขา ทิสฺสนฺติ, เนมิมณิกา ทิสฺสนฺติฯ อิทํ ตาว ปาฬิยํ อาคตเมวฯ สมฺพหุลวาโร ปน อนาคโต, โส เอวํ ทฏฺฐโพฺพ – สตฺติ, สิริวโจฺฉ, นนฺทิ, โสวตฺติโก, วฏํสโก, วฑฺฒมานกํ, มจฺฉยุคฬํ, ภทฺทปีฐํ, องฺกุสโก, ปาสาโท, โตรณํ, เสตจฺฉตฺตํ, ขโคฺค, ตาลวณฺฏํ, โมรหตฺถโก, วาฬพีชนี, อุณฺหีสํ, มณิ, ปโตฺต, สุมนทามํ, นีลุปฺปลํ, รตฺตุปฺปลํ, เสตุปฺปลํ, ปทุมํ, ปุณฺฑรีกํ, ปุณฺณฆโฏ , ปุณฺณปาติ, สมุโทฺท, จกฺกวาโฬ, หิมวา, สิเนรุ, จนฺทิมสูริยา, นกฺขตฺตานิ, จตฺตาโร มหาทีปา, ทฺวิปริตฺตทีปสหสฺสานิ, อนฺตมโส จกฺกวตฺติรโญฺญ ปริสํ อุปาทาย สโพฺพ จกฺกลกฺขณเสฺสว ปริวาโรฯ

**อายตปณฺหี**ติ ทีฆปณฺหิ, ปริปุณฺณปณฺหีติ อโตฺถฯ ยถา หิ อเญฺญสํ อคฺคปาโท ทีโฆ โหติ, ปณฺหิมตฺถเก ชงฺฆา ปติฏฺฐาติ, ปณฺหึ ตเจฺฉตฺวา ฐปิตา วิย โหติ, น เอวํ มหาปุริสสฺสฯ มหาปุริสสฺส ปน จตูสุ โกฏฺฐาเสสุ เทฺว โกฏฺฐาสา อคฺคปาโท โหติ, ตติเย โกฏฺฐาเส ชงฺฆา

ปติฏฺฐาติ, จตุตฺถโกฏฺฐาเส อารเคน วเฏฺฏตฺวา ฐปิตา วิย รตฺตกมฺพลเคณฺฑุกสทิสา ปณฺหิ โหติฯ

**ทีฆงฺคุลี**ติ ยถา อเญฺญสํ กาจิ องฺคุลิโย ทีฆา โหนฺติ, กาจิ รสฺสา, น เอวํ มหาปุริสสฺสฯ มหาปุริสสฺส ปน มกฺกฏเสฺสว ทีฆา หตฺถปาทงฺคุลิโย มูเล ถูลา, อนุปุพฺเพน คนฺตฺวา อเคฺคตนุกา, นิยฺยาสเตเลน มทฺทิตฺวา วฏฺฏิตหริตาลวฏฺฏิสทิสา โหนฺติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ทีฆงฺคุลี’’ติฯ

**มุทุตลุนหตฺถปาโท**ติ สปฺปิมณฺเฑ โอสาเรตฺวา ฐปิตํ สตวารวิหตกปฺปาสปฏลํ วิย มุทุฯ ยถา จ อิทานิ ชาตมตฺตสฺส, เอวํ วุฑฺฒกาเลปิ มุทุตลุนาเยว ภวิสฺสนฺติ, มุทุตลุนา หตฺถปาทา เอตสฺสาติ มุทุตลุนหตฺถปาโทฯ

**ชาลหตฺถปาโท**ติ น จมฺมมฺน ปฏิพทฺธองฺคุลนฺตโรฯ เอทิโส หิ ผณหตฺถโก ปุริสโทเสน อุปหโต ปพฺพชฺชํ น ปฏิลภติฯ มหาปุริสสฺส ปน จตโสฺส หตฺถงฺคุลิโย ปญฺจปิ ปาทงฺคุลิโย เอกปฺปมาณา โหนฺติ, ตาสํ เอกปฺปมาณตาย ยวลกฺขณํ อญฺญมญฺญํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา ติฏฺฐติฯ อถสฺส หตฺถปาทา กุสเลน วฑฺฒกินา โยชิตชาลวาตปานสทิสา โหนฺติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ชาลหตฺถปาโท’’ติฯ

อุทฺธํ ปติฏฺฐิตโคปฺผกตฺตา อุสฺสงฺขา ปาทา อสฺสาติ **อุสฺสงฺขปาโทฯ** อเญฺญสญฺหิ ปิฏฺฐิปาเท โคปฺผกา โหนฺติ, เตน เตสํ ปาทา อาณิพทฺธา วิย พทฺธา โหนฺติ, น ยถาสุขํ ปริวฏฺฏนฺติ, คจฺฉนฺตานํ ปาทตลานิปิ น ทิสฺสนฺติฯ มหาปุริสสฺส ปน อารุหิตฺวา อุปริ โคปฺผกา ปติฏฺฐหนฺติ, เตนสฺส นาภิโต ปฏฺฐาย อุปริมกาโย นาวาย ฐปิตสุวณฺณปฏิมา วิย นิจฺจโล โหติ, อโธกาโยว อิญฺชติ, สุเขน ปาทา ปริวฏฺฏนฺติ, ปุรโตปิ ปจฺฉโตปิ อุภยปเสฺสสุปิ ฐตฺวา ปสฺสนฺตานํ ปาทตลานิ ปญฺญายนฺติ, น หตฺถีนํ วิย ปจฺฉโตเยวฯ

**เอณิชโงฺฆ**ติ เอณิมิคสทิสชโงฺฆ มํสุสฺสเทน ปริปุณฺณชโงฺฆ, น เอกโต พทฺธปิณฺฑิกมํโส , สมนฺตโต สมสณฺฐิเตน มํเสน ปริกฺขิตฺตาหิ สุวฏฺฏิตาหิ สาลิคพฺภยวคพฺภสทิสาหิ ชงฺฆาหิ สมนฺนาคโตติ อโตฺถฯ

**อโนนมโนฺต**ติ อนมโนฺต, เอเตนสฺส อขุชฺชอวามนภาโว ทีปิโตฯ อวเสสชนา หิ ขุชฺชา วา โหนฺติ วามนา วาฯ ขุชฺชานํ อุปริมกาโย อปริปุโณฺณ โหติ, วามนานํ เหฏฺฐิมกาโยฯ เต อปริปุณฺณกายตฺตา น สโกฺกนฺติ อโนนมนฺตา ชณฺณุกานิ ปริมชฺชิตุํฯ มหาปุริโส ปน ปริปุณฺณอุภยกายตฺตา สโกฺกติฯ

**โกโสหิตวตฺถคุโยฺห**ติ อุสภวารณาทีนํ วิย สุวณฺณปทุมกณฺณิกสทิเสหิ โกเสหิ โอหิตํ ปฏิจฺฉนฺนํ วตฺถคุยฺหํ อสฺสาติ โกโสหิตวตฺถคุโยฺหฯ **วตฺถคุยฺห**นฺติ วเตฺถน คุหิตพฺพํ องฺคชาตํ วุจฺจติฯ

**สุวณฺณวโณฺณ**ติ ชาติหิงฺคุลเกน มชฺชิตฺวา ทีปิทาฐาย ฆํสิตฺวา เครุกปริกมฺมํ กตฺวา ฐปิตฆนสุวณฺณรูปสทิโสติ อโตฺถฯ เอเตนสฺส ฆนสินิทฺธสณฺหสรีรตํ ทเสฺสตฺวา ฉวิวณฺณทสฺสนตฺถํ **กญฺจนสนฺนิภตฺตโจ**ติ วุตฺตํฯ ปุริมสฺส วา เววจนเมตํฯ

**รโชชลฺล**นฺติ รโช วา มลํ วาฯ **น อุปลิมฺปตี**ติ น ลคฺคติ ปทุมปลาสโต อุทกพินฺทุ วิย วิวฏฺฏติฯ หตฺถโธวนาทีนิ ปน อุตฺคคฺคหณตฺถาย เจว ทายกานํ ปุญฺญผลตฺถาย จ พุทฺธา กโรนฺติ,

วตฺตสีเสนาปิ จ กโรนฺติเยวฯ เสนาสนํ ปวิสเนฺตน หิ ภิกฺขุนา ปาเท โธวิตฺวา ปวิสิตพฺพนฺติ วุตฺตเมตํฯ

**อุทฺธคฺคโลโม**ติ อาวฏฺฏปริโยสาเน อุทฺธคฺคานิ หุตฺวา มุขโสภํ อุโลฺลกยมานานิ วิย ฐิตานิ โลมานิ อสฺสาติ อุทฺธคฺคโลโมฯ

**พฺรหฺมุชุคโตฺต**ติ พฺรหฺมา วิย อุชุคโตฺต, อุชุเมว อุคฺคตทีฆสรีโร ภวิสฺสติฯ เยภุเยฺยน หิ สตฺตา ขเนฺธ กฏิยํ ชาณูสูติ ตีสุ ฐาเนสุ นมนฺติ, เต กฏิยํ นมนฺตา ปจฺฉโต นมนฺติ, อิตเรสุ ทฺวีสุ ฐาเนสุ ปุรโตฯ ทีฆสรีรา ปน เอเก ปสฺสวงฺกา โหนฺติ, เอเก มุขํ อุนฺนเมตฺวา นกฺขตฺตานิ คณยนฺตา วิย จรนฺติ, เอเก อปฺปมํสโลหิตา สูลสทิสา โหนฺติ, เอเก ปุรโต ปพฺภารา โหนฺติ, ปเวธมานา คจฺฉนฺติฯ อยํ ปน อุชุเมว อุคฺคนฺตฺวา ทีฆปฺปมาโณ เทวนคเร อุสฺสิตสุวณฺณโตรณํ วิย ภวิสฺสตีติ ทีเปนฺติฯ ยถา เจตํ, เอวํ ยํ ยํ ชาตมตฺตสฺส สพฺพโส อปริปุณฺณํ มหาปุริสลกฺขณํ โหติ, ตํ ตํ อายตึ ตถาภาวิตํ สนฺธาย วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

**สตฺตุสฺสโท**ติ เทฺว หตฺถปิฏฺฐิโย เทฺว ปาทปิฏฺฐิโย เทฺว อํสกูฏานิ ขโนฺธติ อิเมสุ สตฺตสุ ฐาเนสุ ปริปุโณฺณ มํสุสฺสโท อสฺสาติ สตฺตุสฺสโทฯ อเญฺญสํ ปน หตฺถปาทปิฏฺฐาทีสุ สิราชาลํ ปญฺญายติ, อํสกูฏกฺขเนฺธสุ อฏฺฐิโกฏิโยฯ เต มนุสฺสา เปตา วิย ขายนฺติ, น ตถา มหาปุริโส, มหาปุริโส ปน สตฺตสุ ฐาเนสุ ปริปุณฺณมํสุสฺสทตฺตา นิคูฬฺหสิราชาเลหิ หตฺถปิฏฺฐาทีหิ วเฏฺฏตฺวา สุฏฺฐปิตสุวณฺณาฬิงฺคสทิเสน ขเนฺธน สิลารูปกํ วิย ขายติ, จิตฺตกมฺมรูปกํ วิย จ ขายติฯ

สีหสฺส ปุพฺพทฺธํ วิย กาโย อสฺสาติ **สีหปุพฺพทฺธกาโยฯ** สีหสฺส หิ ปุรตฺถิมกาโยว ปริปุโณฺณ โหติ, ปจฺฉิมกาโย อปริปุโณฺณฯ มหาปุริสสฺส ปน สีหสฺส ปุพฺพทฺธกาโย วิย สโพฺพ กาโย ปริปุโณฺณฯ โสปิ สีหเสฺสว ตตฺถ ตตฺถ วินตุนฺนตาทิวเสน ทุสฺสณฺฐิตวิสณฺฐิโต น โหติ, ทีฆยุตฺตฏฺฐาเน ปน ทีโฆ, รสฺสถูลกิสปุถุลอนุวฏฺฏิตยุตฺตฏฺฐาเนสุ ตถาวิโธว โหติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

> ‘‘มนาปิเยว โข, ภิกฺขเว, กมฺมวิปาเก ปจฺจุปฏฺฐิเต เยหิ อเงฺคหิ ทีเฆหิ โสภติ, ตานิ องฺคานิ ทีฆานิ สณฺฐนฺติฯ เยหิ อเงฺคหิ รเสฺสหิ โสภติ, ตานิ องฺคานิ รสฺสานิ สณฺฐนฺติฯ เยหิ อเงฺคหิ ถูเลหิ โสภติ, ตานิ องฺคานิ ถูลานิ สณฺฐนฺติฯ เยหิ อเงฺคหิ กิเสหิ โสภติ, ตานิ องฺคานิ กิสานิ สณฺฏฺฐนฺติฯ เยหิ อเงฺคหิ ปุถุเลหิ โสภติ, ตานิ องฺคานิ ปุถุลานิ สณฺฐนฺติฯ เยหิ อเงฺคหิ วเฏฺฏหิ โสภติ, ตานิ องฺคานิ วฏฺฏานิ สณฺฐนฺตี’’ติฯ

อิติ นานาจิเตฺตน ปุญฺญจิเตฺตน จิตฺติโต ทสหิ ปารมีหิ สชฺชิโต มหาปุริสสฺส อตฺตภาโว, โลเก สพฺพสิปฺปิโน วา สพฺพอิทฺธิมโนฺต วา ปติรูปกมฺปิ กาตุํ น สโกฺกนฺติฯ

**จิตนฺตรํโส**ติ อนฺตรํสํ วุจฺจติ ทฺวินฺนํ โกฏฺฏานํ อนฺตรํ, ตํ จิตํ ปริปุณฺณํ อนฺตรํสํ อสฺสาติ จิตนฺตรํโสฯ อเญฺญสญฺหิ ตํ ฐานํ นินฺนํ โหติ, เทฺว ปิฏฺฐิโกฏฺฏา ปาฏิเยกฺกา ปญฺญายนฺติฯ มหาปุริสสฺส ปน กฏิโต ปฏฺฐาย มํสปฏลํ ยาว ขนฺธา อุคฺคมฺม สมุสฺสิตสุวณฺณผลกํ วิย ปิฏฺฐึ ฉาเทตฺวา ปติฏฺฐิตํฯ

**นิโคฺรธปริมณฺฑโล**ติ นิโคฺรโธ วิย ปริมณฺฑโลฯ ยถา ปญฺญาสหตฺถตาย วา สตหตฺถตาย วา สมกฺขนฺธสาโข นิโคฺรโธ ทีฆโตปิ วิตฺถารโตปิ เอกปฺปมาโณว โหติ, เอวํ กายโตปิ พฺ

ยามโตปิ เอกปฺปมาโณฯ ยถา อเญฺญสํ กาโย ทีโฆ วา โหติ พฺยาโม วา, น เอวํ วิสมปฺปมาโณติ อโตฺถฯ เตเนว **ยาวตกฺวสฺส กาโย**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยาวตโก อสฺสาติ **ยาวตกฺวสฺส**ฯ

**สมวฎฺฎกฺขโนฺธ**ติ สมวฎฺฏิตกฺขโนฺธฯ ยถา เอเก โกญฺจา วิย จ พกา วิย จ วราหา วิย จ ทีฆคลา วงฺกคลา ปุถุลคลา จ โหนฺติ , กถนกาเล สิราชาลํ ปญฺญายติ, มโนฺท สโร นิกฺขมติ, น เอวํ มหาปุริสสฺสฯ มหาปุริสสฺส ปน สุวฎฺฎิตสุวณฺณาฬิงฺคสทิโส ขโนฺธ โหติ, กถนกาเล สิราชาลํ น ปญฺญายติ, เมฆสฺส วิย คชฺชิโต สโร มหา โหติฯ

**รสคฺคสคฺคี**ติ เอตฺถ รสํ คสนฺติ หรนฺตีติ รสคฺคสาฯ รสหรณีนเมตํ อธิวจนํ, ตา อคฺคา อสฺสาติ รสคฺคสคฺคีฯ มหาปุริสสฺส กิร สตฺตรสหรณีสหสฺสานิ อุทฺธคฺคานิ หุตฺวา คีวายเมว ปฎิมุกฺกานิฯ ติลผลมโตฺตปิ อาหาโร ชิวฺหเคฺค ฐปิโต สพฺพกายํ อนุผรติฯ เตเนว มหาปธานํ ปทหนฺตสฺส เอกตณฺฑุลาทีหิปิ กฬายยูสปสตมเตฺตนาปิ กายสฺส ยาปนํ อโหสิฯ อเญฺญสํ ปน ตถา อภาวา น สกลํ กายํ โอชา ผรติฯ เตน เต พหฺวาพาธา โหนฺติฯ

สีหเสฺสว หนุ อสฺสาติ **สีหหนุฯ** ตตฺถ สีหสฺส เหฎฺฐิมหนุเมว ปริปุณฺณํ โหติ, น อุปริมํฯ มหาปุริสสฺส ปน สีหสฺส เหฎฺฐิมํ วิย เทฺวปิ ปริปุณฺณานิ ทฺวาทสิยา ปกฺขสฺส จนฺทสทิสานิ โหนฺติฯ อถ เนมิตฺตกา หนุกปริยนฺตํ โอโลเกนฺตาว อิเมสุ หนุเกสุ เหฎฺฐิเม วีสติ อุปริเม วีสตีติ จตฺตาลีสทนฺตา สมา อวิรฬา ปติฎฺฐหิสฺสนฺตีติ สลฺลเกฺขตฺวา **อยญฺหิ เทว, กุมาโร จตฺตาลีสทโนฺต โหตี**ติอาทิมาหํสุฯ ตตฺรายมโตฺถ, อเญฺญสญฺหิ ปริปุณฺณทนฺตานมฺปิ ทฺวตฺตึส ทนฺตา โหนฺติฯ อิมสฺส ปน จตฺตาลีสํ ภวิสฺสนฺติฯ อเญฺญสญฺจ เกจิ ทนฺตา อุจฺจา, เกจิ นีจาติ วิสมา โหนฺติ, อิมสฺส ปน อยปฎฺฎเกน ฉินฺนสงฺขปฎลํ วิย สมา ภวิสฺสนฺติฯ อเญฺญสํ กุมฺภิลานํ วิย ทนฺตา วิรฬา โหนฺติ, มจฺฉมํสานิ ขาทนฺตานํ ทนฺตนฺตรํ ปูเรนฺติฯ อิมสฺส ปน กนกผลกายํ สมุสฺสิตวชิรปนฺติ วิย อวิรฬา ตูลิกาย ทสฺสิตปริเจฺฉทา วิย ทนฺตา ภวิสฺสนฺติฯ อเญฺญสญฺจ ปูติทนฺตา อุฎฺฐหนฺติฯ เตน กาจิ ทาฐา กาฬาปิ วิวณฺณาปิ โหนฺติฯ อยํ ปน สุฎฺฐุ สุกฺกทาโฐ โอสธิตารกมฺปิ อติกฺกมฺม วิโรจมานาย ปภาย สมนฺนาคตทาโฐ ภวิสฺสติฯ

**ปหูตชิโวฺห**ติ ปุถุลชิโวฺหฯ อเญฺญสํ ชิวฺหา ถูลาปิ โหนฺติ กิสาปิ รสฺสาปิ ถทฺธาปิ วิสมาปิ, มหาปุริสสฺส ปน ชิวฺหา มุทุ ทีฆา ปุถุลา วณฺณสมฺปนฺนา โหติฯ โส หิ เอตํ ลกฺขณํ ปริเยสิตุํ อาคตานํ กงฺขาวิโนทนตฺถํ มุทุกตฺตา ตํ ชิวฺหํ กถินสูจิํ วิย วเฎฺฎตฺวา อุโภ นาสิกโสตานิ ปรามสติ, ทีฆตฺตา อุโภ กณฺณโสตานิ ปรามสติ , ปุถุลตฺตา เกสนฺตปริโยสานํ เกวลมฺปิ นลาฎํ ปฎิจฺฉาเทติฯ เอวมสฺส มุทุทีฆปุถุลภาวํ ปกาเสโนฺต เตสํ กงฺขํ วิโนเทติฯ เอวํ ติลกฺขณสมฺปนฺนํ ชิวฺหํ สนฺธาย ‘‘ปหูตชิโวฺห’’ติ วุตฺตํฯ

**พฺรหฺมสฺสโร**ติ อเญฺญ ฉินฺนสฺสราปิ ภินฺนสฺสราปิ กากสฺสราปิ โหนฺติ, อยํ ปน มหาพฺรหฺมุโน สรสทิเสน สเรน สมนฺนาคโต ภวิสฺสติ, มหาพฺรหฺมุโน หิ ปิตฺตเสเมฺหหิ อปลิพุทฺธตฺตา สโร วิสโท โหติฯ มหาปุริเสนาปิ กตกมฺมํ ตสฺส วตฺถุํ โสเธติฯ วตฺถุโน สุทฺธตฺตา นาภิโต ปฎฺฐาย สมุฎฺฐหโนฺต สโร วิสโท อฎฺฐงฺคสมนฺนาคโตว สมุฎฺฐาติฯ กรวีโก วิย ภณตีติ **กรวีกภาณี,** มตฺตกรวีกรุตมญฺชุโฆโสติ อโตฺถฯ

**อภินีลเนโตฺต**ติ น สกลนีลเนโตฺต, นีลยุตฺตฎฺฐาเน ปนสฺส อุมาปุปฺผสทิเสน อติวิสุทฺเธน นีลวเณฺณน สมนฺนาคตานิ เนตฺตานิ โหนฺติ, ปีตยุตฺตฎฺฐาเน กณิการปุปฺผสทิเสน ปีตวเณฺณน, โลหิตยุตฺตฎฺฐาเน พนฺธุชีวกปุปฺผสทิเสน โลหิตวเณฺณน, เสตยุตฺตฎฺฐาเน โอสธิ

ตารกสทิเสน เสตวเณฺณน, กาฬยุตฺตฏฺฐาเน อทฺทาริฏฺฐกสทิเสน กาฬวเณฺณน สมนฺนาคตานิฯ สุวณฺณวิมาเน อุคฺฆาฏิตมณิสีหปญฺชรสทิสานิ ขายนฺติฯ

**โคปขุโม**ติ เอตฺถ ปขุมนฺติ สกลจกฺขุภณฺฑํ อธิเปฺปตํ, ตํ กาฬวจฺฉกสฺส พหลธาตุกํ โหติ, รตฺตวจฺฉกสฺส วิปฺปสนฺนํ, ตํมุหุตฺตชาตตรุณรตฺตวจฺฉกสทิสจกฺขุภโณฺฑติ อโตฺถฯ อเญฺญสญฺหิ จกฺขุภณฺฑา อปริปุณฺณา โหนฺติ, หตฺถิมูสิกาทีนํ อกฺขิสทิเสหิ วินิคฺคเตหิปิ คมฺภีเรหิปิ อกฺขีหิ สมนฺนาคตา โหนฺติฯ มหาปุริสสฺส ปน โธวิตฺวา มชฺชิตฺวา ฐปิตมณิคุฬิกา วิย มุทุสินิทฺธนีลสุขุมปขุมาจิตานิ อกฺขีนิฯ

**อุณฺณา**ติ อุณฺณโลมํฯ **ภมุกนฺตเร**ติ ทฺวินฺนํ ภมุกานํ เวมเชฺฌ นาสิกมตฺถเกเยว ชาตา, อุคฺคนฺตฺวา ปน นลาฏเวมเชฺฌ ชาตาฯ **โอทาตา**ติ ปริสุทฺธา, โอสธิตารกสมานวณฺณาฯ **มุทู**ติ สปฺปิมเณฺฑ โอสาเรตฺวา ฐปิตสตวารวิหตกปฺปาสปฏลสทิสาฯ **ตูลสนฺนิภา**ติ สิมฺพลิตูลลตาตูลสมานา, อยมสฺส โอทาตตาย อุปมาฯ สา ปเนสา โกฏิยํ คเหตฺวา อากฑฺฒิยมานา อุปฑฺฒพาหุปฺปมาณา โหติ, วิสฺสฏฺฐา ทกฺขิณาวฏฺฏวเสน อาวฏฺฏิตฺวา อุทฺธคฺคา หุตฺวา สนฺติฏฺฐติฯ สุวณฺณผลกมเชฺฌ ฐปิตรชตปุพฺพุฬกํ วิย, สุวณฺณฆฏโต นิกฺขมมานา ขีรธารา วิย, อรุณปฺปภารญฺชิเต คคนปฺปเทเส โอสธิตารกา วิย จ อติมโนหราย สิริยา วิโรจติฯ

**อุณฺหีสสีโส**ติ อิทํ ปริปุณฺณนลาฏตญฺจ ปริปุณฺณสีสตํ จาติ เทฺว อตฺถวเส ปฏิจฺจ วุตฺตํฯ มหาปุริสสฺส หิ ทกฺขิณกณฺณจูฬิกโต ปฏฺฐาย มํสปฏลํ อุฏฺฐหิตฺวา สกลนลาฏํ ฉาทยมานํ ปูรยมานํ คนฺตฺวา วามกณฺณจูฬิกายํ ปติฏฺฐิตํ, ตํ รโญฺญ พนฺธอุณฺหีสปโฏฺฏ วิย วิโรจติฯ มหาปุริสสฺส กิร อิมํ ลกฺขณํ ทิสฺวา ราชูนํ อุณฺหีสปฏฺฏํ อกํสุฯ อยํ ตาว เอโก อโตฺถฯ อเญฺญ ปน ชนา อปริปุณฺณสีสา โหนฺติ, เกจิ กปิสีสา, เกจิ ผลสีสา, เกจิ อฏฺฐิสีสา, เกจิ หตฺถิสีสา, เกจิ ตุมฺพสีสา, เกจิ ปพฺภารสีสาฯ มหาปุริสสฺส ปน อารเคฺคน วเฏฺฏตฺวา ฐปิตํ วิย สุปริปุณฺณํ อุทกปุพฺพุฬสทิสํ สีสํ โหติฯ ตตฺถ ปุริมนเย อุณฺหีสเวฐิตสีโส วิยาติ อุณฺหีสสีโสฯ ทุติยนเย อุณฺหีสํ วิย สพฺพตฺถ ปริมณฺฑลสีโสติ อุณฺหีสสีโสฯ

## วิปสฺสีสมญฺญาวณฺณนา

๓๗. **สพฺพกาเมหี**ติ อิทํ ลกฺขณานิ ปริคฺคณฺหาเปตฺวา ปจฺฉา กตํ วิย วุตฺตํ, น ปเนวํ ทฏฺฐพฺพํฯ ปฐมญฺหิ เต เนมิตฺตเก สนฺตเปฺปตฺวา ปจฺฉา ลกฺขณปริคฺคณฺหนํ กตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ตสฺส วิตฺถาโร คโพฺภกฺกนฺติยํ วุโตฺตเยวฯ **ปาเยนฺตี**ติ ถญฺญํ ปาเยนฺติฯ ตสฺส กิร นิโทฺทเสน มธุเรน ขีเรน สมนฺนาคตา สฏฺฐิ ธาติโย อุปฏฺฐาเปสิ, ตถา เสสาปิ เตสุ เตสุ กเมฺมสุ กุสลา สฏฺฐิสฏฺฐิเยวฯ ตาสํ เปสนการเก สฏฺฐิ ปุริเส, ตสฺส ตสฺส กตากตภาวํ สลฺลกฺขเณ สฏฺฐิ อมเจฺจ อุปฏฺฐาเปสิฯ เอวํ จตฺตาริ สฏฺฐิโย อิตฺถีนํ, เทฺว สฏฺฐิโย ปุริสานนฺติ ฉ สฏฺฐิโย อุปฏฺฐกานํเยว อเหสุํฯ **เสตจฺฉตฺต**นฺติ ทิพฺพเสตจฺฉตฺตํฯ กุลทตฺติยํ ปน สิริคเพฺภเยว ติฏฺฐติฯ **มา นํ สีตํ วา**ติอาทีสุ มา อภิภวีติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **สฺวาสฺสุท**นฺติ โส อสฺสุทํฯ **องฺเกเนว องฺก**นฺติ อญฺญสฺส พาหุนาว อญฺญสฺส พาหุํฯ อญฺญสฺส จ อํสกูเฏเนว อญฺญสฺส อํสกูฏํฯ **ปริหริยตี**ติ นียติ, สมฺปาปิยตีติ อโตฺถฯ

๓๘. **มญฺชุสฺสโร**ติ อขรสฺสโรฯ **วคฺคุสฺสโร**ติ เฉกนิปุณสฺสโรฯ **มธุรสฺสโร**ติ สาตสฺสโรฯ **เปมนิยสฺสโร**ติ เปมชนกสฺสโรฯ ตตฺริทํ กรวีกานํ มธุรสฺสรตาย – กรวีกสกุเณ กิร มธุรรสํ อมฺพปกฺกํ มุขตุณฺฑเกน ปหริตฺวา ปคฺฆริตรสํ ปิวิตฺวา ปเกฺขน ตาลํ ทตฺวา วิกูชมาเน จตุปฺปทา มตฺตา วิย ลฬิตุํ อารภนฺติฯ โคจรปสุตาปิ จตุปฺปทา มุขคตานิ ติณานิ ฉเฑฺฑตฺวา ตํ สทฺทํ

สุณนฺติฯ วาฬมิคา ขุทฺทกมิเค อนุพนฺธมานา อุกฺขิตฺตํ ปาทํ อนิกฺขิปิตฺวาว ติฏฺฐนฺติฯ อนุพทฺธมิคา จ มรณภยํ ชหิตฺวา ติฏฺฐนฺติฯ อากาเส ปกฺขนฺทา ปกฺขิโนปิ ปเกฺข ปสาเรตฺวา ตํ สทฺทํ สุณมานาว ติฏฺฐนฺติฯ อุทเก มจฺฉาปิ กณฺณปฏลํ ปโปฺผเฏตฺวา ตํ สทฺทํ สุณมานาว ติฏฺฐนฺติฯ เอวํ มธุรสฺสรา กรวีกาฯ

อสนฺธิมิตฺตาปิ ธมฺมาโสกสฺส เทวี – ''อตฺถิ นุ โข, ภเนฺต, พุทฺธสฺสเรน สทิโส กสฺสจิ สโร''ติ สงฺฆํ ปุจฺฉิฯ อตฺถิ กรวีกสกุณสฺสาติฯ กุหึ, ภเนฺต, เต สกุณาติ? หิมวเนฺตติฯ สา ราชานํ อาห – ''เทว, อหํ กรวีกสกุณํ ปสฺสิตุกามามฺหี''ติฯ ราชา – ''อิมสฺมึ ปญฺชเร นิสีทิตฺวา กรวีโก อาคจฺฉตู''ติ สุวณฺณปญฺชรํ วิสฺสเชฺชสิฯ ปญฺชโร คนฺตฺวา เอกสฺส กรวีกสฺส ปุรโต อฏฺฐาสิฯ โส – ''ราชาณาย อาคโต ปญฺชโร, น สกฺกา น คนฺตุ''นฺติ ตตฺถ นิสีทิฯ ปญฺชโร อาคนฺตฺวา รโญฺญ ปุรโต อฏฺฐาสิฯ น กรวีกสทฺทํ การาเปตุํ สโกฺกนฺติฯ อถ ราชา – ''กถํ, ภเณ, อิเม สทฺทํ น กโรนฺตี''ติ อาหฯ ญาตเก อทิสฺวา เทวาติฯ อถ นํ ราชา อาทาเสหิ ปริกฺขิปาเปสิฯ โส อตฺตโน ฉายํ ทิสฺวา – ''ญาตกา เม อาคตา''ติ มญฺญมาโน ปเกฺขน ตาลํ ทตฺวา มธุรสฺสเรน มณิวํสํ ธมมาโน วิย วิรวิฯ สกลนคเร มนุสฺสา มตฺตา วิย ลฬึสุฯ อสนฺธิมิตฺตา จิเนฺตสิ – ''อิมสฺส ตาว ติรจฺฉานคตสฺส เอวํ มธุโร สโทฺท, กีทิโส นุ โข สพฺพญฺญุตญฺญาณสิริปตฺตสฺส ภควโต สโทฺท อโหสี''ติ ปีตึ อุปฺปาเทตฺวา ตํ ปีตึ อวิชหิตฺวา สตฺตหิ ชงฺฆสเตหิ สทฺธึ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาสิฯ เอวํ มธุโร กิร กรวีกสโทฺทติฯ ตโต ปน สตภาเคน สหสฺสภาเคน จ มธุรตโร วิปสฺสิสฺส กุมารสฺส สโทฺท อโหสีติ เวทิตโพฺพฯ

๓๙. **กมฺมวิปากช**นฺติ น ภาวนามยํ, กมฺมวิปากวเสน ปน เทวตานํ จกฺขุสทิสเมว มํสจกฺขุ อโหสิ , เยน นิมิตฺตํ กตฺวา ติลวาเห ปกฺขิตฺตํ เอกติลมฺปิ อยํ โสติ อุทฺธริตฺวา ทาตุํ สโกฺกติฯ

๔๐. **วิปสฺสี**ติ เอตฺถ อยํ วจนโตฺถ, อนฺตรนฺตรา นิมีลชนิตนฺธการวิรเหน วิสุทฺธํ ปสฺสติ, วิวเฏหิ จ อกฺขีหิ ปสฺสตีติ วิปสฺสี; ทุติยวาเร วิเจยฺย วิเจยฺย ปสฺสตีติ วิปสฺสี; วิจินิตฺวา วิจินิตฺวา ปสฺสตีติ อโตฺถฯ

**อเตฺถ ปนายตี**ติ อเตฺถ ชานาติ ปสฺสติ, นยติ วา ปวเตฺตตีติ อโตฺถฯ เอกทิวสํ กิร วินิจฺฉยฏฺฐาเน นิสีทิตฺวา อเตฺถ อนุสาสนฺตสฺส รโญฺญ อลงฺกตปฏิยตฺตํ มหาปุริสํ อาเนตฺวา หเตฺถ ฐปยึสุฯ ตสฺส ตํ อเงฺกกตฺวา อุปลาฬยมานเสฺสว อมจฺจา สามิกํ อสฺสามิกํ อกํสุฯ โพธิสโตฺต อนตฺตมนสทฺทํ นิจฺฉาเรสิฯ ราชา – ''กิเมตํ, อุปธาเรถา''ติ อาหฯ อุปธาริยมานา อญฺญํ อทิสฺวา – ''อฑฺฑสฺส ทุพฺพินิจฺฉิตตฺตา เอวํ กตํ ภวิสฺสตี''ติ ปุน สามิกํเยว สามิกํ กตฺวา ''ญตฺวา นุ โข กุมาโร เอวํ กโรตี''ติ วีมํสนฺตา ปุน สามิกํ อสฺสามิกํ อกํสุฯ ปุนปิ โพธิสโตฺต ตเถว สทฺทํ นิจฺฉาเรสิฯ อถ ราชา – ''ชานาติ มหาปุริโส''ติ ตโต ปฏฺฐาย อปฺปมโตฺต อโหสิฯ อิทํ สนฺธาย วุตฺตํ – ''วิเจยฺย วิเจยฺย กุมาโร อเตฺถ ปนายตี''ติฯ

๔๒. **วสฺสิก**นฺติอาทีสุ ยตฺถ สุขํ โหติ วสฺสกาเล วสิตุํ, อยํ วสฺสิโกฯ อิตเรสุปิ เอเสว นโยฯ อยํ ปเนตฺถ วจนโตฺถ วสฺสาวาโส วสฺสํ, วสฺสํ อรหตีติ วสฺสิโกฯ อิตเรสุปิ เอเสว นโยฯ

ตตฺถ วสฺสิโก ปาสาโท นาติอุโจฺจ โหติ, นาตินีโจ, ทฺวารวาตปานานิปิสฺส นาติพหูนิ นาติตนูนิ, ภูมตฺถรณปจฺจตฺถรณขชฺชโภชฺชานิเปตฺถ มิสฺสกาเนว วฏฺฏนฺติฯ **เหมนฺติเก** ถมฺภาปิ ภิตฺติโยปิ นีจา โหนฺติ, ทฺวารวาตปานานิ ตนุกานิ สุขุมจฺฉิทฺทานิ, อุณฺหปฺปเวสนตฺถาย ภิตฺตินิยูหานิ นีหริยนฺติฯ ภูมตฺถรณปจฺจตฺถรณนิวาสนปารุปนานิ ปเนตฺถ อุณฺหวีริยานิ กมฺพลาทีนิ

วฎฺฎนฺติฯ ขชฺชโภชฺชํ สินิทฺธํ กฎุกสนฺนิสฺสิตํ นิรุทกสนฺนิสฺสิตญฺจฯ **คิมฺหิเก** ถมฺภาปิ ภิตฺติโยปิ อุจฺจา โหนฺติ, ทฺวารวาตปานานิ ปเนตฺถ พหูนิ วิปุลชาตานิ โหนฺติ, ภูมตฺถรณาทีนิ ทุกูลมยานิ วฎฺฎนฺติฯ ขชฺชโภชฺชานิ มธุรสสนฺนิสฺสิตภริตานิฯ วาตปานสมีเปสุ เจตฺถ นว จาฎิโย ฐเปตฺวา อุทกสฺส ปูเรตฺวา นีลุปฺปลาทีหิ สญฺฉาเทนฺติฯ เตสุ เตสุ ปเทเสสุ อุทกยนฺตานิ กโรนฺติ, เยหิ เทเว วสฺสนฺเต วิย อุทกธารา นิกฺขมนฺติฯ

**นิปฺปุริเสหี**ติ ปุริสวิรหิเตหิฯ น เกวลเญฺจตฺถ ตูริยาเนว นิปฺปุริสานิ, สพฺพฎฺฐานานิปิ นิปฺปุริสาเนว, โทวาริกาปิ อิตฺถิโยว, นหาปนาทิปริกมฺมกราปิ อิตฺถิโยวฯ ราชา กิร – ‘‘ตถารูปํ อิสฺสริยสุขสมฺปตฺตึ อนุภวมานสฺส ปุริสํ ทิสฺวา ปุริสาสงฺกา อุปฺปชฺชติ, สา เม ปุตฺตสฺส มา อโหสี’’ติ สพฺพกิเจฺจสุ อิตฺถิโยว ฐเปสีติฯ

ปฐมภาณวารวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

## ชิณฺณปุริสวณฺณนา

**๔๓**. ทุติยภาณวาเร **โคปานสิวงฺก**นฺติ โคปานสี วิย วงฺกํฯ **โภคฺค**นฺติ ขเนฺธ, กฎิยํ, ชาณูสูติ ตีสุ ฐาเนสุ โภคฺควงฺกํฯ **ทณฺฑปรายน**นฺติ ทณฺฑคติกํ ทณฺฑปฎิสรณํฯ **อาตุร**นฺติ ชราตุรํฯ **คตโยพฺพน**นฺติ อติกฺกนฺตโยพฺพนํ ปจฺฉิมวเย ฐิตํฯ **ทิสฺวา**ติ อฑฺฒโยชนปฺปมาเณน พลกาเยน ปริวุโต สุสํวิหิตารโกฺขปิ คจฺฉโนฺต ยทา รโถ ปุรโต โหติ, ปจฺฉา พลกาโย, ตาทิเส โอกาเส สุทฺธาวาสขีณาสวพฺรเหฺมหิ อตฺตโน อานุภาเวน รถสฺส ปุรโตว ทสฺสิตํ, ตํ ปุริสํ ปสฺสิตฺวาฯ สุทฺธาวาสา กิร – ‘‘มหาปุริโส ปเงฺก คโช วิย ปญฺจสุ กามคุเณสุ ลโคฺค, สติมสฺส อุปฺปาเทสฺสามา’’ติ ตํ ทเสฺสสุํฯ เอวํ ทสฺสิตญฺจ ตํ โพธิสโตฺต เจว ปสฺสติ สารถิ จฯ พฺรหฺมาโน หิ โพธิสตฺตสฺส อปฺปมาทตฺถํ สารถิสฺส จ กถาสลฺลาปตฺถํ ตํ ทเสฺสสุํฯ **กิํ ปเนโส**ติ ‘‘เอโส ชิโณฺณติ กิํ วุตฺตํ โหติ, นาหํ, โภ อิโต ปุเพฺพ เอวรูปํ อทฺทส’’นฺติ ปุจฺฉิฯ

**เตน หี**ติ ยทิ มยฺหมฺปิ เอวรูเปหิ เกเสหิ เอวรูเปน จ กาเยน ภวิตพฺพํ, เตน หิ สมฺม สารถิฯ **อลํ ทานชฺช อุยฺยานภูมิยา**ติ – ‘‘อชฺช อุยฺยานภูมิํ ปสฺสิสฺสามา’’ติ คจฺฉาม, อลํ ตาย อุยฺยานภูมิยาติ สํวิคฺคหทโย สํเวคานุรูปมาหฯ **อเนฺตปุรํ คโต**ติ อิตฺถิชนํ วิสฺสเชฺชตฺวา สิริคเพฺภ เอกโกว นิสิโนฺนฯ **ยตฺร หิ นามา**ติ ยาย ชาติยา สติ ชรา ปญฺญายติ, สา ชาติ **ธิรตฺถุ** ธิกฺกตา อตฺถุ, ชิคุจฺฉาเมตํ ชาตินฺติ, ชาติยา มูลํ ขณโนฺต นิสีทิ, ปฐเมน สเลฺลน หทเย วิโทฺธ วิยฯ

**๔๕**. **สารถิํ อามนฺตาเปตฺวา**ติ ราชา กิร เนมิตฺตเกหิ กถิตกาลโต ปฎฺฐาย โอหิตโสโต วิจรติ, โส ‘‘กุมาโร อุยฺยานํ คจฺฉโนฺต อนฺตรามเคฺค นิวโตฺต’’ติ สุตฺวา สารถิํ อามนฺตาเปสิฯ **มา เหว โข**ติอาทีสุ รชฺชํ กาเรตุ, มา ปพฺพชตุ, พฺราหฺมณานํ วจนํ มา สจฺจํ โหตูติ เอวํ จิเนฺตสีติ อโตฺถฯ

## พฺยาธิปุริสวณฺณนา

**๔๗**. **อทฺทส โข**ติ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว สุทฺธาวาเสหิ ทสฺสิตํ อทฺทสฯ **อาพาธิก**นฺติ อิริยาปถภญฺชนเกน วิสภาคพาเธน อาพาธิกํฯ **ทุกฺขิต**นฺติ โรคทุเกฺขน ทุกฺขิตํฯ **พาฬฺหคิลาน**นฺติ อธิมตฺตคิลานํฯ **ปลิปนฺนฺ**นฺติ นิมุคฺคํฯ **ชรา ปญฺญายิสฺสติ พฺยาธิ ปญฺญายิสฺ**

**สตี**ติ อิธาปิ ยาย ชาติยา สติ อิทํ ทฺวยํ ปญฺญายติ, ธิกฺกตา สา ชาติ, อชาตํ เขมนฺติ ชาติยา มูลํ ขณนฺโต นิสีทิ, ทุติเยน สเลฺลน วิโทฺธ วิยฯ

## กาลงฺกตปุริสวณฺณนา

๕๐. **วิลาต**นฺติ สิวิกํฯ **เปต**นฺติ อิโต ปฏิคตํฯ **กาลงฺกต**นฺติ กตกาลํ, ยตฺตกํ เตน กาลํ ชีวิตพฺพํ, ตํ สพฺพํ กตฺวา นิฏฺฐเปตฺวา มตนฺติ อโตฺถฯ อิมมฺปิสฺส ปุริมนเยเนว พฺรหฺมาโน ทเสฺส สุํฯ **ยตฺร หิ นามา**ติ อิธาปิ ยาย ชาติยา สติ อิทํ ตยํ ปญฺญายติ, ธิกฺกตา สา ชาติ, อชาตํ เขมนฺติ ชาติยา มูลํ ขณนฺโต นิสีทิ, ตติเยน สเลฺลน วิโทฺธ วิยฯ

## ปพฺพชิตวณฺณนา

๕๒. **ภณฺฑุ**นฺติ มุณฺฑํฯ อิมมฺปิสฺส ปุริมนเยเนว พฺรหฺมาโน ทเสฺสสุํฯ **สาธุ ธมฺมจริยา**ติ อาทีสุ อยํ เทว ธมฺมจรณภาโว สาธูติ จิเนฺตตฺวา ปพฺพชิโตติ เอวํ เอกเมกสฺส ปทสฺส โยชนา เวทิตพฺพาฯ สพฺพานิ เจตานิ ทสกุสลกมฺมปถเววจนาเนวฯ อวสาเน ปน **อวิหิํสา**ติ กรุณาย ปุพฺพภาโคฯ **อนุกมฺปา**ติ เมตฺตาย ปุพฺพภาโคฯ **เตนหี**ติ อุโยฺยชนเตฺถ นิปาโตฯ ปพฺพชิตํ หิสฺส ทิสฺวา จิตฺตํ ปพฺพชฺชาย นินฺนํ ชาตํฯ อถ เตน สทฺธิํ กเถตุกาโม หุตฺวา สารถิํ อุโยฺยเชโนฺต **เตน หี**ติอาทิมาหฯ

## โพธิสตฺตปพฺพชฺชาวณฺณนา

๕๔. **อถ โข, ภิกฺขเว**ติ – ‘‘ปพฺพชิตสฺส สาธุ ธมฺมจริยา’’ติอาทีนิ จ อญฺญญฺจ พหุํ มหาชนกาเยน รกฺขิยมานสฺส ปุตฺตทารสมฺพาเธ ฆเร วสโต อาทีนวปฏิสํยุตฺตเญฺจว มิคภูเตน เจตสา ยถาสุขํ วเน วสโต ปพฺพชิตสฺส วิเวกานิสํสปฏิสํยุตฺตญฺจ ธมฺมิํ กถํ สุตฺวา ปพฺพชิตุกาโม หุตฺวา – อถ โข, ภิกฺขเว, วิปสฺสี กุมาโร สารถิํ อามเนฺตสิฯ

อิมานิ จตฺตาริ ทิสฺวา ปพฺพชิตํ นาม สพฺพโพธิสตฺตานํ วํโสว ตนฺติเยว ปเวณีเยวฯ อเญฺญปิ จ โพธิสตฺตา ยถา อยํ วิปสฺสี กุมาโร, เอวํ จิรสฺสํ จิรสฺสํ ปสฺสนฺติฯ อมฺหากํ ปน โพธิสโตฺต จตฺตาริปิ เอกทิวสํเยว ทิสฺวา มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิตฺวา อโนมานทีตีเร ปพฺพชิโตฯ เตเนว ราชคหํ ปตฺวา ตตฺถ รญฺญา พิมฺพิสาเรน – ‘‘กิมตฺถํ, ปณฺฑิต, ปพฺพชิโตสีติ’’ ปุโฎฺฐ อาห –

> ‘‘ชิณฺณญฺจ ทิสฺวา ทุขิตญฺจ พฺยาธิตํ,
> มตญฺจ ทิสฺวา คตมายุสงฺขยํ;
> กาสายวตฺถํ ปพฺพชิตญฺจ ทิสฺวา,
> ตสฺมา อหํ ปพฺพชิโตมฺหิ ราชา’’ติฯ

## มหาชนกายอนุปพฺพชฺชาวณฺณนา

๕๕. **สุตฺวาน เตส**นฺติ เตสํ จตุราสีติยา ปาณสหสฺสานํ สุตฺวา เอตทโหสิฯ **โอรโก**ติ อูนโก ลามโกฯ **อนุปพฺพชิํสู**ติ อนุปพฺพชิตานิ ฯ กสฺมา ปเนตฺถ ยถา ปรโต ขณฺฑติสฺสานํ อนุปพฺพชฺชาย – ‘‘พนฺธุมติยา ราชธานิยา นิกฺขมิตฺวา’’ติ วุตฺตํ, เอวํ น วุตฺตนฺติ? นิกฺขมิตฺวา สุตฺตตาฯ เอเต กิร สเพฺพปิ วิปสฺสิสฺส กุมารสฺส อุปฏฺฐากปริสาว, เต ปาโตว อุปฏฺฐานํ อาคนฺตฺวา กุมารํ อทิสฺวา ปาตราสตฺถาย คนฺตฺวา ภุตฺตปาตราสา อาคมฺม ‘‘กุหิํ กุมาโร’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘อุยฺ

ยานภูมึ คโต''ติ สุตฺวา ''ตเตฺถว นํ ทกฺขิสฺสามา''ติ นิกฺขมนฺตา นิวตฺตมานํ สารถึ ทิสฺวา – ''กุมาโร ปพฺพชิโต''ติ จสฺส วจนํ สุตฺวา สุตฏฺฐาเนเยว สพฺพาภรณานิ โอมุญฺจิตฺวา อนฺตราปณโต กาสาวปีตานิ วตฺถานิ อาหราเปตฺวา เกสมสฺสุํ โอหาเรตฺวา ปพฺพชึสุฯ อิติ นครโต นิกฺขมิตฺวา พหินคเร สุตตฺตา เอตฺถ – ''พนฺธุมติยา ราชธานิยา นิกฺขมิตฺวา''ติ น วุตฺตํฯ

**จาริกํ จรตี**ติ คตคตฏฺฐาเน มหามณฺฑปํ กตฺวา ทานํ สเชฺชตฺวา อาคมฺม สฺวาตนาย นิมนฺติโต ชนสฺส อายาจิตภิกฺขเมว ปฏิคฺคณฺหนฺโต จตฺตาโร มาเส จาริกํ จริฯ

**อากิโณฺณ**ติ อิมินา คเณน ปริวุโตฯ อยํ ปน วิตโกฺก โพธิสตฺตสฺส กทา อุปฺปโนฺนติ? เสฺว วิสาขปุณฺณมา ภวิสฺสตีติ จาตุทฺทสีทิวเสฯ ตทา กิร โส – ''ยเถว มํ อิเม ปุเพฺพ คิหิภูตํ ปริวาเรตฺวา จรนฺติ, อิทานิปิ ตเถว, กึ อิมินา คเณนา''ติ คณสงฺคณิกาย อุกฺกณฺฐิตฺวา ''อเชฺชว คจฺฉามี''ติ จิเนฺตตฺวา ปุน ''อชฺช อเวลา, สเจ อิทานิ คมิสฺสามิ, สเพฺพว อิเม ชานิสฺสนฺติ, เสฺวว คมิสฺสามี''ติ จิเนฺตสิฯ ตํ ทิวสญฺจ อุรุเวลคามสทิเส คาเม คามวาสิโน สฺวาตนาย นิมนฺตยึสุฯ เต จตฺราสีติสหสฺสานมฺปิ เตสํ ปพฺพชิตานํ มหาปุริสสฺส จ ปายาสเมว ปฏิยาทยึสุฯ อถ มหาปุริโส ปุนทิวเส ตสฺมิํเยว คาเม เตหิ ปพฺพชิเตหิ สทฺธึ ภตฺตกิจฺจํ กตฺวา วสนฏฺฐานเมว อคมาสิฯ ตตฺถ เต ปพฺพชิตา มหาปุริสสฺส วตฺตํ ทเสฺสตฺวา อตฺตโน อตฺตโน รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐานานิ ปวิฏฺฐาฯ โพธิสโตฺตปิ ปณฺณสาลํ ปวิสิตฺวา นิสิโนฺนฯ

> ''ฐิเต มชฺฌนฺหิเก กาเล, สนฺนิสีเวสุ ปกฺขิสุ;
> สณเตว พฺรหารญฺญํ, ตํ ภยํ ปฏิภาติ ม''นฺติฯ (สํ. นิ. ๑.๑๕);

เอวรูเป อวิเวการามานํ ภยกาเล สพฺพสตฺตานํ สทรถกาเลเยว – ''อยํ กาโล''ติ นิกฺขมิตฺวา ปณฺณสาลาย ทฺวารํ ปิทหิตฺวา โพธิมณฺฑาภิมุโข ปายาสิฯ อญฺญทาปิ จ ตสฺมิํ ฐาเน วิจรโนฺต โพธิมณฺฑํ ปสฺสติ, นิสีทิตุํ ปนสฺส จิตฺตํ น นมิตปุพฺพํฯ ตํ ทิวสํ ปนสฺส ญาณํ ปริปากคตํ, ตสฺมา อลงฺกตํ โพธิมณฺฑํ ทิสฺวา อาโรหนตฺถาย จิตฺตํ อุปฺปนฺนํฯ โส ทกฺขิณทิสาภาเคน อุปคมฺม ปทกฺขิณํ กตฺวา ปุรตฺถิมทิสาภาเค จุทฺทสหตฺถํ ปลฺลงฺกํ ปญฺญเปตฺวา จตุรงฺควีริยํ อธิฏฺฐหิตฺวา – ''ยาว พุโทฺธ น โหมิ, น ตาว อิโต วุฏฺฐหามี''ติ ปฏิญฺญํ กตฺวา นิสีทิฯ อิทมสฺส วูปกาสํ สนฺธาย – ''เอโกว คณมฺหา วูปกโฏฺฐ วิหาสี''ติ วุตฺตํฯ

**อเญฺญเนว ตานี**ติ เต กิร สายํ โพธิสตฺตสฺส อุปฏฺฐานํ อาคนฺตฺวา ปณฺณสาลํ ปริวาเรตฺวา นิสินฺนา ''อติวิกาโล ชาโต, อุปธาเรถา''ติ วตฺวา ปณฺณสาลํ วิวริตฺวา ตํ อปสฺสนฺตาปิ ''กุหิํ คโต''ติ นานุพนฺธิํสุ, ''คณวาเส นิพฺพิโนฺน เอโก วิหริตุกาโม มเญฺญ มหาปุริโส, พุทฺธภูตํเยว นํ ปสฺสิสฺสามา''ติ วตฺวา อโนฺตชมฺพุทีปาภิมุขา จาริกํ ปกฺกนฺตาฯ

### โพธิสตฺตอภิเวสวณฺณนา

**๕๗**. **วาสูปคตสฺสา**ติ โพธิมเณฺฑ เอกรตฺติวาสํ อุปคตสฺสฯ **รโหคตสฺสา**ติ รหสิ คตสฺสฯ **ปฏิสลฺลีนสฺสา**ติ เอกีภาววเสน นิลีนสฺสฯ **กิจฺฉ**นฺติ ทุกฺขํฯ **จวติ จ อุปปชฺชติ จา**ติ อิทํ ทฺวยํ ปน อปราปรํ จุติปฏิสนฺธึ สนฺธาย วุตฺตํฯ **ชรามรณสฺสา**ติ เอตฺถ ยสฺมา ปพฺพชโนฺต ชิณฺณพฺยาธิมเตฺตเยว ทิสฺวา ปพฺพชิโต, ตสฺมาสฺส ชรามรณเมว อุปฏฺฐาติฯ เตเนวาห – ''ชรามรณสฺสา''ติฯ อิติ ชรามรณํ มูลํ กตฺวา อภินิวิฏฺฐสฺส ภวคฺคโต โอตรนฺตสฺส วิย – อถ โข, ภิกฺขเว, วิปสฺสิสฺส โพธิสตฺตสฺส เอตทโหสิฯ

**โยนิโสมนสิการา**ติ อุปายมนสิการา ปถมนสิการาฯ อนิจฺจาทีนิ หิ อนิจฺจาทิโตว มนสิกโรโต โยนิโสมนสิกาโร นาม โหติฯ อยญฺจ – ‘‘กิสฺมึ นุ โข สติชาติอาทีนิ โหนฺติ, กิสฺมึ อสติ น โหนฺตี’’ติ อุทยพฺพยานุปสฺสนาวเสน ปวตฺตตฺตา เตสํ อญฺญตโร ฯ ตสฺมาสฺส อิโต โยนิโสมนสิการา อิมินา อุปายมนสิกาเรน **อหุ ปญฺญาย อภิสมโย,** โพธิสตฺตสฺส ปญฺญาย ยสฺมึ สติ ชรามรณํ โหติ, เตน ชรามรณการเณน สทฺธึ สมาคโม อโหสิฯ กึ ปน ตนฺติ? ชาติฯ เตนาห – ‘‘ชาติยา โข สติ ชรามรณํ โหตี’’ติฯ ยา จายํ ชรามรณสฺส การณปริคฺคาหิกา ปญฺญา, ตาย สทฺธึ โพธิสตฺตสฺส สมาคโม อโหสีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ เอเตนุปาเยน สพฺพปทานิ เวทิตพฺพานิฯ

**นามรูเป โข สติ วิญฺญาณ**นฺติ เอตฺถ ปน สงฺขาเรสุ สติ วิญฺญาณนฺติ จ, อวิชฺชาย สติ สงฺขาราติ จ วตฺตพฺพํ ภเวยฺย, ตทุภยมฺปิ น คหิตํฯ กสฺมา? อวิชฺชาสงฺขารา หิ อตีโต ภโว เตหิ สทฺธึ อยํ วิปสฺสนา น ฆฏิยติฯ มหาปุริโส หิ ปจฺจุปฺปนฺนวเสน อภินิวิโฎฺฐติฯ นนุ จ อวิชฺชาสงฺขาเรหิ อทิเฎฺฐหิ น สกฺกา พุเทฺธน ภวิตุนฺติฯ สจฺจํ น สกฺกา, อิมินา ปน เต ภวอุปาทานตณฺหาวเสเนว ทิฎฺฐาติฯ อิมสฺมึ ฐาเน วิตฺถารโต ปฎิจฺจสมุปฺปาทกถา กเถตพฺพาฯ สา ปเนสา วิสุทฺธิมเคฺค กถิตาวฯ

**๕๘**. **ปจฺจุทาวตฺตตี**ติ ปฎินิวตฺตติฯ กตมํ ปเนตฺถ วิญฺญาณํ ปจฺจุทาวตฺตตีติ? ปฎิสนฺธิวิญฺญาณมฺปิ วิปสฺสนาญาณมฺปิฯ ตตฺถ ปฎิสนฺธิวิญฺญาณํ ปจฺจยโต ปฎินิวตฺตติ, วิปสฺสนาญาณํ อารมฺมณโตฯ อุภยมฺปิ นามรูปํ นาติกฺกมติ, นามรูปโต ปรํ น คจฺฉติฯ **เอตฺตาวตา ชาเยถ วา**ติอาทีสุ วิญฺญาเณ นามรูปสฺส ปจฺจเย โหเนฺต, นามรูเป จ วิญฺญาณสฺส ปจฺจเย โหเนฺต, ทฺวีสุปิ อญฺญมญฺญปจฺจเยสุ โหเนฺตสุ เอตฺตเกน ชาเยถ วา…เป.… อุปปเชฺชถ วา, อิโต หิ ปรํ กึ อญฺญํ ชาเยยฺย วา…เป.… อุปปเชฺชยฺย วาฯ นนุ เอตเทว ชายติ จ…เป.… อุปปชฺชติ จาติ? เอวํ สทฺธึ อปราปรจุติปฎิสนฺธีหิ ปญฺจ ปทานิ ทเสฺสตฺวา ปุน ตํ เอตฺตาวตาติ วุตฺตมตฺถํ นิยฺยาเตโนฺต – ‘‘ยทิทํ นามรูปปจฺจยา วิญฺญาณํ, วิญฺญาณปจฺจยา นามรูป’’นฺติ วตฺวา ตโต ปรํ อนุโลมปจฺจยาการวเสน วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปมูลํ อายตึมฺปิ ชาติชรามรณํ ทเสฺสตุํ **นามรูปปจฺจยา สฬายตน**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหตี**ติ สกลสฺส ชาติชรามรณโสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสาทิเภทสฺส ทุกฺขราสิสฺส นิพฺพตฺติ โหติฯ อิติ มหาปุริโส สกลสฺส วฎฺฎทุกฺขสฺส นิพฺพตฺตึ อทฺทสฯ

**๕๙**. **สมุทโย สมุทโยติ โข**ติ นิพฺพตฺติ นิพฺพตฺตีติ โขฯ **ปุเพฺพ อนนุสฺสุเตสู**ติ น อนุสฺสุเตสุ อสฺสุตปุเพฺพสุฯ **จกฺขุํ อุทปาที**ติอาทีสุ อุทยทสฺสนปญฺญาเวสาฯ ทสฺสนเฎฺฐน **จกฺขุ,** ญาตกรณเฎฺฐน **ญาณํ,** ปชานนเฎฺฐน **ปญฺญา,** นิพฺพิชฺฌิตฺวา ปฎิวิชฺฌิตฺวา อุปฺปนฺนเฎฺฐน **วิชฺชา,** โอภาสเฎฺฐน จ **อาโลโก**ติ วุตฺตาฯ ยถาห – ‘‘จกฺขุํ อุทปาทีติ ทสฺสนเฎฺฐนฯ ญาณํ อุทปาทีติ ญาตเฎฺฐนฯ ปญฺญา อุทปาทีติ ปชานนเฎฺฐนฯ วิชฺชา อุทปาทีติ ปฎิเวธเฎฺฐนฯ อาโลโก อุทปาทีติ โอภาสเฎฺฐนฯ จกฺขุธโมฺม ทสฺสนโฎฺฐ อโตฺถฯ ญาณธโมฺม ญาตโฎฺฐ อโตฺถฯ ปญฺญาธโมฺม ปชานนโฎฺฐ อโตฺถฯ วิชฺชาธโมฺม ปฎิเวธโฎฺฐ อโตฺถฯ อาโลโก ธโมฺม โอภาสโฎฺฐ อโตฺถ’’ติ (ปฎิ. ม. ๒.๓๙)ฯ เอตฺตเกหิ ปเทหิ กึ กถิตนฺติ? อิมสฺมึ สติ อิทํ โหตีติ ปจฺจยสญฺชานนมตฺตํ กถิตํฯ อถวา วีถิปฎิปนฺนา ตรุณวิปสฺสนา กถิตาติฯ

**๖๑**. **อธิคโต โข มฺยายน**ฺติ อธิคโต โข เม อยํฯ **มโคฺค**ติ วิปสฺสนามโคฺคฯ **โพธายา**ติ จตุสจฺจพุชฺฌนตฺถาย, นิพฺพานพุชฺฌนตฺถาย เอว วาฯ อปิ จ พุชฺฌตีติ **โพธิ,** อริยมคฺคเสฺสตํ นามํ, ตทตฺถายาติปิ วุตฺตํ โหติฯ วิปสฺสนามคฺคมูลโก หิ อริยมโคฺคติฯ อิทานิ ตํ มคฺคํ นิยฺยา

เตโนฺต – “**ยทิทํ นามรูปนิโรธา**ติอาทิมาหฯ เอตฺถ จ **วิญฺญาณนิโรโธ**ติอาทีหิ ปจฺจตฺตป เทหิ นิพฺพานเมว กถิตํฯ อิติ มหาปุริโส สกลสฺส วฏฺฏทุกฺขสฺส อนิพฺพตฺตินิโรธํ อทฺทสฯ

**๖๒**. **นิโรโธ นิโรโธติ โข**ติ อนิพฺพตฺติ อนิพฺพตฺตีติ โขฯ **จกฺขุ**นฺติอาทีนิ วุตฺตตฺถาเนวฯ อิธ ปน สพฺพเหว เอเตหิ ปเทหิ – ‘‘อิมสฺมึ อสติ อิทํ น โหตี’’ติ นิโรธสญฺชานนมตฺตเมว กถิตํ, อถวา วุฏฺฐานคามินี พลววิปสฺสนา กถิตาติฯ

**๖๓**. **อปเรน สมเยนา**ติ เอวํ ปจฺจยญฺจ ปจฺจยนิโรธญฺจ วิทิตฺวา ตโต อปรภาเคฯ **อุปา ทานกฺขนฺเธสู**ติ อุปาทานสฺส ปจฺจยภูเตสุ ขนฺเธสุฯ **อุทยพฺพยานุปสฺสี**ติ ตเมว ปฐมํ ทิฏฺฐํ อุทยญฺจ วยญฺจ อนุปสฺสมาโนฯ **วิหาสี**ติ สิขาปตฺตํ วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนํ วหโนฺต วิหริฯ อิทํ กสฺมา วุตฺตํ? สพฺพเยว หิ ปูริตปารมิโน โพธิสตฺตา ปจฺฉิมภเว ปุตฺตสฺส ชาตทิวเส มหาภินิกฺ ขมนํ นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิตฺวา ปธานมนุยุญฺชิตฺวา โพธิปลฺลงฺกมารุยฺห มารพลํ วิธมิตฺวา ปฐม ยาเม ปุพฺเพนิวาสํ อนุสฺสรนฺติ, ทุติยยาเม ทิพฺพจกฺขุํ วิโสเธนฺติ, ตติยยาเม ปจฺจยาการํ สมฺ มสิตฺวา อานาปานจตุตฺถชฺฌานโต อุฏฺฐาย ปญฺจสุ ขนฺเธสุ อภินิวิสิตฺวา อุทยพฺพยวเสน สมปญฺญาส ลกฺขณานิ ทิสฺวา ยาว โคตฺรภุญาณา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อริยมคฺเคน สกเล พุทฺธคุเณ ปฏิวิชฺฌนฺติฯ อยมฺปิ มหาปุริโส ปูริตปารมีฯ โส ยถาวุตฺตํ สพฺพํ อนุกฺกมํ กตฺวา ปจฺฉิมยาเม อานาปานจตุตฺถชฺฌานโต อุฏฺฐาย ปญฺจสุ ขนฺเธสุ อภินิวิสิตฺวา วุตฺตปฺปการํ อุท ยพฺพยวิปสฺสนํ อารภิฯ ตํ ทเสฺสตุํ อิทํ วุตฺตํฯ

ตตฺถ **อิติ รูป**นฺติ อิทํ รูปํ, เอตฺตกํ รูปํ, อิโต อุทฺธํ รูปํ นตฺถีติ รุปฺปนสภาวเญฺจว ภูตุปา ทายเภทญฺจ อาทึ กตฺวา ลกฺขณรสปจฺจุปฏฺฐานปทฏฺฐานวเสน อนวเสสรูปปริคฺคโห วุโตฺตฯ **อิติ รูปสฺส สมุทโย**ติ อิมินา เอวํ ปริคฺคหิตสฺส รูปสฺส สมุทยทสฺสนํ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อิตี**ติ เอวํ สมุทโย โหตีติ อโตฺถฯ ตสฺส วิตฺถาโร – ‘‘อวิชฺชาสมุทยา รูปสมุทโย, ตณฺหาสมุทยา รูป สมุทโย, กมฺมสมุทยา รูปสมุทโย, อาหารสมุทยา รูปสมุทโยติ, นิพฺพตฺติลกฺขณํ ปสฺสโนฺตปิ รูปกฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสตี’’ติ เอวํ เวทิตโพฺพฯ อตฺถงฺคเมปิ ‘‘อวิชฺชานิโรธา รูปนิโรโธ…เป. … วิปริณามลกฺขณํ ปสฺสโนฺตปิ รูปกฺขนฺธสฺส นิโรธํ ปสฺสตี’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๕๐) อยมสฺส วิตฺถา โรฯ

**อิติ เวทนา**ติอาทีสุปิ อยํ เวทนา, เอตฺตกา เวทนา, อิโต อุทฺธํ เวทนา นตฺถิฯ อยํ สญฺญา, อิเม สงฺขารา, อิทํ วิญฺญาณํ, เอตฺตกํ วิญฺญาณํ, อิโต อุทฺธํ วิญฺญาณํ นตฺถีติ เวท ยิตสญฺชานนอภิสงฺขรณวิชานนสภาวเญฺจว สุขาทิรูปสญฺญาทิ ผสฺสาทิ จกฺขุวิญฺญาณาทิ เภทญฺจ อาทึ กตฺวา ลกฺขณรสปจฺจุปฏฺฐานปทฏฺฐานวเสน อนวเสสเวทนาสญฺญาสงฺขารวิญฺ ญาณปริคฺคโห วุโตฺตฯ **อิติ เวทนาย สมุทโย**ติอาทีหิ ปน เอวํ ปริคฺคหิตานํ เวทนาสญฺญา สงฺขารวิญฺญาณานํ สมุทยทสฺสนํ วุตฺตํฯ ตตฺราปิ **อิตี**ติ เอวํ สมุทโย โหตีติ อโตฺถฯ เตสมฺปิ วิตฺถาโร – ‘‘อวิชฺชาสมุทยา เวทนาสมุทโย’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๕๐) รูเป วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ อยํ ปน วิเสโส – ตีสุ ขนฺเธสุ ‘‘อาหารสมุทยา’’ติ อวตฺวา ‘‘ผสฺสสมุทยา’’ติ วตฺตพฺพํฯ วิญฺ ญาณกฺขเนฺธ ‘‘นามรูปสมุทยา’’ติ อตฺถงฺคมปทมฺปิ เตสํเยว วเสน โยเชตพฺพํฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน อุทยพฺพยวินิจฺฉโย สพฺพาการปริปูโร วิสุทฺธิมคฺเค วุโตฺตฯ **ตสฺส ปญฺจสุ อุปาทานกฺขเนฺธสุ อุทยพฺพยานุปสฺสิโน วิหรโต**ติ ตสฺส วิปสฺสิสฺส โพธิสตฺตสฺส อิ เมสุ รูปาทีสุ ปญฺจสุ อุปาทานกฺขเนฺธสุ สมปญฺญาสลกฺขณวเสน อุทยพฺพยานุปสฺสิโน วิหร โต ยถานุกฺกเมน วฑฺฒิเต วิปสฺสนาญาเณ อนุปฺปาทนิโรเธน นิรุชฺฌมาเนหิ อาสวสงฺขาเตหิ

กิเลเสหิ อนุปาทาย อคฺคเหตฺวาว จิตฺตํ วิมุจฺจติ, ตเทตํ มคฺคกฺขเณ วิมุจฺจติ นาม, ผลกฺขเณ วิมุตฺตํ นาม; มคฺคกฺขเณ วา วิมุตฺตเญฺจว วิมุจฺจติ จ, ผลกฺขเณ วิมุตฺตเมวฯ

เอตฺตาวตา จ มหาปุริโส สพฺพพนฺธนา วิปฺปมุตฺโต สูริยรสฺมิสมฺผุฏฺฐมิว ปทุมํ สุวิกสิตจิตฺตสนฺตาโน จตฺตาริ มคฺคญาณานิ, จตฺตาริ ผลญาณานิ, จตโสฺส ปฏิสมฺภิทา, จตุโยนิปริจฺเฉทกญาณํ, ปญฺจคติปริจฺเฉทกญาณํ, ฉ อสาธารณญาณานิ, สกเล จ พุทฺธคุเณ หตฺถคเต กตฺวา ปริปุณฺณสงฺกโปฺป โพธิปลฺลเงฺก นิสิโนฺนว –

“อเนกชาติสํสารํ, สนฺธาวิสฺสํ อนิพฺพิสํ;
คหการํ คเวสโนฺต, ทุกฺขา ชาติ ปุนปฺปุนํฯ

คหการก ทิโฏฺฐสิ, ปุน เคหํ น กาหสิ;
สพฺพา เต ผาสุกา ภคฺคา, คหกูฏํ วิสงฺขตํ;
วิสงฺขารคตํ จิตฺตํ, ตณฺหานํ ขยมชฺฌคา”ติฯ (ธ. ป. ๑๕๓, ๑๕๔);

“อโยฆนหตเสฺสว, ชลโต ชาตเวทโส;
อนุปุพฺพูปสนฺตสฺส, ยถา น ญายเต คติฯ

เอวํ สมฺมาวิมุตฺตานํ, กามพโนฺธฆตาฺรินํ;
ปญฺญาเปตุํ คติ นตฺถิ, ปตฺตานํ อจลํ สุข”นฺติฯ (อุทา. ๘๐);

เอวํ มนสิ กโรโนฺต สรเท สูริโย วิย, ปุณฺณจโนฺท วิย จ วิโรจิตฺถาติฯ

ทุติยภาณวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

## พฺรหฺมยาจนกถาวณฺณนา

**๖๔**. ตติยภาณวาเร **ยํนูนาหํ ธมฺมํ เทเสยฺย**นฺติ ยทิ ปนาหํ ธมฺมํ เทเสยฺยํฯ อยํ ปน วิตโกฺก กทา อุปฺปโนฺนติ? พุทฺธภูตสฺส อฏฺฐเม สตฺตาเหฯ โส กิร พุโทฺธ หุตฺวา สตฺตาหํ โพธิปลฺลเงฺก นิสีทิ, สตฺตาหํ โพธิปลฺลงฺกํ โอโลเกโนฺต อฏฺฐาสิ, สตฺตาหํ รตนจงฺกเม จงฺกมิ, สตฺตาหํ รตนคเพฺภ ธมฺมํ วิจินโนฺต นิสีทิ, สตฺตาหํ อชปาลนิโคฺรเธ นิสีทิ, สตฺตาหํ มุจลิเนฺท นิสีทิ, สตฺตาหํ ราชายตเน นิสีทิฯ ตโต อุฏฺฐาย อฏฺฐเม สตฺตาเห ปุน อาคนฺตฺวา อชปาลนิโคฺรเธ นิสินฺนมตฺตเสฺสว สพฺพพุทฺธานํ อาจิณฺณสมาจิโณฺณ อยเญฺจว อิโต อนนฺตโร จ วิตโกฺก อุปฺปโนฺนติฯ

ตตฺถ **อธิคโต**ติ ปฏิวิโทฺธฯ **ธโมฺม**ติ จตุสจฺจธโมฺมฯ **คมฺภีโร**ติ อุตฺตานภาวปฏิเกฺขปวจนเมตํฯ **ทุทฺทโส**ติ คมฺภีรตฺตาว ทุทฺทโส ทุเกฺขน ทฏฺฐโพฺพ, น สกฺกา สุเขน ทฏฺฐุํฯ ทุทฺทสตฺตาว **ทุรนุโพโธ** ทุเกฺขน อวพุชฺฌิตโพฺพ, น สกฺกา สุเขน อวพุชฺฌิตุํฯ **สโนฺต**ติ นิพฺพุโตฯ **ปณีโต**ติ อตปฺปโกฯ อิทํ ทฺวยํ โลกุตฺตรเมว สนฺธาย วุตฺตํฯ **อตกฺกาวจโร**ติ ตเกฺกน อวจริตโพฺพ โอคาหิตโพฺพ น โหติ, ญาเณเนว อวจริตโพฺพฯ **นิปุโณ**ติ สโณฺหฯ **ปณฺฑิตเวทนีโย**ติ สมฺมาปฏิปทํ ปฏิปเนฺนหิ ปณฺฑิเตหิ เวทิตโพฺพฯ **อาลยรามา**ติ สตฺตา ปญฺจสุ กามคุเณสุ อลฺลียนฺติ, ตสฺมา เต อาลยาติ วุจฺจนฺติฯ อฏฺฐสตตณฺหาวิจริตานิ อาลยนฺติ, ตสฺมา อาลยาติ วุจฺจนฺติฯ เตหิ อาลเยหิ รมนฺตีติ **อาลยรามาฯ** อาลเยสุ รตาติ **อาลยรตาฯ** อาลเยสุ สุฏฺฐุ มุทิตาติ **อาลยสมฺมุทิตาฯ** ยเถว หิ สุสชฺชิตํ ปุปฺผผลภริตรุกฺขาทิสมฺปนฺนํ อุยฺยานํ ปวิโฏฺฐ

ราชา ตาย ตาย สมฺปตฺติยา รมติ, ปมุทิโต อาโมทิโต โหติ, น อุกฺกณฺฐติ, สายํ นิกฺขมิตุํ น อิจฺฉติ, เอวมิเมหิปิ กามาลยตณฺหาลเยหิ สตฺตา รมนฺติ, สํสารวเฏฺฏ ปมุทิตา อนุกฺกณฺฐิตา ว สนฺติฯ เตน เนสํ ภควา ทุวิธมฺปิ อาลยํ อุยฺยานภูมึ วิย ทเสฺสโนฺต – ''อาลยรามา''ติอาทิมาหฯ

**ยทิท**นฺติ นิปาโต, ตสฺส ฐานํ สนฺธาย – ''ยํ อิท''นฺติ, ปฎิจฺจสมุปฺปาทํ สนฺธาย – ''โย อย''นฺติ เอวมโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ **อิทปฺปจฺจยตาปฎิจฺจสมุปฺปาโท**ติ อิเมสํ ปจฺจยา อิทปฺปจฺจยา, อิทปฺปจฺจยา เอว อิทปฺปจฺจยตา, อิทปฺปจฺจยตา จ สา ปฎิจฺจสมุปฺปาโท จาติ อิทปฺปจฺจยตาปฎิจฺจสมุปฺปาโทฯ สงฺขาราทิปจฺจยานํ อวิชฺชาทีนํ เอตํ อธิวจนํฯ **สพฺพสงฺขารสมโถ**ติ อาทิ สพฺพํ นิพฺพานเมวฯ ยสฺมา หิ ตํ อาคมฺม สพฺพสงฺขารวิปฺผนฺทิตานิ สมฺมนฺติ วูปสมฺมนฺติ ตสฺมา – ''สพฺพสงฺขารสมโถ''ติ วุจฺจติฯ ยสฺมา จ ตํ อาคมฺม สเพฺพ อุปธโย ปฎินิสฺสฎฺฐา โหนฺติ, สพฺพา ตณฺหา ขียนฺติ , สเพฺพ กิเลสราคา วิรชฺชนฺติ, สพฺพํ ทุกฺขํ นิรุชฺฌติ, ตสฺมา ''สพฺพูปธิปฎินิสฺสโคฺค ตณฺหากฺขโย วิราโค นิโรโธ''ติ วุจฺจติฯ สา ปเนสา ตณฺหา ภเวน ภวํ, ผเลน วา สทฺธึ กมฺมํ วินติ สํสิพฺพตีติ กตฺวา วานนฺติ วุจฺจติฯ ตโต วานโต นิกฺขนฺตนฺติ **นิพฺพานํฯ โส มมสฺส กิลมโถ**ติ ยา อชานนฺตานํ เทสนา นาม, โส มม กิลมโถ อสฺส, สา มม วิเหสา อสฺสาติ อโตฺถฯ กายกิลมโถ เจว กายวิเหสา จ อสฺสาติ วุตฺตํ โหติ, จิเตฺต ปน อุภยเมฺปตํ พุทฺธานํ นตฺถิฯ

**๖๕**. **อปิสฺสู**ติ อนุพฺรูหนเตฺถ นิปาโตฯ โส – ''น เกวลํ เอตทโหสิ, อิมาปิ คาถา ปฎิภํสู''ติ ทีเปติฯ **วิปสฺสิ**นฺติอาทีสุ วิปสฺสิสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสาติ อโตฺถฯ **อนจฺฉริยา**ติ อนุอจฺฉริยาฯ **ปฎิภํสู**ติ ปฎิภานสงฺขาตสฺส ญาณสฺส โคจรา อเหสุํ, ปริวิตกฺกยิตพฺพตํ ปาปุณิํสุฯ

**กิเจฺฉนา**ติ ทุเกฺขน, น ทุกฺขาย ปฎิปทายฯ พุทฺธานญฺหิ จตฺตาโรปิ มคฺคา สุขปฎิปทาว โหนฺติฯ ปารมีปูรณกาเล ปน สราคสโทสสโมหเสฺสว สโต อาคตาคตานํ ยาจกานํ อลงฺกตปฎิยตฺตํ สีสํ ฉินฺทิตฺวา คลโลหิตํ นีหริตฺวา สุอญฺชิตานิ อกฺขีนิ อุปฺปาเฎตฺวา กุลวํสปทีปกํ ปุตฺตํ มนาปจารินิํ ภริยนฺติ เอวมาทีนิ เทนฺตสฺส อญฺญานิ จ ขนฺติวาทิสทิเสสุ อตฺตภาเวสุ เฉชฺชเภชฺชาทีนิ ปาปุณนฺตสฺส อาคมนียปฎิปทํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **หล**นฺติ เอตฺถ หกาโร นิปาตมโตฺต, อลนฺติ อโตฺถฯ **ปกาสิตุ**นฺติ เทเสตุํ; เอวํ กิเจฺฉน อธิคตสฺส ธมฺมสฺส อลํ เทเสตุํ; โก อโตฺถ เทสิเตนาติ วุตฺตํ โหติฯ **ราคโทสปเรเตหี**ติ ราคโทสผุเฎฺฐหิ ราคโทสานุคเตหิ วาฯ

**ปฎิโสตคามิ**นฺติ นิจฺจาทีนํ ปฎิโสตํ อนิจฺจํ ทุกฺขมนตฺตาสุภนฺติ เอวํ คตํ จตุสจฺจธมฺมํฯ **ราครตฺตา**ติ กามราเคน ภวราเคน ทิฎฺฐิราเคน จ รตฺตาฯ **น ทกฺขนฺตี**ติ อนิจฺจํ ทุกฺขมนตฺตา อสุภนฺติ อิมินา สภาเวน น ปสฺสิสฺสนฺติ , เต อปสฺสเนฺต โก สกฺขิสฺสติ เอวํ คาหาเปตุํ? **ตโมขเนฺธน อาวุฎา**ติ อวิชฺชาราสินา อโชฺฌตฺถฎาฯ

**อโปฺปสฺสุกฺกตายา**ติ นิรุสฺสุกฺกภาเวน, อเทเสตุกามตายาติ อโตฺถฯ กสฺมา ปนสฺส เอวํ จิตฺตํ นมิ? นนุ เอส – ''มุโตฺต โมเจสฺสามี, ติโณฺณ ตาเรสฺสามิ'',

> ''กิํ เม อญฺญาตเวเสน, ธมฺมํ สจฺฉิกเตนิธ;
> สพฺพญฺญุตํ ปาปุณิตฺวา, สนฺตาเรสฺสํ สเทวก''นฺติฯ

ปตฺถนํ กตฺวา ปารมิโย ปูเรตฺวา สพฺพญฺญุตํ ปตฺโตติฯ สจฺจเมตํ, ปจฺจเวกฺขณานุภาเวน ปนสฺส เอวํ จิตฺตํ นมิฯ ตสฺส หิ สพฺพญฺญุตํ ปตฺวา สตฺตานํ กิเลสคหนตํ ธมฺมสฺส จ คมฺภีรตํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส สตฺตานํ กิเลสคหนตา จ ธมฺมคมฺภีรตา จ สพฺพากาเรน ปากฏา ชาตาฯ อถสฺส – ''อิเม สตฺตา กญฺชิกปุณฺณลาพุ วิย ตกฺกภริตจาฏิ วิย วสาเตลปีตปิโลติกา วิย อญฺชนมกฺขิตหตฺถา วิย กิเลสภริตา อติสํกิลิฏฺฐา ราครตฺตา โทสทุฏฺฐา โมหมูฬฺหา, เต กึ นาม ปฏิวิชฺฌิสฺสนฺตี''ติ จินฺตยโต กิเลสคหนปจฺจเวกฺขณานุภาเวนาปิ เอวํ จิตฺตํ นมิฯ

''อยญฺจ ธมฺโม ปถวีสนฺธารกอุทกกฺขนฺโธ วิย คมฺภีโร, ปพฺพเตน ปฏิจฺฉาเทตฺวา ฐปิโต สาสโป วิย ทุทฺทโส, สตธา ภินฺนสฺส วาลสฺส โกฏิยา โกฏึ ปฏิปาทนํ วิย ทุรนุโพโธ, นนุ มยา หิ อิมํ ธมฺมํ ปฏิวิชฺฌิตุํ วายมนฺเตน อทินฺนํ ทานํ นาม นตฺถิ, อรกฺขิตํ สีลํ นาม นตฺถิ, อปริปูริตา กาจิ ปารมี นาม นตฺถิฯ ตสฺส เม นิรุสฺสาหํ วิย มารพลํ วิธมนฺตสฺสาปิ ปถวี น กมฺปิตฺถ, ปฐมยาเม ปุพฺเพนิวาสํ อนุสฺสรนฺตสฺสาปิ น กมฺปิตฺถ, มชฺฌิมยาเม ทิพฺพจกฺขุํ วิโสเธนฺตสฺสาปิ น กมฺปิตฺถ, ปจฺฉิมยาเม ปน ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ ปฏิวิชฺฌนฺตเสฺสว เม ทสสหสฺสิโลกธาตุ กมฺปิตฺถฯ อิติ มาทิเสนาปิ ติกฺขญาเณน กิเจฺฉเนวายํ ธมฺโม ปฏิวิโทฺธ ตํ โลกิยมหาชนา กถํ ปฏิวิชฺฌิสฺสนฺตี''ติ ธมฺมคมฺภีรตาปจฺจเวกฺขณานุภาเวนาปิ เอวํ จิตฺตํ นมีติ เวทิตพฺพํฯ

อปิจ พฺรหฺมุนา ยาจิเต เทเสตุกามตายปิสฺส เอวํ จิตฺตํ นมิฯ ชานาติ หิ ภควา – ''มม อโปฺปสฺสุกฺกตาย จิเตฺต นมมาเน มํ มหาพฺรหฺมา ธมฺมเทสนํ ยาจิสฺสติ, อิเม จ สตฺตา พฺรหฺมครุกา, เต 'สตฺถา กิร ธมฺมํ น เทเสตุกาโม อโหสิ, อถ นํ มหาพฺรหฺมา ยาจิตฺวา เทสาเปสิ, สนฺโต วต โภ ธโมฺม, ปณีโต วต โภ ธโมฺม'ติ มญฺญมานา สุสฺสูสิสฺสนฺตี''ติฯ อิมมฺปิสฺส การณํ ปฏิจฺจ อโปฺปสฺสุกฺกตาย จิตฺตํ นมิ, โน ธมฺมเทสนายาติ เวทิตพฺพํฯ

**๖๖**. **อญฺญตรสฺสา**ติ เอตฺถ กิญฺจาปิ ''อญฺญตโร''ติ วุตฺตํ, อถ โข อิมสฺมึ จกฺกวาเฬ เชฏฺฐกมหาพฺรหฺมา เอโสติ เวทิตโพฺพฯ **นสฺสติ วต โภ โลโก**ติ โส กิร อิมํ สทฺทํ ตถา นิจฺฉาเรสิ, ยถา ทสสหสฺสิโลกธาตุพฺรหฺมาโน สุตฺวา สเพฺพ สนฺนิปตึสุฯ **ยตฺร หิ นามา**ติ ยสฺมึ นาม โลเกฯ **ปุรโต ปาตุรโหสี**ติ เตหิ ทสหิ พฺรหฺมสหเสฺสหิ สทฺธึ ปาตุรโหสิฯ **อปฺปรชกฺขชาติกา**ติ ปญฺญามเย อกฺขิมฺหิ อปฺปํ ปริตฺตํ ราคโทสโมหรชํ เอเตสํ, เอวํ สภาวาติ อปฺปรชกฺขชาติกาฯ **อสฺสวนตา**ติ อสฺสวนตายฯ **ภวิสฺสนฺตี**ติ ปุริมพุเทฺธสุ ทสปุญฺญกิริยวตฺถุวเสน กตาธิการา ปริปากคตา ปทุมานิ วิย สูริยรสฺมิสมฺผสฺสํ, ธมฺมเทสนํเยว อากงฺขมานา จตุปฺปทิกคาถาวสาเน อริยภูมึ โอกฺกมนารหา น เอโก, น เทฺว, อเนกสตสหสฺสา ธมฺมสฺส อญฺญาตาโร ภวิสฺสนฺตีติ ทเสฺสติฯ

**๖๙**. **อเชฺฌสน**นฺติ เอวํ ติกฺขตฺตุํ ยาจนํฯ **พุทฺธจกฺขุนา**ติ อินฺทฺริยปโรปริยตฺตญาเณน จ อาสยานุสยญาเณน จฯ อิเมสญฺหิ ทฺวินฺนํ ญาณานํ ''พุทฺธจกฺขู''ติ นามํ, สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส ''สมนฺตจกฺขู''ติ, ติณฺณํ มคฺคญาณานํ ''ธมฺมจกฺขู''ติฯ **อปฺปรชเกฺข**ติอาทีสุ เยสํ วุตฺตนเยเนว ปญฺญาจกฺขุมฺหิ ราคาทิรชํ อปฺปํ, เต **อปฺปรชกฺขาฯ** เยสํ ตํ มหนฺตํ, เต **มหารชกฺขาฯ** เยสํ สทฺธาทีนิ อินฺทฺริยานิ ติกฺขานิ, เต **ติกฺขินฺทฺริยาฯ** เยสํ ตานิ มุทูนิ, เต **มุทินฺทฺริยาฯ** เยสํ เตเยว สทฺธาทโย อาการา สุนฺทรา, เต **สฺวาการาฯ** เย กถิตการณํ สลฺลเกฺขนฺติ, สุเขน สกฺกา โหนฺติ วิญฺญาเปตุํ, เต **สุวิญฺญาปยาฯ** เย ปรโลกญฺจาว วชฺชญฺจ ภยโต ปสฺสนฺติ, เต **ปรโลกวชฺชภยทสฺสาวิโน** นามฯ

อยํ ปเนตฺถ ปาฬิ – ''สโทฺธ ปุคฺคโล อปฺปรชโกฺข, อสฺสโทฺธ ปุคฺคโล มหารชโกฺขฯ... อารทฺธวีริโย...เป.... กุสีโต... อุปฏฺฐิตสฺสติ... มุฏฺฐสฺสติ... สมาหิโต... อสมาหิโต...

ปญฺญวา… ทุปฺปญฺญ ปุคฺคโล มหารชกฺโขฯ ตถา สโทฺธ ปุคฺคโล ติกฺขินฺทฺริโย…เป….ปญฺญวา ปุคฺคโล ปรโลกวชฺชภยทสฺสาวี, ทุปฺปญฺญ ปุคฺคโล น ปรโลกวชฺชภยทสฺสาวีฯ **โลโก**ติ ขนฺธโลโก, ธาตุโลโก, อายตนโลโก, สมฺปตฺติภวโลโก, วิปตฺติภวโลโก, สมฺปตฺติสมฺภวโลโก, วิปตฺติสมฺภวโลโกฯ เอโก โลโก – สพฺเพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกาฯ เทฺว โลกา – นามญฺจ รูปญฺจฯ ตโย โลกา – ติโสฺส เวทนาฯ จตฺตาโร โลกา – จตฺตาโร อาหาราฯ ปญฺจ โลกา – ปญฺจุปาทานกฺขนฺธาฯ ฉ โลกา – ฉ อชฺฌตฺติกานิ อายตนานิฯ สตฺต โลกา – สตฺต วิญฺญาณฏฺฐิติโยฯ อฏฺฐ โลกา – อฏฺฐ โลกธมฺมาฯ นว โลกา – นว สตฺตาวาสาฯ ทส โลกา – ทสายตนานิฯ ทฺวาทส โลกา – ทฺวาทสายตนานิฯ อฏฺฐารส โลกา – อฏฺฐารส ธาตุโยฯ **วชฺช**นฺติ สพฺเพ กิเลสา วชฺชํ, สพฺเพ ทุจฺจริตา วชฺชํ, สพฺเพ อภิสงฺขารา วชฺชํ, สพฺเพ ภวคามิกมฺมา วชฺชํฯ อิติ อิมสฺมิญฺจ โลเก อิมสฺมิญฺจ วชฺเช ติพฺพา ภยสญฺญา ปจฺจุปฏฺฐิตา โหติ, เสยฺยถาปิ อุกฺขิตฺตาสิเก วธเก ฯ อิเมหิ ปญฺญาสาย อากาเรหิ อิมานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ชานาติ ปสฺสติ อญฺญาติ ปฏิวิชฺฌติ, อิทํ ตถาคตสฺส อินฺทฺริยปโรปริยตฺเต ญาณ’’นฺติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๑๒)ฯ

**อุปฺปลินิย**นฺติ อุปฺปลวเนฯ อิตเรสุปิ เอเสว นโยฯ **อโนฺตนิมุคฺคโปสีนี**ติ ยานิ อญฺญานิปิ ปทุมานิ อโนฺตนิมุคฺคาเนว โปสยนฺติฯ **อุทกํ อจฺจุคฺคมฺม ฐิตานี**ติ อุทกํ อติกฺกมิตฺวา ฐิตานิฯ ตตฺถ ยานิ อจฺจุคฺคมฺม ฐิตานิ, ตานิ สูริยรสฺมิสมฺผสฺสํ อาคมยมานานิ ฐิตานิ อชฺช ปุปฺผนกานิฯ ยานิ สโมทกํ ฐิตานิ, ตานิ เสฺว ปุปฺผนกานิฯ ยานิ อุทกานุคฺคตานิ อโนฺตอุทกโปสีนิ, ตานิ ตติยทิวเส ปุปฺผนกานิฯ อุทกา ปน อนุคฺคตานิ อญฺญานิปิ สโรชอุปฺปลาทีนิ นาม อตฺถิ, ยานิ เนว ปุปฺผิสฺสนฺติ, มจฺฉกจฺฉปภกฺขาเนว ภวิสฺสนฺติ, ตานิ ปาฬิํ นารูฬฺหานิฯ อาหริตฺวา ปน ทีเปตพฺพานีติ ทีปิตานิฯ ยเถว หิ ตานิ จตุพฺพิธานิ ปุปฺผานิ, เอวเมว อุคฺฆฏิตญฺญู, วิปญฺจิตญฺญู, เนยฺโย, ปทปรโมติ จตฺตาโร ปุคฺคลาฯ ตตฺถ ยสฺส ปุคฺคลสฺส สห อุทาหฏเวลาย ธมฺมาภิสมโย โหติ, อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล **อุคฺฆฏิตญฺญูฯ** ยสฺส ปุคฺคลสฺส สงฺขิตฺเตน ภาสิตสฺส วิตฺถาเรน อตฺเถ วิภชิยมาเน ธมฺมาภิสมโย โหติ, อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล **วิปญฺจิตญฺญูฯ** ยสฺส ปุคฺคลสฺส อุทฺเทสโต ปริปุจฺฉโต โยนิโสมนสิกโรโต กลฺยาณมิตฺเต เสวโต ภชโต ปยิรุปาสโต อนุปุพฺเพน ธมฺมาภิสมโย โหติ, อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล **เนโยฺยฯ** ยสฺส ปุคฺคลสฺส พหุมฺปิ สุณโต พหุมฺปิ ภณโต พหุมฺปิ คณฺหโต พหุมฺปิ ธารยโต พหุมฺปิ วาจยโต น ตาย ชาติยา ธมฺมาภิสมโย โหติ, อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล **ปทปรโม** (ปุ. ป. ๑๔๘, ๑๔๙, ๑๕๐, ๑๕๑)ฯ

ตตฺถ ภควา อุปฺปลวนาทิสทิสํ ทสสหสฺสิโลกธาตุํ โอโลเกโนฺต – ‘‘อชฺช ปุปฺผนกานิ วิย อุคฺฆฏิตญฺญู, เสฺว ปุปฺผนกานิ วิย วิปญฺจิตญฺญู, ตติยทิวเส ปุปฺผนกานิ วิย เนยฺโย, มจฺฉกจฺฉปภกฺขานิ วิย ปทปรโม’’ติ อทฺทสฯ ปสฺสโนฺต จ – ‘‘เอตฺตกา อปฺปรชกฺขา, เอตฺตกา มหารชกฺขาฯ ตตฺราปิ เอตฺตกา อุคฺฆฏิตญฺญู’’ติ เอวํ สพฺพาการโต อทฺทสฯ ตตฺถ ติณฺณํ ปุคฺคลานํ อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเว ภควโต ธมฺมเทสนา อตฺถํ สาเธติ, ปทปรมานํ อนาคเต วาสนตฺถาย โหติฯ

อถ ภควา อิเมสํ จตุนฺนํ ปุคฺคลานํ อตฺถาวหํ ธมฺมเทสนํ วิทิตฺวา เทเสตุกมฺยตํ อุปฺปาเทตฺวา ปุน เต สพฺเพสุปิ ตีสุ ภเวสุ สพฺเพ สเตฺต ภพฺพาภพฺพวเสน เทฺว โกฏฺฐาเส อกาสิฯ เย สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘เย เต สตฺตา กมฺมาวรเณน สมนฺนาคตา, วิปากาวรเณน สมนฺนาคตา, กิเลสาวรเณน สมนฺนาคตา, อสฺสทฺธา อจฺฉนฺทิกา ทุปฺปญฺญา อภพฺพา นิยามํ โอกฺกมิตุํ กุสเลสุ ธเมฺมสุ สมฺมตฺตํ, อิเม เต สตฺตา อภพฺพาฯ กตเม สตฺตา ภพฺพา? เย เต สตฺตา น กมฺมาวรเณน…เป….อิเม เต สตฺตา ภพฺพา’’ติ (วิภ. ๘๒๗; ปฏิ. ม. ๑.๑๑๔)ฯ

ตตฺถ สเพฺพปิ อภพฺพปุคฺคเล ปหาย ภพฺพปุคฺคเลเยว ญาเณน ปริคฺคเหตฺวา – ‘‘เอตฺตกา ราคจริตา, เอตฺตกา โทสโมหวิตกฺกสทฺธาพุทฺธิจริตา’’ติ ฉ โกฏฺฐาเส อกาสิฯ เอวํ กตฺวา – ‘‘ธมฺมํ เทเสสฺสามี’’ติ จิเนฺตสิ ฯ พฺรหฺมา ตํ ญตฺวา โสมนสฺสชาโต ภควนฺตํ คาถาหิ อชฺฌภาสิฯ อิทํ สนฺธาย – ‘‘อถ โข โส, ภิกฺขเว, มหาพฺรหฺมา’’ติอาทิ วุตฺตํฯ

๗๐. ตตฺถ **อชฺฌภาสี**ติ อธิอภาสิ, อธิกิจฺจ อารพฺภ อภาสีติ อโตฺถฯ

**เสเล ยถา ปพฺพตมุทฺธนิฎฺฐิโต**ติ เสลมเย เอกคฺฆเน ปพฺพตมุทฺธนิ ยถาฐิโตว, น หิ ตตฺถ ฐิตสฺส ทสฺสนตฺถํ คีวุกฺขิปนปสารณาทิกิจฺจํ อตฺถิฯ **ตถูปม**นฺติ ตปฺปฏิภาคํ เสลปพฺพตูปมํฯ อยํ ปเนตฺถ สเงฺขปโตฺถ, ยถา เสลปพฺพตมุทฺธนิ ยถาฐิโตว จกฺขุมา ปุริโส สมนฺตโต ชนตํ ปเสฺสยฺย, ตถา ตฺวมฺปิ สุเมธ, สุนฺทรปญฺญสพฺพญฺญุตญฺญาเณน สมนฺตจกฺขุ ภควา ธมฺมมยํ ปญฺญามยํ ปาสาทมารุยฺห สยํ อเปตโสโก โสกาวติณฺณํ ชาติชราภิภูตํ ชนตํ อเปกฺขสฺสุ, อุปธารย อุปปริกฺขฯ

อยเมตฺถ อธิปฺปาโย – ยถา หิ ปพฺพตปาเท สมนฺตา มหนฺตํ เขตฺตํ กตฺวา ตตฺถ เกทารปาฬีสุ กุฎิกาโย กตฺวา รตฺติํ อคฺคิํ ชาเลยฺยุํฯ จตุรงฺคสมนฺนาคตญฺจ อนฺธการํ อสฺสฯ อถสฺส ปพฺพตสฺส มตฺถเก ฐตฺวา จกฺขุมโต ปุริสสฺส ภูมิํ โอโลกยโต เนว เขตฺตํ, น เกทารปาฬิโย, น กุฎิโย, น ตตฺถ สยิตมนุสฺสา ปญฺญาเยยฺยุํ, กุฎิกาสุ ปน อคฺคิชาลมตฺตเมว ปญฺญาเยยฺยฯ เอวํ ธมฺมปาสาทมารุยฺห สตฺตนิกายํ โอโลกยโต ตถาคตสฺส เย เต อกตกลฺยาณา สตฺตา, เต เอกวิหาเร ทกฺขิณชาณุปเสฺส นิสินฺนาปิ พุทฺธจกฺขุสฺส อาปาถํ นาคจฺฉนฺติ, รตฺติํ ขิตฺตสรา วิย โหนฺติฯ เย ปน กตกลฺยาณา เวเนยฺยปุคฺคลา, เต ตสฺส ทูเร ฐิตาปิ อาปาถํ อาคจฺฉนฺติ, โส อคฺคิ วิย หิมวนฺตปพฺพโต วิย จฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘ทูเร สโนฺต ปกาเสนฺติ, หิมวโนฺตว ปพฺพโต;
> อสเนฺตตฺถ น ทิสฺสนฺติ, รตฺติํ ขิตฺตา ยถา สรา’’ติฯ (ธ. ป. ๓๐๔);

**อุเฎฺฐหี**ติ ภควโต ธมฺมเทสนตฺถํ จาริกจรณํ ยาจโนฺต ภณติฯ **วีรา**ติอาทีสุ ภควา วีริยวนฺตตาย **วีโร,** เทวปุตฺตมจฺจุกิเลสมารานํ วิชิตตฺตา **วิชิตสงฺคาโม,** ชาติกนฺตาราทินิตฺถรณตฺถาย เวเนยฺยสตฺถวาหนสมตฺถตาย **สตฺถวาโห,** กามจฺฉนฺทอิณสฺส อภาวโต **อณโณ**ติ เวทิตโพฺพฯ

๗๑. **อปารุตา**ติ วิวฎาฯ **อมตสฺส ทฺวารา**ติ อริยมโคฺคฯ โส หิ อมตสงฺขาตสฺส นิพฺพานสฺส ทฺวารํฯ โส มยา วิวริตฺวา ฐปิโตติ ทเสฺสติฯ **ปมุญฺจนฺตุ สทฺธ**นฺติ สเพฺพ อตฺตโน สทฺธํ ปมุญฺจนฺตุ วิสฺสเชฺชนฺตุฯ ปจฺฉิมปททฺวเย อยมโตฺถ, อหญฺหิ อตฺตโน ปคุณํ สุปฺปวตฺติตมฺปิ อิมํ ปณีตํ อุตฺตมํ ธมฺมํ กายวาจากิลมถสญฺญี หุตฺวา น ภาสิํ, อิทานิ ปน สเพฺพ ชนา สทฺธาภาชนํ อุปเนนฺตุ, ปูเรสฺสามิ เตสํ สงฺกปฺปนฺติฯ

## อคฺคสาวกยุควณฺณนา

๗๓. **โพธิรุกฺขมูเล**ติ โพธิรุกฺขสฺส อวิทูเร อชปาลนิโคฺรเธ อนฺตรหิโตติ อโตฺถฯ **เขเม มิคทาเย**ติ อิสิปตนํ เตน สมเยน เขมํ นาม อุยฺยานํ โหติ, มิคานํ ปน อภยวาสตฺถาย ทินฺนตฺตา มิคทาโยติ วุจฺจติฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘เขเม มิคทาเย’’ติฯ ยถา จ วิปสฺสี ภควา, เอวํ อเญฺญปิ พุทฺธา ปฐมํ ธมฺมเทสนตฺถาย คจฺฉนฺตา อากาเสน คนฺตฺวา ตเตฺถว โอตรนฺติฯ อมฺ

หากํ ปน ภควา อุปกสฺส อาชีวกสฺส อุปนิสฺสยํ ทิสฺวา – ‘‘อุปโก อิมํ อทฺธานํ ปฏิปนฺโน, โส มํ ทิสฺวา สลฺลปิตฺวา คมิสฺสติฯ อถ ปุน นิพฺพินฺทนฺโต อาคมฺม อรหตฺตํ สจฺฉิกริสฺสตี’’ติ ญตฺวา อฎฺฐารสโยชนมคฺคํ ปทสาว อคมาสิฯ **ทายปาลํ อามนฺเตสี**ติ ทิสฺวาว ปุนปฺปุนํ โอโลเกตฺวา – ‘‘อโยฺย โน, ภนฺเต, อาคโต’’ติ วตฺวา อุปคตํ อามนฺเตสิฯ

**๗๕-๖**. **อนุปุพฺพึ กถ**นฺติ ทานกถํ, ทานานนฺตรํ สีลํ, สีลานนฺตรํ สคฺคํ, สคฺคานนฺตรํ มคฺคนฺติ เอวํ อนุปฏิปาฏิกถํ กเถสิฯ ตตฺถ **ทานกถ**นฺติ อิทํ ทานํ นาม สุขานํ นิทานํ, สมฺปตฺตีนํ มูลํ, โภคานํ ปติฎฺฐา, วิสมคตสฺส ตาณํ เลณํ คติ ปรายณํ, อิธโลกปรโลเกสุ ทานสทิโส อวสฺสโย ปติฎฺฐา อารมฺมณํ ตาณํ เลณํ คติ ปรายณํ นตฺถิฯ อิทญฺหิ อวสฺสยเฎฺฐน รตนมยสีหาสนสทิสํ, ปติฎฺฐานเฎฺฐน มหาปถวีสทิสํ, อารมฺมณเฎฺฐน อาลมฺพนรชฺชุสทิสํฯ อิทญฺหิ ทุกฺขนิตฺถรณเฎฺฐน นาวา, สมสฺสาสนเฎฺฐน สงฺคามสูโร, ภยปริตฺตาณเฎฺฐน สุสงฺขตนครํ, มเจฺฉรมลาทีหิ อนุปลิตฺตเฎฺฐน ปทุมํ, เตสํ นิทหนเฎฺฐน อคฺคิ, ทุราสทเฎฺฐน อาสีวิโส, อสนฺตาสนเฎฺฐน สีโห, พลวนฺตเฎฺฐน หตฺถี, อภิมงฺคลสมฺมตเฎฺฐน เสตอุสโภ, เขมนฺตภูมิสมฺปาปนเฎฺฐน วลาหกอสฺสราชาฯ ทานญฺหิ โลเก สกฺกสมฺปตฺตึ มารสมฺปตฺตึ พฺรหฺมสมฺปตฺตึ จกฺกวตฺติสมฺปตฺตึ สาวกปารมิญาณํ ปเจฺจกโพธิญาณํ อภิสโมฺพธิญาณํ เทตีติ เอวมาทิทานคุณปฎิสํยุตฺตํ กถํฯ

ยสฺมา ปน ทานํ ททโนฺต สีลํ สมาทาตุํ สโกฺกติ, ตสฺมา ตทนนฺตรํ สีลกถํ กเถสิฯ **สีลกถ**นฺติ สีลํ นาเมตํ อวสฺสโย ปติฎฺฐา อารมฺมณํ ตาณํ เลณํ คติ ปรายณํฯ อิธโลกปรโลกสมฺปตฺตีนญฺหิ สีลสทิโส อวสฺสโย ปติฎฺฐา อารมฺมณํ ตาณํ เลณํ คติ ปรายณํ นตฺถิ, สีลสทิโส อลงฺกาโร นตฺถิ, สีลปุปฺผสทิสํ ปุปฺผํ นตฺถิ, สีลคนฺธสทิโส คโนฺธ นตฺถิ, สีลาลงฺกาเรน หิ อลงฺกตํ สีลกุสุมปิฬนฺธนํ สีลคนฺธานุลิตฺตํ สเทวโกปิ โลโก โอโลเกโนฺต ติตฺตึ น คจฺฉตีติ เอวมาทิสีลคุณปฎิสํยุตฺตํ กถํฯ

อิทํ ปน สีลํ นิสฺสาย อยํ สโคฺค ลพฺภตีติ ทเสฺสตุํ สีลานนฺตรํ สคฺคกถํ กเถสิฯ **สคฺคกถ**นฺติ อยํ สโคฺค นาม อิโฎฺฐ กโนฺต มนาโป, นิจฺจเมตฺถ กีฬา, นิจฺจํ สมฺปตฺติโย ลพฺภนฺติ, จาตุมหาราชิกา เทวา นวุติวสฺสสตสหสฺสานิ ทิพฺพสุขํ ทิพฺพสมฺปตฺตึ ปฎิลภนฺติ, ตาวตึสา ติโสฺส จ วสฺสโกฎิโย สฎฺฐิ จ วสฺสสตสหสฺสานีติ เอวมาทิสคฺคคุณปฎิสํยุตฺตํ กถํฯ สคฺคสมฺปตฺตึ กถยนฺตานญฺหิ พุทฺธานํ มุขํ นปฺปโหติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ – ‘‘อเนกปริยาเยน โข อหํ, ภิกฺขเว, สคฺคกถํ กเถยฺย’’นฺติอาทิฯ

เอวํ สคฺคกถาย ปโลเภตฺวา ปุน หตฺถึ อลงฺกริตฺวา ตสฺส โสณฺฑํ ฉินฺทโนฺต วิย – ‘‘อยมฺปิ สโคฺค อนิโจฺจ อทฺธุโว, น เอตฺถ ฉนฺทราโค กาตโพฺพ’’ติ ทสฺสนตฺถํ – ‘‘อปฺปสฺสาทา กามา พหุทุกฺขา พหุปายาสา, อาทีนโว เอตฺถ ภิโยฺย’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๓๕; ๒.๔๒) นเยน กามานํ อาทีนวํ โอการํ สํกิเลสํ กเถสิฯ ตตฺถ **อาทีนโว**ติ โทโสฯ **โอกาโร**ติ อวกาโร ลามกภาโวฯ **สํกิเลโส**ติ เตหิ สตฺตานํ สํสาเร สํกิลิสฺสนํฯ ยถาห – ‘‘กิลิสฺสนฺติ วต โภ สตฺตา’’ติ (ม. นิ. ๒.๓๕๑)ฯ เอวํ กามาทีนเวน เตชฺชตฺวา **เนกฺขเมฺม อานิสํสํ ปกาเสสิ,** ปพฺพชฺชาย คุณํ ปกาเสสีติ อโตฺถฯ เสสํ อมฺพฎฺฐสุตฺตวณฺณนายํ วุตฺตนยเนฺจว อุตฺตานตฺถเญฺจฯ

**๗๗**. **อลตฺถุ**นฺติ กถํ อลตฺถุํ? เอหิภิกฺขุภาเวนฯ ภควา กิร เตสํ อิทฺธิมยปตฺตจีวรสฺสูปนิสฺสยํ โอโลเกโนฺต อเนกาสุ ชาตีสุ จีวรทานาทีนิ ทิสฺวา **เอถ ภิกฺขโว**ติอาทิมาห ฯ เตตาวเทว ภณฺฑู กาสายวสนา อฎฺฐหิ ภิกฺขุปริกฺขาเรหิ สรีรปฎิมุเกฺกเหว วสฺสสติกเตฺถรา วิย ภควนฺตํ นมสฺสมานาว นิสีทึสุฯ

**สนฺทเสฺสสี**ติอาทีสุ อิธโลกตฺถํ สนฺทเสฺสสิ, ปรโลกตฺถํ สนฺทเสฺสสิฯ อิธโลกตฺถํ ทเสฺส โนฺต อนิจฺจนฺติ ทเสฺสสิ, ทุกฺขนฺติ ทเสฺสสิ, อนตฺตาติ ทเสฺสสิ, ขเนฺธ ทเสฺสสิ, ธาตุโย ทเสฺสสิ, อายตนานิ ทเสฺสสิ, ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ ทเสฺสสิ, รูปกฺขนฺธสฺส อุทยํ ทเสฺสโนฺต ปญฺจ ลกฺขณานิ ทเสฺสสิ, ตถา เวทนากฺขนฺธาทีนํ, ตถา วยํ ทเสฺสโนฺตปิ อุทยพฺพยวเสน ปญฺญาสลกฺขณานิ ทเสฺสสิ, ปรโลกตฺถํ ทเสฺสโนฺต นิรยํ ทเสฺสสิ, ติรจฺฉานโยนึ, เปตฺติวิสยํ, อสุรกายํ, ติณฺณํ กุสลานํ วิปากํ, ฉนฺนํ เทวโลกานํ, นวนฺนํ พฺรหฺมโลกานํ สมฺปตฺตึ ทเสฺสสิฯ

**สมาทเปสี**ติ จตุปาริสุทฺธิสีลเตรสธุตงฺคทสกถาวตฺถุอาทิเก กลฺยาณธเมฺม คณฺหาเปสิฯ

**สมุเตฺตเชสี**ติ สุฏฺฐุ อุเตฺตเชสิ, อพฺภุสฺสาเหสิฯ อิธโลกตฺถเญฺจว ปรโลกตฺถญฺจ ตาเสตฺวา ตาเสตฺวา อธิคตํ วิย กตฺวา กเถสิฯ ทฺวตฺตึสกมฺมการณปญฺจวีสติมหาภยปฺปเภทญฺหิ อิธโลกตฺถํ พุเทฺธ ภควติ ตาเสตฺวา ตาเสตฺวา กถยเนฺต ปจฺฉาพาหํ, คาฬฺหพนฺธนํ พนฺธิตฺวา จาตุมหาปเถ ปหารสเตน ตาเฬตฺวา ทกฺขิณทฺวาเรน นิยฺยมาโน วิย อาฆาตนภณฺฑิกาย ฐปิตสีโส วิย สูเล อุตฺตาสิโต วิย มตฺตหตฺถินา มทฺทิยมาโน วิย จ สํวิโคฺค โหติฯ ปรโลกตฺถญฺจ กถยเนฺต นิรยาทีสุ นิพฺพโตฺต วิย เทวโลกสมฺปตฺตึ อนุภวมาโน วิย จ โหติฯ

**สมฺปหํเสสี**ติ ปฏิลทฺธคุเณน โจเทสิ, มหานิสํสํ กตฺวา กเถสีติ อโตฺถฯ

**สงฺขารานํ อาทีนว**นฺติ เหฏฺฐา ปฐมมคฺคาธิคมตฺถํ กามานํ อาทีนวํ กเถสิ, อิธ ปน อุปริมคฺคาธิคมตฺถํ – ''อนิจฺจา, ภิกฺขเว, สงฺขารา อทฺธุวา อนสฺสาสิกา, ยาวญฺจิทํ, ภิกฺขเว, อลเมว สพฺพสงฺขาเรสุ นิพฺพินฺทิตุํ อลํ วิรชฺชิตุํ อลํ วิมุจฺจิตุ''นฺติอาทินา (อ. นิ. ๗.๖๖; สํ. นิ. ๒.๑๓๔) นเยน สงฺขารานํ อาทีนวญฺจ ลามกภาวญฺจ ตปฺปจฺจยญฺจ กิลมถํ ปกาเสสิฯ ยถา จ ตตฺถ เนกฺขเมฺม, เอวมิธ – ''สนฺตมิทํ, ภิกฺขเว, นิพฺพานํ นาม ปณีตํ ตาณํ เลณ''นฺติอาทินา นเยน นิพฺพาเน อานิสํสํ ปกาเสสิฯ

## มหาชนกายปพฺพชฺชาวณฺณนา

๗๘. **มหาชนกาโย**ติ เตสํเยว ทฺวินฺนํ กุมารานํ อุปฏฺฐากชนกาโยติฯ

๘๐. ***ภควนฺตํ สรณํ คจฺฉาม, ธมฺมญฺจา***ติ สงฺฆสฺส อปริปุณฺณตฺตา เทฺววาจิกเมว สรณมคมํสุฯ

๘๑. **อลตฺถุ**นฺติ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว เอหิภิกฺขุภาเวเนว อลตฺถุํฯ อิโต อนนฺตเร ปพฺพชิตวาเรปิ เอเสว นโยฯ

## จาริกาอนุชานนวณฺณนา

๘๕. **ปริวิตโกฺก อุทปาที**ติ กทา อุทปาทิ? สโมฺพธิโต สตฺต สํวจฺฉรานิ สตฺต มาเส สตฺต ทิวเส อติกฺกมิตฺวา อุทปาทิฯ ภควา กิร ปิตุสงฺคหํ กโรโนฺต วิหาสิฯ ราชาปิ จิเนฺตสิ – ''มยฺหํ เชฏฺฐปุโตฺต นิกฺขมิตฺวา พุโทฺธ ชาโต, ทุติยปุโตฺต เม นิกฺขมิตฺวา อคฺคสาวโก ชาโต, ปุโรหิตปุโตฺต ทุติยอคฺคสาวโก, อิเม จ อวเสสา ภิกฺขู คิหิกาเลปิ มยฺหํ ปุตฺตเมว ปริวาเรตฺวา วิจรึสุฯ อิเม สเพฺพ อิทานิปิ มยฺหํเยว ภาโร, อหเมว จ เน จตูหิ ปจฺจเยหิ อุปฏฺฐหิสฺสามิ, อเญฺญสํ โอกาสํ น ทสฺสามี''ติ วิหารทฺวารโกฏฺฐกโต ปฏฺฐาย ยาว ราชเคหทฺวารา อุภยโต ขทิรปาการํ การาเปตฺวา กิลญฺชหิ ฉาทาเปตฺวา วเตฺถหิ ปฏิจฺฉาทาเปตฺวา อุปริ จ ฉาทาเปตฺ

วา สุวณฺณตารกวิจิตฺตํ สโมลมฺพิตตาลกฺขนฺธมตฺตํ วิวิธปุปฺผทามวิตานํ การาเปตฺวา เหฏฺฐา ภูมิยํ จิตฺตตฺถรเณหิ สนฺถราเปตฺวา อโนฺต อุโภสุ ปเสฺสสุ มาลาวจฺฉเก ปุณฺณฆเฏ, สกลมคฺควา สตฺถาย จ คนฺธนฺตเร ปุปฺผานิ ปุปฺผนฺตเร คเนฺธ จ ฐปาเปตฺวา ภควโต กาลํ อาโรจาเปสิฯ

ภควา ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต อโนฺตสาณิยาว ราชเคหํคนฺตฺวา ภตฺตกิจฺจํ กตฺวา วิหารํ ปจฺจาคจฺฉติฯ อโญฺญ โกจิ ทฏฺฐุมฺปิ น ลภติ, กุโต ปน ภิกฺขํ วา ทาตุํ, ปูชํ วา กาตุํ, ธมฺมํ วา โสตุํฯ นาครา จิเนฺตสุํ – ‘‘อชฺช สตฺถุ โลเก อุปฺปนฺนสฺส สตฺตมาสาธิกานิ สตฺตสํวจฺฉรานิ, มยญฺจ ทฏฺฐุมฺปิ น ลภาม, ปเคว ภิกฺขํ วา ทาตุํ, ปูชํ วา กาตุํ, ธมฺมํ วา โสตุํฯ ราชา – ‘มยฺหเมว พุโทฺธ, มยฺหเมว ธโมฺม, มยฺหเมว สโงฺฆ’ติ มมายิตฺวา สยเมว อุปฏฺฐหิฯ สตฺถา จ อุปฺปชฺชมาโน สเทวกสฺส โลกสฺส อตฺถาย หิตาย อุปฺปโนฺนฯ น หิ รโญฺญเยว นิรโย อุโณฺห อสฺส, อเญฺญสํ นีลุปฺปลวนสทิโสฯ ตสฺมา ราชานํ วทามฯ สเจ โน สตฺถารํ เทติ, อิเจฺจตํ กุสลํฯ โน เจ เทติ, รญฺญา สทฺธิํ ยุชฺฌิตฺวาปิ สงฺฆํ คเหตฺวา ทานาทีนิ ปุญฺญานิ กโรมฯ น สกฺกา โข ปน สุทฺธนาคเรเหว เอวํ กาตุํ, เอกํ เชฏฺฐปุริสมฺปิ คณฺหามา’’ติฯ

เต เสนาปติํ อุปสงฺกมิตฺวา ตเสฺสตมตฺถํ อาโรเจตฺวา – ‘‘สามิ, กิํ อมฺหากํ ปโกฺข โหสิ, อุทาหุ รโญฺญ’’ติ อาหํสุฯ โส – ‘‘อหํ ตุมฺหากํ ปโกฺข โหมิ, อปิ จ โข ปน ปฐมทิวโส มยฺหํ ทาตโพฺพ’’ติฯ เต สมฺปฏิจฺฉิํสุฯ โส ราชานํ อุปสงฺกมิตฺวา – ‘‘นาครา, เทว, ตุมฺหากํ กุปิตา’’ติ อาหฯ กิมตฺถํ ตาตาติ? สตฺถารํ กิร ตุเมฺหเยว อุปฏฺฐหถ, อเมฺห น ลภามาติฯ สเจ อิทานิปิ ลภนฺติ, น กุปฺปนฺติ, อลภนฺตา ตุเมฺหหิ สทฺธิํ ยุชฺฌิตุกามา เทวาติฯ ยุชฺฌามิ, ตาต, นาหํ ภิกฺขุสงฺฆํ เทมีติฯ เทว ตุมฺหากํ ทาสา ตุเมฺหหิ สทฺธิํ ยุชฺฌามาติ วทนฺติ, ตุเมฺห กํ คณฺหิตฺวา ยุชฺฌิสฺสถาติ? นนุ ตฺวํ เสนาปตีติ? นาคเรหิ วินา น สมโตฺถ อหํ เทวาติฯ ตโต ราชา – ‘‘พลวโนฺต นาครา, เสนาปติปิ เตสเญฺญว ปโกฺข’’ติ ญตฺวา ‘‘อญฺญานิปิ สตฺตมาสาธิกานิ สตฺตสํวจฺฉรานิ มยฺหํ ภิกฺขุสงฺฆํ ททนฺตู’’ติ อาหฯ นาครา น สมฺปฏิจฺฉิํสุฯ ราชา – ‘‘ฉ วสฺสานิ, ปญฺจ, จตฺตาริ, ตีณิ, เทฺว, เอกวสฺส’’นฺติ หาเปสิฯ เอวํ หาเปเนฺตปิ น สมฺปฏิจฺฉิํสุฯ อเญฺญ สตฺต ทิวเส ยาจิฯ นาครา – ‘‘อติกกฺขฬํ ทานิ รญฺญา สทฺธิํ กาตุํ น วฏฺฏตี’’ติ อนุชานิํสุฯ

ราชา สตฺตมาสาธิกานํ สตฺตนฺนํ สํวจฺฉรานํ สชฺชิตํ ทานมุขํ สตฺตนฺนเมว ทิวสานํ วิสฺสเชฺชตฺวา ฉ ทิวเส เกสญฺจิ อปสฺสนฺตานํเยว ทานํ ทตฺวา สตฺตเม ทิวเส นาคเร ปโกฺกสาเปตฺวา – ‘‘สกฺขิสฺสถ, ตาต, เอวรูปํ ทานํ ทาตุ’’นฺติ อาหฯ เตปิ – ‘‘นนุ อเมฺหเยว นิสฺสาย ตํ เทวสฺส อุปฺปนฺน’’นฺติ วตฺวา – ‘‘สกฺขิสฺสามา’’ติ อาหํสุฯ ราชา ปิฏฺฐิหเตฺถน อสฺสูนิ ปุญฺฉมาโน ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา – ‘‘ภเนฺต, อหํ อฏฺฐสฏฺฐิภิกฺขุสตสหสฺสํ อญฺญสฺส วารํ อกตฺวา ยาวชีวํ จตูหิ ปจฺจเยหิ อุปฏฺฐหิสฺสามีติ จิเนฺตสิํฯ นาครา น ทานิ เม อนุญฺญาตา, นาครา หิ ‘มยํ ทานํ ทาตุํ น ลภามา’ติ กุปฺปนฺติฯ ภควา เสฺว ปฏฺฐาย เตสํ อนุคฺคหํ กโรถา’’ติ อาหฯ

อถ ทุติยทิวเส เสนาปติ มหาทานํ สเชฺชตฺวา – ‘‘อชฺช ยถา อโญฺญ โกจิ เอกภิกฺขมฺปิ น เทติ, เอวํ รกฺขถา’’ติ สมนฺตา ปุริเส ฐเปสิฯ ตํ ทิวสํ เสฏฺฐิภริยา โรทมานา ธีตรํ อาห – ‘‘สเจ, อมฺม, ตว ปิตา ชีเวยฺย, อชฺชาหํ ปฐมํ ทสพลํ โภเชยฺย’’นฺติ ฯ สา ตํ อาห – ‘‘อมฺม, มา จินฺตยิ, อหํ ตถา กริสฺสามิ ยถา พุทฺธปฺปมุโข ภิกฺขุสโงฺฆ ปฐมํ อมฺหากํ ภิกฺขํ ปริภุญฺชิสฺสตี’’ติฯ ตโต สตสหสฺสคฺฆนิกาย สุวณฺณปาติยา นิรุทกปายาสสฺส ปูเรตฺวา สปฺปิมธุสกฺกราทีหิ อภิสงฺขริตฺวา อญฺญาย ปาติยา ปฏิกุชฺชิตฺวา ตํ สุมนมาลาคุเฬหิ ปริกฺขิปิตฺวา มาลาคุฬสทิสํ กตฺวา ภควโต คามํ ปวิสนเวลาย สยเมว อุกฺขิปิตฺวา ทาสิคณปริวุตา นครา นิกฺขมิฯ อนฺตรามเคฺค เสนาปติอุปฏฺฐากา – ‘‘อมฺม, มา อิโต อคมา’’ติ วทนฺติฯ มหาปุญฺญา นาม มนาปกถา โหนฺติ, น จ

เตสํ ปุนปฺปุนํ ภณนฺตานํ กถา ปฏิกฺขิปิตุํ สกฺกา โหติฯ สา – ‘‘จูฬปิตา มหาปิตา มาตุลา กิสฺส ตุเมฺห คนฺตุํ น เทถา’’ติ อาหฯ เสนาปตินา – ‘‘อญฺญสฺส กสฺสจิ ขาทนียโภชนียํ ทาตุํ มา เทถา’’ติ ฐปิตมฺห อมฺมาติฯ กึ ปน เม หเตฺถ ขาทนียํ โภชนียํ ปสฺสถาติ? มาลาคุฬํ ปสฺสามาติ ฯ กึ ตุมฺหากํ เสนาปติ มาลาคุฬปูชมฺปิ กาตุํ น เทตีติ? เทติ, อมฺมาติฯ เตน หิ, อเปถ, อเปถาติ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา มาลาคุฬํ คณฺหาเปถ ภควาติ อาหฯ ภควา เอกํ เสนาปติสฺสุปฏฺฐากํ โอโลเกตฺวา มาลาคุฬํ คณฺหาเปสิฯ สา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา – ‘‘ภควา, ภวาภเว นิพฺพตฺติยํ เม สติ ปริตสฺสนชีวิตํ นาม มา โหตุ, อยํ สุมนมาลา วิย นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตฏฺฐาเน ปิยาว โหมิ, นาเมน จ สุมนา เยวา’’ติ ปตฺถนํ กตฺวา สตฺถารา – ‘‘สุขินี โหหี’’ติ วุตฺตา วนฺทิตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา ปกฺกามิฯ

ภควา เสนาปติสฺส เคหํ คนฺตฺวา ปญฺญตฺตาสเน นิสีทิฯ เสนาปติ ยาคุํ คเหตฺวา อุปคจฺฉิ, สตฺถา ปตฺตํ ปิทหิฯ นิสิโนฺน, ภเนฺต, ภิกฺขุสโงฺฆติฯ อตฺถิ โน เอโก อนฺตรา ปิณฺฑปาโต ลโทฺธติฯ โส มาลํ อปเนตฺวา ปิณฺฑปาตํ อทฺทสฯ จูฬุปฏฺฐาโก อาห – ‘‘สามิ, มาลาติ มํ วตฺวา มาตุคาโม วเญฺจสี’’ติฯ ปายาโส ภควนฺตํ อาทึ กตฺวา สเพฺพสํ ภิกฺขูนํ ปโหติฯ เสนาปติปิ อตฺตโน เทยฺยธมฺมํ อทาสิฯ สตฺถา ภตฺตกิจฺจํ กตฺวา มงฺคลํ วตฺวา ปกฺกามิฯ เสนาปติ – ‘‘กา นาม สา ปิณฺฑปาตมทาสี’’ติ ปุจฺฉิฯ เสฏฺฐิธีตา, สามีติฯ สปฺปญฺญา สา อิตฺถี, เอวรูปาย ฆเร วสนฺติยา ปุริสสฺส สคฺคสมฺปตฺติ นาม น ทุลฺลภาติ ตํ อาเนตฺวา เชฏฺฐิกฏฺฐาเน ฐเปสิฯ

ปุนทิวเส นาครา ทานมทํสุ, ปุนทิวเส ราชาติ เอกนฺตริกาย ทานํ ทาตุํ อารภึสุฯ ราชาปิ จรปุริเส ฐเปตฺวา นาคเรหิ ทินฺนทานโต อติเรกตรํ เทติ, นาคราปิ ตเถว กตฺวา รญฺญา ทินฺนทานโต อติเรกตรํฯ ราชเคเห นาฏกิตฺถิโย ทหรสามเณเร วทนฺติ – ‘‘คณฺหถ, ตาตา, น คหปติกานํ คตฺตวตฺถาทีสุ ปุญฺฉิตฺวา พาฬฺหทารกานํ เขฬสิงฺฆาณิกาทิโธวนหเตฺถหิ กตํ , สุจึ ปณีตํ กต’’นฺติฯ ปุนทิวเส นาคราปิ ททมานา วทนฺติ – ‘‘คณฺหถ, ตาตา, น นครคามนิคมาทีสุ สงฺกฑฺฒิตตณฺฑุลขีรทธิสปฺปิอาทีหิ, น อเญฺญสํ ชงฺฆสีสปิฏฺฐิอาทีนิ ภญฺชิตฺวา อาหราปิเตหิ กตํ, ชาติสปฺปิขีราทีหิเยว กต’’นฺติฯ เอวํ สตฺตสุ สํวจฺฉเรสุ สตฺตสุ มาเสสุ สตฺตสุ ทิวเสสุ จ อติกฺกเนฺตสุ อถ ภควโต อยํ วิตโกฺก อุทปาทิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘สโมฺพธิโต สตฺต สํวจฺฉรานิ สตฺต มาสานิ สตฺต ทิวสานิ อติกฺกมิตฺวา อุทปาที’’ติฯ

**๘๗. อญฺญตโร มหาพฺรหฺมา**ติ ธมฺมเทสนํ อายาจิตพฺรหฺมาวฯ

**๘๙. จตุราสีติ อาวาสสหสฺสานี**ติ จตุราสีติ วิหารสหสฺสานิฯ เต สเพฺพปิ ทฺวาทสสหสฺสภิกฺขุคณฺหนกา มหาวิหารา อภยคิริเจติยปพฺพตจิตฺตลปพฺพตมหาวิหารสทิสาว อเหสุํฯ

**๙๐. ขนฺตี ปรมํ ตโป**ติ อธิวาสนขนฺติ นาม ปรมํ ตโปฯ **ติติกฺขา**ติ ขนฺติยา เอว เววจนํฯ ติติกฺขา สงฺขาตา อธิวาสนขนฺติ อุตฺตมํ ตโปติ อโตฺถฯ **นิพฺพานํ ปรม**นฺติ สพฺพากาเรน ปน นิพฺพานํ ปรมนฺติ วทนฺติ พุทฺธาฯ **น หิ ปพฺพชิโต ปรูปฆาตี**ติ โย อธิวาสนขนฺติวิรหิตตฺตา ปรํ อุปฆาเตติ พาเธติ หึสติ, โส ปพฺพชิโต นาม น โหติฯ จตุตฺถปาโท ปน ตเสฺสว เววจนํฯ ‘‘น หิ ปพฺพชิโต’’ติ เอตสฺส หิ น สมโณ โหตีติ เววจนํฯ ปรูปฆาตีติ เอตสฺส **ปรํ วิเหฐยโนฺต**ติ เววจนํฯ อถ วา **ปรูปฆาตี**ติ สีลูปฆาตีฯ สีลญฺหิ อุตฺตมเฏฺฐน ปรนฺติ วุจฺจติฯ โย จ สมโณ ปรํ ยํ กญฺจิ สตฺตํ วิเหฐยโนฺต ปรูปฆาตี โหติ, อตฺตโน สีลํ วินาสโก, โส ปพฺพชิโต นาม น โหตีติ อโตฺถฯ อถวา โย อธิวาสนขนฺติยา อภาวโต ปรูปฆาตี โหติ, ปรํ อนฺตมโส ฑํสมกสมฺปิ สญฺจิจฺจ ชีวิตา โวโรเปติ, โส น หิ ปพฺพชิโตฯ กึ การณา? มลสฺส อปพฺพาชิตตฺ

ตาฯ ‘‘ปพฺพาชยมตฺตโน มลํ, ตสฺมา ปพฺพชิโตติ วุจฺจตี’’ติ (ธ. ป. ๓๘๘) อิทญฺหิ ปพฺพชิตลกฺขณํฯ โยปิ น เหว โข อุปฆาเตติ, น มาเรติ, อปิ จ ทณฺฑาทีหิ วิเหเฐติ, โส ปรํ วิเหฐยนฺโต สมโณ น โหติฯ กึ การณา? วิเหสาย อสมิตตฺตาฯ ‘‘สมิตตฺตา หิ ปาปานํ , สมโณติ ปวุจฺจตี’’ติ (ธ. ป. ๒๖๕) อิทญฺหิ สมณลกฺขณํฯ

ทุติยคาถาย **สพฺพปาปสฺสา**ติ สพฺพากุสลสฺสฯ **อกรณ**นฺติ อนุปฺปาทนํฯ **กุสลสฺสา**ติ จตุภูมิกกุสลสฺสฯ **อุปสมฺปทา**ติ ปฏิลาโภฯ **สจิตฺตปริโยทปน**นฺติ อตฺตโน จิตฺตโชตนํ, ตํ ปน อรหตฺเตน โหติฯ อิติ สีลสํวเรน สพฺพปาปํ ปหาย สมถวิปสฺสนาหิ กุสลํ สมฺปาเทตฺวา อรหตฺตผเลน จิตฺตํ ปริโยทาเปตพฺพนฺติ เอตํ พุทฺธานํ สาสนํ โอวาโท อนุสิฏฺฐิ ติฯ

ตติยคาถาย **อนูปวาโท**ติ วาจาย กสฺสจิ อนุปวทนํฯ **อนูปฆาโต**ติ กาเยน อุปฆาตสฺส อกรณํฯ **ปาติโมกฺเข**ติ ยํ ตํ ปอติโมกฺขํ, อติปโมกฺขํ, อุตฺตมสีลํ, ปาติ วา อคติวิเสเสหิ โมเกฺขติ ทุคฺคติภเยหิ, โย วา นํ ปาติ, ตํ โมเกฺขตีติ ‘‘ปาติโมกฺข’’นฺติ วุจฺจติฯ ตสฺมึ ปาติโมเกฺข จ สํวโรฯ **มตฺตญฺญุตา**ติ ปฏิคฺคหณปริโภควเสน ปมาณญฺญุตาฯ **ปนฺตญฺจ สยนาสน**นฺติ สยนาสนญฺจ สงฺฆฏฺฏนวิรหิตนฺติ อโตฺถฯ ตตฺถ ทฺวีหิเยว ปจฺจเยหิ จตุปจฺจยสโนฺตโส ทีปิโต โหตีติ เวทิตโพฺพฯ **เอตํ พุทฺธาน สาสน**นฺติ เอตํ ปรสฺส อนุปวทนํ อนุปฆาตนํ ปาติโมกฺขสํวโร ปฏิคฺคหณปริโภเคสุ มตฺตญฺญุตา อฏฺฐสมาปตฺติวสิภาวาย วิวิตฺตเสนาสนเสวนญฺจ พุทฺธานํ สาสนํ โอวาโท อนุสิฏฺฐีติฯ อิมา ปน สพฺพพุทฺธานํ ปาติโมกฺขุเทฺทสคาถา โหนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ

## เทวตาโรจนวณฺณนา

**๙๑**. เอตฺตาวตา จ อิมินา วิปสฺสิสฺส ภควโต อปทานานุสาเรน วิตฺถารกถเนน – ‘‘ตถาคตเสฺสเวสา, ภิกฺขเว, ธมฺมธาตุ สุปฺปฏิวิทฺธา’’ติ เอวํ วุตฺตาย ธมฺมธาตุยา สุปฺปฏิวิทฺธภาวํ ปกาเสตฺวา อิทานิ – ‘‘เทวตาปิ ตถาคตสฺส เอตมตฺถํ อาโรเจสุ’’นฺติ วุตฺตํ เทวตาโรจนํ ปกาเสตุํ **เอกมิทาห**นฺติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **สุภควเน**ติ เอวํนามเก วเนฯ **สาลราชมูเล**ติ วนปฺปติเชฏฺฐกสฺส มูเลฯ **กามจฺฉนฺทํ วิราเชตฺวา**ติ อนาคามิมเคฺคน มูลสมุคฺฆาตวเสน วิราเชตฺวาฯ ยถา จ วิปสฺสิสฺส, เอวํ เสสพุทฺธานมฺปิ สาสเน วุตฺถพฺรหฺมจริยา เทวตา อาโรจยึสุ, ปาฬิ ปน วิปสฺสิสฺส เจว อมฺหากญฺจ ภควโต วเสน อาคตาฯ

ตตฺถ อตฺตโน สมฺปตฺติยา น หายนฺติ, น วิหายนฺตีติ **อวิหาฯ** น กญฺจิ สตฺตํ ตปนฺตีติ **อตปฺปาฯ** สุนฺทรทสฺสนา อภิรูปา ปาสาทิกาติ **สุทสฺสาฯ** สุฏฺฐุ ปสฺสนฺติ, สุนฺทรเมเตสํ วา ทสฺสนนฺติ **สุทสฺสีฯ** สเพฺพเหว จ สคุเณหิ ภวสมฺปตฺติยา จ เชฏฺฐา, นเตฺถตฺถ กนิฏฺฐาติ **อกนิฏฺฐาฯ**

อิธ ฐตฺวา ภาณวารา สโมธาเนตพฺพาฯ อิมสฺมิญฺหิ สุเตฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต อปทานวเสน ตโย ภาณวารา วุตฺตาฯ ยถา จ วิปสฺสิสฺส, เอวํ สิขีอาทีนมฺปิ อปทานวเสน วุตฺตาวฯ ปาฬิ ปน สงฺขิตฺตาฯ อิติ สตฺตนฺนํ พุทฺธานํ วเสน อมฺหากํ ภควตา เอกวีสติ ภาณวารา กถิตาฯ ตถา อวิเหหิฯ ตถา อตเปฺปหิฯ ตถา สุทเสฺสหิฯ ตถา สุทสฺสีหิฯ ตถา อกนิเฏฺฐหีติ สพฺพมฺปิ ฉพฺพีสติภาณวารสตํ โหติฯ เตปิฏเก พุทฺธวจเน อญฺญํ สุตฺตํ ฉพฺพีสติภาณวารสตปริมาณํ นาม นตฺถิ, สุตฺตนฺตราชา นาม อยํ สุตฺตโนฺตติ เวทิตโพฺพฯ อิโต ปรํ อนุสนฺธิทฺวยมฺปิ นิยฺยาเตโนฺต **อิติ โข ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตํ สพฺพํ อุตฺตานเมวาติฯ

อิติ สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถาย

มหาปทานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

# ๒. มหานิทานสุตฺตวณฺณนา

## นิทานวณฺณนา

**๙๕. เอวํ เม สุตํ...เป.... กุรูสู**ติ มหานิทานสุตฺตํฯ ตตฺรายํ อนุตฺตานปทวณฺณนาฯ **กุรูสุ วิหรตี**ติ กุรู นาม ชานปทิโน ราชกุมารา, เตสํ นิวาโส เอโกปิ ชนปโท รุฬฺหีสเทฺทน ‘‘กุรู’’ติ วุจฺจติฯ ตสฺมึ กุรูสุ ชนปเทฯ อฏฺฐกถาจริยา ปนาหุ – มนฺธาตุกาเล ตีสุ ทีเปสุ มนุสฺสา ‘‘ชมฺพุทีโป นาม พุทฺธปเจฺจกพุทฺธมหาสาวกจกฺกวตฺติปฺปภุตีนํ อุตฺตมมนุสฺสานํ อุปฺปตฺติภูมิ อุตฺตมทีโป อติรมณีโย’’ติ สุตฺวา รญฺญา มนฺธาตุจกฺกวตฺตินา จกฺกรตนํ ปุรกฺขตฺวา จตฺตาโร ทีเป อนุสํยายเนฺตน สทฺธึ อาคมํสุฯ ตโต ราชา ปริณายกรตนํ ปุจฺฉิ – ‘‘อตฺถิ นุ โข มนุสฺสโลกโต รมณียตรํ ฐาน’’นฺติฯ กสฺมา เทว เอวํ ภณสิ? กึ น ปสฺสสิ จนฺทิมสูริยานํ อานุภาวํ, นนุ เอเตสํ ฐานํ อิโต รมณียตรนฺติ? ราชา จกฺกรตนํ ปุรกฺขตฺวา ตตฺถ อคมาสิฯ จตฺตาโร มหาราชาโน – ‘‘มนฺธาตุมหาราชา อาคโต’’ติ สุตฺวาว ‘‘มหิทฺธิโก มหานุภาโว ราชา, น สกฺกา ยุเทฺธน ปฏิพาหิตุ’’นฺติ สกํ รชฺชํ นิยฺยาเตสุํฯ โส ตํ คเหตฺวา ปุน ปุจฺฉิ – ‘‘อตฺถิ นุ โข อิโต รมณียตรํ ฐาน’’นฺติ?

อถสฺส ตาวตึสภวนํ กถยึสุฯ ‘‘ตาวตึสภวนํ, เทว, อิโต รมณียตรํฯ ตตฺถ สกฺกสฺส เทวรโญฺญ อิเม จตฺตาโร มหาราชาโน ปริจารกา โทวาริกภูมิยํ ติฏฺฐนฺติ, สโกฺก เทวราชา มหิทฺธิโก มหานุภาโว, ตสฺสิมานิ อุปโภคฏฺฐานานิ – โยชนสหสฺสุเพฺพโธ เวชยโนฺต ปาสาโท, ปญฺจโยชนสตุเพฺพธา สุธมฺมา เทวสภา, ทิยฑฺฒโยชนสติโก เวชยนฺตรโถ ตถา เอราวโณ หตฺถี , ทิพฺพรุกฺขสหสฺสปฺปฏิมณฺฑิตํ นนฺทนวนํ, จิตฺตลตาวนํ, ผารุสกวนํ, มิสฺสกวนํ, โยชนสตุเพฺพโธ ปาริจฺฉตฺตโก โกวิฬาโร, ตสฺส เหฏฺฐา สฏฺฐิโยชนายามา ปญฺญาสโยชนวิตฺถตา ปญฺจทสโยชนุเพฺพธา ชยกุสุมปุปฺผวณฺณา ปณฺฑุกมฺพลสิลา, ยสฺสา มุทุตาย สกฺกสฺส นิสีทโต อุปฑฺฒกาโย อนุปวิสตี’’ติฯ

ตํ สุตฺวา ราชา ตตฺถ คนฺตุกาโม จกฺกรตนํ อพฺภุกฺกิริฯ ตํ อากาเส ปติฏฺฐาสิ สทฺธึ จตุรงฺคินิยา เสนายฯ อถ ทฺวินฺนํ เทวโลกานํ เวมชฺฌโต จกฺกรตนํ โอตริตฺวา ปถวิยํ ปติฏฺฐาสิ สทฺธึ ปริณายกรตนปมุขาย จตุรงฺคินิยา เสนายฯ ราชา เอกโกว ตาวตึสภวนํ อคมาสิฯ สโกฺก – ‘‘มนฺธาตา อาคโต’’ติ สุตฺวาว ตสฺส ปจฺจุคฺคมนํ กตฺวา – ‘‘สฺวาคตํ, เต มหาราช, สกํ เต มหาราช, อนุสาส มหาราชา’’ติ วตฺวา สทฺธึ นาฏเกหิ รชฺชํ เทฺว ภาเค กตฺวา เอกํ ภาคมทาสิฯ รโญฺญ ตาวตึสภวเน ปติฏฺฐิตมตฺตเสฺสว มนุสฺสภาโว วิคจฺฉิ, เทวภาโว ปาตุรโหสิฯ ตสฺส กิร สเกฺกน สทฺธึ ปณฺฑุกมฺพลสิลายํ นิสินฺนสฺส อกฺขินิมิสมเตฺตน นานตฺตํ ปญฺญายติฯ ตํ อสลฺลเกฺขนฺตา เทวา สกฺกสฺส จ ตสฺส จ นานเตฺต มุยฺหนฺติฯ โส ตตฺถ ทิพฺพสมฺปตฺตึ อนุภวมาโน ยาว ฉตฺตึส สกฺกา อุปฺปชฺชิตฺวา จุตา, ตาว รชฺชํ กาเรตฺวา อติโตฺตว กาเมหิ ตโต จวิตฺวา อตฺตโน อุยฺยาเน ปติฏฺฐิโต วาตาตเปน ผุฏฺฐคโตฺต กาลมกาสิฯ

จกฺกรตเน ปน ปุน ปถวิยํ ปติฏฺฐิเต ปริณายกรตนํ สุวณฺณปเฏฺฏ มนฺธาตุ อุปาหนํ ลิขาเปตฺวา อิทํ มนฺธาตุ รชฺชนฺติ รชฺชมนุสาสิฯ เตปิ ตีหิ ทีเปหิ อาคตมนุสฺสา ปุน คนฺตุํ อสโกฺกนฺตา ปริณายกรตนํ อุปสงฺกมิตฺวา – ‘‘เทว, มยํ รโญฺญ อานุภาเวน อาคตา, อิทานิ คนฺตุํ น สโกฺกม, วสนฏฺฐานํ โน เทหี’’ติ ยาจึสุฯ โส เตสํ เอกเมกํ ชนปทมทาสิฯ ตตฺถ ปุพฺพวิเทหโต อาคตมนุเสฺสหิ อาวสิตปเทโส ตาเยว ปุริมสญฺญาย – ‘‘วิเทหรฏฺฐ’’นฺติ นามํ ลภิ, อปรโคยานโต อาคตมนุเสฺสหิ อาวสิตปเทโส ‘‘อปรนฺตชนปโท’’ติ นามํ ลภิ, อุตฺตรกุรุโต อาคตมนุเสฺสหิ

อาวสิตปเทโส ‘‘กุรุรฏฺฐ’’นฺติ นามํ ลภิ, พหุเก ปน คามนิคมาทโย อุปาทาย พหุวจเนน โวหริยติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘กุรูสุ วิหรตี’’ติฯ

**กมฺมาสธมฺมํ นาม กุรูนํ นิคโม**ติ **กมฺมาสธมฺม**นฺติ เอตฺถ เกจิ ธ-การสฺส ท-กาเรน อตฺถํ วณฺณยนฺติฯ กมฺมาโส เอตฺถ ทมิโตติ **กมฺมาสทโมฺมฯ กมฺมาโส**ติ กมฺมาสปาโท โปริสาโท วุจฺจติฯ ตสฺส กิร ปาเท ขาณุเกน วิทฺธฏฺฐาเน วโณ รุหโนฺต จิตฺตทารุสทิโส หุตฺวา รุหิฯ ตสฺมา กมฺมาสปาโทติ ปญฺญายิตฺถฯ โส จ ตสฺมิํ โอกาเส ทมิโต โปริสาทภาวโต ปฏิเสธิโตฯ เกน? มหาสเตฺตนฯ กตรสฺมิํ ชาตเกติ? **มหาสุตโสมชาตเก**ติ เอเกฯ อิเม ปน เถรา **ชยทฺทิสชาตเก**ติ วทนฺติฯ ตทา หิ มหาสเตฺตน กมฺมาสปาโท ทมิโตฯ ยถาห –

> ‘‘ปุโตฺต ยทา โหมิ ชยทฺทิสสฺส;
> ปญฺจาลรฏฺฐธิปติสฺส อตฺรโชฯ
> จชิตฺวาน ปาณํ ปิตรํ ปโมจยิํ;
> กมฺมาสปาทมฺปิ จหํ ปสาทยิ’’นฺติฯ

**เกจิ** ปน ธ-กาเรเนว อตฺถํ วณฺณยนฺติฯ กุรุรฏฺฐวาสีนํ กิร กุรุวตฺตธโมฺม, ตสฺมิํ กมฺมาโส ชาโต, ตสฺมา ตํ ฐานํ กมฺมาโส เอตฺถ ธโมฺม ชาโตติ กมฺมาสธมฺมนฺติ วุจฺจติฯ ตตฺถ นิวิฏฺฐนิคมสฺสาปิ เอตเทว นามํฯ ภุมฺมวจเนน กสฺมา น วุตฺตนฺติฯ อวสโนกาสโตฯ ภควโต กิร ตสฺมิํ นิคเม วสโนกาโส โกจิ วิหาโร นาม นาโหสิฯ นิคมโต ปน อปกฺกมฺม อญฺญตรสฺมิํ อุทกสมฺปเนฺน รมณีเย ภูมิภาเค มหาวนสโณฺฑ อโหสิ ตตฺถ ภควา วิหาสิ, ตํ นิคมํ โคจรคามํ กตฺวาฯ ตสฺมา เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพ – ‘‘กุรูสุ วิหรติ กมฺมาสธมฺมํ นาม กุรูนํ นิคโม, ตํ โคจรคามํ กตฺวา’’ติฯ

**อายสฺมา**ติ ปิยวจนเมตํ, คารววจนเมตํฯ **อานโนฺท**ติ ตสฺส เถรสฺส นามํฯ **เอกมนฺต**นฺติ ภาวนปุํสกนิเทฺทโส – ‘‘วิสมํ จนฺทิมสูริยา ปริวตฺตนฺตี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๗๐) วิยฯ ตสฺมา ยถา นิสิโนฺน เอกมนฺตํ นิสิโนฺน โหติ, ตถา นิสีทีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ ภุมฺมเตฺถ วา เอตํ อุปโยควจนํ **นิสีที**ติ อุปาวิสิฯ ปณฺฑิตา หิ ครุฏฺฐานิยํ อุปสงฺกมิตฺวา อาสนกุสลตาย เอกมนฺตํ นิสีทนฺติฯ อยญฺจ เตสํ อญฺญตโร, ตสฺมา เอกมนฺตํ นิสีทิฯ

กถํ นิสิโนฺน โข ปน เอกมนฺตํ นิสิโนฺน โหตีติ? ฉ นิสชฺชโทเส วเชฺชตฺวาฯ เสยฺยถิทํ – อติทูรํ, อจฺจาสนฺนํ, อุปริวาตํ, อุนฺนตปฺปเทสํ, อติสมฺมุขํ, อติปจฺฉาติฯ อติทูเร นิสิโนฺน หิ สเจ กเถตุกาโม โหติ, อุจฺจาสเทฺทน กเถตพฺพํ โหติฯ อจฺจาสเนฺน นิสิโนฺน สงฺฆฏฺฏนํ กโรติฯ อุปริวาเต นิสิโนฺน สรีรคเนฺธน พาธติฯ อุนฺนตปฺปเทเส นิสิโนฺน อคารวํ ปกาเสติฯ อติสมฺมุขา นิสิโนฺน สเจ ทฏฺฐุกาโม โหติ, จกฺขุนา จกฺขุํ อาหจฺจ ทฏฺฐพฺพํ โหติฯ อติปจฺฉา นิสิโนฺน สเจ ทฏฺฐุกาโม โหติ, คีวํ ปริวเตฺตตฺวา ทฏฺฐพฺพํ โหติฯ ตสฺมา อยมฺปิ ติกฺขตฺตุํ ภควนฺตํ ปทกฺขิณํ กตฺวา สกฺกจฺจํ วนฺทิตฺวา เอเต ฉ นิสชฺชโทเส วเชฺชตฺวา ทกฺขิณชาณุมณฺฑลสฺส อภิมุขฏฺฐาเน ฉพฺพณฺณานํ พุทฺธรสฺมีนํ อโนฺต ปวิสิตฺวา ปสนฺนลาขารสํ วิคาหโนฺต วิย สุวณฺณปฏํ ปารุปโนฺต วิย รตฺตุปฺปลมาลาวิตานมชฺฌํ ปวิสโนฺต วิย จ ธมฺมภณฺฑาคาริโก อายสฺมา อานโนฺท นิสีทิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘เอกมนฺตํ นิสีที’’ติฯ

กาย ปน เวลาย, เกน การเณน อยมายสฺมา ภควนฺตํ อุปสงฺกมโนฺตติ? สายนฺหเวลายํ ปจฺจยาการปญฺหปุจฺฉนการเณนฯ ตํ ทิวสํ กิรายมายสฺมา กุลสงฺคหตฺถาย ฆรทฺวาเร ฆรทฺวาเร สหสฺสภณฺฑิกํ นิกฺขิปโนฺต วิย กมฺมาสธมฺมคามํ ปิณฺฑาย จริตฺวา ปิณฺฑปาตปฏิกฺกโนฺต สตฺถุ

วตฺตํ ทเสฺสตฺวา สตฺถริ คนฺธกุฎึ ปวิเฏฺฐ สตฺถารํ วนฺทิตฺวา อตฺตโน ทิวาฏฺฐานํ คนฺตฺวา อเนฺตวาสิเกสุ วตฺตํ ทเสฺสตฺวา ปฏิกฺกเนฺตสุ ทิวาฏฺฐานํ ปฏิสมฺมชฺชิตฺวา จมฺมกฺขณฺฑํ ปญฺญเปตฺวา อุทกตุมฺพโต อุทกํ คเหตฺวา อุทเกน หตฺถปาเท สีตเล กตฺวา ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา นิสิโนฺน โสตาปตฺติผลสมาปตฺตึ สมาปชฺชิฯ อถ ปริจฺฉินฺนกาลวเสน สมาปตฺติโต อุฏฺฐาย ปจฺจยากาเร ญาณํ โอตาเรสิฯ โส – ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา’’ติอาทิโต ปฏฺฐาย อนฺตํ, อนฺตโต ปฏฺฐาย อาทึ, อุภยนฺตโต ปฏฺฐาย มชฺฌํ, มชฺฌโต ปฏฺฐาย อุโภ อเนฺต ปาเปโนฺต ติกฺขตฺตุํ ทฺวาทสปทํ ปจฺจยาการํ สมฺมสิฯ ตเสฺสวํ สมฺมสนฺตสฺส ปจฺจยากาโร วิภูโต หุตฺวา อุตฺตานกุตฺตานโก วิย อุปฏฺฐาสิฯ

ตโต จิเนฺตสิ – ‘‘อยํ ปจฺจยากาโร สพฺพพุเทฺธหิ – ‘คมฺภีโร เจว คมฺภีราวภาโส จา’ติ กถิโต, มยฺหํ โข ปน ปเทสญาเณ ฐิตสฺส สาวกสฺส สโต อุตฺตาโน วิภูโต ปากโฏ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ, มยฺหํเยว นุ โข เอส อุตฺตานโก หุตฺวา อุปฏฺฐาติ, อุทาหุ อเญฺญสมฺปี’’ติ? อถสฺส เอตทโหสิ – ‘‘หนฺทาหํ อิมํ ปญฺหํ คเหตฺวา ภควนฺตํ ปุจฺฉามิ, อทฺธา เม ภควา อิมํ อตฺถุปฺปตฺตึ กตฺวา สาลินฺทํ สิเนรุํ อุกฺขิปโนฺต วิย เอกํ สุตฺตนฺตกถํ กเถตฺวา ทเสฺสสฺสติฯ พุทฺธานญฺหิ วินยปญฺญตฺตึ, ภุมฺมนฺตรํ, ปจฺจยาการํ, สมยนฺตรนฺติ อิมานิ จตฺตาริ ฐานานิ ปตฺวา คชฺชิตํ มหนฺตํ โหติ, ญาณํ อนุปวิสติ, พุทฺธญาณสฺส มหนฺตภาโว ปญฺญายติ, เทสนา คมฺภีรา โหติ ติลกฺขณพฺภาหตา สุญฺญตปฏิสํยุตฺตา’’ติฯ

โส กิญฺจาปิ ปกติยาว เอกทิวเส สตวารมฺปิ สหสฺสวารมฺปิ ภควนฺตํ อุปสงฺกมโนฺต น อเหตุอการเณน อุปสงฺกมติ, ตํ ทิวสํ ปน อิมํ ปญฺหํ คเหตฺวา – ‘‘อิมํ พุทฺธคนฺธหตฺถึ อาปชฺช ญาณโกญฺจนาทํ โสสฺสามิ, พุทฺธสีหํ อาปชฺช ญาณสีหนาทํ โสสฺสามิ, พุทฺธสินฺธวํ อาปชฺช ญาณปทวิกฺกมํ ปสฺสิสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวา ทิวาฏฺฐานา อุฏฺฐาย จมฺมกฺขณฺฑํ ปปฺโผเฏตฺวา อาทาย สายนฺหสมเย ภควนฺตํ อุปสงฺกมิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘สายนฺหเวลายํ ปจฺจยาการปญฺหปุจฺฉนการเณน อุปสงฺกมโนฺต’’ติฯ

**ยาว คมฺภีโร**ติ เอตฺถ ยาวสโทฺท ปมาณาติกฺกเม, อติกฺกมฺม ปมาณํ คมฺภีโร, อติคมฺภีโรติ อโตฺถฯ **คมฺภีราวภาโส**ติ คมฺภีโรว หุตฺวา อวภาสติ, ทิสฺสตีติ อโตฺถฯ เอกญฺหิ อุตฺตานเมว คมฺภีราวภาสํ โหติ ปูติปณฺณาทิวเสน กาฬวณฺณปุราณอุทกํ วิยฯ ตญฺหิ ชาณุปฺปมาณมฺปิ สตโปริสํ วิย ทิสฺสติฯ เอกํ คมฺภีรํ อุตฺตานาวภาสํ โหติ มณิคงฺคาย วิปฺปสนฺนอุทกํ วิยฯ ตญฺหิ สตโปริสมฺปิ ชาณุปฺปมาณํ วิย ขายติฯ เอกํ อุตฺตานํ อุตฺตานาวภาสํ โหติ จาฏิอาทีสุ อุทกํ วิยฯ เอกํ คมฺภีรํ คมฺภีราวภาสํ โหติ สิเนรุปาทกมหาสมุเทฺท อุทกํ วิยฯ เอวํ อุทกเมว จตฺตาริ นามานิ ลภติฯ ปฏิจฺจสมุปฺปาเท ปเนตํ นตฺถิฯ อยญฺหิ คมฺภีโร เจว คมฺภีราวภาโส จาติ เอกเมว นามํ ลภติฯ เอวรูโป สมาโนปิ อถ จ ปน เม อุตฺตานกุตฺตานโก วิย ขายติ, ยทิทํ อจฺฉริยํ, ภเนฺต, อพฺภุตํ ภเนฺตติฯ เอวํ อตฺตโน วิมฺหยํ ปกาเสโนฺต ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวา ตุณฺหีภูโต นิสีทิฯ

ภควา ตสฺส วจนํ สุตฺวา – ‘‘อานโนฺท ภวคฺคคฺคหณาย หตฺถํ ปสาเรโนฺต วิย, สิเนรุํ ฉินฺทิตฺวา มิญฺชํ นีหริตุํ วายมมาโน วิย, วินา นาวาย มหาสมุทฺทํ ตริตุกาโม วิย, ปถวึ ปริวเตฺตตฺวา ปโถวชํ คเหตุํ วายมมาโน วิย พุทฺธวิสยปญฺหํ อตฺตโน อุตฺตานํ วทติฯ หนฺทสฺส คมฺภีรภาวํ อาจิกฺขิสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวา **มา เหวนฺ**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **มา เหวนฺ**ติ ห-กาโร นิปาตมตฺตํฯ เอวํ มา ภณีติ อโตฺถฯ มา เหวนฺติ จ อิทํ วจนํ ภควา อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ อุสฺสาเทโนฺตปิ ภณติ อปสาเทโนฺตปิฯ

## อุสฺสาทนาวณฺณนา

ตตฺถ อุสฺสาเทนฺต – อานนฺท, ตฺวํ มหาปโญฺญ วิสทญาโณ, เตน เต คมฺภีโรปิ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท อุตฺตานโก วิย ขายติฯ อเญฺญสํ ปเนส อุตฺตานโกติ น สลฺลเกฺขตโพฺพ, คมฺภีโร เยว จ คมฺภีราวภาโส จฯ ตตฺถ จตโสฺส อุปมา วทนฺติฯ ฉมาเส สุโภชนรสปุฏฺฐสฺส กิร กตโยคสฺส มหามลฺลสฺส สมชฺชสมเย กตมลฺลปาสาณปริจยสฺส ยุทฺธภูมิํ คจฺฉนฺตสฺส อนฺตรา มลฺลปาสาณํ ทเสฺสสุํ, โส – กิํ เอตนฺติ อาหฯ มลฺลปาสาโณติฯ อาหรถ นนฺติฯ อุกฺขิปิตุํ น สโกฺกมาติ วุเตฺต สยํ คนฺตฺวา กุหิํ อิมสฺส ภาริยฏฺฐานนฺติ วตฺวา ทฺวีหิ หเตฺถหิ เทฺว ปาสาเณ อุกฺขิปิตฺวา กีฬาคุเฬ วิย ขิปิตฺวา อคมาสิฯ ตตฺถ มลฺลสฺส มลฺลปาสาโณ ลหุโกปิ น อเญฺญสํ ลหุโกติ วตฺตโพฺพฯ ฉมาเส สุโภชนรสปุโฏฺฐ มโลฺล วิย หิ กปฺปสตสหสฺสํ อภินีหารสมฺปโนฺน อายสฺมา อานโนฺท, ยถา มลฺลสฺส มหาพลตาย มลฺลปาสาโณ ลหุโก, เอวํ เถรสฺส มหาปญฺญตาย ปฏิจฺจสมุปฺปาโท อุตฺตาโน, โส อเญฺญสํ อุตฺตาโนติ น วตฺตโพฺพฯ

มหาสมุเทฺท จ ติมินาม มโจฺฉ ทฺวิโยชนสติโก ติมิงฺคโล ติโยชนสติโก, ติมิปิงฺคโล จตุโยชนสติโก ติมิรปิงฺคโล ปญฺจโยชนสติโก, อานโนฺท ติมินโนฺท อชฺฌาโรโห มหาติมีติ อิเม จตฺตาโร โยชนสหสฺสิกาฯ ตตฺถ ติมิรปิงฺคเลเนว ทีเปนฺติฯ ตสฺส กิร ทกฺขิณกณฺณํ จาเลนฺตสฺส ปญฺจโยชนสเต ปเทเส อุทกํ จลติฯ ตถา วามกณฺณํฯ ตถา นงฺคุฏฺฐํ, ตถา สีสํฯ เทฺว ปน กเณฺณ จาเลตฺวา นงฺคุเฏฺฐน อุทกํ ปหริตฺวา สีสํ อปราปรํ กตฺวา กีฬิตุํ อารทฺธสฺส สตฺตฏฺฐโยชนสเต ปเทเส ภาชเน ปกฺขิปิตฺวา อุทฺธเน อาโรปิตํ วิย อุทกํ ปกฺกุถติ, ติโยชนสตมเตฺต ปเทเส อุทกํ ปิฏฺฐิํ ฉาเทตุํ น สโกฺกติฯ โส เอวํ วเทยฺย – ‘‘อยํ มหาสมุโทฺท คมฺภีโร คมฺภีโรติ วทนฺติ กุตสฺส คมฺภีรตา, มยํ ปิฏฺฐิปฏิจฺฉาทนมตฺตมฺปิ อุทกํ น ลภามา’’ติฯ ตตฺถ กายุปปนฺนสฺส ติมิรปิงฺคลสฺส มหาสมุโทฺท อุตฺตาโนติ, อเญฺญสํ ขุทฺทกมจฺฉานํ อุตฺตาโนติ น วตฺตโพฺพ, เอวเมว ญาณุปปนฺนสฺส เถรสฺส ปฏิจฺจสมุปฺปาโท อุตฺตาโนติ, อเญฺญสมฺปิ อุตฺตาโนติ น วตฺตโพฺพฯ

สุปณฺณราชา จ ทิยฑฺฒโยชนสติโก, ตสฺส ทกฺขิณปโกฺข ปญฺญาสโยชนิโก โหติ ตถา วามปโกฺข, ปิญฺฉวฏฺฏิ สฏฺฐิโยชนิกา, คีวา ติํสโยชนิกา, มุขํ นวโยชนํ, ปาทา ทฺวาทสโยชนิกาฯ ตสฺมิํ สุปณฺณวาตํ ทเสฺสตุํ อารเทฺธ สตฺตฏฺฐโยชนสตํ ฐานํ นปฺปโหติฯ โส เอวํ วเทยฺย – ‘‘อยํ อากาโส อนโนฺต อนโนฺตติ วทนฺติ, กุตสฺส อนนฺตตา, มยํ ปกฺขวาตปฺปสารโณกาสมฺปิ น ลภามา’’ติฯ ตตฺถ กายุปปนฺนสฺส สุปณฺณรโญฺญ อากาโส ปริโตฺตติ, อเญฺญสํ ขุทฺทกปกฺขีนํ ปริโตฺตติ น วตฺตโพฺพ, เอวเมว ญาณุปปนฺนสฺส เถรสฺส ปฏิจฺจสมุปฺปาโท อุตฺตาโนติ, อเญฺญสมฺปิ อุตฺตาโนติ น วตฺตโพฺพฯ

ราหุ อสุรินฺโท ปน ปาทนฺตโต ยาว เกสนฺตา โยชนานํ จตฺตาริ สหสฺสานิ อฏฺฐ จ สตานิ โหติฯ ตสฺส ทฺวินฺนํ พาหานํ อนฺตรํ ทฺวาทสโยชนสติกํฯ พหลเตฺตน ฉโยชนสติกํ ฯ หตฺถปาทตลานิ ติโยชนสติกานิ, ตถา มุขํฯ เอเกกํ องฺคุลิปพฺพํ ปญฺญาสโยชนํ, ตถา ภมุกนฺตรํฯ นลาฏํ ติโยชนสติกํฯ สีสํ นวโยชนสติกํฯ ตสฺส มหาสมุทฺทํ โอติณฺณสฺส คมฺภีรํ อุทกํ ชาณุปฺปมาณํ โหติฯ โส เอวํ วเทยฺย – ‘‘อยํ มหาสมุโทฺท คมฺภีโร คมฺภีโรติ วทนฺติ, กุตสฺส คมฺภีรตา, มยํ ชาณุปฺปฏิจฺฉาทนมตฺตมฺปิ อุทกํ น ลภามา’’ติฯ ตตฺถ กายุปปนฺนสฺส ราหุโน มหาสมุโทฺท อุตฺตาโนติ, อเญฺญสํ อุตฺตาโนติ น วตฺตโพฺพ, เอวเมว ญาณุปปนฺนสฺส เถรสฺส ปฏิจฺจสมุปฺปาโท อุตฺตาโนติ, อเญฺญสมฺปิ อุตฺตาโนติ น วตฺตโพฺพฯ เอตมตฺถํ สนฺธาย ภควา – ‘‘มา เหวํ, อานนฺท, อวจ; มา เหวํ, อานนฺท อวจา’’ติ อาหฯ

เถรสฺส หิ จตูหิ การเณหิ คมฺภีโรปิ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท อุตฺตาโนติ อุปฏฺฐาติฯ กตเมหิ จตูหิ? ปุพฺพูปนิสฺสยสมฺปตฺติยา, ติตฺถวาเสน, โสตาปนฺนตาย, พหุสฺสุตภาเวนาติฯ

## ปุพฺพูปนิสฺสยสมฺปตฺติกถา

อิโต กิร สตสหสฺสิเม กปฺเป ปทุมุตฺตโร นาม สตฺถา โลเก อุปฺปชฺชิฯ ตสฺส หํสวตี นาม นครํ อโหสิ, อานนฺโท นาม ราชา ปิตา , สุเมธา นาม เทวี มาตา, โพธิสโตฺต อุตฺตรกุมาโร นาม อโหสิฯ โส ปุตฺตสฺส ชาตทิวเส มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมฺม ปพฺพชิตฺวา ปธานมนุยุญฺชโนฺต อนุกฺกเมน สพฺพญฺญุตํ ปตฺวา – ‘‘อเนกชาติสํสาร’’นฺติ อุทานํ อุทาเนตฺวา สตฺตาหํ โพธิปลฺลเงฺก วีตินาเมตฺวา ปถวิยํ ฐเปสฺสามีติ ปาทํ อภินีหริฯ อถ ปถวึ ภินฺทิตฺวา มหนฺตํ ปทุมํ อุฎฺฐาสิฯ ตสฺส ธุรปตฺตานิ นวุติหตฺถานิ, เกสรํ ตึสหตฺถํ, กณฺณิกา ทฺวาทสหตฺถา, นวฆฏปฺปมาโณ เรณุ อโหสิฯ

สตฺถา ปน อุเพฺพธโต อฎฺฐปณฺณาสหตฺถุเพฺพโธ อโหสิฯ ตสฺส อุภินฺนํ พาหานมนฺตรํ อฎฺฐารสหตฺถํ, นลาฎํ ปญฺจหตฺถํ, หตฺถปาทา เอกาทสหตฺถาฯ ตสฺส เอกาทสหเตฺถน ปาเทน ทฺวาทสหตฺถาย กณฺณิกาย อกฺกนฺตมตฺตาย นวฆฏปฺปมาโณ เรณุ อุฎฺฐาย อฎฺฐปณฺณาสหตฺถํ ปเทสํ อุคฺคนฺตฺวา โอกิณฺณมโนสิลาจุณฺณํ วิย ปโจฺจกิโณฺณฯ ตทุปาทาย ภควา ปทุมุตฺตโร เตฺวว ปญฺญายิตฺถฯ ตสฺส เทวิโล จ สุชาโต จ เทฺว อคฺคสาวกา อเหสุํฯ อมิตา จ อสมา จ เทฺว อคฺคสาวิกาฯ สุมโน นาม อุปฏฺฐาโกฯ ปทุมุตฺตโร ภควา ปิตุสงฺคหํ กุรุมาโน ภิกฺขุสตสหสฺสปริวาโร หํสวติยา ราชธานิยา วสติฯ

กนิฎฺฐภาตา ปนสฺส สุมนกุมาโร นามฯ ตสฺส ราชา หํสวติโต วีสติโยชนสเต ฐาเน โภคคามํ อทาสิฯ โส กทาจิ อาคนฺตฺวา ปิตรญฺจ สตฺถารญฺจ ปสฺสติฯ อเถกทิวสํ ปจฺจโนฺต กุปิโตฯ สุมโน รโญฺญ เปเสสิ – ‘‘ปจฺจโนฺต กุปิโต’’ติฯ ราชา ‘‘มยา ตฺวํ ตตฺถ กสฺมา ฐปิโต’’ติ ปฎิเปเสสิฯ โส นิกฺขมฺม โจเร วูปสเมตฺวา – ‘‘อุปสโนฺต, เทว, ชนปโท’’ติ รโญฺญ เปเสสิฯ ราชา ตุโฎฺฐ – ‘‘สีฆํ มม ปุโตฺต อาคจฺฉตู’’ติ อาหฯ ตสฺส สหสฺสมตฺตา อมจฺจา โหนฺติฯ โส เตหิ สทฺธึ อนฺตรามเคฺค มเนฺตสิ – ‘‘มยฺหํ ปิตา ตุโฎฺฐ, สเจ เม วรํ เทติ, กึ คณฺหามี’’ติฯ อถ นํ เอกเจฺจ ‘‘หตฺถึ คณฺหถ, อสฺสํ คณฺหถ, รถํ คณฺหถ, ชนปทํ คณฺหถ, สตฺตรตนานิ คณฺหถา’’ติ อาหํสุฯ อปเร – ‘‘ตุเมฺห ปถวิสฺสรสฺส ปุตฺตา, ตุมฺหากํ ธนํ น ทุลฺลภํ, ลทฺธมฺปิ เจตํ สพฺพํ ปหาย คมนียํ, ปุญฺญเมว เอกํ อาทาย คมนียํ; ตสฺมา เต เทเว วรํ ททมาเน เตมาสํ ปทุมุตฺตรํ ภควนฺตํ อุปฎฺฐาตุํ วรํ คณฺหถา’’ติฯ โส – ‘‘ตุเมฺห มยฺหํ กลฺยาณมิตฺตา, น มเมตํ จิตฺตํ อตฺถิ, ตุเมฺหหิ ปน อุปฺปาทิตํ, เอวํ กริสฺสามี’’ติ คนฺตฺวา ปิตรํ วนฺทิตฺวา ปิตราปิ อาลิเงฺคตฺวา ตสฺส มตฺถเก จุมฺพิตฺวา – ‘‘วรํ เต ปุตฺต, เทมี’’ติ วุเตฺต ‘‘สาธุ มหาราช, อิจฺฉามหํ มหาราช ภควนฺตํ เตมาสํ จตูหิ ปจฺจเยหิ อุปฎฺฐหโนฺต ชีวิตํ อวญฺฌํ กาตุํ, อิมเมว วรํ เทหี’’ติ อาหฯ ‘‘น สกฺกา ตาต, อญฺญํ วเรหี’’ติ วุเตฺต ‘‘เทว, ขตฺติยานํ นาม เทฺว กถา นตฺถิ, เอตเมว เทหิ, น เม อเญฺญน โตฺถ’’ติฯ ตาต พุทฺธานํ นาม จิตฺตํ ทุชฺชานํ, สเจ ภควา น อิจฺฉิสฺสติ, มยา ทิเนฺนปิ กึ ภวิสฺสตีติ? โส – ‘‘สาธุ, เทว, อหํ ภควโต จิตฺตํ ชานิสฺสามี’’ติ วิหารํ คโตฯ

เตน จ สมเยน ภตฺตกิจฺจํ นิฎฺฐเปตฺวา ภควา คนฺธกุฎึ ปวิโฎฺฐ โหติฯ โส มณฺฑลมาเฬ สนฺนิสินฺนานํ ภิกฺขูนํ สนฺติกํ อคมาสิฯ เต ตํ อาหํสุ – ‘‘ราชปุตฺต, กสฺมา อาคโตสี’’ติ? ภควนฺตํ ทสฺสนาย, ทเสฺสถ เม ภควนฺตนฺติฯ น มยํ, ราชปุตฺต, อิจฺฉิติจฺฉิตกฺขเณ สตฺถารํ ทฎฺฐุํ ลภามาติฯ โก ปน, ภเนฺต, ลภตีติ? สุมนเตฺถโร นาม ราชปุตฺตาติฯ ‘‘โส กุหึ, ภเนฺต, เถโร’’ติฯ เถรสฺส นิสินฺนฎฺฐานํ ปุจฺฉิตฺวา คนฺตฺวา วนฺทิตฺวา – ‘‘อิจฺฉามหํ, ภเนฺต, ภควนฺตํ ปสฺสิตุํ, ทเสฺสถ เม’’ติ

อาหฯ เถโร – ‘‘เอหิ ราชปุตฺตา’’ติ ตํ คเหตฺวา ตํ คนฺธกุฏิปริเวเณ ฐเปตฺวา คนฺธกุฏึ อภิรุหิฯ อถ นํ ภควา – ‘‘สุมน, กสฺมา อาคโตสี’’ติ อาหฯ ราชปุโตฺต, ภเนฺต, ภควนฺตํ ทสฺสนาย อาคโตติฯ เตน หิ ภิกฺขุ อาสนํ ปญฺญาเปหีติฯ เถโร อาสนํ ปญฺญาเปสิ, นิสีทิ ภควา ปญฺญเตฺต อาสเนฯ ราชปุโตฺต ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา ปฏิสนฺถารํ อกาสิฯ กทา อาคโตสิ ราชปุตฺตาติ? ภเนฺต, ตุเมฺหสุ คนฺธกุฏึ ปวิเฏฺฐสุฯ ภิกฺขู ปน – ‘‘น มยํ อิจฺฉิติจฺฉิตกฺขเณ ภควนฺตํ ทฏฺฐุํ ลภามา’’ติ มํ เถรสฺส สนฺติกํ ปาเหสุํฯ เถโร ปน เอกวจเนเนว ทเสฺสสิฯ เถโร, ภเนฺต, ตุมฺหากํ สาสเน วลฺลโภ มเญฺญติฯ อาม ราชกุมาร, วลฺลโภ เอส ภิกฺขุ มยฺหํ สาสเนติฯ ภเนฺต, พุทฺธานํ สาสเน กิํ กตฺวา วลฺลโภ โหตีติ? ทานํ ทตฺวา สีลํ สมาทิยิตฺวา อุโปสถกมฺมํ กตฺวา กุมาราติฯ ภควา, อหํ เถโร วิย พุทฺธสาสเน วลฺลโภ โหตุกาโม, เตมาสํ เม วสฺสาวาสํ อธิวาเสถาติฯ ภควา – ‘‘อตฺถิ นุ โข ตตฺถ คเตน อโตฺถ’’ติ โอโลเกตฺวา อตฺถีติ ทิสฺวา ‘‘สุญฺญาคาเร, โข ราชกุมาร ตถาคตา อภิรมนฺตี’’ติ อาหฯ กุมาโร ‘‘อญฺญาตํ ภควา, อญฺญาตํ สุคตา’’ติ วตฺวา ‘‘อหํ, ภเนฺต, ปุริมตรํ คนฺตฺวา วิหารํ กาเรมิ, มยา เปสิเต ภิกฺขุสตสหเสฺสน สทฺธิํ อาคจฺฉถา’’ติ ปฏิญฺญํ คเหตฺวา ปิตุสนฺติกํ คนฺตฺวา ‘‘ทินฺนา เม, เทว, ภควตา ปฏิญฺญา, มยา ปหิเต ภควนฺตํ เปเสยฺยาถา’’ติ ปิตรํ วนฺทิตฺวา นิกฺขมิตฺวา โยชเน โยชเน วิหารํ กาเรตฺวา วีสโยชนสตํ อทฺธานํ คนฺตฺวา อตฺตโน นคเร วิหารฏฺฐานํ วิจินโนฺต โสภนํ นาม กุฏุมฺพิกสฺส อุยฺยานํ ทิสฺวา สตสหเสฺสน กิณิตฺวา สตสหสฺสํ วิสฺสเชฺชตฺวา วิหารํ กาเรสิฯ ตตฺถ ภควโต คนฺธกุฏึ เสสภิกฺขูนญฺจ รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐานตฺถาย กุฏิเลณมณฺฑเป การาเปตฺวา ปาการปริเกฺขเป กตฺวา ทฺวารโกฏฺฐกญฺจ นิฎฺฐเปตฺวา ปิตุสนฺติกํ เปเสสิ – ‘‘นิฏฺฐิตํ มยฺหํ กิจฺจํ, สตฺถารํ ปหิณถา’’ติฯ

ราชา ภควนฺตํ โภเชตฺวา – ‘‘ภควา, สุมนสฺส กิจฺจํ นิฏฺฐิตํ, ตุมฺหากํ คมนํ ปจฺจาสีสตี’’ติ อาหฯ ภควา สตสหสฺสภิกฺขุปริวาโร โยชเน โยชเน วิหาเรสุ วสมาโน อคมาสิฯ กุมาโร ‘‘สตฺถา อาคโต’’ติ สุตฺวา โยชนํ ปจฺจุคฺคนฺตฺวา มาลาทีหิ ปูชยมาโน วิหารํ ปเวเสตฺวา –

> ‘‘สตสหเสฺสน เม กีตํ, สตสหเสฺสน มาปิตํ;
> โสภนํ นาม อุยฺยานํ, ปฏิคฺคณฺห มหามุนี’’ติฯ

วิหารํ นิยฺยาเตสิฯ โส วสฺสูปนายิกทิวเส ทานํ ทตฺวา อตฺตโน ปุตฺตทาเร จ อมเจฺจ จ ปโกฺกสาเปตฺวา อาห – ‘‘อยํ สตฺถา อมฺหากํ สนฺติกํ ทูรโต อาคโต, พุทฺธา จ นาม ธมฺมครุโน น อามิสครุกาฯ ตสฺมา อหํ เตมาสํ เทฺว สาฏเก นิวาเสตฺวา ทส สีลานิ สมาทิยิตฺวา อิเธว วสิสฺสามิ, ตุเมฺห ขีณาสวสตสหสฺสสฺส อิมินาว นีหาเรน เตมาสํ ทานํ ทเทยฺยาถา’’ติฯ

โส สุมนเตฺถรสฺส วสนฏฺฐานสภาเคเยว ฐาเน วสโนฺต ยํ เถโร ภควโต วตฺตํ กโรติ, ตํ สพฺพํ ทิสฺวา ‘‘อิมสฺมิํ ฐาเน เอกนฺตวลฺลโภ เอส เถโร, เอตเสฺสว เม ฐานนฺตรํ ปเตฺถตุํ วฏฺฏตี’’ติ จิเนฺตตฺวา อุปกฏฺฐาย ปวารณาย คามํ ปวิสิตฺวา สตฺตาหํ มหาทานํ ทตฺวา สตฺตเม ทิวเส ภิกฺขุสตสหสฺสสฺส ปาทมูเล ติจีวรํ ฐเปตฺวา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา – ‘‘ภเนฺต, ยเทตํ มยา มเคฺค โยชนนฺตริกํ โยชนนฺตริกํ วิหารํ การาปนโต ปฏฺฐาย ปุญฺญํ กตํ, ตํ เนว สกฺกสมฺปตฺติํ, น มารสมฺปตฺติํ, น พฺรหฺมสมฺปตฺติํ ปตฺถยเนฺตน, พุทฺธสฺส ปน อุปฏฺฐากภาวํ ปตฺถยเนฺตน กตํฯ ตสฺมา อหมฺปิ, ภควา, อนาคเต สุมนเตฺถโร วิย พุทฺธสฺส อุปฏฺฐาโก ภเวยฺย’’นฺติ ปญฺจปติฏฺฐิเตน นิปติตฺวา วนฺทิฯ

ภควา – ‘‘มหนฺตํ กุลปุตฺตสฺส จิตฺตํ, สมิชฺฌิสฺสติ นุ โข โน’’ติ โอโลเกโนฺต – ‘‘อนาคเต อิโต สตสหสฺสิเม กเปฺป โคตโม นาม พุโทฺธ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตเสฺสว อุปฏฺฐาโก ภวิสฺสตี’’ติ ญตฺวา –

“อิจฺฉิตํ ปตฺถิตํ ตุยฺหํ, สพฺพเมว สมิชฺฌตุ;
สเพฺพ ปูเรนฺตุ สงฺกปฺปา, จโนฺท ปนฺนรโส ยถา”ติฯ

อาหฯ กุมาโร ตํ สุตฺวา – “พุทฺธา นาม อเทฺวชฺฌกถา โหนฺตี”ติ ทุติยทิวเสเยว ตสฺส ภควโต ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา ปิฏฺฐิโต ปิฏฺฐิโต คจฺฉโนฺต วิย อโหสิฯ โส ตสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท วสฺสสต สหสฺสํ ทานํ ทตฺวา สเคฺค นิพฺพตฺติตฺวา กสฺสปพุทฺธกาเลปิ ปิณฺฑาย จรโต เถรสฺส ปตฺตคฺ คหณตฺถํ อุตฺตริสาฏกํ ทตฺวา ปูชมกาสิฯ ปุน สเคฺค นิพฺพตฺติตฺวา ตโต จุโต พาราณสิราชา หุตฺวา อฎฺฐนฺนํ ปเจฺจกพุทฺธานํ ปณฺณสาลาโย กาเรตฺวา มณิอาธารเก อุปฎฺฐเปตฺวา จตูหิ ปจฺจเยหิ ทสวสฺสสหสฺสานิ อุปฎฺฐานํ อกาสิฯ เอตานิ ปากฏฎฺฐานานิฯ

กปฺปสตสหสฺสํ ปน ทานํ ททมาโนว อมฺหากํ โพธิสเตฺตน สทฺธิํ ตุสิตปุเร นิพฺพตฺติตฺวา ตโต จุโต อมิโตทนสกฺกสฺส เคเห ปฏิสนฺธิํ คเหตฺวา อนุปุเพฺพน กตาภินิกฺขมโน สมฺมาส โมฺพธิํ ปตฺวา ปฐมคมเนน กปิลวตฺถุํ อาคนฺตฺวา ตโต นิกฺขมเนฺต ภควติ ภควโต ปริวารตฺถํ ราชกุมาเรสุ ปพฺพชิเตสุ ภทฺทิยาทีหิ สทฺธิํ นิกฺขมิตฺวา ภควโต สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อายสฺมโต ปุณฺณสฺส มนฺตาณิปุตฺตสฺส สนฺติเก ธมฺมกถํ สุตฺวา โสตาปตฺติผเล ปติฎฺฐหิ (สํ. นิ. ๓.๘๓)ฯ เอวเมส อายสฺมา ปุพฺพูปนิสฺสยสมฺปโนฺน ตสฺสิมาย ปุพฺพูปนิสฺสยสมฺปตฺติยา คมฺภี โรปิ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท อุตฺตานโก วิย อุปฎฺฐาสิฯ

## ติตฺถวาสาทิวณฺณนา

ติตฺถวาโสติ ปุนปฺปุนํ ครูนํ สนฺติเก อุคฺคหณสวนปริปุจฺฉนธารณานิ วุจฺจนฺติฯ โส เถรสฺส อติวิย ปริสุโทฺธ, เตนาปิสฺสายํ คมฺภีโรปิ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท อุตฺตานโก วิย อุปฎฺฐาสิฯ

โสตาปนฺนานญฺจ นาม ปจฺจยากาโร อุตฺตานโกว หุตฺวา อุปฎฺฐาติ, อยญฺจ อายสฺมา โสตาปโนฺนฯ พหุสฺสุตานญฺจ จตุหเตฺถ โอวรเก ปทีเป ชลมาเน มญฺจปีฐํ วิย นามรูปปริเจฺฉ โท ปากโฎ โหติ, อยญฺจ อายสฺมา พหุสฺสุตานํ อโคฺค โหติ, พาหุสจฺจานุภาเวนปิสฺส คมฺภี โรปิ ปจฺจยากาโร อุตฺตานโก วิย อุปฎฺฐาสิฯ

## ปฏิจฺจสมุปฺปาทคมฺภีรตา

ตตฺถ อตฺถคมฺภีรตาย, ธมฺมคมฺภีรตาย, เทสนาคมฺภีรตาย, ปฏิเวธคมฺภีรตายาติ จตูหิ อา กาเรหิ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท คมฺภีโร นามฯ

ตตฺถ ชรามรณสฺส ชาติปจฺจยสมฺภูตสมุทาคตโฎฺฐ คมฺภีโร…เป.… สงฺขารานํ อวิชฺ ชาปจฺจยสมฺภูตสมุทาคตโฎฺฐ คมฺภีโรติ อยํ **อตฺถคมฺภีรตาฯ**

อวิชฺชาย สงฺขารานํ ปจฺจยโฎฺฐ คมฺภีโร…เป.… ชาติยา ชรามรณสฺส ปจฺจยโฎฺฐ คมฺภีโร ติ อยํ **ธมฺมคมฺภีรตาฯ**

กตฺถจิ สุเตฺต ปฏิจฺจสมุปฺปาโท อนุโลมโต เทสิยติ, กตฺถจิ ปฏิโลมโต, กตฺถจิ อนุโลม ปฏิโลมโต, กตฺถจิ มชฺฌโต ปฏฺฐาย อนุโลมโต วา ปฏิโลมโต วา อนุโลมปฏิโลมโต วา, กตฺถจิ ติสนฺธิ จตุสเงฺขโป, กตฺถจิ ทฺวิสนฺธิ ติสเงฺขโป, กตฺถจิ เอกสนฺธิ ทฺวิสเงฺขโปติ อยํ **เท สนาคมฺภีรตาฯ**

อวิชฺชาย ปน อญฺญาณอทสฺสนสจฺจาปฏิเวธโฏฺฐ คมฺภีโร, สงฺขารานํ อภิสงฺขรณายูหนส ราควิราคโฏฺฐ, วิญฺญาณสฺส สุญฺญตอพฺยาปารอสงฺกนฺติปฏิสนฺธิปาตุภาวโฏฺฐ, นามรูปสฺส เอ กุปฺปาทวินิโพฺภคาวินิโพฺภคนมนรุปฺปนโฏฺฐ, สฬายตนสฺส อธิปติโลกทฺวารเกฺขตฺตวิสยิภาว โฏฺฐ , ผสฺสสฺส ผุสนสงฺฆฏฺฏนสงฺคติสนฺนิปาตโฏฺฐ, เวทนาย อารมฺมณรสานุภวนสุขทุกฺ ขมชฺฌตฺตภาวนิชฺชีวเวทยิตโฏฺฐ, ตณฺหาย อภินนฺทิตอโชฺฌสานสริตาลตาตณฺหานทีตณฺหา สมุทฺททุปฺปูรณโฏฺฐ, อุปาทานสฺส อาทานคฺคหณาภินิเวสปรามาสทุรติกฺกมโฏฺฐ, ภวสฺส อายู หนาภิสงฺขรณโยนิคติฐิตินิวาเสสุ ขิปนโฏฺฐ, ชาติยา ชาติสญฺชาติโอกฺกนฺตินิพฺพตฺติปาตุภาว โฏฺฐ, ชรามรณสฺส ขยวยเภทวิปริณามโฏฺฐ คมฺภีโรติฯ เอวํ โย อวิชฺชาทีนํ สภาโว, เยน ปฏิเวเธน อวิชฺชาทโย สรสลกฺขณโต ปฏิวิทฺธา โหนฺติ; โส คมฺภีโรติ อยํ **ปฏิเวธคมฺภีรตา**ติ เวทิตพฺพาฯ สา สพฺพาปิ เถรสฺส อุตฺตานกา วิย อุปฏฺฐาสิฯ เตน ภควา อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ อุสฺสาเทโนฺต – ‘‘มา เหว’’นฺติอาทิมาหฯ อยเญฺจตฺถ อธิปฺปาโย – อานนฺท, ตฺวํ มหาปโญฺญ วิสทญาโณ, เตน เต คมฺภีโรปิ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท อุตฺตานโก วิย ขายติ, ตสฺมา – ‘‘มยฺหเมว นุ โข เอส อุตฺตานโก หุตฺวา อุปฏฺฐาติ, อุทาหุ อเญฺญสมฺปี’’ติ มา เอวํ อวจาติฯ

## อปสาทนาวณฺณนา

ยํ ปน วุตฺตํ – ‘‘อปสาเทโนฺต’’ติ, ตตฺถ อยํ อธิปฺปาโย – อานนฺท, ‘‘อถ จ ปน เม อุตฺตา นกุตฺตานโก วิย ขายตี’’ติ มา เหวํ อวจฯ ยทิ หิ เต เอส อุตฺตานกุตฺตานโก วิย ขายติ, กสฺมา ตฺวํ อตฺตโน ธมฺมตาย โสตาปโนฺน นาโหสิ, มยา ทินฺนนเยว ฐตฺวา โสตาปตฺติมคฺคํ ปฏิวิชฺฌ สิฯ อานนฺท, อิทํ นิพฺพานเมว คมฺภีรํ, ปจฺจยาการโร ปน ตว อุตฺตานโก ชาโต, อถ กสฺมา โอฬาริกํ กามราคสํโยชนํ ปฏิฆสํโยชนํ, โอฬาริกํ กามราคานุสยํ ปฏิฆานุสยนฺติ อิเม จตฺตา โร กิเลเส สมุคฺฆาเฏตฺวา สกทาคามิผลํ น สจฺฉิกโรสิ? เตเยว อณุสหคเต จตฺตาโร กิเลเส สมุคฺฆาเฏตฺวา อนาคามิผลํ น สจฺฉิกโรสิ? รูปราคาทีนิ ปญฺจ สํโยชนานิ, ภวราคานุสยํ, มา นานุสยํ, อวิชฺชานุสยนฺติ อิเม อฏฺฐ กิเลเส สมุคฺฆาเฏตฺวา อรหตฺตํ น สจฺฉิกโรสิ?

กสฺมา จ สตสหสฺสกปฺปาธิกํ เอกํ อสเงฺขฺยยฺยํ ปูริตปารมิโน สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานา วิย สาวกปารมิญาณํ นปฺปฏิวิชฺฌสิ? สตสหสฺสกปฺปาธิกานิ เทฺว อสเงฺขฺยยฺยานิ ปูริตปารมิโน ป เจฺจกพุทฺธา วิย จ ปเจฺจกโพธิญาณํ นปฺปฏิวิชฺฌสิ? ยทิ วา เต สพฺพถาว เอส อุตฺตานโก หุตฺ วา อุปฏฺฐาติ, อถ กสฺมา สตสหสฺสกปฺปาธิกานิ จตฺตาริ อฏฺฐ โสฬส วา อสเงฺขฺยยฺยานิ ปูริต ปารมิโน พุทฺธา วิย สพฺพญฺญุตญฺญาณํ น สจฺฉิกโรสิ? กึ อนตฺถิโกสิ เอเตหิ วิเสสาธิคเมหิ, ปสฺส ยาวเญฺจ เต อปรทฺธํ, ตฺวํ นาม สาวโก ปเทสญาเณ ฐิโต อติคมฺภีรํ ปจฺจยาการํ – ‘‘อุตฺ ตานโก เม อุปฏฺฐาตี’’ติ วทสิ, ตสฺส เต อิทํ วจนํ พุทฺธานํ กถาย ปจฺจนีกํ โหติ, น ตาทิเสน นาม ภิกฺขุนา พุทฺธานํ กถาย ปจฺจนีกํ กเถตพฺพนฺติ ยุตฺตเมตํฯ

นนุ มยฺหํ, อานนฺท, อิทํ ปจฺจยาการํ ปฏิวิชฺฌิตุํ วายมนฺตเสฺสว สตสหสฺสกปฺปาธิกานิ จตฺ ตาริ อสเงฺขฺยยฺยานิ อติกฺกนฺตานิ? ปจฺจยาการํ ปฏิวิชฺฌนตฺถาย จ ปน เม อทินฺนํ ทานํ นาม นตฺถิ, อปูริตปารมี นาม นตฺถิฯ ปจฺจยาการํ ปฏิวิชฺฌสฺสามีติ ปน เม นิรุสฺสาหํ วิย มารพลํ วิ ธมนฺตสฺส อยํ มหาปถวี ทฺวงฺคุลมตฺตมฺปิ น กมฺปิ ตถา ปฐมยาเม ปุเพฺพนิวาสํ, มชฺฌิมยาเม ทิพฺพจกฺขุํ สมฺปาเทนฺตสฺสฯ ปจฺฉิมยาเม ปน เม พลวปจฺจูสสมเย – ‘‘อวิชฺชา สงฺขารานํ นวหิ อากาเรหิ ปจฺจโย โหตี’’ติ ทิฏฺฐมเตฺตว ทสสหสฺสิโลกธาตุ อยทณฺฑเกน อาโกฏิตกํสตาลํ วิย วิรวสตํ วิรวสหสฺสํ มุญฺจมานา วาตาหเต ปทุมินิปเณฺณ อุทกพินฺทุ วิย กมฺปิตฺถฯ เอวํ คมฺภี

โร จายํ, อานนฺท, ปฏิจฺจสมุปฺปาโท, คมฺภีราวภาโส จฯ เอตสฺส อานนฺท, ธมฺมสฺส อนนุโพธา…เป…. นาติวตฺตตีติฯ

**เอตสฺส ธมฺมสฺสา**ติ เอตสฺส ปจฺจยธมฺมสฺสฯ **อนนุโพธา**ติ ญาตปริญฺญาวเสน อนนุพุชฺฌนาฯ **อปฺปฏิเวธา**ติ ตีรณปฺปหานปริญฺญาวเสน อปฺปฏิวิชฺฌนาฯ **ตนฺตากุลกชาตา**ติ ตนฺตํ วิย อากุลกชาตาฯ ยถา นาม ทุนฺนิกฺขิตฺตํ มูสิกจฺฉินฺนํ เปสการานํ ตนฺตํ ตหึ ตหึ อากุลํ โหติ, อิทํ อคฺคํ อิทํ มูลนฺติ อเคฺคน วา อคฺคํ มูเลน วา มูลํ สมาเนตุํ ทุกฺกรํ โหติ; เอวเมว สตฺตา อิมสฺมิํ ปจฺจยากาเร ขลิตา อากุลา พฺยากุลา โหนฺติ, น สโกฺกนฺติ ตํปจฺจยาการํ อุชุํ กาตุํฯ ตตฺถ ตนฺตํ ปจฺจตฺตปุริสกาเร ฐตฺวา สกฺกาปิ ภเวยฺย อุชุํ กาตุํ, ฐเปตฺวา ปน เทฺว โพธิสเตฺต อเญฺญ สตฺตา อตฺตโน ธมฺมตาย ปจฺจยาการํ อุชุํ กาตุํ สมตฺถา นาม นตฺถิฯ ยถา ปน อากุลํ ตนฺตํ กญฺชิยํ ทตฺวา โกเจฺฉน ปหตํ ตตฺถ ตตฺถ คุฬกชาตํ โหติ คณฺฐิพทฺธํ, เอวมิเม สตฺตา ปจฺจเยสุ ปกฺขลิตฺวา ปจฺจเย อุชุํ กาตุํ อสโกฺกนฺตา ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิคตวเสน อากุลกชาตา โหนฺติ, คณฺฐิพทฺธาฯ เย หิ เกจิ ทิฏฺฐิคตนิสฺสิตา, สเพฺพ ปจฺจยาการํ อุชุํ กาตุํ อสโกฺกนฺตาเยวฯ

**กุลาคณฺฐิกชาตา**ติ กุลาคณฺฐิกํ วุจฺจติ เปสการกญฺชิยสุตฺตํฯ กุลา นาม สกุณิกา, ตสฺสา กุลาวโกติปิ เอเกฯ ยถา หิ ตทุภยมฺปิ อากุลํ อเคฺคน วา อคฺคํ มูเลน วา มูลํ สมาเนตุํ ทุกฺกรนฺติ ปุริมนเยเนว โยเชตพฺพํฯ

**มุญฺชปพฺพชภูตา**ติ มุญฺชติณํ วิย ปพฺพชติณํ วิย จ ภูตาฯ ยถา ตานิ ติณานิ โกเฏฺฏตฺวา กตรชฺชุ ชิณฺณกาเล กตฺถจิ ปติตํ คเหตฺวา เตสํ ติณานํ อิทํ อคฺคํ, อิทํ มูลนฺติ อเคฺคน วา อคฺคํ มูเลน วา มูลํ สมาเนตุํ ทุกฺกรนฺติฯ ตมฺปิ ปจฺจตฺตปุริสกาเร ฐตฺวา สกฺกา ภเวยฺย อุชุํ กาตุํ, ฐเปตฺวา ปน เทฺว โพธิสเตฺต อเญฺญ สตฺตา อตฺตโน ธมฺมตาย ปจฺจยาการํ อุชุํ กาตุํ สมตฺถา นาม นตฺถิฯ เอวมยํ ปชา ปจฺจยากาเร อุชุํ กาตุํ อสโกฺกนฺตี ทิฏฺฐิคตวเสน คณฺฐิกชาตา หุตฺวา อปายํ ทุคฺคติํ วินิปาตํ สํสารํ นาติวตฺตติฯ

ตตฺถ **อปาโย**ติ นิรยติรจฺฉานโยนิเปตฺติวิสยอสุรกายาฯ สเพฺพปิ หิ เต วฑฺฒิสงฺขาตสฺส อยสฺส อภาวโต – ‘‘อปาโย’’ติ วุจฺจนฺติฯ ตถา ทุกฺขสฺส คติภาวโต **ทุคฺคติฯ** สุขสมุสฺสยโต วินิปติตตฺตา **วินิปาโตฯ** อิตโร ปน –

> ‘‘ขนฺธานญฺจ ปฏิปาฏิ, ธาตุอายตนาน จ;
> อโพฺพจฺฉินฺนํ วตฺตมานา, **สํสาโร**ติ ปวุจฺจตี’’ติฯ

ตํ สพฺพมฺปิ นาติวตฺตติ นาติกฺกมติฯ อถ โข จุติโต ปฏิสนฺธิํ, ปฏิสนฺธิโต จุตินฺติ เอวํ ปุนปฺปุนํ จุติปฏิสนฺธิโย คณฺหนฺตา ตีสุ ภเวสุ จตูสุ โยนีสุ ปญฺจสุ คตีสุ สตฺตสุ วิญฺญาณฏฺฐิตีสุ นวสุ สตฺตาวาเสสุ มหาสมุเทฺท วาตุกฺขิตฺตนาวา วิย ยเนฺตสุ ยุตฺตโคโณ วิย จ ปริพฺภมติเยว ฯ อิติ สพฺพํ เปตํ ภควา อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ อปสาเทโนฺต อาหาติ เวทิตพฺพํฯ

## ปฏิจฺจสมุปฺปาทวณฺณนา

**๙๖**. อิทานิ ยสฺมา อิทํ สุตฺตํ – ‘‘คมฺภีโร จายํ, อานนฺท, ปฏิจฺจสมุปฺปาโท’’ติ จ ‘‘ตนฺตากุลกชาตา’’ติ จ ทฺวีหิเยว ปเทหิ อาพทฺธํ, ตสฺมา – ‘‘คมฺภีโร จายํ, อานนฺท, ปฏิจฺจสมุปฺปาโท’’ติ อิมินา ตาว อนุสนฺธินา ปจฺจยาการสฺส คมฺภีรภาวทสฺสนตฺถํ เทสนํ อารภโนฺต **อตฺถิ อิทปฺปจฺจยา ชรามรณ**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺรายมโตฺถ – อิมสฺส ชรามรณสฺส ปจฺจโย

อิทปฺปจฺจโย, ตสฺมา อิทปฺปจฺจยา อตฺถิ ชรามรณํ, อตฺถิ นุ โข ชรามรณสฺส ปจฺจโย, ยมฺหา ปจฺจยา ชรามรณํ ภเวยฺยาติ เอวํ ปุเฏฺฐน สตา, อานนฺท, ปณฺฑิเตน ปุคฺคเลน ยถา – ''ตํ ชีวํ ตํ สรีร''นฺติ วุตฺเต ฐปนียตฺตา ปณฺหสฺส ตุณฺหี ภวิตพฺพํ โหติ, ''อพฺยากตเมตํ ตถาคเตนา''ติ วา วตฺตพฺพํ โหติ, เอวํ อปฺปฏิปุชฺชิตฺวา, ยถา – ''จกฺขุ สสฺสตํ อสสฺสต''นฺติ วุตฺเต อสสฺสตนฺติ เอกํเสเนว วตฺตพฺพํ โหติ, เอวํ เอกํเสเนว อตฺถีติสฺส วจนียํฯ ปุน กึ ปจฺจยา ชรามรณํ, โก นาม โส ปจฺจโย, ยโต ชรามรณํ โหตีติ วุตฺเต **ชาติปจฺจยา ชรามรณ**นฺติ อิจฺจสฺส วจนียํ, เอวํ วตฺตพฺพํ ภเวยฺยาติ อโตฺถฯ เอส นโย สพฺพปเทสุฯ

**นามรูปปจฺจยา ผโสฺส**ติ อิทํ ปน ยสฺมา สฬายตนปจฺจยาติ วุตฺเต จกฺขุสมฺผสฺสาทีนํ ฉนฺนํ วิปากสมฺผสฺสานํเยว คหณํ โหติ, อิธ จ ''สฬายตนปจฺจยา''ติ อิมินา ปเทน คหิตมฺปิ อ คหิตมฺปิ ปจฺจยุปฺปนฺนวิเสสํ ผสฺสสฺส จ สฬายตนโต อติริตฺตํ อญฺญมฺปิ วิเสสปจฺจยํ ทเสฺสตุกาโม, ตสฺมา วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อิมินา ปน วาเรน ภควตา กึ กถิตนฺติ? ปจฺจยานํ นิทานํ กถิตํฯ อิทญฺหิ สุตฺตํ ปจฺจเย นิชฺชเฏ นิคฺคุมฺเพ กตฺวา กถิตตฺตา **มหานิทาน**นฺติ วุจฺจติฯ

๙๘. อิทานิ เตสํ เตสํ ปจฺจยานํ ตถํ อวิตถํ อนญฺญถํ ปจฺจยภาวํ ทเสฺสตุํ **ชาติปจฺจยา ชรามรณนฺติ อิติ โข ปเนตํ วุตฺต**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปริยาเยนา**ติ การเณนฯ **สเพฺพน สพฺพํ สพฺพถาสพฺพ**นฺติ นิปาตทฺวยเมตํฯ ตสฺสโตฺถ – ''สพฺพากาเรน สพฺพา สเพฺพน สภาเวน สพฺพา ชาติ นาม ยทิ น ภเวยฺยา''ติฯ ภวาทีสุปิ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **กสฺสจี**ติ อนิยมวจนเมตํ, เทวาทีสุ ยสฺส กสฺสจิฯ **กิมฺหิจี**ติ อิทมฺปิ อนิยมวจนเมว, กามภวาทีสุ นวสุ ภเวสุ ยตฺถ กตฺถจิฯ **เสยฺยถิท**นฺติ อนิยมิตนิกฺขิตฺตอตฺถวิภชนเตฺถ นิปาโต, ตสฺสโตฺถ – ''ยํ วุตฺตํ 'กสฺสจิ กิมฺหิจี'ติ, ตสฺส เต อตฺถํ วิภชิสฺสามี''ติฯ อถ นํ วิภชโนฺต – ''เทวานํ วา เทวตฺตายา''ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เทวานํ วา เทวตฺตายา**ติ ยา อยํ เทวานํ เทวภาวาย ขนฺธชาติ, ยาย ขนฺธชาติยา เทวา ''เทวา''ติ วุจฺจนฺติฯ สเจ หิ ชาติ สเพฺพน สพฺพํ นาภวิสฺสาติ อิมินา นเยน สพฺพปเทสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เอตฺถ จ **เทวา**ติ อุปปตฺติเทวาฯ **คนฺธพฺพา**ติ มูลขนฺธาทีสุ อธิวตฺถเทวตาวฯ **ยกฺขา**ติ อมนุสฺสาฯ **ภูตา**ติ เย เกจิ นิพฺพตฺตสตฺตาฯ **ปกฺขิโน**ติ เย เกจิ อฏฺฐิปกฺขา วา จมฺมปกฺขา วา โลมปกฺขา วาฯ **สรีสปา**ติ เย เกจิ ภูมิยํ สรนฺตา คจฺฉนฺติฯ **เตสํ เตส**นฺติ เตสํ เตสํ เทวคนฺธพฺพาทีนํฯ **ตทตฺถายา**ติ เทวคนฺธพฺพาทิภาวายฯ **ชาตินิโรธา**ติ ชาติวิคมา, ชาติอภาวาติ อโตฺถฯ

**เหตู**ติอาทีนิ สพฺพานิปิ การณเววจนานิ เอวฯ การณญฺหิ ยสฺมา อตฺตโน ผลตฺถาย หิโนติ ปวตฺตติ, ตสฺมา ''เหตู''ติ วุจฺจติฯ ยสฺมา ตํ ผลํ นิเทติ – ''หนฺท, นํ คณฺหถา''ติ อเปฺปติ วิย ตสฺมา **นิทานํ**ฯ ยสฺมา ผลํ ตโต สมุเทติ อุปฺปชฺชติ, ตญฺจ ปฏิจฺจ เอติ ปวตฺตติ, ตสฺมา **สมุทโย**ติ จ **ปจฺจโย**ติ จ วุจฺจติฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ อปิ จ **ยทิทํ ชาตี**ติ เอตฺถ **ยทิท**นฺติ นิปาโตฯ ตสฺส สพฺพปเทสุ ลิงฺคานุรูปโต อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อิธ ปน – ''ยา เอสา ชาตี''ติ อ ยมสฺส อโตฺถฯ ชรามรณสฺส หิ ชาติ อุปนิสฺสยโกฏิยา ปจฺจโย โหติฯ

๙๙. ภวปเท – ''กิมฺหิจี''ติ อิมินา โอกาสปริคฺคโห กโตฯ ตตฺถ เหฏฺฐา อวีจิปริยนฺตํ กตฺวา อุปริ ปรนิมฺมิตวสวตฺติเทเว อโนฺตกริตฺวา **กามภโว** เวทิตโพฺพฯ อยํ นโย อุปปตฺติภเวฯ อิธ ปน กมฺมภเว ยุชฺชติฯ โส หิ ชาติยา อุปนิสฺสยโกฏิยาว ปจฺจโย โหติฯ อุปาทานปทาทีสุปิ – ''กิมฺหิจี''ติ อิมินา โอกาสปริคฺคโหว กโตติ เวทิตโพฺพฯ

๑๐๐. **อุปาทานปจฺจยา ภโว**ติ เอตฺถ กามุปาทานํ ติณฺณมฺปิ กมฺมภวานํ ติณฺณญฺจ อุปปตฺติภวานํ ปจฺจโย, ตถา เสสานิปีติ อุปาทานปจฺจยา จตุวีสติภวา เวทิตพฺพาฯ นิปฺปริยาเย

เนตฺถ ทฺวาทส กมฺมภวา ลพฺภนฺติฯ เตสํ อุปาทานานิ สหชาตโกฏฺฐิยาปิ อุปนิสฺสยโกฏฺฐิยาปิ ปจฺจโยฯ

๑๐๑. **รูปตณฺหา**ติ รูปารมฺมเณ ตณฺหาฯ เอส นโย สทฺทตณฺหาทีสุฯ สา ปเนสา ตณฺหา อุปาทานสฺส สหชาตโกฏฺฐิยาปิ อุปนิสฺสยโกฏฺฐิยาปิ ปจฺจโย โหติฯ

๑๐๒. **เอส ปจฺจโย ตณฺหาย, ยทิทํ เวทนา**ติ เอตฺถ วิปากเวทนา ตณฺหาย อุปนิสฺสยโกฏฺฐิยา ปจฺจโย โหติ, อญฺญา อญฺญถาปีติฯ

๑๐๓. เอตฺตาวตา ปน ภควา วฏฺฏมูลภูตํ ปุริมตณฺหํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ เทสนํ, ปิฏฺฐิยํ ปหริตฺวา เกเสสุ วา คเหตฺวา วิรวนฺตํ วิรวนฺตํ มคฺคโต โอกฺกเมนฺโต วิย นวหิ ปเทหิ สมุทาจารตณฺหํ ทเสฺสนฺโต – ‘‘อิติ โข ปเนตํ, อานนฺท, เวทนํ ปฏิจฺจ ตณฺหา’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตณฺหา**ติ เทฺว ตณฺหา เอสนตณฺหา จ, เอสิตตณฺหา จฯ ยาย ตณฺหาย อชปถสงฺกุปถาทีนิ ปฏิปชฺชิตฺวา โภเค เอสติ คเวสติ, อยํ **เอสนตณฺหา** นามฯ ยา เตสุ เอสิเตสุ คเวสิเตสุ ปฏิลเทฺธสุ ตณฺหา, อยํ **เอสิตตณฺหา** นามฯ ตทุภยมฺปิ สมุทาจารตณฺหาย เอว อธิวจนํฯ ตสฺมา ทุวิธาเปสา เวทนํ ปฏิจฺจ ตณฺหา นามฯ **ปริเยสนา** นาม รูปาทิอารมฺมณปริเยสนา, สา หิ ตณฺหาย สติ โหติฯ **ลาโภ**ติ รูปาทิอารมฺมณปฏิลาโภ, โส หิ ปริเยสนาย สติ โหติฯ **วินิจฺฉโย** ปน ญาณตณฺหาทิฏฺฐิวิตกฺกวเสน จตุพฺพิโธฯ ตตฺถ – ‘‘สุขวินิจฺฉยํ ชญฺญา, สุขวินิจฺฉยํ ญตฺวา อชฺฌตฺตํ สุขมนุยุเญฺชยฺยา’’ติ (ม. นิ. ๓.๓๒๓) อยํ **ญาณวินิจฺฉโยฯ** ‘‘วินิจฺฉโยติ เทฺว วินิจฺฉยา – ตณฺหาวินิจฺฉโย จ ทิฏฺฐิวินิจฺฉโย จา’’ติ (มหานิ. ๑๐๒)ฯ เอวํ อาคตานิ อฏฺฐสตตณฺหาวิจริตานิ **ตณฺหาวินิจฺฉโยฯ** ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิโย **ทิฏฺฐิวินิจฺฉโยฯ** ‘‘ฉนฺโท โข, เทวานมินฺท, วิตกฺกนิทาโน’’ติ (ที. นิ. ๒.๓๕๘) อิมสฺมิํ ปน สุตฺเต อิธ วินิจฺฉโยติ วุตฺโต วิตกฺโกเยว อาคโตฯ ลาภํ ลภิตฺวา หิ อิฏฺฐานิฏฺฐํ สุนฺทราสุนฺทรญฺจ วิตเกฺกเนว วินิจฺฉินาติ – ‘‘เอตฺตกํ เม รูปารมฺมณตฺถาย ภวิสฺสติ, เอตฺตกํ สทฺทาทิอารมฺมณตฺถาย, เอตฺตกํ มยฺหํ ภวิสฺสติ, เอตฺตกํ ปรสฺส, เอตฺตกํ ปริภุญฺชิสฺสามิ, เอตฺตกํ นิทหิสฺสามี’’ติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ลาภํ ปฏิจฺจ วินิจฺฉโย’’ติฯ

**ฉนฺทราโค**ติ เอวํ อกุสลวิตเกฺกน วิตกฺกิตวตฺถุสฺมิํ ทุพฺพลราโค จ พลวราโค จ อุปฺปชฺชติ, อิทญฺหิ อิธ ตณฺหาฯ **ฉโนฺท**ติ ทุพฺพลราคสฺสาธิวจนํฯ **อโชฺฌสาน**นฺติ อหํ มมนฺติ พลวสนฺนิฏฺฐานํฯ **ปริคฺคโห**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน ปริคฺคหณกรณํฯ **มจฺฉริย**นฺติ ปเรหิ สาธารณภาวสฺส อสหนตาฯ เตเนวสฺส โปราณา เอวํ วจนตฺถํ วทนฺติ – ‘‘อิทํ อจฺฉริยํ มยฺหเมว โหตุ, มา อเญฺญสํ อจฺฉริยํ โหตูติ ปวตฺตตฺตา มจฺฉริยนฺติ วุจฺจตี’’ติฯ **อารโกฺข**ติ ทฺวารปิทหนมญฺชูสโคปนาทิวเสน สุฏฺฐุ รกฺขณํฯ อธิกโรตีติ **อธิกรณํ,** การณเสฺสตํ นามํฯ **อารกฺขาธิกรณ**นฺติ ภาวนปุํสกํ, อารกฺขเหตูติ อโตฺถฯ ทณฺฑาทานาทีสุ ปรนิเสธนตฺถํ ทณฺฑสฺส อาทานํ **ทณฺฑาทานํฯ** เอกโต ธาราทิโน สตฺถสฺส อาทานํ **สตฺถาทานํฯ กลโห**ติ กายกลโหปิ วาจากลโหปิฯ ปุริโม ปุริโม วิโรโธ **วิคฺคโหฯ** ปจฺฉิโม ปจฺฉิโม **วิวาโทฯ** ตุวํตุวนฺติ อคารววจนํ **ตุวํตุวํฯ**

๑๑๒. อิทานิ ปฏิโลมนเยนาปิ ตํสมุทาจารตณฺหํ ทเสฺสตุํ ปุน – ‘‘อารกฺขาธิกรณ’’นฺติ อารภโนฺต เทสนํ นิวเตฺตสิฯ ตตฺถ **กามตณฺหา**ติ ปญฺจกามคุณิกราควเสน อุปฺปนฺนา รูปาทิตณฺหาฯ **ภวตณฺหา**ติ สสฺสตทิฏฺฐิสหคโต ราโคฯ **วิภวตณฺหา**ติ อุเจฺฉททิฏฺฐิสหคโต ราโคฯ **อิเม เทฺว ธมฺมา**ติ วฏฺฏมูลตณฺหา จ สมุทาจารตณฺหา จาติ อิเม เทฺว ธมฺมาฯ **ทฺวเยนา**ติ ตณฺหาลกฺขณวเสน เอกภาวํ คตาปิ วฏฺฏมูลสมุทาจารวเสน ทฺวีหิ โกฏฺฐาเสหิ เวทนาย เอกสโมสรณา ภวนฺติ, เวทนาปจฺจเยน เอกปจฺจยาติ อโตฺถฯ ติวิธญฺหิ สโมสรณํ โอสรณสโมสรณํ,

สหชาตสโมสรณํ, ปจฺจยสโมสรณญฺจฯ ตตฺถ – ‘‘อถ โข สพฺพานิ ตานิ กามสโมสรณานิ ภวนฺตี’’ติ อิทํ **โอสรณสโมสรณํ** นามฯ ‘‘ฉนฺทมูลกา, อาวุโส, เอเต ธมฺมา ผสฺสสมุทยา เวทนาสโมสรณา’’ติ (อ. นิ. ๘.๘๓) อิทํ **สหชาตสโมสรณํ** นามฯ ‘‘ทฺวเยน เวทนาย เอกสโมสรณา’’ติ อิทํ ปน **ปจฺจยสโมสรณ**นฺติ เวทิตพฺพํฯ

**๑๑๓**. **จกฺขุสมฺผโสฺส**ติ อาทโย สเพฺพ วิปากผสฺสาเยวฯ เตสุ ฐเปตฺวา จตฺตาโร โลกุตฺตรวิปากผเสฺส อวเสสา ทฺวตฺตึส ผสฺสา โหนฺติฯ **ยทิทํ ผโสฺส**ติ เอตฺถ ปน ผโสฺส พหุธา เวทนาย ปจฺจโย โหติฯ

**๑๑๔**. **เยหิ, อานนฺท, อากาเรหี**ติอาทีสุ อาการา วุจฺจนฺติ เวทนาทีนํ อญฺญมญฺญํ อสทิสสภาวาฯ เตเยว สาธุกํ ทสฺสิยมานา ตํ ตํ ลีนมตฺถํ คเมนฺตีติ **ลิงฺคานิฯ** ตสฺส ตสฺส สญฺชานนเหตุโต **นิมิตฺตานิฯ** ตถา ตถา อุทฺทิสิตพฺพโต **อุเทฺทสา** ฯ ตสฺมา อยเมตฺถ อโตฺถ – ‘‘อานนฺท, เยหิ อากาเรหิ…เป…. เยหิ อุเทฺทเสหิ นามกายสฺส นามสมูหสฺส ปญฺญตฺติ โหติ, ยา เอสา จ เวทนาย เวทยิตากาเร เวทยิตลิเงฺค เวทยิตนิมิเตฺต เวทนาติ อุเทฺทเส สติ, สญฺญาย สญฺชานนากาเร สญฺชานนลิเงฺค สญฺชานนนิมิเตฺต สญฺญาติ อุเทฺทเส สติ, สงฺขารานํ เจตนากาเร เจตนาลิเงฺค เจตนานิมิเตฺต เจตนาติ อุเทฺทเส สติ, วิญฺญาณสฺส วิชานนากาเร วิชานนลิเงฺค วิชานนนิมิเตฺต วิญฺญาณนฺติ อุเทฺทเส สติ – ‘อยํ นามกาโย’ติ นามกายสฺส ปญฺญตฺติ โหติฯ เตสุ นามกายปฺปญฺญตฺติเหตูสุ เวทนาทีสุ อาการาทีสุ อสติ อปิ นุ โข รูปกาเย อธิวจนสมฺผโสฺส ปญฺญาเยถ? ยฺวายํ จตฺตาโร ขเนฺธ วตฺถุํ กตฺวา มโนทฺวาเร อธิวจนสมฺผสฺสเววจโน มโนสมฺผโสฺส อุปฺปชฺชติ, อปิ นุ โข โส รูปกาเย ปญฺญาเยถ, ปญฺจ ปสาเท วตฺถุํ กตฺวา กตฺวา อุปฺปเชฺชยฺยา’’ติฯ อถ อายสฺมา อานโนฺท อมฺพรุเกฺข อสติ ชมฺพุรุกฺขโต อมฺพปกฺกสฺส อุปฺปตฺตึ วิย รูปกายโต ตสฺส อุปฺปตฺตึ อสมฺปฎิจฺฉโนฺต **โน เหตํ ภเนฺต**ติ อาหฯ

ทุติยปเญฺห รุปฺปนาการรุปฺปนลิงฺครุปฺปนนิมิตฺตวเสน รูปนฺติ อุเทฺทสวเสน จ อาการาทีนํ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ปฎิฆสมฺผโสฺส**ติ สปฺปฎิฆํ รูปกฺขนฺธํ วตฺถุํ กตฺวา อุปฺปชฺชนกสมฺผโสฺสฯ อิธาปิ เถโร ชมฺพุรุเกฺข อสติ อมฺพรุกฺขโต ชมฺพุปกฺกสฺส อุปฺปตฺตึ วิย นามกายโต ตสฺส อุปฺปตฺตึ อสมฺปฎิจฺฉโนฺต ‘‘โน เหตํ ภเนฺต’’ติ อาหฯ

ตติยปโญฺห อุภยวเสเนว วุโตฺตฯ ตตฺร เถโร อากาเส อมฺพชมฺพุปกฺกานํ อุปฺปตฺตึ วิย นามรูปาภาเว ทฺวินฺนมฺปิ ผสฺสานํ อุปฺปตฺตึ อสมฺปฎิจฺฉโนฺต ‘‘โน เหตํ ภเนฺต’’ติ อาหฯ

เอวํ ทฺวินฺนํ ผสฺสานํ วิสุํ วิสุํ ปจฺจยํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ทฺวินฺนมฺปิ เตสํ อวิเสสโต นามรูปปจฺจยตํ ทเสฺสตุํ – ‘‘เยหิ อานนฺท อากาเรหี’’ติ จตุตฺถํ ปญฺหํ อารภิฯ **ยทิทํ นามรูป**นฺติ ยํ อิทํ นามรูปํ, ยํ อิทํ ฉสุปิ ทฺวาเรสุ นามรูปํ, เอเสว เหตุ เอเสว ปจฺจโยติ อโตฺถฯ จกฺขุทฺวาราทีสุ หิ จกฺขาทีนิ เจว รูปารมฺมณาทีนิ จ รูปํ, สมฺปยุตฺตกา ขนฺธา นามนฺติ เอวํ ปญฺจวิโธปิ โส ผโสฺส นามรูปปจฺจยาว ผโสฺสฯ มโนทฺวาเรปิ หทยวตฺถุเญฺจว ยญฺจ รูปํ อารมฺมณํ โหติ, อิทํ รูปํฯ สมฺปยุตฺตธมฺมา เจว ยญฺจ อรูปํ อารมฺมณํ โหติ, อิทํ อรูปํ นามฯ เอวํ มโนสมฺผโสฺสปิ นามรูปปจฺจยา ผโสฺสติ เวทิตโพฺพฯ นามรูปํ ปนสฺส พหุธา ปจฺจโย โหติฯ

**๑๑๕**. **น โอกฺกมิสฺสถา**ติ ปวิสิตฺวา ปวตฺตมานํ วิย ปฎิสนฺธิวเสน น วตฺติสฺสถฯ **สมุจฺจิสฺสถา**ติ ปฎิสนฺธิวิญฺญาเณ อสติ อปิ นุ โข สุทฺธํ อวเสสํ นามรูปํ อโนฺตมาตุกุจฺฉิสฺมึ กลลาทิภาเวน สมุจฺจิตํ มิสฺสกภูตํ หุตฺวา วตฺติสฺสถฯ **โอกฺกมิตฺวา โวกฺกมิสฺสถา**ติ ปฎิสนฺธิวเสน โอกฺกมิตฺวา จุติวเสน โวกฺกมิสฺสถ, นิรุชฺฌิสฺสถาติ อโตฺถฯ โส ปนสฺส นิโรโธ น ตเสฺสว จิตฺ

ตสฺส นิโรเธน, น ตโต ทุติยตติยานํ นิโรเธน โหติฯ ปฏิสนฺธิจิเตฺตน หิ สทฺธึ สมุฎฺฐิตานิ สมตึส กมฺมชรูปานิ นิพฺพตฺตนฺติฯ เตสุ ปน ฐิเตสุเยว โสฬส ภวงฺคจิตฺตานิ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติฯ เอตสฺมึ อนฺตเร คหิตปฏิสนฺธิกสฺส ทารกสฺส วา มาตุยา วา ปนสฺส อนฺตราโย นตฺถิฯ อยญฺหิ **อโนกาโส** นามฯ สเจ ปน ปฏิสนฺธิจิเตฺตน สทฺธึ สมุฏฺฐิตรูปานิ สตฺตรสมสฺส ภวงฺคสฺส ปจฺจยํ ทาตุํ สโกฺกนฺติ, ปวตฺติ ปวตฺตติ, ปเวณี ฆฏิยติฯ สเจ ปน น สโกฺกนฺติ, ปวตฺติ นปฺปวตฺตติ, ปเวณี น ฆฏิยติ, **โวกฺกมติ** นาม โหติฯ ตํ สนฺธาย ‘‘โอกฺกมิตฺวา โวกฺกมิสฺสถา’’ติ วุตฺตํฯ

**อิตฺถตฺตายา**ติ อิตฺถภาวาย, เอวํ ปริปุณฺณปญฺจกฺขนฺธภาวายาติ อโตฺถฯ **ทหรเสฺสว สโต**ติ มนุทสฺส พาลเสฺสว สนฺตสฺสฯ **โวจฺฉิชฺชิสฺสถา**ติ อุปจฺฉิชฺชิสฺสถ **วุฑฺฒึ วิรูฬฺหึ เวปุลฺล**นฺติ วิญฺญาเณ อุปจฺฉิเนฺน สุทฺธํ นามรูปเมว อุฎฺฐหิตฺวา ปฐมวยวเสน วุฑฺฒึ, มชฺฌิมวยวเสน วิรูฬฺหึ, ปจฺฉิมวยวเสน เวปุลฺลํ อปิ นุ โข อาปชฺชิสฺสถาติฯ ทสวสฺสวีสติวสฺสวสฺสสตวสฺสสหสฺสสมฺปาปเนน วา อปิ นุ โข วุฑฺฒึ วิรูฬฺหึ เวปุลฺลํ อาปชฺชิสฺสถาติ อโตฺถฯ

**ตสฺมาติหานนฺทา**ติ ยสฺมา มาตุกุจฺฉิยํ ปฏิสนฺธิคฺคหเณปิ กุจฺฉิวาเสปิ กุจฺฉิโต นิกฺขมเนปิ, ปวตฺติยํ ทสวสฺสาทิกาเลปิ วิญฺญาณเมวสฺส ปจฺจโย, ตสฺมา เอเสว เหตุ เอส ปจฺจโย นามรูปสฺส, ยทิทํ วิญฺญาณํฯ ยถา หิ ราชา อตฺตโน ปริสํ นิคฺคณฺหโนฺต เอวํ วเทยฺย – ‘‘ตฺวํ อุปราชา, ตฺวํ เสนาปตีติ เกน กโต นนุ มยา กโต, สเจ หิ มยิ อกโรเนฺต ตฺวํ อตฺตโน ธมฺมตาย อุปราชา วา เสนาปติ วา ภเวยฺยาสิ, ชาเนยฺยาม โว พล’’นฺติ; เอวเมว วิญฺญาณํ นามรูปสฺส ปจฺจโย โหติฯ อตฺถโต เอวํ นามรูปํ วทติ วิย ‘‘ตฺวํ นามํ, ตฺวํ รูปํ, ตฺวํ นามรูปํ นามาติ เกน กตํ, นนุ มยา กตํ, สเจ หิ มยิ ปุเรจาริเก หุตฺวา มาตุกุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธึ อคณฺหเนฺต ตฺวํ นามํ วา รูปํ วา นามรูปํ วา ภเวยฺยาสิ, ชาเนยฺยาม โว พล’’นฺติฯ ตํ ปเนตํ วิญฺญาณํ นามรูปสฺส พหุธา ปจฺจโย โหติฯ

**๑๑๖**. **ทุกฺขสมุทยสมฺภโว**ติ ทุกฺขราสิสมฺภโวฯ **ยทิทํ นามรูป**นฺติ ยํ อิทํ นามรูปํ, เอเสว เหตุ เอส ปจฺจโยฯ ยถา หิ ราชปุริสา ราชานํ นิคฺคณฺหโนฺต เอวํ วเทยฺยุํ – ‘‘ตฺวํ ราชาติ เกน กโต, นนุ มยา กโต, สเจ หิ มยิ อุปราชฎฺฐาเน, มยิ เสนาปติฎฺฐาเน อติฎฺฐเนฺต ตฺวํ เอกโกว ราชา ภเวยฺยาสิ, ปเสฺสยฺยาม เต ราชภาว’’นฺติ; เอวเมว นามรูปมฺปิ อตฺถโต เอวํ วิญฺญาณํ วทติ วิย ‘‘ตฺวํ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณนฺติ เกน กตํ, นนุ อเมฺหหิ กตํ, สเจ หิ ตฺวํ ตโย ขเนฺธ หทยวตฺถุญฺจ อนิสฺสาย ปฏิสนฺธิวิญฺญาณํ นาม ภเวยฺยาสิ, ปเสฺสยฺยาม เต ปฏิสนฺธิวิญฺญาณภาว’’นฺติฯ ตญฺจ ปเนตํ นามรูปํ วิญฺญาณสฺส พหุธา ปจฺจโย โหติฯ

**เอตฺตาวตา โข**ติ วิญฺญาเณ นามรูปสฺส ปจฺจเย โหเนฺต, นามรูเป วิญฺญาณสฺส ปจฺจเย โหเนฺต, ทฺวีสุ อญฺญมญฺญปจฺจยวเสน ปวเตฺตสุ เอตฺตเกน ชาเยถ วา…เป.… อุปปเชฺชถ วา, ชาติอาทโย ปญฺญาเยยฺยุํ อปราปรํ วา จุติปฏิสนฺธิโยติฯ

**อธิวจนปโถ**ติ ‘‘สิริวฑฺฒโก ธนวฑฺฒโก’’ติอาทิกสฺส อตฺถํ อทิสฺวา วจนมตฺตเมว อธิกิจฺจ ปวตฺตสฺส โวหารสฺส ปโถฯ **นิรุตฺติปโถ**ติ สรตีติ สโต, สมฺปชานาตีติ สมฺปชาโนติอาทิกสฺส การณาปเทสวเสน ปวตฺตสฺส โวหารสฺส ปโถฯ **ปญฺญตฺติปโถ**ติ – ‘‘ปณฺฑิโต พฺยโตฺต เมธาวี นิปุโณ กตปรปฺปวาโท’’ติอาทิกสฺส นานปฺปการโต ญาปนวเสน ปวตฺตสฺส โวหารสฺส ปโถฯ อิติ ตีหิ ปเทหิ อธิวจนาทีนํ วตฺถุภูตา ขนฺธาว กถิตาฯ **ปญฺญาวจร**นฺติ ปญฺญาย อวจริตพฺพํ ชานิตพฺพํฯ **วฎฺฎํ วตฺตตี**ติ สํสารวฎฺฎํ วตฺตติฯ **อิตฺถตฺต**นฺติ อิตฺถํภาโว, ขนฺธปญฺจกเสฺสตํ นามํฯ **ปญฺญาปนายา**ติ นามปญฺญตฺตตฺถายฯ ‘‘เวทนา สญฺญา’’ติอาทินา นามปญฺญตฺตตฺถาย, ขนฺธปญฺจกมฺปิ เอตฺตาวตา ปญฺญายตีติ อโตฺถฯ **ยทิทํ นามรูปํ สห**

**วิญฺญาเณนา**ติ ยํ อิทํ นามรูปํ สห วิญฺญาเณน อญฺญมญฺญปจฺจยตาย ปวตฺตติ, เอตฺตาวตาติ วุตฺตํ โหติฯ อิทเญฺหตฺถ นิยฺยาติตวจนํฯ

## อตฺตปญฺญตฺติวณฺณนา

**๑๑๗**. อิติ ภควา – ‘‘คมฺภีโร จายํ, อานนฺท, ปฏิจฺจสมุปฺปาโท, คมฺภีราวภาโส จา’’ติ ปทสฺส อนุสนฺธึ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ‘‘ตนฺตากุลกชาตา’’ติ ปทสฺส อนุสนฺธึ ทเสฺสโนฺต ‘‘กิตฺตาวตา จา’’ติอาทิกํ เทสนํ อารภิฯ ตตฺถ **รูปึ วา หิ, อานนฺท, ปริตฺตํ อตฺตาน**นฺติอาทีสุ โย อวฑฺฒิตํ กสิณนิมิตฺตํ อตฺตาติ คณฺหาติ, โส รูปึ ปริตฺตํ ปญฺญเปติฯ โย ปน นานากสิณลาภี โหติ, โส ตํ กทาจิ นีโล, กทาจิ ปีตโกติ ปญฺญเปติฯ โย วฑฺฒิตํ กสิณนิมิตฺตํ อตฺตาติ คณฺหาติ, โส รูปึ อนนฺตํ ปญฺญเปติฯ โย วา ปน อวฑฺฒิตํ กสิณนิมิตฺตํ อุคฺฆาเฏตฺวา นิมิตฺตผุฎฺฐกาสํ วา ตตฺถ ปวเตฺต จตฺตาโร ขเนฺธ วา เตสุ วิญฺญาณมตฺตเมว วา อตฺตาติ คณฺหาติ, โส อรูปึ ปริตฺตํ ปญฺญเปติฯ โย วฑฺฒิตํ นิมิตฺตํ อุคฺฆาเฏตฺวา นิมิตฺตผุฎฺฐกาสํ วา ตตฺถ ปวเตฺต จตฺตาโร ขเนฺธ วา เตสุ วิญฺญาณมตฺตเมว วา อตฺตาติ คณฺหาติ, โส อรูปึ อนนฺตํ ปญฺญเปติฯ

**๑๑๘**. **ตตฺรานนฺทา**ติ เอตฺถ **ตตฺรา**ติ เตสุ จตูสุ ทิฎฺฐิคติเกสุฯ **เอตรหิ วา**ติ อิทาเนว, น อิโต ปรํฯ อุเจฺฉทวเสเนตํ วุตฺตํฯ **ตตฺถภาวิํ วา**ติ ตตฺถ วา ปรโลเก ภาวิํฯ สสฺสตวเสเนตํ วุตฺตํฯ **อตถํ วา ปน สนฺต**นฺติ อตถสภาวํ สมานํฯ **ตถตฺตายา**ติ ตถภาวายฯ **อุปกเปฺปสฺสามี**ติ สมฺปาเทสฺสามิฯ อิมินา วิวาทํ ทเสฺสติฯ อุเจฺฉทวาที หิ ‘‘สสฺสตวาทิโน อตฺตานํ อตถํ อนุเจฺฉทสภาวมฺปิ สมานํ ตถตฺถาย อุเจฺฉทสภาวาย อุปกเปฺปสฺสามิ, สสฺสตวาทญฺจ ชานาเปตฺวา อุเจฺฉทวาทเมว นํ คาเหสฺสามี’’ติ จิเนฺตติฯ สสฺสตวาทีปิ ‘‘อุเจฺฉทวาทิโน อตฺตานํ อตถํ อสสฺสตสภาวมฺปิ สมานํ ตถตฺถาย สสฺสตภาวาย อุปกเปฺปสฺสามิ, อุเจฺฉทวาทญฺจ ชานาเปตฺวา สสฺสตวาทเมว นํ คาเหสฺสามี’’ติ จิเนฺตติฯ

**เอวํ สนฺตํ โข**ติ เอวํ สมานํ รูปึ ปริตฺตํ อตฺตานํ ปญฺญเปนฺตนฺติ อโตฺถฯ **รูปิ**นฺติ รูปกสิณลาภิํฯ **ปริตฺตตฺตานุทิฎฺฐิ อนุเสตี**ติ ปริโตฺต อตฺตาติ อยํ ทิฎฺฐิ อนุเสติ, สา ปน น วลฺลิ วิย จ ลตา วิย จ อนุเสติฯ อปฺปหีนเฎฺฐน อนุเสตีติ เวทิตโพฺพฯ **อิจฺจาลํ วจนายา**ติ ตํ ปุคฺคลํ เอวรูปา ทิฎฺฐิ อนุเสตีติ วตฺตุํ ยุตฺตํฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ

**อรูปิ**นฺติ เอตฺถ ปน อรูปกสิณลาภิํ, อรูปกฺขนฺธโคจรํ วาติ เอวมโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ เอตฺตาวตา ลาภิโน จตฺตาโร, เตสํ อเนฺตวาสิกา จตฺตาโร, ตกฺกิกา จตฺตาโร, เตสํ อเนฺตวาสิกา จตฺตาโรติ อฎฺฐโต โสฬส ทิฎฺฐิคติกา ทสฺสิตา โหนฺติฯ

## นอตฺตปญฺญตฺติวณฺณนา

**๑๑๙**. เอวํ เย อตฺตานํ ปญฺญเปนฺติ, เต ทเสฺสตฺวา อิทานิ เย น ปญฺญเปนฺติ, เต ทเสฺสตุํ – ‘‘กิตฺตาวตา จ อานนฺทา’’ติอาทิมาหฯ เก ปน น ปญฺญเปนฺติ? สเพฺพ ตาว อริยปุคฺคลา น ปญฺญเปนฺติฯ เย จ พหุสฺสุตา ติปิฎกธรา ทฺวิปิฎกธรา เอกปิฎกธรา, อนฺตมโส เอกนิกายมฺปิ สาธุกํ วินิจฺฉินิตฺวา อุคฺคหิตธมฺมกถิโกปิ อารทฺธวิปสฺสโกปิ ปุคฺคโล, เต น ปญฺญเปนฺติเยวฯ เอเตสญฺหิ ปฎิภาคกสิเณ ปฎิภาคกสิณมิเจฺจว ญาณํ โหติฯ อรูปกฺขเนฺธสุ จ อรูปกฺขนฺธา อิเจฺจวฯ

## อตฺตสมนุปสฺสนาวณฺณนา

**๑๒๑**. เอวํ เย น ปญฺญเปนฺติ, เต ทเสฺสตฺวา อิทานิ เย เต ปญฺญเปนฺติ, เต ยสฺมา ทิฏฺฐิวเสน สมนุปสฺสิตฺวา ปญฺญเปนฺติ, สา จ เนสํ สมนุปสฺสนา วีสติวตฺถุกาย สกฺกายทิฏฺฐิยา อปฺปหีนตฺตา โหติ, ตสฺมา ตํ วีสติวตฺถุกํ สกฺกายทิฏฺฐึ ทเสฺสตุํ ปุน **กิตฺตาวตา จ อานนฺทา**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **เวทนํ วา หี**ติ อิมินา เวทนากฺขนฺธวตฺถุกา สกฺกายทิฏฺฐิ กถิตาฯ **อปฺปฏิสํเวทโน เม อตฺตา**ติ อิมินา รูปกฺขนฺธวตฺถุกาฯ **อตฺตา เม เวทิยติ, เวทนาธมฺโม หิ เม อตฺตา**ติ อิมินา สญฺญาสงฺขารวิญฺญาณกฺขนฺธวตฺถุกา ฯ อิทญฺหิ ขนฺธตฺตยํ เวทนาสมฺปยุตฺตตฺตา เวทิยติฯ เอตสฺส จ เวทนาธมฺโม อวิปฺปยุตฺตสภาโวฯ

**๑๒๒**. อิทานิ ตตฺถ โทสํ ทเสฺสนฺโต – ‘‘ตตฺรานนฺทา’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตตฺรา**ติ เตสุ ตีสุ ทิฏฺฐิคติเกสุฯ **ยสฺมึ, อานนฺท, สมเย**ติอาทิ โย โย ยํ ยํ เวทนํ อตฺตาติ สมนุปสฺสติ, ตสฺส ตสฺส อตฺตโน กทาจิ ภาวํ, กทาจิ อภาวนฺติ เอวมาทิโทสทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ

**๑๒๓**. อนิจฺจาทีสุ หุตฺวา อภาวโต **อนิจฺจาฯ** เตหิ เตหิ การเณหิ สงฺคมฺม สมาคมฺม กตาติ **สงฺขตาฯ** ตํ ตํ ปจฺจยํ ปฏิจฺจ สมฺมา การเณเนว อุปฺปนฺนาติ **ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนาฯ ขโย**ติ อาทิ สพฺพํ ภงฺคสฺส เววจนํฯ ยญฺหิ ภิชฺชติ, ตํ ขิยติปิ วยติปิ วิรชฺฌติปิ นิรุชฺฌติปิ, ตสฺมา **ขยธมฺมา**ติอาทิ วุตฺตํฯ

**พฺยคา เม**ติ วิอคาติ พฺยคา, วิคโต นิรุทฺโธ เม อตฺตาติ อโตฺถฯ กึ ปน เอกเสฺสว ตีสุปิ กาเลสุ – ‘‘เอโส เม อตฺตา’’ติ โหตีติ, กึ ปน น ภวิสฺสติ? ทิฏฺฐิคติกสฺส หิ ถุสราสิมฺหิ นิกฺขิตฺตขาณุกเสฺสว นิจฺจลตา นาม นตฺถิ, วนมกฺกโฏ วิย อญฺญํ คณฺหาติ, อญฺญํ มุญฺจติฯ **อนิจฺจสุขทุกฺขโวกิณฺณ**นฺติ วิเสเสน ตํ ตํ เวทนํ อตฺตาติ สมนุปสฺสโนฺต อนิจฺจเญฺจว สุขญฺจ ทุกฺขญฺจ อตฺตานํ สมนุปสฺสติ อวิเสเสน เวทนํ อตฺตาติ สมนุปสฺสโนฺต โวกิณฺณํ อุปฺปาทวยธมฺมํ อตฺตานํ สมนุปสฺสติฯ เวทนา หิ ติวิธา เจว อุปฺปาทวยธมฺมา จ, ตเญฺจส อตฺตาติ สมนุปสฺสติฯ อิจฺจสฺส อนิโจฺจ เจว อตฺตา อาปชฺชติ, เอกกฺขเณ จ พหูนํ เวทนานํ อุปฺปาโทฯ ตํ โข ปเนส อนิจฺจํ อตฺตานํ อนุชานาติ, น เอกกฺขเณ พหูนํ เวทนานํ อุปฺปตฺติ อตฺถิฯ อิมมตฺถํ สนฺธาย – ‘‘ตสฺมาติหานนฺท, เอเตนเปตํ นกฺขมติ ‘เวทนา เม อตฺตา’ติ สมนุปสฺสิตุ’’นฺติ วุตฺตํฯ

**๑๒๔**. **ยตฺถ ปนาวุโส**ติ ยตฺถ สุทฺธรูปกฺขเนฺธ สพฺพโส เวทยิตํ นตฺถิฯ **อปิ นุ โข ตตฺถา**ติ อปิ นุ โข ตสฺมึ เวทนาวิรหิเต ตาลวเณฺฏ วา วาตปาเน วา อสฺมีติ เอวํ อหํกาโร อุปฺปเชฺชยฺยาติ อโตฺถฯ **ตสฺมาติหานนฺทา**ติ ยสฺมา สุทฺธรูปกฺขโนฺธ อุฏฺฐาย อหมสฺมีติ น วทติ, ตสฺมา เอเตนปิ เอตํ นกฺขมตีติ อโตฺถฯ **อปิ นุ โข ตตฺถ อยมหมสฺมีติ สิยา**ติ อปิ นุ โข เตสุ เวทนาธเมฺมสุ ตีสุ ขเนฺธสุ เอกธโมฺมปิ อยํ นาม อหมสฺมีติ เอวํ วตฺตโพฺพ สิยาฯ อถ วา เวทนานิโรธา สเหว เวทนาย นิรุเทฺธสุ เตสุ ตีสุ ขเนฺธสุ อปิ นุ โข อยมหมสฺมีติ วา อหมสฺมีติ วา อุปฺปเชฺชยฺยาติ อโตฺถฯ อถายสฺมา อานโนฺท สสวิสาณสฺส ติขิณภาวํ วิย ตํ อสมฺปฏิจฺฉโนฺต **โน เหตํ ภเนฺต**ติ อาหฯ

เอตฺตาวตา กึ กถิตํ โหติ? วฏฺฏกถา กถิตา โหติฯ ภควา หิ วฏฺฏกถํ กเถโนฺต กตฺถจิ อวิชฺชาสีเสน กเถสิ, กตฺถจิ ตณฺหาสีเสน, กตฺถจิ ทิฏฺฐิสีเสนฯ ตตฺถ ‘‘ปุริมา, ภิกฺขเว, โกฏิ นปฺปญฺญายติ อวิชฺชาย, ‘อิโต ปุเพฺพ อวิชฺชา นาโหสิ, อถ ปจฺฉา สมภวี’ติฯ เอวญฺจิทํ, ภิกฺขเว, วุจฺจติฯ อถ จ ปน ปญฺญายติ อิทปฺปจฺจยา อวิชฺชา’’ติ (อ. นิ. ๑๐.๖๑) เอวํ อวิชฺชาสีเสน กถิตาฯ ‘‘ปุริมา, ภิกฺขเว, โกฏิ นปฺปญฺญายติ ภวตณฺหาย, ‘อิโต ปุเพฺพ ภวตณฺหา นาโห

สิ, อถ ปจฺฉา สมภวี’ติฯ เอวญฺจิทํ, ภิกฺขเว, วุจฺจติฯ อถ จ ปน ปญฺญายติ อิทปฺปจฺจยา ภวตณฺหา’’ติ (อ. นิ. ๑๐.๖๒) เอวํ ตณฺหาสีเสน กถิตาฯ ‘‘ปุริมา, ภิกฺขเว, โกฏิ นปฺปญฺญายติ ภวทิฏฺฐิยา, ‘อิโต ปุพฺเพ ภวทิฏฺฐิ นาโหสิ, อถ ปจฺฉา สมภวี’ติ, เอวญฺจิทํ, ภิกฺขเว, วุจฺจติฯ อถ จ ปน ปญฺญายติ อิทปฺปจฺจยา ภวทิฏฺฐี’’ติ เอวํ ทิฏฺฐิสีเสน กถิตาฯ อิธาปิ ทิฏฺฐิสีเสเนว กถิตาฯ

ทิฏฺฐิคติโก หิ สุขาทิเวทนํ อตฺตาติ คเหตฺวา อหงฺการมมงฺการปรามาสวเสน สพฺพภวโยนิคติ – วิญฺญาณฏฺฐิติสตฺตาวาเสสุ ตโต ตโต จวิตฺวา ตตฺถ ตตฺถ อุปปชฺชนฺโต มหาสมุทฺเท วาตุกฺขิตฺตนาวา วิย สตตํ สมิตํ ปริพฺภมติ, วฏฺฏโต สีสํ อุกฺขิปิตุํเยว น สกฺโกติฯ

**๑๒๖**. อิติ ภควา ปจฺจยาการมูฬฺหสฺส ทิฏฺฐิคติกสฺส เอตฺตเกน กถามคฺเคน วฏฺฏํ กเถตฺวา อิทานิ วิวฏฺฏํ กเถนฺโต **ยโต โข ปน, อานนฺท, ภิกฺขู**ติอาทิมาหฯ

ตญฺจ ปน วิวฏฺฏกถํ ภควา เทสนาสุ กุสลตฺตา วิสฺสฏฺฐกมฺมฏฺฐานํ นวกมฺมาทิวเสน วิกฺขิตฺตปุคฺคลํ อนามสิตฺวา การกสฺส สติปฏฺฐานวิหาริโน ปุคฺคลสฺส วเสน อารภนฺโต **เนว เวทนํ อตฺตานํ สมนุปสฺสตี**ติอาทิมาหฯ เอวรูโป หิ ภิกฺขุ – ‘‘ยํ กิญฺจิ รูปํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อชฺฌตฺตํ วา พหิทฺธา วา โอฬาริกํ วา สุขุมํ วา หีนํ วา ปณีตํ วา ยํ ทูเร วา สนฺติเก วา, สพฺพํ รูปํ อนิจฺจโต ววตฺถเปติ, เอกํ สมฺมสนํฯ ทุกฺขโต ววตฺถเปติ, เอกํ สมฺมสนํฯ อนตฺตโต ววตฺถเปติ, เอกํ สมฺมสน’’นฺติอาทินา นเยน วุตฺตสฺส สมฺมสนญาณสฺส วเสน สพฺพธมฺเมสุ ปวตฺตตฺตา เนว เวทนํ อตฺตาติ สมนุปสฺสติ, น อญฺญํ, โส เอวํ อสมนุปสฺสนฺโต น กิญฺจิ โลเก อุปาทิยตีติ ขนฺธโลกาทิเภเท โลเก รูปาทีสุ ธมฺเมสุ กิญฺจิ เอกธมฺมมฺปิ อตฺตาติ วา อตฺตนิยนฺติ วา น อุปาทิยติฯ

**อนุปาทิยํ น ปริตสฺสตี**ติ อนุปาทิยนฺโต ตณฺหาทิฏฺฐิมานปริตสฺสนายาปิ น ปริตสฺสติฯ **อปริตสฺส**นฺติ อปริตสฺสมาโนฯ **ปจฺจตฺตํเยว ปรินิพฺพายตี**ติ อตฺตนาว กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพายติฯ เอวํ ปรินิพฺพุตสฺส ปนสฺส ปจฺจเวกฺขณาปวตฺติทสฺสนตฺถํ **ขีณา ชาตี**ติอาทิ วุตฺตํฯ

**อิติ สา ทิฏฺฐี**ติ ยา ตถาวิมุตฺตสฺส อรหโต ทิฏฺฐิ, สา เอวํ ทิฏฺฐิฯ ‘‘อิติสฺส ทิฏฺฐี’’ติปิ ปาโฐฯ โย ตถาวิมุตฺโต อรหา, เอวมสฺส ทิฏฺฐีติ อโตฺถฯ **ตทกลฺล**นฺติ ตํ น ยุตฺตํฯ กสฺมา? เอวญฺหิ สติ – ‘‘อรหา น กิญฺจิ ชานาตี’’ติ วุตฺตํ ภเวยฺย, เอวํ ญตฺวา วิมุตฺตญฺจ อรหนฺตํ ‘‘น กิญฺจิ ชานาตี’’ติ วตฺตุํ น ยุตฺตํฯ เตเนว จตุนฺนมฺปิ นยานํ อวสาเน – ‘‘ตํ กิสฺส เหตู’’ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **ยาวตา อานนฺท อธิวจน**นฺติ ยตฺตโก อธิวจนสงฺขาโต โวหาโร อตฺถิฯ **ยาวตา อธิวจนปโถ**ติ ยตฺตโก อธิวจนสฺส ปโถ, ขนฺธา อายตนานิ ธาตุโย วา อตฺถิฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ **ปญฺญาวจร**นฺติ ปญฺญาย อวจริตพฺพํ ขนฺธปญฺจกํฯ **ตทภิญฺญา**ติ ตํ อภิชานิตฺวาฯ เอตฺตเกน ภควตา กึ ทสฺสิตํ? ตนฺตากุลปทเสฺสว อนุสนฺธิ ทสฺสิโตฯ

### สตฺตวิญฺญาณฏฺฐิติวณฺณนา

**๑๒๗**. อิทานิ โย – ‘‘น ปญฺญเปตี’’ติ วุโตฺต, โส ยสฺมา คจฺฉนฺโต คจฺฉนฺโต อุภโตภาควิมุโตฺต นาม โหติฯ โย จ – ‘‘น สมนุปสฺสตี’’ติ วุโตฺต, โส ยสฺมา คจฺฉนฺโต คจฺฉนฺโต ปญฺญาวิ

มุโตฺต นาม โหติฯ ตสฺมา เตสํ เหฏฺฐา วุตฺตานํ ทฺวินฺนํ ภิกฺขูนํ นิคมนญฺจ นามญฺจ ทเสฺสตุํ **สตฺต โข อิมานนฺท วิญฺญาณฏฺฐิติโย**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **สตฺตา**ติ ปฏิสนฺธิวเสน วุตฺตา, อารมฺมณวเสน สงฺคีติสุตฺเต (ที. นิ. ๓.๓๑๑) วุตฺตา จตโสฺส อาคมิสฺสนฺติฯ วิญฺญาณํ ติฏฺฐติ เอตฺถาติ **วิญฺญาณฏฺฐิติ,** วิญฺญาณปติฏฺฐานเสฺสตํ อธิวจนํฯ **เทฺว จ อายตนานี**ติ เทฺว นิวาสฏฺฐานานิฯ นิวาสฏฺฐานญฺหิ อิธายตนนฺติ อธิเปฺปตํฯ เตเนว วกฺขติ – ‘‘อสญฺญสตฺตายตนํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนเมว ทุติย’’นฺติฯ กสฺมา ปเนตํ สพฺพํ คหิตนฺติ? วฏฺฏปริยาทานตฺถํฯ วฏฺฏญฺหิ น สุทฺธวิญฺญาณฏฺฐิติวเสน สุทฺธายตนวเสน วา ปริยาทานํ คจฺฉติ, ภวโยนิคติสตฺตาวาสวเสน ปน คจฺฉติ, ตสฺมา สพฺพเมตํ คหิตํฯ

อิทานิ อนุกฺกเมน ตมตฺถํ วิภชโนฺต **กตมา สตฺตา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เสยฺยถาปี**ติ นิทสฺสนเตฺถ นิปาโต, ยถา มนุสฺสาติ อโตฺถฯ อปริมาเณสุ หิ จกฺกวาเฬสุ อปริมาณานํ มนุสฺสานํ วณฺณสณฺฐานาทิวเสน เทฺวปิ เอกสทิสา นตฺถิฯ เยปิ หิ กตฺถจิ ยมกภาตโร วเณฺณน วา สณฺฐาเนน วา เอกสทิสา โหนฺติ, เตสมฺปิ อาโลกิตวิโลกิตกถิตหสิตคมนฐานาทีหิ วิเสโส โหติเยวฯ ตสฺมา **นานตฺตกายา**ติ วุตฺตาฯ ปฏิสนฺธิสญฺญา ปน เนสํ ติเหตุกาปิ ทฺวิเหตุกาปิ อเหตุกาปิ โหนฺติ, ตสฺมา **นานตฺตสญฺญิโน**ติ วุตฺตาฯ **เอกเจฺจ จ เทวา**ติ ฉ กามาวจรเทวาฯ เตสุ หิ เกสญฺจิ กาโย นีโล โหติ, เกสญฺจิ ปีตกาทิวโณฺณฯ สญฺญา ปน เนสํ ทฺวิเหตุกาปิ ติเหตุกาปิ โหนฺติ, อเหตุกา นตฺถิฯ **เอกเจฺจ จ วินิปาติกา**ติ จตุอปายวินิมุตฺตา อุตฺตรมาตา ยกฺขินี, ปิยงฺกรมาตา, ผุสฺสมิตฺตา, ธมฺมคุตฺตาติ เอวมาทิกา อเญฺญ จ เวมานิกา เปตาฯ เอเตสญฺหิ ปีตโอทาตกาฬมงฺคุรจฺฉวิสามวณฺณาทิวเสน เจว กิสถูลรสฺสทีฆวเสน จ กาโย นานา โหติ, มนุสฺสานํ วิย ทฺวิเหตุกติเหตุกอเหตุกวเสน สญฺญาปิฯ เต ปน เทวา วิย น มเหสกฺขา, กปณมนุสฺสา วิย อเปฺปสกฺขา, ทุลฺลภฆาสจฺฉาทนา ทุกฺขปีฬิตา วิหรนฺติฯ เอกเจฺจ กาฬปกฺเข ทุกฺขิตา ชุณฺหปกฺเข สุขิตา โหนฺติ, ตสฺมา สุขสมุสฺสยโต วินิปติตตฺตา **วินิปาติกา**ติ วุตฺตาฯ เย ปเนตฺถ ติเหตุกา เตสํ ธมฺมาภิสมโยปิ โหติ, ปิยงฺกรมาตา หิ ยกฺขินี ปจฺจูสสมเย อนุรุทฺธเตฺถรสฺส ธมฺมํ สชฺฌายโต สุตฺวา –

> ‘‘มา สทฺทมกริ ปิยงฺกร, ภิกฺขุ ธมฺมปทานิ ภาสติ;
> อปิ ธมฺมปทํ วิชานิย, ปฏิปเชฺชม หิตาย โน สิยา;
>
> ปาเณสุ จ สํยมามเส, สมฺปชานมุสา น ภณามเส;
> สิเกฺขม สุสีลฺยมตฺตโน, อปิ มุเจฺจม ปิสาจโยนิยา’’ติฯ (สํ. นิ. ๒.๔๐);

เอวํ ปุตฺตกํ สญฺญาเปตฺวา ตํ ทิวสํ โสตาปตฺติผลํ ปตฺตาฯ อุตฺตรมาตา ปน ภควโต ธมฺมํ สุตฺวาว โสตาปนฺนา ชาตาฯ

**พฺรหฺมกายิกา**ติ พฺรหฺมปาริสชฺชพฺรหฺมปุโรหิตมหาพฺรหฺมาโนฯ **ปฐมาภินิพฺพตฺตา**ติ เต สเพฺพปิ ปฐเมน ฌาเนน อภินิพฺพตฺตาฯ เตสุ พฺรหฺมปาริสชฺชา ปน ปริเตฺตน อภินิพฺพตฺตา, เตสํ กปฺปสฺส ตติโย ภาโค อายุปฺปมาณํฯ พฺรหฺมปุโรหิตา มชฺฌิเมน, เตสํ อุปฑฺฒกโปฺป อายุปฺปมาณํ, กาโย จ เตสํ วิปฺผาริกตโร โหติฯ มหาพฺรหฺมาโน ปณีเตน, เตสํ กโปฺป อายุปฺปมาณํ, กาโย ปน เตสํ อติวิปฺผาริโก โหติฯ อิติ เต กายสฺส นานตฺตา, ปฐมชฺฌานวเสน สญฺญาย เอกตฺตา **นานตฺตกายา เอกตฺตสญฺญิโน**ติ เวทิตพฺพาฯ

ยถา จ เต, เอวํ จตูสุ อปาเยสุ สตฺตาฯ นิรเยสุ หิ เกสญฺจิ คาวุตํ, เกสญฺจิ อฑฺฒโยชนํ, เกสญฺจิ โยชนํ อตฺตภาโว โหติ, เทวทตฺตสฺส ปน โยชนสติโก ชาโตฯ ติรจฺฉาเนสุปิ เกจิ ขุทฺทกา, เกจิ มหนฺตาฯ เปตฺติวิสเยปิ เกจิ สฏฺฐิหตฺถา, เกจิ สตฺตติหตฺถา, เกจิ อสีติหตฺถา โหนฺติ, เกจิ สุวณฺณา, เกจิ ทุพฺพณฺณา โหนฺติฯ ตถา กาลกญฺชิกา อสุราฯ อปิ เจตฺถ ทีฆปิฏฺฐิกเปตา นาม สฏฺฐิโยชนิกาปิ โหนฺติฯ สญฺญา ปน สเพฺพสมฺปิ อกุสลวิปากอเหตุกาว โหนฺติฯ อิติ อาปายิกาปิ นานตฺตกายา เอกตฺตสญฺญิโนเตฺวว สงฺขฺยํ คจฺฉนฺติฯ

**อาภสฺสรา**ติ ทณฺฑอุกฺกาย อจฺจิ วิย เอเตสํ สรีรโต อาภา ฉิชฺชิตฺวา ฉิชฺชิตฺวา ปตนฺตี วิย สรติ วิสฺสรตีติ อาภสฺสราฯ เตสุ ปญฺจกนเยน ทุติยตติยชฺฌานทฺวยํ ปริตฺตํ ภาเวตฺวา อุปฺปนฺนา **ปริตฺตาภา** นาม โหนฺติ, เตสํ เทฺว กปฺปา อายุปฺปมาณํฯ มชฺฌิมํ ภาเวตฺวา อุปฺปนฺนา **อปฺปมาณาภา** นาม โหนฺติ, เตสํ จตฺตาโร กปฺปา อายุปฺปมาณํฯ ปณีตํ ภาเวตฺวา อุปฺปนฺนา อาภสฺสรา นาม โหนฺติ, เตสํ อฏฺฐ กปฺปา อายุปฺปมาณํฯ อิธ ปน อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉทวเสน สเพฺพปิ เต คหิตาฯ สเพฺพสญฺหิ เตสํ กาโย เอกวิปฺผาโรว โหติ, สญฺญา ปน อวิตกฺกวิจารมตฺตา วา อวิตกฺกอวิจารา วาติ นานาฯ

**สุภกิณฺหา**ติ สุเภน โอกิณฺณา วิกิณฺณา, สุเภน สรีรปฺปภาวเณฺณน เอกคฺฆนาติ อโตฯ เอเตสญฺหิ อาภสฺสรานํ วิย น ฉิชฺชิตฺวา ฉิชฺชิตฺวา ปภา คจฺฉติฯ ปญฺจกนเย ปน ปริตฺตมชฺฌิมปณีตสฺส จตุตฺถชฺฌานสฺส วเสน โสฬสทฺวตฺตึสจตุสฏฺฐิกปฺปายุกา **ปริตฺตสุภอปฺปมาณสุภสุภกิณฺหา** นาม หุตฺวา นิพฺพตฺตนฺติฯ อิติ สเพฺพปิ เต **เอกตฺตกายา เจว** จตุตฺถชฺฌานสญฺญาย เอกตฺตสญฺญิโน จาติ เวทิตพฺพาฯ **เวหปฺผลาปิ** จตุตฺถวิญฺญาณฎฺฐิติเมว ภชนฺติฯ **อสญฺญสตฺตา** วิญฺญาณาภาวา เอตฺถ สงฺคหํ น คจฺฉนฺติ, สตฺตาวาเสสุ คจฺฉนฺติฯ

**สุทฺธาวาสา** วิวฏฺฏปกฺเข ฐิตา น สพฺพกาลิกา, กปฺปสตสหสฺสมฺปิ อสเงฺขฺยยฺยมฺปิ พุทฺธสุเญฺญ โลเก นุปฺปชฺชนฺติฯ โสฬสกปฺปสหสฺสพฺภนฺตเร พุเทฺธสุ อุปฺปเนฺนสุเยว อุปฺปชฺชนฺติ, ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตสฺส ภควโต ขนฺธวารฏฺฐานสทิสา โหนฺติฯ ตสฺมา เนว วิญฺญาณฎฺฐิตึ น สตฺตาวาสํ ภชนฺติฯ มหาสีวเตฺถโร ปน – ‘‘น โข ปน โส สาริปุตฺต สตฺตาวาโส สุลภรูโป โย มยา อนิวุตฺถปุโพฺพ อิมินา ทีเฆน อทฺธุนา อญฺญตฺร สุทฺธาวาเสหิ เทเวหี’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๖๐) อิมินา สุเตฺตน สุทฺธาวาสาปิ จตุตฺถวิญฺญาณฎฺฐิตึ จตุตฺถสตฺตาวาสํเยว ภชนฺตีติ วทติ, ตํ อปฺปฏิพาหิยตฺตา สุตฺตสฺส อนุญฺญาตํฯ

**สพฺพโส รูปสญฺญาน**นฺติอาทีนํ อโตฺถ วิสุทฺธิมเคฺค วุโตฺตฯ เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ ปน ยเถว สญฺญาย, เอวํ วิญฺญาณสฺสปิ สุขุมตฺตา เนว วิญฺญาณํ นาวิญฺญาณํฯ ตสฺมา วิญฺญาณฎฺฐิตีสุ อวตฺวา อายตเนสุ วุตฺตํฯ

๑๒๘. **ตตฺรา**ติ ตาสุ วิญฺญาณฎฺฐิตีสุฯ **ตญฺจ ปชานาตี**ติ ตญฺจ วิญฺญาณฎฺฐิตึ ปชานาติฯ **ตสฺสา จ สมุทย**นฺติ ‘‘อวิชฺชาสมุทยา รูปสมุทโย’’ติอาทินา (ปฏิ. ม. ๑.๔๙) นเยน ตสฺสา สมุทยญฺจ ปชานาติฯ **ตสฺสา จ อตฺถงฺคม**นฺติ – ‘‘อวิชฺชานิโรธา รูปนิโรโธ’’ติอาทินา นเยน ตสฺสา อตฺถงฺคมญฺจ ปชานาติฯ **อสฺสาท**นฺติ ยํ รูปํ ปฏิจฺจ…เป.… ยํ วิญฺญาณํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ สุขํ โสมนสฺสํ, อยํ วิญฺญาณสฺส อสฺสาโทติ, เอวํ ตสฺสา อสฺสาทญฺจ ปชานาติฯ **อาทีนว**นฺติ ยํ รูปํ…เป.… ยํ วิญฺญาณํ อนิจฺจํ ทุกฺขํ วิปริณามธมฺมํ, อยํ วิญฺญาณสฺส อาทีนโวติ, เอวํ ตสฺสา อาทีนวญฺจ ปชานาติฯ **นิสฺสรณ**นฺติ โย รูปสฺมึ…เป.… โย วิญฺญาเณ ฉนฺทราควินโย, ฉนฺทราคปฺปหานํ, อิทํ วิญฺญาณสฺส นิสฺสรณนฺติ (สํ. นิ. ๒.๒๖) เอวํ ตสฺสา นิสฺสรณญฺจ ปชานาติฯ **กลฺลํ นุ เตนา**ติ ยุตฺตํ นุ เตน ภิกฺขุนา ตํ วิญฺญาณฎฺฐิตึ ตณฺหามานทิฏฺฐีนํ วเสน อหนฺติ วา

มมนฺติ วา อภินนฺทิตุนฺติฯ เอเตนุปาเยน สพฺพตฺถ เวทิตโพฺพฯ ยตฺถ ปน รูปํ นตฺถิ, ตตฺถ จตุนฺนํ ขนฺธานํ วเสน, ยตฺถ วิญฺญาณํ นตฺถิ, ตตฺถ เอกสฺส ขนฺธสฺส วเสน สมุทโย โยเชตโพฺพฯ อาหารสมุทยา อาหารนิโรธาติ อิทเญฺจตฺถ ปทํ โยเชตพฺพํฯ

**ยโต โข, อานนฺท, ภิกฺขู**ติ ยทา โข อานนฺท, ภิกฺขุฯ **อนุปาทา วิมุโตฺต**ติ จตูหิ อุปาทาเนหิ อคฺคเหตฺวา วิมุโตฺตฯ **ปญฺญาวิมุโตฺต**ติ ปญฺญาย วิมุโตฺตฯ อฎฺฐ วิโมเกฺข อสจฺฉิกตฺวา ปญฺญาพเลเนว นามกายสฺส จ รูปกายสฺส จ อปฺปวตฺตึ กตฺวา วิมุโตฺตติ อโตฺถฯ โส สุกฺขวิปสฺสโก จ ปฐมชฺฌานาทีสุ อญฺญตรสฺมึ ฐตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺต จาติ ปญฺจวิโธฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ – ''กตโม จ ปุคฺคโล ปญฺญาวิมุโตฺต? อิเธกโจฺจ ปุคฺคโล น เหว โข อฎฺฐ วิโมเกฺข กาเยน ผุสิตฺวา วิหรติ, ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺติ, อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล ปญฺญาวิมุโตฺต''ติ (ปุ. ป. ๑๕)ฯ

## อฎฺฐวิโมกฺขวณฺณนา

**๑๒๙**. เอวํ เอกสฺส ภิกฺขุโน นิคมนญฺจ นามญฺจ ทเสฺสตฺวา อิตรสฺส ทเสฺสตุํ **อฎฺฐ โข อิเม**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **วิโมโกฺข**ติ เกนเฎฺฐน วิโมโกฺข? อธิมุจฺจนเฎฺฐนฯ โก ปนายํ อธิมุจฺจนโฎฺฐ นาม? ปจฺจนีกธเมฺมหิ จ สุฎฺฐุ มุจฺจนโฎฺฐ, อารมฺมเณ จ อภิรติวเสน สุฎฺฐุ มุจฺจนโฎฺฐ, ปิตุอเงฺก วิสฺสฎฺฐงฺคปจฺจงฺคสฺส ทารกสฺส สยนํ วิย อนิคฺคหิตภาเวน นิราสงฺกตาย อารมฺมเณ ปวตฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ อยํ ปนโตฺถ ปจฺฉิเม วิโมเกฺข นตฺถิ, ปุริเมสุ สเพฺพสุ อตฺถิฯ

**รูปี รูปานิ ปสฺสตี**ติ เอตฺถ อชฺฌตฺตํ เกสาทีสุ นีลกสิณาทีสุ นีลกสิณาทิวเสน อุปฺปาทิตํ รูปชฺฌานํ รูปํ, ตทสฺสตฺถีติ รูปีฯ **พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสตี**ติ พหิทฺธาปิ นีลกสิณาทีนิ รูปานิ ฌานจกฺขุนา ปสฺสติฯ อิมินา อชฺฌตฺตพหิทฺธาวตฺถุเกสุ กสิเณสุ อุปฺปาทิตชฺฌานสฺส ปุคฺคลสฺส จตฺตาริ รูปาวจรชฺฌานานิ ทสฺสิตานิฯ **อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญี**ติ อชฺฌตฺตํ น รูปสญฺญี, อตฺตโน เกสาทีสุ อนุปฺปาทิตรูปาวจรชฺฌาโนติ อโตฺถฯ อิมินา พหิทฺธา ปริกมฺมํ กตฺวา พหิทฺธาว อุปฺปาทิตชฺฌานสฺส ปุคฺคลสฺส รูปาวจรชฺฌานานิ ทสฺสิตานิฯ

**สุภเนฺตฺวว อธิมุโตฺต โหตี**ติ อิมินา สุวิสุเทฺธสุ นีลาทีสุ วณฺณกสิเณสุ ฌานานิ ทสฺสิตานิฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ อโนฺตอปฺปนายํ สุภนฺติ อาโภโค นตฺถิ, โย ปน วิสุทฺธํ สุภํ กสิณมารมฺมณํ กริตฺวา วิหรติ, โส ยสฺมา สุภนฺติ อธิมุโตฺต โหตีติ วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติ, ตสฺมา เอวํ เทสนา กตาฯ ปฎิสมฺภิทามเคฺค ปน – ''กถํ สุภเนฺตฺวว อธิมุโตฺต โหตีติ วิโมโกฺข? อิธ ภิกฺขุ เมตฺตาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรติ…เป.… เมตฺตาย ภาวิตตฺตา สตฺตา อปฺปฎิกูลา โหนฺติฯ กรุณา, มุทิตา, อุเปกฺขาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรติ…เป.… อุเปกฺขาย ภาวิตตฺตา สตฺตา อปฺปฎิกูลา โหนฺติฯ เอวํ สุภํ เตฺวว อธิมุโตฺต โหตีติ วิโมโกฺข''ติ (ปฎิ. ม. ๑.๒๑๒) วุตฺตํฯ

**สพฺพโส รูปสญฺญาน**นฺติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ สพฺพํ วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตเมวฯ **อยํ อฎฺฐโม วิโมโกฺข**ติ อยํ จตุนฺนํ ขนฺธานํ สพฺพโส วิสุทฺธตฺตา วิมุตฺตตฺตา อฎฺฐโม อุตฺตโม วิโมโกฺข นามฯ

**๑๓๐**. **อนุโลม**นฺติ อาทิโต ปฎฺฐาย ยาว ปริโยสานาฯ **ปฎิโลม**นฺติ ปริโยสานโต ปฎฺฐาย ยาว อาทิโตฯ **อนุโลมปฎิโลม**นฺติ อิทํ อติปคุณตฺตา สมาปตฺตีนํ อฎฺฐตฺวาว อิโต จิโต จ สญฺจรณวเสน วุตฺตํฯ **ยตฺถิจฺฉก**นฺติ โอกาสปริทีปนํ, ยตฺถ ยตฺถ โอกาเส อิจฺฉติฯ **ยทิจฺฉก**นฺติ

สมาปตฺติทีปนํ, ยํ ยํ สมาปตฺตึ อิจฺฉติฯ **ยาวติจฺฉกนฺ**ติ อทฺธานปริเจฺฉททีปนํ , ยาวตกํ อทฺธานํ อิจฺฉติฯ **สมาปชฺชตี**ติ ตํ ตํ สมาปตฺตึ ปวิสติฯ **วุฏฺฐาตี**ติ ตโต อุฏฺฐาย ติฏฺฐติฯ

**อุภโตภาควิมุตฺโต**ติ ทฺวีหิ ภาเคหิ วิมุตฺโต, อรูปสมาปตฺติยา รูปกายโต วิมุตฺโต, มเคฺคน นามกายโต วิมุตฺโตติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘อจฺจี ยถา วาตเวเคน ขิตฺตา, (อุปสิวาติ ภควา)
> อตฺถํ ปเลติ น อุเปติ สงฺขํ;
> เอวํ มุนี นามกายา วิมุตฺโต,
> อตฺถํ ปเลติ น อุเปติ สงฺข’’นฺติฯ (สุ. นิ. ๑๐๘๐);

โส ปเนส อุภโตภาควิมุตฺโต อากาสานญฺจายตนาทีสุ อญฺญตรโต อุฏฺฐาย อรหตฺตํ ปโตฺต จ อนาคามี หุตฺวา นิโรธา อุฏฺฐาย อรหตฺตํ ปโตฺต จาติ ปญฺจวิโธฯ เกจิ ปน – ‘‘ยสฺมา รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานมฺปิ ทุวงฺคิกํ อุเปกฺขาสหคตํ, อรูปาวจรชฺฌานมฺปิ ตาทิสเมวฯ ตสฺมา รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานโต อุฏฺฐาย อรหตฺตํ ปโตฺตปิ อุภโตภาควิมุโตฺต’’ติฯ

อยํ ปน อุภโตภาควิมุตฺตปโญฺห เหฏฺฐา โลหปาสาเท สมุฏฺฐหิตฺวา ติปิฏกจูฬสุมนเตฺถรสฺส วณฺณนํ นิสฺสาย จิเรน วินิจฺฉยํ ปโตฺต ฯ คิริวิหาเร กิร เถรสฺส อเนฺตวาสิโก เอกสฺส ปิณฺฑปาติกสฺส มุขโต ตํ ปญฺหํ สุตฺวา อาห – ‘‘อาวุโส, เหฏฺฐาโลหปาสาเท อมฺหากํ อาจริยสฺส ธมฺมํ วณฺณยโต น เกนจิ สุตปุพฺพ’’นฺติฯ กิํ ปน, ภเนฺต, เถโร อวจาติ? รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานํ กิญฺจาปิ ทุวงฺคิกํ อุเปกฺขาสหคตํ กิเลเส วิกฺขเมฺภติ, กิเลสานํ ปน อาสนฺนปเกฺข วิรูหนฏฺฐาเน สมุทาจรติฯ อิเม หิ กิเลสา นาม ปญฺจโวการภเว นีลาทีสุ อญฺญตรํ อารมฺมณํ อุปนิสฺสาย สมุทาจรนฺติ, รูปาวจรชฺฌานญฺจ ตํ อารมฺมณํ น สมติกฺกมติฯ ตสฺมา สพฺพโส รูปํ นิวเตฺตตฺวา อรูปชฺฌานวเสน กิเลเส วิกฺขเมฺภตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺตว อุภโตภาควิมุโตฺตติ, อิทํ อาวุโส เถโร อวจฯ อิทญฺจ ปน วตฺวา อิทํ สุตฺตํ อาหริ – ‘‘กตโม จ ปุคฺคโล อุภโตภาควิมุโตฺตฯ อิเธกโจฺจ ปุคฺคโล อฏฺฐวิโมเกฺข กาเยน ผุสิตฺวา วิหรติ, ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺติ, อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล อุภโตภาควิมุโตฺต’’ติ (ปุ. ป. ๒๔)ฯ

**อิมาย จ อานนฺท อุภโตภาควิมุตฺติยา**ติ อานนฺท อิโต อุภโตภาควิมุตฺติโตฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

อิติ สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถายํ

มหานิทานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

# ๓. มหาปรินิพฺพานสุตฺตวณฺณนา

**๑๓๑**. **เอวํ เม สุต**นฺติ มหาปรินิพฺพานสุตฺตํฯ ตตฺรายมนุปุพฺพปทวณฺณนา – **คิชฺฌกูเฏ**ติ คิชฺฌา ตสฺส กูเฏสุ วสึสุ, คิชฺฌสทิสํ วา ตสฺส กูฏํ อตฺถีติ คิชฺฌกูโฏ, ตสฺมึ คิชฺฌกูเฏฯ **อภิยาตุกาโม**ติ อภิภวนตฺถาย ยาตุกาโมฯ **วชฺชี**ติ วชฺชิราชาโนฯ **เอวํมหิทฺธิเก**ติ เอวํ มหติยา ราชิทฺธิยา สมนฺนาคเต, เอเตน เนสํ สมคฺคภาวํ กเถสิฯ **เอวํมหานุภาเว**ติ เอวํ มหเนฺตน อานุภาเวน สมนฺนาคเต, เอเตน เนสํ หตฺถิสิปฺปาทีสุ กตสิกฺขตํ กเถสิ, ยํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘สิกฺขิตา วตเม ลิจฺฉวิกุมารกา, สุสิกฺขิตา วตเม ลิจฺฉวิกุมารกา, ยตฺร หิ นาม สุขุเมน ตาฬจฺฉิคฺคเลน อสนํ อติปาตยิสฺสนฺติ โปงฺขานุโปงฺขํ อวิราธิต’’นฺติ (สํ. นิ. ๕.๑๑๑๕)ฯ **อุจฺฉิจฺฉามี**ติ อุจฺฉินฺทิสฺสามิฯ **วินาเสสฺสามี**ติ นาเสสฺสามิ, อทสฺสนํ ปาเปสฺสามิฯ **อนยพฺยสน**นฺติ เอตฺถ น อโยติ อนโย, อวฑฺฒิยา เอตํ นามํฯ หิตญฺจ สุขญฺจ วิยสฺสติ วิกฺขิปตีติ พฺยสนํ, ญาติปาริชุญฺญาทีนํ เอตํ นามํฯ **อาปาเทสฺสามี**ติ ปาปยิสฺสามิฯ

อิติ กิร โส ฐานนิสชฺชาทีสุ อิมํ ยุทฺธกถเมว กเถติ, คมนสชฺชา โหถาติ เอวํ พลกายํ อาณาเปติฯ กสฺมา? คงฺคายํ กิร เอกํ ปฏฺฏนคามํ นิสฺสาย อฑฺฒโยชนํ อชาตสตฺตุโน อาณา, อฑฺฒโยชนํ ลิจฺฉวีนํฯ เอตฺถ ปน อาณาปวตฺติฏฺฐานํ โหตีติ อโตฺถฯ ตตฺราปิ จ ปพฺพตปาทโต มหคฺฆภณฺฑํ โอตรติฯ ตํ สุตฺวา – ‘‘อชฺช ยามิ, เสฺว ยามี’’ติ อชาตสตฺตุโน สํวิทหนฺตเสฺสว ลิจฺฉวิราชาโน สมคฺคา สโมฺมทมานา ปุเรตรํ คนฺตฺวา สพฺพํ คณฺหนฺติฯ อชาตสตฺตุ ปจฺฉา อาคนฺตฺวา ตํ ปวตฺตึ ญตฺวา กุชฺฌิตฺวา คจฺฉติฯ เต ปุนสํวจฺฉเรปิ ตเถว กโรนฺติฯ อถ โส พลวาฆาตชาโต ตทา เอวมกาสิฯ

ตโต จิเนฺตสิ – ‘‘คเณน สทฺธึ ยุทฺธํ นาม ภาริยํ, เอโกปิ โมฆปฺปหาโร นาม นตฺถิ, เอเกน โข ปน ปณฺฑิเตน สทฺธึ มเนฺตตฺวา กโรโนฺต นิปฺปราโธ โหติ, ปณฺฑิโต จ สตฺถารา สทิโส นตฺถิ, สตฺถา จ อวิทูเร ธุรวิหาเร วสติ, หนฺทาหํ เปเสตฺวา ปุจฺฉามิ ฯ สเจ เม คเตน โกจิ อโตฺถ ภวิสฺสติ, สตฺถา ตุณฺหี ภวิสฺสติ, อนเตฺถ ปน สติ กึ รโญฺญ ตตฺถ คมเนนาติ วกฺขตี’’ติฯ โส วสฺสการพฺราหฺมณํ เปเสสิฯ พฺราหฺมโณ คนฺตฺวา ภควโต เอตมตฺถํ อาโรเจสิฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘อถ โข ราชา…เป…. อาปาเทสฺสามี’’**ติฯ

## ราชอปริหานิยธมฺมวณฺณนา

**๑๓๔**. **ภควนฺตํ พีชยมาโน**ติ เถโร วตฺตสีเส ฐตฺวา ภควนฺตํ พีชติ, ภควโต ปน สีตํ วา อุณฺหํ วา นตฺถิฯ ภควา พฺราหฺมณสฺส วจนํ สุตฺวา เตน สทฺธึ อมเนฺตตฺวา เถเรน สทฺธึ มเนฺตตุกาโม **กินฺติ เต, อานนฺท, สุต**นฺติอาทิมาหฯ **อภิณฺหํ สนฺนิปาตา**ติ ทิวสสฺส ติกฺขตฺตุํ สนฺนิปตนฺตาปิ อนฺตรนฺตรา สนฺนิปตนฺตาปิ อภิณฺหํ สนฺนิปาตาวฯ **สนฺนิปาตพหุลา**ติ หิโยฺยปิ สนฺนิปติมฺหา, ปุริมทิวสมฺปิ สนฺนิปติมฺหา, ปุน อชฺช กิมตฺถํ สนฺนิปติตา โหมาติ โวสานํ อนาปชฺชนฺตา สนฺนิปาตพหุลา นาม โหนฺติฯ **ยาวกีวญฺจา**ติ ยตฺตกํ กาลํฯ **วุทฺธิเยว, อานนฺท, วชฺชีนํ ปาฏิกงฺขา, โน ปริหานี**ติ – อภิณฺหํ อสนฺนิปตนฺตา หิ ทิสาวิทิสาสุ อาคตํ สาสนํ น สุณนฺติ, ตโต – ‘‘อสุกคามสีมา วา นิคมสีมา วา อากุลา, อสุกฏฺฐาเน โจรา วา ปริยุฏฺฐิตา’’ติ น ชานนฺติ, โจราปิ ‘‘ปมตฺตา ราชาโน’’ติ ญตฺวา คามนิคมาทีนิ ปหรนฺตา ชนปทํ นาเสนฺติฯ เอวํ ราชูนํ ปริหานิ โหติฯ อภิณฺหํ สนฺนิปตนฺตา ปน ตํ ตํ ปวตฺตึ สุณนฺติ, ตโต พลํ เปเสตฺวา อมิตฺตมทฺทนํ กโรนฺติ, โจราปิ – ‘‘อปฺปมตฺตา ราชาโน, น สกฺกา อเมฺหหิ วคฺคพเนฺธหิ วิจริตุ’’นฺติ ภิชฺชิตฺวา

ปลายนฺติฯ เอวํ ราชูนํ วุทฺธิ โหติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘วุทฺธิเยว, อานนฺท, วชฺชีนํ ปาฏิกงฺขา โน ปริหานี’’ติฯ ตตฺถ **ปาฏิกงฺขา**ติ อิจฺฉิตพฺพา, อวสฺสํ ภวิสฺสตีติ เอวํ ทฏฺฐพฺพาติ อโตฺถฯ

**สมคฺคา**ติอาทีสุ สนฺนิปาตเภริยา นิคฺคตาย – ‘‘อชฺช เม กิจฺจํ อตฺถิ, มงฺคลํ อตฺถี’’ติ วิเกฺขปํ กโรนฺตา น สมคฺคา สนฺนิปตนฺติ นามฯ เภริสทฺทํ ปน สุตฺวาว ภุญฺชนฺตาปิ อลงฺกริยมานาปิ วตฺถานิ นิวาเสนฺตาปิ อฑฺฒภุตฺตา วา อฑฺฒาลงฺกตา วา วตฺถํ นิวาสยมานา วา สนฺนิปตนฺตา สมคฺคา สนฺนิปตนฺติ นามฯ สนฺนิปติตา ปน จินฺเตตฺวา มเนฺตตฺวา กตฺตพฺพํ กตฺวา เอกโตว อวุฏฺฐหนฺตา น สมคฺคา วุฏฺฐหนฺติ นามฯ เอวํ วุฏฺฐิเตสุ หิ เย ปฐมํ คจฺฉนฺติ, เตสํ เอวํ โหติ – ‘‘อเมฺหหิ พาหิรกถาว สุตา, อิทานิ วินิจฺฉยกถา ภวิสฺสตี’’ติฯ เอกโต วุฏฺฐหนฺตา ปน สมคฺคา วุฏฺฐหนฺติ นามฯ อปิจ – ‘‘อสุกฏฺฐาเนสุ คามสีมา วา นิคมสีมา วา อากุลา, โจรา ปริยุฏฺฐิตา’’ติ สุตฺวา – ‘‘โก คนฺตฺวา อิมํ อมิตฺตมทฺทนํ กริสฺสตี’’ติ วุเตฺต – ‘‘อหํ ปฐมํ, อหํ ปฐม’’นฺติ วตฺวา คจฺฉนฺตาปิ สมคฺคา วุฏฺฐหนฺติ นามฯ เอกสฺส ปน กมฺมเนฺต โอสีทมาเน เสสา ราชาโน ปุตฺตภาตโร เปเสตฺวา ตสฺส กมฺมนฺตํ อุปตฺถมฺภยมานาปิ, อาคนฺตุกราชานํ – ‘‘อสุกสฺส เคหํ คจฺฉตุ, อสุกสฺส เคหํ คจฺฉตู’’ติ อวตฺวา สเพฺพ เอกโต สงฺคณฺหนฺตาปิ, เอกสฺส มงฺคเล วา โรเค วา อญฺญสฺมึ วา ปน ตาทิเส สุขทุเกฺข อุปฺปเนฺน สเพฺพ ตตฺถ สหายภาวํ คจฺฉนฺตาปิ สมคฺคา วชฺชิกรณียานิ กโรนฺติ นามฯ

**อปญฺญตฺต**นฺติอาทีสุ ปุเพฺพ อกตํ สุงฺกํ วา พลึ วา ทณฺฑํ วา อาหราเปนฺตา อปญฺญตฺตํ ปญฺญเปนฺติ นามฯ โปราณปเวณิยา อาคตเมว ปน อนาหราเปนฺตา ปญฺญตฺตํ สมุจฺฉินฺทนฺติ นามฯ โจโรติ คเหตฺวา ทสฺสิเต อวิจินิตฺวาว เฉชฺชเภชฺชํ อนุสาเสนฺตา โปราณํ วชฺชิธมฺมํ สมาทาย น วตฺตนฺติ นามฯ เตสํ อปญฺญตฺตํ ปญฺญเปนฺตานํ อภินวสุงฺกาทีหิ ปีฬิตา มนุสฺสา – ‘‘อติอุปทฺทุตมฺห, โก อิเมสํ วิชิเต วสิสฺสตี’’ติ ปจฺจนฺตํ ปวิสิตฺวา โจรา วา โจรสหายา วา หุตฺวา ชนปทํ ปหรนฺติฯ ปญฺญตฺตํ สมุจฺฉินฺทนฺตานํ ปเวณีอาคตานิ สุงฺกาทีนิ อคณฺหนฺตานํ โกโส ปริหายติฯ ตโต หตฺถิอสฺสพลกายโอโรธาทโย ยถานิพทฺธํ วฏฺฏํ อลภมานา ถาเมน พเลน ปริหายนฺติฯ เต เนว ยุทฺธกฺขมา โหนฺติ, น ปาริจริยกฺขมาฯ โปราณํ วชฺชิธมฺมํ สมาทาย อวตฺตนฺตานํ วิชิเต มนุสฺสา – ‘‘อมฺหากํ ปุตฺตํ ปิตรํ ภาตรํ อโจรํเยว โจโรติ กตฺวา ฉินฺทึสุ ภินฺทึสู’’ติ กุชฺฌิตฺวา ปจฺจนฺตํ ปวิสิตฺวา โจรา วา โจรสหายา วา หุตฺวา ชนปทํ ปหรนฺติ, เอวํ ราชูนํ ปริหานิ โหติ, ปญฺญตฺตํ ปญฺญเปนฺตานํ ปน ‘‘ปเวณีอาคตเมว ราชาโน กโรนฺตี’’ติ มนุสฺสา หฏฺฐตุฏฺฐา กสิวาณิชฺชาทิเก กมฺมเนฺต สมฺปาเทนฺติฯ ปญฺญตฺตํ อสมุจฺฉินฺทนฺตานํ ปเวณีอาคตานิ สุงฺกาทีนิ คณฺหนฺตานํ โกโส วฑฺฒติ, ตโต หตฺถิอสฺสพลกายโอโรธาทโย ยถานิพทฺธํ วฏฺฏํ ลภมานา ถามพลสมฺปนฺนา ยุทฺธกฺขมา เจว ปาริจริยกฺขมา จ โหนฺติฯ

**โปราณํ วชฺชิธมฺม**นฺติ เอตฺถ ปุเพฺพ กิร วชฺชิราชาโน ‘‘อยํ โจโร’’ติ อาเนตฺวา ทสฺสิเต ‘‘คณฺหถ นํ โจร’’นฺติ อวตฺวา วินิจฺฉยมหามตฺตานํ เทนฺติฯ เต วินิจฺฉินิตฺวา สเจ อโจโร โหติ, วิสฺสเชฺชนฺติฯ สเจ โจโร, อตฺตนา กิญฺจิ อวตฺวา โวหาริกานํ เทนฺติฯ เตปิ อโจโร เจ, วิสฺสเชฺชนฺติฯ โจโร เจ, สุตฺตธรานํ เทนฺติฯ เตปิ วินิจฺฉินิตฺวา อโจโร เจ, วิสฺสเชฺชนฺติฯ โจโร เจ, อฏฺฐกุลิกานํ เทนฺติฯ เตปิ ตเถว กตฺวา เสนาปติสฺส, เสนาปติ อุปราชสฺส, อุปราชา รโญฺญ, ราชา วินิจฺฉินิตฺวา อโจโร เจ, วิสฺสเชฺชติฯ สเจ ปน โจโร โหติ, ปเวณีโปตฺถกํ วาจาเปติฯ ตตฺถ – ‘‘เยน อิทํ นาม กตํ, ตสฺส อยํ นาม ทโณฺฑ’’ติ ลิขิตํฯ ราชา ตสฺส กิริยํ เตน สมาเนตฺวา ตทนุจฺฉวิกํ ทณฺฑํ กโรติฯ อิติ เอตํ โปราณํ วชฺชิธมฺมํ สมาทาย วตฺตนฺตานํ มนุสฺสา น อุชฺฌายนฺติ, ‘‘ราชาโน โปราณปเวณิยา กมฺมํ กโรนฺติ, เอเตสํ โทโส นตฺถิ, อมฺหากํเยว

โทโส’’ติ อปฺปมตฺตา กมฺมเนฺต กโรนฺติฯ เอวํ ราชูนํ วุฑฺฒิ โหติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘วุฑฺฒิเยว, อานนฺท, วชฺชีนํ ปาฏิกงฺขา, โน ปริหานี’’ติฯ

**สกฺกโรนฺตี**ติ ยํกิญฺจิ เตสํ สกฺการํ กโรนฺตา สุนฺทรเมว กโรนฺติฯ **ครุํ กโรนฺตี**ติ ครุภาวํ ปจฺจุปฏฺฐเปตฺวาว กโรนฺติฯ **มาเนนฺตี**ติ มเนน ปิยายนฺติฯ **ปูเชนฺตี**ติ นิปจฺจการํ ทเสฺสนฺติฯ **โสตพฺพํ มญฺญนฺตี**ติ ทิวสสฺส เทฺว ตโย วาเร อุปฏฺฐานํ คนฺตฺวา เตสํ กถํ โสตพฺพํ สทฺธาตพฺพํ มญฺญนฺติฯ ตตฺถ เย เอวํ มหลฺลกานํ ราชูนํ สกฺการาทีนิ น กโรนฺติ, โอวาทตฺถาย จ เนสํ อุปฏฺฐานํ น คจฺฉนฺติ, เต เตหิ วิสฺสฏฺฐา อโนวทิยมานา กีฬาปสุตา รชฺชโต ปริหายนฺติฯ เย ปน ตถา ปฏิปชฺชนฺติ, เตสํ มหลฺลกราชาโน – ‘‘อิทํ กาตพฺพํ, อิทํ น กาตพฺพ’’นฺติ โปราณํ ปเวณิํ อาจิกฺขนฺติฯ สงฺคามํ ปตฺวาปิ – ‘‘เอวํ ปวิสิตพฺพํ, เอวํ นิกฺขมิตพฺพ’’นฺติ อุปายํ ทเสฺสนฺติฯ เต เตหิ โอวทิยมานา ยถาโอวาทํ ปฏิปชฺชนฺตา สโกฺกนฺติ ราชปฺปเวณิํ สนฺธาเรตุํฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘วุฑฺฒิเยว, อานนฺท, วชฺชีนํ ปาฏิกงฺขา, โน ปริหานี’’ติฯ

**กุลิตฺถิโย**ติ กุลฆรณิโยฯ **กุลกุมาริโย**ติ อนิวิฑฺธา ตาสํ ธีตโรฯ **โอกฺกสฺส ปสยฺหา**ติ เอตฺถ ‘‘โอกฺกสฺสา’’ติ วา ‘‘ปสยฺหา’’ติ วา ปสยฺหาการเสฺสเวตํ นามํฯ ‘‘อุกฺกสฺสา’’ติปิ ปฐนฺติฯ ตตฺถ **โอกฺกสฺสา**ติ อวกสฺสิตฺวา อากฑฺฒิตฺวาฯ **ปสยฺหา**ติ อภิภวิตฺวา อโชฺฌตฺถริตฺวาติ อยํ วจนโตฺถฯ เอวญฺหิ กโรนฺตานํ วิชิเต มนุสฺสา – ‘‘อมฺหากํ เคเห ปุตฺตมาตโรปิ, เขฬสิงฺฆาณิกาทีนิ มุเขน อปเนตฺวา สํวฑฺฒิตธีตโรปิ อิเม ราชาโน พลกฺกาเรน คเหตฺวา อตฺตโน ฆเร วาเสนฺตี’’ติ กุปิตา ปจฺจนฺตํ ปวิสิตฺวา โจรา วา โจรสหายา วา หุตฺวา ชนปทํ ปหรนฺติฯ เอวํ อกโรนฺตานํ ปน วิชิเต มนุสฺสา อโปฺปสฺสุกฺกา สกานิ กมฺมานิ กโรนฺตา ราชโกสํ วเฑฺฒนฺติฯ เอวเมตฺถ วุฑฺฒิหานิโย เวทิตพฺพาฯ

**วชฺชีนํ วชฺชิเจติยานี**ติ วชฺชิราชูนํ วชฺชิรเฏฺฐ จิตฺตีกตเฏฺฐน เจติยานีติ ลทฺธนามานิ ยกฺขฏฺฐานานิฯ **อพฺภนฺตรานี**ติ อโนฺตนคเร ฐิตานิฯ พาหิรานีติ พหินคเร ฐิตานิ ฯ **ทินฺนปุพฺพ**นฺติ ปุเพฺพ ทินฺนํฯ **กตปุพฺพ**นฺติ ปุเพฺพ กตํฯ **โน ปริหาเปสฺสนฺตี**ติ อปริหาเปตฺวา ยถาปวตฺตเมว กริสฺสนฺติ ธมฺมิกํ พลิํ ปริหาเปนฺตานญฺหิ เทวตา อารกฺขํ สุสํวิหิตํ น กโรนฺติ, อนุปฺปนฺนํ ทุกฺขํ ชเนตุํ อสโกฺกนฺตาปิ อุปฺปนฺนํ กาสสีสโรคาทิํ วเฑฺฒนฺติ, สงฺคาเม ปเตฺต สหายา น โหนฺติฯ อปริหาเปนฺตานํ ปน อารกฺขํ สุสํวิหิตํ กโรนฺติ, อนุปฺปนฺนํ สุขํ อุปฺปาเทตุํ อสโกฺกนฺตาปิ อุปฺปนฺนํ กาสสีสโรคาทิํ หนนฺติ, สงฺคามสีเส สหายา โหนฺตีติ เอวเมตฺถ วุฑฺฒิหานิโย เวทิตพฺพาฯ

**ธมฺมิกา รกฺขาวรณคุตฺตี**ติ เอตฺถ รกฺขา เอว ยถา อนิจฺฉิตํ น คจฺฉติ, เอวํ อาวรณโต อาวรณํฯ ยถา อิจฺฉิตํ น วินสฺสติ, เอวํ โคปายนโต คุตฺติฯ ตตฺถ พลกาเยน ปริวาเรตฺวา รกฺขณํ ปพฺพชิตานํ ธมฺมิกา รกฺขาวรณคุตฺติ นาม น โหติฯ ยถา ปน วิหารสฺส อุปวเน รุกฺเข น ฉินฺทนฺติ, วาชิกา วชฺฌํ น กโรนฺติ, โปกฺขรณีสุ มเจฺฉ น คณฺหนฺติ, เอวํ กรณํ ธมฺมิกา รกฺขาวรณคุตฺติ นามฯ **กินฺติ อนาคตา จา**ติ อิมินา ปน เนสํ เอวํ ปจฺจุปฏฺฐิตจิตฺตสนฺตาโนติ จิตฺตปฺปวตฺติํ ปุจฺฉติฯ

ตตฺถ เย อนาคตานํ อรหนฺตานํ อาคมนํ น อิจฺฉนฺติ, เต อสฺสทฺธา โหนฺติ อปฺปสนฺนาฯ ปพฺพชิเต จ สมฺปเตฺต ปจฺจุคฺคมนํ น กโรนฺติ, คนฺตฺวา น ปสฺสนฺติ, ปฏิสนฺถารํ น กโรนฺติ, ปญฺหํ น ปุจฺฉนฺติ, ธมฺมํ น สุณนฺติ, ทานํ น เทนฺติ, อนุโมทนํ น สุณนฺติ, นิวาสนฏฺฐานํ น สํวิทหนฺติฯ อถ เนสํ อวโณฺณ อพฺภุคฺคจฺฉติ – ‘‘อสุโก นาม ราชา อสฺสโทฺธ อปฺปสโนฺน, ปพฺพชิเต สมฺปเตฺต ปจฺจุคฺคมนํ น กโรติ…เป.… นิวาสนฏฺฐานํ น สํวิทหตี’’ติฯ ตํ สุตฺวา ปพฺพชิตา ตสฺส นคร

ทฺวาเรน น คจฺฉนฺติ, คจฺฉนฺตาปิ นครํ น ปวิสนฺติฯ เอวํ อนาคตานํ อรหนฺตานํ อนาคมนเมว โหติฯ อาคตานมฺปิ ผาสุวิหาเร อสติ เยปิ อชานิตฺวา อาคตา, เต – ‘‘วสิสฺสามาติ ตาว จินฺเตตฺวา อาคตมฺหา, อิเมสํ ปน ราชูนํ อิมินา นีหาเรน โก วสิสฺสตี’’ติ นิกฺขมิตฺวา คจฺฉนฺติฯ เอวํ อนาคเตสุ อนาคจฺฉนฺเตสุ, อาคเตสุ ทุกฺขํ วิหรนฺเตสุ โส เทโส ปพฺพชิตานํ อนาวาโส โหติฯ ตโต เทวตารกฺขา น โหติ, เทวตารกฺขาย อสติ อมนุสฺสา โอกาสํ ลภนฺติฯ อมนุสฺสา อุสฺสนฺนา อนุปฺปนฺนํ พฺยาธึ อุปฺปาเทนฺติ, สีลวนฺตานํ ทสฺสนปญฺหาปุจฺฉนาทิวตฺถุกสฺส ปุญฺญสฺส อนาคโม โหติฯ วิปริยาเยน ปน ยถาวุตฺตกณฺหปกฺขวิปรีตสฺส สุกฺกปกฺขสฺส สมฺภโว โหตีติ เอวเมตฺถ วุฑฺฒิหานิโย เวทิตพฺพาฯ

**๑๓๕**. **เอกมิทาห**นฺติ อิทํ ภควา ปุพฺเพ วชฺชีนํ อิมสฺส วชฺชิสตฺตกสฺส เทสิตภาวปฺปกาสนตฺถมาห ฯ ตตฺถ **สารนฺทเท เจติเย**ติ เอวํนามเก วิหาเรฯ อนุปฺปเนฺน กิร พุทฺเธ ตตฺถ สารนฺททสฺส ยกฺขสฺส นิวาสนฏฺฐานํ เจติยํ อโหสิฯ อเถตฺถ ภควโต วิหารํ กาเรเปสุํ, โส สารนฺทเท เจติเย กตตฺตา สารนฺททเจติยเนฺตฺวว สงฺขฺยํ คโตฯ

**อกรณียา**ติ อกาตพฺพา, อคฺคเหตพฺพาติ อโตฺถฯ **ยทิทน**ฺติ นิปาตมตฺตํฯ **ยุทฺธสฺสา**ติ กรณเตฺถ สามิวจนํ, อภิมุขยุเทฺธน คเหตุํ น สกฺกาติ อโตฺถฯ **อญฺญตฺร อุปลาปนายา**ติ ฐเปตฺวา อุปลาปนํฯ อุปลาปนา นาม – ‘‘อลํ วิวาเทน, อิทานิ สมคฺคา โหมา’’ติ หตฺถิอสฺสรถหิรญฺญสุวณฺณาทีนิ เปเสตฺวา สงฺคหกรณํฯ เอวญฺหิ สงฺคหํ กตฺวา เกวลํ วิสฺสาเสน สกฺกา คณฺหิตุนฺติ อโตฺถฯ **อญฺญตฺร มิถุเภทายา**ติ ฐเปตฺวา มิถุเภทํฯ อิมินา อญฺญมญฺญเภทํ กตฺวาปิ สกฺกา เอเต คเหตุนฺติ ทเสฺสติฯ อิทํ พฺราหฺมโณ ภควโต กถาย นยํ ลภิตฺวา อาหฯ

กึ ปน ภควา พฺราหฺมณสฺส อิมาย กถาย นยลาภํ น ชานาตีติ? อาม, ชานาติฯ ชานโนฺต กสฺมา กเถสีติ? อนุกมฺปายฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ‘‘มยา อกถิเตปิ กติปาเหน คนฺตฺวา สเพฺพ คณฺหิสฺสติ, กถิเต ปน สมเคฺค ภินฺทโนฺต ตีหิ สํวจฺฉเรหิ คณฺหิสฺสติ, เอตฺตกมฺปิ ชีวิตเมว วรํ, เอตฺตกญฺหิ ชีวนฺตา อตฺตโน ปติฏฺฐานภูตํ ปุญฺญํ กริสฺสนฺตี’’ติฯ

**อภินนฺทิตฺวา**ติ จิเตฺตน อภินนฺทิตฺวาฯ **อนุโมทิตฺวา**ติ ‘‘ยาว สุภาสิตญฺจิทํ โภตา โคตเมนา’’ติ วาจาย อนุโมทิตฺวาฯ **ปกฺกามี**ติ รโญฺญ สนฺติกํ คโตฯ ตโต นํ ราชา – ‘‘กึ อาจริย, ภควา อวจา’’ติ ปุจฺฉิฯ โส – ‘‘ยถา โภ สมณสฺส โคตมสฺส วจนํ น สกฺกา วชฺชี เกนจิ คเหตุํ, อปิ จ อุปลาปนาย วา มิถุเภเทน วา สกฺกา’’ติ อาหฯ ตโต นํ ราชา – ‘‘อุปลาปนาย อมฺหากํ หตฺถิอสฺสาทโย นสฺสิสฺสนฺติ, เภเทเนว เต คเหสฺสามิ, กึ กโรมา’’ติ ปุจฺฉิฯ เตน หิ, มหาราช, ตุเมฺห วชฺชึ อารพฺภ ปริสติ กถํ สมุฏฺฐาเปถฯ ตโต อหํ – ‘‘กึ เต มหาราช เตหิ, อตฺตโน สนฺตเกหิ กสิวาณิชฺชาทีนิ กตฺวา ชีวนฺตุ เอเต ราชาโน’’ติ วตฺวา ปกฺกมิสฺสามิฯ ตโต ตุเมฺห – ‘‘กินฺนุ โข โภ เอส พฺราหฺมโณ วชฺชึ อารพฺภ ปวตฺตํ กถํ ปฏิพาหตี’’ติ วเทยฺยาถ, ทิวสภาเค จาหํ เตสํ ปณฺณาการํ เปเสสฺสามิ, ตมฺปิ คาหาเปตฺวา ตุเมฺหปิ มม โทสํ อาโรเปตฺวา พนฺธนตาลนาทีนิ อกตฺวาว เกวลํ ขุรมุณฺฑํ มํ กตฺวา นครา นีหราเปถฯ อถาหํ – ‘‘มยา เต นคเร ปาการปริขา จ การิตา, อหํ กิร ทุพฺพลฏฺฐานญฺจ อุตฺตานคมฺภีรฏฺฐานญฺจ ชานามิ, น จิรเสฺสว ทานิ อุชุํ กริสฺสามี’’ติ วกฺขามิฯ ตํ สุตฺวา ตุเมฺห – ‘‘คจฺฉตู’’ติ วเทยฺยาถาติฯ ราชา สพฺพํ อกาสิฯ

ลิจฺฉวี ตสฺส นิกฺขมนํ สุตฺวา – ‘‘สโฐ พฺราหฺมโณ, มา ตสฺส คงฺคํ อุตฺตริตุํ อทตฺถา’’ติ อาหํสุฯ ตตฺร เอกเจฺจหิ – ‘‘อเมฺห อารพฺภ กถิตตฺตา กิร โส เอวํ กโต’’ติ วุเตฺต ‘‘เตน หิ, ภเณ, เอตู’’ติ ภณึสุฯ โส คนฺตฺวา ลิจฺฉวี ทิสฺวา ‘‘กึ อาคตตฺถา’’ติ ปุจฺฉิโต ตํ ปวตฺตึ อาโรเจสิ, ลิจฺฉวิโน – ‘‘อปฺปมตฺตเกน นาม เอวํ ครุํ ทณฺฑํ กาตุํ น ยุตฺต’’นฺติ วตฺวา – ‘‘กึ เต ตตฺร ฐาน

นฺตร’’นฺติ ปุจฺฉึสุฯ ‘‘วินิจฺฉยามโจฺจหมสฺมี’’ติฯ ตเทว เต ฐานนฺตรํ โหตูติฯ โส สุฏฺฐุตรํ วินิจฺฉยํ กโรติ, ราชกุมารา ตสฺส สนฺติเก สิปฺปํ อุคฺคณฺหนฺติฯ

โส ปติฏฺฐิตคุโณ หุตฺวา เอกทิวสํ เอกํ ลิจฺฉวึ คเหตฺวา เอกมนฺตํ คนฺตฺวา – ทารกา กสนฺตีติ ปุจฺฉิฯ อาม, กสนฺติฯ เทฺว โคเณ โยเชตฺวาติ? อาม, เทฺว โคเณ โยเชตฺวาติฯ เอตฺตกํ วตฺวา นิวโตฺตฯ ตโต ตํ อโญฺญ – ‘‘กึ อาจริโย อาหา’’ติ ปุจฺฉิตฺวา เตน วุตฺตํ อสทฺทหโนฺต ‘‘น เมเอส ยถาภูตํ กเถตี’’ติ เตน สทฺธึ ภิชฺชิฯ พฺราหฺมโณ อญฺญสฺมึ ทิวเส เอกํ ลิจฺฉวึ เอกมนฺตํ เนตฺวา – ‘‘เกน พฺยญฺชเนน ภุโตฺตสี’’ติ ปุจฺฉิตฺวา นิวโตฺตฯ ตมฺปิ อโญฺญ ปุจฺฉิตฺวา อสทฺทหโนฺต ตเถว ภิชฺชิฯ พฺราหฺมโณ อปรมฺปิ ทิวสํ เอกํ ลิจฺฉวึ เอกมนฺตํ เนตฺวา – ‘‘อติทุคฺคโตสิ กิรา’’ติ ปุจฺฉิฯ โก เอวมาหาติ ปุจฺฉิโต อสุโก นาม ลิจฺฉวีติฯ อปรมฺปิ เอกมนฺตํ เนตฺวา – ‘‘ตฺวํ กิร ภีรุกชาติโก’’ติ ปุจฺฉิฯ โก เอวมาหาติ? อสุโก นาม ลิจฺฉวีติฯ เอวํ อเญฺญน อกถิตเมว อญฺญสฺส กเถโนฺต ตีหิ สํวจฺฉเรหิ เต ราชาโน อญฺญมญฺญํ ภินฺทิตฺวา ยถา เทฺว เอกมเคฺคน น คจฺฉนฺติ, ตถา กตฺวา สนฺนิปาตเภรึ จราเปสิฯ ลิจฺฉวิโน – ‘‘อิสฺสรา สนฺนิปตนฺตุ, สูรา สนฺนิปตนฺตู’’ติ วตฺวา น สนฺนิปตึสุฯ

พฺราหฺมโณ – ‘‘อยํ ทานิ กาโล, สีฆํ อาคจฺฉตู’’ติ รโญฺญ สาสนํ เปเสสิฯ ราชา สุตฺวาว พลเภรึ จราเปตฺวา นิกฺขมิฯ เวสาลิกา สุตฺวา – ‘‘รโญฺญ คงฺคํ อุตฺตริตุํ น ทสฺสามา’’ติ เภรึ จราเปสุํฯ ตมฺปิ สุตฺวา – ‘‘คจฺฉนฺตุ สูรราชาโน’’ติอาทีนิ วตฺวา น สนฺนิปตึสุฯ ‘‘นครปฺปเวสนํ น ทสฺสาม, ทฺวารานิ ปิทหิตฺวา ฐสฺสามา’’ติ เภรึ จราเปสุํฯ เอโกปิ น สนฺนิปติฯ ยถาวิวเฎหิ ทฺวาเรหิ ปวิสิตฺวา สเพฺพ อนยพฺยสนํ ปาเปตฺวา คโตฯ

## ภิกฺขุอปริหานิยธมฺมวณฺณนา

๑๓๖. **อถ โข ภควา อจิรปกฺกเนฺต**ติอาทิมฺหิ **สนฺนิปาเตตฺวา**ติ ทูรวิหาเรสุ อิทฺธิมเนฺต เปเสตฺวา สนฺติกวิหาเรสุ สยํ คนฺตฺวา – ‘‘สนฺนิปตถ, อายสฺมโนฺต; ภควา โว สนฺนิปาตํ อิจฺฉตี’’ติ สนฺนิปาเตตฺวาฯ **อปริหานิเย**ติ อปริหานิกเร, วุทฺธิเหตุภูเตติ อโตฺถฯ **ธเมฺม เทเสสฺสามี**ติ จนฺทสหสฺสํ สูริยสหสฺสํ อุฏฺฐเปโนฺต วิย จตุกฺกุฏฺฏเก เคเห อโนฺต เตลทีปสหสฺสํ อุชฺชาเลโนฺต วิย ปากเฏ กตฺวา กถยิสฺสามีติฯ

ตตฺถ **อภิณฺหํ สนฺนิปาตา**ติ อิทํ วชฺชิสุตฺตเก วุตฺตสทิสเมวฯ อิธาปิ จ อภิณฺหํ อสนฺนิปติตา ทิสาสุ อาคตสาสนํ น สุณนฺติฯ ตโต – ‘‘อสุกวิหารสีมา อากุลา, อุโปสถปวารณา ฐิตา, อสุกสฺมึ ฐาเน ภิกฺขู เวชฺชกมฺมทูตกมฺมาทีนิ กโรนฺติ, วิญฺญตฺติพหุลา ปุปฺผทานาทีหิ ชีวิกํ กเปฺปนฺตี’’ติอาทีนิ น ชานนฺติ, ปาปภิกฺขูปิ ‘‘ปมโตฺต ภิกฺขุสโงฺฆ’’ติ ญตฺวา ราสิภูตา สาสนํ โอสกฺกาเปนฺติฯ อภิณฺหํ สนฺนิปติตา ปน ตํ ตํ ปวตฺตึ สุณนฺติ, ตโต ภิกฺขุสงฺฆํ เปเสตฺวา สีมํ อุชุํ กโรนฺติ, อุโปสถปวารณาทโย ปวตฺตาเปนฺติ, มิจฺฉาชีวานํ อุสฺสนฺนฏฺฐาเน อริยวํสเก เปเสตฺวา อริยวํสํ กถาเปนฺติ, ปาปภิกฺขูนํ วินยธเรหิ นิคฺคหํ การาเปนฺติ, ปาปภิกฺขูปิ ‘‘อปฺปมโตฺต ภิกฺขุสโงฺฆ, น สกฺกา อเมฺหหิ วคฺคพเนฺธน วิจริตุ’’นฺติ ภิชฺชิตฺวา ปลายนฺติฯ เอวเมตฺถ หานิวุทฺธิโย เวทิตพฺพาฯ

**สมคฺคา**ติอาทีสุ เจติยปฏิชคฺคนตฺถํ วา โพธิเคหอุโปสถาคารจฺฉาทนตฺถํ วา กติกวตฺตํ วา ฐเปตุกามตาย โอวาทํ วา ทาตุกามตาย – ‘‘สโงฺฆ สนฺนิปตตู’’ติ เภริยา วา ฆณฺฏิยา วา อาโกฏิตาย – ‘‘มยฺหํ จีวรกมฺมํ อตฺถิ, มยฺหํ ปโตฺต ปจิตโพฺพ, มยฺหํ นวกมฺมํ อตฺถี’’ติ วิเกฺขปํ กโรนฺตา น สมคฺคา สนฺนิปตนฺติ นามฯ สพฺพํ ปน ตํ กมฺมํ ฐเปตฺวา – ‘‘อหํ ปุริมตรํ, อหํ ปุริม

ตร’’นฺติ เอกปฺปหาเรเนว สนฺนิปตนฺตา สมคฺคา สนฺนิปตนฺติ นามฯ สนฺนิปติตา ปน จินฺเตตฺวา มนฺเตตฺวา กตฺตพฺพํ กตฺวา เอกโต อวุฏฺฐหนฺตา สมคฺคา น วุฏฺฐหนฺติ นามฯ เอวํ วุฏฺฐิเตสุ หิ เย ปฐมํ คจฺฉนฺติ, เตสํ เอวํ โหติ – ‘‘อเมฺหหิ พาหิรกถาว สุตา, อิทานิ วินิจฺฉยกถา ภวิสฺสตี’’ติฯ เอกปฺปหาเรเนว วุฏฺฐหนฺตา ปน สมคฺคา วุฏฺฐหนฺติ นามฯ อปิจ ‘‘อสุกฏฺฐาเน วิหารสีมา อากุลา, อุโปสถปวารณา ฐิตา, อสุกฏฺฐาเน เวชฺชกมฺมาทิการกา ปาปภิกฺขู อุสฺสนฺนา’’ติ สุตฺวา – ‘‘โก คนฺตฺวา เตสํ นิคฺคหํ กริสฺสตี’’ติ วุตฺเต – ‘‘อหํ ปฐมํ, อหํ ปฐม’’นฺติ วตฺวา คจฺฉนฺตาปิ สมคฺคา วุฏฺฐหนฺติ นามฯ

อาคนฺตุกํ ปน ทิสฺวา – ‘‘อิมํ ปริเวณํ ยาหิ, เอตํ ปริเวณํ ยาหิ, อยํ โก’’ติ อวตฺวา สเพฺพ วตฺตํ กโรนฺตาปิ, ชิณฺณปตฺตจีวรกํ ทิสฺวา ตสฺส ภิกฺขาจารวตฺเตน ปตฺตจีวรํ ปริเยสมานาปิ, คิลานสฺส คิลานเภสชฺชํ ปริเยสมานาปิ, คิลานเมว อนาถํ – ‘‘อสุกปริเวณํ ยาหิ, อสุกปริเวณํ ยาหี’’ติ อวตฺวา อตฺตโน อตฺตโน ปริเวเณ ปฏิชคฺคนฺตาปิ, เอโก โอลิยมานโก คโนฺถ โหติ, ปญฺญวนฺตํ ภิกฺขุํ สงฺคณฺหิตฺวา เตน ตํ คนฺถํ อุกฺขิปาเปนฺตาปิ สมคฺคา สงฺฆํ กรณียานิ กโรนฺติ นามฯ

**อปญฺญตฺตํ**นฺติอาทีสุ นวํ อธมฺมิกํ กติกวตฺตํ วา สิกฺขาปทํ วา พนฺธนฺตา อปญฺญตฺตํ ปญฺญเปนฺติ นาม, ปุราณสนฺถตวตฺถุสฺมิํ สาวตฺถิยํ ภิกฺขู วิยฯ อุทฺธมฺมํ อุพฺพินยํ สาสนํ ทีเปนฺตา ปญฺญตฺตํ สมุจฺฉินฺทนฺติ นาม, วสฺสสตปรินิพฺพุเต ภควติ เวสาลิกา วชฺชิปุตฺตกา วิยฯ ขุทฺทานุขุทฺทกา ปน อาปตฺติโย สญฺจิจฺจ วีติกฺกมนฺตา ยถาปญฺญเตฺตสุ สิกฺขาปเทสุ สมาทาย น วตฺตนฺติ นาม, อสฺสชิปุนพฺพสุกา วิยฯ นวํ ปน กติกวตฺตํ วา สิกฺขาปทํ วา อพนฺธนฺตา, ธมฺมวินยโต สาสนํ ทีเปนฺตา, ขุทฺทานุขุทฺทกานิ สิกฺขาปทานิ อสมูหนนฺตา อปญฺญตฺตํ น ปญฺญเปนฺติ, ปญฺญตฺตํ น สมุจฺฉินฺทนฺติ, ยถาปญฺญเตฺตสุ สิกฺขาปเทสุ สมาทาย วตฺตนฺติ นาม, อายสฺมา อุปเสโน วิย, อายสฺมา ยโส กากณฺฑกปุโตฺต วิย จฯ

> ‘‘สุณาตุ, เม อาวุโส สโงฺฆ, สนฺตมฺหากํ สิกฺขาปทานิ คิหิคตานิ, คิหิโนปิ ชานนฺติ, ‘อิทํ โว สมณานํ สกฺยปุตฺติยานํ กปฺปติ, อิทํ โว น กปฺปตี’ติฯ สเจ หิ มยํ ขุทฺทานุขุทฺทกานิ สิกฺขาปทานิ สมูหนิสฺสาม, ภวิสฺสนฺติ วตฺตาโร – ‘ธูมกาลิกํ สมเณน โคตเมน สาวกานํ สิกฺขาปทํ ปญฺญตฺตํ, ยาวิเมสํ สตฺถา อฏฺฐาสิ, ตาวิเม สิกฺขาปเทสุ สิกฺขิํสุฯ ยโต อิเมสํ สตฺถา ปรินิพฺพุโต, น ทานิเม สิกฺขาปเทสุ สิกฺขนฺตี’ติฯ ยทิ สงฺฆสฺส ปตฺตกลฺลํ, สโงฺฆ อปญฺญตฺตํ น ปญฺญเปยฺย, ปญฺญตฺตํ น สมุจฺฉิเนฺทยฺย, ยถาปญฺญเตฺตสุ สิกฺขาปเทสุ สมาทาย วเตฺตยฺยา’’ติ (จูฬว. ๔๔๒) –

อิมํ ตนฺติํ ฐปยโนฺต อายสฺมา มหากสฺสโป วิย จฯ **วุทฺธิเยวา**ติ สีลาทีหิ คุเณหิ วุฑฺฒิเยว, โน ปริหานิฯ

**เถรา**ติ ถิรภาวปฺปตฺตา เถรการเกหิ คุเณหิ สมนฺนาคตาฯ พหู รตฺติโย ชานนฺตีติ **รตฺตญฺญู**ฯ จิรํ ปพฺพชิตานํ เอเตสนฺติ **จิรปพฺพชิตา**ฯ สงฺฆสฺส ปิตุฏฺฐาเน ฐิตาติ **สงฺฆปิตโร**ฯ ปิตุฏฺฐาเน ฐิตตฺตา สงฺฆํ ปริเนนฺติ ปุพฺพงฺคมา หุตฺวา ตีสุ สิกฺขาสุ ปวเตฺตนฺตีติ **สงฺฆปริณายกา**ฯ

เย เตสํ สกฺการาทีนิ น กโรนฺติ, โอวาทตฺถาย เทฺว ตโย วาเร อุปฏฺฐานํ น คจฺฉนฺติ, เตปิ เตสํ โอวาทํ น เทนฺติ, ปเวณิกถํ น กเถนฺติ, สารภูตํ ธมฺมปริยายํ น สิกฺขาเปนฺติฯ เต เตหิ วิสฺสฏฺฐา สีลาทีหิ ธมฺมกฺขเนฺธหิ สตฺตหิ จ อริยธเนหีติ เอวมาทีหิ คุเณหิ ปริหายนฺติฯ เย ปน

เตสํ สกฺการาทีนิ กโรนฺติ, อุปฏฺฐานํ คจฺฉนฺติ, เตปิ เตสํ โอวาทํ เทนฺติฯ ‘‘เอวํ เต อภิกฺกมิตพฺพํ, เอวํ เต ปฏิกฺกมิตพฺพํ, เอวํ เต อาโลกิตพฺพํ, เอวํ เต วิโลกิตพฺพํ, เอวํ เต สมิญฺชิตพฺพํ, เอวํ เต ปสาริตพฺพํ, เอวํ เต สงฺฆาฏิปตฺตจีวรํ ธาเรตพฺพ’’นฺติ ปเวณีกถํ กเถนฺติ, สารภูตํ ธมฺมปริยายํ สิกฺขาเปนฺติ, เตรสหิ ธุตงฺเคหิ ทสหิ กถาวตฺถูหิ อนุสาสนฺติฯ เต เตสํ โอวาเท ฐตฺวา สีลาทีหิ คุเณหิ วฑฺฒมานา สามญฺญตฺถํ อนุปาปุณนฺติฯ เอวเมตฺถ หานิวุทฺธิโย เวทิตพฺพาฯ

ปุนพฺภวทานํ ปุนพฺภโว, ปุนพฺภโว สีลมสฺสาติ โปโนพฺภวิกา, ปุนพฺภวทายิกาติ อโตฺถ, ตสฺมา **โปโนพฺภวิกายฯ น วสํ คจฺฉนฺตี**ติ เอตฺถ เย จตุนฺนํ ปจฺจยานํ การณา อุปฏฺฐากานํ ปทานุปทิกา หุตฺวา คามโต คามํ วิจรนฺติ, เต ตสฺสา ตณฺหาย วสํ คจฺฉนฺติ นาม, อิตเร น คจฺฉนฺติ นามฯ ตตฺถ หานิวุทฺธิโย ปากฏาเยวฯ

**อารญฺญเกสู**ติ ปญฺจธนุสติกปจฺฉิเมสุฯ **สาเปกฺขา**ติ สตณฺหา สาลยาฯ คามนฺตเสนาสเนสุ หิ ฌานํ อเปฺปตฺวาปิ ตโต วุฏฺฐิตมโตฺตว อิตฺถิปุริสทาริกาทิสทฺทํ สุณาติ, เยนสฺส อธิคตวิเสโสปิ หายติเยวฯ อรเญฺญ ปน นิทฺทายิตฺวา ปฏิพุทฺธมโตฺต สีหพฺยคฺฆโมราทีนํ สทฺทํ สุณาติ, เยน อารญฺญกํ ปีตึ ลภิตฺวา ตเมว สมฺมสโนฺต อคฺคผเล ปติฏฺฐาติฯ อิติ ภควา คามนฺตเสนาสเน ฌานํ อเปฺปตฺวา นิสินฺนภิกฺขุโน อรเญฺญ นิทฺทายนฺตเมว ปสํสติฯ ตสฺมา ตเมว อตฺถวสํ ปฏิจฺจ – ‘‘อารญฺญเกสุ เสนาสเนสุ สาเปกฺขา ภวิสฺสนฺตี’’ติ อาหฯ

**ปจฺจตฺตเญฺญว สตึ อุปฏฺฐเปสฺสนฺตี**ติ อตฺตนาว อตฺตโน อพฺภนฺตเร สตึ อุปฏฺฐเปสฺสนฺติฯ **เปสลา**ติ ปิยสีลาฯ อิธาปิ สพฺรหฺมจารีนํ อาคมนํ อนิจฺฉนฺตา เนวาสิกา อสฺสทฺธา โหนฺติ อปฺปสนฺนา ฯ สมฺปตฺตภิกฺขูนํ ปจฺจุคฺคมนปตฺตจีวรปฺปฏิคฺคหณอาสนปญฺญาปนตาลวณฺฏคฺคหณาทีนิ น กโรนฺติ, อถ เนสํ อวโณฺณ อุคฺคจฺฉติ – ‘‘อสุกวิหารวาสิโน ภิกฺขู อสฺสทฺธา อปฺปสนฺนา วิหารํ ปวิฏฺฐานํ วตฺตปฏิวตฺตํ น กโรนฺตี’’ติฯ ตํ สุตฺวา ปพฺพชิตา วิหารทฺวาเรน คจฺฉนฺตาปิ วิหารํ น ปวิสนฺติฯ เอวํ อนาคตานํ อนาคมนเมว โหติฯ อาคตานํ ปน ผาสุวิหาเร อสติ เยปิ อชานิตฺวา อาคตา, เต – ‘‘วสิสฺสามาติ ตาว จิเนฺตตฺวา อาคตามฺห, อิเมสํ ปน เนวาสิกานํ อิมินา นีหาเรน โก วสิสฺสตี’’ติ นิกฺขมิตฺวา คจฺฉนฺติฯ เอวํ โส วิหาโร อเญฺญสํ ภิกฺขูนํ อนาวาโสว โหติฯ ตโต เนวาสิกา สีลวนฺตานํ ทสฺสนํ อลภนฺตา กงฺขาวิโนทนํ วา อาจารสิกฺขาปกํ วา มธุรธมฺมสฺสวนํ วา น ลภนฺติ, เตสํ เนว อคฺคหิตธมฺมคฺคหณํ, น คหิตสชฺฌายกรณํ โหติฯ อิติ เนสํ หานิเยว โหติ, น วุทฺธิฯ

เย ปน สพฺรหฺมจารีนํ อาคมนํ อิจฺฉนฺติ, เต สทฺธา โหนฺติ ปสนฺนา, อาคตานํ สพฺรหฺมจารีนํ ปจฺจุคฺคมนาทีนิ กตฺวา เสนาสนํ ปญฺญเปตฺวา เทนฺติ, เต คเหตฺวา ภิกฺขาจารํ ปวิสนฺติ, กงฺขํ วิโนเทนฺติ, มธุรธมฺมสฺสวนํ ลภนฺติฯ อถ เนสํ กิตฺติสโทฺท อุคฺคจฺฉติ – ‘‘อสุกวิหารภิกฺขู เอวํ สทฺธา ปสนฺนา วตฺตสมฺปนฺนา สงฺคาหกา’’ติฯ ตํ สุตฺวา ภิกฺขู ทูรโตปิ เอนฺติ, เตสํ เนวาสิกา วตฺตํ กโรนฺติ , สมีปํ อาคนฺตฺวา วุฑฺฒตรํ อาคนฺตุกํ วนฺทิตฺวา นิสีทนฺติ, นวกตรสฺส สนฺติเก อาสนํ คเหตฺวา นิสีทนฺติฯ นิสีทิตฺวา – ‘‘อิมสฺมึ วิหาเร วสิสฺสถ คมิสฺสถา’’ติ ปุจฺฉนฺติฯ ‘คมิสฺสามี’ติ วุเตฺต – ‘‘สปฺปายํ เสนาสนํ, สุลภา ภิกฺขา’’ติอาทีนิ วตฺวา คนฺตุํ น เทนฺติฯ วินยธโร เจ โหติ, ตสฺส สนฺติเก วินยํ สชฺฌายนฺติฯ สุตฺตนฺตาทิธโร เจ, ตสฺส สนฺติเก ตํ ตํ ธมฺมํ สชฺฌายนฺติฯ อาคนฺตุกานํ เถรานํ โอวาเท ฐตฺวา สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณนฺติฯ อาคนฺตุกา ‘‘เอกํ เทฺว ทิวสานิ วสิสฺสามาติ อาคตามฺห, อิเมสํ ปน สุขสํวาสตาย ทสทฺวาทสวสฺสานิ วสิสฺสามา’’ติ วตฺตาโร โหนฺติฯ เอวเมตฺถ หานิวุทฺธิโย เวทิตพฺพาฯ

**๑๓๗**. ทุติยสุตฺตเก กมฺมํ อาราโม เอเตสนฺติ **กมฺมารามา**ติฯ กเมฺม รตาติ **กมฺมรตาฯ กมฺมารามตมนุยุตฺตา**ติ ยุตฺตา ปยุตฺตา อนุยุตฺตาฯ ตตฺถ **กมฺมนฺ**ติ อิติกาตพฺพกมฺมํ วุจฺจติฯ เสยฺยถิทํ – จีวรวิจารณํ, จีวรกรณํ, อุปตฺถมฺภนํ, สูจิฆรํ, ปตฺตตฺถวิกํ, อํสพทฺธกํ, กายพนฺธนํ, ธมกรณํ, อาธารกํ, ปาทกถลิกํ, สมฺมชฺชนีอาทีนํ กรณนฺติฯ เอกโจฺจ หิ เอตานิ กโรโนฺต สกลทิวสํ เอตาเนว กโรติฯ ตํ สนฺธาเยส ปฏิเกฺขโปฯ โย ปน เอเตสํ กรณเวลายเมว เอตานิ กโรติ, อุเทฺทสเวลายํ อุเทฺทสํ คณฺหาติ, สชฺฌายเวลายํ สชฺฌายติ, เจติยงฺคณวตฺตเวลายํ เจติยงฺคณวตฺตํ กโรติ, มนสิการเวลายํ มนสิการํ กโรติ, น โส กมฺมาราโม นามฯ

**น ภสฺสารามา**ติ เอตฺถ โย อิตฺถิวณฺณปุริสวณฺณาทิวเสน อาลาปสลฺลาปํ กโรโนฺตเยว ทิวสญฺจ รตฺติญฺจ วีตินาเมติ, เอวรูเป ภเสฺส ปริยนฺตการี น โหติ, อยํ ภสฺสาราโม นามฯ โย ปน รตฺตินฺทิวํ ธมฺมํ กเถติ, ปญฺหํ วิสฺสเชฺชติ, อยํ อปฺปภโสฺสว ภเสฺส ปริยนฺตการีเยวฯ กสฺมา? ‘‘สนฺนิปติตานํ โว, ภิกฺขเว, ทฺวยํ กรณียํ – ธมฺมี วา กถา, อริโย วา ตุณฺหีภาโว’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๗๓) วุตฺตตฺตาฯ

**น นิทฺทารามา**ติ เอตฺถ โย คจฺฉโนฺตปิ นิสิโนฺนปิ นิปโนฺนปิ ถินมิทฺธาภิภูโต นิทฺทายติเยว, อยํ นิทฺทาราโม นามฯ ยสฺส ปน กรชกายเคลเญฺญน จิตฺตํ ภวงฺค โอตรติ , นายํ นิทฺทาราโมฯ เตเนวาห – ‘‘อภิชานามหํ อคฺคิเวสฺสน, คิมฺหานํ ปจฺฉิเม มาเส ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฺปฏิกฺกโนฺต จตุคฺคุณํ สงฺฆาฏิํ ปญฺญเปตฺวา ทกฺขิเณน ปเสฺสน สโต สมฺปชาโน นิทฺทํ โอกฺกมิตา’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๘๗)ฯ

**น สงฺคณิการามา**ติ เอตฺถ โย เอกสฺส ทุติโย ทฺวินฺนํ ตติโย ติณฺณํ จตุโตฺถติ เอวํ สํสโฎฺฐว วิหรติ, เอกโก อสฺสาทํ น ลภติ, อยํ สงฺคณิการาโมฯ โย ปน จตูสุ อิริยาปเถสุ เอกโก อสฺสาทํ ลภติ, นายํ สงฺคณิการาโมติ เวทิตโพฺพฯ

**น ปาปิจฺฉา**ติ เอตฺถ อสนฺตสมฺภาวนาย อิจฺฉาย สมนฺนาคตา ทุสฺสีลา ปาปิจฺฉา นามฯ

**น ปาปมิตฺตา**ทีสุ ปาปา มิตฺตา เอเตสนฺติ **ปาปมิตฺตาฯ** จตูสุ อิริยาปเถสุ สห อยนโต ปาปา สหายา เอเตสนฺติ **ปาปสหายาฯ** ตนฺนินฺนตโปฺปณตปฺปพฺภารตาย ปาเปสุ สมฺปวงฺกาติ **ปาปสมฺปวงฺกาฯ**

**โอรมตฺตเกนา**ติ อวรมตฺตเกน อปฺปมตฺตเกนฯ **อนฺตรา**ติ อรหตฺตํ อปตฺวาว เอตฺถนฺตเรฯ **โวสาน**นฺติ ปรินิฎฺฐิตภาวํ – ‘‘อลเมตฺตาวตา’’ติ โอสกฺกนํ ฐิตกิจฺจตํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ‘‘ยาว สีลปาริสุทฺธิมเตฺตน วา วิปสฺสนามเตฺตน วา ฌานมเตฺตน วา โสตาปนฺนภาวมเตฺตน วา สกทาคามิภาวมเตฺตน วา อนาคามิภาวมเตฺตน วา โวสานํ น อาปชฺชิสฺสนฺติ, ตาว วุทฺธิเยว ภิกฺขูนํ ปาฏิกงฺขา, โน ปริหานี’’ติฯ

**๑๓๘**. ตติยสุตฺตเก **สทฺธา**ติ สทฺธาสมฺปนฺนาฯ ตตฺถ อาคมนียสทฺธา, อธิคมสทฺธา, ปสาทสทฺธา, โอกปฺปนสทฺธาติ จตุพฺพิธา สทฺธาฯ ตตฺถ **อาคมนียสทฺธา** สพฺพญฺญุโพธิสตฺตานํ โหติฯ **อธิคมสทฺธา** อริยปุคฺคลานํฯ พุโทฺธ ธโมฺม สโงฺฆติ วุเตฺต ปน ปสาโท **ปสาทสทฺธาฯ** โอกเปฺปตฺวา ปกเปฺปตฺวา ปน สทฺทหนํ **โอกปฺปนสทฺธาฯ** สา ทุวิธาปิ อิธาธิเปฺปตาฯ ตาย หิ สทฺธาย สมนฺนาคโต สทฺธาวิมุโตฺต, วกฺกลิเตฺถรสทิโส โหติฯ ตสฺส หิ เจติยงฺคณวตฺตํ วา, โพธิยงฺคณวตฺตํ วา กตเมว โหติฯ อุปชฺฌายวตฺตอาจริยวตฺตาทีนิ สพฺพวตฺตา

นิ ปูเรติฯ **หิริมนา**ติ ปาปชิคุจฺฉนลกฺขณาย หิริยา ยุตฺตจิตฺตาฯ **โอตฺตปฺปี**ติ ปาปโต ภายนลกฺขเณน โอตฺตปฺเปน สมนฺนาคตาฯ

**พหุสฺสุตา**ติ เอตฺถ ปน ปริยตฺติพหุสฺสุโต, ปฏิเวธพหุสฺสุโตติ เทฺว พหุสฺสุตาฯ **ปริยตฺตี**ติ ตีณิ ปิฏกานิฯ **ปฏิเวโธ**ติ สจฺจปฺปฏิเวโธฯ อิมสฺมึ ปน ฐาเน ปริยตฺติ อธิเปฺปตาฯ สา เยน พหุ สุตา, โส พหุสฺสุโตฯ โส ปเนส นิสฺสยมุจฺจนโก, ปริสุปฏฺฐาโก, ภิกฺขุโนวาทโก, สพฺพตฺถกพหุสฺสุโตติ จตุพฺพิโธ โหติฯ ตตฺถ ตโย พหุสฺสุตา สมนฺตปาสาทิกาย วินยฏฺฐกถาย โอวาทวเคฺค วุตฺตนเยน คเหตพฺพาฯ สพฺพตฺถกพหุสฺสุตา ปน อานนฺทเตฺถรสทิสา โหนฺติฯ เต อิธ อธิเปฺปตาฯ

**อารทฺธวีริยา**ติ เยสํ กายิกญฺจ เจตสิกญฺจ วีริยํ อารทฺธํ โหติฯ ตตฺถ เย กายสงฺคณิกํ วิโนเทตฺวา จตูสุ อิริยาปเถสุ อฏฺฐอารพฺภวตฺถุวเสน เอกกา โหนฺติ, เตสํ กายิกวีริยํ อารทฺธํ นาม โหติฯ เย จิตฺตสงฺคาณิกํ วิโนเทตฺวา อฏฺฐสมาปตฺติวเสน เอกกา โหนฺติ, คมเน อุปฺปนฺนกิเลสสฺส ฐานํ ปาปุณิตุํ น เทนฺติ, ฐาเน อุปฺปนฺนกิเลสสฺส นิสชฺชํ, นิสชฺชาย อุปฺปนฺนกิเลสสฺส สยนํ ปาปุณิตุํ น เทนฺติ, อุปฺปนฺนุปฺปนฺนฏฺฐาเนเยว กิเลเส นิคฺคณฺหนฺติ, เตสํ เจตสิกวีริยํ อารทฺธํ นาม โหติฯ

**อุปฏฺฐิตสฺสตี**ติ จิรกตาทีนํ สริตา อนุสฺสริตา มหาคติมฺพยอภยเตฺถรทีฆภาณอภยเตฺถรติปิฏกจูฬาภยเตฺถรา วิยฯ มหาคติมฺพยอภยเตฺถโร กิร ชาตปญฺจมทิวเส มงฺคลปายาเสตุณฺฑํ ปสาเรนฺตํ วายสํ ทิสฺวา หุํ หุนฺติ สทฺทมกาสิฯ อถ โส เถรกาเล – ‘‘กทา ปฏฺฐาย, ภเนฺต, สรถา’’ติ ภิกฺขูหิ ปุจฺฉิโต ‘‘ชาตปญฺจมทิวเส กตสทฺทโต ปฏฺฐาย อาวุโส’’ติ อาหฯ

ทีฆภาณกอภยเตฺถรสฺส ชาตนวมทิวเส มาตา จุมฺพิสฺสามีติ โอนตา ตสฺสา โมฬิ มุจฺจิตฺถฯ ตโต ตุมฺพมตฺตานิ สุมนปุปฺผานิ ทารกสฺส อุเร ปติตฺวา ทุกฺขํ ชนยึสุฯ โส เถรกาเล – ‘‘กทา ปฏฺฐาย, ภเนฺต, สรถา’’ติ ปุจฺฉิโต – ‘‘ชาตนวมทิวสโต ปฏฺฐายา’’ติ อาหฯ

ติปิฏกจูฬาภยเตฺถโร – ‘‘อนุราธปุเร ตีณิ ทฺวารานิ ปิทหาเปตฺวา มนุสฺสานํ เอเกน ทฺวาเรน นิกฺขมนํ กตฺวา – ‘ตฺวํ กินฺนาโม, ตฺวํ กินฺนาโม’ติ ปุจฺฉิตฺวา สายํ ปุน อปุจฺฉิตฺวาว เตสํ นามานิ สมฺปฏิจฺฉาเปตุํ – ‘‘สกฺกา อาวุโส’’ติ อาหฯ เอวรูเป ภิกฺขู สนฺธาย – ‘‘อุปฏฺฐิตสฺสตี’’ติ วุตฺตํฯ

**ปญฺญวโนฺต**ติ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ อุทยพฺพยปริคฺคาหิกาย ปญฺญาย สมนฺนาคตาฯ อปิ จ ทฺวีหิปิ เอเตหิ ปเทหิ วิปสฺสกานํ ภิกฺขูนํ วิปสฺสนาสมฺภารภูตา สมฺมาสติ เจว วิปสฺสนาปญฺญา จ กถิตาฯ

๑๓๙. จตุตฺถสตฺตเก สติเยว สโมฺพชฺฌโงฺค **สติสโมฺพชฺฌโงฺค**ติฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ ตตฺถ อุปฏฺฐานลกฺขโณ สติสโมฺพชฺฌโงฺค, ปวิจยลกฺขโณ ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌโงฺค, ปคฺคหลกฺขโณ วีริยสโมฺพชฺฌโงฺค, ผรณลกฺขโณ ปีติสโมฺพชฺฌโงฺค, อุปสมลกฺขโณ ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌโงฺค, อวิเกฺขปลกฺขโณ สมาธิสโมฺพชฺฌโงฺค, ปฏิสงฺขานลกฺขโณ อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌโงฺคฯ **ภาเวสฺสนฺตี**ติ สติสโมฺพชฺฌงฺคํ จตูหิ การเณหิ สมุฏฺฐาเปนฺตา, ฉหิ การเณหิ ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคํ สมุฏฺฐาเปนฺตา, นวหิ การเณหิ วีริยสโมฺพชฺฌงฺคํ สมุฏฺฐาเปนฺตา, ทสหิ การเณหิ ปีติสโมฺพชฺฌงฺคํ สมุฏฺฐาเปนฺตา, สตฺตหิ การเณหิ ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคํ สมุฏฺฐาเปนฺตา, ทสหิ การเณหิ สมาธิสโมฺพชฺฌงฺคํ สมุฏฺฐาเปนฺตา, ปญฺจหิ การเณหิ อุเปกฺขาส

โมฺพชฺฌงฺคํ สมุฏฺฐาเปนฺตา วเฑฺฒสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ อิมินา วิปสฺสนามคฺคผลสมฺปยุเตฺต โลกิย โลกุตฺตรมิสฺสเก สโมฺพชฺฌเงฺค กเถสิฯ

**๑๔๐**. ปญฺจมสตฺตเก **อนิจฺจสญฺญา**ติ อนิจฺจานุปสฺสนาย สทฺธึ อุปฺปนฺนสญฺญาฯ **อนตฺตสญฺญา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ อิมา สตฺต โลกิยวิปสฺสนาปิ โหนฺติฯ ‘‘เอตํ สนฺตํ, เอตํ ปณีตํ, ยทิทํ สพฺพสงฺขารสมโถ วิราโค นิโรโธ’’ติ (อ. นิ. ๙.๓๖) อาคตวเสเนตฺถ เทฺว โลกุตฺตราปิ โหนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ

**๑๔๑**. ฉเกฺก **เมตฺตํ กายกมฺมนฺ**ติ เมตฺตจิเตฺตน กตฺตพฺพํ กายกมฺมํฯ **วจีกมฺมมโนกเมฺมสุ**ปิ เอเสว นโยฯ อิมานิ ปน ภิกฺขูนํ วเสน อาคตานิ คิหีสุปิ ลพฺภนฺติ ฯ ภิกฺขูนญฺหิ เมตฺตจิเตฺตน อาภิสมาจาริกธมฺมปูรณํ เมตฺตํ กายกมฺมํ นามฯ คิหีนํ เจติยวนฺทนตฺถาย โพธิวนฺทนตฺถาย สงฺฆนิมนฺตนตฺถาย คมนํ, คามํ ปิณฺฑาย ปวิฏฺเฐ ภิกฺขุ ทิสฺวา ปจฺจุคฺคมนํ, ปตฺตปฺปฏิคฺคหณํ, อาสนปญฺญาปนํ, อนุคมนนฺติ เอวมาทิกํ เมตฺตํ กายกมฺมํ นามฯ

ภิกฺขูนํ เมตฺตจิเตฺตน อาจารปญฺญตฺติสิกฺขาปทปญฺญาปนํ, กมฺมฏฺฐานกถนํ, ธมฺมเทสนา, เตปิฏกมฺปิ พุทฺธวจนํ เมตฺตํ วจีกมฺมํ นามฯ คิหีนํ เจติยวนฺทนตฺถาย คจฺฉาม , โพธิวนฺทนตฺถาย คจฺฉาม, ธมฺมสฺสวนํ กริสฺสาม, ทีปมาลปุปฺผปูชํ กริสฺสาม, ตีณิ สุจริตานิ สมาทาย วตฺติสฺสาม, สลากภตฺตาทีนิ ทสฺสาม, วสฺสวาสิกํ ทสฺสาม, อชฺช สงฺฆสฺส จตฺตาโร ปจฺจเย ทสฺสาม, สงฺฆํ นิมเนฺตตฺวา ขาทนียาทีนิ สํวิทหถ, อาสนานิ ปญฺญาเปถ, ปานียํ อุปฏฺฐเปถ, สงฺฆํ ปจฺจุคฺคนฺตฺวา อาเนถ, ปญฺญตฺตาสเน นิสีทาเปถ, ฉนฺทชาตา อุสฺสาหชาตา เวยฺยาวจฺจํ กโรถาติอาทิกถนกาเล เมตฺตํ วจีกมฺมํ นามฯ

ภิกฺขูนํ ปาโตว อุฏฺฐาย สรีรปฺปฏิชคฺคนํ, เจติยงฺคณวตฺตาทีนิ จ กตฺวา วิวิตฺตาสเน นิสีทิตฺวา อิมสฺมึ วิหาเร ภิกฺขู สุขี โหนฺตุ อเวรา อพฺยาปชฺชาติ จินฺตนํ เมตฺตํ มโนกมฺมํ นามฯ คิหีนํ ‘อยฺยา สุขี โหนฺตุ, อเวรา อพฺยาปชฺชา’ติ จินฺตนํ เมตฺตํ มโนกมฺมํ นามฯ

**อาวิ เจว รโห จา**ติ สมฺมุขา จ ปรมฺมุขา จฯ ตตฺถ นวกานํ จีวรกมฺมาทีสุ สหายภาวคมนํ สมฺมุขา เมตฺตํ กายกมฺมํ นามฯ เถรานํ ปน ปาทโธวนวนฺทนพีชนทานาทิเภทํ สพฺพํ สามีจิกมฺมํ สมฺมุขา เมตฺตํ กายกมฺมํ นามฯ อุภเยหิปิ ทุนฺนิกฺขิตฺตานํ ทารุภณฺฑาทีนํ เตสุ อวมญฺญํ อกตฺวา อตฺตนา ทุนฺนิกฺขิตฺตานํ วิย ปฏิสามนํ ปรมฺมุขา เมตฺตํ กายกมฺมํ นามฯ

เทวเตฺถโร ติสฺสเตฺถโรติ เอวํ ปคฺคยฺห วจนํ สมฺมุขา เมตฺตํ วจีกมฺมํ นามฯ วิหาเร อสนฺตํ ปน ปฏิปุจฺฉนฺตสฺส กุหึ อมฺหากํ เทวเตฺถโร, กุหึ อมฺหากํ ติสฺสเตฺถโร, กทา นุ โข อาคมิสฺสตีติ เอวํ มมายนวจนํ ปรมฺมุขา เมตฺตํ วจีกมฺมํ นามฯ

เมตฺตาสิเนหสินิทฺธานิ ปน นยนานิ อุมฺมีเลตฺวา ปสเนฺนน มุเขน โอโลกนํ สมฺมุขา เมตฺตํ มโนกมฺมํ นามฯ เทวเตฺถโร ติสฺสเตฺถโร อโรโค โหตุ, อปฺปาพาโธติ สมนฺนาหรณํ ปรมฺมุขา เมตฺตํ มโนกมฺมํ นามฯ

**ลาภา**ติ จีวราทโย ลทฺธปจฺจยาฯ **ธมฺมิกา**ติ กุหนาทิเภทํ มิจฺฉาชีวํ วเชฺชตฺวา ธเมฺมน สเมน ภิกฺขาจารวเตฺตน อุปฺปนฺนาฯ **อนฺตมโส ปตฺตปริยาปนฺนมตฺตมฺปี**ติ ปจฺฉิมโกฏิยา ปเตฺต ปริยาปนฺนํ ปตฺตสฺส อโนฺตคตํ ทฺวิติกฏจฺฉุภิกฺขามตฺตมฺปิ ฯ **อปฺปฏิวิภตฺตโภคี**ติ เอตฺถ เทฺว ปฏิวิภตฺตา นาม – อามิสปฺปฏิวิภตฺตญฺจ, ปุคฺคลปฺปฏิวิภตฺตญฺจฯ ตตฺถ – ‘‘เอตฺตกํ ทสฺสา

มิ, เอตฺตกํ น ทสฺสามี’’ติ เอวํ จิเตฺตน วิภชนํ **อามิสปฺปฏิวิภตฺตํ** นามฯ ‘‘อสุกสฺส ทสฺสามิ, อสุกสฺส น ทสฺสามี’’ติ เอวํ จิเตฺตน วิภชนํ ปน **ปุคฺคลปฺปฏิวิภตฺตํ** นามฯ ตทุภยมฺปิ อกตฺวา โย อปฺปฏิวิภตฺตํ ภุญฺชติ, อยํ **อปฺปฏิวิภตฺตโภคี** นามฯ

**สีลวเนฺตหิ สพฺรหฺมจารีหิ สาธารณโภคี**ติ เอตฺถ สาธารณโภคิโน อิทํ ลกฺขณํ, ยํ ยํ ปณีตํ ลพฺภติ, ตํ ตํ เนว ลาเภน ลาภํ นิชิคีสนตามุเขน คิหีนํ เทติ, น อตฺตนา ภุญฺชติ, ปฏิคฺคณฺหโนฺต จ – ‘‘สเงฺฆน สาธารณํ โหตู’’ติ คเหตฺวา ฆณฺฏิํ ปหริตฺวา ปริภุญฺชิตพฺพํ สงฺฆสนฺตกํ วิย ปสฺสติฯ

อิมํ ปน สารณียธมฺมํ โก ปูเรติ, โก น ปูเรตีติ? ทุสฺสีโล ตาว น ปูเรติฯ น หิ ตสฺส สนฺตกํ สีลวนฺตา คณฺหนฺติฯ ปริสุทฺธสีโล ปน วตฺตํ อขเณฺฑโนฺต ปูเรติฯ ตตฺริทํ วตฺตํ – โย หิ โอทิสฺสกํ กตฺวา มาตุ วา ปิตุ วา อาจริยุปชฺฌายาทีนํ วา เทติ, โส ทาตพฺพํ เทติ, สารณียธโมฺม ปนสฺส น โหติ, ปลิโพธชคฺคนํ นาม โหติฯ สารณียธโมฺม หิ มุตฺตปลิโพธเสฺสว วฎฺฎติฯ เตน ปน โอทิสฺสกํ เทเนฺตน คิลานคิลานุปฏฺฐากอาคนฺตุกคมิกานเญฺจว นวปพฺพชิตสฺส จ สงฺฆาฏิปตฺตคฺคหณํ อชานนฺตสฺส ทาตพฺพํฯ เอเตสํ ทตฺวา อวเสสํ เถราสนโต ปฏฺฐาย โถกํ อทตฺวา โย ยตฺตกํ คณฺหาติ, ตสฺส ตตฺตกํ ทาตพฺพํฯ อวสิเฎฺฐ อสติ ปุน ปิณฺฑาย จริตฺวา เถราสนโต ปฏฺฐาย ยํ ยํ ปณีตํ, ตํ ทตฺวา เสสํ ปริภุญฺชิตพฺพํฯ ‘‘สีลวเนฺตหี’’ติ วจนโต ทุสฺสีลสฺส อทาตุมฺปิ วฎฺฎติฯ

อยํ ปน สารณียธโมฺม สุสิกฺขิตาย ปริสาย สุปูโร โหติ, โน อสิกฺขิตาย ปริสายฯ สุสิกฺขิตาย หิ ปริสาย โย อญฺญโต ลภติ, โส น คณฺหาติฯ อญฺญโต อลภโนฺตปิ ปมาณยุตฺตเมว คณฺหาติ, นาติเรกํฯ อยํ ปน สารณียธโมฺม เอวํ ปุนปฺปุนํ ปิณฺฑาย จริตฺวา ลทฺธํ ลทฺธํ เทเนฺตสฺสาปิ ทฺวาทสหิ วเสฺสหิ ปูรติ, น ตโต โอรํฯ สเจ หิ ทฺวาทสเม วเสฺส สารณียธมฺมปูรโก ปิณฺฑปาตปูรํ ปตฺตํ อาสนสาลายํ ฐเปตฺวา นหายิตุํ คจฺฉติ สงฺฆเตฺถโร จ กเสฺสโส ปโตฺตติ, ‘‘สารณียธมฺมปูรกสฺสา’’ติ วุเตฺต ‘‘อาหรถ น’’นฺติ สพฺพํ ปิณฺฑปาตํ วิจาเรตฺวา ภุญฺชิตฺวา จ ริตฺตํ ปตฺตํ ฐเปติ, อถ โส ภิกฺขุ ริตฺตํ ปตฺตํ ทิสฺวา ‘‘มยฺหํ อนวเสเสตฺวาว ปริภุญฺชิํสู’’ติ โทมนสฺสํ อุปฺปาเทติ, สารณียธโมฺม ภิชฺชติ, ปุน ทฺวาทสวสฺสานิ ปูเรตโพฺพ โหติฯ ติตฺถิยปริวาสสทิโส เหส, สกิํ ขเณฺฑ ชาเต ปุน ปูเรตโพฺพวฯ โย ปน – ‘‘ลาภา วต เม, สุลทฺธํ วต เม, ยสฺส เม ปตฺตคตํ อนาปุจฺฉาว สพฺรหฺมจารี ปริภุญฺชนฺตี’’ติ โสมนสฺสํ ชเนติ, ตสฺส ปุโณฺณ นาม โหติฯ

เอวํ ปูริตสารณียธมฺมสฺส ปน เนว อิสฺสา, น มจฺฉริยํ โหติฯ โส มนุสฺสานํ ปิโย โหติ, สุลภปจฺจโย จ, ปตฺตคตมสฺส ทิยฺยมานมฺปิ น ขียติ, ภาชนียภณฺฑฎฺฐาเน อคฺคภณฺฑํ ลภติ, ภเย วา ฉาตเก วา สมฺปเตฺต เทวตา อุสฺสุกฺกํ อาปชฺชนฺติฯ

ตตฺริมานิ วตฺถูนิ – เสนคิริวาสี ติสฺสเตฺถโร กิร มหาคิริคามํ อุปนิสฺสาย วิหรติฯ ปญฺญาส มหาเถรา นาคทีปํ เจติยวนฺทนตฺถาย คจฺฉนฺตา คิริคาเม ปิณฺฑาย จริตฺวา กิญฺจิ อลทฺธา นิกฺขมิํสุฯ เถโร ปน ปวิสโนฺต เต ทิสฺวา ปุจฺฉิ – ‘‘ลทฺธํ, ภเนฺต’’ติ? วิจริมฺห อาวุโสติฯ โส เตสํ อลทฺธภาวํ ญตฺวา อาห – ‘‘ภเนฺต ยาวาหํ อาคจฺฉามิ, ตาว อิเธว โหถา’’ติฯ มยํ, อาวุโส, ปญฺญาส ชนา ปตฺตเตมนมตฺตมฺปิ น ลภิมฺหาติฯ ภเนฺต, เนวาสิกา นาม ปฏิพลา โหนฺติ, อลภนฺตาปิ ภิกฺขาจารมคฺคสภาคํ ชานนฺตีติฯ เถรา อาคเมสุํฯ เถโร คามํ ปาวิสิฯ ธุรเคเหเยว มหาอุปาสิกา ขีรภตฺตํ สเชฺชตฺวา เถรํ โอโลกยมานา ฐิตาฯ อถ เถรสฺส ทฺวารํ สมฺปตฺตเสฺสว ปตฺตํ ปูเรตฺวา อทาสิ, โส ตํ อาทาย เถรานํ สนฺติกํ คนฺตฺวา คณฺหถ, ภเนฺตติ, สงฺฆเตฺถรํ อาหฯ เถโร – ‘‘อเมฺหหิ เอตฺตเกหิ กิญฺจิ น ลทฺธํ, อยํ สีฆเมว คเหตฺวา อาคโต, กิํ นุ โข’’ติ เสสานํ

มุขํ โอโลเกสิฯ เถโร โอโลกนาการเรเนว ญตฺวา ‘‘ภนฺต, ธมฺมน สเมน ลทฺธปิณฺฑปาโต, นิกฺกุกฺกุจฺจา คณฺหถา’’ติอาทิโต ปฏฺฐาย สเพฺพสํ ยาวทตฺถํ ทตฺวา อตฺตนาปิ ยาวทตฺถํ ภุญฺชิฯ

อถ นํ ภตฺตกิจฺจาวสาเน เถรา ปุจฺฉิํสุ – ‘‘กทา, อาวุโส, โลกุตฺตรธมฺมํ ปฏิวิชฺฌี’’ติ? นตฺถิ เม, ภนฺต, โลกุตฺตรธโมฺมติฯ ฌานลาภีสิ, อาวุโสติ? เอตมฺปิ เม, ภนฺต, นตฺถีติฯ นนุ, อาวุโส, ปาฏิหาริยนฺติ? สารณียธโมฺม เม, ภนฺต, ปูริโต, ตสฺส เม ธมฺมสฺส ปูริตกาลโต ปฏฺฐาย สเจปิ ภิกฺขุสตสหสฺสํ โหติ, ปตฺตคตํ น ขียตีติฯ เต สุตฺวา – ‘‘สาธุ สาธุ สปฺปุริส, อนุจฺฉวิกมิทํ ตุยฺห’’นฺติ อาหํสุฯ อิทํ ตาว – ‘‘ปตฺตคตํ น ขียตี’’ติ เอตฺถ วตฺถุฯ

อยเมว ปน เถโร เจติยปพฺพเต คิริภณฺฑมหาปูชาย ทานฏฺฐานํ คนฺตฺวา อิมสฺมิํ ฐาเน กิํ วรภณฺฑนฺติ ปุจฺฉิฯ เทฺว สาฏกา, ภนฺตติฯ เอเต มยฺหํ ปาปุณิสฺสนฺตีติฯ ตํ สุตฺวา อมโจฺจ รโญฺญ อาโรเจสิ – ‘‘เอโก ทหโร เอวํ วทตี’’ติฯ ทหรสฺส เอวํ จิตฺตํ, มหาเถรานํ ปน สุขุมสาฏกา วฏฺฏนฺตีติ วตฺวา มหาเถรานํ ทสฺสามีติ ฐเปติฯ ตสฺส ภิกฺขุสเงฺฆ ปฏิปาฏิยา ฐิเต เทนฺตสฺส มตฺถเก ฐปิตาปิ เต สาฏกา หตฺถํ นาโรหนฺติฯ อเญฺญ อาโรหนฺติฯ ทหรสฺส ทานกาเล ปน หตฺถํ อารุฬฺหาฯ โส ตสฺส หเตฺถ ปาเตตฺวา อมจฺจสฺส มุขํ โอโลเกตฺวา ทหรํ นิสีทาเปตฺวา ทานํ ทตฺวา สงฺฆํ วิสฺสเชฺชตฺวา ทหรสฺส สนฺติเก นิสีทิตฺวา – ‘‘ภนฺต, อิมํ ธมฺมํ กทา ปฏิวิชฺฌิตฺถา’’ติ อาหฯ โส ปริยาเยนาปิ อสนฺตํ อวทโนฺต – ‘‘นตฺถิ มยฺหํ มหาราช โลกุตฺตรธโมฺม’’ติ อาหฯ นนุ, ภนฺต, ปุเพฺพ อวจุตฺถาติฯ อาม, มหาราช, สารณียธมฺมปูรโก อหํ, ตสฺส เม ธมฺมสฺส ปูริตกาลโต ปฏฺฐาย ภาชนียภณฺฑฏฺฐาเน อคฺคภณฺฑํ ปาปุณาตีติฯ ‘‘สาธุ สาธุ, ภนฺต, อนุจฺฉวิกมิทํ ตุยฺห’’นฺติ วนฺทิตฺวา ปกฺกามิฯ อิทํ – ‘‘ภาชนียภณฺฑฏฺฐาเน อคฺคภณฺฑํ ปาปุณาตี’’ติ เอตฺถ วตฺถุฯ

พฺราหฺมณติสฺสภเย ปน ภาตรคามวาสิโน นาคเตฺถริยา อนาโรเจตฺวาว ปลายิํสุฯ เถรี ปจฺจูสสมเย – ‘‘อติวิย อปฺปนิโคฺฆโส คาโม, อุปธาเรถ ตาวา’’ติ ทหรภิกฺขุนิโย อาหฯ ตา คนฺตฺวา สเพฺพสํ คตภาวํ ญตฺวา อาคมฺม เถริยา อาโรเจสุํฯ สา สุตฺวา ‘‘มา ตุเมฺห เตสํ คตภาวํ จินฺตยิตฺถ, อตฺตโน อุเทฺทสปริปุจฺฉาโยนิโสมนสิกาเรสุเยว โยคํ กโรถา’’ติ วตฺวา ภิกฺขาจารเวลายํ ปารุปิตฺวา อตฺตทฺวาทสมา คามทฺวาเร นิโคฺรธมูเล อฏฺฐาสิฯ รุเกฺข อธิวตฺถาเทวตา ทฺวาทสนฺนมฺปิ ภิกฺขุนีนํ ปิณฺฑปาตํ ทตฺวา ‘‘อเยฺย, มา อญฺญตฺถ คจฺฉถ, นิจฺจํ อิเธว เอถา’’ติ อาหฯ เถริยา ปน กนิฏฺฐภาตา นาคเตฺถโร นาม อตฺถิ, โส – ‘‘มหนฺตํ ภยํ, น สกฺกา อิธ ยาเปตุํ, ปรตีรํ คมิสฺสามี’’ติ อตฺตทฺวาทสโมว อตฺตโน วสนฏฺฐานา นิกฺขโนฺต เถริํ ทิสฺวา คมิสฺสามีติ ภาตรคามํ อาคโตฯ เถรี – ‘‘เถรา อาคตา’’ติ สุตฺวา เตสํ สนฺติกํ คนฺตฺวา กิํ อยฺยาติ ปุจฺฉิฯ โส ตํ ปวตฺติํ อาจิกฺขิฯ สา – ‘‘อชฺช เอกทิวสํ วิหาเรเยว วสิตฺวา เสฺว คมิสฺสถา’’ติ อาหฯ เถรา วิหารํ อคมํสุฯ

เถรี ปุนทิวเส รุกฺขมูเล ปิณฺฑาย จริตฺวา เถรํ อุปสงฺกมิตฺวา ‘‘อิมํ ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชถา’’ติ อาหฯ เถโร – ‘‘วฏฺฏิสฺสติ เถรี’’ติ วตฺวา ตุณฺหี อฏฺฐาสิฯ ธมฺมิโก ตาต ปิณฺฑปาโต , กุกฺกุจฺจํ อกตฺวา ปริภุญฺชถาติฯ ‘‘วฏฺฏิสฺสติ เถรี’’ติฯ สา ปตฺตํ คเหตฺวา อากาเส ขิปิฯ ปโตฺต อากาเส อฏฺฐาสิฯ เถโร – ‘‘สตฺตตาลมเตฺต ฐิตมฺปิ ภิกฺขุนิภตฺตเมว เถรี’’ติ วตฺวา – ‘‘ภยํ นาม สพฺพกาลํ น โหติ, ภเย วูปสเนฺต อริยวํสํ กถยมาโน, ‘โภ ปิณฺฑปาติก, ภิกฺขุนิภตฺตํ ภุญฺชิตฺวา วีตินามยิตฺถา’ติ จิเตฺตน อนุวทิยมาโน สนฺถเมฺภตุํ น สกฺขิสฺสามิ, อปฺปมตฺตา โหถ เถริโย’’ติ มคฺคํ อารุหิฯ

รุกฺขเทวตาปิ – ‘‘สเจ เถโร เถริยา หตฺถโต ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชิสฺสติ, น นํ นิวเตฺตสฺสามิฯ สเจ น ปริภุญฺชิสฺสติ, นิวเตฺตสฺสามี’’ติ จินฺตยมานา ฐตฺวา เถรสฺส คมนํ ทิสฺวา รุกฺขา โอรุยฺห ปตฺตํ, ภเนฺต, เทถาติ ปตฺตํ คเหตฺวา เถรํ รุกฺขมูลํเยว อาเนตฺวา อาสนํ ปญฺญเปตฺวา ปิณฺฑปาตํ ทตฺวา กตภตฺตกิจฺจํ ปฏิญฺญํ กาเรตฺวา ทฺวาทส ภิกฺขุนิโย ทฺวาทส ภิกฺขู จ สตฺตวสฺสานิ อุปฏฺฐหิฯ อิทํ – ‘‘เทวตา อุสฺสุกฺกํ อาปชฺชนฺตี’’ติ เอตฺถ วตฺถุฯ ตตฺร หิ เถรี สารณียธมฺมปูริกา อโหสิฯ

**อขณฺฑานี**ติอาทีสุ ยสฺส สตฺตสุ อาปตฺติกฺขเนฺธสุ อาทิมฺหิ วา อเนฺต วา สิกฺขาปทํ ภินฺนํ โหติ, ตสฺส สีลํ ปริยเนฺต ฉินฺนสาฏโก วิย **ขณฺฑํ** นามฯ ยสฺส ปน เวมเชฺฌ ภินฺนํ, ตสฺส มเชฺฌ ฉิทฺทสาฏโก วิย **ฉิทฺทํ** นาม โหติฯ ยสฺส ปน ปฏิปาฏิยา เทฺว ตีณิ ภินฺนานิ, ตสฺส ปิฏฺฐิยํ วา กุจฺฉิยํ วา อุฏฺฐิเตน วิสภาควเณฺณน กาฬรตฺตาทีนํ อญฺญตรวณฺณา คาวี วิย **สพลํ** นาม โหติฯ ยสฺส ปน อนฺตรนฺตรา วิสภาคพินฺทุจิตฺรา คาวี วิย **กมฺมาสํ** นาม โหติฯ ยสฺส ปน สเพฺพน สพฺพํ อภินฺนานิ, ตสฺส ตานิ สีลานิ **อขณฺฑานิ อจฺฉิทฺทานิ อสพลานิ อกมฺมาสานิ** นาม โหนฺติฯ ตานิ ปเนตานิ ตณฺหาทาสพฺยโต โมเจตฺวา ภุชิสฺสภาวกรณโต **ภุชิสฺสานิฯ** พุทฺธาทีหิ วิญฺญูหิ ปสตฺถตฺตา **วิญฺญุปสตฺถานิ,** ตณฺหาทิฏฺฐีหิ อปรามฏฺฐตฺตา – ‘‘อิทํ นาม ตฺวํ อาปนฺนปุโพฺพ’’ติ เกนจิ ปรามฏฺฐุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา จ **อปรามฏฺฐานิ,** อุปจารสมาธิํ วา อปฺปนาสมาธิํ วา สํวตฺตยนฺตีติ **สมาธิสํวตฺตนิกานี**ติ วุจฺจนฺติฯ

**สีลสามญฺญคตา วิหริสฺสนฺตี**ติ เตสุ เตสุ ทิสาภาเคสุ วิหรเนฺตหิ ภิกฺขูหิ สทฺธิํ สมานภาวูปคตสีลา วิหริสฺสนฺติฯ โสตาปนฺนาทีนญฺหิ สีลํ สมุทฺทนฺตเรปิ เทวโลเกปิ วสนฺตานํ อเญฺญสํ โสตาปนฺนาทีนํ สีเลน สมานเมว โหติ, นตฺถิ มคฺคสีเล นานตฺตํฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ

**ยายํ ทิฏฺฐี**ติ มคฺคสมฺปยุตฺตา สมฺมาทิฏฺฐิฯ **อริยา**ติ นิโทฺทสาฯ นิยฺยาตีติ **นิยฺยานิกาฯ ตกฺกรสฺสา**ติ โย ตถาการี โหติฯ **สพฺพทุกฺขกฺขยายา**ติ สพฺพทุกฺขกฺขยตฺถํฯ **ทิฏฺฐิสามญฺญคตา**ติ สมานทิฏฺฐิภาวํ อุปคตา หุตฺวา วิหริสฺสนฺติฯ **วุทฺธิเยวา**ติ เอวํ วิหรนฺตานํ วุทฺธิเยว ภิกฺขูนํ ปาฏิกงฺขา, โน ปริหานีติฯ

**๑๔๒. เอตเทว พหุล**นฺติ อาสนฺนปรินิพฺพานตฺตา ภิกฺขุ โอวทโนฺต ปุนปฺปุนํ เอตํเยว ธมฺมิํ กถํ กโรติฯ **อิติ สีล**นฺติ เอวํ สีลํ, เอตฺตกํ สีลํฯ เอตฺถ จตุปาริสุทฺธิสีลํ **สีลํ** จิเตฺตกคฺคตา **สมาธิ,** วิปสฺสนาปญฺญา **ปญฺญา**ติ เวทิตพฺพาฯ **สีลปริภาวิโต**ติ อาทีสุ ยสฺมิํ สีเล ฐตฺวาว มคฺคสมาธิํ ผลสมาธิํ นิพฺพเตฺตนฺติฯ เอโส เตน สีเลน ปริภาวิโต มหปฺผโล โหติ, มหานิสํโสฯ ยมฺหิ สมาธิมฺหิ ฐตฺวา มคฺคปญฺญํ ผลปญฺญํ นิพฺพเตฺตนฺติ, สา เตน สมาธินา ปริภาวิตา มหปฺผลา โหติ, มหานิสํสาฯ ยาย ปญฺญาย ฐตฺวา มคฺคจิตฺตํ ผลจิตฺตํ นิพฺพเตฺตนฺติ, ตํ ตาย ปริภาวิตํ **สมฺมเทว อาสเวหิ วิมุจฺจติฯ**

**ยถาภิรนฺต**นฺติ พุทฺธานํ อนภิรติปริตสฺสิตํ นาม นตฺถิ, ยถารุจิ ยถาอชฺฌาสยนฺติ ปน วุตฺตํ โหติฯ **อายามา**ติ เอหิ ยามฯ ‘‘อยามา’’ติปิ ปาโฐ, คจฺฉามาติ อโตฺถฯ **อานนฺทา**ติ ภควา สนฺติกาวจรตฺตา เถรํ อาลปติฯ เถโร ปน – ‘‘คณฺหถาวุโส ปตฺตจีวรานิ, ภควา อสุกฏฺฐานํ คนฺตุกาโม’’ติ ภิกฺขูนํ อาโรเจติฯ

**๑๔๔. อมฺพลฏฺฐิกาคมนํ** อุตฺตานเมวฯ **อถ โข อายสฺมา สาริปุโตฺต**ติอาทิ (ที. นิ. ๓.๑๔๑) **สมฺปสาทนีเย** วิตฺถาริตํฯ

## ทุสฺสีลอาทีนววณฺณนา

**๑๔๘**. ปาฏลิคมเน **อาวสถาคาร**นฺติ อาคนฺตุกานํ อาวสถเคหํฯ ปาฏลิคาเม กิร นิจฺจกาลํ ทฺวินฺนํ ราชูนํ สหายกา อาคนฺตฺวา กุลานิ เคหโต นีหริตฺวา มาสมฺปิ อฑฺฒมาสมฺปิ วสนฺติฯ เต มนุสฺสา นิจฺจุปทฺทุตา – ''เอเตสํ อาคตกาเล วสนฏฺฐานํ ภวิสฺสตี''ติ นครมชฺเฌ มหติํ สาลํ กริตฺวา ตสฺสา เอกสฺมิํ ปเทเส ภณฺฑปฏิสามนฏฺฐานํ, เอกสฺมิํ ปเทเส นิวาสฏฺฐานํ อกํสุฯ เต – ''ภควา อาคโต''ติ สุตฺวาว – ''อเมฺหหิ คนฺตฺวาปิ ภควา อาเนตพฺโพ สิยา, โส สยเมว อมฺหากํ วสนฏฺฐานํ สมฺปตฺโต, อชฺช ภควนฺตํ อาวสเถ มงฺคลํ วทาเปสฺสามา''ติ เอตทตฺถเมว อุปสงฺกมนฺตาฯ ตสฺมา เอวมาหํสุฯ **เยน อาวสถาคาร**นฺติ เต กิร – ''พุทฺธา นาม อรญฺญชฺฌาสยา อรญฺญารามา อโนฺตคาเม วสิตุํ อิเจฺฉยฺยุํ วา โน วา''ติ ภควโต มนํ อชานนฺตา อาวสถาคารํ อปฺปฏิชคฺคิตฺวาว อาคมํสุฯ อิทานิ ภควโต มนํ ญตฺวา ปุเรตรํ คนฺตฺวา ปฏิชคฺคิสฺสามาติ เยนาวสถาคารํ, เตนุปสงฺกมิํสุฯ **สพฺพสนฺถริ**นฺติ ยถา สพฺพํ สนฺถตํ โหติ, เอวํ สนฺถริํฯ

**๑๔๙**. **ทุสฺสีโล**ติ อสีโล นิสฺสีโลฯ **สีลวิปโนฺน**ติ วิปนฺนสีโล ภินฺนสํวโรฯ **ปมาทาธิกรณ**นฺติ ปมาทการณาฯ

อิทญฺจ สุตฺตํ คหฏฺฐานํ วเสน อาคตํ ปพฺพชิตานมฺปิ ปน ลพฺภเตวฯ คหโฏฺฐ หิ เยน เยน สิปฺปฏฺฐาเนน ชีวิตํ กเปฺปติ – ยทิ กสิยา, ยทิ วณิชฺชาย, ปาณาติปาตาทิวเสน ปมโตฺต ตํ ตํ ยถากาลํ สมฺปาเทตุํ น สโกฺกติ, อถสฺส มูลมฺปิ วินสฺสติฯ มาฆาตกาเล ปาณาติปาตํ ปน อทินฺนาทานาทีนิ จ กโรโนฺต ทณฺฑวเสน มหติํ โภคชานิํ นิคจฺฉติฯ ปพฺพชิโต ทุสฺสีโล จ ปมาทการณา สีลโต พุทฺธวจนโต ฌานโต สตฺตอริยธนโต จ ชานิํ นิคจฺฉติฯ

คหฏฺฐสฺส – ''อสุโก นาม อสุกกุเล ชาโต ทุสฺสีโล ปาปธโมฺม ปริจฺจตฺตอิธโลกปรโลโก สลากภตฺตมตฺตมฺปิ น เทตี''ติ จตุปริสมชฺเฌ ปาปโก กิตฺติสโทฺท อพฺภุคฺคจฺฉติฯ ปพฺพชิตสฺส วา – ''อสุโก นาม นาสกฺขิ สีลํ รกฺขิตุํ, น พุทฺธวจนํ อุคฺคเหตุํ, เวชฺชกมฺมาทีหิ ชีวติ, ฉหิ อคารเวหิ สมนฺนาคโต''ติ เอวํ อพฺภุคฺคจฺฉติฯ

**อวิสารโท**ติ คหโฏฺฐ ตาว – ''อวสฺสํ พหูนํ สนฺนิปาตฏฺฐาเน เกจิ มม กมฺมํ ชานิสฺสนฺติ, อถ มํ นิคฺคณฺหิสฺสนฺตี''ติ วา, ''ราชกุลสฺส วา ทสฺสนฺตี''ติ สภโย อุปสงฺกมติ, มงฺกุภูโต ปตฺตกฺขโนฺธ อโธมุโข องฺคุลิเกน ภูมิํ กสโนฺต นิสีทติ, วิสารโท หุตฺวา กเถตุํ น สโกฺกติฯ ปพฺพชิโตปิ – ''พหู ภิกฺขู สนฺนิปติตา, อวสฺสํ โกจิ มม กมฺมํ ชานิสฺสติ, อถ เม อุโปสถมฺปิ ปวารณมฺปิ ฐเปตฺวา สามญฺญโต จาเวตฺวา นิกฺกฑฺฒิสฺสนฺตี''ติ สภโย อุปสงฺกมติ, วิสารโท หุตฺวา กเถตุํ น สโกฺกติฯ เอกโจฺจ ปน ทุสฺสีโลปิ ทปฺปิโต วิย วิจรติ, โสปิ อชฺฌาสเยน มงฺกุ โหติเยวฯ

**สมฺมูโฬฺห กาลงฺกโรตี**ติ ตสฺส หิ มรณมเญฺจ นิปนฺนสฺส ทุสฺสีลกเมฺม สมาทาย ปวตฺติตฏฺฐานํ อาปาถมาคจฺฉติ, โส อุมฺมีเลตฺวา อิธโลกํ ปสฺสติ, นิมีเลตฺวา ปรโลกํ ปสฺสติ , ตสฺส จตฺตาโร อปายา อุปฏฺฐหนฺติ, สตฺติสเตน สีเส ปหริยมาโน วิย โหติฯ โส – ''วาเรถ, วาเรถา''ติ วิรวโนฺต มรติฯ เตน วุตฺตํ – ''สมฺมูโฬฺห กาลํ กโรตี''ติฯ ปญฺจมปทํ อุตฺตานเมวฯ

**๑๕๐**. **อานิสํสกถา** วุตฺตวิปริยาเยน เวทิตพฺพาฯ

๑๕๑. **พหุเทว รตฺตึ ธมฺมิยา กถายา**ติ อญฺญาย ปาฬิมุตฺตกาย ธมฺมิกถาย เจว อาวสถานุโมทนาย จ อากาสคงฺคํ โอตาเรโนฺต วิย โยชนปฺปมาณํ มหามธุํ ปีเฬตฺวา มธุปานํ ปาเยโนฺต วิย พหุเทว รตฺตึ สนฺทเสฺสตฺวา สมฺปหํเสตฺวา อุโยฺยเชสิฯ **อภิกฺกนฺตา**ติ อติกฺกนฺตา ขีณา ขยวยํ อุเปตาฯ **สุญฺญาคาร**นฺติ ปาฏิเยกฺกํ สุญฺญาคารํ นาม นตฺถิ, ตเตฺถว ปน เอกปเสฺส สาณิปากาเรน ปริกฺขิปิตฺวา – ‘‘อิธ สตฺถา วิสฺสมิสฺสตี’’ติ มญฺจกํ ปญฺญเปสุํฯ ภควา – ‘‘จตูหิปิ อิริยาปเถหิ ปริภุตฺตํ เอเตสํ มหปฺผลํ ภวิสฺสตี’’ติ ตตฺถ สีหเสยฺยํ กเปฺปสิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘สุญฺญาคารํ ปาวิสี’’ติฯ

## ปาฏลิปุตฺตนครมาปนวณฺณนา

๑๕๒. **สุนิธวสฺสการา**ติ สุนิโธ จ วสฺสกาโร จ เทฺว พฺราหฺมณาฯ **มคธมหามตฺตา**ติ มคธรโญฺญ มหามตฺตา มหาอมจฺจา, มคธรเฏฺฐ วา มหามตฺตา มหติยา อิสฺสริยมตฺตาย สมนฺนาคตาติ **มคธมหามตฺตาฯ ปาฏลิคาเม นคร**นฺติ ปาฏลิคามํ นครํ กตฺวา มาเปนฺติฯ **วชฺชีนํ ปฏิพาหายา**ติ วชฺชิราชกุลานํ อายมุขปจฺฉินฺทนตฺถํฯ **สหเสฺสวา**ติ เอเกกวคฺควเสน สหสฺสํ สหสฺสํ หุตฺวาฯ **วตฺถูนี**ติ ฆรวตฺถูนิฯ **จิตฺตานิ นมนฺติ นิเวสนานิ มาเปตุ**นฺติ รญฺญญฺจ ราชมหามตฺตานญฺจ นิเวสนานิ มาเปตุํ วตฺถุวิชฺชาปาฐกานํ จิตฺตานิ นมนฺติฯ เต กิร อตฺตโน สิปฺปานุภาเวน เหฏฺฐา ปถวิยํ ตึสหตฺถมเตฺต ฐาเน – ‘‘อิธ นาคคฺคาโห, อิธ ยกฺขคฺคาโห, อิธ ภูตคฺคาโห, ปาสาโณ วา ขาณุโก วา อตฺถี’’ติ ปสฺสนฺติฯ เต ตทา สิปฺปํ ชปฺปิตฺวา เทวตาหิ สทฺธึ มนฺตยมานา วิย มาเปนฺติฯ อถวา เนสํ สรีเร เทวตา อธิมุจฺจิตฺวา ตตฺถ ตตฺถ นิเวสนานิ มาเปตุํ จิตฺตํ นาเมนฺติฯ ตา จตูสุ โกเณสุ ขาณุเก โกเฏฺฏตฺวา วตฺถุมฺหิ คหิตมเตฺต ปฏิวิคจฺฉนฺติฯ สทฺธานํ กุลานํ สทฺธา เทวตา ตถา กโรนฺติ, อสฺสทฺธานํ กุลานํ อสฺสทฺธา เทวตาวฯ กึ การณา? สทฺธานญฺหิ เอวํ โหติ – ‘‘อิธ มนุสฺสา นิเวสนํ มาเปตฺวา ปฐมํ ภิกฺขุสงฺฆํ นิสีทาเปตฺวา มงฺคลํ วฑฺฒาเปสฺสนฺติฯ อถ มยํ สีลวนฺตานํ ทสฺสนํ, ธมฺมกถํ, ปญฺหาวิสฺสชฺชนํ , อนุโมทนญฺจ โสตุํ ลภิสฺสาม, มนุสฺสา ทานํ ทตฺวา อมฺหากํ ปตฺตึ ทสฺสนฺตี’’ติฯ

**ตาวตึเสหี**ติ ยถา หิ เอกสฺมึ กุเล เอกํ ปณฺฑิตมนุสฺสํ, เอกสฺมึ วา วิหาเร เอกํ พหุสฺสุตภิกฺขุํ อุปาทาย – ‘‘อสุกกุเล มนุสฺสา ปณฺฑิตา, อสุกวิหาเร ภิกฺขู พหุสฺสุตา’’ติ สโทฺท อพฺภุคฺคจฺฉติ, เอวเมว สกฺกํ เทวราชานํ วิสฺสกมฺมญฺจ เทวปุตฺตํ อุปาทาย – ‘‘ตาวตึสา ปณฺฑิตา’’ติ สโทฺท อพฺภุคฺคโตฯ เตนาห – ‘‘ตาวตึเสหี’’ติฯ ตาวตึเสหิ สทฺธึ มเนฺตตฺวาปิ วิย มาเปนฺตีติ อโตฺถฯ

**ยาวตา อริยํ อายตน**นฺติ ยตฺตกํ อริยกมนุสฺสานํ โอสรณฏฺฐานํ นาม อตฺถิฯ **ยาวตา วณิปฺปโถ**ติ ยตฺตกํ วาณิชานํ อาภตภณฺฑสฺส ราสิวเสเนว กยวิกฺกยฏฺฐานํ นาม, วาณิชานํ วสนฏฺฐานํ วา อตฺถิฯ **อิทํ อคฺคนคร**นฺติ เตสํ อริยายตนวณิปฺปถานํ อิทํ อคฺคนครํ เชฏฺฐกํ ปาโมกฺขํ ภวิสฺสตีติฯ **ปุฏเภทน**นฺติ ภณฺฑปุฏเภทนฏฺฐานํ, ภณฺฑภณฺฑิกานํ โมจนฏฺฐานนฺติ วุตฺตํ โหติฯ สกลชมฺพุทีเป อลทฺธภณฺฑมฺปิ หิ อิเธว ลภิสฺสนฺติ, อญฺญตฺถ วิกฺกเยน อคจฺฉนฺตมฺปิ จ อิเธว คมิสฺสติฯ ตสฺมา อิเธว ปุฏํ ภินฺทิสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ จตูสุ หิ ทฺวาเรสุ จตฺตาริ สภายํ เอกนฺติ เอวํ ทิวเส ทิวเส ปญฺจสตสหสฺสานิ อุฏฺฐหิสฺสนฺตีติ ทเสฺสติฯ

**อคฺคิโต วา**ติอาทีสุ จการโตฺถ วา-สโทฺทฯ อคฺคินา จ อุทเกน จ มิถุเภเทน จ นสฺสิสฺสตีติ อโตฺถฯ เอกโกฏฺฐาโส อคฺคินา นสฺสิสฺสติ, นิพฺพาเปตุํ น สกฺขิสฺสนฺติฯ เอกํ คงฺคา คเหตฺวา คมิสฺสติฯ เอโก – ‘‘อิมินา อกถิตํ อมุสฺส, อมุนา อกถิตํ อิมสฺสา’’ติ วทนฺตานํ ปิสุณวาจานํ

วเสน ภินฺนานํ มนุสฺสานํ อญฺญมญฺญเภเทเนว นสฺสิสฺสตีติ อโตฺถฯ อิติ วตฺวา ภควา ปจฺจูสกาเล คงฺคาย ตีรํ คนฺตฺวา กตมุขโธวโน ภิกฺขาจารเวลํ อาคมยมาโน นิสีทิฯ

**๑๕๓**. สุนิธวสฺสการาปิ – ‘‘อมฺหากํ ราชา สมณสฺส โคตมสฺส อุปฏฺฐาโก, โส อเมฺห ปุจฺฉิสฺสติ, ‘สตฺถา กิร ปาฏลิคามํ อคมาสิ, ตสฺส สนฺติกํ อุปสงฺกมิตฺถ, น อุปสงฺกมิตฺถา’ติฯ อุปสงฺกมิมฺหาติ จ วุเตฺต – ‘นิมนฺตยิตฺถ, น นิมนฺตยิตฺถา’ติ จ ปุจฺฉิสฺสติฯ น นิมนฺตยิมฺหาติ จ วุเตฺต อมฺหากํ โทสํ อาโรเปตฺวา นิคฺคณฺหิสฺสติฯ อิทํ จาปิ มยํ อาคตฏฺฐาเน นครํ มาเปม, สมณสฺส โข ปน โคตมสฺส คตคตฏฺฐาเน กาฬกณฺณิสตฺตา ปฏิกฺกมนฺติ, ตํ มยํ นครมงฺคลํ วทาเปสฺสามา’’ติ จินฺเตตฺวา สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา นิมนฺตยึสุฯ ตสฺมา – ‘‘อถ โข สุนิธวสฺสการา’’ติ อาทิ วุตฺตํฯ

**ปุพฺพณฺหสมย**นฺติ ปุพฺพณฺหกาเลฯ **นิวาเสตฺวา**ติ คามปฺปเวสนนีหาเรน นิวาสนํ นิวาเสตฺวา กายพนฺธนํ พนฺธิตฺวาฯ **ปตฺตจีวรมาทายา**ติ ปตฺตญฺจ จีวรญฺจ อาทิยิตฺวา กายปฺปฏิพทฺธํ กตฺวาฯ

**สีลวเนฺตตฺถา**ติ สีลวเนฺต เอตฺถฯ **สญฺญเต**ติ กายวาจามเนหิ สญฺญเตฯ

**ตาสํ ทกฺขิณมาทิเย**ติ สงฺฆสฺส ทินฺเน จตฺตาโร ปจฺจเย ตาสํ ฆรเทวตานํ อาทิเสยฺย, ปตฺติํ ทเทยฺยฯ **ปูชิตา ปูชยนฺตี**ติ – ‘‘อิเม มนุสฺสา อมฺหากํ ญาตกาปิ น โหนฺติ, เอวมฺปิ โน ปตฺติํ เทนฺตี’’ติ อารกฺขํ สุสํวิหิตํ กโรถาติ สุฏฺฐุ อารกฺขํ กโรนฺติฯ **มานิตา มานยนฺตี**ติ กาลานุกาลํ พลิกมฺมกรเณน มานิตา ‘‘เอเต มนุสฺสา อมฺหากํ ญาตกาปิ น โหนฺติ, จตุมาสฉมาสนฺตเร โน พลิกมฺมํ กโรนฺตี’’ติ มาเนนฺติ, มาเนนฺติโย อุปฺปนฺนํ ปริสฺสยํ หรนฺติฯ

**ตโต น**นฺติ ตโต นํ ปณฺฑิตชาติกํ มนุสฺสํฯ **โอรส**นฺติ อุเร ฐเปตฺวา สํวฑฺฒิตํ, ยถา มาตา โอรสํ ปุตฺตํ อนุกมฺปติ, อุปฺปนฺนปริสฺสยหรณตฺถเมว ตสฺส วายมติ, เอวํ อนุกมฺปนฺตีติ อโตฺถฯ **ภทฺรานิ ปสฺสตี**ติ สุนฺทรานิ ปสฺสติฯ

**๑๕๔**. **อุฬุมฺป**นฺติ ปารคมนตฺถาย อาณิโย โกเฏฺฏตฺวา กตํฯ **กุลฺล**นฺติ วลฺลิอาทีหิ พนฺธิตฺวา กตํฯ

‘‘เย ตรนฺติ อณฺณว’’นฺติ คาถาย **อณฺณว**นฺติ สพฺพนฺติเมน ปริเจฺฉเทน โยชนมตฺตํ คมฺภีรสฺส จ ปุถุลสฺส จ อุทกฏฺฐานเสฺสตํ อธิวจนํฯ **สร**นฺติ อิธ นที อธิเปฺปตาฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ, เย คมฺภีรวิตฺถตํ ตณฺหาสรํ ตรนฺติ, เต อริยมคฺคสงฺขาตํ เสตุํ กตฺวานฯ **วิสชฺช ปลฺลลานิ** อนามสิตฺวา อุทกภริตานิ นินฺนฏฺฐานานิฯ อยํ ปน อิทํ อปฺปมตฺตกํ ตริตุกาโมปิ กุลฺลญฺหิ ชโน ปพนฺธติฯ พุทฺธา จ พุทฺธสาวกา จ วินาเยว กุเลฺลน ติณฺณา เมธาวิโน ชนาติฯ

ปฐมภาณวารวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

## อริยสจฺจกถาวณฺณนา

**๑๕๕**. **โกฏิคาโม**ติ มหาปนาทสฺส ปาสาทโกฏิยํ กตคาโมฯ **อริยสจฺจาน**นฺติ อริยภาวกรานํ สจฺจานํฯ **อนนุโพธา**ติ อพุชฺฌเนน อชานเนนฯ **อปฺปฏิเวธา**ติ อปฺปฏิวิชฺฌเนนฯ **สนฺธาวิต**นฺติ ภวโต ภวํ คมนวเสน สนฺธาวิตํฯ **สํสริต**นฺติ ปุนปฺปุนํ คมนาคมนวเสน สํสริตํฯ **มมเญฺจว ตุมฺหากญฺจา**ติ มยา จ ตุเมฺหหิ จฯ อถ วา **สนฺธาวิตํ สํสริต**นฺติ สนฺธาวนํ สํสรณํ

มมเญฺจว ตุมฺหากญฺจ อโหสีติ เอมเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ภวเนตฺติ สมูหตา**ติ ภวโต ภวํ นยนสมตฺถา ตณฺหารชฺชุ สุฏฺฐุ หตา ฉินฺนา อปฺปวตฺติกตาฯ

## อนาวตฺติธมฺมสโมฺพธิปรายณวณฺณนา

**๑๕๖**. **นาติกา**ติ เอกํ ตฬากํ นิสฺสาย ทฺวินฺนํ จูฬปิตุมหาปิตุปุตฺตานํ เทฺว คามาฯ **นาติเก**ติ เอกสฺมึ ญาติคามเกฯ **คิญฺชกาวสเถ**ติ อิฏฺฐกามเย อาวสเถฯ

**๑๕๗**. **โอรมฺภาคิยาน**นฺติ เหฏฺฐาภาคิยานํ, กามภเวเยว ปฏิสนฺธิคฺคาหาปกานนฺติ อโตฺถฯ โอรนฺติ ลทฺธนาเมหิ วา ตีหิ มเคฺคหิ ปหาตพฺพานีติปิ **โอรมฺภาคิยานิฯ** ตตฺถ กามจฺฉนฺโท, พฺยาปาโทติ อิมานิ เทฺว สมาปตฺติยา วา อวิกฺขมฺภิตานิ, มเคฺคน วา อสมุจฺฉินฺนานิ นิพฺพตฺตวเสน อุทฺธํ ภาคํ รูปภวญฺจ อรูปภวญฺจ คนฺตุํ น เทนฺติฯ สกฺกายทิฏฺฐิอาทีนิ ตีณิ ตตฺถ นิพฺพตฺตมฺปิ อาเนตฺวา ปุน อิเธว นิพฺพตฺตาเปนฺตีติ สพฺพานิปิ โอรมฺภาคิยาเนวฯ **อนาวตฺติธมฺมา**ติ ปฏิสนฺธิวเสน อนาคมนสภาวาฯ

**ราคโทสโมหานํ ตนุตฺตา**ติ เอตฺถ กทาจิ กรหจิ อุปฺปตฺติยา จ, ปริยุฏฺฐานมนฺทตาย จาติ เทฺวธาปิ ตนุภาโว เวทิตโพฺพฯ สกทาคามิสฺส หิ ปุถุชฺชนานํ วิย อภิณฺหํ ราคาทโย นุปฺปชฺชนฺติ, กทาจิ กรหจิ อุปฺปชฺชนฺติฯ อุปฺปชฺชมานา จ ปุถุชฺชนานํ วิย พหลพหลา นุปฺปชฺชนฺติ, มกฺขิกาปตฺตํ วิย ตนุกตนุกา อุปฺปชฺชนฺติฯ ทีฆภาณกติปิฏกมหาสีวเตฺถโร ปนาห – ‘‘ยสฺมา สกทาคามิสฺส ปุตฺตธีตโร โหนฺติ, โอโรธา จ โหนฺติ, ตสฺมา พหลา กิเลสาฯ อิทํ ปน ภวตนุกวเสน กถิต’’นฺติฯ ตํ อฏฺฐกถายํ – ‘‘โสตาปนฺนสฺส สตฺตภเว ฐเปตฺวา อฏฺฐเม ภเว ภวตนุกํ นตฺถิฯ สกทาคามิสฺส เทฺว ภเว ฐเปตฺวา ปญฺจสุ ภเวสุ ภวตนุกํ นตฺถิฯ อนาคามิสฺส รูปารูปภเว ฐเปตฺวา กามภเว ภวตนุกํ นตฺถิฯ ขีณาสวสฺส กิสฺมิญฺจิ ภเว ภวตนุกํ นตฺถี’’ติ วุตฺตตฺตา ปฏิกฺขิตฺตํ โหติฯ

**อิมํ โลก**นฺติ อิมํ กามาวจรโลกํ สนฺธาย วุตฺตํฯ อยเญฺจตฺถ อธิปฺปาโย, สเจ หิ มนุเสฺสสุ สกทาคามิผลํ ปโตฺต เทเวสุ นิพฺพตฺติตฺวา อรหตฺตํ สจฺฉิกโรติ, อิเจฺจตํ กุสลํฯ อสโกฺกโนฺต ปน อวสฺสํ มนุสฺสโลกํ อาคนฺตฺวา สจฺฉิกโรติฯ เทเวสุ สกทาคามิผลํ ปโตฺตปิ สเจ มนุเสฺสสุ นิพฺพตฺติตฺวา อรหตฺตํ สจฺฉิกโรติ, อิเจฺจตํ กุสลํฯ อสโกฺกโนฺต ปน อวสฺสํ เทวโลกํ คนฺตฺวา สจฺฉิกโรตีติฯ

**อวินิปาตธโมฺม**ติ เอตฺถ วินิปตนํ วินิปาโต, นาสฺส วินิปาโต ธโมฺมติ อวินิปาตธโมฺมฯ จตูสุ อปาเยสุ อวินิปาตธโมฺม จตูสุ อปาเยสุ อวินิปาตสภาโวติ อโตฺถฯ **นิยโต**ติ ธมฺมนิยาเมน นิยโตฯ **สโมฺพธิปรายโณ**ติ อุปริมคฺคตฺตยสงฺขาตา สโมฺพธิ ปรํ อยนํ อสฺส คติ ปฏิสรณํ อวสฺสํ ปตฺตพฺพาติ สโมฺพธิปรายโณฯ

## ธมฺมาทาสธมฺมปริยายวณฺณนา

**๑๕๘**. **วิเหสา**ติ เตสํ เตสํ ญาณคตึ ญาณูปปตฺตึ ญาณาภิสมฺปรายํ โอโลเกนฺตสฺส กายกิลมโถว เอส, อานนฺท, ตถาคตสฺสาติ ทีเปติ, จิตฺตวิเหสา ปน พุทฺธานํ นตฺถิฯ **ธมฺมาทาส**นฺติ ธมฺมมยํ อาทาสํฯ **เยนา**ติ เยน ธมฺมาทาเสน สมนฺนาคโตฯ **ขีณาปายทุคฺคติวินิปาโต**ติ อิทํ นิรยาทีนํเยว เววจนวเสน วุตฺตํฯ นิรยาทโย หิ วฑฺฒิสงฺขาตโต อยโต อเปตตฺตา **อปา**

**ยาฯ** ทุกฺขสฺส คติ ปฏิสรณนฺติ **ทุคฺคติฯ** เย ทุกฺกฏการิโน, เต เอตฺถ วิวสา นิปตนฺตีติ **วินิปาตาฯ**

**อเวจฺจปฺปสาเทนา**ติ พุทฺธคุณานํ ยถาภูตโต ญาตตฺตา อจเลน อจฺจุเตน ปสาเทนฯ อุปริ ปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **อิติปิ โส ภควา**ติอาทีนํ ปน วิตฺถาโร วิสุทฺธิมเคฺค วุโตฺตฯ

**อริยกเนฺตหี**ติ อริยานํ กเนฺตหิ ปิเยหิ มนาเปหิฯ ปญฺจ สีลานิ หิ อริยสาวกานํ กนฺตานิ โหนฺติ, ภวนฺตเรปิ อวิชหิตพฺพโตฯ ตานิ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ สโพฺพปิ ปเนตฺถ สํวโร ลพฺภติเยวฯ

**โสตาปโนฺนหมสฺมี**ติ อิทํ เทสนาสีสเมวฯ สกทาคามิอาทโยปิ ปน สกทาคามีหมสฺมีติอาทินา นเยน พฺยากโรนฺติ เยวาติฯ สเพฺพสมฺปิ หิ สิกฺขาปทาวิโรเธน ยุตฺตฎฺฐาเน พฺยากรณํ อนุญฺญาตเมว โหติฯ

## อมฺพปาลีคณิกาวตฺถุวณฺณนา

๑๖๑. **เวสาลิยํ วิหรตี**ติ เอตฺถ เตน โข ปน สมเยน เวสาลี อิทฺธา เจว โหติ ผีตา จาติอาทินา ขนฺธเก วุตฺตนเยน เวสาลิยา สมฺปนฺนภาโว เวทิตโพฺพฯ **อมฺพปาลิวเน**ติ อมฺพปาลิยา คณิกาย อุยฺยานภูเต อมฺพวเนฯ **สโต ภิกฺขเว**ติ ภควา อมฺพปาลิทสฺสเน สติปจฺจุปฎฺฐานตฺถํ วิเสสโต อิธ สติปฎฺฐานเทสนํ อารภิฯ ตตฺถ สรตีติ **สโตฯ** สมฺปชานาตีติ **สมฺปชาโนฯ** สติยา จ สมฺปชเญฺญน จ สมนฺนาคโต หุตฺวา วิหเรยฺยาติ อโตฺถฯ **กาเย กายานุปสฺสี**ติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ มหาสติปฎฺฐาเน วกฺขามฯ

**นีลา**ติ อิทํ สพฺพสงฺคาหกํฯ **นีลวณฺณา**ติอาทิ ตเสฺสว วิภาคทสฺสนํฯ ตตฺถ น เตสํ ปกติวโณฺณ นีโล, นีลวิเลปนวิลิตฺตตฺตา ปเนตํ วุตฺตํฯ **นีลวตฺถา**ติ ปฎทุกูลโกเสยฺยาทีนิปิ เตสํ นีลาเนว โหนฺติฯ **นีลาลงฺการา**ติ นีลมณีหิ นีลปุเปฺผหิ อลงฺกตา, รถาปิ เตสํ นีลมณิขจิตา นีลวตฺถปริกฺขิตฺตา นีลทฺธชา นีลวมฺมิเกหิ นีลาภรเณหิ นีลอเสฺสหิ ยุตฺตา, ปโตทลฎฺฐิโยปิ นีลาเยวาติฯ อิมินา นเยน สพฺพปเทสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ปริวเฎฺฎสี**ติ ปหริฯ **กึ เช อมฺพปาลี**ติ เชติ อาลปนวจนํ, โภติ อมฺพปาลิ, กึ การณาติ วุตฺตํ โหติฯ ''กิญฺจา''ติปิ ปาโฐ, อยเมเวตฺถ อโตฺถฯ **สาหาร**นฺติ สชนปทํฯ **องฺคุลึ โผเฎสุ**นฺติ องฺคุลึ จาเลสุํฯ **อมฺพกายา**ติ อิตฺถิกายฯ

**เยส**นฺติ กรณเตฺถ สามิวจนํ, เยหิ อทิฎฺฐาติ วุตฺตํ โหติฯ **โอโลเกถา**ติ ปสฺสถฯ **อวโลเกถา**ติ ปุนปฺปุนํ ปสฺสถฯ **อุปสํหรถา**ติ อุปเนถฯ อิมํ ลิจฺฉวิปริสํ ตุมฺหากํ จิเตฺตน ตาวตึสสทิสํ อุปสํหรถ อุปเนถ อลฺลียาเปถฯ ยเถว ตาวตึสา อภิรูปา ปาสาทิกา นีลาทินานาวณฺณา, เอวมิเม ลิจฺฉวิราชาโนปีติ ตาวตึเสหิ สมเก กตฺวา ปสฺสถาติ อโตฺถฯ

กสฺมา ปน ภควา อเนกสเตหิ สุเตฺตหิ จกฺขาทีนํ รูปาทีสุ นิมิตฺตคฺคาหํ ปฎิเสเธตฺวา อิธ มหเนฺตน อุสฺสาเหน นิมิตฺตคฺคาเห อุโยฺยเชตีติ? หิตกามตายฯ ตตฺร กิร เอกเจฺจ ภิกฺขู โอสนฺนวีริยา, เตสํ สมฺปตฺติยา ปโลเภโนฺต – ''อปฺปมาเทน สมณธมฺมํ กโรนฺตานํ เอวรูปา อิสฺสริยสมฺปตฺติ สุลภา''ติ สมณธเมฺม อุสฺสาหชนนตฺถํ อาหฯ อนิจฺจลกฺขณวิภาวนตฺถญฺจาปิ เอวมาหฯ นจิรเสฺสว หิ สเพฺพปิเม อชาตสตฺตุสฺส วเสน วินาสํ ปาปุณิสฺสนฺติฯ อถ เนสํ รชฺชสิริสมฺปตฺตึ ทิสฺวา ฐิตภิกฺขู – ''ตถารูปายปิ นาม สิริสมฺปตฺติยา วินาโส ปญฺญายิสฺสตี''ติ อนิจฺจลกฺขณํ ภาเวตฺวา สห ปฎิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณิสฺสนฺตีติ อนิจฺจลกฺขณวิภาวนตฺถํ อาหฯ

**อธิวาเสตู**ติ อมฺพปาลิยา นิมนฺติตภาวํ ญตฺวาปิ กสฺมา นิมเนฺตนฺตีติ? อสทฺทหนตาย เจว วตฺตสีเสน จฯ สา หิ ธุตฺตา อิตฺถี อนิมเนฺตตฺวาปิ นิมเนฺตมีติ วเทยฺยาติ เตสํ จิตฺตํ อโหสิ, ธมฺมํ สุตฺวา คมนกาเล จ นิมเนฺตตฺวา คมนํ นาม มนุสฺสานํ วตฺตเมวฯ

## เวฬุวคามวสฺสูปคมนวณฺณนา

๑๖๓. **เวฬุวคามโก**ติ เวสาลิยา สมีเป เวฬุวคาโมฯ **ยถามิตฺตน**ฺติอาทีสุ มิตฺตา มิตฺตาวฯ **สนฺทิฏฺฐา**ติ ตตฺถ ตตฺถ สงฺคมฺม ทิฏฺฐมตฺตา นาติทฬฺหมิตฺตาฯ **สมฺภตฺตา**ติ สุฏฺฐุ ภตฺตา สิเนหวโนฺต ทฬฺหมิตฺตาฯ เยสํ เยสํ ยตฺถ ยตฺถ เอวรูปา ภิกฺขู อตฺถิ, เต เต ตตฺถ ตตฺถ วสฺสํ อุเปถาติ อโตฺถฯ กสฺมา เอวมาห? เตสํ ผาสุวิหารตฺถายฯ เตสญฺหิ เวฬุวคามเก เสนาสนํ นปฺปโหติ, ภิกฺขาปิ มนฺทาฯ สมนฺตา เวสาลิยา ปน พหูนิ เสนาสนานิ, ภิกฺขาปิ สุลภา, ตสฺมา เอวมาหฯ อถ กสฺมา – ‘‘ยถาสุขํ คจฺฉถา’’ติ น วิสฺสเชฺชสิ? เตสํ อนุกมฺปายฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ‘‘อหํ ทสมาสมตฺตํ ฐตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสามิ, สเจ อิเม ทูรํ คจฺฉิสฺสนฺติ, มม ปรินิพฺพานกาเล ทฏฺฐุํ น สกฺขิสฺสนฺติฯ อถ เนสํ – ‘‘สตฺถา ปรินิพฺพายโนฺต อมฺหากํ สติมตฺตมฺปิ น อทาสิ, สเจ ชาเนยฺยาม, เอวํ น ทูเร วเสยฺยามา’’ติ วิปฺปฏิสาโร ภเวยฺยฯ เวสาลิยา สมนฺตา ปน วสนฺตา มาสสฺส อฏฺฐ วาเร อาคนฺตฺวา ธมฺมํ สุณิสฺสนฺติ, สุคโตวาทํ ลภิสฺสนฺตี’’ติ น วิสฺสเชฺชสิฯ

๑๖๔. **ขโร**ติ ผรุโสฯ **อาพาโธ**ติ วิสภาคโรโคฯ **พาฬฺหา**ติ พลวติโยฯ **มารณนฺติกา**ติ มรณนฺตํ มรณสนฺติกํ ปาปนสมตฺถาฯ **สโต สมฺปชาโน อธิวาเสสี**ติ สตึ สูปฏฺฐิตํ กตฺวา ญาเณน ปริจฺฉินฺทิตฺวา อธิวาเสสิฯ **อวิหญฺญมาโน**ติ เวทนานุวตฺตนวเสน อปราปรํ ปริวตฺตนํ อกโรโนฺต อปีฬิยมาโน อทุกฺขิยมาโนว อธิวาเสสิ ฯ **อนามเนฺตตฺวา**ติ อชานาเปตฺวาฯ **อนปโลเกตฺวา**ติ น อปโลเกตฺวา โอวาทานุสาสนึ อทตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ **วีริเยนา**ติ ปุพฺพภาควีริเยน เจว ผลสมาปตฺติวีริเยน จฯ **ปฏิปณาเมตฺวา**ติ วิกฺขเมฺภตฺวาฯ **ชีวิตสงฺขาร**นฺติ เอตฺถ ชีวิตมฺปิ ชีวิตสงฺขาโรฯ เยน ชีวิตํ สงฺขริยติ ฉิชฺชมานํ ฆเฏฺตฺวา ฐปิยติ, โส ผลสมาปตฺติธโมฺมปิ ชีวิตสงฺขาโรฯ โส อิธ อธิเปฺปโตฯ **อธิฏฺฐายา**ติ อธิฏฺฐหิตฺวา ปวเตฺตตฺวา, ชีวิตฏฺฐปนสมตฺถํ ผลสมาปตฺตึ สมาปเชฺชยฺยนฺติ อยเมตฺถ สเงฺขปโตฺถฯ

กึ ปน ภควา อิโต ปุเพฺพ ผลสมาปตฺตึ น สมาปชฺชตีติ? สมาปชฺชติฯ สา ปน ขณิกสมาปตฺติฯ ขณิกสมาปตฺติ จ อโนฺตสมาปตฺติยํเยว เวทนํ วิกฺขเมฺภติ, สมาปตฺติโต วุฏฺฐิตมตฺตสฺส กฏฺฐปาเตน วา กฐลปาเตน วา ฉินฺนเสวาโล วิย อุทกํ ปุน สรีรํ เวทนา อโชฺฌตฺถรติฯ ยา ปน รูปสตฺตกํ อรูปสตฺตกญฺจ นิคฺคุมฺพํ นิชฺชฏํ กตฺวา มหาวิปสฺสนาวเสน สมาปนฺนา สมาปตฺติ, สา สุฏฺฐุ วิกฺขเมฺภติฯ ยถา นาม ปุริเสน โปกฺขรณึ โอคาเหตฺวา หเตฺถหิ จ ปาเทหิ จ สุฏฺฐุ อปพฺยูโฬฺห เสวาโล จิเรน อุทกํ โอตฺถรติ; เอวเมว ตโต วุฏฺฐิตสฺส จิเรน เวทนา อุปฺปชฺชติฯ อิติ ภควา ตํ ทิวสํ มหาโพธิปลฺลเงฺก อภินววิปสฺสนํ ปฏฺฐเปโนฺต วิย รูปสตฺตกํ อรูปสตฺตกํ นิคฺคุมฺพํ นิชฺชฏํ กตฺวา จุทฺทสหากาเรหิ สเนฺนตฺวา มหาวิปสฺสนาย เวทนํ วิกฺขเมฺภตฺวา – ‘‘ทสมาเส มา อุปฺปชฺชิตฺถา’’ติ สมาปตฺตึ สมาปชฺชิฯ สมาปตฺติวิกฺขมฺภิตา เวทนา ทสมาเส น อุปฺปชฺชิเยวฯ

**คิลานา วุฏฺฐิโต**ติ คิลาโน หุตฺวา ปุน วุฏฺฐิโตฯ **มธุรกชาโต วิยา**ติ สญฺชาตครุภาโว สญฺชาตถทฺธภาโว สูเล อุตฺตาสิตปุริโส วิยฯ **น ปกฺขายนฺตี**ติ นปฺปกาสนฺติ, นานาการโต น อุปฏฺฐหนฺติฯ **ธมฺมาปิ มํ น ปฏิภนฺตี**ติ สติปฏฺฐานาทิธมฺมา มยฺหํ ปากฏา น โหนฺตีติ ทีเปติฯ ตนฺติธมฺมา ปน เถรสฺส สุปคุณาฯ **น อุทาหรตี**ติ ปจฺฉิมํ โอวาทํ น เทติฯ ตํ สนฺธาย วทติฯ

**๑๖๕**. **อนนฺตรํ อพาหิร**นฺติ ธมฺมวเสน วา ปุคฺคลวเสน วา อุภยํ อกตฺวาฯ ‘‘เอตฺตกํ ธมฺมํ ปรสฺส น เทเสสฺสามี’’ติ หิ จินฺเตนฺโต ธมฺมํ อพฺภนฺตรํ กโรติ นามฯ ‘‘เอตฺตกํ ปรสฺส เทเสสฺสามี’’ติ จินฺเตนฺโต ธมฺมํ พาหิรํ กโรติ นามฯ ‘‘อิมสฺส ปุคฺคลสฺส เทเสสฺสามี’’ติ จินฺเตนฺโต ปน ปุคฺคลํ อพฺภนฺตรํ กโรติ นามฯ ‘‘อิมสฺส น เทเสสฺสามี’’ติ จินฺเตนฺโต ปุคฺคลํ พาหิรํ กโรติ นามฯ เอวํ อกตฺวา เทสิโตติ อโตฺถฯ **อาจริยมุฏฺฐี**ติ ยถา พาหิรกานํ อาจริยมุฏฺฐิ นาม โหติฯ ทหรกาเล กสฺสจิ อกเถตฺวา ปจฺฉิมกาเล มรณมเญฺจ นิปนฺนา ปิยมนาปสฺส อเนฺตวาสิกสฺส กเถนฺติ, เอวํ ตถาคตสฺส – ‘‘อิทํ มหลฺลกกาเล ปจฺฉิมฏฺฐาเน กเถสฺสามี’’ติ มุฏฺฐิํ กตฺวา ‘‘ปริหริสฺสามี’’ติ ฐปิตํ กิญฺจิ นตฺถีติ ทเสฺสติฯ

**อหํ ภิกฺขุสงฺฆ**นฺติ อหเมว ภิกฺขุสงฺฆํ ปริหริสฺสามีติ วา **มมุเทฺทสิโก**ติ อหํ อุทฺทิสิตพฺพเฏฺฐน อุเทฺทโส อสฺสาติ มมุเทฺทสิโกฯ มํเยว อุทฺทิสิตฺวา มม ปจฺจาสีสมาโน ภิกฺขุสโงฺฆ โหตุ, มม อจฺจเยน วา มา อเหสุํ, ยํ วา ตํ วา โหตูติ อิติ วา ยสฺส อสฺสาติ อโตฺถฯ **น เอวํ โหตี**ติ โพธิปลฺลเงฺกเยว อิสฺสามจฺฉริยานํ วิหตตฺตา เอวํ น โหติฯ **ส กิ**นฺติ โส กิํฯ **อาสีติโก**ติ อสีติสํวจฺฉริโกฯ อิทํ ปจฺฉิมวยอนุปฺปตฺตภาวทีปนตฺถํ วุตฺตํฯ **เวฐมิสฺสเกนา**ติ พาหพนฺธจกฺกพนฺธาทินา ปฏิสงฺขรเณน เวฐมิสฺสเกนฯ **มเญฺญ**ติ ชิณฺณสกฏํ วิย เวฐมิสฺสเกน มเญฺญ ยาเปติฯ อรหตฺตผลเวฐเนน จตุอิริยาปถกปฺปนํ ตถาคตสฺส โหตีติ ทเสฺสติฯ

อิทานิ ตมตฺถํ ปกาเสนฺโต **ยสฺมิํ, อานนฺท, สมเย**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สพฺพนิมิตฺตาน**นฺติ รูปนิมิตฺตาทีนํฯ **เอกจฺจานํ เวทนาน**นฺติ โลกิยานํ เวทนานํฯ **ตสฺมาติหานนฺทา**ติ ยสฺมา อิมินา ผลสมาปตฺติวิหาเรน ผาสุ โหติ, ตสฺมา ตุเมฺหปิ ตทตฺถาย เอวํ วิหรถาติ ทเสฺสติฯ **อตฺตทีปา**ติ มหาสมุทฺทคตทีปํ วิย อตฺตานํ ทีปํ ปติฏฺฐํ กตฺวา วิหรถฯ **อตฺตสรณา**ติ อตฺตคติกาว โหถ, มา อญฺญคติกาฯ **ธมฺมทีปธมฺมสรณ**ปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **ตมตเคฺค**ติ ตมอเคฺคฯ มเชฺฌ ตกาโร ปทสนฺธิวเสน วุโตฺตฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ‘‘อิเม อคฺคตมาติ ตมตคฺคา’’ติฯ เอวํ สพฺพํ ตมโยคํ ฉินฺทิตฺวา อติวิย อเคฺค อุตฺตมภาเว เอเต , อานนฺท , มม ภิกฺขู ภวิสฺสนฺติฯ เตสํ อติอเคฺค ภวิสฺสนฺติ, เย เกจิ สิกฺขากามา, สเพฺพปิ เต จตุสติปฏฺฐานโคจราว ภิกฺขู อเคฺค ภวิสฺสนฺตีติ อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ สงฺคณฺหาติฯ

ทุติยภาณวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

### นิมิโตฺตภาสกถาวณฺณนา

**๑๖๖**. **เวสาลิํ ปิณฺฑาย ปาวิสี**ติ กทา ปาวิสิ? อุกฺกเจลโต นิกฺขมิตฺวา เวสาลิํ คตกาเลฯ ภควา กิร วุฏฺฐวโสฺส เวฬุวคามกา นิกฺขมิตฺวา สาวตฺถิํ คมิสฺสามีติ อาคตมคฺคเนว ปฏินิวตฺตโนฺต อนุปุเพฺพน สาวตฺถิํ ปตฺวา เชตวนํ ปาวิสิฯ ธมฺมเสนาปติ ภควโต วตฺตํ ทเสฺสตฺวา ทิวาฏฺฐานํ คโตฯ โส ตตฺถ อเนฺตวาสิเกสุ วตฺตํ ทเสฺสตฺวา ปฏิกฺกเนฺตสุ ทิวาฏฺฐานํ สมฺมชฺชิตฺวา จมฺมกฺขณฺฑํ ปญฺญเปตฺวา ปาเท ปกฺขาเลตฺวา ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา ผลสมาปตฺติํ ปาวิสิฯ อถสฺส ยถาปริเจฺฉเทน ตโต วุฏฺฐิตสฺส อยํ ปริวิตโกฺก อุทปาทิ – ‘‘พุทฺธา นุ โข ปฐมํ ปรินิพฺพายนฺติ, อคฺคสาวกา นุ โข’’ติ? ตโต – ‘‘อคฺคสาวกา ปฐม’’นฺติ ญตฺวา อตฺตโน อายุสงฺขารํ โอโลเกสิฯ โส – ‘‘สตฺตาหเมว เม อายุสงฺขาโร ปวตฺตตี’’ติ ญตฺวา – ‘‘กตฺถ ปรินิพฺพายิสฺสามี’’ติ จินฺตสิฯ ตโต – **‘‘ราหุโล** ตาวติํเสสุ ปรินิพฺพุโต, **อญฺญาสิโกณฺฑญฺญเตฺถโร** ฉทฺทนฺตทเห, อหํ กตฺถ ปรินิพฺพายิสฺสามี’’ติ ปุน จินฺตโนฺต มาตรํ อารพฺภ สติํ อุปฺปาเทสิ – ‘‘มยฺหํ มาตา สตฺตนฺนํ อรหนฺตานํ มาตา หุตฺวาปิ พุทฺธธมฺมสเงฺฆสุ อปฺปสนฺนา, อตฺถิ นุ โข ตสฺสา อุปนิสฺสโย, นตฺถิ นุ โข’’ติ อาวเชฺชตฺวา โสตาปตฺติมคฺคสฺส อุปนิสฺสยํ ทิสฺวา – ‘‘กสฺส

เทสนาย อภิสมโย ภวิสฺสตี''ติ โอโลเกนฺโต – ''มเมว ธมฺมเทสนาย ภวิสฺสติ, น อญฺญสฺสฯ สเจ โข ปนาหํ อโปฺปสฺสุโกฺก ภเวยฺยํ, ภวิสฺสนฺติ เม วตฺตาโร – 'สาริปุตฺตเตฺถโร อวเสสชนานมฺปิ อวสฺสโย โหติฯ ตถา หิสฺส สมจิตฺตสุตฺตเทสนาทิวเส (อ. นิ. ๑.๓๗) โกฏิสตสหสฺสเทวตา อรหตฺตํ ปตฺตา ฯ ตโย มเคฺค ปฏิวิทฺธเทวตานํ คณนา นตฺถิฯ อเญฺญสุ จ ฐาเนสุ อเนกา อภิสมยา ทิสฺสนฺติฯ เถเรว จิตฺตํ ปสาเทตฺวา สเคฺค นิพฺพตฺตาเนว อสีติกุลสหสฺสานิฯ โส ทานิ สกมาตุมิจฺฉาทสฺสนมตฺตมฺปิ หริตุํ นาสกฺขี'ติฯ ตสฺมา มาตรํ มิจฺฉาทสฺสนา โมเจตฺวา ชาโตวรเกเยว ปรินิพฺพายิสฺสามี''ติ สนฺนิฏฺฐานํ กตฺวา – ''อเชฺชว ภควนฺตํ อนุชานาเปตฺวา นิกฺขมิสฺสามี''ติ จุนฺทเตฺถรํ อามเนฺตสิฯ ''อาวุโส, จุนฺท, อมฺหากํ ปญฺจสตาย ภิกฺขุปริสาย สญฺญํ เทหิ – 'คณฺหถาวุโส ปตฺตจีวรานิ, ธมฺมเสนาปติ นาฬกคามํ คนฺตุกาโม'ติ''ฯ เถโร ตถา อกาสิฯ ภิกฺขู เสนาสนํ สํสาเมตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย เถรสฺส สนฺติกํ อาคมํสุฯ เถโร เสนาสนํ สํสาเมตฺวา ทิวาฏฺฐานํ สมฺมชฺชิตฺวา ทิวาฏฺฐานทฺวาเร ฐตฺวา ทิวาฏฺฐานํ โอโลเกนฺโต – ''อิทํ ทานิ ปจฺฉิมทสฺสนํ, ปุน อาคมนํ นตฺถี''ติ ปญฺจสตภิกฺขุปริวุโต ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา เอตทโวจ –

> ''ฉิโนฺน ทานิ ภวิสฺสามิ, โลกนาถ มหามุนิ;
> คมนาคมนํ นตฺถิ, ปจฺฉิมา วนฺทนา อยํฯ
>
> ชีวิตํ อปฺปกํ มยฺหํ, อิโต สตฺตาหมจฺจเย;
> นิกฺขิเปยฺยามหํ เทหํ, ภารโวโรปนํ ยถาฯ
>
> อนุชานาตุ เม ภเนฺต, ภควา, อนุชานาตุ สุคโต;
> ปรินิพฺพานกาโล เม, โอสฺสโฏฺฐ อายุสงฺขาโร''ติฯ

พุทฺธา ปน ยสฺมา ''ปรินิพฺพาหี''ติ วุเตฺต มรณสํวณฺณนํ สํวเณฺณนฺติ นาม, ''มา ปรินิพฺพาหี''ติ วุเตฺต วฏฺฏสฺส คุณํ กเถนฺตีติ มิจฺฉาทิฏฺฐิกา โทสํ อาโรเปสฺสนฺติ, ตสฺมา ตทุภยมฺปิ น วทนฺติฯ เตน นํ ภควา อาห – ''กตฺถ ปรินิพฺพายิสฺสสิ สาริปุตฺตา''ติ? ''อตฺถิ, ภเนฺต, มคเธสุ นาฬกคาเม ชาโตวรโก, ตตฺถาหํ ปรินิพฺพายิสฺสามี''ติ วุเตฺต ''ยสฺส ทานิ ตฺวํ, สาริปุตฺต, กาลํ มญฺญสิ, อิทานิ ปน เต เชฏฺฐกนิฏฺฐภาติกานํ ตาทิสสฺส ภิกฺขุโน ทสฺสนํ ทุลฺลภํ ภวิสฺสตีติ เทเสหิ เตสํ ธมฺม''นฺติ อาหฯ

เถโร – ''สตฺถา มยฺหํ อิทฺธิวิกุพฺพนปุพฺพงฺคมํ ธมฺมเทสนํ ปจฺจาสีสตี''ติ ญตฺวา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา ตาลปฺปมาณํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา ปุน โอรุยฺห ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา สตฺตตาลปฺปมาเณ อนฺตลิเกฺข ฐิโต อิทฺธิวิกุพฺพนํ ทเสฺสตฺวา ธมฺมํ เทเสสิฯ สกลนครํ สนฺนิปติฯ เถโร โอรุยฺห ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา ''คมนกาโล เม, ภเนฺต''ติ อาหฯ ภควา ''ธมฺมเสนาปตึ ปฏิปาเทสฺสามี''ติ ธมฺมาสนา อุฏฺฐาย คนฺธกุฏิอภิมุโข คนฺตฺวา มณิผลเก อฏฺฐาสิฯ เถโร ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา จตูสุ ฐาเนสุ วนฺทิตฺวา – ''ภควา อิโต กปฺปสตสหสฺสาธิกสฺส อสเงฺขฺยยฺยสฺส อุปริ อโนมทสฺสิสมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปาทมูเล นิปติตฺวา ตุมฺหากํ ทสฺสนํ ปเตฺถสิํฯ สา เม ปตฺถนา สมิทฺธา, ทิฏฺฐา ตุเมฺห, ตํ ปฐมทสฺสนํ, อิทํ ปจฺฉิมทสฺสนํฯ ปุน ตุมฺหากํ ทสฺสนํ นตฺถี''ติ – วตฺวา ทสนขสโมธานสมุชฺชลํ อญฺชลิํ ปคฺคยฺห ยาว ทสฺสนวิสโย, ตาว อภิมุโขว ปฏิกฺกมิตฺวา ''อิโต ปฏฺฐาย จุติปฏิสนฺธิวเสน กิสฺมิญฺจิ ฐาเน คมนาคมนํ นาม นตฺถี''ติ วนฺทิตฺวา ปกฺกามิฯ อุทกปริยนฺตํ กตฺวา มหาภูมิจาโล อโหสิฯ ภควา ปริวาเรตฺวา ฐิเต ภิกฺขู อาห – ''อนุคจฺฉถ, ภิกฺขเว, ตุมฺหากํ เชฏฺฐภาติก''นฺติฯ ภิกฺขู ยาว ทฺวารโกฏฺฐกา อคมํสุฯ เถโร – ''ติฏฺฐถ, ตุเมฺห อาวุโส, อปฺปมตฺตา โหถา''ติ นิวตฺตาเปตฺวา อตฺตโน ปริสาเยว สทฺธิํ ปกฺกามิฯ มนุสฺสา – ''ปุ

เพฺพ อโยฺย ปจฺจาคมนจาริกํ จรติ, อิทํ ทานิ คมนํ น ปุน ปจฺจาคมนายา’’ติ ปริเทวนฺตา อนุพนฺธึสุฯ เตปิ ‘‘อปฺปมตฺตา โหถ อาวุโส, เอวํภาวิโน นาม สงฺขารา’’ติ นิวตฺตาเปสิฯ

อถ โข อายสฺมา สาริปุตฺโต อนฺตรามคฺเค สตฺตาหํ มนุสฺสานํ อนุคฺคหํ กโรนฺโต สายํ นาฬกคามํ ปตฺวา คามทฺวาเร นิโคฺรธรุกฺขมูเล อฏฺฐาสิฯ อถ อุปเรวโต นาม เถรสฺส ภาคิเนโยฺย พหิคามํ คจฺฉนฺโต เถรํ ทิสฺวา อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา อฏฺฐาสิฯ เถโร ตํ อาห – ‘‘อตฺถิ เคเห เต อยฺยิกา’’ติ? อาม, ภเนฺตติฯ คจฺฉ อมฺหากํ อิธาคตภาวํ อาโรเจหิฯ ‘‘กสฺมา อาคโต’’ติ จ วุเตฺต ‘‘อชฺช กิร เอกทิวสํ อโนฺตคาเม ภวิสฺสติ, ชาโตวรกํ ปฏิชคฺคถ, ปญฺจนฺนํ ภิกฺขุสตานํ นิวาสนฏฺฐานํ ชานาถา’’ติฯ โส คนฺตฺวา ‘‘อยฺยิเก, มยฺหํ มาตุโล อาคโต’’ติ อาหฯ อิทานิ กุหินฺติ? คามทฺวาเรติฯ เอกโกว, อโญฺญปิ โกจิ อตฺถีติ ? อตฺถิ ปญฺจสตา ภิกฺขูติฯ กึ การณา อาคโตติ? โส ตํ ปวตฺตึ อาโรเจสิฯ พฺราหฺมณี – ‘‘กึ นุ โข เอตฺตกานํ วสนฏฺฐานํ ปฏิชคฺคาเปติ , ทหรกาเล ปพฺพชิตฺวา มหลฺลกกาเล คิหี โหตุกาโม’’ติ จิเนฺตนฺตี ชาโตวรกํ ปฏิชคฺคาเปตฺวา ปญฺจสตานํ ภิกฺขูนํ วสนฏฺฐานํ กาเรตฺวา ทณฺฑทีปิกาโย ชาเลตฺวา เถรสฺส ปาเหสิฯ

เถโร ภิกฺขูหิ สทฺธึ ปาสาทํ อภิรุหิฯ อภิรุหิตฺวา จ ชาโตวรกํ ปวิสิตฺวา นิสีทิฯ นิสเชฺชว – ‘‘ตุมฺหากํ วสนฏฺฐานํ คจฺฉถา’’ติ ภิกฺขู อุโยฺยเชสิฯ เตสุ คตมเตฺตสุเยว เถรสฺส ขโร อาพาโธ อุปฺปชฺชิ, โลหิตปกฺขนฺทิกา มารณนฺติกา เวทนา วตฺตนฺติ, เอกํ ภาชนํ ปวิสติ, เอกํ นิกฺขมติฯ พฺราหฺมณี – ‘‘มม ปุตฺตสฺส ปวตฺติ มยฺหํ น รุจฺจตี’’ติ อตฺตโน วสนคพฺภทฺวารํ นิสฺสาย อฏฺฐาสิฯ จตฺตาโร มหาราชาโน ‘‘ธมฺมเสนาปติ กุหึ วิหรตี’’ติ โอโลเกนฺตา ‘‘นาฬกคาเม ชาโตวรเก ปรินิพฺพานมเญฺจ นิปโนฺน, ปจฺฉิมทสฺสนํ คมิสฺสามา’’ติ อาคมฺม วนฺทิตฺวา อฏฺฐํสุฯ เถโร – เก ตุเมฺหติ? มหาราชาโน, ภเนฺตติฯ กสฺมา อาคตตฺถาติ? คิลานุปฏฺฐากา ภวิสฺสามาติฯ โหตุ, อตฺถิ คิลานุปฏฺฐาโก, คจฺฉถ ตุเมฺหติ อุโยฺยเชสิฯ เตสํ คตาวสาเน เตเนว นเยน สโกฺก เทวานมิโนฺท, ตสฺมึ คเต สุยามาทโย มหาพฺรหฺมา จ อาคมึสุฯ เตปิ ตเถว เถโร อุโยฺยเชสิฯ

พฺราหฺมณี เทวตานํ อาคมนญฺจ คมนญฺจ ทิสฺวา – ‘‘เก นุ โข เอเต มม ปุตฺตํ วนฺทิตฺวา คจฺฉนฺตี’’ติ เถรสฺส คพฺภทฺวารํ คนฺตฺวา – ‘‘ตาต, จุนฺท, กา ปวตฺตี’’ติ ปุจฺฉิฯ โส ตํ ปวตฺตึ อาจิกฺขิตฺวา – ‘‘มหาอุปาสิกา, ภเนฺต อาคตา’’ติ อาหฯ เถโร กสฺมา อเวลาย อาคตตฺถาติ ปุจฺฉิฯ สา ตุยฺหํ ตาต ทสฺสนตฺถายาติ วตฺวา ‘‘ตาต เก ปฐมํ อาคตา’’ติ ปุจฺฉิฯ จตฺตาโร มหาราชาโน, อุปาสิเกติฯ ตาต, ตฺวํ จตูหิ มหาราเชหิ มหนฺตตโรติ? อารามิกสทิสา เอเต อุปาสิเก, อมฺหากํ สตฺถุ ปฏิสนฺธิคฺคหณโต ปฏฺฐาย ขคฺคหตฺถา หุตฺวา อารกฺขํ อกํสูติฯ เตสํ ตาต, คตาวสาเน โก อาคโตติ? สโกฺก เทวานมิโนฺทติฯ เทวราชโตปิ ตฺวํ ตาต, มหนฺตตโรติ? ภณฺฑคาหกสามเณรสทิโส เอส อุปาสิเก, อมฺหากํ สตฺถุ ตาวตึสโต โอตรณกาเล ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา โอติโณฺณติฯ ตสฺส ตาต คตาวสาเน โชตมาโน วิย โก อาคโตติ? อุปาสิเก ตุยฺหํ ภควา จ สตฺถา จ มหาพฺรหฺมา นาม เอโสติฯ มยฺหํ ภควโต มหาพฺรหฺมโตปิ ตฺวํ ตาต มหนฺตตโรติ? อาม อุปาสิเก, เอเต นาม กิร อมฺหากํ สตฺถุ ชาตทิวเส จตฺตาโร มหาพฺรหฺมาโน มหาปุริสํ สุวณฺณชาเลน ปฏิคฺคณฺหึสูติฯ

อถ พฺราหฺมณิยา – ‘‘ปุตฺตสฺส ตาว เม อยํ อานุภาโว, กีทิโส วต มยฺหํ ปุตฺตสฺส ภควโต สตฺถุ อานุภาโว ภวิสฺสตี’’ติ จินฺตยนฺติยา สหสา ปญฺจวณฺณา ปีติ อุปฺปชฺชิตฺวา สกลสรีเร ผริฯ เถโร – ‘‘อุปฺปนฺนํ เม มาตุ ปีติโสมนสฺสํ, อยํ ทานิ กาโล ธมฺมเทสนายา’’ติ จิเนฺตตฺวา – ‘‘กึ จิเนฺตสิ มหาอุปาสิเก’’ติ อาหฯ สา – ‘‘ปุตฺตสฺส ตาว เม อยํ คุโณ, สตฺถุ ปนสฺส กีทิโส คุโณ ภ

วิสฺสตีติ อิทํ, ตาต, จิเนฺตมี’’ติ อาหฯ มหาอุปาสิเก, มยฺหํ สตฺถุ ชาตกฺขเณ, มหาภินิกฺขมเน, สโมฺพธิยํ, ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตเน จ ทสสหสฺสิโลกธาตุ กมฺปิตฺถ, สีเลน สมาธินา ปญฺญาย วิมุตฺติยา วิมุตฺติญาณทสฺสเนน สโม นาม นตฺถิ, อิติปิ โส ภควาติ วิตฺถาเรตฺวา พุทฺธคุณปฺปฏิสํยุตฺตํ ธมฺมเทสนํ กเถสิฯ

พฺราหฺมณี ปิยปุตฺตสฺส ธมฺมเทสนาปริโยสาเน โสตาปตฺติผเล ปติฎฺฐาย ปุตฺตํ อาห – ‘‘ตาต, อุปติสฺส, กสฺมา เอวมกาสิ, เอวรูปํ นาม อมตํ มยฺหํ เอตฺตกํ กาลํ น อทาสี’’ติฯ เถโร – ‘‘ทินฺนํ ทานิ เม มาตุ รูปสาริยา พฺราหฺมณิยา โปสาวนิกมูลํ, เอตฺตเกน วฎฺฎิสฺสตี’’ติ จินฺเตตฺวา ‘‘คจฺฉ มหาอุปาสิเก’’ติ พฺราหฺมณึ อุโยฺยเชตฺวา ‘‘จุนฺท กา เวลา’’ติ อาหฯ พลวปจฺจูสกาโล, ภเนฺตติฯ เตน หิ ภิกฺขุสงฺฆํ สนฺนิปาเตหีติฯ สนฺนิปติโต, ภเนฺต, สโงฺฆติฯ มํ อุกฺขิปิตฺวา นิสีทาเปหิ จุนฺทาติ อุกฺขิปิตฺวา นิสีทาเปสิฯ เถโร ภิกฺขู อามเนฺตสิ – ‘‘อาวุโส จตฺจตฺตาลีสํ โววสฺสานิ มยา สทฺธึ วิจรนฺตานํ ยํ เม กายิกํ วา วาจสิกํ วา น โรเจถ, ขมถ ตํ อาวุโสติฯ เอตฺตกํ, ภเนฺต, อมฺหากํ ฉายา วิย ตุเมฺห อมุญฺจิตฺวา วิจรนฺตานํ อรุจฺจนกํ นาม นตฺถิ, ตุเมฺห ปน อมฺหากํ ขมถาติฯ อถ เถโร อรุณสิขาย ปญฺญายมานาย มหาปถวึ อุนฺนาทยโนฺต อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายิฯ พหู เทวมนุสฺสา เถรสฺส ปรินิพฺพาเน สกฺการํ กรึสุฯ

อายสฺมา จุโนฺท เถรสฺส ปตฺตจีวรญฺจ ธาตุปริสฺสาวนญฺจ คเหตฺวา เชตวนํ คนฺตฺวา อานนฺทเตฺถรํ คเหตฺวา ภควนฺตํ อุปสงฺกมิฯ ภควา ธาตุปริสฺสาวนํ คเหตฺวา ปญฺจหิ คาถาสเตหิ เถรสฺส คุณํ กเถตฺวา ธาตุเจติยํ การาเปตฺวา ราชคหคมนตฺถาย อานนฺทเตฺถรสฺส สญฺญํ อทาสิฯ เถโร ภิกฺขูนํ อาโรเจสิฯ ภควา มหาภิกฺขุสงฺฆปริวุโต ราชคหํ อคมาสิฯ ตตฺถ คตกาเล มหาโมคฺคลฺลานเตฺถโร ปรินิพฺพายิฯ ภควา ตสฺส ธาตุโย คเหตฺวา เจติยํ การาเปตฺวา ราชคหโต นิกฺขมิตฺวา อนุปุเพฺพน คงฺคาภิมุโข คนฺตฺวา อุกฺกเจลํ อคมาสิฯ ตตฺถ คงฺคาตีเร ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต นิสีทิตฺวา ตตฺถ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานานํ ปรินิพฺพานปฺปฏิสํยุตฺตํ สุตฺตํ เทเสตฺวา อุกฺกเจลโต นิกฺขมิตฺวา เวสาลึ อคมาสิฯ เอวํ คเต อถ โข ภควา ปุพฺพณฺหสมยํ นิวาเสตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย เวสาลึ ปิณฺฑาย ปาวิสีติ อยเมตฺถ อนุปุพฺพี กถาฯ

**นิสีทน**ฺติ เอตฺถ จมฺมกฺขณฺฑํ อธิเปฺปตํฯ **อุเทนเจติย**ฺติ อุเทนยกฺขสฺส เจติยฎฺฐาเน กตวิหาโร วุจฺจติฯ **โคตมกาทีสุปิ** เอเสว นโยฯ **ภาวิตา**ติ วฑฺฒิตาฯ **พหุลีกตา**ติ ปุนปฺปุนํ กตาฯ **ยานีกตา**ติ ยุตฺตยานํ วิย กตาฯ **วตฺถุกตา**ติ ปติฎฺฐานเฎฺฐน วตฺถุ วิย กตาฯ **อนุฎฺฐิตา**ติ อธิฎฺฐิตาฯ **ปริจิตา**ติ สมนฺตโต จิตา สุวฑฺฒิตาฯ **สุสมารทฺธา**ติ สุฎฺฐุ สมารทฺธาฯ

อิติ อนิยเมน กเถตฺวา ปุน นิยเมตฺวา ทเสฺสโนฺต **ตถาคตสฺส โข**ติอาทิมาหฯ เอตฺถ จ **กปฺป**นฺติ อายุกปฺปํฯ ตสฺมึ ตสฺมึ กาเล ยํ มนุสฺสานํ อายุปฺปมาณํ โหติ, ตํ ปริปุณฺณํ กโรโนฺต ติเฎฺฐยฺยฯ **กปฺปาวเสสํ วา**ติ – ‘‘อปฺปํ วา ภิโยฺย’’ติ (ที. นิ. ๒.๗; อ. นิ. ๖.๗๔) วุตฺตวสฺสสตโต อติเรกํ วาฯ มหาสีวเตฺถโร ปนาห – ‘‘พุทฺธานํ อฎฺฐาเน คชฺชิตํ นาม นตฺถิฯ ยเถว หิ เวฬุวคามเก อุปฺปนฺนํ มารณนฺติกํ เวทนํ ทส มาเส วิกฺขเมฺภติ, เอวํ ปุนปฺปุนํ ตํ สมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา ทส ทส มาเส วิกฺขเมฺภโนฺต อิมํ ภทฺทกปฺปเมว ติเฎฺฐยฺย, กสฺมา ปน น ฐิโตติ? อุปาทินฺนกสรีรํ นาม ขณฺฑิจฺจาทีหิ อภิภุยฺยติ, พุทฺธา จ ขณฺฑิจฺจาทิภาวํ อปตฺวา ปญฺจเม อายุโกฎฺฐาเส พหุชนสฺส ปิยมนาปกาเลเยว ปรินิพฺพายนฺติฯ พุทฺธานุพุเทฺธสุ จ มหาสาวเกสุ ปรินิพฺพุเตสุ เอกเกเนว ขาณุเกน วิย ฐาตพฺพํ โหติ, ทหรสามเณรปริวาริเตน วาฯ ตโต – ‘อโห พุทฺธานํ ปริสา’ติ หีเฬ็ตพฺพตํ อาปเชฺชยฺยฯ ตสฺมา น ฐิโต’’ติฯ เอวํ วุเตฺตปิ โส น รุจฺจติ, ‘‘อายุกโปฺป’’ติ อิทเมว อฎฺฐกถายํ นิยมิตํฯ

**๑๖๗. ยถา ตํ มาเรน ปริยุฏฺฐิตจิโตฺต**ติ เอตฺถ ตนฺติ นิปาตมตฺตํฯ ยถา มาเรน ปริยุฏฺฐิตจิโตฺต อโชฺฌตฺถฏจิโตฺต อโญฺญปิ โกจิ ปุถุชฺชโน ปฏิวิชฺฌิตุํ น สกฺกุเณยฺย, เอวเมว นาสกฺขิ ปฏิวิชฺฌิตุนฺติ อโตฺถฯ กึ การณา? มาโร หิ ยสฺส สเพฺพน สพฺพํ ทฺวาทส วิปลฺลาสา อปฺปหีนา, ตสฺส จิตฺตํ ปริยุฏฺฐาติฯ เถรสฺส จตฺตาโร วิปลฺลาสา อปฺปหีนา, เตนสฺส มาโร จิตฺตํ ปริยุฏฺฐาติฯ โส ปน จิตฺตปริยุฏฺฐานํ กโรโนฺต กึ กโรตีติ? เภรวํ รูปารมฺมณํ วา ทเสฺสติ, สทฺทารมฺมณํ วา สาเวติ, ตโต สตฺตา ตํ ทิสฺวา วา สุตฺวา วา สตึ วิสฺสเชฺชตฺวา วิวฏมุขา โหนฺติฯ เตสํ มุเขน หตฺถํ ปเวเสตฺวา หทยํ มทฺทติฯ ตโต วิสญฺญาว หุตฺวา ติฏฺฐนฺติฯ เถรสฺส ปเนส มุเขน หตฺถํ ปเวเสตุํ กึ สกฺขิสฺสติ ? เภรวารมฺมณํ ปน ทเสฺสติฯ ตํ ทิสฺวา เถโร นิมิโตฺตภาสํ น ปฏิวิชฺฌิฯ ภควา ชานโนฺตเยว – ‘‘กิมตฺถํ ยาวตติยํ อามเนฺตสี’’ติ? ปรโต ‘‘ติฏฺฐตุ, ภเนฺต, ภควา’’ติ ยาจิเต ‘‘ตุเยฺหเวตํ ทุกฺกฏํ, ตุเยฺหเวตํ อปรทฺธ’’นฺติ โทสาโรปเนน โสกตนุกรณตฺถํฯ

## มารยาจนกถาวณฺณนา

**๑๖๘. มาโร ปาปิมา**ติ เอตฺถ **มาโร**ติ สเตฺต อนเตฺถ นิโยเชโนฺต มาเรตีติ **มาโรฯ ปาปิมา**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ โส หิ ปาปธมฺมสมนฺนาคตตฺตา ‘‘ปาปิมา’’ติ วุจฺจติฯ กโณฺห, อนฺตโก, นมุจิ, ปมตฺตพนฺธูติปิ ตเสฺสว นามานิฯ **ภาสิตา โข ปเนสา**ติ อยญฺหิ ภควโต สโมฺพธิปตฺติยา อฏฺฐเม สตฺตาเห โพธิมเณฺฑเยว อาคนฺตฺวา – ‘‘ภควา ยทตฺถํ ตุเมฺหหิ ปารมิโย ปูริตา, โส โว อโตฺถ อนุปฺปโตฺต, ปฏิวิทฺธํ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ, กึ เต โลกวิจารเณนา’’ติ วตฺวา, ยถา อชฺช , เอวเมว ‘‘ปรินิพฺพาตุ ทานิ, ภเนฺต, ภควา’’ติ ยาจิฯ ภควา จสฺส – ‘‘น ตาวาห’’นฺติอาทีนิ วตฺวา ปฏิกฺขิปิฯ ตํ สนฺธาย ‘‘ภาสิตา โข ปเนสา ภเนฺต’’ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **วิยตฺตา**ติ มคฺควเสน วิยตฺตาฯ ตเถว วินีตา ตถา วิสารทาฯ **พหุสฺสุตา**ติ เตปิฏกวเสน พหุ สุตเมเตสนฺติ **พหุสฺสุตาฯ** ตเมว ธมฺมํ ธาเรนฺตีติ **ธมฺมธราฯ** อถวา ปริยตฺติพหุสฺสุตา เจว ปฏิเวธพหุสฺสุตา จฯ ปริยตฺติปฏิเวธธมฺมานํเยว ธารณโต ธมฺมธราติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **ธมฺมานุธมฺมปฏิปนฺนา**ติ อริยธมฺมสฺส อนุธมฺมภูตํ วิปสฺสนาธมฺมํ ปฏิปนฺนาฯ **สามีจิปฺปฏิปนฺนา**ติ อนุจฺฉวิกปฏิปทํ ปฏิปนฺนาฯ **อนุธมฺมจาริโน**ติ อนุธมฺมจรณสีลาฯ **สกํ อาจริยก**นฺติ อตฺตโน อาจริยวาทํฯ **อาจิกฺขิสฺสนฺตี**ติอาทีนิ สพฺพานิ อญฺญมญฺญสฺส เววจนานิฯ **สหธเมฺมนา**ติ สเหตุเกน สการเณน วจเนนฯ **สปฺปาฏิหาริย**นฺติ ยาว น นิยฺยานิกํ กตฺวา ธมฺมํ เทเสสฺสนฺติฯ

**พฺรหฺมจริย**นฺติ สิกฺขตฺตยสงฺคหิตํ สกลํ สาสนพฺรหฺมจริยํฯ **อิทฺธ**นฺติ สมิทฺธํ ฌานสฺสาทวเสนฯ **ผีต**นฺติ วุทฺธิปฺปตฺตํ สพฺพผาลิผุลฺลํ วิย อภิญฺญาย สมฺปตฺติวเสนฯ **วิตฺถาริก**นฺติ วิตฺถตํ ตสฺมึ ตสฺมึ ทิสาภาเค ปติฏฺฐิตวเสนฯ **พาหุชญฺญ**นฺติ พหุชเนหิ ญาตํ ปฏิวิทฺธํ มหาชนาภิสมยวเสนฯ **ปุถุภูต**นฺติ สพฺพาการวเสน ปุถุลภาวปฺปตฺตํฯ กถํ? **ยาว เทวมนุเสฺสหิ สุปฺปกาสิต**นฺติ ยตฺตกา วิญฺญุชาติกา เทวา เจว มนุสฺสา จ อตฺถิ สเพฺพหิ สุฏฺฐุ ปกาสิตนฺติ อโตฺถฯ

**อโปฺปสฺสุโกฺก**ติ นิราลโยฯ ตฺวญฺหิ ปาปิม, อฏฺฐมสตฺตาหโต ปฏฺฐาย – ‘‘ปรินิพฺพาตุ ทานิ, ภเนฺต, ภควา ปรินิพฺพาตุ, สุคโต’’ติ วิรวโนฺต อาหิณฺฑิตฺถฯ อชฺช ทานิ ปฏฺฐาย วิคตุสฺสาโห โหหิ; มา มยฺหํ ปรินิพฺพานตฺถํ วายามํ กโรหีติ วทติฯ

## อายุสงฺขารโอสฺสชฺชนวณฺณนา

**๑๖๙**. **สโต สมฺปชาโน อายุสงฺขารํ โอสฺสชี**ติ สตึ สูปฏฺฐิตํ กตฺวา ญาเณน ปริจฺฉินฺทิตฺวา อายุสงฺขารํ วิสฺสชฺชิ, ปชหิฯ ตตฺถ น ภควา หเตฺถน เลฑฺฑุํ วิย อายุสงฺขารํ โอสฺสชิ, เตมาสมตฺตเมว ปน สมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา ตโต ปรํ น สมาปชฺชิสฺสามีติ จิตฺตํ อุปฺปาเทสิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘โอสฺสชี’’ติฯ ‘‘อุสฺสชฺชี’’ติ ปิ ปาโฐฯ **มหาภูมิจาโล**ติ มหนฺต ปถวีกมฺโปฯ ตทา กิร ทสสหสฺสี โลกธาตุ กมฺปิตฺถฯ **ภึสนโก**ติ ภยชนโกฯ **เทวทุนฺทุภิโย จ ผลึสู**ติ เทวเภริโย ผลึสุ, เทโว สุกฺขคชฺชิตํ คชฺชิ, อกาลวิชฺชุลตา นิจฺฉรึสุ, ขณิกวสฺสํ วสฺสีติ วุตฺตํ โหติฯ

**อุทานํ อุทาเนสี**ติ กสฺมา อุทาเนสิ? โกจิ นาม วเทยฺย – ‘‘ภควา ปจฺฉโต ปจฺฉโต อนุพนฺธิตฺวา – ‘ปรินิพฺพายถ, ภเนฺต, ปรินิพฺพายถ, ภเนฺต’ติ อุปทฺทุโต ภเยน อายุสงฺขารํ วิสฺสเชฺชสี’’ติฯ ‘‘ตโสฺสกาโส มา โหตุ, ภีตสฺส อุทานํ นาม นตฺถี’’ติ เอตสฺส ทีปนตฺถํ ปีติเวควิสฺสฏฺฐํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ สเพฺพสํ โสณสิงฺคาลาทีนมฺปิ ปจฺจกฺขภาวโต ตุลิตํ ปริจฺฉินฺนนฺติ ตุลํฯ กึ ตํ? กามาวจรกมฺมํฯ น ตุลํ, น วา ตุลํ สทิสมสฺส อญฺญํ โลกิยํ กมฺมํ อตฺถีติ **อตุลํ**ฯ กึ ตํ? มหคฺคตกมฺมํฯ อถวา กามาวจรรูปาวจรํ ตุลํ, อรูปาวจรํ อตุลํฯ อปฺปวิปากํ วา ตุลํ, พหุวิปากํ อตุลํฯ **สมฺภว**นฺติ สมฺภวสฺส เหตุภูตํ, ปิณฺฑการกํ ราสิการกนฺติ อโตฺถฯ **ภวสงฺขาร**นฺติ ปุนพฺภวสงฺขารณกํฯ **อวสฺสชี**ติ วิสฺสเชฺชสิฯ **มุนี**ติ พุทฺธมุนิฯ **อชฺฌตฺตรโต**ติ นิยกชฺฌตฺตรโตฯ **สมาหิโต**ติ อุปจารปฺปนาสมาธิวเสน สมาหิโตฯ **อภินฺทิ กวจมิวา**ติ กวจํ วิย อภินฺทิฯ **อตฺตสมฺภว**นฺติ อตฺตนิ สญฺชาตํ กิเลสํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ‘‘สวิปากเฏฺฐน สมฺภวํ, ภวาภิสงฺขารณเฏฺฐน ภวสงฺขารนฺติ จ ลทฺธนามํ ตุลาตุลสงฺขาตํ โลกิยกมฺมญฺจ โอสฺสชิฯ สงฺคามสีเส มหาโยโธ กวจํ วิย อตฺตสมฺภวํ กิเลสญฺจ อชฺฌตฺตรโต สมาหิโต หุตฺวา อภินฺที’’ติฯ

อถ วา **ตุล**นฺติ ตุเลนฺต ตีเรนฺตฯ **อตุลญฺจ สมฺภว**นฺติ นิพฺพานเญฺจว สมฺภวญฺจฯ **ภวสงฺขาร**นฺติ ภวคามิกมฺมํฯ **อวสฺสชิ มุนี**ติ ‘‘ปญฺจกฺขนฺธา อนิจฺจา, ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ นิพฺพานํ นิจฺจ’’นฺติอาทินา (ปฏิ. ม. ๓.๓๘) นเยน ตุลยนฺต พุทฺธมุนิ ภเว อาทีนวํ, นิพฺพาเน จ อานิสํสํ ทิสฺวา ตํ ขนฺธานํ มูลภูตํ ภวสงฺขารกมฺมํ – ‘‘กมฺมกฺขยาย สํวตฺตตี’’ติ (ม. นิ. ๒.๘๑) เอวํ วุเตฺตน กมฺมกฺขยกเรน อริยมเคฺคน อวสฺสชิฯ กถํ? อชฺฌตฺตรโต สมาหิโต อภินฺทิ กวจมิว อตฺตนิ สมฺภวํฯ โส หิ วิปสฺสนาวเสน อชฺฌตฺตรโต สมถวเสน สมาหิโตติ เอวํ ปุพฺพภาคโต ปฏฺฐาย สมถวิปสฺสนาพเลน กวจมิว อตฺตภาวํ ปริโยนนฺธิตฺวา ฐิตํ, อตฺตนิ สมฺภวตฺตา ‘‘อตฺตสมฺภว’’นฺติ ลทฺธนามํ สพฺพกิเลสชาลํ อภินฺทิฯ กิเลสาภาเวน จ กตกมฺมํ อปฺปฏิสนฺธิกตฺตา อวสฺสฏฺฐํ นาม โหตีติ เอวํ กิเลสปฺปหาเนน กมฺมํ ปชหิ, ปหีนกิเลสสฺส จ ภยํ นาม นตฺถิ, ตสฺมา อภีโตว อายุสงฺขารํ โอสฺสชิ, อภีตภาวญาปนตฺถญฺจ อุทานํ อุทาเนสีติ เวทิตโพฺพฯ

## มหาภูมิจาลวณฺณนา

**๑๗๑**. **ยํ มหาวาตา**ติ เยน สมเยน ยสฺมึ วา สมเย มหาวาตา วายนฺติ, มหาวาตา วายนฺตาปิ อุเกฺขปกวาตา นาม อุฏฺฐหนฺติ, เต วายนฺตา สฏฺฐิสหสฺสาธิกนวโยชนสตสหสฺสพหลํ อุทกสนฺธารกํ วาตํ อุปจฺฉินฺทนฺติ, ตโต อากาเส อุทกํ ภสฺสติ, ตสฺมึ ภสฺสเนฺต ปถวี ภสฺสติฯ ปุน วาโต อตฺตโน พเลน อนฺตธมกรเณ วิย อุทกํ อาพนฺธิตฺวา คณฺหาติ, ตโต อุทกํ อุคฺคจฺฉติ, ตสฺมึ อุคฺคจฺฉเนฺต ปถวี อุคฺคจฺฉติฯ เอวํ อุทกํ กมฺปิตํ ปถวึ กเมฺปติฯ เอตญฺจ กมฺปนํ ยาว อชฺชกาลาปิ โหติเยว, พหลภาเวน ปน น โอคจฺฉนุคฺคจฺฉนํ ปญฺญายติฯ

**มหิทฺธิโก มหานุภาโว**ติ อิชฺฌนสฺส มหนฺตตาย มหิทฺธิโก, อนุภวิตพฺพสฺส มหนฺตตาย มหานุภาโวฯ **ปริตฺตา**ติ ทุพฺพลาฯ **อปฺปมาณา**ติ พลวาฯ **โส อิมํ ปถวึ กมฺเปตี**ติ โส อิทฺธึ นิพฺพเตฺตตฺวา สํเวเชนฺโต มหาโมคฺคลฺลาโน วิย, วีมํสนฺโต วา มหานาคเตฺถรสฺส ภาคิเนยฺย สงฺฆรกฺขิตสามเณโร วิย ปถวึ กเมฺปติฯ โส กิรายสฺมา ขุรเคฺคเยว อรหตฺตํ ปตฺวา จินฺเตสิ – ‘‘อตฺถิ นุ โข โกจิ ภิกฺขุ, เยน ปพฺพชิตทิวเสเยว อรหตฺตํ ปตฺวา เวชยโนฺต ปาสาโท กมฺปิตปุโพฺพ’’ติ? ตโต – ‘‘นตฺถิ โกจี’’ติ ญตฺวา – ‘‘อหํ กเมฺปสฺสามี’’ติ อภิญฺญาพเลน เวชยนฺตมตฺถเก ฐตฺวา ปาเทน ปหริตฺวา กเมฺปตุํ นาสกฺขิฯ อถ นํ สกฺกสฺส นาฏกิตฺถิโย อาหํสุ – ‘‘ปุตฺต สงฺฆรกฺขิต, ตฺวํ ปูติคนฺธเนว สีเสน เวชยนฺตํ กเมฺปตุํ อิจฺฉสิ, สุปฺปติฏฺฐิโต ตาต ปาสาโท, กถํ กเมฺปตุํ สกฺขิสฺสสี’’ติ?

สามเณโร – ‘‘อิมา เทวตา มยา สทฺธึ เกฬึ กโรนฺติ, อหํ โข ปน อาจริยํ นาลตฺถํ, กหํ นุ โข เม อาจริโย สามุทฺทิกมหานาคเตฺถโร’’ติ อาวเชฺชโนฺต มหาสมุเทฺท อุทกเลณํ มาเปตฺวา ทิวาวิหารํ นิสิโนฺนติ ญตฺวา ตตฺถ คนฺตฺวา เถรํ วนฺทิตฺวา อฏฺฐาสิฯ ตโต นํ เถโร – ‘‘กึ, ตาต สงฺฆรกฺขิต, อสิกฺขิตฺวาว ยุทฺธํ ปวิโฏฺฐสี’’ติ วตฺวา ‘‘นาสกฺขิ, ตาต, เวชยนฺตํ กเมฺปตุ’’นฺติ ปุจฺฉิฯ อาจริยํ, ภเนฺต, นาลตฺถนฺติฯ อถ นํ เถโร – ‘‘ตาต ตุมฺหาทิเส อกเมฺปเนฺต โก อโญฺญ กเมฺปสฺสติฯ ทิฏฺฐปุพฺพํ เต, ตาต, อุทกปิเฏฺฐ โคมยขณฺฑํ ปิลวนฺตํ, ตาต, กปลฺลกปูวํ ปจนฺตา อนฺตเนฺตน ปริจฺฉินฺทนฺติ, อิมินา โอปเมฺมน ชานาหี’’ติ อาหฯ โส – ‘‘วฏฺฎิสฺสติ, ภเนฺต, เอตฺตเกนา’’ติ วตฺวา ปาสาเทน ปติฏฺฐิโตกาสํ อุทกํ โหตูติ อธิฏฺฐาย เวชยนฺตาภิมุโข อคมาสิฯ

เทวธีตโร ตํ ทิสฺวา – ‘‘เอกวารํ ลชฺชิตฺวา คโต, ปุนปิ สามเณโร เอติ, ปุนปิ เอตี’’ติ วทึสุฯ สโกฺก เทวราชา – ‘‘มา มยฺหํ ปุเตฺตน สทฺธึ กถยิตฺถ, อิทานิ เตน อาจริโย ลโทฺธ, ขเณน ปาสาทํ กเมฺปสฺสตี’’ติ อาหฯ สามเณโรปิ ปาทงฺคุเฏฺฐน ปาสาทถูปิกํ ปหริฯ ปาสาโท จตูหิ ทิสาหิ โอณมติฯ เทวตา – ‘‘ปติฏฺฐาตุํ เทหิ, ตาต, ปาสาทสฺส ปติฏฺฐาตุํ เทหิ, ตาต, ปาสาทสฺสา’’ติ วิรวึสุฯ สามเณโร ปาสาทํ ยถาฐาเน ฐเปตฺวา ปาสาทมตฺถเก ฐตฺวา อุทานํ อุทาเนสิ –

> ‘‘อเชฺชวาหํ ปพฺพชิโต, อชฺช ปตฺตาสวกฺขยํ;
> อชฺช กเมฺปมิ ปาสาทํ, อโห พุทฺธสฺสุฬารตาฯ
>
> อเชฺชวาหํ ปพฺพชิโต…เป.… อโห ธมฺมสฺสุฬารตาฯ
> อเชฺชวาหํ ปพฺพชิโต…เป.… อโห สงฺฆสฺสุฬารตาติฯ

อิโต ปเรสุ ฉสุ ปถวีกเมฺปสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ มหาปทาเน วุตฺตเมวฯ

อิติ อิเมสุ อฏฺฐสุ ปถวีกเมฺปสุ ปฐโม ธาตุโกเปน, ทุติโย อิทฺธานุภาเวน, ตติยจตุตฺถา ปุญฺญเตเชน, ปญฺจโม ญาณเตเชน, ฉโฏฺฐ สาธุการทานวเสน, สตฺตโม การุญฺญภาเวน, อฏฺฐโม อาโรทเนนฯ มาตุกุจฺฉึ โอกฺกมเนฺต จ ตโต นิกฺขมเนฺต จ มหาสเตฺต ตสฺส ปุญฺญเตเชน ปถวี อกมฺปิตฺถฯ อภิสโมฺพธิยํ ญาณเตเชน อภิหตา หุตฺวา อกมฺปิตฺถฯ ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตเน สาธุการภาวสณฺฐิตา สาธุการํ ททมานา อกมฺปิตฺถฯ อายุสงฺขาโรสฺสชฺชเน การุญฺญสภาวสณฺฐิตา จิตฺตสโงฺขภํ อสหมานา อกมฺปิตฺถฯ ปรินิพฺพาเน อาโรทนเวคตุนฺนา หุตฺวา อกมฺปิตฺถฯ อยํ ปเนตฺถ ปถวีเทวตาย วเสน เวทิตโพฺพ, มหาภูตปถวิยา ปเนตํ นตฺถิ อเจตนตฺตาติฯ

**อิเม โข, อานนฺท, อฏฺฐ เหตู**ติ เอตฺถ **อิเม**ติ นิทฺทิฏฺฐนิทสฺสนํฯ เอตฺตาวตา จ ปนายสฺมา อานโนฺท – ‘‘อทฺธา อชฺช ภควตา อายุสงฺขาโร โอสฺสโฏฺฐ’’ติ สลฺลเกฺขสิฯ ภควา ปน

สลฺลกฺขิตภาวํ ชานนฺตปิ โอกาสํ อทตฺวาว อญฺญานิปิ อฏฺฐกานิ สมฺปิเณฺฑนฺต – ‘‘อฏฺฐ โข อิมา’’ติอาทิมาหฯ

## อฏฺฐปริสวณฺณนา

**๑๗๒**. ตตฺถ **อเนกสตํ ขตฺติยปริส**นฺติ พิมฺพิสารสมาคมญาติสมาคมลิจฺฉวีสมาคมาทิสทิสํ, สา ปน อเญฺญสุ จกฺกวาเฬสุปิ ลพฺภเตเยวฯ **สลฺลปิตปุพฺพ**นฺติ อาลาปสลฺลาโป กตปุพฺโพฯ **สากจฺฉา**ติ ธมฺมสากจฺฉาปิ สมาปชฺชิตปุพฺพาฯ **ยาทิสโก เตสํ วโณฺณ**ติ เต โอทาตาปิ โหนฺติ กาฬาปิ มงฺคุรจฺฉวีปิ, สตฺถา สุวณฺณวโณฺณวฯ อิทํ ปน สณฺฐานํ ปฏิจฺจ กถิตํฯ สณฺฐานมฺปิ จ เกวลํ เตสํ ปญฺญายติเยว, น ปน ภควา มิลกฺขุสทิโส โหติ, นาปิ อามุตฺตมณิกุณฺฑโล, พุทฺธเวเสเนว นิสีทติฯ เต ปน อตฺตโน สมานสณฺฐานเมว ปสฺสนฺติฯ **ยาทิสโก เตสํ สโร**ติ เต ฉินฺนสฺสราปิ โหนฺติ คคฺครสฺสราปิ กากสฺสราปิ, สตฺถา พฺรหฺมสฺสโรวฯ อิทํ ปน ภาสนฺตรํ สนฺธาย กถิตํฯ สเจปิ หิ สตฺถา ราชาสเน นิสิโนฺน กเถติ, ‘‘อชฺช ราชา มธุเรน สเรน กเถตี’’ติ เตสํ โหติฯ กเถตฺวา ปกฺกเนฺต ปน ภควติ ปุน ราชานํ อาคตํ ทิสฺวา – ‘‘โก นุ โข อย’’นฺติ วีมํสา อุปฺปชฺชติฯ ตตฺถ **โก นุ โข อย**นฺติ อิมสฺมิํ ฐาเน อิทาเนว มาคธภาสาย สีหฬภาสาย มธุเรนากาเรน กเถนฺต โก นุ โข อยํ อนฺตรหิโต, กิํ เทโว, อุทาหุ มนุโสฺสติ เอวํ วีมํสนฺตาปิ น ชานนฺตีติ อโตฺถฯ กิมตฺถํ ปเนวํ อชานนฺตานํ ธมฺมํ เทเสตีติ? วาสนตฺถาย ฯ เอวํ สุโตปิ หิ ธโมฺม อนาคเต ปจฺจโย โหติ เยวาติ อนาคตํ ปฏิจฺจ เทเสติฯ **อเนกสตํ พฺราหฺมณปริส**นฺติอาทีนมฺปิ โสณทณฺฑกูฏทณฺฑสมาคมาทิวเสน เจว อญฺญจกฺกวาฬวเสน จ สมฺภโว เวทิตโพฺพฯ

อิมา ปน อฏฺฐ ปริสา ภควา กิมตฺถํ อาหริ? อภีตภาวทสฺสนตฺถเมวฯ อิมา กิร อาหริตฺวา เอวมาห – ‘‘อานนฺท, อิมาปิ อฏฺฐ ปริสา อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ เทเสนฺตสฺส ตถาคตสฺส ภยํ วา สารชฺชํ วา นตฺถิ, มารํ ปน เอกกํ ทิสฺวา ตถาคโต ภาเยยฺยาติ โก เอวํ สญฺญํ อุปฺปาเทตุมรหติฯ อภีโต, อานนฺท, ตถาคโต อจฺฉมฺภี, สโต สมฺปชาโน อายุสงฺขารํ โอสฺสชี’’ติฯ

## อฏฺฐอภิภายตนวณฺณนา

**๑๗๓**. **อภิภายตนานี**ติ อภิภวนการณานิฯ กิํ อภิภวนฺติ? ปจฺจนีกธเมฺมปิ อารมฺมณานิปิฯ ตานิ หิ ปฏิปกฺขภาเวน ปจฺจนีกธเมฺม อภิภวนฺติ, ปุคฺคลสฺส ญาณุตฺตริยตาย อารมฺมณานิฯ

**อชฺฌตฺตํ รูปสญฺญี**ติอาทีสุ ปน อชฺฌตฺตรูเป ปริกมฺมวเสน อชฺฌตฺตํ รูปสญฺญี นาม โหติฯ อชฺฌตฺตญฺหิ นีลปริกมฺมํ กโรโนฺต เกเส วา ปิเตฺต วา อกฺขิตารกาย วา กโรติฯ ปีตปริกมฺมํ กโรโนฺต เมเท วา ฉวิยา วา หตฺถปาทปิเฏฺฐสุ วา อกฺขีนํ ปีตกฏฺฐาเน วา กโรติฯ โลหิตปริกมฺมํ กโรโนฺต มํเส วา โลหิเต วา ชิวฺหาย วา อกฺขีนํ รตฺตฏฺฐาเน วา กโรติฯ โอทาตปริกมฺมํ กโรโนฺต อฏฺฐิมฺหิ วา ทเนฺต วา นเข วา อกฺขีนํ เสตฏฺฐาเน วา กโรติฯ ตํ ปน สุนีลํ สุปีตํ สุโลหิตกํ สุโอทาตกํ น โหติ, อวิสุทฺธเมว โหติฯ

**เอโก พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสตี**ติ ยเสฺสวํ ปริกมฺมํ อชฺฌตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ, นิมิตฺตํ ปน พหิทฺธา, โส เอวํ อชฺฌตฺตํ ปริกมฺมสฺส พหิทฺธา จ อปฺปนาย วเสน – ‘‘อชฺฌตฺตํ รูปสญฺญี เอโก พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสตี’’ติ วุจฺจติฯ **ปริตฺตานี**ติ อวฑฺฒิตานิฯ **สุวณฺณทุพฺพณฺณานี**ติ สุวณฺณานิ วา โหนฺติ, ทุพฺพณฺณานิ วาฯ ปริตฺตวเสเนว อิทํ อภิภายตนํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **ตานิ อภิภุยฺยา**ติ ยถา นาม สมฺปนฺนคหณิโก กฏจฺฉุมตฺตํ ภตฺตํ ลภิตฺวา – ‘‘กิํ เอตฺถ ภุญฺชิต

พฺพํ อตฺถี’’ติ สงฺกฑฺฒิตฺวา เอกกพฬํเมว กโรติ, เอวเมว ญาณุตฺตริโก ปุคฺคโล วิสทญาโณ – ‘‘กึ เอตฺถ ปริตฺตเก อารมฺมเณ สมาปชฺชิตพฺพํ อตฺถิ, นายํ มม ภาโร’’ติ ตานิ รูปานิ อภิภวิตฺวา สมาปชฺชติ, สห นิมิตฺตุปฺปาเทเนเวตฺถ อปฺปนํ ปาเปตีติ อโตฺถฯ **ชานามิ ปสฺสามี**ติ อิมินา ปนสฺส อาโภโค กถิโตฯ โส จ โข สมาปตฺติโต วุฏฺฐิตสฺส, น อนฺตสมาปตฺติยํฯ **เอวํสญฺญี โหตี**ติ อาโภคสญฺญายปิ ฌานสญฺญายปิ เอวํสญฺญี โหติฯ อภิภวนสญฺญา หิสฺส อนฺตสมาปตฺติยมฺปิ อตฺถิ, อาโภคสญฺญา ปน สมาปตฺติโต วุฏฺฐิตเสฺสวฯ

**อปฺปมาณานี**ติ วฑฺฒิตปฺปมาณานิ, มหนฺตานีติ อโตฺถฯ **อภิภุยฺยา**ติ เอตฺถ ปน ยถา มหคฺฆโส ปุริโส เอกํ ภตฺตวฑฺฒิตกํ ลภิตฺวา – ‘‘อญฺญมฺปิ โหตุ, กึ เอตํ มยฺหํ กริสฺสตี’’ติ ตํ น มหนฺตโต ปสฺสติ, เอวเมว ญาณุตฺตโร ปุคฺคโล วิสทญาโณ ‘‘กึ เอตฺถ สมาปชฺชิตพฺพํ, นยิทํ อปฺปมาณํ, น มยฺหํ จิเตฺตกคฺคตากรเณ ภาโร อตฺถี’’ติ ตานิ อภิภวิตฺวา สมาปชฺชติ, สห นิมิตฺตุปฺปาเทเนเวตฺถ อปฺปนํ ปาเปตีติ อโตฺถฯ

**อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญี**ติ อลาภิตาย วา อนตฺถิกตาย วา อชฺฌตฺตรูเป ปริกมฺมสญฺญาวิรหิโตฯ

**เอโก พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสตี**ติ ยสฺส ปริกมฺมมฺปิ นิมิตฺตมฺปิ พหิทฺธาว อุปฺปนฺนํ, โส เอวํ พหิทฺธา ปริกมฺมสฺส เจว อปฺปนาย จ วเสน – ‘‘อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญี เอโก พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสตี’’ติ วุจฺจติฯ เสสเมตฺถ จตุตฺถาภิภายตเน วุตฺตนยเมวฯ อิเมสุ ปน จตูสุ ปริตฺตํ วิตกฺกจริตวเสน อาคตํ, อปฺปมาณํ โมหจริตวเสน, สุวณฺณํ โทสจริตวเสน, ทุพฺพณฺณํ ราคจริตวเสนฯ เอเตสญฺหิ เอตานิ สปฺปายานิฯ สา จ เนสํ สปฺปายตา วิตฺถารโต วิสุทฺธิมเคฺค จริตนิเทฺทเส วุตฺตาฯ

ปญฺจมอภิภายตนาทีสุ **นีลานี**ติ สพฺพสงฺคาหกวเสน วุตฺตํฯ **นีลวณฺณานี**ติ วณฺณวเสนฯ **นีลนิทสฺสนานี**ติ นิทสฺสนวเสน, อปญฺญาย มานวิวรานิ อสมฺภินฺนวณฺณานิ เอกนีลาเนว หุตฺวา ทิสฺสนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ **นีลนิภาสานี**ติ อิทํ ปน โอภาสวเสน วุตฺตํ, นีโลภาสานิ นีลปฺปภายุตฺตานีติ อโตฺถฯ เอเตน เนสํ วิสุทฺธตํ ทเสฺสติฯ วิสุทฺธวณฺณวเสเนว หิ อิมานิ จตฺตาริ อภิภายตนานิ วุตฺตานิฯ **อุมาปุปฺผ**นฺติ เอตญฺหิ ปุปฺผํ สินิทฺธํ มุทุ, ทิสฺสมานมฺปิ นีลเมว โหติฯ คิริกณฺณิกปุปฺผาทีนิ ปน ทิสฺสมานานิ เสตธาตุกาเนว โหนฺติฯ ตสฺมา อิทเมว คหิตํ, น ตานิฯ **พาราณเสยฺยก**นฺติ พาราณสิสมฺภวํฯ ตตฺถ กิร กปฺปาโสปิ มุทุ, สุตฺตกนฺติกาโยปิ ตนฺตวายาปิ เฉกา, อุทกมฺปิ สุจิ สินิทฺธํฯ ตสฺมา ตํ วตฺถํ อุภโตภาควิมฏฺฐํ โหติ; ทฺวีสุปิ ปเสฺสสุ มฏฺฐํ มุทุ สินิทฺธํ ขายติฯ

**ปีตานี**ติอาทีสุปิ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ‘‘นีลกสิณํ อุคฺคณฺหโนฺต นีลสฺมึ นิมิตฺตํ คณฺหาติ ปุปฺผสฺมึ วา วตฺถสฺมึ วา วณฺณธาตุยา วา’’ติอาทิกํ ปเนตฺถ กสิณกรณญฺจ ปริกมฺมญฺจ อปฺปนาวิธานญฺจ สพฺพํ วิสุทฺธิมเคฺค วิตฺถารโต วุตฺตเมวฯ อิมานิปิ อฏฺฐ อภิภายตนานิ อภีตภาวทสฺสนตฺถเมว อานีตานิฯ อิมานิ กิร วตฺวา เอวมาห – ‘‘อานนฺท, เอวรูปาปิ สมาปตฺติโย สมาปชฺชนฺตสฺส จ วุฏฺฐหนฺตสฺส จ ตถาคตสฺส ภยํ วา สารชฺชํ วา นตฺถิ, มารํ ปน เอกกํ ทิสฺวา ตถาคโต ภาเยยฺยาติ โก เอวํ สญฺญํ อุปฺปาเทตุมรหติฯ อภีโต, อานนฺท, ตถาคโต อจฺฉมฺภี, สโต สมฺปชาโน อายุสงฺขารํ โอสฺสชี’’ติฯ

## อฏฺฐวิโมกฺขวณฺณนา

**๑๗๔**. วิโมกฺขกถา อุตฺตานตฺถาเยวฯ อิเมปิ อฏฺฐ วิโมกฺขา อภีตภาวทสฺสนตฺถเมว อานีตาฯ อิเมปิ กิร วตฺวา เอวมาห – ‘‘อานนฺท, เอตาปิ สมาปตฺติโย สมาปชฺชนฺตสฺส จ วุฏฺฐหนฺตสฺส จ ตถาคตสฺส ภยํ วา สารชฺชํ วา นตฺถิ…เป.… โอสฺสชี’’ติฯ

**๑๗๕**. อิทานิปิ ภควา อานนฺทสฺส โอกาสํ อทตฺวาว **เอกมิทาหน**ฺติอาทินา นเยน อปรมฺปิ เทสนํ อารภิฯ ตตฺถ **ปฐมาภิสมฺพุทฺโธ**ติ อภิสมฺพุทฺโธ หุตฺวา ปฐมเมว อฏฺฐเม สตฺตาเหฯ

**๑๗๗**. **โอสฺสฏฺโฐ**ติ วิสฺสชฺชิโต ปริจฺจตฺโต, เอวํ กิร วตฺวา – ‘‘เตนายํ ทสสหสฺสี โลกธาตุ กมฺปิตฺถา’’ติ อาหฯ

### อานนฺทยาจนกถา

**๑๗๘**. **อล**นฺติ ปฏิกฺเขปวจนเมตํฯ **โพธิ**นฺติ จตุมคฺคญาณปฏิเวธํฯ **สทฺทหสิ ตฺว**นฺติ เอวํวุตฺตภาวํ ตถาคตสฺส สทฺทหสีติ วทติฯ **ตสฺมาติหานนฺทา**ติ ยสฺมา อิทํ วจนํ สทฺทหสิ, ตสฺมา ตุเยฺหเวตํ ทุกฺกฏนฺติ ทเสฺสติฯ

**๑๗๙**. **เอกมิทาห**นฺติ อิทํ ภควา – ‘‘น เกวลํ อหํ อิเธว ตํ อามเนฺตสิํ, อญฺญทาปิ อามเนฺตตฺวา โอฬาริกํ นิมิตฺตํ อกาสิํ, ตมฺปิ ตยา น ปฏิวิทฺธํ, ตเววายํ อปราโธ’’ติ เอวํ โสกวิโนทนตฺถาย นานปฺปการโต เถรเสฺสว โทสาโรปนตฺถํ อารภิฯ

**๑๘๓**. **ปิเยหิ มนาเปหี**ติ มาตาปิตาภาตาภคินิอาทิเกหิ ชาติยา **นานาภาโว,** มรเณน **วินาภาโว,** ภเวน **อญฺญถาภาโว**ฯ **ตํ กุเตตฺถ ลพฺภา**ติ **ต**นฺติ ตสฺมา, ยสฺมา สเพฺพเหว ปิเยหิ มนาเปหิ นานาภาโว, ตสฺมา ทส ปารมิโย ปูเรตฺวาปิ, สโมฺพธิํ ปตฺวาปิ, ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตตฺวาปิ, ยมกปาฏิหาริยํ ทเสฺสตฺวาปิ, เทโวโรหณํ กตฺวาปิ, ยํ ตํ ชาตํ ภูตํ สงฺขตํ ปโลกธมฺมํ, ตํ วต ตถาคตสฺสาปิ สรีรํ มา ปลุชฺชีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติ, โรทเนฺตนาปิ กนฺทเนฺตนาปิ น สกฺกา ตํ การณํ ลทฺธุนฺติฯ **ปุน ปจฺจาวมิสฺสตี**ติ ยํ จตฺตํ วนฺตํ, ตํ วต ปุน ปฏิขาทิสฺสตีติ อโตฺถฯ

**๑๘๔**. **ยถยิทํ พฺรหฺมจริย**นฺติ ยถา อิทํ สิกฺขาตฺตยสงฺคหํ สาสนพฺรหฺมจริยํฯ **อทฺธนิย**นฺติ อทฺธานกฺขมํฯ **จิรฏฺฐิติก**นฺติ จิรปฺปวตฺติวเสน จิรฏฺฐิติกํฯ **จตฺตาโร สติปฏฺฐานา**ติอาทิ สพฺพํ โลกิยโลกุตฺตรวเสเนว กถิตํฯ เอเตสํ ปน โพธิปกฺขิยานํ ธมฺมานํ วินิจฺฉโย สพฺพากาเรน วิสุทฺธิมเคฺค ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธินิเทฺทเส วุโตฺตฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ตติยภาณวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

### นาคาปโลกิตวณฺณนา

**๑๘๖**. **นาคาปโลกิต**นฺติ ยถา หิ มหาชนสฺส อฏฺฐีนิ โกฏิยา โกฏิํ อาหจฺจ ฐิตานิ ปเจฺจกพุทฺธานํ, องฺกุสกลคฺคานิ วิย, น เอวํ พุทฺธานํฯ พุทฺธานํ ปน สงฺขลิกานิ วิย เอกาพทฺธานิ หุตฺวา ฐิตานิ, ตสฺมา ปจฺฉโต อปโลกนกาเล น สกฺกา โหติ คีวํ ปริวเตฺตตุํฯ ยถา ปน หตฺถินาโค ปจฺฉาภาคํ อปโลเกตุกาโม สกลสรีเรเนว ปริวตฺตติ, เอวํ ปริวตฺติตพฺพํ โหติฯ ภควโต ปน นครทฺวาเร ฐตฺวา – ‘‘เวสาลิํ อปโลเกสฺสามี’’ติ จิเตฺต อุปฺปนฺนมเตฺต – ‘‘ภควา อเนกานิ กปฺปโกฏิสหสฺสานิ ปารมิโย ปูเรเนฺตหิ ตุเมฺหหิ น คีวํ ปริวเตฺตตฺวา อปโลกนกมฺมํ กต’’นฺติ อยํ ปถวี กุลาลจกฺกํ วิย ปริวเตฺตตฺวา ภควนฺตํ เวสาลินคราภิมุขํ อกาสิฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ

นนุ จ น เกวลํ เวสาลิยาว, สาวตฺถิราชคหนาฬนฺทปาฏลิคามโกฏิคามนาติกคามเกสุปิ ตโต ตโต นิกฺขนฺตกาเล ตํ ตํ สพฺพํ ปจฺฉิมทสฺสนเมว, ตตฺถ ตตฺถ กสฺมา นาคาปโลกิตํ นาปโลเกสีติ? อนจฺฉริยตฺตาฯ ตตฺถ ตตฺถ หิ นิวตฺเตตฺวา อปโลเกนฺตเสฺสตํ น อจฺฉริยํ โหติ, ตสฺมา นาปโลเกสิฯ อปิ จ เวสาลิราชาโน อาสนฺนวินาสา, ติณฺณํ วสฺสานํ อุปริ วินสฺสิสฺสนฺติฯ เต ตํ นครทฺวาเร **นาคาปโลกิตํ** นาม เจติยํ กตฺวา คนฺธมาลาทีหิ ปูเชสฺสนฺติ, ตํ เนสํ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย ภวิสฺสตีติ เตสํ อนุกมฺปาย อปโลเกสิฯ

**ทุกฺขสฺสนฺตกโร**ติ วฏฺฏทุกฺขสฺส อนฺตกโรฯ **จกฺขุมา**ติ ปญฺจหิ จกฺขูหิ จกฺขุมาฯ **ปรินิพฺพุโต**ติ กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพุโตฯ

## จตุมหาปเทสวณฺณนา

**๑๘๗**. **มหาปเทส**ติ มหาโอกาเส, มหาอปเทเส วา, พุทฺธาทโย มหนฺเต มหนฺเต อปทิสิตฺวา วุตฺตานิ มหาการณานีติ อโตฺถฯ

**๑๘๘**. **เนว อภินนฺทิตพฺพนฺ**ติ หฏฺฐตุฏฺเฐหิ สาธุการํ ทตฺวา ปุเพฺพว น โสตพฺพํ, เอวํ กเต หิ ปจฺฉา ''อิทํ น สเมตี''ติ วุจฺจมาโน – ''กึ ปุเพฺพว อยํ ธโมฺม, อิทานิ น ธโมฺม''ติ วตฺวา ลทฺธึ น วิสฺสเชฺชติฯ **นปฺปฏิโกฺกสิตพฺพนฺ**ติ – ''กึ เอส พาโล วทตี''ติ เอวํ ปุเพฺพว น วตฺตพฺพํ, เอวํ วุเตฺต หิ วตฺตุํ ยุตฺตมฺปิ น วกฺขติฯ เตนาห – ''อนภินนฺทิตฺวา อปฺปฏิโกฺกสิตฺวา''ติฯ **ปทพฺยญฺชนานี**ติ ปทสงฺขาตานิ พฺยญฺชนานิฯ **สาธุกํ อุคฺคเหตฺวา**ติ อิมสฺมึ ฐาเน ปาฬิ วุตฺตา, อิมสฺมึ ฐาเน อโตฺถ วุโตฺต, อิมสฺมึ ฐาเน อนุสนฺธิ กถิโต, อิมสฺมึ ฐาเน ปุพฺพาปรํ กถิตนฺติ สุฏฺฐุ คเหตฺวาฯ **สุเตฺต โอสาเรตพฺพานี**ติ สุเตฺต โอตาเรตพฺพานิฯ **วินเย สนฺทเสฺสตพฺพานี**ติ วินเย สํสเนฺทตพฺพานิฯ

เอตฺถ จ **สุตฺตนฺ**ติ วินโยฯ ยถาห – ''กตฺถ ปฏิกฺขิตฺตํ? สาวตฺถิยํ สุตฺตวิภเงฺค''ติ (จุฬว. ๔๕๗)ฯ **วินโย**ติ ขนฺธโกฯ ยถาห – ''วินยาติสาเร''ติฯ เอวํ วินยปิฏกมฺปิ น ปริยาทิยติฯ อุภโตวิภงฺคา ปน สุตฺตํ, ขนฺธกปริวารา วินโยติ เอวํ วินยปิฏกํ ปริยาทิยติฯ อถวา สุตฺตนฺตปิฏกํ สุตฺตํ, วินยปิฏกํ วินโยติ เอวํ เทฺวเยว ปิฏกานิ ปริยาทิยนฺติฯ สุตฺตนฺตาภิธมฺมปิฏกานิ วา สุตฺตํ, วินยปิฏกํ วินโยติ เอวมฺปิ ตีณิ ปิฏกานิ น ตาว ปริยาทิยนฺติฯ อสุตฺตนามกญฺหิ พุทฺธวจนํ นาม อตฺถิฯ เสยฺยถิทํ – ชาตกํ, ปฏิสมฺภิทา, นิเทฺทโส, สุตฺตนิปาโต, ธมฺมปทํ, อุทานํ, อิติวุตฺตกํ, วิมานวตฺถุ, เปตวตฺถุ, เถรคาถา, เถรีคาถา, อปทานนฺติฯ

สุทินฺนเตฺถโร ปน – ''อสุตฺตนามกํ พุทฺธวจนํ น อตฺถี''ติ ตํ สพฺพํ ปฏิปกฺขิปิตฺวา – ''ตีณิ ปิฏกานิ สุตฺตํ, วินโย ปน การณ''นฺติ อาหฯ ตโต ตํ การณํ ทเสฺสโนฺต อิทํ สุตฺตมาหริ –

> ''เย โข ตฺวํ, โคตมิ, ธเมฺม ชาเนยฺยาสิ, อิเม ธมฺมา สราคาย สํวตฺตนฺติ โน วิราคาย, สโญฺญคาย สํวตฺตนฺติ โน วิสโญฺญคาย, อาจยาย สํวตฺตนฺติ โน อปจยาย, มหิจฺฉตาย สํวตฺตนฺติ โน อปฺปิจฺฉตาย, อสนฺตุฏฺฐิยา สํวตฺตนฺติ โน สนฺตุฏฺฐิยา, สงฺคณิกาย สํวตฺตนฺติ โน ปวิเวกาย, โกสชฺชาย สํวตฺตนฺติ โน วีริยารมฺภาย, ทุพฺภรตาย สํวตฺตนฺติ โน สุภรตายฯ เอกํเสน, โคตมิ, ธาเรยฺยาสิ – 'เนโส ธโมฺม, เนโส วินโย, เนตํ สตฺถุสาสน'นฺติฯ เย จ โข ตฺวํ, โคตมิ, ธเมฺม ชาเนยฺยาสิ, อิเม ธมฺมา วิราคาย สํวตฺตนฺติ โน สราคาย, วิสโญฺญคาย สํวตฺตนฺติ โน สโญฺญคาย, อปจยาย สํวตฺตนฺติ โน อาจยาย, อปฺปิจฺฉตาย สํวตฺตนฺติ โน มหิจฺฉตาย, สนฺตุฏฺฐิยา สํวตฺตนฺติ โน อสนฺตุฏฺฐิยา, ปวิเวก

าย สํวตฺตนฺติ โน สงฺคณิกาย , วีริยารมฺภาย สํวตฺตนฺติ โน โกสชฺชาย, สุภรตาย สํวตฺตนฺติ โน ทุพฺภรตายฯ เอกํเสน, โคตมิ, ธาเรยฺยาสิ – ‘เอโส ธมฺโม, เอโส วินโย, เอตํ สตฺถุสาสน’นฺติ’’ (อ. นิ. ๘.๕๓)ฯ

ตสฺมา **สุเตฺต**ติ เตปิฏเก พุทฺธวจเน โอตาเรตพฺพานิฯ **วินเย**ติ เอตสฺมิํ ราคาทิวินยการเณ สํสเนฺทตพฺพานีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ **น เจว สุเตฺต โอสรนฺตี**ติ สุตฺตปฏิปาฏิยา กตฺถจิ อนาคนฺตฺวา ฉลฺลิํ อุฎฺฐเปตฺวา คุฬฺหเวสฺสนฺตร-คุฬฺหอุมฺมคฺค-คุฬฺหวินย-เวทลฺลปิฏกานํ อญฺญตรโต อาคตานิ ปญฺญายนฺตีติ อโตฺถฯ เอวํ อาคตานิ หิ ราคาทิวินเย จ น ปญฺญายมานานิ ฉเฑฺฑตพฺพานิ โหนฺติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อิติ เหตํ, ภิกฺขเว, ฉเฑฺฑยฺยาถา’’ติฯ เอเตนุปาเยน สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

**อิทํ** , ***ภิกฺขเว,*** **จตุตฺถํ มหาปเทสํ ธาเรยฺยาถา**ติ อิทํ จตุตฺถํ ธมฺมสฺส ปติฎฺฐาโนกาสํ ธาเรยฺยาถฯ

อิมสฺมิํ ปน ฐาเน อิมํ ปกิณฺณกํ เวทิตพฺพํฯ สุเตฺต จตฺตาโร มหาปเทสา, ขนฺธเก จตฺตาโร มหาปเทสา, จตฺตาริ ปญฺหพฺยากรณานิ, สุตฺตํ, สุตฺตานุโลมํ, อาจริยวาโท, อตฺตโนมติ, ติโสฺส สงฺคีติโยติฯ

ตตฺถ – ‘‘อยํ ธโมฺม, อยํ วินโย’’ติ ธมฺมวินิจฺฉเย ปเตฺต อิเม จตฺตาโร มหาปเทสา ปมาณํฯ ยํ เอตฺถ สเมติ ตเทว คเหตพฺพํ, อิตรํ วิรวนฺตสฺสปิ น คเหตพฺพํฯ

‘‘อิทํ กปฺปติ, อิทํ น กปฺปตี’’ติ กปฺปิยากปฺปิยวินิจฺฉเย ปเตฺต – ‘‘ยํ, ภิกฺขเว, มยา อิทํ น กปฺปตีติ อปฺปฏิกฺขิตฺตํ, ตํ เจ อกปฺปิยํ อนุโลเมติ, กปฺปิยํ ปฏิพาหติ, ตํ โว น กปฺปตี’’ติอาทินา (มหาว. ๓๐๕) นเยน ขนฺธเก วุตฺตา จตฺตาโร มหาปเทสา ปมาณํฯ เตสํ วินิจฺฉยกถา **สมนฺตปาสาทิกายํ** วุตฺตาฯ ตตฺถ วุตฺตนเยน ยํ กปฺปิยํ อนุโลเมติ, ตเทว กปฺปิยํ, อิตรํ อกปฺปิยนฺติ เอวํ สนฺนิฎฺฐานํ กาตพฺพํฯ

เอกํสพฺยากรณีโย ปโญฺห, วิภชฺชพฺยากรณีโย ปโญฺห, ปฏิปุจฺฉาพฺยากรณีโย ปโญฺห, ฐปนีโย ปโญฺหติ อิมานิ **จตฺตาริ ปญฺหพฺยากรณานิ** นามฯ ตตฺถ ‘‘จกฺขุํ อนิจฺจ’’นฺติ ปุเฎฺฐน – ‘‘อาม อนิจฺจ’’นฺติ เอกํเสเนว พฺยากาตพฺพํ ฯ เอส นโย โสตาทีสุฯ อยํ **เอกํสพฺยากรณีโย** ปโญฺหฯ ‘‘อนิจฺจํ นาม จกฺขุ’’นฺติ ปุเฎฺฐน – ‘‘น จกฺขุเมว, โสตมฺปิ อนิจฺจํ ฆานมฺปิ อนิจฺจ’’นฺติ เอวํ วิภชิตฺวา พฺยากาตพฺพํฯ อยํ **วิภชฺชพฺยากรณีโย** ปโญฺหฯ ‘‘ยถา จกฺขุ ตถา โสตํ, ยถา โสตํ ตถา จกฺขุ’’นฺติ ปุเฎฺฐน ‘‘เกนเฎฺฐน ปุจฺฉสี’’ติ ปฏิปุจฺฉิตฺวา ‘‘ทสฺสนเฎฺฐน ปุจฺฉามี’’ติ วุเตฺต ‘‘น หี’’ติ พฺยากาตพฺพํ, ‘‘อนิจฺจเฎฺฐน ปุจฺฉามี’’ติ วุเตฺต อามาติ พฺยากาตพฺพํฯ อยํ **ปฏิปุจฺฉาพฺยากรณีโย** ปโญฺหฯ ‘‘ตํ ชีวํ ตํ สรีร’’นฺติอาทีนิ ปุเฎฺฐน ปน ‘‘อพฺยากตเมตํ ภควตา’’ติ ฐเปตโพฺพ, เอส ปโญฺห น พฺยากาตโพฺพฯ อยํ **ฐปนีโย** ปโญฺหฯ อิติ เตนากาเรน ปเญฺห สมฺปเตฺต อิมานิ จตฺตาริ ปญฺหพฺยากรณานิ ปมาณํฯ อิเมสํ วเสน โส ปโญฺห พฺยากาตโพฺพฯ

สุตฺตาทีสุ ปน **สุตฺตํ** นาม ติโสฺส สงฺคีติโย อารุฬฺหานิ ตีณิ ปิฏกานิฯ **สุตฺตานุโลมํ** นาม อนุโลมกปฺปิยํฯ **อาจริยวาโท** นาม อฎฺฐกถาฯ **อตฺตโนมติ** นาม นยคฺคาเหน อนุพุทฺธิยา อตฺตโน ปฏิภานํฯ ตตฺถ สุตฺตํ อปฺปฏิพาหิยํ, ตํ ปฏิพาหเนฺตน พุโทฺธว ปฏิพาหิโต โหติฯ อนุโลมกปฺปิยํ ปน สุเตฺตน สเมนฺตเมว คเหตพฺพํ, น อิตรํฯ อาจริยวาโทปิ สุเตฺตน สเมโนฺตเยว ค

เหตโพฺพ, น อิตโรฯ อตฺตโนมติ ปน สพฺพทุพฺพลา, สาปิ สุเตฺตน สเมนฺตาเยว คเหตพฺพา, น อิตราฯ ปญฺจสติกา, สตฺตสติกา, สหสฺสิกาติ อิมา ปน **ติโสฺส สงฺคีติโยฯ** สุตฺตมฺปิ ตาสุ อาคตเมว ปมาณํ, อิตรํ คารยฺหสุตฺตํ น คเหตพฺพํฯ ตตฺถ โอตรนฺตานิปิ หิ ปทพฺยญฺชนานิ น เจว สุเตฺต โอตรนฺติ, น จ วินเย สนฺทิสฺสนฺตีติ เวทิตพฺพานิฯ

## กมฺมารปุตฺตจุนฺทวตฺถุวณฺณนา

**๑๘๙**. **กมฺมารปุตฺตสฺสา**ติ สุวณฺณการปุตฺตสฺสฯ โส กิร อโฑฺฒ มหากุฏุมฺพิโก ภควโต ปฐมทสฺสเนเนว โสตาปโนฺน หุตฺวา อตฺตโน อมฺพวเน วิหารํ การาเปตฺวา นิยฺยาเตสิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘อมฺพวเน’’ติฯ

**สูกรมทฺทว**นฺติ นาติตรุณสฺส นาติชิณฺณสฺส เอกเชฏฺฐกสูกรสฺส ปวตฺตมํสํฯ ตํ กิร มุทุเจว สินิทฺธญฺจ โหติ, ตํ ปฏิยาทาเปตฺวา สาธุกํ ปจาเปตฺวาติ อโตฺถฯ เอเก ภณนฺติ – **‘‘สูกรมทฺทว**นฺติ ปน มุทุโอทนสฺส ปญฺจโครสยูสปาจนวิธานสฺส นาเมตํ, ยถา ควปานํ นาม ปากนาม’’นฺติฯ เกจิ ภณนฺติ – **‘‘สูกรมทฺทวํ** นาม รสายนวิธิ, ตํ ปน รสายนสเตฺถ อาคจฺฉติ, ตํ จุเนฺทน – ‘ภควโต ปรินิพฺพานํ น ภเวยฺยา’ติ รสายนํ ปฏิยตฺต’’นฺติฯ ตตฺถ ปน ทฺวิสหสฺสทีปปริวาเรสุ จตูสุ มหาทีเปสุ เทวตา โอชํ ปกฺขิปิํสุฯ

**นาหํ ต**นฺติ อิมํ สีหนาทํ กิมตฺถํ นทติ? ปรูปวาทโมจนตฺถํฯ อตฺตนา ปริภุตฺตาวเสสํ เนว ภิกฺขูนํ, น มนุสฺสานํ ทาตุํ อทาสิ, อาวาเฏ นิขณาเปตฺวา วินาเสสีติ หิ วตฺตุกามานํ อิทํ สุตฺวา วจโนกาโส น ภวิสฺสตีติ ปเรสํ อุปวาทโมจนตฺถํ สีหนาทํ นทตีติฯ

**๑๙๐**. **ภุตฺตสฺส จ สูกรมทฺทเวนา**ติ ภุตฺตสฺส อุทปาทิ, น ปน ภุตฺตปจฺจยาฯ ยทิ หิ อภุตฺตสฺส อุปฺปชฺชิสฺสถ, อติขโร ภวิสฺสติฯ สินิทฺธโภชนํ ภุตฺตตฺตา ปนสฺส ตนุเวทนา อโหสิฯ เตเนว ปทสา คนฺตุํ อสกฺขิฯ **วิเรจมาโน**ติ อภิณฺหํ ปวตฺตโลหิตวิเรจโนว สมาโน ฯ **อโวจา**ติ อตฺตนา ปตฺถิตฏฺฐาเน ปรินิพฺพานตฺถาย เอวมาหฯ อิมา ปน ธมฺมสงฺคาหกเตฺถเรหิ ฐปิตคาถาโยติ เวทิตพฺพาฯ

## ปานียาหรณวณฺณนา

**๑๙๑**. **อิงฺฆา**ติ โจทนเตฺถ นิปาโตฯ **อโจฺฉทกา**ติ ปสโนฺนทกาฯ **สาโตทกา**ติ มธุโรทกาฯ **สีโตทกา**ติ ตนุสีตลสลิลาฯ **เสตกา**ติ นิกฺกทฺทมาฯ **สุปฺปติตฺถา**ติ สุนฺทรติตฺถาฯ

## ปุกฺกุสมลฺลปุตฺตวตฺถุวณฺณนา

**๑๙๒**. **ปุกฺกุโส**ติ ตสฺส นามํฯ **มลฺลปุโตฺต**ติ มลฺลราชปุโตฺตฯ มลฺลา กิร วาเรน รชฺชํ กาเรนฺติฯ ยาว เนสํ วาโร น ปาปุณาติ, ตาว วณิชฺชํ กโรนฺติฯ อยมฺปิ วณิชฺชเมว กโรโนฺต ปญฺจสกฏสตานิ โยชาเปตฺวา ธุรวาเต วายเนฺต ปุรโต คจฺฉติ, ปจฺฉา วาเต วายเนฺต สตฺถวาหํ ปุรโต เปเสตฺวา สยํ ปจฺฉา คจฺฉติฯ ตทา ปน ปจฺฉา วาโต วายิ, ตสฺมา เอส ปุรโต สตฺถวาหํ เปเสตฺวา สพฺพรตนยาเนน นิสีทิตฺวา กุสินารโต นิกฺขมิตฺวา ‘‘ปาวํ คมิสฺสามี’’ติ มคฺคํ ปฏิปชฺชิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘กุสินาราย ปาวํ อทฺธานมคฺคปฺปฏิปโนฺน โหตี’’ติฯ

**อาฬาโร**ติ ตสฺส นามํฯ ทีฆปิงฺคโล กิเรโส, เตนสฺส อาฬาโรติ นามํ อโหสิฯ **กาลาโม**ติ โคตฺตํฯ **ยตฺร หิ นามา**ติ โย นามฯ **เนว ทกฺขตี**ติ น อทฺทสฯ ยตฺรสทฺทยุตฺตตฺตา ปเนตํ

อนาคตวเสน วุตฺตํฯ เอวรูปญฺหิ อีทิเสสุ ฐาเนสุ สทฺทลกฺขณํฯ

**๑๙๓**. **นิจฺฉรนฺตีสู**ติ วิจรนฺตีสุฯ **อสนิยา ผลนฺติยา**ติ นววิธาย อสนิยา ภิชฺชมานาย วิย มหารวํ รวนฺติยาฯ นววิธา หิ อสนิโย – อสญฺญา, วิจกฺกา, สเตรา, คคฺครา, กปิสีสา, มจฺฉวิโลลิกา, กุกฺกุฏกา, ทณฺฑมณิกา, สุกฺขาสนีติฯ ตตฺถ อสญฺญา อสญฺญํ กโรติฯ วิจกฺกา เอกํ จกฺกํ กโรติฯ สเตรา สเตรสทิสา หุตฺวา ปตติฯ คคฺครา คคฺครายมานา ปตติฯ กปิสีสา ภมุกํ อุกฺขิเปนฺต มกฺกโฏ วิย โหติฯ มจฺฉวิโลลิกา วิโลลิตมจฺโฉ วิย โหติฯ กุกฺกุฏกา กุกฺกุฏสทิสา หุตฺวา ปตติฯ ทณฺฑมณิกา นงฺคลสทิสา หุตฺวา ปตติฯ สุกฺขาสนี ปติตฏฺฐานํ สมุคฺฆาเฏติฯ

**เทเว วสฺสเนฺต**ติ สุกฺขคชฺชิตํ คชฺชิตฺวา อนฺตรนฺตรา วสฺสเนฺตฯ **อาตุมายนฺ**ติ อาตุมํ นิสฺสาย วิหรามิฯ **ภุสาคาเร**ติ ขลสาลายํฯ **เอเตฺถโส**ติ เอตสฺมิํ การเณ เอโส มหาชนกาโย สนฺนิปติโตฯ **กฺว อโหสี**ติ กุหิํ อโหสิฯ **โส ตํ ภเนฺต**ติ โส ตฺวํ ภเนฺตฯ

**๑๙๔**. **สิงฺคีวณฺณ**นฺติ สิงฺคีสุวณฺณวณฺณํฯ **ยุคมฏฺฐ**นฺติ มฏฺฐยุคํ, สณฺหสาฏกยุคฬนฺติ อโตฺถฯ **ธารณีย**นฺติ อนฺตรนฺตรา มยา ธาเรตพฺพํ, ปริทหิตพฺพนฺติ อโตฺถฯ ตํ กิร โส ตถารูเปฉณทิวเสเยว ธาเรตฺวา เสสกาเล นิกฺขิปติฯ เอวํ อุตฺตมํ มงฺคลวตฺถยุคํ สนฺธายาหฯ **อนุกมฺปํ อุปาทายา**ติ มยิ อนุกมฺปํ ปฏิจฺจฯ **อจฺฉาเทหี**ติ อุปจารวจนเมตํ – เอกํ มยฺหํ เทหิ, เอกํ อานนฺทสฺสาติ อโตฺถฯ กิํ ปน เถโร ตํ คณฺหีติ? อาม คณฺหิฯ กสฺมา? มตฺถกปฺปตฺตกิจฺจตฺตาฯ กิญฺจาปิ เหส เอวรูปํ ลาภํ ปฏิกฺขิปิตฺวา อุปฏฺฐากฏฺฐานํ ปฏิปโนฺนฯ ตํ ปนสฺส อุปฏฺฐากกิจฺจํ มตฺถกํ ปตฺตํฯ ตสฺมา อคฺคเหสิฯ เย จาปิ เอวํ วเทยฺยุํ – ‘‘อนาราธโก มเญฺญ อานโนฺท ปญฺจวีสติ วสฺสานิ อุปฏฺฐหเนฺตน น กิญฺจิ ภควโต สนฺติกา เตน ลทฺธปุพฺพ’’นฺติฯ เตสํ วจโนกาสเจฺฉทนตฺถมฺปิ อคฺคเหสิฯ อปิ จ ชานาติ ภควา – ‘‘อานโนฺท คเหตฺวาปิ อตฺตนา น ธาเรสฺสติ, มยฺหํเยว ปูชํ กริสฺสติฯ มลฺลปุเตฺตน ปน อานนฺทํ ปูเชเนฺตน สโงฺฆปิ ปูชิโต ภวิสฺสติ, เอวมสฺส มหาปุญฺญราสิ ภวิสฺสตี’’ติ เถรสฺส เอกํ ทาเปสิฯ เถโรปิ เตเนว การเณน อคฺคเหสีติฯ **ธมฺมิยา กถายา**ติ วตฺถานุโมทนกถายฯ

**๑๙๕**. **ภควโต กายํ อุปนามิต**นฺติ นิวาสนปารุปนวเสน อลฺลียาปิตํฯ ภควาปิ ตโต เอกํ นิวาเสสิ, เอกํ ปารุปิฯ **หตจฺจิกํ วิยา**ติ ยถา หตจฺจิโก องฺคาโร อนฺตเนฺตเนว โชตติ, พหิ ปนสฺส ปภา นตฺถิ, เอวํ พหิ ปฏิจฺฉนฺนปฺปภํ หุตฺวา ขายตีติ อโตฺถฯ

**อิเมสุ โข, อานนฺท, ทฺวีสุปิ กาเลสู**ติ กสฺมา อิเมสุ ทฺวีสุ กาเลสุ เอวํ โหติ? อาหารวิเสเสน เจว พลวโสมนเสฺสน จฯ เอเตสุ หิ ทฺวีสุ กาเลสุ สกลจกฺกวาเฬ เทวตา อาหาเร โอชํ ปกฺขิปนฺติ, ตํ ปณีตโภชนํ กุจฺฉิํ ปวิสิตฺวา ปสนฺนรูปํ สมุฏฺฐาเปติฯ อาหารสมุฏฺฐานรูปสฺส ปสนฺนตฺตา มนจฺฉฏฺฐานิ อินฺทฺริยานิ อติวิย วิโรจนฺติฯ สโมฺพธิทิวเส จสฺส – ‘‘อเนกกปฺปโกฏิสตสหสฺสสญฺจิโต วต เม กิเลสราสิ อชฺช ปหีโน’’ติ อาวชฺชนฺตสฺส พลวโสมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ, จิตฺตํ ปสีทติ, จิเตฺต ปสเนฺน โลหิตํ ปสีทติ, โลหิเต ปสเนฺน มนจฺฉฏฺฐานิ อินฺทฺริยานิ อติวิย วิโรจนฺติฯ ปรินิพฺพานทิวเสปิ – ‘‘อชฺช, ทานาหํ, อเนเกหิ พุทฺธสตสหเสฺสหิ ปวิฏฺฐํ **อมตมหานิพฺพานํ** นาม นครํ ปวิสิสฺสามี’’ติ อาวชฺชนฺตสฺส พลวโสมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ, จิตฺตํ ปสีทติ, จิเตฺต ปสเนฺน โลหิตํ ปสีทติ, โลหิเต ปสเนฺน มนจฺฉฏฺฐานิ อินฺทฺริยานิ อติวิย วิโรจนฺติฯ อิติ อาหารวิเสเสน เจว พลวโสมนเสฺสน จ อิเมสุ ทฺวีสุ กาเลสุ เอวํ โหตีติ เวทิตพฺพํฯ **อุปวตฺตเน**ติ ปาจีนโต นิวตฺตนสาลวเนฯ **อนฺตเรน ยมกสาลาน**นฺติ ยมกสาลรุกฺขานํ มเชฺฌฯ

**สิงฺคีวณฺณ**นฺติ คาถา สงฺคีติกาเล ฐปิตาฯ

**๑๙๖. นฺหตฺวา จ ปิวิตฺวา จา**ติ เอตฺถ ตทา กิร ภควติ นหายเนฺต อโนฺตนทิยํ มจฺฉกจฺฉปา จ อุภโตตีเรสุ วนสโณฺฑ จ สพฺพํ สุวณฺณวณฺณเมว โหติฯ **อมฺพวน**นฺติ ตสฺสาเยว นทิยา ตีเร อมฺพวนํฯ **อายสฺมนฺตํ จุนฺทก**นฺติ ตสฺมึ กิร ขเณ อานนฺทเตฺถโร อุทกสาฏกํ ปีเฬโนฺต โอหียิ, จุนฺทเตฺถโร สมีเป อโหสิฯ ตํ ภควา อามเนฺตสิฯ

**คนฺตฺวาน พุโทฺธ นทิกํ กกุธ**นฺติ อิมาปิ คาถา สงฺคีติกาเลเยว ฐปิตาฯ ตตฺถ **ปวตฺตา ภควา อิธ ธเมฺม**ติ ภควา อิธ สาสเน ธเมฺม ปวตฺตา, จตุราสีติ ธมฺมกฺขนฺธสหสฺสานิ ปวตฺตานีติ อโตฺถฯ **ปมุเข นิสีที**ติ สตฺถุ ปุรโตว นิสีทิฯ เอตฺตาวตา จ เถโร อนุปฺปโตฺตฯ เอวํ อนุปฺปตฺตํ อถ โข ภควา อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ อามเนฺตสิฯ

**๑๙๗. อลาภา**ติ เย อเญฺญสํ ทานานิสํสสงฺขาตา ลาภา โหนฺติ, เต อลาภาฯ **ทุลฺลทฺธ**นฺติ ปุญฺญวิเสเสน ลทฺธมฺปิ มนุสฺสตฺตํ ทุลฺลทฺธํฯ **ยสฺส เต**ติ ยสฺส ตวฯ อุตฺตณฺฑุลํ วา อติกิลินฺนํ วา โก ชานาติ, กีทิสมฺปิ ปจฺฉิมํ ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชิตฺวา ตถาคโต ปรินิพฺพุโต, อทฺธา เต ยํ วา ตํ วา ทินฺนํ ภวิสฺสตีติฯ **ลาภา**ติ ทิฎฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกทานานิสํสสงฺขาตา ลาภาฯ **สุลทฺธ**นฺติ ตุยฺหํ มนุสฺสตฺตํ สุลทฺธํฯ **สมสมผลา**ติ สพฺพากาเรน สมานผลาฯ

นนุ จ ยํ สุชาตาย ทินฺนํ ปิณฺฑปาตํ ภุญฺชิตฺวา ตถาคโต อภิสมฺพุโทฺธ, โส สราคสโทสสโมหกาเล ปริภุโตฺต, อยํ ปน จุเนฺทน ทิโนฺน วีตราควีตโทสวีตโมหกาเล ปริภุโตฺต, กสฺมา เอเต สมผลาติ? ปรินิพฺพานสมตาย จ สมาปตฺติสมตาย จ อนุสฺสรณสมตาย จฯ ภควา หิ สุชาตาย ทินฺนํ ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชิตฺวา สอุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพุโต, จุเนฺทน ทินฺนํ ปริภุญฺชิตฺวา อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพุโตติ เอวํ **ปรินิพฺพานสมตาย**ปิ สมผลาฯ อภิสมฺพุชฺฌนทิวเส จ จตุวีสติโกฎิสตสหสฺสสงฺขฺยา สมาปตฺติโย สมาปชฺชิ, ปรินิพฺพานทิวเสปิ สพฺพา ตา สมาปชฺชีติ เอวํ **สมาปตฺติสมตายปิ** สมผลาฯ สุชาตา จ อปรภาเค อโสฺสสิ – ''น กิเรสา รุกฺขเทวตา, โพธิสโตฺต กิเรส, ตํ กิร ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชิตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธึ อภิสมฺพุโทฺธ , สตฺตสตฺตาหํ กิรสฺส เตน ยาปนํ อโหสี''ติฯ ตสฺสา อิทํ สุตฺวา – ''ลาภา วต เม''ติ อนุสฺสรนฺติยา พลวปีติโสมนสฺสํ อุทปาทิฯ จุนฺทสฺสาปิ อปรภาเค – ''อวสานปิณฺฑปาโต กิร มยา ทิโนฺน, ธมฺมสีสํ กิร เม คหิตํ, มยฺหํ กิร ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชิตฺวา สตฺถา อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพุโต''ติ สุตฺวา ''ลาภา วต เม''ติ อนุสฺสรโต พลวโสมนสฺสํ อุทปาทีติ เอวํ **อนุสฺสรณสมตาย**ปิ สมผลาติ เวทิตพฺพาฯ

**ยสสํวตฺตนิก**นฺติ ปริวารสํวตฺตนิกํฯ **อาธิปเตยฺยสํวตฺตนิก**นฺติ เชฎฺฐกภาวสํวตฺตนิกํฯ

**สํยมโต**ติ สีลสํยเมน สํยมนฺตสฺส, สํวเร ฐิตสฺสาติ อโตฺถฯ **เวรํ น จียตี**ติ ปญฺจวิธํ เวรํ น วฑฺฒติฯ **กุสโล จ ชหาติ ปาปก**นฺติ กุสโล ปน ญาณสมฺปโนฺน อริยมเคฺคน อนวเสสํ ปาปกํ ลามกํ อกุสลํ ชหาติฯ **ราคโทสโมหกฺขยา ส นิพฺพุโต**ติ โส อิมํ ปาปกํ ชหิตฺวา ราคาทีนํ ขยา กิเลสนิพฺพาเนน นิพฺพุโตติฯ อิติ จุนฺทสฺส จ ทกฺขิณํ, อตฺตโน จ ทกฺขิเณยฺยสมฺปตฺตึ สมฺปสฺสมาโน อุทานํ อุทาเนสีติฯ

จตุตฺถภาณวารวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

**ยมกสาลาวณฺณนา**

**๑๙๘. มหตา ภิกฺขุสเงฺฆน สทฺธิ**นฺติ อิธ ภิกฺขูนํ คณนปริเจฺฉโท นตฺถิฯ เวฬุวคาเม เวทนาวิกฺขมฺภนโต ปฏฺฐาย หิ – ‘‘น จิเรน ภควา ปรินิพฺพายิสฺสตี’’ติ สุตฺวา ตโต ตโต อาคเตสุ ภิกฺขูสุ เอกภิกฺขุปิ ปกฺกนฺโต นาม นตฺถิฯ ตสฺมา คณนวีติวตฺโต สโงฺฆ อโหสิฯ **อุปวตฺตนํ มลฺลานํ สาลวน**นฺติ ยเถว หิ กลมฺพนทีตีรโต ราชมาตุวิหารทฺวาเรน ถูปารามํ คนฺตพฺพํ โหติ, เอวํ หิรญฺญวติยา ปาริมตีรโต สาลวนุยฺยานํ, ยถา อนุราธปุรสฺส ถูปาราโม, เอวํ ตํ กุสินารายํ โหติฯ ยถา ถูปารามโต ทกฺขิณทฺวาเรน นครํ ปวิสนมคฺโค ปาจีนมุโข คนฺตฺวา อุตฺตเรน นิวตฺโต, เอวํ อุยฺยานโต สาลวนํ ปาจีนมุขํ คนฺตฺวา อุตฺตเรน นิวตฺตํฯ ตสฺมา ตํ – ‘‘อุปวตฺตน’’นฺติ วุจฺจติฯ **อนฺตเรน ยมกสาลานํ อุตฺตรสีสก**นฺติ ตสฺส กิร มญฺจกสฺส เอกา สาลปนฺติ สีสภาเค โหติ, เอกา ปาทภาเคฯ ตตฺราปิ เอโก ตรุณสาโล สีสภาคสฺส อาสนฺโน โหติ, เอโก ปาทภาคสฺสฯ อปิ จ **ยมกสาลา** นาม มูลขนฺธวิฏปปเตฺตหิ อญฺญมญฺญํ สํสิพฺพิตฺวา ฐิตสาลาติ วุตฺตํฯ **มญฺจกํ ปญฺญเปหี**ติ ตสฺมิํ กิร อุยฺยาเน ราชกุลสฺส สยนมโญฺจ อตฺถิ, ตํ สนฺธาย ปญฺญเปหีติ อาหฯ เถโรปิ ตํเยว ปญฺญเปตฺวา อทาสิฯ

**กิลโนฺตสฺมิ, อานนฺท, นิปชฺชิสฺสามี**ติ ตถาคตสฺส หิ –

‘‘โคจริ กฬาโป คเงฺคยฺย, ปิงฺคโล ปพฺพเตยฺยโก;
เหมวโต จ ตโมฺพ จ, มนฺทากินิ อุโปสโถ;
ฉทฺทโนฺตเยว ทสโม, เอเต นาคานมุตฺตมา’’ติฯ –

เอตฺถ ยํ ทสนฺนํ โคจริสงฺขาตานํ ปกติหตฺถีนํ พลํ, ตํ เอกสฺส กฬาปสฺสาติฯ เอวํ ทสคุณวฑฺฒิตาย คณนาย ปกติหตฺถีนํ โกฏิสหสฺสพลปฺปมาณํ พลํ, ตํ สพฺพมฺปิ จุนฺทสฺส ปิณฺฑปาตํ ปริภุตฺตกาลโต ปฏฺฐาย จงฺควาเร ปกฺขิตฺตอุทกํ วิย ปริกฺขยํ คตํฯ ปาวานครโต ตีณิ คาวุตานิ กุสินารานครํ, เอตสฺมิํ อนฺตเร ปญฺจวีสติยา ฐาเนสุ นิสีทิตฺวา มหตา อุสฺสาเหน อาคจฺฉโนฺตปิ สูริยสฺส อตฺถงฺคมิตเวลายํ สญฺฌาสมเย ภควา สาลวนํ ปวิโฏฺฐฯ เอวํ โรโค สพฺพํ อาโรคฺยํ มทฺทโนฺต อาคจฺฉติฯ เอตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต วิย สพฺพโลกสฺส สํเวคกรํ วาจํ ภาสโนฺต – ‘‘กิลโนฺตสฺมิ, อานนฺท, นิปชฺชิสฺสามี’’ติ อาหฯ

กสฺมา ปน ภควา เอวํ มหเนฺตน อุสฺสาเหน อิธาคโต, กิํ อญฺญตฺถ น สกฺกา ปรินิพฺพายิตุนฺติ? ปรินิพฺพายิตุํ นาม น กตฺถจิ น สกฺกา, ตีหิ ปน การเณหิ อิธาคโต, อิทญฺหิ ภควา เอวํ ปสฺสติ – ‘‘มยิ อญฺญตฺถ ปรินิพฺพายเนฺต มหาสุทสฺสนสุตฺตสฺส อตฺถุปฺปตฺติ น ภวิสฺสติ, กุสินารายํ ปน ปรินิพฺพายเนฺต ยมหํ เทวโลเก อนุภวิตพฺพํ สมฺปตฺติํ มนุสฺสโลเกเยว อนุภวิํ, ตํ ทฺวีหิ ภาณวาเรหิ มเณฺฑตฺวา เทเสสฺสามิ, ตํ เม สุตฺวา พหู ชนา กุสลํ กาตพฺพํ มญฺญิสฺสนฺตี’’ติฯ

อปรมฺปิ ปสฺสติ – ‘‘มํ อญฺญตฺถ ปรินิพฺพายนฺตํ สุภโทฺท น ปสฺสิสฺสติ, โส จ พุทฺธเวเนโยฺย , น สาวกเวเนโยฺย; น ตํ สาวกา วิเนตุํ สโกฺกนฺติฯ กุสินารายํ ปรินิพฺพายนฺตํ ปน มํ โส อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉิสฺสติ, ปญฺหาวิสฺสชฺชนปริโยสาเน จ สรเณสุ ปติฏฺฐาย มม สนฺติเก ปพฺพชฺชญฺจ อุปสมฺปทญฺจ ลภิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา มยิ ธรมาเนเยว อรหตฺตํ ปตฺวา ปจฺฉิมสาวโก ภวิสฺสตี’’ติฯ

อปรมฺปิ ปสฺสติ – ‘‘มยิ อญฺญตฺถ ปรินิพฺพายเนฺต ธาตุภาชนีเย มหากลโห ภวิสฺสติ, โลหิตํ นที วิย สนฺทิสฺสติฯ กุสินารายํ ปรินิพฺพุเต โทณพฺราหฺมโณ ตํ วิวาทํ วูปสเมตฺวา ธาตุโย วิภชิสฺสตี’’ติฯ อิเมหิ ตีหิ การเณหิ ภควา เอวํ มหเนฺตน อุสฺสาเหน อิธาคโตติ เวทิตพฺพํฯ

**สีหเสยฺยนฺ**ติ เอตฺถ กามโภคีเสยฺยา, เปตเสยฺยา, สีหเสยฺยา, ตถาคตเสยฺยาติ จตโสฺส เสยฺยาฯ

ตตฺถ – ‘‘เยภุเยฺยน, ภิกฺขเว, กามโภคี สตฺตา วาเมน ปเสฺสน เสนฺตี’’ติ อยํ **กามโภคีเสยฺยาฯ** เตสุ หิ เยภุเยฺยน ทกฺขิเณน ปเสฺสน สยนฺตา นาม นตฺถิฯ

‘‘เยภุเยฺยน, ภิกฺขเว, เปตา อุตฺตานา เสนฺตี’’ติ อยํ **เปตเสยฺยาฯ** อปฺปมํสโลหิตตฺตา หิ เปตา อฏฺฐิสงฺฆาฏชฏิตา เอเกน ปเสฺสน สยิตุํ น สโกฺกนฺติ, อุตฺตานาว เสนฺติฯ

‘‘สีโห, ภิกฺขเว, มิคราชา ทกฺขิเณน ปเสฺสน เสยฺยํ กเปฺปติ…เป.… อตฺตมโน โหตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๔๖) อยํ **สีหเสยฺยาฯ** เตชุสฺสทตฺตา หิ สีโห มิคราชา เทฺว ปุริมปาเท เอกสฺมิํ ฐาเน, ปจฺฉิมปาเท เอกสฺมิํ ฐาเน ฐเปตฺวา นงฺคุฏฺฐํ อนฺตรสตฺถิมฺหิ ปกฺขิปิตฺวา ปุริมปาทปจฺฉิมปาทนงฺคุฏฺฐานํ ฐิโตกาสํ สลฺลเกฺขตฺวา ทฺวินฺนํ ปุริมปาทานํ มตฺถเก สีสํ ฐเปตฺวา สยติฯ ทิวสํ สยิตฺวาปิ ปพุชฺฌมาโน น อุตฺรสโนฺต ปพุชฺฌติ, สีสํ ปน อุกฺขิปิตฺวา ปุริมปาทาทีนํ ฐิโตกาสํ สลฺลเกฺขติฯ สเจ กิญฺจิ ฐานํ วิชหิตฺวา ฐิตํ โหติ – ‘‘น ยิทํ ตุยฺหํ ชาติยา สูรภาวสฺส จ อนุรูป’’นฺติ อนตฺตมโน หุตฺวา ตเตฺถว สยติ, น โคจราย ปกฺกมติฯ อวิชหิตฺวา ฐิเต ปน – ‘‘ตุยฺหํ ชาติยา จ สูรภาวสฺส จ อนุรูปมิท’’นฺติ หฏฺฐตุโฏฺฐ อุฏฺฐาย สีหวิชมฺภิตํ วิชมฺภิตฺวา เกสรภารํ วิธุนิตฺวา ติกฺขตฺตุํ สีหนาทํ นทิตฺวา โคจราย ปกฺกมติฯ

‘‘จตุตฺถชฺฌานเสยฺยา ปน **ตถาคตสฺส เสยฺยา**ติ วุจฺจติ’’ (อ. นิ. ๔.๒๔๖)ฯ ตาสุ อิธ สีหเสยฺยา อาคตาฯ อยญฺหิ เตชุสฺสทอิริยาปถตฺตา อุตฺตมเสยฺยา นามฯ

**ปาเท ปาท**นฺติ ทกฺขิณปาเท วามปาทํฯ **อจฺจาธายา**ติ อติอาธาย, อีสกํ อติกฺกมฺม ฐเปตฺวาฯ โคปฺผเกน หิ โคปฺผเก, ชาณุนา วา ชาณุมฺหิ สงฺฆฎฺฏิยมาเน อภิณฺหํ เวทนา อุปฺปชฺชติ, จิตฺตํ เอกคฺคํ น โหติ, เสยฺยา อผาสุกา โหติฯ ยถา ปน น สงฺฆเฏฺฏติ, เอวํ อติกฺกมฺม ฐปิเต เวทนา นุปฺปชฺชติ, จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติ, เสยฺยา ผาสุ โหติฯ ตสฺมา เอวํ นิปชฺชิฯ อนุฏฺฐานเสยฺยํ อุปคตตฺตา ปเนตฺถ – ‘‘อุฏฺฐานสญฺญํ มนสิ กริตฺวา’’ติ น วุตฺตํฯ กายวเสน เจตฺถ อนุฏฺฐานํ เวทิตพฺพํ, นิทฺทาวเสน ปน ตํ รตฺติํ ภควโต ภวงฺคสฺส โอกาโสเยว นาโหสิฯ ปฐมยามสฺมิญฺหิ มลฺลานํ ธมฺมเทสนา อโหสิ, มชฺฌิมยาเม สุภทฺทสฺส ปจฺฉิมยาเม ภิกฺขุสงฺฆํ โอวทิ, พลวปจฺจูเส ปรินิพฺพายิฯ

**สพฺพผาลิผุลฺลา**ติ สเพฺพ สมนฺตโต ปุปฺผิตา มูลโต ปฏฺฐาย ยาว อคฺคา เอกจฺฉนฺนา อเหสุํ, น เกวลญฺจ ยมกสาลาเยว, สเพฺพปิ รุกฺขา สพฺพปาลิผุลฺลาว อเหสุํฯ น เกวลญฺหิ ตสฺมิํเยว อุยฺยาเน, สกลญฺหิปิ ทสสหสฺสจกฺกวาเฬ ปุปฺผูปคา ปุปฺผํ คณฺหิํสุ, ผลูปคา ผลํ คณฺหิํสุ, สพฺพรุกฺขานํ ขเนฺธสุ ขนฺธปทุมานิ, สาขาสุ สาขาปทุมานิ, วลฺลีสุ วลฺลิปทุมานิ, อากาเสสุ อากาสปทุมานิ ปถวีตลํ ภินฺทิตฺวา ทณฺฑปทุมานิ ปุปฺผิํสุฯ สโพฺพ มหาสมุโทฺท ปญฺจวณฺณปทุมสญฺฉโนฺน อโหสิฯ ติโยชนสหสฺสวิตฺถโต หิมวา ฆนพทฺธโมรปิญฺฉกลาโป วิย, นิรนฺตรํ มาลาทามควจฺฉิโก วิย, สุฏฺฐุ ปีเฬตฺวา อาพทฺธปุปฺผวฏํสโก วิย, สุปูริตํ ปุปฺผจงฺโกฏกํ วิย จ อติรมณีโย อโหสิฯ

**เต ตถาคตสฺส สรีรํ โอกิรนฺตี**ติ เต ยมกสาลา ภุมฺมเทวตาหิ สญฺจลิตขนฺธสาขวิฏปา ตถาคตสฺส สรีรํ อวกิรนฺติ, สรีรสฺส อุปริ ปุปฺผานิ วิกิรนฺตีติ อโตฺถฯ **อโชฺฌกิรนฺตี**ติ อโชฺฌตฺถรนฺตา วิย กิรนฺติฯ **อภิปฺปกิรนฺตี**ติ อภิณฺหํ ปุนปฺปุนํ ปกิรนฺติเยวฯ **ทิพฺพานี**ติ เทวโลเก นนฺท

โปกฺขรณีสมฺภวานิ, ตานิ โหนฺติ สุวณฺณวณฺณานิ ปณฺณจฺฉตฺตปฺปมาณปตฺตานิ, มหา ตุมฺพมตฺตํ เรณุํ คณฺหนฺติฯ น เกวลญฺจ มนฺทารวปุปฺผาเนว, อญฺญานิปิ ปน ทิพฺพานิ ปาริจฺฉตฺตกโกวิฬารปุปฺผาทีนิ สุวณฺณจโงฺกฏกานิ ปูเรตฺวา จกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยมฺปิ ติทสปุเรปิ พฺรหฺมโลเกปิ ฐิตาหิ เทวตาหิ ปวิฏฺฐานิ, อนฺตลิกฺขา ปตนฺติฯ **ตถาคตสฺส สรีร**นฺติ อนฺตรา อวิกิณฺณาเนว อาคนฺตฺวา ปตฺตกิญฺชกฺขเรณุจุเณฺณหิ ตถาคตสฺส สรีรเมว โอกิรนฺติฯ

**ทิพฺพานิปิ จนฺทนจุณฺณานี**ติ เทวตานํ อุปกปฺปนจนฺทนจุณฺณานิฯ น เกวลญฺจ เทวตานํเยว, นาคสุปณฺณมนุสฺสานมฺปิ อุปกปฺปนจนฺทนจุณฺณานิฯ น เกวลญฺจ จนฺทนจุณฺณาเนว, กาฬานุสาริกโลหิตจนฺทนาทิสพฺพทิพฺพคนฺธชาลจุณฺณานิ, หริตาลอญฺชนสุวณฺณรชตจุณฺณานิ สพฺพทิพฺพคนฺธวาสวิกติโย สุวณฺณรชตาทิสมุเคฺค ปูเรตฺวา จกฺกวาฬมุขวฏฺฏิอาทีสุ ฐิตาหิ เทวตาหิ ปวิฏฺฐานิ อนฺตรา อวิปฺปกิริตฺวา ตถาคตเสฺสว สรีรํ โอกิรนฺติฯ

**ทิพฺพานิปิ ตูริยานี**ติ เทวตานํ อุปกปฺปนตูริยานิฯ น เกวลญฺจ ตานิเยว, สพฺพานิปิ ตนฺติพทฺธจมฺมปริโยนทฺธฆนสุสิรเภทานิ ทสสหสฺสจกฺกวาเฬสุ เทวนาคสุปณฺณมนุสฺสานํ ตูริยานิ เอกจกฺกวาเฬ สนฺนิปติตฺวา อนฺตลิเกฺข วชฺชนฺตีติ เวทิตพฺพานิฯ

**ทิพฺพานิปิ สงฺคีตานี**ติ วรุณวารณเทวตา กิร นาเมตา ทีฆายุกา เทวตา – ‘‘มหาปุริโส มนุสฺสปเถ นิพฺพตฺติตฺวา พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ สุตฺวา ‘‘ปฏิสนฺธิคฺคหณทิวเส นํ คเหตฺวา คมิสฺสามา’’ติ มาลํ คเนฺถตุมารภึสุฯ ตา คนฺถมานาว – ‘‘มหาปุริโส มาตุกุจฺฉิยํ นิพฺพโตฺต’’ติ สุตฺวา ‘‘ตุเมฺห กสฺส คนฺถถา’’ติ วุตฺตา ‘‘น ตาว นิฏฺฐาติ, กุจฺฉิโต นิกฺขมนทิวเส คณฺหิตฺวา คมิสฺสามา’’ติ อาหํสุฯ ปุนปิ ‘‘นิกฺขโนฺต’’ติ สุตฺวา ‘‘มหาภินิกฺขมนทิวเส คมิสฺสามา’’ติฯ เอกูนตึสวสฺสานิ ฆเร วสิตฺวา ‘‘อชฺช มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขโนฺต’’ติปิ สุตฺวา ‘‘อภิสโมฺพธิทิวเส คมิสฺสามา’’ติฯ ฉพฺพสฺสานิ ปธานํ กตฺวา ‘‘อชฺช อภิสมฺพุโทฺธ’’ติปิ สุตฺวา ‘‘ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนทิวเส คมิสฺสามา’’ติฯ ‘‘สตฺตสตฺตาหานิ โพธิมเณฺฑ วีตินาเมตฺวา อิสิปตนํ คนฺตฺวา ธมฺมจกฺกํ ปวตฺติต’’นฺติปิ สุตฺวา ‘‘ยมกปาฏิหาริยทิวเส คมิสฺสามา’’ติฯ ‘‘อชฺช ยมกปาฏิหาริยํ กรี’’ติปิ สุตฺวา ‘‘เทโวโรหณทิวเส คมิสฺสามา’’ติฯ ‘‘อชฺช เทโวโรหณํ กรี’’ติปิ สุตฺวา ‘‘อายุสงฺขาโรสฺสชฺชเน คมิสฺสามา’’ติฯ ‘‘อชฺช อายุสงฺขารํ โอสฺสชี’’ติปิ สุตฺวา ‘‘น ตาว นิฏฺฐาติ, ปรินิพฺพานทิวเส คมิสฺสามา’’ติฯ ‘‘อชฺช ภควา ยมกสาลานมนฺตเร ทกฺขิเณน ปเสฺสน สโต สมฺปชาโน สีหเสยฺยํ อุปคโต พลวปจฺจูสสมเย ปรินิพฺพายิสฺสติฯ ตุเมฺห กสฺส คนฺถถา’’ติ สุตฺวา ปน – ‘‘กินฺนาเมตํ, ‘อเชฺชว มาตุกุจฺฉิยํ ปฏิสนฺธึ คณฺหิ, อเชฺชว มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมิ, อเชฺชว มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิ, อเชฺชว พุโทฺธ อโหสิ, อเชฺชว ธมฺมจกฺกํ ปวตฺตยิ, อเชฺชว ยมกปาฏิหาริยํ อกาสิ, อเชฺชว เทวโลกา โอติโณฺณ, อเชฺชว อายุสงฺขารํ โอสฺสชิ, อเชฺชว กิร ปรินิพฺพายิสฺสตี’ติฯ นนุ นาม ทุติยทิวเส ยาคุปานกาลมตฺตมฺปิ ฐาตพฺพํ อสฺสฯ ทส ปารมิโย ปูเรตฺวา พุทฺธตฺตํ ปตฺตสฺส นาม อนนุจฺฉวิกเมต’’นฺติ อปรินิฏฺฐิตาว มาลาโย คเหตฺวา อาคมฺม อโนฺต จกฺกวาเฬ โอกาสํ อลภมานา จกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ ลมฺพิตฺวา จกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยาว อาธาวนฺติโย หเตฺถน หตฺถํ คีวาย คีวํ คเหตฺวา ตีณิ รตนานิ อารพฺภ ทฺวตฺตึส มหาปุริสลกฺขณานิ ฉพฺพณฺณรสฺมิโย ทส ปารมิโย อฑฺฒฉฏฺฐานิ ชาตกสตานิ จุทฺทส พุทฺธญาณานิ อารพฺภ คายิตฺวา ตสฺส ตสฺส อวสาเน ‘‘มหายโส, มหายโส’’ติ วทนฺติฯ อิทเมตํ ปฏิจฺจ วุตฺตํ – ‘‘ทิพฺพานิปิ สงฺคีตานิ อนฺตลิเกฺข วตฺตนฺติ ตถาคตสฺส ปูชายา’’ติฯ

**๑๙๙**. ภควา ปน ยมกสาลานํ อนฺตรา ทกฺขิเณน ปเสฺสน นิปโนฺนเยว ปถวีตลโต ยาว จกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยา, จกฺกวาฬมุขวฏฺฏิโต จ ยาว พฺรหฺมโลกา สนฺนิปติตาย ปริสาย มหนฺตํ อุสฺ

สาหํ ทิสฺวา อายสฺมโต อานนฺทสฺส อาโรเจสิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อถ โข ภควา อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ…เป…. ตถาคตสฺส ปูชายา’’ติฯ เอวํ มหาสกฺการํ ทเสฺสตฺวา เตนาปิ อตฺตโน อสกฺกตภาวเมว ทสฺสโนฺต **น โข, อานนฺท, เอตฺตาวตา**ติอาทิมาหฯ

อิทํ วุตฺตํ โหติ – ‘‘อานนฺท, มยา ทีปงฺกรปาทมูเล นิปเนฺนน อฎฺฐ ธเมฺม สโมธาเนตฺวา อภินีหารํ กโรเนฺตน น มาลาคนฺธตูริยสงฺคีตานํ อตฺถาย อภินีหาโร กโต, น เอตทตฺถาย ปารมิโย ปูริตาฯ ตสฺมา น โข อหํ เอตาย ปูชาย ปูชิโต นาม โหมี’’ติฯ

กสฺมา ปน ภควา อญฺญตฺถ เอกํ อุมาปุปฺผมตฺตมฺปิ คเหตฺวา พุทฺธคุเณ อาวเชฺชตฺวา กตาย ปูชาย พุทฺธญาเณนาปิ อปริจฺฉินฺนํ วิปากํ วเณฺณตฺวา อิธ เอวํ มหนฺตํ ปูชํ ปฎิกฺขิปตีติ? ปริสานุคฺคเหน เจว สาสนสฺส จ จิรฎฺฐิติกามตายฯ สเจ หิ ภควา เอวํ น ปฎิกฺขิเปยฺย, อนาคเต สีลสฺส อาคตฎฺฐาเน สีลํ น ปริปูเรสฺสนฺติ, สมาธิสฺส อาคตฎฺฐาเน สมาธึ น ปริปูเรสฺสนฺติ, วิปสฺสนาย อาคตฎฺฐาเน วิปสฺสนาคพฺภํ น คาหาเปสฺสนฺติฯ อุปฎฺฐาเก สมาทเปตฺวา ปูชํเยว กาเรนฺตา วิหริสฺสนฺติฯ อามิสปูชา จ นาเมสา สาสนํ เอกทิวสมฺปิ เอกยาคุปานกาลมตฺตมฺปิ สนฺธาเรตุํ น สโกฺกติฯ มหาวิหารสทิสญฺหิ วิหารสหสฺสํ มหาเจติยสทิสญฺจ เจติยสหสฺสมฺปิ สาสนํ ธาเรตุํ น สโกฺกนฺติฯ เยน กมฺมํ กตํ, ตเสฺสว โหติฯ สมฺมาปฎิปตฺติ ปน ตถาคตสฺส อนุจฺฉวิกา ปูชาฯ สา หิ เตน ปตฺถิตา เจว, สโกฺกติ สาสนญฺจ สนฺธาเรตุํ, ตสฺมา ตํ ทเสฺสโนฺต **โย โข อานนฺทา**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **ธมฺมานุธมฺมปฺปฎิปโนฺน**ติ นววิธสฺส โลกุตฺตรธมฺมสฺส อนุธมฺมํ ปุพฺพภาคปฎิปทํ ปฎิปโนฺน ฯ สาเยว ปน ปฎิปทา อนุจฺฉวิกตฺตา ‘‘สามีจี’’ติ วุจฺจติฯ ตํ สามีจึ ปฎิปโนฺนติ **สามีจิปฺปฎิปโนฺนฯ** ตเมว ปุพฺพภาคปฎิปทาสงฺขาตํ อนุธมฺมํ จรติ ปูเรตีติ **อนุธมฺมจารีฯ**

**ปุพฺพภาคปฎิปทา**ติ จ สีลํ อาจารปญฺญตฺติ ธุตงฺคสมาทานํ ยาว โคตฺรภุโต สมฺมาปฎิปทา เวทิตพฺพาฯ ตสฺมา โย ภิกฺขุ ฉสุ อคารเวสุ ปติฎฺฐาย ปญฺญตฺตึ อติกฺกมติ, อเนสนาย ชีวิกํ กเปฺปติ, อยํ น ธมฺมานุธมฺมปฺปฎิปโนฺนฯ โย ปน สพฺพํ อตฺตโน ปญฺญตฺตํ สิกฺขาปทํ ชินเวลํ ชินมริยาทํ ชินกาฬสุตฺตํ อณุมตฺตมฺปิ น วีติกฺกมติ, อยํ ธมฺมานุธมฺมปฺปฎิปโนฺน นามฯ ภิกฺขุนิยาปิ เอเสว นโยฯ โย อุปาสโก ปญฺจ เวรานิ ทส อกุสลกมฺมปเถ สมาทาย วตฺตติ อเปฺปติ, อยํ น ธมฺมานุธมฺมปฺปฎิปโนฺนฯ โย ปน ตีสุ สรเณสุ, ปญฺจสุปิ สีเลสุ, ทสสุ สีเลสุ ปริปูรการี โหติ, มาสสฺส อฎฺฐ อุโปสเถ กโรติ, ทานํ เทติ, คนฺธปูชํ มาลาปูชํ กโรติ, มาตรํ ปิตรํ อุปฎฺฐาติ, ธมฺมิเก สมณพฺราหฺมเณ อุปฎฺฐาติ, อยํ ธมฺมานุธมฺมปฺปฎิปโนฺน นามฯ อุปาสิกายปิ เอเสว นโยฯ

**ปรมาย ปูชายา**ติ อุตฺตมาย ปูชายฯ อยญฺหิ นิรามิสปูชา นาม สโกฺกติ มม สาสนํ สนฺธาเรตุํฯ ยาว หิ อิมา จตโสฺส ปริสา มํ อิมาย ปูเชสฺสนฺติ, ตาว มม สาสนํ มเชฺฌ นภสฺส ปุณฺณจโนฺท วิย วิโรจิสฺสตีติ ทเสฺสติฯ

## อุปวาณเตฺถรวณฺณนา

๒๐๐. **อปสาเรสี**ติ อปเนสิฯ **อเปหี**ติ อปคจฺฉฯ เถโร เอกวจเนเนว ตาลวณฺฎํ นิกฺขิปิตฺวา เอกมนฺตํ อฎฺฐาสิฯ **อุปฎฺฐาโก**ติอาทิ ปฐมโพธิยํ อนิพทฺธุปฎฺฐากภาวํ สนฺธายาหฯ **อยํ, ภเนฺต, อายสฺมา อุปวาโณ**ติ เอวํ เถเรน วุเตฺต อานโนฺท อุปวาณสฺส สโทสภาวํ สลฺลเกฺขติ, ‘หนฺทสฺส นิโทฺทสภาวํ กเถสฺสามี’ติ ภควา **เยภุเยฺยน อานนฺทา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เยภุเยฺย**

**นา**ติ อิทํ อสญฺญสตฺตานเญฺจว อรูปเทวตานญฺจ โอหีนภาวํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **อปฺผุโฏ**ติ อสมฺผุโฏฐ อภริโต วาฯ ภควโต กิร อาสนฺนปเทเส วาลคฺคมตฺเต โอกาเส สุขุมตฺตภาวํ มาเปตฺวา ทส ทส มเหสกฺขา เทวตา อฏฺฐํสุฯ ตาสํ ปรโต วีสติ วีสติฯ ตาสํ ปรโต ตึสติ ตึสติฯ ตาสํ ปรโต จตฺตาลีสํ จตฺตาลีสํฯ ตาสํ ปรโต ปญฺญาสํ ปญฺญาสํฯ ตาสํ ปรโต สฏฺฐิ สฏฺฐิ เทวตา อฏฺฐํสุฯ ตา อญฺญมญฺญํ หเตฺถน วา ปาเทน วา วเตฺถน วา น พฺยาพาเธนฺติฯ ‘‘อเปหิ มํ, มา ฆเฏฺฏหี’’ติ วตฺตพฺพาการํ นาม นตฺถิฯ ‘‘ตา โข ปน เทวตาโย ทสปิ หุตฺวา วีสติปิ หุตฺวา ตึสมฺปิ หุตฺวา จตฺตาลีสมฺปิ หุตฺวา ปญฺญาสมฺปิ หุตฺวา อารคฺคโกฏินิตฺทนมตฺตปิ ติฏฺฐนฺติ, น จ อญฺญมญฺญํ พฺยาพาเธนฺตี’’ติ (อ. นิ. ๑.๓๗) วุตฺตสทิสาว อเหสุํฯ **โอวาเรนฺต**ติ อาวาเรนฺตฯ เถโร กิร ปกติยาปิ มหาสรีโร หตฺถิโปตกสทิโสฯ โส ปํสุกูลจีวรํ ปารุปิตฺวา อติมหา วิย อโหสิฯ

**ตถาคตํ ทสฺสนายา**ติ ภควโต มุขํ ทฏฺฐุํ อลภมานา เอวํ อุชฺฌายิํสุฯ กิํ ปน ตา เถรํ วินิวิชฺฌ ปสฺสิตุํ น สโกฺกนฺตีติ? อาม, น สโกฺกนฺติฯ เทวตา หิ ปุถุชฺชเน วินิวิชฺฌ ปสฺสิตุํ สโกฺกนฺติ, น ขีณาสเวฯ เถรสฺส จ มเหสกฺขตาย เตชุสฺสทตาย อุปคนฺตุมฺปิ น สโกฺกนฺติฯ กสฺมา ปน เถโรว เตชุสฺสโท, น อเญฺญ อรหนฺตติ? ยสฺมา กสฺสปพุทฺธสฺส เจติเย อารกฺขเทวตา อโหสิฯ

วิปสฺสิมฺหิ กิร สมฺมาสมฺพุเทฺธ ปรินิพฺพุเต เอกคฺฆนสุวณฺณกฺขนฺธสทิสสฺส ธาตุสรีรสฺส เอกเมว เจติยํ อกํสุ, ทีฆายุกพุทฺธานญฺหิ เอกเมว เจติยํ โหติฯ ตํ มนุสฺสา รตนายามาหิ วิทตฺถิวิตฺถตาหิ ทฺวงฺคุลพหลาหิ สุวณฺณิฏฺฐกาหิ หริตาเลน จ มโนสิลาย จ มตฺติกากิจฺจํ ติลเตเลเนว อุทกกิจฺจํ สาเธตฺวา โยชนปฺปมาณํ อุฏฺฐเปสุํฯ ตโต ภุมฺมา เทวตา โยชนปฺปมาณํ, ตโต อากาสฏฺฐกเทวตา, ตโต อุณฺหวลาหกเทวตา, ตโต อพฺภวลาหกเทวตา, ตโต จาตุมหาราชิกา เทวตา, ตโต ตาวติํสา เทวตา โยชนปฺปมาณํ อุฏฺฐเปสุนฺติ เอวํ สตฺตโยชนิกํ เจติยํ อโหสิฯ มนุเสฺสสุ มาลาคนฺธวตฺถาทีนิ คเหตฺวา อาคเตสุ อารกฺขเทวตา คเหตฺวา เตสํ ปสฺสนฺตานํเยว เจติยํ ปูเชสิฯ

ตทา อยํ เถโร พฺราหฺมณมหาสาโล หุตฺวา เอกํ ปีตกํ วตฺถํ อาทาย คโตฯ เทวตา ตสฺส หตฺถโต วตฺถํ คเหตฺวา เจติยํ ปูเชสิฯ พฺราหฺมโณ ตํ ทิสฺวา ปสนฺนจิโตฺต ‘‘อหมฺปิ อนาคเต เอวรูปสฺส พุทฺธสฺส เจติเย อารกฺขเทวตา โหมี’’ติ ปตฺถนํ กตฺวา ตโต จุโต เทวโลเก นิพฺพตฺติฯ ตสฺส เทวโลเก จ มนุสฺสโลเก จ สํสรนฺตเสฺสว กสฺสโป ภควา โลเก อุปฺปชฺชิตฺวา ปรินิพฺพายิฯ ตสฺสาปิ เอกเมว ธาตุสรีรํ อโหสิฯ ตํ คเหตฺวา โยชนิกํ เจติยํ กาเรสุํฯ โส ตตฺถ อารกฺขเทวตา หุตฺวา สาสเน อนฺตรหิเต สเคฺค นิพฺพตฺติตฺวา อมฺหากํ ภควโต กาเล ตโต จุโต มหากุเล ปฏิสนฺธิํ คเหตฺวา นิกฺขมฺม ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺตฯ อิติ เจติเย อารกฺขเทวตา หุตฺวา อาคตตฺตา เถโร เตชุสฺสโทติ เวทิตโพฺพฯ

**เทวตา** , **อานนฺท, อุชฺฌายนฺตี**ติ อิติ อานนฺท, เทวตา อุชฺฌายนฺติ, น มยฺหํ ปุตฺตสฺส อโญฺญ โกจิ โทโส อตฺถีติ ทเสฺสติฯ

**๒๐๑**. **กถํภูตา ปน, ภเนฺต**ติ กสฺมา อาห? ภควา ตุเมฺห – ‘‘เทวตา อุชฺฌายนฺตี’’ติ วทถ, กถํ ภูตา ปน ตา ตุเมฺห มนสิ กโรถ , กิํ ตุมฺหากํ ปรินิพฺพานํ อธิวาเสนฺตีติ ปุจฺฉติฯ อถ ภควา – ‘‘นาหํ อธิวาสนการณํ วทามี’’ติ ตาสํ อนธิวาสนภาวํ ทเสฺสโนฺต **สนฺตานนฺทา**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **อากาเส ปถวีสญฺญินิโย**ติ อากาเส ปถวึ มาเปตฺวา ตตฺถ ปถวีสญฺญินิโยฯ **กนฺทนฺตี**ติ โรทนฺติฯ **ฉินฺนปาตํ ปปตนฺตี**ติ มเชฺฌ ฉินฺนา วิย หุตฺวา ยโต วา ตโต วา ปปตนฺติฯ **อาวฏฺฏนฺตี**ติ อาวฏฺฏนฺติโย ปติตฏฺฐานเมว อาคจฺฉนฺติฯ **วิวฏฺฏนฺตี**ติ ปติตฏฺฐานโต ปรภาคํ วฏฺฏมานา คจฺฉนฺติฯ อปิจ เทฺว ปาเท ปสาเรตฺวา สกึ ปุรโต สกึ ปจฺฉโต สกึ วามโต สกึ ทกฺขิณโต สํปริวตฺตมานานาปิ – ‘‘อาวฏฺฏนฺติ วิวฏฺฏนฺตี’’ติ วุจฺจนฺติฯ **สนฺตานนฺท, เทวตา ปถวิยํ ปถวีสญฺญินิโย**ติ ปกติปถวี กิร เทวตา ธาเรตุํ น สโกฺกติฯ ตตฺถ หตฺถโก พฺรหฺมา วิย เทวตา โอสีทนฺติฯ เตนาห ภควา – ‘‘โอฬาริกํ หตฺถก, อตฺตภาวํ อภินิมฺมินาหี’’ติ (อ. นิ. ๓.๑๒๘)ฯ ตสฺมา ยา เทวตา ปถวิยํ ปถวึ มาเปสุํ, ตา สนฺธาเยตํ วุตฺตํ – ‘‘ปถวิยํ ปถวีสญฺญินิโย’’ติฯ

**วีตราคา**ติ ปหีนโทมนสฺสา สิลาถมฺภสทิสา อนาคามิขีณาสวเทวตาฯ

## จตุสํเวชนียฐานวณฺณนา

**๒๐๒**. **วสฺสํวุฏฺฐา**ติ พุทฺธกาเล กิร ทฺวีสุ กาเลสุ ภิกฺขู สนฺนิปตนฺติ อุปกฏฺฐาย วสฺสูปนายิกาย กมฺมฏฺฐานคฺคหณตฺถํ, วุฏฺฐวสฺสา จ คหิตกมฺมฏฺฐานานุโยเคน นิพฺพตฺติตวิเสสาโรจนตฺถํฯ ยถา จ พุทฺธกาเล, เอวํ ตมฺพปณฺณิทีเปปิ อปารคงฺคาย ภิกฺขู โลหปาสาเท สนฺนิปตึสุ, ปารคงฺคาย ภิกฺขู ติสฺสมหาวิหาเรฯ เตสุ อปารคงฺคาย ภิกฺขู สงฺการฉฑฺฑกสมฺมชฺชนิโย คเหตฺวา อาคนฺตฺวา มหาวิหาเร สนฺนิปติตฺวา เจติเย สุธากมฺมํ กตฺวา – ‘‘วุฏฺฐวสฺสา อาคนฺตฺวา โลหปาสาเท สนฺนิปตถา’’ติ วตฺตํ กตฺวา ผาสุกฏฺฐาเนสุ วสิตฺวา วุฏฺฐวสฺสา อาคนฺตฺวา โลหปาสาเท ปญฺจนิกายมณฺฑเล, เยสํ ปาฬิ ปคุณา, เต ปาฬึ สชฺฌายนฺติฯ เยสํ อฏฺฐกถา ปคุณา, เต อฏฺฐกถํ สชฺฌายนฺติฯ โย ปาฬึ วา อฏฺฐกถํ วา วิราเธติ , ตํ – ‘‘กสฺส สนฺติเก ตยา คหิต’’นฺติ วิจาเรตฺวา อุชุํ กตฺวา คาหาเปนฺติฯ ปารคงฺคาวาสิโนปิ ติสฺสมหาวิหาเร เอวเมว กโรนฺติฯ เอวํ ทฺวีสุ กาเลสุ สนฺนิปติเตสุ ภิกฺขูสุ เย ปุเร วสฺสูปนายิกาย กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา คตา วิเสสาโรจนตฺถํ อาคจฺฉนฺติ, เอวรูเป สนฺธาย ‘‘ปุเพฺพ ภเนฺต วสฺสํวุฏฺฐา’’ติอาทิมาหฯ

**มโนภาวนีเย**ติ มนสา ภาวิเต สมฺภาวิเตฯ เย วา มโน มนํ ภาเวนฺติ วเฑฺฒนฺติ ราครชาทีนิ ปวาเหนฺติ, เอวรูเปติ อโตฺถฯ เถโร กิร วตฺตสมฺปโนฺน มหลฺลกํ ภิกฺขุํ ทิสฺวา ถโทฺธ หุตฺวา น นิสีทติ, ปจฺจุคฺคมนํ กตฺวา หตฺถโต ฉตฺตญฺจ ปตฺตจีวรญฺจ คเหตฺวา ปีฐํ ปโปฺผเฏตฺวา เทติ, ตตฺถ นิสินฺนสฺส วตฺตํ กตฺวา เสนาสนํ ปฏิชคฺคิตฺวา เทติฯ นวกํ ภิกฺขุํ ทิสฺวา ตุณฺหีภูโต น นิสีทติ, สมีเป ฐตฺวา วตฺตํ กโรติฯ โส ตาย วตฺตปฏิปตฺติยา อปริหานึ ปตฺถยมาโน เอวมาหฯ

อถ ภควา – ‘‘อานโนฺท มโนภาวนียานํ ทสฺสนํ น ลภิสฺสามี’’ติ จิเนฺตติ, หนฺทสฺส, มโนภาวนียานํ ทสฺสนฏฺฐานํ อาจิกฺขิสฺสามิ, ยตฺถ วสโนฺต อิโต จิโต จ อนาหิณฺฑิตฺวาว ลจฺฉติ มโนภาวนีเย ภิกฺขู ทสฺสนายาติ จิเนฺตตฺวา **จตฺตาริมานี**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **สทฺธสฺสา**ติ พุทฺธาทีสุ ปสนฺนจิตฺตสฺส วตฺตสมฺปนฺนสฺส, ยสฺส ปาโต ปฏฺฐาย เจติยงฺคณวตฺตาทีนิ สพฺพวตฺตานิ กตาเนว ปญฺญายนฺติฯ **ทสฺสนียานี**ติ ทสฺสนารหานิ ทสฺสนตฺถาย คนฺตพฺพานิฯ **สํเวชนียานี**ติ สํเวคชนกานิฯ **ฐานานี**ติ การณานิ, ปเทสฐานาเนว วาฯ

**เย หิ เกจี**ติ อิทํ เจติยจาริกาย สตฺถกภาวทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เจติยจาริกํ อาหิณฺฑนฺตา**ติ เย จ ตาว ตตฺถ ตตฺถ เจติยงฺคณํ สมฺมชฺชนฺตา, อาสนานิ โธวนฺตา โพธิมฺหิ อุทกํ สิญฺจนฺตา อาหิณฺฑนฺติ, เตสุ วตฺตพฺพเมว นตฺถิ อสุกวิหาเร ‘‘เจติยํ วนฺทิสฺสามา’’ติ นิกฺ

ขมิตฺวา ปสนฺนจิตฺตา อนุตรา กาลงฺกโรนฺตาปิ อนนฺตราเยน สเคฺค ปติฏฺฐหิสฺสนฺติ เยวาติ ทเสฺสติฯ

## อานนฺทปุจฺฉากถาวณฺณนา

**๒๐๓**. **อทสฺสนํ** , **อานนฺทา**ติ ยเทตํ มาตุคามสฺส อทสฺสนํ, อยเมตฺถ อุตฺตมา ปฏิปตฺตีติ ทเสฺสติฯ ทฺวารํ ปิทหิตฺวา เสนาสเน นิสิโนฺน หิ ภิกฺขุ อาคนฺตฺวา ทฺวาเร ฐิตมฺปิ มาตุคามํ ยาว น ปสฺสติ, ตาวสฺส เอกํเสเนว น โลโภ อุปฺปชฺชติ, น จิตฺตํ จลติฯ ทสฺสเน ปน สติเยว ตทุภยมฺปิ อสฺสฯ เตนาห – ‘‘อทสฺสนํ อานนฺทา’’ติฯ **ทสฺสเน ภควา สติ กถ**นฺติ ภิกฺขํ คเหตฺวา อุปคตฏฺฐานาทีสุ ทสฺสเน สติ กถํ ปฏิปชฺชิตพฺพนฺติ ปุจฺฉติฯ อถ ภควา ยสฺมา ขคฺคํ คเหตฺวา – ‘‘สเจ มยา สทฺธิํ อาลปสิ, เอเตฺถว เต สีสํ ปาเตสฺสามี’’ติ ฐิตปุริเสน วา, ‘‘สเจ มยา สทฺธิํ อาลปสิ, เอเตฺถว เต มํสํ มุรุมุราเปตฺวา ขาทิสฺสามี’’ติ ฐิตยกฺขินิยา วา อาลปิตุํ วรํฯ เอกเสฺสว หิ อตฺตภาวสฺส ตปฺปจฺจยา วินาโส โหติ, น อปาเยสุ อปริจฺฉินฺนทุกฺขานุภวนํฯ มาตุคาเมน ปน อาลาปสลฺลาเป สติ วิสฺสาโส โหติ, วิสฺสาเส สติ โอตาโร โหติ, โอติณฺณจิโตฺต สีลพฺยสนํ ปตฺวา อปายปูรโก โหติ; ตสฺมา **อนาลาโป**ติ อาหฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘สลฺลเป อสิหเตฺถน, ปิสาเจนาปิ สลฺลเป;
> อาสีวิสมฺปิ อาสีเท, เยน ทโฏฺฐ น ชีวติ;
> น เตฺวว เอโก เอกาย, มาตุคาเมน สลฺลเป’’ติฯ (อ. นิ. ๕.๕๕);

**อาลปเนฺตน ปนา**ติ สเจ มาตุคาโม ทิวสํ วา ปุจฺฉติ, สีลํ วา ยาจติ, ธมฺมํ วา โสตุกาโม โหติ, ปญฺหํ วา ปุจฺฉติ, ตถารูปํ วา ปนสฺส ปพฺพชิเตหิ กตฺตพฺพกมฺมํ โหติ, เอวรูเป กาเล อนาลปนฺตํ ‘‘มูโค อยํ, พธิโร อยํ, ภุตฺวาว พทฺธมุโข นิสีทตี’’ติ วทติ, ตสฺมา อวสฺสํ อาลปิตพฺพํ โหติฯ เอวํ อาลปเนฺตน ปน กถํ ปฏิปชฺชิตพฺพนฺติ ปุจฺฉติฯ อถ ภควา – ‘‘เอถ ตุเมฺห, ภิกฺขเว, มาตุมตฺตีสุ มาตุจิตฺตํ อุปฏฺฐเปถ, ภคินิมตฺตีสุ ภคินิจิตฺตํ อุปฏฺฐเปถ, ธีตุมตฺตีสุ ธีตุจิตฺตํ อุปฏฺฐเปถา’’ติ (สํ. นิ. ๔.๑๒๗) อิมํ โอวาทํ สนฺธาย **สติ, อานนฺท, อุปฏฺฐเปตพฺพา**ติ อาหฯ

**๒๐๔**. **อพฺยาวฏา**ติ อตนฺติพทฺธา นิรุสฺสุกฺกา โหถฯ **สารเตฺถ ฆฏถา**ติ อุตฺตมเตฺถ อรหเตฺต ฆเฏถฯ **อนุยุญฺชถา**ติ ตทธิคมาย อนุโยคํ กโรถฯ **อปฺปมตฺตา**ติ ตตฺถ อวิปฺปมุฏฺฐสตีฯ วีริยาตาปโยเคน **อาตาปิโนฯ** กาเย จ ชีวิเต จ นิรเปกฺขตาย **ปหิตตฺตา** เปสิตจิตฺตา วิหรถฯ

**๒๐๕**. **กถํ ปน, ภเนฺต**ติ เตหิ ขตฺติยปณฺฑิตาทีหิ กถํ ปฏิปชฺชิตพฺพํฯ อทฺธา มํ เต ปฏิปุจฺฉิสฺสนฺติ – ‘‘กถํ, ภเนฺต, อานนฺท ตถาคตสฺส สรีเร ปฏิปชฺชิตพฺพ’’นฺติ; ‘‘เตสาหํ กถํ ปฏิวจนํ เทมี’’ติ ปุจฺฉติฯ **อหเตน วเตฺถนา**ติ นเวน กาสิกวเตฺถนฯ **วิหเตน กปฺปาเสนา**ติ สุโปถิเตน กปฺปาเสนฯ กาสิกวตฺถญฺหิ สุขุมตฺตา เตลํ น คณฺหาติ, กปฺปาโส ปน คณฺหาติฯ ตสฺมา ‘‘วิหเตน กปฺปาเสนา’’ติ อาหฯ **อายสายา**ติ โสวณฺณายฯ โสวณฺณญฺหิ อิธ ‘‘อยส’’นฺติ อธิเปฺปตํฯ

## ถูปารหปุคฺคลวณฺณนา

**๒๐๖**. **ราชา จกฺกวตฺตี**ติ เอตฺถ กสฺมา ภควา อคารมเชฺฌ วสิตฺวา กาลงฺกตสฺส รโญฺญ ถูปารหตํ อนุชานาติ, น สีลวโต ปุถุชฺชนสฺส ภิกฺขุสฺสาติ? อนจฺฉริยตฺตาฯ ปุถุชฺชนภิกฺขูนญฺหิ ถูเป อนุญฺญายมาเน ตมฺพปณฺณิทีเป ตาว ถูปานํ โอกาโส น ภเวยฺย, ตถา อเญฺญสุ ฐาเนสุฯ

ตสฺมา ‘‘อนจฺฉริยา เต ภวิสฺสนฺตี’’ติ นานุชานาติฯ ราชา จกฺกวตฺตี เอโกว นิพฺพตฺตติ, เตนสฺส ถูโป อจฺฉริโย โหติฯ ปุถุชฺชนสีลวโต ปน ปรินิพฺพุตภิกฺขุโน วิย มหนฺตมฺปิ สกฺการํ กาตุํ วฏฺฏติเยวฯ

### อานนฺทอจฺฉริยธมฺมวณฺณนา

**๒๐๗**. **วิหาร**นฺติ อิธ มณฺฑลมาโล วิหาโรติ อธิปฺเปโต, ตํ ปวิสิตฺวาฯ **กปิสีส**นฺติ ทฺวารพาหโกฏิยํ ฐิตํ อคฺคฬรุกฺขํฯ **โรทมาโน อฏฺฐาสี**ติ โส กิรายสฺมา จินฺเตสิ – ‘‘สตฺถารา มม สํเวคชนกํ วสนฏฺฐานํ กถิตํ, เจติยจาริกาย สาตฺถกภาโว กถิโต, มาตุคาเม ปฏิปชฺชิตพฺพปโฏฺห วิสฺสชฺชิโต, อตฺตโน สรีเร ปฏิปตฺติ อกฺขาตา, จตฺตาโร ถูปารหา กถิตา, ธุวํ อชฺช ภควา ปรินิพฺพายิสฺสตี’’ติ, ตเสฺสวํ จินฺตยโต พลวโทมนสฺสํ อุปฺปชฺชิฯ อถสฺส เอตทโหสิ – ‘‘ภควโต สนฺติเก โรทนํ นาม อผาสุกํ, เอกมนฺตํ คนฺตฺวา โสกํ ตนุกํ กริสฺสามี’’ติ, โส ตถา อกาสิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘โรทมาโน อฏฺฐาสี’’ติฯ

**อหญฺจ วตมฺหี**ติ อหญฺจ วต อมฺหิ, อหํ วตมฺหีติปิ ปาโฐฯ **โย มม อนุกมฺปโก**ติ โย มํ อนุกมฺปติ อนุสาสติ, เสฺว ทานิ ปฏฺฐาย กสฺส มุขโธวนํ ทสฺสามิ, กสฺส ปาเท โธวิสฺสามิ, กสฺส เสนาสนํ ปฏิชคฺคิสฺสามิ, กสฺส ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา วิจริสฺสามีติ พหุํ วิลปิฯ **อามเนฺตสี**ติ ภิกฺขุสงฺฆสฺส อนฺตเร เถรํ อทิสฺวา อามเนฺตสิฯ

**เมเตฺตน กายกเมฺมนา**ติ เมตฺตจิตฺตวเสน ปวตฺติเตน มุขโธวนทานาทิกายกเมฺมนฯ **หิเตนา**ติ หิตวุทฺธิยา กเตนฯ **สุเขนา**ติ สุขโสมนเสฺสเนว กเตน, น ทุกฺขินา ทุมฺมเนน หุตฺวาติ อโตฺถฯ **อทฺวเยนา**ติ เทฺว โกฏฺฐาเส กตฺวา อกเตนฯ ยถา หิ เอโก สมฺมุขาว กโรติ น ปรมฺมุขา, เอโก ปรมฺมุขาว กโรติ น สมฺมุขา เอวํ วิภาคํ อกตฺวา กเตนาติ วุตฺตํ โหติฯ **อปฺปมาเณนา**ติ ปมาณวิรหิเตนฯ จกฺกวาฬมฺปิ หิ อติสมฺพาธํ, ภวคฺคมฺปิ อตินีจํ, ตยา กตํ กายกมฺมเมว พหุนฺติ ทเสฺสติฯ

**เมเตฺตน วจีกเมฺมนา**ติ เมตฺตจิตฺตวเสน ปวตฺติเตน มุขโธวนกาลาโรจนาทินา วจีกเมฺมนฯ อปิ จ โอวาทํ สุตฺวา – ‘‘สาธุ, ภเนฺต’’ติ วจนมฺปิ เมตฺตํ วจีกมฺมเมวฯ **เมเตฺตน มโนกเมฺมนา**ติ กาลเสฺสว สรีรปฏิชคฺคนํ กตฺวา วิวิตฺตาสเน นิสีทิตฺวา – ‘‘สตฺถา อโรโค โหตุ, อพฺยาปโชฺช สุขี’’ติ เอวํ ปวตฺติเตน มโนกเมฺมนฯ **กตปุโญฺญสี**ติ กปฺปสตสหสฺสํ อภินีหารสมฺปโนฺนสีติ ทเสฺสติฯ กตปุโญฺญสีติ จ เอตฺตาวตา วิสฺสโตฺถ มา ปมาทมาปชฺชิ, อถ โข ปธานมนุยุญฺชฯ เอวญฺหิ อนุยุโตฺต ขิปฺปํ โหหิสิ อนาสโว, ธมฺมสงฺคีติกาเล อรหตฺตํ ปาปุณิสฺสสิฯ น หิ มาทิสสฺส กตปาริจริยา นิปฺผลา นาม โหตีติ ทเสฺสติฯ

**๒๐๘**. เอวญฺจ ปน วตฺวา มหาปถวึ ปตฺถรโนฺต วิย อากาสํ วิตฺถาเรโนฺต วิย จกฺกวาฬคิรึ โอสาเรโนฺต วิย สิเนรุํ อุกฺขิเปโนฺต วิย มหาชมฺพุํ ขเนฺธ คเหตฺวา จาเลโนฺต วิย อายสฺมโต อานนฺทสฺส คุณกถํ อารภโนฺต อถ โข ภควา ภิกฺขู อามเนฺตสิฯ ตตฺถ ‘‘เยปิ เต, ภิกฺขเว, เอตรหี’’ติ กสฺมา น วุตฺตํ? อญฺญสฺส พุทฺธสฺส นตฺถิตายฯ เอเตเนว เจตํ เวทิตพฺพํ – ‘‘ยถา จกฺกวาฬนฺตเรปิ อโญฺญ พุโทฺธ นตฺถี’’ติฯ **ปณฺฑิโต**ติ พฺยโตฺตฯ **เมธาวี**ติ ขนฺธธาตุอายตนาทีสุ กุสโลฯ

**๒๐๙**. **ภิกฺขุปริสา อานนฺทํ ทสฺสนายา**ติ เย ภควนฺตํ ปสฺสิตุกามา เถรํ อุปสงฺกมนฺติ, เย จ ‘‘อายสฺมา กิรานโนฺท สมนฺตปาสาทิโก อภิรูโป ทสฺสนีโย พหุสฺสุโต สงฺฆโสภโน’’ติ

เถรสฺส คุเณ สุตฺวา อาคจฺฉนฺติ, เต สนฺธาย ‘‘ภิกฺขุปริสา อานนฺทํ ทสฺสนาย อุปสงฺกมนฺตี’’ติ วุตฺตํฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ **อตฺตมนา**ติ สวเนน โน ทสฺสนํ สเมตีติ สกมนา ตุฏฺฐจิตฺตาฯ **ธมฺมํ**นฺติ ‘‘กจฺจิ, อาวุโส, ขมนียํ, กจฺจิ ยาปนียํ, กจฺจิ โยนิโส มนสิกาเรน กมฺมํ กโรถ, อาจริยุปชฺฌาเย วตฺตํ ปูเรถา’’ติ เอวรูปํ ปฏิสนฺถารธมฺมํฯ ตตฺถ ภิกฺขุนีสุ – ‘‘กจฺจิ, ภคินิโย, อฏฺฐ ครุธมฺเม สมาทาย วตฺตถา’’ติ อิทมฺปิ นานากรณํ โหติฯ อุปาสเกสุ อาคเตสุ ‘‘อุปาสก, น เต กจฺจิ สีสํ วา องฺคํ วา รุชฺชติ, อโรคา เต ปุตฺตภาตโร’’ติ น เอวํ ปฏิสนฺถารํ กโรติฯ เอวํ ปน กโรติ – ‘‘กถํ อุปาสกา ตีณิ สรณานิ ปญฺจ สีลานิ รกฺขถ, มาสสฺส อฏฺฐ อุโปสเถ กโรถ, มาตาปิตูนํ อุปฏฺฐานวตฺตํ ปูเรถ, ธมฺมิกสมณพฺราหฺมเณ ปฏิชคฺคถา’’ติฯ อุปาสิกาสุปิ เอเสว นโยฯ

อิทานิ อานนฺทเตฺถรสฺส จกฺกวตฺตินา สทฺธิํ อุปมํ กโรนฺโต **จตฺตาโรเม ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ขตฺติยา**ติ อภิสิตฺตา จ อนภิสิตฺตา จ ขตฺติยชาติกาฯ เต กิร – ‘‘ราชา จกฺกวตฺตี นาม อภิรูโป ทสฺสนีโย ปาสาทิโก อากาเสน วิจรนฺโต รชฺชํ อนุสาสติ ธมฺมิโก ธมฺมราชา’’ติ ตสฺส คุณกถํ สุตฺวา ‘‘สวเนน ทสฺสนมฺปิ สม’’นฺติ อตฺตมนา โหนฺติฯ **ภาสตี**ติ กเถนฺโต – ‘‘กถํ, ตาตา, ราชธมฺมํ ปูเรถ, ปเวณิํ รกฺขถา’’ติ ปฏิสนฺถารํ กโรติฯ พฺราหฺมเณสุ ปน – ‘‘กถํ อาจริยา มเนฺต วาเจถ, กถํ อเนฺตวาสิกา มเนฺต คณฺหนฺติ, ทกฺขิณํ วา วตฺถานิ วา กปิลํ วา อลตฺถา’’ติ ปฏิสนฺถารํ กโรติฯ คหปตีสุ – ‘‘กถํ ตาตา, น โว ราชกุลโต ทเณฺฑน วา พลินา วา ปีฬา อตฺถิ, สมฺมา เทโว ธารํ อนุปฺปเวจฺฉติ, สสฺสานิ สมฺปชฺชนฺตี’’ติ เอวํ ปฏิสนฺถารํ กโรติฯ สมเณสุ – ‘‘กถํ, ภเนฺต, ปพฺพชิตปริกฺขารา สุลภา, สมณธเมฺม น ปมชฺชถา’’ติ เอวํ ปฏิสนฺถารํ กโรติฯ

## มหาสุทสฺสนสุตฺตเทสนาวณฺณนา

**๒๑๐**. **ขุทฺทกนครเก**ติ นครปติรูปเก สมฺพาเธ ขุทฺทกนครเกฯ **อุชฺชงฺคลนครเก**ติ วิสมนครเกฯ **สาขานครเก**ติ ยถา รุกฺขานํ สาขา นาม ขุทฺทกา โหนฺติ, เอวเมว อเญฺญสํ มหานครานํ สาขาสทิเส ขุทฺทกนครเกฯ **ขตฺติยมหาสาลา**ติ ขตฺติยมหาสารปฺปตฺตา มหาขตฺติยาฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ

เตสุ **ขตฺติยมหาสาลา** นาม เยสํ โกฏิสตมฺปิ โกฏิสหสฺสมฺปิ ธนํ นิขณิตฺวา ฐปิตํ, ทิวสปริพฺพโย เอกํ กหาปณสกฏํ นิคฺจฉติ, สายํ เทฺว ปวิสนฺติฯ **พฺราหฺมณมหาสาลา** นาม เยสํ อสีติโกฏิธนํ นิหิตํ โหติ, ทิวสปริพฺพโย เอโก กหาปณกุมฺโภ นิคฺจฉติ, สายํ เอกสกฏํ ปวิสติฯ **คหปติมหาสาลา** นาม เยสํ จตฺตาลีสโกฏิธนํ นิหิตํ โหติ, ทิวสปริพฺพโย ปญฺจ กหาปณมฺพณานิ นิคฺจฉนฺติ, สายํ กุมฺโภ ปวิสติฯ

**มา เหวํ, อานนฺท, อวจา**ติ อานนฺท, มา เอวํ อวจ, น อิมํ ‘‘ขุทฺทกนคร’’นฺติ วตฺตพฺพํฯ อหญฺหิ อิมเสฺสว นครสฺส สมฺปตฺติํ กเถตุํ – ‘‘อเนกวารํ ติฏฺฐํ นิสีทํ มหเนฺตน อุสฺสาเหน, มหเนฺตน ปรกฺกเมน อิธาคโต’’ติ วตฺวา **ภูตปุพฺพ**นฺติอาทิมาหฯ **สุภิกฺขา**ติ ขชฺชโภชฺชสมฺปนฺนาฯ **หตฺถิสทฺเทนา**ติ เอกสฺมิํ หตฺถิมฺหิ สทฺทํ กโรเนฺต จตุราสีติหตฺถิสหสฺสานิ สทฺทํ กโรนฺติ, อิติ หตฺถิสเทฺทน อวิวิตฺตา, โหติ, ตถา อสฺสสเทฺทนฯ ปุญฺญวเนฺต ปเนตฺถ สตฺตา จตุสินฺธวยุเตฺตหิ รเถหิ อญฺญมญฺญํ อนุพนฺธมานา อนฺตรวีถีสุ วิจรนฺติ, อิติ รถสเทฺทน อวิวิตฺตา โหติฯ นิจฺจํ ปโยชิตาเนว ปเนตฺถ เภริอาทีนิ ตูริยานิ, อิติ เภริสทฺทาทีหิปิ อวิวิตฺตา โหติฯ ตตฺถ **สมฺมสโทฺท**ติ กํสตาฬสโทฺทฯ **ปาณิตาฬสโทฺท**ติ ปาณินา จตุรสฺสอมฺพณตาฬสโทฺทฯ กุฏเภริสโทฺทติปิ วทนฺติฯ

**อสฺนาถ ปิวถ ขาทถา**ติ อสฺนาถ ปิวถ ขาทถฯ อยํ ปเนตฺถ สเงฺขโป, ภุญฺชถ โภติ อิมินา ทสเมน สเทฺทน อวิวิตฺตา โหติ อนุปจฺฉินฺนสทฺทาฯ ยถา ปน อเญฺญสุ นคเรสุ ''กจวรํ ฉเฑฺฑถ, กุทาลํ คณฺหถ, ปจฺฉึ คณฺหถ, ปวาสํ คมิสฺสาม, ตณฺฑุลปุฏํ คณฺหถ, ภตฺตปุฏํ คณฺหถ, ผลกาวุธาทีนิ สชฺชานิ กโรถา''ติ เอวรูปา สทฺทา โหนฺติ, น ยิธ เอวํ อโหสีติ ทเสฺสติฯ

''ทสเมน สเทฺทนา''ติ จ วตฺวา ''กุสาวตี, อานนฺท, ราชธานี สตฺตหิ ปาการเหิ ปริกฺขิตฺตา อโหสี''ติ สพฺพํ **มหาสุทสฺสนสุตฺตํ** นิฎฺฐาเปตฺวา **คจฺฉ ตฺวํ อานนฺทา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อภิกฺกมถา**ติ อภิมุขา กมถ, อาคจฺฉถาติ อโตฺถฯ กึ ปน เต ภควโต อาคตภาวํ น ชานนฺตีติ? ชานนฺติฯ พุทฺธานํ คตคตฎฺฐานํ นาม มหนฺตํ โกลาหลํ โหติ, เกนจิเทว กรณีเยน นิสินฺนตฺตา น อาคตาฯ ''เต อาคนฺตฺวา ภิกฺขุสงฺฆสฺส ฐานนิสโชฺชกาสํ สํวิทหิตฺวา ทสฺสนฺตี''ติ เตสํ สนฺติเก อเวลายมฺปิ ภควา เปเสสิฯ

### มลฺลานํ วนฺทนาวณฺณนา

**๒๑๑**. **อมฺหากญฺจ โน**ติ เอตฺถ **โน** กาโร นิปาตมตฺตํฯ **อฆาวิโน**ติ อุปฺปนฺนทุกฺขาฯ **ทุมฺมนา**ติ อนตฺตมนาฯ **เจโตทุกฺขสมปฺปิตา**ติ โทมนสฺสสมปฺปิตาฯ **กุลปริวตฺตโส กุลปริวตฺตโส ฐเปตฺวา**ติ เอเกกํ กุลปริวตฺตํ กุลสเงฺขปํ วีถิสภาเคน เจว รจฺฉาสภาเคน จ วิสุํ วิสุํ ฐเปตฺวาฯ

### สุภทฺทปริพฺพาชกวตฺถุวณฺณนา

**๒๑๒**. **สุภโทฺท นาม ปริพฺพาชโก**ติ อุทิจฺจพฺราหฺมณมหาสาลกุลา ปพฺพชิโต ฉนฺนปริพฺพาชโกฯ **กงฺขาธโมฺม**ติ วิมติธโมฺมฯ กสฺมา ปนสฺส อชฺช เอวํ อโหสีติ? ตถาวิธอุปนิสฺสยตฺตาฯ ปุเพฺพ กิร ปุญฺญกรณกาเล เทฺว ภาตโร อเหสุํฯ เต เอกโตว สสฺสํ อกํสุฯ ตตฺถ เชฎฺฐกสฺส – ''เอกสฺมึ สเสฺส นววาเร อคฺคสสฺสทานํ มยา ทาตพฺพ''นฺติ อโหสิฯ โส วปฺปกาเล พีชคฺคํ นาม ทตฺวา คพฺภกาเล กนิเฎฺฐน สทฺธึ มเนฺตสิ – ''คพฺภกาเล คพฺภํ ผาเลตฺวา ทสฺสามา''ติ กนิโฎฺฐ – ''ตรุณสสฺสํ นาเสตุกาโมสี''ติ อาหฯ เชโฎฺฐ กนิฎฺฐสฺส อนนุวตฺตนภาวํ ญตฺวา เขตฺตํ วิภชิตฺวา อตฺตโน โกฎฺฐาสโต คพฺภํ ผาเลตฺวา ขีรํ นีหริตฺวา สปฺปินวนีเตน สํโยเชตฺวา อทาสิ, ปุถุกกาเล ปุถุกํ กาเรตฺวา อทาสิ, ลายนกาเล ลายนคฺคํ, เวณิกรเณ เวณคฺคํ, กลาปาทีสุ กลาปคฺคํ, ขลคฺคํ, ขลภณฺฑคฺคํ, โกฎฺฐคฺคนฺติ เอวํ เอกสเสฺส นววาเร อคฺคทานํ อทาสิฯ กนิโฎฺฐ ปน อุทฺธริตฺวา อทาสิฯ

เตสุ เชฎฺฐโก **อญฺญาสิโกณฺฑญฺญเตฺถโร** ชาโตฯ ภควา – ''กสฺส นุ โข อหํ ปฐมํ ธมฺมํ เทเสยฺย''นฺติ โอโลเกโนฺต ''อญฺญาสิโกณฺฑโญฺญ เอกสฺมึ สเสฺส นว อคฺคทานานิ อทาสิ, อิมํ อคฺคธมฺมํ ตสฺส เทเสสฺสามี''ติ สพฺพปฐมํ ธมฺมํ เทเสสิฯ โส อฎฺฐารสหิ พฺรหฺมโกฎีหิ สทฺธึ โสตาปตฺติผเล ปติฎฺฐาสิฯ กนิโฎฺฐ ปน โอหียิตฺวา ปจฺฉา ทานสฺส ทินฺนตฺตา สตฺถุ ปรินิพฺพานกาเล เอวํ จิเนฺตตฺวา สตฺถารํ ทฎฺฐุกาโม อโหสิฯ

**มา ตถาคตํ วิเหเฐสี**ติ เถโร กิร – ''เอเต อญฺญติตฺถิยา นาม อตฺตโน คหณเมว คณฺหนฺติ, ตสฺส วิสฺสชฺชาปนตฺถาย ภควโต พหุํ ภาสมานสฺส กายวาจาวิเหสา ภวิสฺสติ, ปกติยาปิ จ กิลโนฺตเยว ภควา''ติ มญฺญมาโน เอวมาหฯ ปริพฺพาชโก – ''น เม อยํ ภิกฺขุ โอกาสํ กโรติ, อตฺถิเกน ปน อนุวตฺติตฺวา กาเรตโพฺพ''ติ เถรํ อนุวตฺตโนฺต ทุติยมฺปิ ตติยมฺปิ อาหฯ

**๒๑๓**. **อโสฺสสิ โข**ติ สาณิทฺวาเร ฐิตสฺส ภาสโต ปกติโสเตเนว อโสฺสสิ, สุตฺวา จ ปน สุภทฺทเสฺสว อตฺถาย มหตา อุสฺสาเหน อาคตตฺตา **อลํ อานนฺทา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อล**นฺติ ปฏิเกฺขปเตฺถ นิปาโตฯ **อญฺญาเปโกฺขวา**ติ อญฺญาตุกาโมว หุตฺวาฯ **อพฺภญฺญิํสู**ติ ยถา เตสํ ปฏิญฺญา, ตเถว ชานิํสุฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – สเจ เนสํ สา ปฏิญฺญา นิยฺยานิกา, สเพฺพ อพฺภญฺญิํสุ, โน เจ, น อพฺภญฺญิํสุฯ ตสฺมา กิํ เตสํ ปฏิญฺญา นิยฺยานิกา, อนิยฺยานิกาติ อยเมว ตสฺส ปญฺหสฺส อโตฺถฯ อถ ภควา เตสํ อนิยฺยานิกภาวกถเนน อตฺถาภาวโต เจว โอกาสาภาวโต จ ‘‘อล’’นฺติ ปฏิกฺขิปิตฺวา ธมฺมเมว เทเสสิฯ ปฐมยามสฺมิญฺหิ มลฺลานํ ธมฺมํ เทเสตฺวา มชฺฌิมยาเม สุภทฺทสฺส, ปจฺฉิมยาเม ภิกฺขุสงฺฆํ โอวทิตฺวา พลวปจฺจูสสมเย ปรินิพฺพายิสฺสามิเจฺจว ภควา อาคโตฯ

**๒๑๔**. **สมโณปิ ตตฺถ น อุปลพฺภตี**ติ ปฐโม โสตาปนฺนสมโณปิ ตตฺถ นตฺถิ, ทุติโย สกทาคามิสมโณปิ, ตติโย อนาคามิสมโณปิ, จตุโตฺถ อรหตฺตสมโณปิ ตตฺถ นตฺถีติ อโตฺถฯ ‘‘อิมสฺมิํ โข’’ติ ปุริมเทสนาย อนิยมโต วตฺวา อิทานิ อตฺตโน สาสนํ นิยเมโนฺต อาหฯ **สุญฺญา ปรปฺปวาทา สมเณภี**ติ จตุนฺนํ มคฺคานํ อตฺถาย อารทฺธวิปสฺสเกหิ จตูหิ, มคฺคเฏฺฐหิ จตูหิ, ผลเฏฺฐหิ จตูหีติ ทฺวาทสหิ สมเณหิ สุญฺญา ปรปฺปวาทา ตุจฺฉา ริตฺตกาฯ **อิเม จ สุภทฺทา**ติ อิเม ทฺวาทส ภิกฺขูฯ **สมฺมา วิหเรยฺยุ**นฺติ เอตฺถ โสตาปโนฺน อตฺตโน อธิคตฏฺฐานํ อญฺญสฺส กเถตฺวา ตํ โสตาปนฺนํ กโรโนฺต สมฺมา วิหรติ นามฯ เอส นโย สกทาคามิอาทีสุฯ โสตาปตฺติมคฺคโฏฺฐ อญฺญมฺปิ โสตาปตฺติมคฺคฏฺฐํ กโรโนฺต สมฺมา วิหรติ นามฯ เอส นโย เสสมคฺคเฏฺฐสุฯ โสตาปตฺติมคฺคตฺถาย อารทฺธวิปสฺสโก อตฺตโน ปคุณํ กมฺมฏฺฐานํ กเถตฺวา อญฺญมฺปิ โสตาปตฺติมคฺคตฺถาย อารทฺธวิปสฺสกํ กโรโนฺต สมฺมา วิหรติ นามฯ เอส นโย เสสมคฺคตฺถาย อารทฺธวิปสฺสเกสุฯ อิทํ สนฺธายาห – ‘‘สมฺมา วิหเรยฺยุ’’นฺติฯ **อสุโญฺญ โลโก อรหเนฺตหิ อสฺสา**ติ นฬวนํ สรวนํ วิย นิรนฺตโร อสฺสฯ

**เอกูนติํโส วยสา**ติ วเยน เอกูนติํสวโสฺส หุตฺวาฯ **ยํ ปพฺพชิ**นฺติ เอตฺถ **ย**นฺติ นิปาตมตฺตํฯ **กิํ กุสลานุเอสี**ติ ‘‘กิํ กุสล’’นฺติ อนุเอสโนฺต ปริเยสโนฺตฯ ตตฺถ – ‘‘กิํ กุสล’’นฺติ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ อธิเปฺปตํ, ตํ คเวสโนฺตติ อโตฺถฯ **ยโต อห**นฺติ ยโต ปฏฺฐาย อหํ ปพฺพชิโต, เอตฺถนฺตเร สมธิกานิ ปญฺญาส วสฺสานิ โหนฺตีติ ทเสฺสติฯ **ญายสฺส ธมฺมสฺสา**ติ อริยมคฺคธมฺมสฺสฯ **ปเทสวตฺตี**ติ ปเทเส วิปสฺสนามเคฺค ปวตฺตโนฺตฯ **อิโต พหิทฺธา**ติ มม สาสนโต พหิทฺธาฯ **สมโณปิ นตฺถี**ติ ปเทสวตฺติวิปสฺสโกปิ นตฺถิ, ปฐมสมโณ โสตาปโนฺนปิ นตฺถีติ วุตฺตํ โหติฯ

**เย เอตฺถา**ติ เย ตุเมฺห เอตฺถ สาสเน สตฺถารา สมฺมุขา อเนฺตวาสิกาภิเสเกน อภิสิตฺตา, เตสํ โว ลาภา เตสํ โว สุลทฺธนฺติฯ พาหิรสมเย กิร ยํ อเนฺตวาสิกํ อาจริโย – ‘‘อิมํ ปพฺพาเชหิ , อิมํ โอวท, อิมํ อนุสาสา’’ติ วทติ, โส เตน อตฺตโน ฐาเน ฐปิโต โหติ, ตสฺมา ตสฺส – ‘‘อิมํ ปพฺพเชหิ, อิมํ โอวท, อิมํ อนุสาสา’’ติ อิเม ลาภา โหนฺติฯ เถรมฺปิ สุภโทฺท ตเมว พาหิรสมยํ คเหตฺวา เอวมาหฯ

**อลตฺถ โข**ติ กถํ อลตฺถ? เถโร กิร นํ เอกมนฺตํ เนตฺวา อุทกตุมฺพโต ปานีเยน สีสํ เตเมตฺวา ตจปญฺจกกมฺมฏฺฐานํ กเถตฺวา เกสมสฺสุํ โอหาเรตฺวา กาสายานิ วตฺถานิ อจฺฉาทาเปตฺวา สรณานิ ทตฺวา ภควโต สนฺติกํ อาเนสิฯ ภควา อุปสมฺปาเทตฺวา กมฺมฏฺฐานํ อาจิกฺขิฯ โส ตํ คเหตฺวา อุยฺยานสฺส เอกมเนฺต จงฺกมํ อธิฏฺฐาย ฆเฏโนฺต วายมโนฺต วิปสฺสนํ วฑฺฒโนฺต สห

ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปตฺวา อาคมฺม ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา นิสีทิฯ ตํ สนฺธาย – ‘‘อจิรูปสมฺปโนฺน โข ปนา’’ติอาทิ วุตฺตํฯ

**โส จ ภควโต ปจฺฉิโม สกฺขิสาวโก อโหสี**ติ สงฺคีติการกานํ วจนํฯ ตตฺถ โย ภควติ ธรมาเน ปพฺพชิตฺวา อปรภาเค อุปสมฺปทํ ลภิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติ, อุปสมฺปทมฺปิ วา ธรมาเนเยว ลภิตฺวา อปรภาเค กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติ, กมฺมฏฺฐานมฺปิ วา ธรมาเนเยว คเหตฺวา อปรภาเค อรหตฺตเมว ปาปุณาติ, สโพฺพปิ โส ปจฺฉิโม สกฺขิสาวโกฯ อยํ ปน ธรมาเนเยว ภควติ ปพฺพชิโต จ อุปสมฺปโนฺน จ กมฺมฏฺฐานญฺจ คเหตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺตติฯ

ปญฺจมภาณวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

## ตถาคตปจฺฉิมวาจาวณฺณนา

**๒๑๖**. อิทานิ ภิกฺขุสงฺฆสฺส โอวาทํ อารภิ, ตํ ทเสฺสตุํ **อถ โข ภควา**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เทสิโต ปญฺญโตฺต**ติ ธโมฺมปิ เทสิโต เจว ปญฺญโตฺต จ, วินโยปิ เทสิโต เจว ปญฺญโตฺต จฯ **ปญฺญโตฺต** จ นาม ฐปิโต ปฏฺฐปิโตติ อโตฺถฯ **โส โว มมจฺจเยนา**ติ โส ธมฺมวินโย ตุมฺหากํ มมจฺจเยน สตฺถาฯ มยา หิ โว ฐิเตเนว – ‘‘อิทํ ลหุกํ, อิทํ ครุกํ, อิทํ สเตกิจฺฉํ, อิทํ อเตกิจฺฉํ, อิทํ โลกวชฺชํ, อิทํ ปณฺณตฺติวชฺชํ, อยํ อาปตฺติ ปุคฺคลสฺส สนฺติเก วุฏฺฐาติ, อยํ อาปตฺติ คณสฺส สนฺติเก วุฏฺฐาติ, อยํ สงฺฆสฺส สนฺติเก วุฏฺฐาตี’’ติ สตฺตาปตฺติกฺขนฺธวเสน โอติเณฺณ วตฺถุสฺมึ สขนฺธกปริวาโร อุภโตวิภโงฺค **วินโย** นาม เทสิโต, ตํ สกลมฺปิ วินยปิฏกํ มยิ ปรินิพฺพุเต ตุมฺหากํ สตฺถุกิจฺจํ สาเธสฺสติฯ

ฐิเตเนว จ มยา – ‘‘อิเม จตฺตาโร สติปฏฺฐานา, จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา, จตฺตาโร อิทฺธิปาทา, ปญฺจ อินฺทฺริยานิ, ปญฺจ พลานิ, สตฺต โพชฺฌงฺคา, อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค’’ติ เตน เตนากาเรน อิเม ธเมฺม วิภชิตฺวา วิภชิตฺวา สุตฺตนฺตปิฏกํ เทสิตํ, ตํ สกลมฺปิ สุตฺตนฺตปิฏกํ มยิ ปรินิพฺพุเต ตุมฺหากํ สตฺถุกิจฺจํ สาเธสฺสติฯ ฐิเตเนว จ มยา – ‘‘อิเม ปญฺจกฺขนฺธา, ทฺวาทสายตนานิ, อฏฺฐารส ธาตุโย, จตฺตาริ สจฺจานิ, พาวีสตินฺทฺริยานิ, นว เหตู, จตฺตาโร อาหารา, สตฺต ผสฺสา, สตฺต เวทนา, สตฺต สญฺญา, สตฺต สเญฺจตนา, สตฺต จิตฺตานิฯ ตตฺราปิ ‘เอตฺตกา ธมฺมา กามาวจรา, เอตฺตกา รูปาวจรา, เอตฺตกา อรูปาวจรา, เอตฺตกา ปริยาปนฺนา, เอตฺตกา อปริยาปนฺนา, เอตฺตกา โลกิยา, เอตฺตกา โลกุตฺตรา’ติ’’ อิเม ธเมฺม วิภชิตฺวา วิภชิตฺวา จตุวีสติสมนฺตปฏฺฐานอนนฺตนยมหาปฏฺฐานปฏิมณฺฑิตํ อภิธมฺมปิฏกํ เทสิตํ, ตํ สกลมฺปิ อภิธมฺมปิฏกํ มยิ ปรินิพฺพุเต ตุมฺหากํ สตฺถุกิจฺจํ สาเธสฺสติฯ

อิติ สพฺพเมฺปตํ อภิสโมฺพธิโต ยาว ปรินิพฺพานา ปญฺจจตฺตาลีสวสฺสานิ ภาสิตํ ลปิตํ – ‘‘ตีณิ ปิฏกานิ, ปญฺจ นิกายา, นวงฺคานิ, จตุราสีติ ธมฺมกฺขนฺธสหสฺสานี’’ติ เอวํ มหาปเภทํ โหติฯ อิติ อิมานิ จตุราสีติ ธมฺมกฺขนฺธสหสฺสานิ ติฏฺฐนฺติ, อหํ เอโกว ปรินิพฺพายามิฯ อหญฺจ โข ปน ทานิ เอกโกว โอวทามิ อนุสาสามิ, มยิ ปรินิพฺพุเต อิมานิ จตุราสีติ ธมฺมกฺขนฺธสหสฺสานิ ตุเมฺห โอวทิสฺสนฺติ อนุสาสิสฺสนฺตีติ เอวํ ภควา พหูนิ การณานิ ทเสฺสโนฺต – ‘‘โส โว มมจฺจเยน สตฺถา’’ติ โอวทิตฺวา ปุน อนาคเต จาริตฺตํ ทเสฺสโนฺต **ยถา โข ปนา**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **สมุทาจรนฺตี**ติ กเถนฺติ โวหรนฺติฯ **นาเมน วา โคเตฺตน วา**ติ นวกาติ อวตฺวา ‘‘ติสฺส, นาคา’’ติ เอวํ นาเมน วา, ‘‘กสฺสป, โคตมา’’ติ เอวํ โคเตฺตน วา, ‘‘อาวุโส ติสฺส,

อาวุโส กสฺสปา’’ติ เอวํ อาวุโสวาเทน วา สมุทาจริตพฺพํฯ **ภเนฺตติ วา อายสฺมาติ วา**ติ ภเนฺต ติสฺส, อายสฺมา ติสฺสาติ เอวํ สมุทาจริตพฺพํฯ **สมูหนตูติ** อากงฺขมาโน สมูหนตุ, ยทิ อิจฺฉติ สมูหเนยฺยาติ อโตฺถฯ กสฺมา ปน สมูหนถาติ เอกํเสเนว อวตฺวา วิกปฺปวจเนเนว ฐเปสีติ? มหากสฺสปสฺส พลํ ทิฎฺฐตฺตาฯ ปสฺสติ หิ ภควา – ‘‘สมูหนถาติ วุเตฺตปิ สงฺคีติกาเล กสฺสโป น สมูหนิสฺสตี’’ติฯ ตสฺมา วิกเปฺปเนว ฐเปสิฯ

ตตฺถ – ‘‘เอกเจฺจ เถรา เอวมาหํสุ – จตฺตาริ ปาราชิกานิ ฐเปตฺวา อวเสสานิ ขุทฺทานุขุทฺทกานี’’ติอาทินา นเยน ปญฺจสติกสงฺคีติยํ **ขุทฺทานุขุทฺทกกถา** อาคตาว วินิจฺฉโย เปตฺถ **สมนฺตปาสาทิกายํ** วุโตฺตฯ เกจิ ปนาหุ – ‘‘ภเนฺต, นาคเสน, กตมํ ขุทฺทกํ, กตมํ อนุขุทฺทก’’นฺติ มิลินฺทน รญฺญา ปุจฺฉิโตฯ ‘‘ทุกฺกฎํ, มหาราช, ขุทฺทกํ, ทุพฺภาสิตํ อนุขุทฺทก’’นฺติ วุตฺตตฺตา นาคเสนเตฺถโร ขุทฺทานุขุทฺทกํ ชานาติฯ มหากสฺสโป ปน ตํ อชานโนฺต –

> ‘‘สุณาตุ เม, อาวุโส, สโงฺฆ สนฺตมฺหากํ สิกฺขาปทานิ คิหิคตานิ, คิหิโนปิ ชานนฺติ – ‘‘อิทํ โว สมณานํ สกฺยปุตฺติยานํ กปฺปติ, อิทํ โว น กปฺปตี’’ติฯ สเจ มยํ ขุทฺทานุขุทฺทกานิ สิกฺขาปทานิ สมูหนิสฺสาม, ภวิสฺสนฺติ วตฺตาโร – ‘‘ธูมกาลิกํ สมเณน โคตเมน สาวกานํ สิกฺขาปทํ ปญฺญตฺตํ, ยาว เนสํ สตฺถา อฎฺฐาสิ, ตาวิเม สิกฺขาปเทสุ สิกฺขิํสุ, ยโต อิเมสํ สตฺถา ปรินิพฺพุโต, น ทานิเม สิกฺขาปเทสุ สิกฺขนฺตี’’ติฯ ยทิ สงฺฆสฺส ปตฺตกลฺลํ, สโงฺฆ อปญฺญตฺตํ น ปญฺญเปยฺย, ปญฺญตฺตํ น สมุจฺฉิเนฺทยฺย, ยถาปญฺญเตฺตสุ สิกฺขาปเทสุ สมาทาย วเตฺตยฺยฯ เอสา ญตฺตีติ –

กมฺมวาจํ สาเวสีติฯ น ตํ เอวํ คเหตพฺพํฯ นาคเสนเตฺถโร หิ – ‘‘ปรวาทิโน โอกาโส มา อโหสี’’ติ เอวมาหฯ มหากสฺสปเตฺถโร ‘‘ขุทฺทานุขุทฺทกาปตฺติํ น สมูหนิสฺสามี’’ติ กมฺมวาจํ สาเวสิฯ

**พฺรหฺมทณฺฑกถาปิ** สงฺคีติยํ อาคตตฺตาสมนฺตปาสาทิกายํ วินิจฺฉิตาฯ

**กงฺขา**ติ เทฺวฬฺหกํฯ **วิมตี**ติ วินิจฺฉิตุํ อสมตฺถตา, พุโทฺธ นุ โข, น พุโทฺธ นุ โข, ธโมฺม นุ โข, น ธโมฺม นุ โข, สโงฺฆ นุ โข, น สโงฺฆ นุ โข, มโคฺค นุ โข, น มโคฺค นุ โข, ปฎิปทา นุ โข, น ปฎิปทา นุ โขติ ยสฺส สํสโย อุปฺปเชฺชยฺย, ตํ โว วทามิ ‘‘ปุจฺฉถ ภิกฺขเว’’ติ อยเมตฺถ สเงฺขปโตฺถฯ **สตฺถุคารเวนาปิ น ปุเจฺฉยฺยาถา**ติ มยํ สตฺถุสนฺติเก ปพฺพชิมฺห, จตฺตาโร ปจฺจยาปิ โน สตฺถุ สนฺตกาว, เต มยํ เอตฺตกํ กาลํ กงฺขํ อกตฺวา น อรหาม อชฺช ปจฺฉิมกาเล กงฺขํ กาตุนฺติ สเจ เอวํ สตฺถริ คารเวน น ปุจฺฉถฯ **สหายโกปิ ภิกฺขเว สหายกสฺส อาโรเจตู**ติ ตุมฺหากํ โย ยสฺส ภิกฺขุโน สนฺทิโฎฺฐ สมฺภโตฺต, โส ตสฺส อาโรเจตุ, อหํ เอตสฺส ภิกฺขุสฺส กเถสฺสามิ, ตสฺส กถํ สุตฺวา สเพฺพ นิกฺกงฺขา ภวิสฺสถาติ ทเสฺสติฯ

**เอวํ ปสโนฺน**ติ เอวํ สทฺทหามิ อหนฺติ อโตฺถฯ **ญาณเมวา**ติ นิกฺกงฺขภาวปจฺจกฺขกรณญาณํเยว, เอตฺถ ตถาคตสฺส น สทฺธามตฺตนฺติ อโตฺถฯ **อิเมสญฺหิ, อานนฺทา**ติ อิเมสํ อโนฺตสาณิยํ นิสินฺนานํ ปญฺจนฺนํ ภิกฺขุสตานํฯ **โย ปจฺฉิมโก**ติ โย คุณวเสน ปจฺฉิมโกฯ อานนฺทเตฺถรํเยว สนฺธายาหฯ

**๒๑๘**. **อปฺปมาเทน สมฺปาเทถา**ติ สติอวิปฺปวาเสน สพฺพกิจฺจานิ สมฺปาเทยฺยาถฯ อิติ ภควา ปรินิพฺพานมเญฺจ นิปโนฺน ปญฺจจตฺตาลีส วสฺสานิ ทินฺนํ โอวาทํ สพฺพํ เอกสฺมิํ อปฺ

ปมาทปเทเยว ปกฺขิปิตฺวา อทาสิฯ **อยํ ตถาคตสฺส ปจฺฉิมา วาจา**ติ อิทํ ปน สงฺคีติการกานํ วจนํฯ

## ปรินิพฺพุตกถาวณฺณนา

**๒๑๙**. อิโต ปรํ ยํ ปรินิพฺพานปริกมฺมํ กตฺวา ภควา ปรินิพฺพุโต, ตํ ทเสฺสตุํ **อถ โข ภควา ปฐมํ ฌาน**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ปรินิพฺพุโต ภเนฺต**ติ นิโรธํ สมาปนฺนสฺส ภควโต อสฺสาสปสฺสาสานํ อภาวํ ทิสฺวา ปุจฺฉติฯ **น อาวุโส**ติ เถโร กถํ ชานาติ? เถโร กิร สตฺถารา สทฺธิํเยว ตํ ตํ สมาปตฺติํ สมาปชฺชโนฺต ยาว เนวสญฺญานาสญฺญายตนา วุฏฺฐานํ, ตาว คนฺตฺวา อิทานิ ภควา นิโรธํ สมาปโนฺน, อโนฺตนิโรเธ จ กาลงฺกิริยา นาม นตฺถีติ ชานาติฯ

**อถ โข ภควา สญฺญาเวทยิตนิโรธสมาปตฺติยา วุฏฺฐหิตฺวา เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ สมาปชฺชิ…เป…. ตติยชฺฌานา วุฏฺฐหิตฺวา จตุตฺถชฺฌานํ สมาปชฺชี**ติ เอตฺถ ภควา จตุวีสติยา ฐาเนสุ ปฐมชฺฌานํ สมาปชฺชิ, เตรสสุ ฐาเนสุ ทุติยชฺฌานํ, ตถา ตติยชฺฌานํ, ปนฺนรสสุ ฐาเนสุ จตุตฺถชฺฌานํ สมาปชฺชิฯ กถํ? ทสสุ อสุเภสุ, ทฺวตฺติํสาการเร อฏฺฐสุ กสิเณสุ, เมตฺตากรุณามุทิตาสุ, อานาปาเน, ปริเจฺฉทากาเสติ อิเมสุ ตาว จตุวีสติยา ฐาเนสุ ปฐมชฺฌานํ สมาปชฺชิฯ ฐเปตฺวา ปน ทฺวตฺติํสาการญฺจ ทส อสุภานิ จ เสเสสุ เตรสสุ ทุติยชฺฌานํ , เตสฺเยว จ ตติยชฺฌานํ สมาปชฺชิฯ อฏฺฐสุ ปน กสิเณสุ, อุเปกฺขาพฺรหฺมวิหาเร, อานาปาเน, ปริเจฺฉทากาเส, จตูสุ อรูเปสูติ อิเมสุ ปนฺนรสสุ ฐาเนสุ จตุตฺถชฺฌานํ สมาปชฺชิฯ อยมฺปิ จ สเงฺขปกถาวฯ นิพฺพานปุรํ ปวิสโนฺต ปน ภควา ธมฺมสฺสามี สพฺพาปิ จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสงฺขฺยา สมาปตฺติโย ปวิสิตฺวา วิเทสํ คจฺฉโนฺต ญาติชนํ อาลิเงฺคตฺวา วิย สพฺพสมาปตฺติสุขํ อนุภวิตฺวา ปวิโฏฺฐฯ

**จตุตฺถชฺฌานา วุฏฺฐหิตฺวา สมนนฺตรา ภควา ปรินิพฺพายี**ติ เอตฺถ ฌานสมนนฺตรํ, ปจฺจเวกฺขณาสมนนฺตรนฺติ เทฺว สมนนฺตรานิฯ ตตฺถ ฌานา วุฏฺฐาย ภวงฺคํ โอติณฺณสฺส ตเตฺถว ปรินิพฺพานํ **ฌานสมนนฺตรํ** นามฯ ฌานา วุฏฺฐหิตฺวา ปุน ฌานงฺคานิ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ภวงฺคํ โอติณฺณสฺส ตเตฺถว ปรินิพฺพานํ **ปจฺจเวกฺขณาสมนนฺตรํ** นามฯ อิมานิปิ เทฺว สมนนฺตรา เนวฯ ภควา ปน ฌานํ สมาปชฺชิตฺวา ฌานา วุฏฺฐาย ฌานงฺคานิ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ภวงฺคจิเตฺตน อพฺยากเตน ทุกฺขสเจฺจน ปรินิพฺพายิฯ เย หิ เกจิ พุทฺธา วา ปเจฺจกพุทฺธา วา อริยสาวกา วา อนฺตมโส กุนฺถกิปิลฺลิกํ อุปาทาย สเพฺพ ภวงฺคจิเตฺตเนว อพฺยากเตน ทุกฺขสเจฺจน กาลงฺกโรนฺตีติฯ **มหาภูมิจาลาทีนิ** วุตฺตนยาเนวาติฯ

**๒๒๐**. **ภูตา**ติ สตฺตาฯ **อปฺปฏิปุคฺคโล**ติ ปฏิภาคปุคฺคลวิรหิโตฯ **พลปฺปโตฺต**ติ ทสวิธญาณพลํ ปโตฺตฯ

**๒๒๑**. **อุปฺปาทวยธมฺมิโน**ติ อุปฺปาทวยสภาวาฯ **เตสํ วูปสโม**ติ เตสํ สงฺขารานํ วูปสโม, อสงฺขตํ นิพฺพานเมว สุขนฺติ อโตฺถฯ

**๒๒๒**. **นาหุ อสฺสาสปสฺสาโส**ติ น ชาโต อสฺสาสปสฺสาโสฯ **อเนโช**ติ ตณฺหาสงฺขาตาย เอชาย อภาเวน อเนโชฯ **สนฺติมารพฺภา**ติ อนุปาทิเสสํ นิพฺพานํ อารพฺภ ปฏิจฺจ สนฺธายฯ **ยํ กาลมกรี**ติ โย กาลํ อกริฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ‘‘อาวุโส, โย มม สตฺถา พุทฺธมุนิ สนฺติํ คมิสฺสามีติ, สนฺติํ อารพฺภ กาลมกริ, ตสฺส ฐิตจิตฺตสฺส ตาทิโน อิทานิ อสฺสาสปสฺสาโส น ชาโต, นตฺถิ, นปฺปวตฺตตี’’ติฯ

**อสลฺลีเนนา**ติ อลีเนน อสงฺกุฏิเตน สุวิกสิเตเนว จิเตฺตนฯ **เวทนํ อชฺฌวาสยี**ติ เวทนํ อธิวาเสสิ, น เวทนานุวตฺตี หุตฺวา อิโต จิโต จ สมฺปริวตฺติฯ **วิโมโกฺข**ติ เกนจิ ธเมฺมน อนาวรณวิโมโกฺข สพฺพโส อปญฺญตฺติภาวูปคโม ปโชฺชตนิพฺพานสทิโส ชาโตฯ

**๒๒๓**. **ตทาสี**ติ ‘‘สห ปรินิพฺพานา มหาภูมิจาโล’’ติ เอวํ เหฏฺฐา วุตฺตํ ภูมิจาลเมว สนฺธายาหฯ ตญฺหิ โลมหํสนญฺจ ภึสนกญฺจ อาสิฯ **สพฺพาการวรูเปเต**ติ สพฺพวรการณูเปเตฯ

**๒๒๔**. **อวีตราคา**ติ ปุถุชฺชนา เจว โสตาปนฺนสกทาคามิโน จฯ เตสญฺหิ โทมนสฺสํ อปฺปหีนํฯ ตสฺมา เตปิ พาหา ปคฺคยฺห กนฺทนฺติฯ อุโภปิ หเตฺถ สีเส ฐเปตฺวา โรทนฺตีติ สพฺพํ ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

**๒๒๕**. **อุชฺฌายนฺตี**ติ ‘‘อยฺยา อตฺตนาปิ อธิวาเสตุํ น สโกฺกนฺติ, เสสชนํ กถํ สมสฺสาเสสฺสนฺตี’’ติ วทนฺติโย อุชฺฌายนฺติฯ **กถํภูตา ปน ภเนฺต อายสฺมา อนุรุโทฺธ เทวตา มนสิกโรตี**ติ เทวตา, ภเนฺต, กถํภูตา อายสฺมา อนุรุโทฺธ สลฺลเกฺขติ, กึ ตา สตฺถุ ปรินิพฺพานํ อธิวาเสนฺตีติ?

อถ ตาสํ ปวตฺติทสฺสนตฺถํ เถโร **สนฺตาวุโส**ติอาทิมาหฯ ตํ วุตฺตตฺถเมวฯ **รตฺตาวเสส**นฺติ พลวปจฺจูเส ปรินิพฺพุตตฺตา รตฺติยา อวเสสํ จูฬกทฺธานํฯ **ธมฺมิยา กถายา**ติ อญฺญา ปาฏิเยกฺกา ธมฺมกถา นาม นตฺถิ, ‘‘อาวุโส สเทวเก นาม โลเก อปฺปฏิปุคฺคลสฺส สตฺถุโน อยํ มจฺจุราชา น ลชฺชติ, กิมงฺคํ ปน โลกิยมหาชนสฺส ลชฺชิสฺสตี’’ติ เอวรูปาย ปน มรณปฏิสํยุตฺตาย กถาย วีตินาเมสุํฯ เตสญฺหิ ตํ กถํ กเถนฺตานํ มุหุเตฺตเนว อรุณํ อุคฺคจฺฉิฯ

**๒๒๖**. **อถ โข**ติ อรุณุคฺคํ ทิสฺวาว เถโร เถรํ เอตทโวจฯ **เตเนว กรณีเยนา**ติ กีทิเสน นุ โข ปรินิพฺพานฏฺฐาเน มาลาคนฺธาทิสกฺกาเรน ภวิตพฺพํ, กีทิเสน ภิกฺขุสงฺฆสฺส นิสชฺชฏฺฐาเนน ภวิตพฺพํ, กีทิเสน ขาทนียโภชนีเยน ภวิตพฺพนฺติ, เอวํ ยํ ภควโต ปรินิพฺพุตภาวํ สุตฺวา กตฺตพฺพํ เตเนว กรณีเยนฯ

## พุทฺธสรีรปูชาวณฺณนา

**๒๒๗**. **สพฺพญฺจ ตาฬาวจร**นฺติ สพฺพํ ตูริยภณฺฑํฯ **สนฺนิปาเตถา**ติ เภรึ จราเปตฺวา สมาหรถฯ เต ตเถว อกํสุฯ **มณฺฑลมาเฬ**ติ ทุสฺสมณฺฑลมาเฬฯ **ปฏิยาเทนฺตา**ติ สเชฺชนฺตาฯ

**ทกฺขิเณน ทกฺขิณ**นฺติ นครสฺส ทกฺขิณทิสาภาเคเนว ทกฺขิณทิสาภาคํฯ **พาหิเรน พาหิร**นฺติ อโนฺตนครํ อปฺปเวเสตฺวา พาหิเรเนว นครสฺส พาหิรปสฺสํ หริตฺวาฯ **ทกฺขิณโต นครสฺสา**ติ อนุราธปุรสฺส ทกฺขิณทฺวารสทิเส ฐาเน ฐเปตฺวา สกฺการสมฺมานํ กตฺวา เชตวนสทิเส ฐาเน ฌาเปสฺสามาติ อโตฺถฯ

**๒๒๘**. **อฏฺฐ มลฺลปาโมกฺขา**ติ มชฺฌิมวยา ถามสมฺปนฺนา อฏฺฐมลฺลราชาโนฯ **สีสํ นฺหาตา**ติ สีสํ โธวิตฺวา นหาตาฯ **อายสฺมนฺตํ อนุรุทฺธ**นฺติ เถโรว ทิพฺพจกฺขุโกติ ปากโฏ, ตสฺมา เต สเนฺตสุปิ อเญฺญสุ มหาเถเรสุ – ‘‘อยํ โน ปากฏํ กตฺวา กเถสฺสตี’’ติ เถรํ ปุจฺฉึสุฯ **กถํ ปน, ภเนฺต, เทวตานํ อธิปฺปาโย**ติ ภเนฺต, อมฺหากํ ตาว อธิปฺปายํ ชานามฯ เทวตานํ กถํ อธิปฺปาโยติ ปุจฺฉนฺติฯ เถโร ปฐมํ เตสํ อธิปฺปายํ ทเสฺสโนฺต **ตุมฺหากํ โข**ติอาทิมาหฯ **มกุฏพนฺธนํ**

**นาม มลฺลานํ เจติย**นฺติ มลฺลราชูนํ ปสาธนมงฺคลสาลาย เอตํ นามํฯ จิตฺตีกตเฏฺฐน ปเนสา ‘‘เจติย’’นฺติ วุจฺจติฯ

**๒๒๙**. **ยาว สนฺธิสมลสงฺกฏีรา**ติ เอตฺถ **สนฺธิ** นาม ฆรสนฺธิฯ **สมลํ** นาม คูถราสินิทฺธมนปนาฬิฯ **สงฺกฏีรํ** นาม สงฺการฏฺฐานํฯ **ทิพฺเพหิ จ มานุสเกหิ จ นจฺจหี**ติ อุปริ เทวตานํ นจฺจานิ โหนฺติ, เหฏฺฐา มนุสฺสานํฯ เอส นโย คีตาทีสุฯ อปิจ เทวตานํ อนฺตเร มนุสฺสา, มนุสฺสานํ อนฺตเร เทวตาติ เอวมฺปิ สกฺกโรนฺตา ปูเชนฺตา อคมํสุฯ **มเชฺฌน มชฺฌํ นครสฺส หริตฺวา**ติ เอวํ หริยมาเน ภควโต สรีเร พนฺธุลมลฺลเสนาปติภริยา **มลฺลิกา** นาม – ‘‘ภควโต สรีรํ อาหรนฺตี’’ติ สุตฺวา อตฺตโน สามิกสฺส กาลํ กิริยโต ปฏฺฐาย อปริภุญฺชิตฺวา ฐปิตํ วิสาขาย ปสาธนสทิสํ **มหาลตาปสาธนํ** นีหราเปตฺวา – ‘‘อิมินา สตฺถารํ ปูเชสฺสามี’’ติ ตํ มชฺชาเปตฺวา คนฺโธทเกน โธวิตฺวา ทฺวาเร ฐิตาฯ

ตํ กิร ปสาธนํ ตาสญฺจ ทฺวินฺนํ อิตฺถีนํ, เทวทานิยโจรสฺส เคเหติ ตีสุเยว ฐาเนสุ อโหสิฯ สา จ สตฺถุ สรีเร ทฺวารํ สมฺปตฺเต – ‘‘โอตาเรถ, ตาตา, สตฺถุสรีร’’นฺติ วตฺวา ตํ ปสาธนํ สตฺถุสรีเร ปฏิมุญฺจิฯ ตํ สีสโต ปฏฺฐาย ปฏิมุกฺกํ ยาวปาทตลาคตํฯ สุวณฺณวณฺณํ ภควโต สรีรํ สตฺตรตนมเยน มหาปสาธเนน ปสาธิตํ อติวิย วิโรจิตฺถฯ ตํ สา ทิสฺวา ปสนฺนจิตฺตา ปตฺถนํ อกาสิ – ‘‘ภควา ยาว วเฏฺฏ สํสริสฺสามิ, ตาว เม ปาฏิเยกฺกํ ปสาธนกิจฺจํ มา โหตุ, นิจฺจํ ปฏิมุกฺกปสาธนสทิสเมว สรีรํ โหตู’’ติฯ

อถ ภควนฺตํ สตฺตรตนมเยน มหาปสาธเนน อุกฺขิปิตฺวา ปุรตฺถิเมน ทฺวาเรน นีหริตฺวา ปุรตฺถิเมน นครสฺส มกุฏพนฺธนํ มลฺลานํ เจติยํ, เอตฺถ ภควโต สรีรํ นิกฺขิปิํสุฯ

## มหากสฺสปเตฺถรวตฺถุวณฺณนา

**๒๓๑**. **ปาวาย กุสินาร**นฺติ ปาวานคเร ปิณฺฑาย จริตฺวา ‘‘กุสินารํ คมิสฺสามี’’ติ อทฺธานมคฺคปฺปฏิปโนฺน โหติฯ **รุกฺขมูเล นิสีที**ติ เอตฺถ กสฺมา ทิวาวิหารนฺติ น วุตฺตํ? ทิวาวิหารตฺถาย อนิสินฺนตฺตาฯ เถรสฺส หิ ปริวารา ภิกฺขู สเพฺพ สุขสํวทฺธิตา มหาปุญฺญาฯ เต มชฺฌนฺหิกสมเย ตตฺตปาสาณสทิสาย ภูมิยา ปทสา คจฺฉนฺตา กิลมิํสุฯ เถโร เต ทิสฺวา – ‘‘ภิกฺขู กิลมนฺติ, คนฺตพฺพฏฺฐานญฺจ น ทูรํ, โถกํ วิสฺสมิตฺวา ทรถํ ปฏิปฺปสฺสเมฺภตฺวา สายนฺหสมเย กุสินารํ คนฺตฺวา ทสพลํ ปสฺสิสฺสามี’’ติ มคฺคา โอกฺกมฺม อญฺญตรสฺมิํ รุกฺขมูเล สงฺฆาฏิํ ปญฺญเปตฺวา อุทกตุมฺพโต อุทเกน หตฺถปาเท สีตเล กตฺวา นิสีทิฯ ปริวารภิกฺขูปิสฺส รุกฺขมูเล นิสีทิตฺวา โยนิโส มนสิกาเร กมฺมํ กุรุมานา ติณฺณํ รตนานํ วณฺณํ ภณมานา นิสีทิํสุฯ อิติ ทรถวิโนทนตฺถาย นิสินฺนตฺตา ‘‘ทิวาวิหาร’’นฺติ น วุตฺตํฯ

**มนฺทารวปุปฺผํ คเหตฺวา**ติ มหาปาติปฺปมาณํ ปุปฺผํ อาคนฺตุกทณฺฑเก ฐเปตฺวา ฉตฺตํ วิย คเหตฺวาฯ **อทฺทส โข**ติ อาคจฺฉนฺตํ ทูรโต อทฺทสฯ ทิสฺวา จ ปน จิเนฺตสิ –

> ‘‘เอตํ อาชีวกสฺส หเตฺถ มนฺทารวปุปฺผํ ปญฺญายติ, เอตญฺจ น สพฺพทา มนุสฺสปเถ ปญฺญายติ, ยทา ปน โกจิ อิทฺธิมา อิทฺธิํ วิกุพฺพติ, ตทา สพฺพญฺญุโพธิสตฺตสฺส จ มาตุกุจฺฉิโอกฺกมนาทีสุ โหติฯ น โข ปน อชฺช เกนจิ อิทฺธิวิกุพฺพนํ กตํ, น เม สตฺถา มาตุกุจฺฉิํ โอกฺกโนฺต, น กุจฺฉิโต นิกฺขมโนฺต, นาปิสฺส อชฺช อภิสโมฺพธิ, น ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนํ, น ยมกปาฏิหาริยํ, น เทโวโรหณํ, น อายุสงฺขาโรสฺสชฺชนํฯ มหลฺลโก ปน เม สตฺถา ธุวํ ปรินิพฺพุโต ภวิสฺสตี’’ติฯ

ตโต – ‘‘ปุจฺฉามิ น’’นฺติ จิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา – ‘‘สเจ โข ปน นิสินฺนโกว ปุจฺฉามิ, สตฺถริ อคารโว กโต ภวิสฺสตี’’ติ อุฏฺฐหิตฺวา ฐิตฏฺฐานโต อปกฺกมฺม ฉทฺทนฺโต นาคราชา มณิจมฺมํ วิย ทสพลทตฺติยํ เมฆวณฺณํ ปํสุกูลจีวรํ ปารุปิตฺวา ทสนขสโมธานสมุชฺชลํ อญฺชลึ สิรสฺมึ ปติฏฺฐเปตฺวา สตฺถริ กเตน คารเวน อาชีวกสฺส อภิมุโข หุตฺวา – ‘‘อาวุโส, อมฺหากํ สตฺถารํ ชานาสี’’ติ อาหฯ กึ ปน สตฺถุ ปรินิพฺพานํ ชานนฺโต ปุจฺฉิ อชานนฺโตติ? อาวชฺชนปฏิพทฺธํ ขีณาสวานํ ชานนํ, อนาวชฺชิตตฺตา ปเนส อชานนฺโต ปุจฺฉีติ เอเกฯ เถโร สมาปตฺติพหุโล, รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐานเลณมณฺฑปาทีสุ นิจฺจํ สมาปตฺติพเลเนว ยาเปติ, กุลสนฺตกมฺปิ คามํ ปวิสิตฺวา ทฺวาเร สมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา สมาปตฺติโต วุฏฺฐิโตว ภิกฺขํ คณฺหาติฯ เถโร กิร อิมินา ปจฺฉิเมน อตฺตภาเวน มหาชนานุคฺคหํ กริสฺสามิ – ‘‘เย มยฺหํ ภิกฺขํ วา เทนฺติ คนฺธมาลาทีหิ วา สกฺการํ กโรนฺติ, เตสํ ตํ มหปฺผลํ โหตู’’ติ เอวํ กโรติฯ ตสฺมา สมาปตฺติพหุลตาย น ชานาติฯ อิติ อชานนฺโตว ปุจฺฉตีติ วทนฺติ, ตํ น คเหตพฺพํฯ

น เหตฺถ อชานนการณํ อตฺถิฯ อภิลกฺขิตํ สตฺถุ ปรินิพฺพานํ อโหสิ, ทสสหสฺสิโลกธาตุกมฺปนาทีหิ นิมิเตฺตหิฯ เถรสฺส ปน ปริสาย เกหิจิ ภิกฺขูหิ ภควา ทิฏฺฐปุพฺโพ, เกหิจิ น ทิฏฺฐปุพฺโพ, ตตฺถ เยหิปิ ทิฏฺฐปุพฺโพ, เตปิ ปสฺสิตุกามาว, เยหิปิ อทิฏฺฐปุพฺโพ, เตปิ ปสฺสิตุกามาวฯ ตตฺถ เยหิ น ทิฏฺฐปุพฺโพ, เต อติทสฺสนกามตาย คนฺตฺวา ‘‘กุหึ ภควา’’ติ ปุจฺฉนฺตา ‘‘ปรินิพฺพุโต’’ติ สุตฺวา สนฺธาเรตุํ นาสกฺขิสฺสนฺติฯ จีวรญฺจ ปตฺตญฺจ ฉเฑฺฑตฺวา เอกวตฺถา วา ทุนฺนิวตฺถา วา ทุปฺปารุตา วา อุรานิ ปฏิปิสนฺตา ปโรทิสฺสนฺติฯ ตตฺถ มนุสฺสา – ‘‘มหากสฺสปเตฺถเรน สทฺธึ อาคตา ปํสุกูลิกา สยมฺปิ อิตฺถิโย วิย ปโรทนฺติ, เต กึ อเมฺห สมสฺสาเสสฺสนฺตี’’ติ มยฺหํ โทสํ ทสฺสนฺติฯ อิทํ ปน สุญฺญํ มหาอรญฺญํ, อิธ ยถา ตถา โรทเนฺตสุ โทโส นตฺถิฯ ปุริมตรํ สุตฺวา นาม โสโกปิ ตนุโก โหตีติ ภิกฺขูนํ สตุปฺปาทนตฺถาย ชานนฺโตว ปุจฺฉิฯ

**อชฺช สตฺตาหปรินิพฺพุโต สมโณ โคตโม**ติ อชฺช สมโณ โคตโม สตฺตาหปรินิพฺพุโตฯ **ตโต เม อิท**นฺติ ตโต สมณสฺส โคตมสฺส ปรินิพฺพุตฏฺฐานโตฯ

**๒๓๒. สุภทฺท นาม วุฑฺฒปพฺพชิโต**ติ ‘‘สุภทฺท’’ติ ตสฺส นามํฯ วุฑฺฒกาเล ปน ปพฺพชิตตฺตา ‘‘วุฑฺฒปพฺพชิโต’’ติ วุจฺจติฯ กสฺมา ปน โส เอวมาห? ภควติ อาฆาเตนฯ อยํ กิเรโส ขนฺธเก อาคเต อาตุมาวตฺถุสฺมึ นหาปิตปุพฺพโก วุฑฺฒปพฺพชิโต ภควติ กุสินารโต นิกฺขมิตฺวา อฑฺฒเตฬเสหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธึ อาตุมํ อาคจฺฉเนฺต ภควา อาคจฺฉตีติ สุตฺวา – ‘‘อาคตกาเล ยาคุปานํ กริสฺสามี’’ติ สามเณรภูมิยํ ฐิเต เทฺว ปุเตฺต เอตทโวจ – ‘‘ภควา กิร, ตาตา, อาตุมํ อาคจฺฉติ มหตา ภิกฺขุสเงฺฆน สทฺธึ อฑฺฒเตฬเสหิ ภิกฺขุสเตหิ; คจฺฉถ ตุเมฺห, ตาตา, ขุรภณฺฑํ อาทาย นาฬิยาวาปเกน อนุฆรกํ อนุฆรกํ อาหิณฺฑถ โลณมฺปิ เตลมฺปิ ตณฺฑุลมฺปิ ขาทนียมฺปิ สํหรถ ภควโต อาคตสฺส ยาคุปานํ กริสฺสามา’’ติ (มหาว. ๓๐๓)ฯ เต ตถา อกํสุฯ

มนุสฺสา เต ทารเก มญฺชุเก ปฏิภาเนยฺยเก ทิสฺวา กาเรตุกามาปิ อกาเรตุกามาปิ กาเรนฺติเยวฯ กตกาเล – ‘‘กึ คณฺหิสฺสถ ตาตา’’ติ ปุจฺฉนฺติฯ เต วทนฺติ – ‘‘น อมฺหากํ อเญฺญน เกนจิ อโตฺถ, ปิตา ปน โน ภควโต, อาคตกาเล ยาคุทานํ ทาตุกาโม’’ติฯ ตํ สุตฺวา มนุสฺสา อปริคเณตฺวาว ยํ เต สโกฺกนฺติ อาหริตุํ, สพฺพํ เทนฺติฯ ยมฺปิ น สโกฺกนฺติ, มนุเสฺสหิ เปเสนฺติฯ อถ ภควติ อาตุมํ อาคนฺตฺวา ภุสาคารํ ปวิเฏฺฐ สุภทฺท สายนฺหสมยํ คามทฺวารํ คนฺตฺวา มนุเสฺส อามเนฺตสิ – ‘‘อุปาสกา, นาหํ ตุมฺหากํ สนฺติกา อญฺญํ กิญฺจิ ปจฺจาสีสามิ, มยฺหํ ทารเกหิ อาภตานิ ตณฺฑุลาทีนิเยว สงฺฆสฺส ปโหนฺติฯ ยํ หตฺถกมฺมํ, ตํ เม เทถา’’ติฯ ‘‘อิทญฺจิทญฺจ คณฺหถา’’ติ สพฺพูปกรณานิ คาเหตฺวา วิหาเร อุทฺธนานิ กาเรตฺวา เอกํ กาฬกํ กาสาวํ นิวาเสตฺวา

ตาทิสเมว ปารุปิตฺวา – ‘‘อิทํ กโรถ, อิทํ กโรถา’’ติ สพฺพรตฺตึ วิจาเรนฺต สตสหสฺสํ วิสฺสชฺชตฺวา โภชฺชยาคุญฺจ มธุโคฬกญฺจ ปฏิยาทาเปสิฯ โภชฺชยาคุ นาม ภุญฺชิตฺวา ปาตพฺพยาคุ, ตตฺถ สปฺปิมธุผาณิตมจฺฉมํสปุปฺผผลรสาทิ ยํ กิญฺจิ ขาทนียํ นาม สพฺพํ ปกฺขิปติ กีฬิตุกามานํ สีสมกฺขนโยคฺคา โหติ สุคนฺธคนฺธาฯ

อถ ภควา กาลเสฺสว สรีรปฏิชคฺคนํ กตฺวา ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต ปิณฺฑาย จริตุํ อาตุมนคราภิมุโข ปายาสิฯ มนุสฺสา ตสฺส อาโรเจสุํ – ‘‘ภควา ปิณฺฑาย คามํ ปวิสติ, ตยา กสฺส ยาคุ ปฏิยาทิตา’’ติฯ โส ยถานิวตฺถปารุเตเหว เตหิ กาฬกกาสาเวหิ เอเกน หเตฺถน ทพฺพิญฺจ กฏจฺฉุญฺจ คเหตฺวา พฺรหฺมา วิย ทกฺขิณชาณุมณฺฑลํ ภูมิยํ ปติฏฺฐเปตฺวา วนฺทิตฺวา – ‘‘ปฏิคฺคณฺหาตุ เม, ภเนฺต, ภควา ยาคุ’’นฺติ อาหฯ

ตโต ‘‘ชานนฺตาปิ ตถาคตา ปุจฺฉนฺตี’’ติ ขนฺธเก อาคตนเยน ภควา ปุจฺฉิตฺวา จ สุตฺวา จ ตํ วุฑฺฒปพฺพชิตํ วิครหิตฺวา ตสฺมึ วตฺถุสฺมึ อกปฺปิยสมาทานสิกฺขาปทญฺจ, ขุรภณฺฑปริหรณสิกฺขาปทญฺจาติ เทฺว สิกฺขาปทานิ ปญฺญเปตฺวา – ‘‘ภิกฺขเว, อเนกกปฺปโกฏิโย โภชนํ ปริเยสเนฺตเหว วีตินามิตา, อิทํ ปน ตุมฺหากํ อกปฺปิยํ อธเมฺมน อุปฺปนฺนํ โภชนํ, อิมํ ปริภุตฺตานํ อเนกานิ อตฺตภาวสหสฺสานิ อปาเยเสฺวว นิพฺพตฺติสฺสนฺติ, อเปถ มา คณฺหถา’’ติ ภิกฺขาจาราภิมุโข อคมาสิฯ เอกภิกฺขุนาปิ น กิญฺจิ คหิตํฯ

สุภโทฺท อนตฺตมโน หุตฺวา อยํ ‘‘สพฺพํ ชานามี’’ติ อาหิณฺฑติฯ สเจ น คหิตุกาโม, เปเสตฺวา อาโรเจตพฺพํฯ อยํ ปกฺกาหาโร นาม สพฺพจิรํ ติฏฺฐนฺต สตฺตาหมตฺตํ ติเฏฺฐยฺยฯ อิทญฺหิ มม ยาวชีวํ ปริยตฺตํ อสฺสฯ สพฺพํ เตน นาสิตํ, อหิตกาโม อยํ มยฺหนฺติ ภควติ อาฆาตํ พนฺธิตฺวา ทสพเล ธรเนฺต กิญฺจิ วตฺตุํ นาสกฺขิฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ‘‘อยํ อุจฺจา กุลา ปพฺพชิโต มหาปุริโส, สเจ กิญฺจิ วกฺขามิ, มํเยว สนฺตเชฺชสฺสตี’’ติฯ สฺวายํ อชฺช ‘‘ปรินิพฺพุโต ภควา’’ติ สุตฺวา ลทฺธสฺสาโส วิย หฏฺฐตุโฏฺฐ เอวมาหฯ

เถโร ตํ สุตฺวา หทเย ปหารทานํ วิย มตฺถเก ปติตสุกฺขาสนิ วิย มญฺญิ, ธมฺมสํเวโค จสฺส อุปฺปชฺชิ – ‘‘สตฺตาหมตฺตปรินิพฺพุโต ภควา, อชฺชาปิสฺส สุวณฺณวณฺณํ สรีรํ ธรติเยว, ทุเกฺขน ภควตา อาราธิตสาสเน นาม เอวํ ลหุ มหนฺตํ ปาปกสฏํ กณฺฏโก อุปฺปโนฺน, อลํ โข ปเนส ปาโป วฑฺฒมาโน อเญฺญปิ เอวรูเป สหาเย ลภิตฺวา สกฺกา สาสนํ โอสกฺกาเปตุ’’นฺติฯ ตโต เถโร จิเนฺตสิ –

‘‘สเจ โข ปนาหํ อิมํ มหลฺลกํ อิเธว ปิโลติกํ นิวาสาเปตฺวา ฉาริกาย โอกิราเปตฺวา นีหราเปสฺสามิ, มนุสฺสา ‘สมณสฺส โคตมสฺส สรีเร ธรมาเนเยว สาวกา วิวทนฺตี’ติ อมฺหากํ โทสํ ทเสฺสสฺสนฺติ อธิวาเสมิ ตาวฯ

ภควตา หิ เทสิโต ธโมฺม อสงฺคหิตปุปฺผราสิสทิโสฯ ตตฺถ ยถา วาเตน ปหฏปุปฺผานิ ยโต วา ตโต วา คจฺฉนฺติ, เอวเมว เอวรูปานํ ปาปปุคฺคลานํ วเสน คจฺฉเนฺต คจฺฉเนฺต กาเล วินเย เอกํ เทฺว สิกฺขาปทานิ นสฺสิสฺสนฺติ, สุเตฺต เอโก เทฺว ปญฺหาวารา นสฺสิสฺสนฺติ, อภิธเมฺม เอกํ เทฺว ภูมนฺตรานิ นสฺสิสฺสนฺติ, เอวํ อนุกฺกเมน มูเล นเฏฺฐ ปิสาจสทิสา ภวิสฺสาม; ตสฺมา ธมฺมวินยสงฺคหํ กริสฺสามฯ เอวญฺหิ สติ ทฬฺหํ สุเตฺตน สงฺคหิตานิ ปุปฺผานิ วิย อยํ ธมฺมวินโย นิจฺจโล ภวิสฺสติฯ

เอตทตฺถญฺหิ ภควา มยฺหํ ตีณิ คาวุตานิ ปจฺจุคฺคมนํ อกาสิ, ตีหิ โอวาเทหิ อุปสมฺปทํ อทาสิ, กายโต อปเนตฺวา กาเย จีวรปริวตฺตนํ อกาสิ, อากาเส ปาณึ จาเลตฺวา จนฺทูปมํ ปฏิปทํ กเถนฺโต มํ กายสกฺขึ กตฺวา กเถสิ, ติกฺขตฺตุํ สกลสาสนทายชฺชํ ปฏิจฺฉาเปสิฯ มาทิเส ภิกฺขุมฺหิ ติฏฺฐมาเน อยํ ปาโป สาสเน วุฑฺฒึ มา อลตฺถฯ ยาว อธมฺมํ น ทิปฺปติ, ธมฺมํ น ปฏิพาหิยติฯ อวินโย น ทิปฺปติ วินโย น ปฏิพาหิยติฯ อธมฺมวาทิโน น พลวนฺโต โหนฺติ, ธมฺมวาทิโน น ทุพฺพลา โหนฺติ; อวินยวาทิโน น พลวนฺโต โหนฺติ, วินยวาทิโน น ทุพฺพลา โหนฺติฯ ตาว ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคายิสฺสามิฯ ตโต ภิกฺขู อตฺตโน อตฺตโน ปโหนกํ คเหตฺวา กปฺปิยากปฺปิยํ กเถสฺสนฺติฯ อถายํ ปาโป สยเมว นิคฺคหํ ปาปุณิสฺสติ, ปุน สีสํ อุกฺขิปิตุํ น สกฺขิสฺสติ, สาสนํ อิทฺธเญฺจว ผีตญฺจ ภวิสฺสตี’’ติฯ

โส เอวํ นาม มยฺหํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนนฺติ กสฺสจิ อนาโรเจตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ สมสฺสาเสสิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อถ โข อายสฺมา มหากสฺสโป…เป.… เนตํ ฐานํ วิชฺชตี’’ติฯ

**๒๓๓**. **จิตก**นฺติ วีสรตนสติกํ จนฺทนจิตกํฯ **อาฬิเมฺปสฺสามา**ติ อคฺคึ คาหาเปสฺสามฯ **น สโกฺกนฺติ อาฬิเมฺปตุ**นฺติ อฏฺฐปิ โสฬสปิ ทฺวตฺตึสปิ ชนา ชาลนตฺถาย ยมกยมกอุกฺกาโย คเหตฺวา ตาลวเณฺฏหิ พีชนฺตา ภสฺตาหิ ธมนฺตา ตานิ ตานิ การณานิ กโรนฺตาปิ น สโกฺกนฺติเยว อคฺคึ คาหาเปตุํฯ **เทวตานํ อธิปฺปาโย**ติ เอตฺถ ตา กิร เทวตา เถรสฺส อุปฏฺฐากเทวตาวฯ อสีติมหาสาวเกสุ หิ จิตฺตานิ ปสาเทตฺวา เตสํ อุปฏฺฐากานิ อสีติกุลสหสฺสานิ สเคฺค นิพฺพตฺตานิฯ ตตฺถ เถเร จิตฺตํ ปสาเทตฺวา สเคฺค นิพฺพตฺตา เทวตา ตสฺมึ สมาคเม เถรํ อทิสฺวา – ‘‘กุหึ นุ โข อมฺหากํ กุลูปกเตฺถโร’’ติ อนฺตรามเคฺค ปฏิปนฺนํ ทิสฺวา ‘‘อมฺหากํ กุลูปกเตฺถเรน อวนฺทิเต จิตโก มา ปชฺชลิตฺถา’’ติ อธิฏฺฐหึสุฯ

มนุสฺสา ตํ สุตฺวา – ‘‘มหากสฺสโป กิร นาม โภ ภิกฺขุ ปญฺจหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธึ ‘ทสพลสฺส ปาเท วนฺทิสฺสามี’ติ อาคจฺฉติฯ ตสฺมึ กิร อนาคเต จิตโก น ปชฺชลิสฺสติฯ กีทิโส โภ โส ภิกฺขุ กาโฬ โอทาโต ทีโฆ รโสฺส, เอวรูเป นาม โภ ภิกฺขุมฺหิ ฐิเต กึ ทสพลสฺส ปรินิพฺพานํ นามา’’ติ เกจิ คนฺธมาลาทิหตฺถา ปฏิปถํ คจฺฉึสุฯ เกจิ วีถิโย วิจิตฺตา กตฺวา อาคมนมคฺคํ โอโลกยมานา อฏฺฐํสุฯ

**๒๓๔**. **อถ โข อายสฺมา มหากสฺสโป เยน กุสินารา…เป.… สิรสา วนฺที**ติ เถโร กิร จิตกํ ปทกฺขิณํ กตฺวา อาวชฺชโนฺตว สลฺลเกฺขสิ – ‘‘อิมสฺมึ ฐาเน สีสํ, อิมสฺมึ ฐาเน ปาทา’’ติฯ ตโต ปาทานํ สมีเป ฐตฺวา อภิญฺญาปาทกํ จตุตฺถชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย – ‘‘อราสหสฺสปฏิมณฺฑิตจกฺกลกฺขณปติฏฺฐิตา ทสพลสฺส ปาทา สทฺธึ กปฺปาสปฏเลหิ ปญฺจ ทุสฺสยุคสตานิ สุวณฺณโทณึ จนฺทนจิตกญฺจ เทฺวธา กตฺวา มยฺหํ อุตฺตมเงฺค สิรสฺมึ ปติฏฺฐหนฺตู’’ติ อธิฏฺฐาสิฯ สห อธิฏฺฐานจิเตฺตน ตานิ ปญฺจ ทุสฺสยุคสตานิ เทฺวธา กตฺวา วลาหกนฺตรา ปุณฺณจโนฺท วิย ปาทา นิกฺขมึสุฯ เถโร วิกสิตรตฺตปทุมสทิเส หเตฺถ ปสาเรตฺวา สุวณฺณวเณฺณ สตฺถุปาเท ยาว โคปฺผกา ทฬฺหํ คเหตฺวา อตฺตโน สิรวเร ปติฏฺฐเปสิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ภควโต ปาเท สิรสา วนฺที’’ติฯ

มหาชโน ตํ อจฺฉริยํ ทิสฺวา เอกปฺปหาเรเนว มหานาทํ นทิ, คนฺธมาลาทีหิ ปูเชตฺวา ยถารุจิ วนฺทิฯ เอวํ ปน เถเรน จ มหาชเนน จ เตหิ จ ปญฺจหิ ภิกฺขุสเตหิ วนฺทิตมเตฺต ปุน อธิฏฺฐานกิจฺจํ นตฺถิฯ ปกติอธิฏฺฐานวเสเนว เถรสฺส หตฺถโต มุจฺจิตฺวา อลตฺตกวณฺณานิ ภควโต ปาทตลานิ จนฺทนทารุอาทีสุ กิญฺจิ อจาเลตฺวาว ยถาฐาเน ปติฏฺฐหึสุ, ยถาฐาเน ฐิตาเนว อเหสุํฯ ภควโต หิ ปาเทสุ นิกฺขมเนฺตสุ วา ปวิสเนฺตสุ วา กปฺปาสอํสุ วา ทสิกตนฺตํ วา เตลพินฺทุ วา

ทารุกฺขนฺธํ วา ฐานา จลิตํ นาม นาโหสิฯ สพฺพํ ยถาฐาเน ฐิตเมว อโหสิฯ อุฏฺฐหิตฺวา ปน อตฺถงฺคเต จนฺเท วิย สูริเย วิย จ ตถาคตสฺส ปาเทสุ อนฺตรหิเตสุ มหาชโน มหากนฺทิตํ กนฺทิฯ ปรินิพฺพานกาลโต อธิกตรํ การุญฺญํ อโหสิฯ

**สยเมว ภควโต จิตโก ปชฺชลี**ติ อิทํ ปน กสฺสจิ ปชฺชลาเปตุํ วายมนฺตสฺส อทสฺสนวเสน วุตฺตํฯ เทวตานุภาเวน ปเนส สมนฺตโต เอกปฺปหาเรเนว ปชฺชลิฯ

**๒๓๕. สรีราเนว อวสิสฺสึสู**ติ ปุพฺเพ เอกคฺฆเนน ฐิตตฺตา สรีรํ นาม อโหสิฯ อิทานิ วิปฺปกิณฺณตฺตา สรีรานีติ วุตฺตํ สุมนมกุฬสทิสา จ โธตมุตฺตสทิสา จ สุวณฺณสทิสา จ ธาตุโย อวสิสฺสึสูติ อตฺโถฯ ทีฆายุกพุทฺธานญฺหิ สรีรํ สุวณฺณกฺขนฺธสทิสํ เอกเมว โหติฯ ภควา ปน – ‘‘อหํ น จิรํ ฐตฺวา ปรินิพฺพายามิ, มยฺหํ สาสนํ ตาว สพฺพตฺถ น วิตฺถาริตํ, ตสฺมา ปรินิพฺพุตสฺสาปิ เม สาสปมตฺตมฺปิ ธาตุํ คเหตฺวา อตฺตโน อตฺตโน วสนฏฺฐาเน เจติยํ กตฺวา ปริจรนฺโต มหาชโน สคฺคปรายโณ โหตู’’ติ ธาตูนํ วิกิรณํ อธิฏฺฐาสิฯ กติ, ปนสฺส ธาตุโย วิปฺปกิณฺณา, กติ น วิปฺปกิณฺณาติฯ จตโสฺส ทาฐา, เทฺว อกฺขกา, อุณฺหีสนฺติ อิมา สตฺต ธาตุโย น วิปฺปกิรึสุ, เสสา วิปฺปกิรึสูติฯ ตตฺถ สพฺพขุทฺทกา ธาตุ สาสปพีชมตฺตา อโหสิ, มหาธาตุ มเชฺฌ ภินฺนตณฺฑุลมตฺตา, อติมหตี มเชฺฌ ภินฺนมุคฺคมตฺตาติฯ

**อุทกธารา**ติ อคฺคพาหุมตฺตาปิ ชงฺฆมตฺตาปิ ตาลกฺขนฺธมตฺตาปิ อุทกธารา อากาสโต ปติตฺวา นิพฺพาเปสิฯ **อุทกสาลโต**ติ ปริวาเรตฺวา ฐิตสาลรุเกฺข สนฺธาเยตํ วุตฺตํ, เตสมฺปิ หิ ขนฺธนฺตรวิฏปนฺตเรหิ อุทกธารา นิกฺขมิตฺวา นิพฺพาเปสุํฯ ภควโต จิตโก มหโนฺตฯ สมนฺตา ปถวึ ภินฺทิตฺวาปิ นงฺคลสีสมตฺตา อุทกวฏฺฏิ ผลิกวฏฺฏํสกสทิสา อุคฺคนฺตฺวา จิตกเมว คณฺหนฺติฯ **คโนฺธทเกนา**ติ สุวณฺณฆเฏ รชตฆเฏ จ ปูเรตฺวา อาภตนานาคโนฺธทเกนฯ **นิพฺพาเปสุ**นฺติ สุวณฺณมยรชตมเยหิ อฏฺฐทณฺฑเกหิ วิกิริตฺวา จนฺทนจิตกํ นิพฺพาเปสุํฯ

เอตฺถ จ จิตเก ฌายมาเน ปริวาเรตฺวา ฐิตสาลรุกฺขานํ สาขนฺตเรหิ วิฏปนฺตเรหิ ปตฺตนฺตเรหิ ชาลา อุคฺคจฺฉนฺติ, ปตฺตํ วา สาขา วา ปุปฺผํ วา ทฑฺฒา นาม นตฺถิ, กิปิลฺลิกาปิ มกฺกฏกาปิ ชาลานํ อนฺตเรเนว วิจรนฺติ ฯ อากาสโต ปติตอุทกธาราสุปิ สาลรุเกฺขหิ นิกฺขนฺตอุทกธาราสุปิ ปถวึ ภินฺทิตฺวา นิกฺขนฺตอุทกธาราสุปิ ธมฺมกถาว ปมาณํฯ เอวํ จิตกํ นิพฺพาเปตฺวา ปน มลฺลราชาโน สนฺถาคาเร จตุชฺชาติยคนฺธปริภณฺฑํ กาเรตฺวา ลาชปญฺจมานิ ปุปฺผานิ วิกิริตฺวา อุปริ เจลวิตานํ พนฺธิตฺวา สุวณฺณตารกาทีหิ ขจิตฺวา ตตฺถ คนฺธทามมาลาทามรตนทามานิ โอลเมฺพตฺวา สนฺถาคารโต ยาว มกุฏพนฺธนสงฺขาตา สีสปสาธนมงฺคลสาลา, ตาว อุโภหิ ปเสฺสหิ สาณิกิลญฺชปริเกฺขปํ กาเรตฺวา อุปริ เจลวิตานํ พนฺธาเปตฺวา สุวณฺณตารกาทีหิ ขจิตฺวา ตตฺถปิ คนฺธทามมาลาทามรตนทามานิ โอลเมฺพตฺวา มณิทณฺฑวเณฺณหิ เวฬูหิ จ ปญฺจวณฺณทฺธเช อุสฺสาเปตฺวา สมนฺตา วาตปฏากา ปริกฺขิปิตฺวา สุสมฺมฏฺฐาสุ วีถีสุ กทลิโย จ ปุณฺณฆเฏ จ ฐเปตฺวา ทณฺฑกทีปิกา ชาเลตฺวา อลงฺกตหตฺถิกฺขเนฺธ สห ธาตูหิ สุวณฺณโทณึ ฐเปตฺวา มาลาคนฺธาทีหิ ปูเชนฺตา สาธุกีฬิตํ กีฬนฺตา อโนฺตนครํ ปเวเสตฺวา สนฺถาคาเร สรภมยปลฺลเงฺก ฐเปตฺวา อุปริ เสตจฺฉตฺตํ ธาเรสุํฯ เอวํ กตฺวา – ‘‘อถ โข โกสินารกา มลฺลา ภควโต สรีรานิ สตฺตาหํ สนฺถาคาเร สตฺติปญฺชรํ กริตฺวา’’ติ สพฺพํ เวทิตพฺพํฯ

ตตฺถ **สตฺติปญฺชรํ กริตฺวา**ติ สตฺติหเตฺถหิ ปุริเสหิ ปริกฺขิปาเปตฺวาฯ **ธนุปาการ**นฺติ ปฐมํ ตาว หตฺถิกุเมฺภน กุมฺภํ ปหรเนฺต ปริกฺขิปาเปสุํ, ตโต อเสฺส คีวาย คีวํ ปหรเนฺต, ตโต รเถ อาณิโกฏิยา อาณิโกฏึ ปหรเนฺต, ตโต โยเธ พาหุนา พาหุํ ปหรเนฺตฯ เตสํ ปริยเนฺต โกฏิยา

โกฏึ ปหรมานานิ ธนูนิ ปริกฺขิปาเปสุํฯ อิติ สมนฺตา โยชนปฺปมาณํ ฐานํ สตฺตาหํ สนฺนาหควจฺฉิกํ วิย กตฺวา อารกฺขํ สํวิทหึสุฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘ธนุปาการํ ปริกฺขิปาเปตฺวา’’ติฯ

กสฺมา ปเนเต เอวมกํสูติ? อิโต ปุริเมสุ หิ ทฺวีสุ สตฺตาเหสุ เต ภิกฺขุสงฺฆสฺส ฐานนิสชฺชโอกาสํ กโรนฺตา ขาทนียํ โภชนียํ สํวิทหนฺตา สาธุกีฬิกาย โอกาสํ น ลภึสุฯ ตโต เนสํ อโหสิ – ‘‘อิมํ สตฺตาหํ สาธุกีฬิตํ กีฬิสฺสาม, ฐานํ โข ปเนตํ วิชฺชติ ยํ อมฺหากํ ปมตฺตภาวํ ญตฺวา โกจิเทว อาคนฺตฺวา ธาตุโย คเณฺหยฺย, ตสฺมา อารกฺขํ ฐเปตฺวา กีฬิสฺสามา’’ติฯ เต ตถา เอวมกํสุฯ

**สรีรธาตุวิภชนวณฺณนา**

**๒๓๖**. **อโสฺสสิ โข ราชา**ติ กถํ อโสฺสสิ? ปฐมเมว กิรสฺส อมจฺจา สุตฺวา จินฺตยึสุ – ‘‘สตฺถา นาม ปรินิพฺพุโต, น โส สกฺกา ปุน อาหริตุํฯ โปถุชฺชนิกสทฺธาย ปน อมฺหากํ รญฺญา สทิโส นตฺถิ, สเจ เอส อิมินาว นิยาเมน สุณิสฺสติ, หทยมสฺส ผลิสฺสติฯ ราชา โข ปน อเมฺหหิ อนุรกฺขิตโพฺพ’’ติ เต ติโสฺส สุวณฺณโทณิโย อาหริตฺวา จตุมธุรสฺส ปูเรตฺวา รโญฺญ สนฺติกํ คนฺตฺวา เอตทโวจุํ – ‘‘เทว , อเมฺหหิ สุปินโก ทิโฎฺฐ, ตสฺส ปฏิฆาตตฺถํ ตุเมฺหหิ ทุกูลทุปฏฺฏํ นิวาเสตฺวา ยถา นาสาปุฎมตฺตํ ปญฺญายติ, เอวํ จตุมธุรโทณิยา นิปชฺชิตุํ วฎฺฎตี’’ติฯ ราชา อตฺถจรานํ อมจฺจานํ วจนํ สุตฺวา ‘‘เอวํ โหตุ ตาตา’’ติ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา ตถา อกาสิฯ

อเถโก อมโจฺจ อลงฺการํ โอมุญฺจิตฺวา เกเส ปกิริย ยาย ทิสาย สตฺถา ปรินิพฺพุโต, ตทภิมุโข หุตฺวา อญฺชลึ ปคฺคยฺห ราชานํ อาห – ‘‘เทว, มรณโต มุจฺจนกสโตฺต นาม นตฺถิ, อมฺหากํ อายุวฑฺฒโน เจติยฎฺฐานํ ปุญฺญเกฺขตฺตํ อภิเสกสิญฺจโก โส ภควา สตฺถา กุสินาราย ปรินิพฺพุโต’’ติฯ ราชา สุตฺวาว วิสญฺญีชาโต จตุมธุรโทณิยํ อุสฺมํ มุญฺจิฯ อถ นํ อุกฺขิปิตฺวา ทุติยาย โทณิยา นิปชฺชาเปสุํฯ โส ปุน สญฺญํ ลภิตฺวา – ‘‘ตาตา, กึ วเทถา’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘สตฺถา, มหาราช, ปรินิพฺพุโต’’ติฯ ราชา ปุนปิ วิสญฺญีชาโต จตุมธุรโทณิยา อุสฺมํ มุญฺจิฯ อถ นํ ตโตปิ อุกฺขิปิตฺวา ตติยาย โทณิยา นิปชฺชาเปสุํฯ โส ปุน สญฺญํ ลภิตฺวา ‘‘ตาตา, กึ วเทถา’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘สตฺถา, มหาราช, ปรินิพฺพุโต’’ติฯ ราชา ปุนปิ วิสญฺญีชาโต, อถ นํ อุกฺขิปิตฺวา นหาเปตฺวา มตฺถเก ฆเฎหิ อุทกํ อาสิญฺจึสุฯ

ราชา สญฺญํ ลภิตฺวา อาสนา วุฎฺฐาย คนฺธปริภาวิเต มณิวเณฺณ เกเส วิกิริตฺวา สุวณฺณผลกวณฺณาย ปิฎฺฐิยํ ปกิริตฺวา ปาณินา อุรํ ปหริตฺวา ปวาฬงฺกุรวณฺณาหิ สุวฎฺฎิตงฺคุลีหิ สุวณฺณพิมฺพิสกวณฺณํ อุรํ สิพฺพโนฺต วิย คเหตฺวา ปริเทวมาโน อุมฺมตฺตกเวเสน อนฺตรวีถึ โอติโณฺณ, โส อลงฺกตนาฎกปริวุโต นครโต นิกฺขมฺม ชีวกมฺพวนํ คนฺตฺวา ยสฺมึ ฐาเน นิสิเนฺนน ภควตา ธโมฺม เทสิโต ตํ โอโลเกตฺวา – ‘‘ภควา สพฺพญฺญุ, นนุ อิมสฺมึ ฐาเน นิสีทิตฺวา ธมฺมํ เทสยิตฺถ, โสกสลฺลํ เม วิโนทยิตฺถ, ตุเมฺห มยฺหํ โสกสลฺลํ นีหริตฺถ, อหํ ตุมฺหากํ สรณํ คโต, อิทานิ ปน เม ปฏิวจนมฺปิ น เทถ, ภควา’’ติ ปุนปฺปุนํ ปริเทวิตฺวา ‘‘นนุ ภควา อหํ อญฺญทา เอวรูเป กาเล ‘ตุเมฺห มหาภิกฺขุสงฺฆปริวารา ชมฺพุทีปตเล จาริกํ จรถา’ติ สุโณมิ, อิทานิ ปนาหํ ตุมฺหากํ อนนุรูปํ อยุตฺตํ ปวตฺตึ สุโณมี’’ติ เอวมาทีนิ จ วตฺวา สฎฺฐิมตฺตาหิ คาถาหิ ภควโต คุณํ อนุสฺสริตฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘มม ปริเทวิเตเนว น สิชฺฌติ, ทสพลสฺส ธาตุโย อาหราเปสฺสามี’’ติ เอวํ อโสฺสสิฯ สุตฺวา จ อิมิสฺสา วิสญฺญิภาวาทิปวตฺติยา อวสาเน ทูตํ ปาเหสิฯ ตํ สนฺธาย **อถ โข ราชา**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ **ทูตํ ปาเหสี**ติ ทูตญฺจ ปณฺณญฺจ เปเสสิฯ เปเสตฺวา จ ปน – ‘‘สเจ ทสฺสนฺติ, สุนฺทรํฯ โน เจ ทสฺสนฺติ, อาหรณุปาเยน อาหริสฺสามี’’ติ จตุรงฺคินึ เสนํ สนฺนยฺหิตฺวา สยมฺปิ นิกฺข

โนฺตเยวฯ ยถา จ อชาตสตฺตุ, เอวํ ลิจฺฉวีอาทโยปิ ทูตํ เปเสตฺวา สยมฺปิ จตุรงฺคินิยา เสนาย นิกฺขมึสุเยวฯ ตตฺถ ปาเวยฺยกา สเพฺพหิ อาสนฺนตรา กุสินารโต ติคาวุตนฺตเร นคเร วสนฺติ, ภควาปิ ปาวํ ปวิสิตฺวาว กุสินารํ คโตฯ อถ กสฺมา ปฐมตรํ น อาคตาติ เจ? มหาปริวารา ปเน เต ราชาโน มหาปริวารํ กโรนฺตาว ปจฺฉโต ชาตาฯ

**เต สเงฺฆ คเณ เอตทโวจุ**นฺติ สเพฺพปิ เต สตฺตนครวาสิโน อาคนฺตฺวา – ‘‘อมฺหากํ ธาตุโย วา เทนฺตุ, ยุทฺธํ วา’’ติ กุสินารานครํ ปริวาเรตฺวา ฐิเต – ‘‘เอตํ ภควา อมฺหากํ คามเกฺขเตฺต’’ติ ปฏิวจนํ อโวจุํฯ เต กิร เอวมาหํสุ – ‘‘น มยํ สตฺถุ สาสนํ ปหิณิมฺห, นาปิ คนฺตฺวา อานยิมฺหฯ สตฺถา ปน สยเมว อาคนฺตฺวา สาสนํ เปเสตฺวา อเมฺห ปโกฺกสาเปสิฯ ตุเมฺหปิ โข ปน ยํ ตุมฺหากํ คามเกฺขเตฺต รตนํ อุปฺปชฺชติ, น ตํ อมฺหากํ เทถฯ สเทวเก จ โลเก พุทฺธรตนสมํ รตนํ นาม นตฺถิ, เอวรูปํ อุตฺตมรตนํ ลภิตฺวา มยํ น ทสฺสามฯ น โข ปน ตุเมฺหหิเยว มาตุถนโต ขีรํ ปีตํ, อเมฺหหิปิ มาตุถนโต ขีรํ ปีตํฯ น ตุเมฺหเยว ปุริสา, อเมฺหปิ ปุริสา โหตู’’ติ อญฺญมญฺญํ อหํการํ กตฺวา สาสนปฏิสาสนํ เปเสนฺติ, อญฺญมญฺญํ มานคชฺชิตํ คชฺชนฺติฯ ยุเทฺธ ปน สติ โกสินารกานํเยว ชโย อภวิสฺสฯ กสฺมา? ยสฺมา ธาตุปาสนตฺถํ อาคตา เทวตา เนสํ ปกฺขา อเหสุํฯ ปาฬิยํ ปน – ‘‘ภควา อมฺหากํ คามเกฺขเตฺต ปรินิพฺพุโต, น มยํ ทสฺสาม ภควโต สรีรานํ ภาค’’นฺติ เอตฺตกเมว อาคตํฯ

**๒๓๗. เอวํ วุเตฺต โทโณ พฺราหฺมโณ**ติ โทณพฺราหฺมโณ อิมํ เตสํ วิวาทํ สุตฺวา – ‘‘เอเต ราชาโน ภควโต ปรินิพฺพุตฏฺฐาเน วิวาทํ กโรนฺติ, น โข ปเนตํ ปติรูปํ, อลํ อิมินา กลเหน, วูปสเมสฺสามิ น’’นฺติ โส คนฺตฺวา เต สเงฺฆ คเณ เอตทโวจฯ กิมโวจ? อุนฺนตปฺปเทเส ฐตฺวา ทฺวิภาณวารปริมาณํ โทณคชฺชิตํ นาม อโวจฯ ตตฺถ ปฐมภาณวาเร ตาว เอกปทมฺปิ เต น ชานึสุฯ ทุติยภาณวารปริโยสาเน – ‘‘อาจริยสฺส วิย โภ สโทฺท, อาจริยสฺส วิย โภ สโทฺท’’ติ สเพฺพ นิรวา อเหสุํฯ ชมฺพุทีปตเล กิร กุลฆเร ชาตา เยภุเยฺยน ตสฺส น อเนฺตวาสิโก นาม นตฺถิฯ อถ โส เต อตฺตโน วจนํ สุตฺวา นิรเว ตุณฺหีภูเต วิทิตฺวา ปุน เอตทโวจ – ‘‘สุณนฺตุ โภโนฺต’’ติ เอตํ คาถาทฺวยํ อโวจฯ

ตตฺถ **อมฺหากํ พุโทฺธ**ติ อมฺหากํ พุโทฺธฯ **อหุ ขนฺติวาโท**ติ พุทฺธภูมึ อปฺปตฺวาปิ ปารมิโย ปูเรโนฺต ขนฺติวาทิตาปสกาเล ธมฺมปาลกุมารกาเล ฉทฺทนฺตหตฺถิกาเล ภูริทตฺตนาคราชกาเล จเมฺปยฺยนาคราชกาเล สงฺขปาลนาคราชกาเล มหากปิกาเล อเญฺญสุ จ พหูสุ ชาตเกสุ ปเรสุ โกปํ อกตฺวา ขนฺติเมว อกาสิฯ ขนฺติเมว วณฺณยิฯ กิมงฺคํ ปน เอตรหิ อิฏฺฐานิเฏฺฐสุ ตาทิลกฺขณํ ปเตฺต, สพฺพถาปิ อมฺหากํ พุโทฺธ ขนฺติวาโท อโหสิ, ตสฺส เอวํวิธสฺสฯ **น หิ สาธุ ยํ อุตฺตมปุคฺคลสฺส, สรีรภาเค สิยา สมฺปหาโร**ติ **น หิ สาธุย**นฺติ น หิ สาธุ อยํฯ **สรีรภาเค**ติ สรีรวิภาคนิมิตฺตํ, ธาตุโกฏฺฐาสเหตูติ อโตฺถฯ **สิยา สมฺปหาโร**ติ อาวุธสมฺปหาโร สาธุ น สิยาติ วุตฺตํ โหติฯ

**สเพฺพว โภโนฺต สหิตา**ติ สเพฺพว โภโนฺต สหิตา โหถ, มา ภิชฺชถฯ **สมคฺคา**ติ กาเยน จ วาจาย จ เอกสนฺนิปาตา เอกวจนา สมคฺคา โหถฯ **สโมฺมทมานา**ติ จิเตฺตนาปิ อญฺญมญฺญํ สโมฺมทมานา โหถฯ **กโรมฏฺฐภาเค**ติ ภควโต สรีรานิ อฏฺฐ ภาเค กโรม ฯ **จกฺขุมโต**ติ ปญฺจหิ จกฺขูหิ จกฺขุมโต พุทฺธสฺสฯ น เกวลํ ตุเมฺหเยว, พหุชโนปิ ปสโนฺน, เตสุ เอโกปิ ลทฺธุํ อยุโตฺต นาม นตฺถีติ พหุํ การณํ วตฺวา สญฺญาเปสิฯ

**๒๓๘. เตสํ สงฺฆานํ คณานํ ปฏิสฺสุตฺวา**ติ เตสํ เตสํ ตโต ตโต สมาคตสงฺฆานํ สมาคตคณานํ ปฏิสฺสุณิตฺวาฯ **ภควโต สรีรานิ อฏฺฐธา สมํ สุวิภตฺตํ วิภชิตฺวา**ติ เอตฺถ อยม

นุกฺกโม – โทโณ กิร เตสํ ปฏิสฺสุณิตฺวา สุวณฺณโทณึ วิวราเปสิฯ ราชาโน อาคนฺตฺวา โทณิยํเยว ฐิตา สุวณฺณวณฺณา ธาตุโย ทิสฺวา – ‘‘ภควา สพฺพญฺญุ ปุเพฺพ มยํ ตุมฺหากํ ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณปฏิมณฺฑิตํ ฉพฺพณฺณพุทฺธรสฺมิขจิตํ อสีติอนุพฺยญฺชนสมุชฺชลิตโสภํ สุวณฺณวณฺณํ สรีรํ อทฺทสาม, อิทานิ ปน สุวณฺณวณฺณาว ธาตุโย อวสิฏฺฐา ชาตา, น ยุตฺตมิทํ ภควา ตุมฺหาก’’นฺติ ปริเทวึสุฯ

พฺราหฺมโณปิ ตสฺมึ สมเย เตสํ ปมตฺตภาวํ ญตฺวา ทกฺขิณทาฐํ คเหตฺวา เวฐนฺตเร ฐเปสิ, อถ ปจฺฉา อฏฺฐธา สมํ สุวิภตฺตํ วิภชิ, สพฺพาปิ ธาตุโย ปากติกนาฬิยา โสฬส นาฬิโย อเหสุํ, เอเกกนครวาสิโน เทฺว เทฺว นาฬิโย ลภึสุฯ พฺราหฺมณสฺส ปน ธาตุโย วิภชนฺตเสฺสว สโกฺก เทวานมิโนฺท – ‘‘เกน นุ โข สเทวกสฺส โลกสฺส กงฺขเจฺฉทนตฺถาย จตุสจฺจกถาย ปจฺจยภูตา ภควโต ทกฺขิณทาฐา คหิตา’’ติ โอโลเกโนฺต ‘‘พฺราหฺมเณน คหิตา’’ติ ทิสฺวา – ‘‘พฺราหฺมโณปิ ทาฐาย อนุจฺฉวิกํ สกฺการํ กาตุํ น สกฺขิสฺสติ, คณฺหามิ น’’นฺติ เวฐนฺตรโต คเหตฺวา สุวณฺณจโงฺกฏเก ฐเปตฺวา เทวโลกํ เนตฺวา จูฬามณิเจติเย ปติฏฺฐเปสิฯ

พฺราหฺมโณปิ ธาตุโย วิภชิตฺวา ทาฐํ อปสฺสโนฺต โจริกาย คหิตตฺตา – ‘‘เกน เม ทาฐา คหิตา’’ติ ปุจฺฉิตุมฺปิ นาสกฺขิฯ ‘‘นนุ ตยาว ธาตุโย ภาชิตา, กึ ตฺวํ ปฐมํเยว อตฺตโน ธาตุยา อตฺถิภาวํ น อญฺญาสี’’ติ อตฺตนิ โทสาโรปนํ สมฺปสฺสโนฺต – ‘‘มยฺหมฺปิ โกฏฺฐาสํ เทถา’’ติ วตฺตุมฺปิ นาสกฺขิฯ ตโต – ‘‘อยมฺปิ สุวณฺณตุโมฺพ ธาตุคติโกว, เยน ตถาคตสฺส ธาตุโย มิตา, อิมสฺสาหํ ถูปํ กริสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวา **อิมํ เม โภโนฺต ตุมฺพํ ททนฺตู**ติ อาหฯ

**ปิปฺปลิวนิยา โมริยาปิ** อชาตสตฺตุอาทโย วิย ทูตํ เปเสตฺวา ยุทฺธสชฺชาว นิกฺขมึสุฯ

## ธาตุถูปปูชาวณฺณนา

**๒๓๙**. **ราชคเห ภควโต สรีรานํ ถูปญฺจ มหญฺจ อกาสี**ติ กถํ อกาสิ? กุสินารโต ยาว ราชคหํ ปญฺจวีสติ โยชนานิ, เอตฺถนฺตเร อฏฺฐอุสภวิตฺถตํ สมตลํ มคฺคํ กาเรตฺวา ยาทิสํ มลฺลราชาโน มกุฏพนฺธนสฺส จ สนฺถาคารสฺส จ อนฺตเร ปูชํ กาเรสุํฯ ตาทิสํ ปญฺจวีสติโยชเนปิ มเคฺค ปูชํ กาเรตฺวา โลกสฺส อนุกฺกณฺฐนตฺถํ สพฺพตฺถ อนฺตราปเณ ปสาเรตฺวา สุวณฺณโทณิยํ ปกฺขิตฺตธาตุโย สตฺติปญฺชเรน ปริกฺขิปาเปตฺวา อตฺตโน วิชิเต ปญฺจโยชนสตปริมณฺฑเล มนุเสฺส สนฺนิปาตาเปสิฯ เต ธาตุโย คเหตฺวา กุสินารโต สาธุกีฬิตํ กีฬนฺตา นิกฺขมิตฺวา ยตฺถ ยตฺถ สุวณฺณวณฺณานิ ปุปฺผานิ ปสฺสนฺติ, ตตฺถ ตตฺถ ธาตุโย สตฺติอนฺตเร ฐเปตฺวา ปูชํ อกํสุฯ เตสํ ปุปฺผานํ ขีณกาเล คจฺฉนฺติ, รถสฺส ธุรฏฺฐานํ ปจฺฉิมฏฺฐาเน สมฺปเตฺต สตฺต ทิวเส สาธุกีฬิตํ กีฬนฺติฯ เอวํ ธาตุโย คเหตฺวา อาคจฺฉนฺตานํ สตฺต วสฺสานิ สตฺต มาสานิ สตฺต ทิวสานิ วีติวตฺตานิฯ

มิจฺฉาทิฏฺฐิกา – ‘‘สมณสฺส โคตมสฺส ปรินิพฺพุตกาลโต ปฏฺฐาย พลกฺกาเรน สาธุกีฬิตาย อุปทฺทุตมฺห สเพฺพ โน กมฺมนฺตา นฏฺฐา’’ติ อุชฺฌายนฺตา มนํ ปโทเสตฺวา ฉฬาสีติสหสฺสมตฺตา อปาเย นิพฺพตฺตาฯ ขีณาสวา อาวชฺชิตฺวา ‘‘มหาชโน มนํ ปโทเสตฺวา อปาเย นิพฺพตฺตี’’ติ ทิสฺวา – ‘‘สกฺกํ เทวราชานํ ธาตุอาหรณูปายํ กาเรสฺสามา’’ติ ตสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา ตมตฺถํ อาโรเจตฺวา – ‘‘ธาตุอาหรณูปายํ กโรหิ มหาราชา’’ติ อาหํสุฯ สโกฺก อาห – ‘‘ภเนฺต, ปุถุชฺชโน นาม อชาตสตฺตุนา สโม สโทฺธ นตฺถิ, น โส มม วจนํ กริสฺสติ, อปิจ โข มารวิภึสกสทิสํ วิภึสกํ ทเสฺสสฺสามิ, มหาสทฺทํ สาเวสฺสามิ, ยกฺขคาหกขิปิตกอโรจเก กริสฺสามิ, ตุเมฺห

‘อมนุสฺสา มหาราช กุปิตา ธาตุโย อาหราเปถา’ติ วเทยฺยาถ, เอวํ โส อาหราเปสฺสตี’’ติฯ อถ โข สโกฺก ตํ สพฺพํ อกาสิฯ

เถราปิ ราชานํ อุปสงฺกมิตฺวา – ‘‘มหาราช, อมนุสฺสา กุปิตา, ธาตุโย อาหราเปหี’’ติ ภณึสุฯ ราชา – ‘‘น ตาว, ภเนฺต, มยฺหํ จิตฺตํ ตุสฺสติ, เอวํ สเนฺตปิ อาหรนฺตู’’ติ อาหฯ สตฺตมทิวเส ธาตุโย อาหรึสุฯ เอวํ อาหตา ธาตุโย คเหตฺวา ราชคเห ถูปญฺจ มหญฺจ อกาสิฯ อิตเรปิ อตฺตโน อตฺตโน พลานุรูเปน อาหริตฺวา สกสกฏฺฐาเนสุ ถูปญฺจ มหญฺจ อกํสุฯ

**๒๔๐. เอวเมตํ ภูตปุพฺพนฺ**ติ เอวํ เอตํ ธาตุภาชนญฺจว ทสถูปกรณญฺจ ชมฺพุทีเป ภูตปุพฺพนฺติ ปจฺฉา สงฺคีติการกา อาหํสุฯ เอวํ ปติฏฺฐิเตสุ ปน ถูเปสุ มหากสฺสปเตฺถโร ธาตูนํ อนฺตรายํ ทิสฺวา ราชานํ อชาตสตฺตุํ อุปสงฺกมิตฺวา ‘‘มหาราช, เอกํ ธาตุนิธานํ กาตุํ วฏฺฏตี’’ติ อาหฯ สาธุ, ภเนฺต, นิธานกมฺมํ ตาว มม โหตุ, เสสธาตุโย ปน กถํ อาหรามีติ? น, มหาราช, ธาตุอาหรณํ ตุยฺหํ ภาโร, อมฺหากํ ภาโรติฯ สาธุ, ภเนฺต, ตุเมฺห ธาตุโย อาหรถ, อหํ ธาตุนิธานํ กริสฺสามีติฯ เถโร เตสํ เตสํ ราชกุลานํ ปริจรณมตฺตเมว ฐเปตฺวา เสสธาตุโย อาหริฯ รามคาเม ปน ธาตุโย นาคา ปริคฺคณฺหึสุ, ตาสํ อนฺตราโย นตฺถิฯ ‘‘อนาคเต ลงฺกาทีเป มหาวิหาเร มหาเจติยมฺหิ นิทหิสฺสนฺตี’’ติ ตา น อาหริตฺวา เสเสหิ สตฺตหิ นคเรหิ อาหริตฺวา ราชคหสฺส ปาจีนทกฺขิณทิสาภาเค ฐตฺวา – ‘‘อิมสฺมึ ฐาเน โย ปาสาโณ อตฺถิ, โส อนฺตรธายตุ, ปํสุ สุวิสุทฺธา โหตุ, อุทกํ มา อุฏฺฐหตู’’ติ อธิฏฺฐาสิฯ

ราชา ตํ ฐานํ ขณาเปตฺวา ตโต อุทฺธตปํสุนา อิฏฺฐกา กาเรตฺวา อสีติมหาสาวกานํ เจติยานิ กาเรติฯ ‘‘อิธ ราชา กึ กาเรตี’’ติ ปุจฺฉนฺตานมฺปิ ‘‘มหาสาวกานํ เจติยานี’’ติ วทนฺติ, น โกจิ ธาตุนิธานภาวํ ชานาติฯ อสีติหตฺถคมฺภีเร ปน ตสฺมึ ปเทเส ชาเต เหฏฺฐา โลหสนฺถารํ สนฺถราเปตฺวา ตตฺถ ถูปาราเม เจติยฆรปฺปมาณํ ตมฺพโลหมยํ เคหํ การาเปตฺวา อฏฺฐ อฏฺฐ หริจนฺทนาทิมเย กรเณฺฑ จ ถูเป จ การาเปสิฯ อถ ภควโต ธาตุโย หริจนฺทนกรเณฺฑ ปกฺขิปิตฺวา ตํ หริจนฺทนกรณฺฑกมฺปิ อญฺญสฺมึ หริจนฺทนกรณฺฑเก, ตมฺปิ อญฺญสฺมินฺติ เอวํ อฏฺฐ หริจนฺทนกรเณฺฑ เอกโต กตฺวา เอเตเนว อุปาเยน เต อฏฺฐ กรเณฺฑ อฏฺฐสุ หริจนฺทนถูเปสุ, อฏฺฐ หริจนฺทนถูเป อฏฺฐสุ โลหิตจนฺทนกรเณฺฑสุ, อฏฺฐ โลหิตจนฺทนกรเณฺฑ อฏฺฐสุ โลหิตจนฺทนถูเปสุ, อฏฺฐ โลหิตจนฺทนถูเป อฏฺฐสุ ทนฺตกรเณฺฑสุ , อฏฺฐ ทนฺตกรเณฺฑ อฏฺฐสุ ทนฺตถูเปสุ, อฏฺฐ ทนฺตถูเป อฏฺฐสุ สพฺพรตนกรเณฺฑสุ, อฏฺฐ สพฺพรตนกรเณฺฑ อฏฺฐสุ สพฺพรตนถูเปสุ, อฏฺฐ สพฺพรตนถูเป อฏฺฐสุ สุวณฺณกรเณฺฑสุ, อฏฺฐ สุวณฺณกรเณฺฑ, อฏฺฐสุ สุวณฺณถูเปสุ, อฏฺฐ สุวณฺณถูเป อฏฺฐสุ รชตกรเณฺฑสุ, อฏฺฐ รชตกรเณฺฑ อฏฺฐสุ รชตถูเปสุ, อฏฺฐ รชตถูเป, อฏฺฐสุ มณิกรเณฺฑสุ, อฏฺฐ มณิกรเณฺฑ อฏฺฐสุ มณิถูเปสุ, อฏฺฐ มณิถูเป อฏฺฐสุ โลหิตงฺกกรเณฺฑสุ, อฏฺฐ โลหิตงฺกกรเณฺฑ อฏฺฐสุ โลหิตงฺกถูเปสุ, อฏฺฐ โลหิตงฺกถูเป อฏฺฐสุ มสารคลฺลกรเณฺฑสุ, อฏฺฐ มสารคลฺลกรเณฺฑ อฏฺฐสุ มสารคลฺลถูเปสุ, อฏฺฐ มสารคลฺลถูเป อฏฺฐสุ ผลิกกรเณฺฑสุ, อฏฺฐ ผลิกกรเณฺฑ อฏฺฐสุ ผลิกมยถูเปสุ ปกฺขิปิฯ

สเพฺพสํ อุปริมํ ผลิกเจติยํ ถูปารามเจติยปฺปมาณํ อโหสิ, ตสฺส อุปริ สพฺพรตนมยํ เคหํ กาเรสิ, ตสฺส อุปริ สุวณฺณมยํ, ตสฺส อุปริ รชตมยํ, ตสฺส อุปริ ตมฺพโลหมยํ เคหํฯ ตตฺถ สพฺพรตนมยํ วาลิกํ โอกิริตฺวา ชลชถลชปุปฺผานํ สหสฺสานิ วิปฺปกิริตฺวา อฑฺฒฉฏฺฐานิ ชาตกสตานิ อสีติมหาเถเร สุโทฺธทนมหาราชานํ มหามายาเทวึ สตฺต สหชาเตติ สพฺพาเนตานิ สุวณฺณมยาเนว กาเรสิฯ ปญฺจปญฺจสเต สุวณฺณรชตมเย ปุณฺณฆเฏ ฐปาเปสิ, ปญฺจ สุวณฺณทฺธชสเต

อุสฺสาเปสิฯ ปญฺจสเต สุวณฺณทีเป, ปญฺจสเต รชตทีเป การาเปตฺวา สุคนฺธเตลสฺส ปูเรตฺวา เตสุ ทุกูลวฏฺฏิโย ฐเปสิฯ

อถายสฺมา มหากสฺสโป – ''มาลา มา มิลายนฺตุ, คนฺธา มา วินสฺสนฺตุ, ทีปา มา วิชฺฌายนฺตู''ติ อธิฏฺฐหิตฺวา สุวณฺณปฏฺเฏ อกฺขรานิ ฉินฺทาเปสิ –

> ''อนาคเต ปิยทาโส นาม กุมาโร ฉตฺตํ อุสฺสาเปตฺวา อโสโก ธมฺมราชา ภวิสฺสติฯ โส อิมา ธาตุโย วิตฺถาริกา กริสฺสตี''ติฯ

ราชา สพฺพปสาธเนหิ ปูเชตฺวา อาทิโต ปฏฺฐาย ทฺวารํ ปิทหโนฺต นิกฺขมิ, โส ตมฺพโลหทฺวารํ ปิทหิตฺวา อาวิญฺฉนรชฺชุยํ กุญฺจิกมุทฺทิกํ พนฺธิตฺวา ตเตฺถว มหนฺตํ มณิกฺขนฺธํ ฐเปตฺวา – ''อนาคเต ทลิทฺทราชา อิมํ มณึ คเหตฺวา ธาตูนํ สกฺการํ กโรตู''ติ อกฺขรํ ฉินฺทาเปสิฯ

สโกฺก เทวราชา วิสฺสกมฺมํ อามเนฺตตฺวา – ''ตาต, อชาตสตฺตุนา ธาตุนิธานํ กตํ, เอตฺถ อารกฺขํ ปฏฺฐเปหี''ติ ปหิณิฯ โส อาคนฺตฺวา วาฬสงฺฆาฏยนฺตํ โยเชสิ, กฏฺฐรูปกานิ ตสฺมึ ธาตุคเพฺภ ผลิกวณฺณขเคฺค คาเหตฺวา วาตสทิเสน เวเคน อนุปริยายนฺตํ ยนฺตํ โยเชตฺวา เอกาย เอว อาณิยา พนฺธิตฺวา สมนฺตโต คิญฺชกาวสถาการเรน สิลาปริเกฺขปํ กตฺวา อุปริ เอกาย ปิทหิตฺวา ปํสุํ ปกฺขิปิตฺวา ภูมึ สมํ กตฺวา ตสฺส อุปริ ปาสาณถูปํ ปติฏฺฐเปสิฯ เอวํ นิฏฺฐิเต ธาตุนิธาเน ยาวตายุกํ ฐตฺวา เถโรปิ ปรินิพฺพุโต, ราชาปิ ยถากมฺมํ คโต, เตปิ มนุสฺสา กาลงฺกตาฯ

อปรภาเค ปิยทาโส นาม กุมาโร ฉตฺตํ อุสฺสาเปตฺวา อโสโก นาม ธมฺมราชา หุตฺวา ตา ธาตุโย คเหตฺวา ชมฺพุทีเป วิตฺถาริกา อกาสิฯ กถํ? โส นิโคฺรธสามเณรํ นิสฺสาย สาสเน ลทฺธปฺปสาโท จตุราสีติ วิหารสหสฺสานิ กาเรตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ ปุจฺฉิ – ''ภเนฺต, มยา จตุราสีติ วิหารสหสฺสานิ การิตานิ, ธาตุโย กุโต ลภิสฺสามี''ติ? มหาราช, – ''ธาตุนิธานํ นาม อตฺถี''ติ สุโณม, น ปน ปญฺญายติ – ''อสุกสฺมึ ฐาเน''ติฯ ราชา ราชคเห เจติยํ ภินฺทาเปตฺวา ธาตุํ อปสฺสโนฺต ปฏิปากติกํ กาเรตฺวา ภิกฺขุภิกฺขุนิโย อุปาสกอุปาสิกาโยติ จตโสฺส ปริสา คเหตฺวา เวสาลึ คโตฯ ตตฺราปิ อลภิตฺวา กปิลวตฺถุํฯ ตตฺราปิ อลภิตฺวา รามคามํ คโตฯ รามคาเม นาคา เจติยํ ภินฺทิตุํ น อทํสุ, เจติเย นิปติตกุทาโล ขณฺฑาขณฺฑํ โหติฯ เอวํ ตตฺราปิ อลภิตฺวา อลฺลกปฺปํ เวฐทีปํ ปาวํ กุสินารนฺติ สพฺพตฺถ เจติยานิ ภินฺทิตฺวา ธาตุํ อลภิตฺวาว ปฏิปากติกานิ กตฺวา ปุน ราชคหํ คนฺตฺวา จตโสฺส ปริสา สนฺนิปาตาเปตฺวา – ''อตฺถิ เกนจิ สุตปุพฺพํ 'อสุกฏฺฐาเน นาม ธาตุนิธาน'นฺติ'' ปุจฺฉิฯ

ตเตฺรโก วีสวสฺสสตฺติโก เถโร – ''อสุกฏฺฐาเน ธาตุนิธาน''นฺติ น ชานามิ, มยฺหํ ปน ปิตา มหาเถโร มํ สตฺตวสฺสกาเล มาลาจโงฺกฏกํ คาหาเปตฺวา – ''เอหิ สามเณร, อสุกคจฺฉนฺตเร ปาสาณถูโป อตฺถิ, ตตฺถ คจฺฉามา''ติ คนฺตฺวา ปูเชตฺวา – ''อิมํ ฐานํ อุปธาเรตุํ วฏฺฏติ สามเณรา''ติ อาหฯ อหํ เอตฺตกํ ชานามิ มหาราชาติ อาหฯ ราชา ''เอตเทว ฐาน''นฺติ วตฺวา คเจฺฉ หาเรตฺวา ปาสาณถูปญฺจ ปํสุญฺจ อปเนตฺวา เหฏฺฐา สุธาภูมึ อทฺทสฯ ตโต สุธญฺจ อิฏฺฐกาโย จ หาเรตฺวา อนุปุเพฺพน ปริเวณํ โอรุยฺห สตฺตรตนวาลุกํ อสิหตฺถานิ จ กฏฺฐรูปกานิ สมฺปริวตฺตกานิ อทฺทสฯ โส ยกฺขทาสเก ปโกฺกสาเปตฺวา พลิกมฺมํ กาเรตฺวาปิ เนว อนฺตํ น โกฏึ ปสฺสโนฺต เทวตานํ นมสฺสมาโน – ''อหํ อิมา ธาตุโย คเหตฺวา จตุราสีติยา วิหารสหเสฺสสุ นิทหิตฺวา สกฺการํ กโรมิ, มา เม เทวตา อนฺตรายํ กโรนฺตู''ติ อาหฯ

สโกฺก เทวราชา จาริกํ จรนฺโต ตํ ทิสฺวา วิสฺสกมฺมํ อามนฺเตสิ – ‘‘ตาต, อโสโก ธมฺมราชา ‘ธาตุโย นีหริสฺสามี’ติ ปริเวณํ โอติณฺโณ, คนฺตฺวา กฏฺฐรูปกานิ หาเรหี’’ติฯ โส ปญฺจจูฬคามทารกเวเสน คนฺตฺวา รโญฺญ ปุรโต ธนุหตฺโถ ฐตฺวา – ‘‘หรามิ มหาราชา’’ติ อาหฯ ‘‘หร, ตาตา’’ติ สรํ คเหตฺวา สนฺธิมฺหิเยว วิชฺฌิ, สพฺพํ วิปฺปกิริยิตฺถฯ อถ ราชา อาวิญฺฉเน พนฺธํ กุญฺจิกมุทฺทิกํ คณฺหิ, มณิกฺขนฺธํ ปสฺสิฯ ‘‘อนาคเต ทลิทฺทราชา อิมํ มณึ คเหตฺวา ธาตูนํ สกฺการํ กโรตู’’ติ ปุน อกฺขรานิ ทิสฺวา กุชฺฌิตฺวา – ‘‘มาทิสํ นาม ราชานํ ทลิทฺทราชาติ วตฺตุํ อยุตฺต’’นฺติ ปุนปฺปุนํ ฆเฏตฺวา ทฺวารํ วิวราเปตฺวา อโนฺตเคหํ ปวิโฏฺฐฯ

อฏฺฐารสวสฺสาธิกานํ ทฺวินฺนํ วสฺสสตานํ อุปริ อาโรปิตทีปา ตเถว ปชฺชลนฺติฯ นีลุปฺปลปุปฺผานิ ตงฺขณํ อาหริตฺวา อาโรปิตานิ วิย, ปุปฺผสนฺถาโร ตงฺขณํ สนฺถโต วิย, คนฺธา ตํ มุหุตฺตํ ปิสิตฺวา ฐปิตา วิย ราชา สุวณฺณปฏฺฏํ คเหตฺวา – ‘‘อนาคเต ปิยทาโส นาม กุมาโร ฉตฺตํ อุสฺสาเปตฺวา อโสโก นาม ธมฺมราชา ภวิสฺสติ โส อิมา ธาตุโย วิตฺถาริกา กริสฺสตี’’ติ วาเจตฺวา – ‘‘ทิโฏฺฐ โภ, อหํ อเยฺยน มหากสฺสปเตฺถเรนา’’ติ วตฺวา วามหตฺถํ อาภุชิตฺวา ทกฺขิเณน หเตฺถน อโปฺผเฏสิฯ โส ตสฺมึ ฐาเน ปริจรณธาตุมตฺตเมว ฐเปตฺวา เสสา ธาตุโย คเหตฺวา ธาตุเคหํ ปุเพฺพ ปิหิตนเยเนว ปิทหิตฺวา สพฺพํ ยถาปกติยาว กตฺวา อุปริ ปาสาณเจติยํ ปติฏฺฐาเปตฺวา จตุราสีติยา วิหารสหเสฺสสุ ธาตุโย ปติฏฺฐาเปตฺวา มหาเถเร วนฺทิตฺวา ปุจฺฉิ – ‘‘ทายาโทมฺหิ, ภเนฺต, พุทฺธสาสเน’’ติฯ กิสฺส ทายาโท ตฺวํ, มหาราช, พาหิรโก ตฺวํ สาสนสฺสาติฯ ภเนฺต, ฉนฺนวุติโกฏิธนํ วิสฺสเชฺชตฺวา จตุราสีติ วิหารสหสฺสานิ กาเรตฺวา อหํ น ทายาโท, อโญฺญ โก ทายาโทติ? ปจฺจยทายโก นาม ตฺวํ มหาราช, โย ปน อตฺตโน ปุตฺตญฺจ ธีตรญฺจ ปพฺพาเชติ, อยํ สาสเน ทายาโท นามาติฯ โส ปุตฺตญฺจ ธีตรญฺจ ปพฺพาเชสิฯ อถ นํ เถรา อาหํสุ – ‘‘อิทานิ, มหาราช, สาสเน ทายาโทสี’’ติฯ

**เอวเมตํ ภูตปุพฺพ**นฺติ เอวํ เอตํ อตีเต ธาตุนิธานมฺปิ ชมฺพุทีปตเล ภูตปุพฺพนฺติฯ ตติยสงฺคีติการาปิ อิมํ ปทํ ฐปยึสุฯ

**อฏฺฐโทณํ จกฺขุมโต สรีร**นฺติอาทิคาถาโย ปน ตมฺพปณฺณิทีเป เถเรหิ วุตฺตาติฯ

อิติ สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถายํ

มหาปรินิพฺพานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

# ๔. มหาสุทสฺสนสุตฺตวณฺณนา

## กุสาวตีราชธานีวณฺณนา

**๒๔๑. เอวํ เม สุต**นฺติ มหาสุทสฺสนสุตฺตํฯ ตตฺรายํ อปุพฺพปทวณฺณนา – **สพฺพรตนม โย**ติ เอตฺถ เอกา อิฏฺฐกา โสวณฺณมยา, เอกา รูปิยมยา, เอกา เวฬุริยมยา, เอกา ผลิกมยา, เอกา โลหิตงฺกมยา, เอกา มสารคลฺลมยา, เอกา สพฺพรตนมยา, อยํ ปาการโร สพฺพปาการานํ อโนฺต อุเพฺพเธน สฏฺฐิหโตฺถ อโหสิฯ เอเก ปน เถรา – ‘‘นครํ นาม อโนฺต ฐตฺวา โอโลเกนฺ ตานํ ทสฺสนียํ วฏฺฏติ, ตสฺมา สพฺพพาหิโร สฏฺฐิหโตฺถ, เสสา อนุปุพฺพนีจา’’ติ วทนฺติฯ เอเก – ‘‘พหิ ฐตฺวา โอโลเกนฺตานํ ทสฺสนียํ วฏฺฏติ, ตสฺมา สพฺพอพฺภนฺตริโม สฏฺฐิหโตฺถ, เสสา อนุ ปุพฺพนีจา’’ติฯ เอเก – ‘‘อโนฺต จ พหิ จ ฐตฺวา โอโลเกนฺตานํ ทสฺสนียํ วฏฺฏติ, ตสฺมา มเชฺฌ ปาการโร สฏฺฐิหโตฺถ, อโนฺต จ พหิ จ ตโย ตโย อนุปุพฺพนีจา’’ติฯ

**เอสิกา**ติ เอสิกตฺถโมฺภฯ **ติโปริสงฺคา**ติ เอกํ โปริสํ มชฺฌิมปุริสสฺส อตฺตโน หเตฺถน ปญฺจหตฺถํ, เตน ติโปริสปริเกฺขปา ปนฺนรสหตฺถปริมาณาติ อโตฺถฯ เต ปน กถํ ฐิตาติ? นคร สฺส พาหิรปเสฺส เอเกกํ มหาทฺวารพาหํ นิสฺสาย เอเกโก, เอเกกํ ขุทฺทกทฺวารพาหํ นิสฺสาย เอเกโก, มหาทฺวารขุทฺทกทฺวารานํ อนฺตรา ตโย ตโยติฯ ตาลปนฺตีสุ สพฺพรตนมยานํ ตาลานํ เอกํ โสวณฺณมยนฺติ ปาการเร วุตฺตลกฺขณเมว เวทิตพฺพํ, ปณฺณผเลสุปิ เอเสว นโยฯ ตา ปน ตาลปนฺติโย อสีติหตฺถา อุเพฺพเธน, วิปฺปกิณฺณวาลุเก สมตเล ภูมิภาเค ปาการนฺตเร เอเกกา หุตฺวา ฐิตาฯ

**วคฺคู**ติ เฉโก สุนฺทโรฯ **รชนีโย**ติ รเญฺชตุํ สมโตฺถฯ **ขมนีโย**ติ ทิวสมฺปิ สุยฺยมาโน ขม เตว, น พีภเจฺฉติฯ **มทนีโย**ติ มานมทปุริสมทชนโนฯ **ปญฺจงฺคิกสฺสา**ติ อาตตํ วิตตํ อาตตวิ ตตํ สุสิรํ ฆนนฺติ อิเมหิ ปญฺจหเงฺคหิ สมนฺนาคตสฺสฯ ตตฺถ **อาตตํ** นาม จมฺมปริโยนเทฺธสุ เภริ อาทีสุ เอกตลํ ตูริยํฯ **วิตตํ** นาม อุภยตลํฯ **อาตตวิตตํ** นาม สพฺพโต ปริโยนทฺธํฯ **สุสิรํ** นาม วํสาทิฯ **ฆนํ** นาม สมฺมาทิฯ **สุวินีตสฺสา**ติ อากฑฺฒนสิถิลกรณาทีหิ สุมุจฺฉิตสฺสฯ **สุปฺปฏิ ตาฬิตสฺสา**ติ ปมาเณ ฐิตภาวชานนตฺถํ สุฏฺฐุ ปฏิตาฬิตสฺสฯ **สุกุสเลหิ สมนฺนาหตสฺสา**ติ เย วาทิตุํ เฉกา กุสลา, เตหิ วาทิตสฺสฯ **ธุตฺตา**ติ อกฺขธุตฺตา,ฯ **โสณฺฑา**ติ สุราโสณฺฑาฯ เตเยว ปุนปฺปุนํ ปาตุกามตาวเสน **ปิปาสาฯ ปริจาเรสฺ**นฺติ (ที. นิ. ๒.๑๓๒) หตฺถํ วา ปาทํ วา จาเลตฺ วา นจฺจนฺตา กีฬิสุฯ

## จกฺกรตนวณฺณนา

**๒๔๓. สีสํ นฺหาตสฺสา**ติ สีเสน สทฺธิํ คโนฺธทเกน นหาตสฺสฯ **อุโปสถิกสฺสา**ติ สมาทินฺ นอุโปสถงฺคสฺสฯ **อุปริปาสาทวรคตสฺสา**ติ ปาสาทวรสฺส อุปริ คตสฺส, สุโภชนํ ภุญฺชิตฺวา ปาสาทวรสฺส อุปริมหาตเล สิริคพฺภํ ปวิสิตฺวา สีลานิ อาวชฺชนฺตสฺสฯ ตทา กิร ราชา ปาโตว สตสหสฺสํ วิสฺสเชฺชตฺวา มหาทานํ ทตฺวา โสฬสหิ คโนฺธทกฆเฏหิ สีสํ นหายิตฺวา กตปาตรา โส สุทฺธํ อุตฺตราสงฺคํ เอกํสํ กริตฺวา อุปริปาสาทสฺส สิริสยเน ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา นิสิโนฺน อตฺตโน ทานาทิมยํ ปุญฺญสมุทายํ อาวชฺชโนฺต นิสีทิฯ อยํ สพฺพจกฺกวตฺตีนํ ธมฺมตาฯ

เตสํ ตํ อาวชฺชนฺตานํเยว วุตฺตปฺปการปุญฺญกมฺมปจฺจยอุตฺสมุฏฺฐานํ นีลมณิสงฺฆาตสทิสํ ปาจีนสมุทฺทชลตลํ ภินฺทมานํ วิย, อากาสํ อลงฺกุรุมานํ วิย ทิพฺพํ จกฺกรตนํ ปาตุภวติฯ ตํ มหา

สุทสฺสนสฺสาปิ ตเถว ปาตุรโหสิฯ ตยิทํ ทิพฺพานุภาวยุตฺตตฺตา ทิพฺพนฺติ วุตฺตํฯ สหสฺสํ อสฺส อรานนฺติ **สหสฺสารํฯ** สห เนมิยา, สห นาภิยา จาติ **สเนมิกํ สนาภิกํฯ** สเพฺพหิ อากาเรหิ ปริปุณฺณนฺติ **สพฺพาการปริปูรํฯ**

ตตฺถ จกฺกญฺจ ตํ รติชนนเฏฺฐน รตนญฺจาติ **จกฺกรตนํฯ** ยาย ปน ตํ นาภิยา ‘‘สนาภิก’’นฺติ วุตฺตํ, สา อินฺทนีลมยา โหติ, มเชฺฌ ปนสฺสา สารรชตมยา ปนาฬิ, ยาย สุทฺธสินิทฺธทนฺตปนฺติยา หสมานา วิย วิโรจติ, มเชฺฌ ฉิเทฺทน วิย จนฺทมณฺฑเลน, อุโภสุปิ พาหิรเนฺตสุ รชตปเฏฺฏน กตปริเกฺขปา โหติฯ เตสุ ปนสฺส นาภิปนาฬิปริเกฺขปปเฏฺฏสุ ยุตฺตยุตฺตฏฺฐาเนสุ ปริเจฺฉทเลขา สุวิภตฺตาว หุตฺวา ปญฺญายนฺติฯ อยํ ตาว อสฺส นาภิยา สพฺพาการปริปูรตาฯ

เยหิ ปน ตํ – ‘‘อเรหิ สหสฺสาร’’นฺติ วุตฺตํ, เต สตฺตรตนมยา สูริยรสฺมิโย วิย ปภาสมฺปนฺนา โหนฺติ, เตสมฺปิ ฆฏกมณิกปริเจฺฉทเลขาทีนิ สุวิภตฺตาเนว หุตฺวา ปญฺญายนฺติฯ อยมสฺส อรานํ สพฺพาการปริปูรตาฯ

ยาย ปน ตํ เนมิยา – ‘‘สเนมิก’’นฺติ วุตฺตํ, สา พาลสูริยรสฺมิกลาปสิรึ อวหสมานา วิย สุรตฺตสุทฺธสินิทฺธปวาฬมยา โหติฯ สนฺธีสุ ปนสฺสา สญฺฌาราคสสฺสิริกา รตฺตชมฺพุนทปฏฺฏา วฎฺฎปริเจฺฉทเลขา สุวิภตฺตา หุตฺวา ปญฺญายนฺติฯ อยมสฺส เนมิยา สพฺพาการปริปูรตาฯ

เนมิมณฺฑลปิฏฺฐิยํ ปนสฺส ทสนฺนํ ทสนฺนํ อรานํ อนฺตเร ธมนวํโส วิย อโนฺต สุสิโร ฉิทฺทมณฺฑลขจิโต วาตคาหี ปวาฬทโณฺฑ โหติ, ยสฺส วาเตริตสฺส สุกุสลสมนฺนาหตสฺส ปญฺจงฺคิกตูริยสฺส วิย สโทฺท วคฺคุ จ รชนีโย จ กมนีโย จ มทนีโย จ โหติฯ ตสฺส โข ปน ปวาฬทณฺฑสฺส อุปริ เสตจฺฉตฺตํ อุโภสุ ปเสฺสสุ สโมสริตกุสุมทามานํ เทฺว ปนฺติโยติ เอวํ สโมสริตกุสุมทามปนฺติสตทฺวยปริวารเสตจฺฉตฺตสตธารินา ปวาฬทณฺฑสเตน สมฺปโสภิตเนมิปริเกฺขปสฺส ทฺวินฺนมฺปิ นาภิปนาฬีนํ อโนฺต เทฺว สีหมุขานิ โหนฺติ, เยหิ ตาลกฺขนฺธปฺปมาณา ปุณฺณจนฺทกิรณกลาปสสฺสิรีกา ตรุณรวิสมานรตฺตกมฺพลเคณฺฑุกปริยนฺตา อากาสคงฺคาคติโสภํ อวหสมานา วิย เทฺว มุตฺตกลาปา โอลมฺพนฺติฯ เยหิ จกฺกรตเนน สทฺธึ อากาเส สมฺปริวตฺตมาเนหิ ตีณิ จกฺกานิ เอกโต ปริวตฺตนฺตานิ วิย ขายนฺติฯ อยมสฺส สพฺพโส สพฺพาการปริปูรตาฯ

ตํ ปเนตํ เอวํ สพฺพาการปริปูรํ ปกติยา สายมาสภตฺตํ ภุญฺชิตฺวา อตฺตโน อตฺตโน ฆรทฺวาเร ปญฺญตฺตาสเนสุ นิสีทิตฺวา ปวตฺตกถาสลฺลาเปสุ มนุเสฺสสุ วีถิจตุกฺกาทีสุ กีฬมาเน ทารกชเน นาติอุเจฺจน นาตินีเจน วนสณฺฑมตฺถกาสเนฺนน อากาสปฺปเทเสน อุปโสภยมานํ วิย, รุกฺขสาขคฺคานิ ทฺวาทสโยชนโต ปฏฺฐาย สุยฺยมาเนน มธุรสฺสเรน สตฺตานํ โสตานิ โอธาปยมานํ โยชนโต ปฏฺฐาย นานปฺปภาสมุทยสมุชฺชเลน วเณฺณน นยนานิ สมากฑฺฒนฺตํ วิย, รโญฺญ จกฺกวตฺติสฺส ปุญฺญานุภาวํ อุโคฺฆสยนฺตํ วิย, ราชธานิยา อภิมุขํ อาคจฺฉติฯ

อถสฺส จกฺกรตนสฺส สทฺทสวเนเนว – ‘‘กุโต นุ โข, กสฺส นุ โข อยํ สโทฺท’’ติ อาวชฺชิตหทยานํ ปุรตฺถิมทิสํ อาโลกยมานานํ เตสํ มนุสฺสานํ อญฺญตโร อญฺญตรํ เอวมาห – ‘‘ปสฺสถ, โภ, อจฺฉริยํ, อยํ ปุณฺณจโนฺท ปุเพฺพ เอโก อุคฺคจฺฉติ, อเชฺชว ปน อตฺตทุติโย อุคฺคโต, เอตญฺหิ ราชหํสมิถุนมิว ปุณฺณจนฺทมิถุนํ ปุพฺพาปริเยน คคนตลํ อภิลงฺฆตี’’ติฯ ตมโญฺญ อาห – ‘‘กึ กเถสิ, สมฺม, กุหึ นาม ตยา เทฺว ปุณฺณจนฺทา เอกโต อุคฺคจฺฉนฺตา ทิฏฺฐปุพฺพา, นนุ เอส ตปนียรํสิธาโร ปิญฺฉรกิรโณ ทิวากโร อุคฺคโต’’ติ, ตมโญฺญ หสิตํ กตฺวา เอวมาห –

‘‘กึ อุมฺมโตฺตสิ, นนุ อิทาเนว ทิวากโร อตฺถงฺคโต, โส กถํ อิมํ ปุณฺณจนฺทํ อนุพนฺธมาโน อุคฺคจฺฉิสฺสติ? อทฺธา ปเนตํ อเนกรตนปฺปภาสมุทยุชฺชลํ เอกสฺสาปิ ปุญฺญวโต วิมานํ ภวิสฺสตี’’ติฯ เต สเพฺพปิ อปสารยนฺตา อเญฺญ เอวมาหํสุ – ‘‘โภ, กึ พหุํ วิลปถ, เนวายํ ปุณฺณจโนฺท, น สูริโย น เทววิมานํฯ น เหเตสํ เอวรูปา สิริสมฺปตฺติ อตฺถิ, จกฺกรตเนน ปน เอเตน ภวิตพฺพ’’นฺติฯ

เอวํ ปวตฺตสลฺลาปเสฺสว ตสฺส ชนสฺส จนฺทมณฺฑลํ โอหาย ตํ จกฺกรตนํ อภิมุขํ โหติฯ ตโต เตหิ – ‘‘กสฺส นุ โข อิทํ นิพฺพตฺต’’นฺติ วุเตฺต ภวนฺติ วตฺตาโร – ‘‘น กสฺสจิ อญฺญสฺส, นนุ อมฺหากํ มหาราชา ปูริตจกฺกวตฺติวโตฺต, ตเสฺสตํ นิพฺพตฺต’’นฺติฯ อถ โส จ มหาชโน, โย จ อโญฺญ ปสฺสติ, สโพฺพ จกฺกรตนเมว อนุคจฺฉติฯ ตํ จาปิ จกฺกรตนํ รโญฺญเยว อตฺถาย อตฺตโน อาคตภาวํ ญาเปตุกามํ วิย สตฺตกฺขตฺตุํ ปาการมตฺถเกเนว นครํ อนุสํยายิตฺวา, อถ รโญฺญ อเนฺตปุรํ ปทกฺขิณํ กตฺวา, อเนฺตปุรสฺส จ อุตฺตรสีหปญฺชรสทิเส ฐาเน ยถา คนฺธปุปฺผาทีหิ สุเขน สกฺกา โหติ ปูเชตุํ, เอวํ อกฺขาหตํ วิย ติฎฺฐติฯ

เอวํ ฐิตสฺส ปนสฺส วาตปานฉิทฺทาทีหิ ปวิสิตฺวา นานาวิราครตนปฺปภาสมุชฺชลํ อโนฺตปาสาทํ อลงฺกุรุมานํ ปภาสมูหํ ทิสฺวา ทสฺสนตฺถาย สญฺชาตาภิลาโส ราชา โหติฯ ปริชโนปิสฺส ปิยวจนปาภเตน อาคนฺตฺวา ตมตฺถํ นิเวเทติฯ อถ ราชา พลวปีติปาโมชฺชผุฎฺฐสรีโร ปลฺลงฺกํ โมเจตฺวา อุฎฺฐายาสนา สีหปญฺชรสมีปํ คนฺตฺวา ตํ จกฺกรตนํ ทิสฺวา ‘‘สุตํ โข ปน เมต’’นฺติ อาทิกํ จินฺตนํ จินฺตยติฯ มหาสุทสฺสนสฺสาปิ สพฺพํ ตํ ตเถว อโหสิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ทิสฺวา รโญฺญ มหาสุทสฺสนสฺส…เป…. อสฺสํ นุ โข อหํ ราชา จกฺกวตฺตี’’ติฯ ตตฺถ **โส โหติ ราชา จกฺกวตฺตี**ติ กิตฺตาวตา จกฺกวตฺตี โหตีติ? เอกงฺคุลทฺวงฺคุลมตฺตมฺปิ จกฺกรตเน อากาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา ปวเตฺต อิทานิ ตสฺส ปวตฺตาปนตฺถํ ยํ กาตพฺพํ, ตํ ทเสฺสโนฺต **อถ โข อานนฺทา**ติอาทิมาหฯ

**๒๔๔**. ตตฺถ **อุฎฺฐายาสนา**ติ นิสินฺนาสนโต อุฎฺฐหิตฺวา จกฺกรตนสมีปํ อาคนฺตฺวาฯ **สุวณฺณภิงฺการํ คเหตฺวา**ติ หตฺถิโสณฺฑสทิสปนาฬึ สุวณฺณภิงฺการํ อุกฺขิปิตฺวาฯ **อนฺวเทว ราชา มหาสุทสฺสโน สทฺธึ จตุรงฺคินิยา เสนายา**ติ สพฺพจกฺกวตฺตีนญฺหิ อุทเกน อพฺภุกฺกิริตฺวา – ‘‘อภิวิชินาตุ ภวํ จกฺกรตน’’นฺติ วจนสมนนฺตรเมว เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา จกฺกรตนํ ปวตฺตติฯ ยสฺส ปวตฺติ สมกาลเมว โส ราชา จกฺกวตฺตี นาม โหติฯ ปวเตฺต ปน จกฺกรตเน ตํ อนุพนฺธมาโนว ราชา จกฺกวตฺติยานวรํ อารุยฺห เวหาสํ อพฺภุคฺคจฺฉติฯ อถสฺส ฉตฺตจามราทิหโตฺถ ปริชโน เจว อเนฺตปุรชโน จ ตโต นานาการกญฺจุกกวจาทิสนฺนาหวิภูสิเตน วิวิธาภรณปฺปภาสมุชฺชเลน สมุสฺสิตทฺธชปฎากปฎิมณฺฑิเตน อตฺตโน อตฺตโน พลกาเยน สทฺธึ อุปราชเสนาปติปภุตโยปิ เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา ราชานเมว ปริวาเรนฺติฯ

ราชยุตฺตา ปน ชนสงฺคหตฺถํ นครวีถีสุ เภริโย จราเปนฺติ – ‘‘ตาตา, อมฺหากํ รโญฺญ จกฺกรตนํ นิพฺพตฺตํ, อตฺตโน วิภวานุรูเปน มณฺฑิตปสาธิกา สนฺนิปตถา’’ติฯ มหาชโน ปน ปกติยา จกฺกรตนสเทฺทเนว สพฺพกิจฺจานิ ปหาย คนฺธปุปฺผาทีนิ อาทาย สนฺนิปติโตว โสปิ สโพฺพ เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา ราชานเมว ปริวาเรติฯ ยสฺส ยสฺส หิ รญฺญา สทฺธึ คนฺตุกามตาจิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, โส โส อากาสคโตว โหติฯ เอวํ ทฺวาทสโยชนายามวิตฺถารา ปริสา โหติฯ ตตฺถ เอกปุริโสปิ ฉินฺนภินฺนสรีโร วา กิลิฎฺฐวโตฺถ วา นตฺถิฯ สุจิปริวาโร หิ ราชา จกฺกวตฺตีฯ จกฺกวตฺติปริสา นาม วิชฺชาธรปุริสา วิย อากาเส คจฺฉมานา อินฺทนีลมณิตเล วิปฺปกิณฺณรตนสทิสา โห

ติฯ มหาสุทสฺสนสฺสาปิ ตเถว อโหสิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อนฺวเทว ราชา มหาสุทสฺสโน สทฺธึ จตุรงฺคินิยา เสนายา’’ติฯ

ตํ ปน จกฺกรตนํ รุกฺขคฺคานํ อุปรูปริ นาติอุจฺจจน นาตินีเจน คคนปฺปเทเสน ปวตฺตติฯ ยถา รุกฺขานํ ปุปฺผผลปลฺลเวหิ อตฺถิกา, ตานิ สุเขน คเหตุํ สโกฺกนฺติฯ ยถา จ ภูมิยํ ฐิตา ‘‘เอส ราชา, เอส อุปราชา, เอส เสนาปตี’’ติ สลฺลกฺเขตุํ สโกฺกนฺติฯ ฐานาทีสุ จ อิริยาปเถสุ โย เยน อิจฺฉติ, โส เตเนว คจฺฉติฯ จิตฺตกมฺมาทิสิปฺปปสุตา เจตฺถ อตฺตโน อตฺตโน กิจฺจํ กโรนฺตาเยว คจฺฉนฺติฯ ยเถว หิ ภูมิยํ, ตถา เตสํ สพฺพกิจฺจานิ อากาเสว อิชฺฌนฺติฯ เอวํ จกฺกวตฺติปริสํ คเหตฺวา ตํ จกฺกรตนํ วามปเสฺสน สิเนรุํ ปหาย มหาสมุทฺทสฺส อุปริภาเคน สตฺตสหสฺสโยชนปฺปมาณํ ปุพฺพวิเทหํ คจฺฉติฯ

ตตฺถ โย วินิเพฺพเธน ทฺวาทสโยชนาย, ปริเกฺขปโต ฉตฺตึสโยชนาย ปริสาย สนฺนิเวสกฺขโม สุลภาหารูปกรโณ ฉายุทกสมฺปโนฺน สุจิสมตโล รมณีโย ภูมิภาโค, ตสฺส อุปริภาเค ตํ จกฺกรตนํ อกฺขาหตํ วิย ติฎฺฐติฯ อถ เตน สญฺญาเณน โส มหาชโน โอตริตฺวา ยถารุจิ นหานโภชนาทีนิ สพฺพกิจฺจานิ กโรโนฺต วาสํ กเปฺปติฯ มหาสุทสฺสนสฺสาปิ สพฺพํ ตเถว อโหสิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ยสฺมึ โข ปนานนฺท, ปเทเส จกฺกรตนํ ปติฎฺฐาติ, ตตฺถ โส ราชา มหาสุทสฺสโน วาสํ อุปคจฺฉิ สทฺธึ จตุรงฺคินิยา เสนายา’’ติฯ

เอวํ วาสํ อุปคเต จกฺกวตฺติมฺหิ เย ตตฺถ ราชาโน, เต ‘‘ปรจกฺกํ อาคต’’นฺติ สุตฺวาปิ น พลกายํ สนฺนิปาเตตฺวา ยุทฺธสชฺชา โหนฺติฯ จกฺกรตนสฺส หิ อุปฺปตฺติสมนนฺตรเมว นตฺถิ โส สโตฺต นาม, โย ปจฺจตฺถิกสญฺญาย ตํ ราชานํ อารพฺภ อาวุธํ อุกฺขิปิตุํ วิสเหยฺยฯ อยมานุภาโว จกฺกรตนสฺสฯ

> จกฺกานุภาเวน หิ ตสฺส รโญฺญ,
> อรี อเสสา ทมถํ อุเปนฺติ;
> **อรินฺทมํ** นาม นราธิปสฺส,
> เตเนว ตํ วุจฺจติ ตสฺส จกฺกนฺติฯ

ตสฺมา สเพฺพปิ เต ราชาโน อตฺตโน อตฺตโน รชฺชสิริวิภวานุรูปํ ปาภตํ คเหตฺวา ตํ ราชานํ อุปคมฺม โอนตสิรา อตฺตโน โมฬิมณิปฺปภาภิเสเกน ตสฺส ปาทปูชํ กโรนฺตา – ‘‘เอหิ โข, มหาราชา’’ติอาทีหิ วจเนหิ ตสฺส กึการปฎิสาวิตํ อาปชฺชนฺติฯ มหาสุทสฺสนสฺสาปิ ตเถว อกํสุฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘เย โข, ปนานนฺท, ปุรตฺถิมาย ทิสาย…เป.… อนุสาส, มหาราชา’’ติฯ

ตตฺถ **สฺวาคต**นฺติ สุ อาคตํฯ เอกสฺมิญฺหิ อาคเต โสจนฺติ, คเต นนฺทนฺติฯ เอกสฺมึ อาคเต นนฺทนฺติ, คเต โสจนฺติ, ตาทิโส ตฺวํ อาคมนนนฺทโน, คมนโสจโนฯ ตสฺมา ตว อาคมนํ สุอาคมนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เอวํ วุเตฺต ปน ราชา จกฺกวตฺตี นาปิ – ‘‘เอตฺตกํ นาม เม อนุวสฺสํ พลึ อุปกเปฺปถา’’ติ วทติ, นาปิ อญฺญสฺส โภคํ อจฺฉินฺทิตฺวา อญฺญสฺส เทติฯ อตฺตโน ปน ธมฺมราชภาวสฺส อนุรูปาย ปญฺญาย ปาณาติปาตาทีนิ อุปปริกฺขิตฺวา เปมนีเยน มญฺชุนา สเรน – ‘‘ปสฺสถ ตาตา, ปาณาติปาโต นาเมส อาเสวิโต ภาวิโต พหุลีกโต นิรยสํวตฺตนิโก โหตี’’ติ อาทินา นเยน ธมฺมํ เทเสตฺวา ‘‘ปาโณ น หนฺตโพฺพ’’ติอาทิกํ โอวาทํ เทติฯ มหาสุทสฺสโนปิ ตเถว อกาสิ, เตน วุตฺตํ – ‘‘ราชา มหาสุทสฺสโน เอวมาห – ‘ปาโณ น หนฺตโพฺพ…เป.… ยถาภุตฺตญฺจ ภุญฺชถา’ติ’’ฯ กึ ปน สเพฺพปิ รโญฺญ อิมํ โอวาทํ คณฺหนฺตีติ? พุทฺธสฺสาปิ ตาว

สเพฺพ น คณฺหนฺติ, รโญฺญ กึ คณฺหิสฺสนฺตีติฯ ตสฺมา เย ปณฺฑิตา วิภาวิโน, เต คณฺหนฺติฯ ส เพฺพ ปน อนุยนฺตา ภวนฺติฯ ตสฺมา **เย โข ปนานนฺทา**ติอาทิมาหฯ

อถ ตํ จกฺกรตนํ เอวํ ปุพฺพวิเทหวาสีนํ โอวาเท ทินฺเน กตปาตราเส จกฺกวตฺติพเลน เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา ปุรตฺถิมสมุทฺทํ อโชฺฌคาหติฯ ยถา ยถา จ ตํ อโชฺฌคาหติ, ตถา ตถา อคทคนฺธํ ฆายิตฺวา สงฺขิตฺตผโณ นาคราชา วิย, สงฺขิตฺตอูมิวิปฺผารํ หุตฺวา โอคจฺฉมานํ มหาสมุทฺทสลิลํ โยชนมตฺตํ โอคนฺตฺวา อโนฺตสมุเทฺท เวฬุริยภิตฺติ วิย ติฏฺฐติฯ ตงฺขณเญฺญว จ ตสฺส รโญฺญ ปุญฺญสิรึ ทฏฺฐุกามานิ วิย มหาสมุทฺทตเล วิปฺปกิณฺณานิ นานารตนานิ ตโต ตโต อาคนฺตฺวา ตํ ปเทสํ ปูรยนฺติฯ อถ สา ราชปริสา ตํ นานารตนปริปูรํ มหาสมุทฺทตลํ ทิสฺวา ยถารุจิ อุจฺฉงฺคาทีหิ อาทิยติ, ยถารุจิ อาทินฺนรตนาย ปน ปริสาย ตํ จกฺกรตนํ ปฏินิวตฺตติฯ ปฏินิวตฺตมาเน จ ตสฺมึ ปริสา อคฺคโต โหติ, มเชฺฌ ราชา, อเนฺต จกฺกรตนํฯ ตมฺปิ ชลนิธิชลํ ปโลภิยมานมิว จกฺกรตนสิริยา, อสหมานมิว จ เตน วิโยคํ เนมิมณฺฑลปริยนฺตํ อภิหนนฺตํ นิรนฺตรเมว อุปคจฺฉติฯ เอวํ ราชา จกฺกวตฺตี ปุรตฺถิมมหาสมุทฺทปริยนฺตํ ปุพฺพวิเทหํ อภิวิชินิตฺวา ทกฺขิณสมุทฺทปริยนฺตํ ชมฺพุทีปํ วิเชตุกาโม จกฺกรตนเทสิเตน มเคฺคน ทกฺขิณสมุทฺทาภิมุโข คจฺฉติฯ มหาสุทสฺสสโนปิ ตเถว อคมาสิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อถ โข, อานนฺท, จกฺกรตนํ ปุรตฺถิมํ สมุทฺทํ อโชฺฌคาเหตฺวา ปจฺจุตฺตริตฺวา ทกฺขิณํ ทิสํ ปวตฺตี’’ติฯ

เอวํ ปวตฺตมานสฺส ปน ตสฺส ปวตฺตนวิธานํ, เสนาสนฺนิเวโส, ปฏิราชาคมนํ, เตสํ อนุสาสนิปฺปทานํ ทกฺขิณสมุทฺทอโชฺฌคาหนํ สมุทฺทสลิลสฺส โอคจฺฉมานํ รตนานํ อาทานนฺติ สพฺพํ ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

วิชินิตฺวา ปน ตํ ทสสหสฺสโยชนปฺปมาณํ ชมฺพุทีปํ ทกฺขิณสมุทฺทโตปิ ปจฺจุตฺตริตฺวา สตฺตโยชนสหสฺสปฺปมาณํ อปรโคยานํ วิเชตุํ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว คนฺตฺวา ตมฺปิ สมุทฺทปริยนฺตํ ตเถว อภิวิชินิตฺวา ปจฺฉิมสมุทฺทโตปิ อุตฺตริตฺวา อฏฺฐโยชนสหสฺสปฺปมาณํ อุตฺตรกุรุํ วิเชตุํ ตเถว คนฺตฺวา ตมฺปิ สมุทฺทปริยนฺตํ ตเถว อภิวิชิย อุตฺตรสมุทฺทโต ปจฺจุตฺตรติฯ

เอตฺตาวตา รญฺญา จกฺกวตฺตินา จาตุรนฺตาย ปถวิยา อาธิปจฺจํ อธิคตํ โหติฯ โส เอวํ วิชิตวิชโย อตฺตโน รชฺชสิริสมฺปตฺติทสฺสนตฺถํ สปริโส อุทฺธํ คคนตลํ อภิลงฺฆิตฺวา สุวิกสิตปทุมกุมุทปุณฺฑรีกวนวิจิเตฺต จตฺตาโร ชาตสฺสเร วิย ปญฺจสตปญฺจสตปริตฺตทีปปริวาเร จตฺตาโร มหาทีเป โอโลเกตฺวา จกฺกรตนเทสิเตเนว มเคฺคน ยถานุกฺกมํ อตฺตโน ราชธานึ ปจฺจาคจฺฉติฯ อถ ตํ จกฺกรตนํ อเนฺตปุรทฺวารํ โสภยมานํ วิย หุตฺวา ติฏฺฐติฯ

เอวํ ปติฏฺฐิเต ปน ตสฺมึ จกฺกรตเน ราชเนฺตปุเร อุกฺกาหิ วา ทีปิกาหิ วา กิญฺจิ กรณียํ น โหติ, จกฺกรตโนภาโสเยว รตฺตึ อนฺธการํ วิธมติเยวฯ เย ปน อนฺธการตฺถิกา โหนฺติ, เตสํ อนฺธการเมว โหติฯ มหาสุทสฺสนสฺสาปิ สพฺพเมตํ ตเถว อโหสิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ทกฺขิณํ สมุทฺทํ อโชฺฌคาเหตฺวา…เป…. เอวรูปํ จกฺกรตนํ ปาตุรโหสี’’ติฯ

## หตฺถิรตนวณฺณนา

**๒๔๖**. เอวํ ปาตุภูตจกฺกรตนเสฺสว จกฺกวตฺติโน อมจฺจา ปกติมงฺคลหตฺถิฏฺฐานํ สมํ สุจิภูมิภาคํ กาเรตฺวา หริจนฺทนาทีหิ สุรภิคเนฺธหิ อุปลิมฺปาเปตฺวา เหฏฺฐา วิจิตฺตวณฺณสุรภิกุสุมสโมกิณฺณํ อุปริ สุวณฺณตารกานํ อนฺตรนฺตรา สโมสริตมนุญฺญกุสุมทามปฏิมณฺฑิตวิตานํ เทววิมานํ วิย อภิสงฺขริตฺวา – ‘‘เอวรูปสฺส นาม เทว หตฺถิรตนสฺส อาคมนํ จิเนฺตถา’’ติ วทนฺติฯ โส

ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว มหาทานํ ทตฺวา สีลานิ จ สมาทาย ตํ ปุญฺญสมฺปตฺตึ อาวชฺชโนฺต นิสีทิฯ อถสฺส ปุญฺญานุภาวโจทิโต ฉทฺทนฺตกุลา วา อุโปสถกุลา วา ตํ สกฺการวิเสสํ อนุภวิตุกาโม ตรุณรวิมณฺฑลาภิรตฺตจรณคีวามุขปฏิมณฺฑิตวิสุทฺธเสตสรีโร สตฺตปติฏฺโฐ สุสณฺฐิตองฺคปจฺจงฺคสนฺนิเวโส วิกสิตรตฺตปทุมจารุโปกฺขโร อิทฺธิมา โยคี วิย เวหาสคมนสมโตฺถ มโนสิลาจุณฺณรญฺชิตปริยโนฺต วิย รชตปพฺพโต หตฺถิเสโฏฺฐ อาคนฺตฺวา ตสฺมึ ปเทเส ติฏฺฐติฯ โส ฉทฺทนฺตกุลา อาคจฺฉโนฺต สพฺพกนิโฏฺฐ อาคจฺฉติฯ อุโปสถกุลา อาคจฺฉโนฺต สพฺพเชโฏฺฐฯ ปาฬิยํ ปน อุโปสโถ นาคราชา อิเจฺจว อาคตํฯ นาคราชา นาม กสฺสจิ อปริโภโค, สพฺพกนิโฏฺฐ อาคจฺฉตีติ อฏฺฐกถาสุ วุตฺตํฯ สฺวายํ ปูริตจกฺกวตฺติวตฺตานํ จกฺกวตฺตีนํ วุตฺตนเยเนว จินฺตยนฺตานํ อาคจฺฉติฯ มหาสุทสฺสนสฺส ปน สยเมว ปกติมงฺคลหตฺถิฏฺฐานํ อาคนฺตฺวา ตํ หตฺถึ อปเนตฺวา ตตฺถ อฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ปุน จปรํ อานนฺท…เป.… นาคราชา’’ติฯ

เอวํ ปาตุภูตํ ปน ตํ หตฺถิรตนํ ทิสฺวา หตฺถิโคปกาทโย หฏฺฐตุฏฺฐา เวเคน คนฺตฺวา รโญฺญ อาโรเจนฺติฯ ราชา ตุริตตุริโต อาคนฺตฺวา ตํ ทิสฺวา ปสนฺนจิโตฺต – ‘‘ภทฺทกํ วต โภ หตฺถิยานํ, สเจ ทมถํ อุเปยฺยา’’ติ จินฺตยโนฺต หตฺถํ ปสาเรติฯ อถ โส ฆรเธนุวจฺฉโก วิย กเณฺณ โอลมฺพิตฺวา สูรตภาวํ ทเสฺสโนฺต ราชานํ อุปสงฺกมติฯ ราชา ตํ อาโรหิตุกาโม โหติฯ อถสฺส ปริชนา อธิปฺปายํ ญตฺวา ตํ หตฺถิรตนํ สุวณฺณทฺธชํ สุวณฺณาลงฺการํ เหมชาลปฏิจฺฉนฺนํ กตฺวา อุปเนนฺติฯ ราชา ตํ อนิสีทาเปตฺวาว สตฺตรตนมยาย นิเสฺสณิยา อารุยฺห อากาสคมนนินฺนจิโตฺต โหติฯ ตสฺส สห จิตฺตุปฺปาเทเนว โส นาคราชา ราชหํโส วิย อินฺทนีลมณิปฺปภาชาลํ นีลคคนตลํ อภิลงฺฆติฯ ตโต จกฺกจาริกาย วุตฺตนเยเนว สกลราชปริสาฯ อิติ สปริโส ราชา อโนฺตปาตราเสเยว สกลปถวึ อนุสํยายิตฺวา ราชธานึ ปจฺจาคจฺฉติฯ เอวํ มหิทฺธิกํ จกฺกวตฺติโน หตฺถิรตนํ โหติฯ มหาสุทสฺสนสฺสาปิ ตาทิสเมว อโหสิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ทิสฺวา รโญฺญ…เป.… ปาตุรโหสี’’ติฯ

## อสฺสรตนวณฺณนา

**๒๔๗**. เอวํ ปาตุภูตหตฺถิรตนสฺส ปน จกฺกวตฺติโน อมจฺจา ปกติมงฺคลอสฺสฏฺฐานํ สุจิสมตลํ กาเรตฺวา อลงฺกริตฺวา จ ปุริมนเยเนว รโญฺญ ตสฺส อาคมนจินฺตนตฺถํ อุสฺสาหํ ชเนนฺติฯ โส ปุริมนเยเนว กตทานมานนสกฺกาโร สมาทินฺนสีลพฺพโต ปาสาทตเล สุขนิสิโนฺน ปุญฺญสมฺปตฺตึ สมนุสฺสรติฯ อถสฺส ปุญฺญานุภาวโจทิโต สินฺธวกุลโต วิชฺชุลตาวินทฺธสรทกาลเสตวลาหกราสิสสฺสิรีโก รตฺตปาโท รตฺตตุโณฺฑ จนฺทปฺปภาปุญฺชสทิสสุทฺธสินิทฺธฆนสํหตสรีโร กากคีวา วิย อินฺทนีลมณิ วิย จ กาฬวเณฺณน สีเสน สมนฺนาคตตฺตา **กาฬสีโส**ติ สุฏฺฐุ กปฺเปตฺวา ฐปิเตหิ วิย มุญฺชสทิเสหิ สณฺหวฏฺฏอุชุคเตหิ เกเสหิ สมนฺนาคตตฺตา **มุญฺชเกโส** เวหาสงฺคโม **วลาหโก นาม อสฺสราชา** อาคนฺตฺวา ตสฺมึ ฐาเน ปติฏฺฐาติฯ มหาสุทสฺสนสฺส ปเนส หตฺถิรตนํ วิย อาคโตฯ เสสํ สพฺพํ หตฺถิรตเน วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ เอวรูปํ อสฺสรตนํ สนฺธาย ภควา – ‘‘ปุน จ ปร’’นฺติอาทิมาหฯ

## มณิรตนวณฺณนา

**๒๔๘**. เอวํ ปาตุภูตอสฺสรตนสฺส ปน รโญฺญ จกฺกวตฺติโน จตุหตฺถายามํ สกฏนาภิสมปริณาหํ อุโภสุ อเนฺตสุ กณฺณิกปริยนฺตโต วินิคฺคเตหิ สุปริสุทฺธมุตฺตากลาเปหิ ทฺวีหิ กญฺจนปทุเมหิ อลงฺกตํ จตุราสีติมณิสหสฺสปริวารํ ตาราคณปริวุตสฺส ปุณฺณจนฺทสฺสสิรึ ผรมานํ วิย เวปุลฺลปพฺพตโต มณิรตนํ อาคจฺฉติฯ ตเสฺสวํ อาคตสฺส มุตฺตาชาลเก ฐเปตฺวา เวฬุปรมฺปราย สฏฺฐิหตฺถปฺปมาณํ อากาสํ อาโรปิตสฺส รตฺติภาเค สมนฺตา โยชนปฺปมาณํ โอกาสํ อาภา

ผรติ, ยาย สโพฺพ โส โอกาโส อรุณุคฺคมนเวลา วิย สญฺชาตาโลโก โหติฯ ตโต กสฺสกา กสิกมฺมํ วาณิชา อาปณุคฺฆาฎนํ เต เต สิปฺปิโน ตํ ตํ กมฺมนฺตํ ปโยเชนฺติ ‘‘ทิวา’’ติ มญฺญมานาฯ มหาสุทสฺสนสฺสาปิ สพฺพํ ตํ ตเถว อโหสิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ปุน จ ปรํ อานนฺท,…เป…. มณิรตนํ ปาตุรโหสี’’ติฯ

## อิตฺถิรตนวณฺณนา

**๒๔๙**. เอวํ ปาตุภูตมณิรตนสฺส ปน จกฺกวตฺติโน วิสยสุขวิเสสสฺส วิเสสการณํ อิตฺถิรตนํ ปาตุภวติฯ มทฺทราชกุลโต วา หิสฺส อคฺคมเหสึ อาเนนฺติ, อุตฺตรกุรุโต วา ปุญฺญานุภาเวน สยํ อาคจฺฉติฯ อวเสสา ปนสฺสา สมฺปตฺติ – ‘‘ปุน จ ปรํ, อานนฺท, รญฺโญ มหาสุทสฺสนสฺส อิตฺถิรตนํ ปาตุรโหสิ, อภิรูปา ทสฺสนียา’’ติอาทินา นเยน ปาฬิยํเยว อาคตาฯ

ตตฺถ สณฺฐานปาริปูริยา อธิกํ รูปํ อสฺสาติ **อภิรูปาฯ** ทิสฺสมานาว จกฺขูนิ ปีณยติ, ตสฺมา อญฺญํ กิจฺจวิกฺเขปํ หิตฺวาปิ ทฏฺฐพฺพาติ **ทสฺสนียาฯ** ทิสฺสมานาว โสมนสฺสวเสน จิตฺตํ ปสาเทตีติ **ปาสาทิกาฯ ปรมายา**ติ เอวํ ปสาทาวหตฺตา อุตฺตมายฯ **วณฺณโปกฺขรตายา**ติ วณฺณสุนฺทรตายฯ **สมนฺนาคตา**ติ อุเปตาฯ **อภิรูปา** วา ยสฺมา นาติทีฆา นาติรสฺสาฯ **ทสฺสนียา** ยสฺมา นาติกิสา นาติถูลาฯ **ปาสาทิกา** ยสฺมา นาติกาฬิกา นาโจจทาตาฯ **ปรมาย วณฺณโปกฺขรตาย สมนฺนาคตา** ยสฺมา อภิกฺกนฺตา มานุสิวณฺณํ อปฺปตฺตา ทิพฺพวณฺณํฯ มนุสฺสานญฺหิ วณฺณาภา พหิ น นิจฺฉรติฯ เทวานํ ปน อติทูรมฺปิ นิจฺฉรติฯ

ตสฺสา ปน ทฺวาทสหตฺถปฺปมาณํ ปเทสํ สรีราภา โอภาเสติฯ นาติทีฆาทีสุ จสฺสา ปฐมยุคเฬน อาโรหสมฺปตฺติ, ทุติยยุคเฬน ปริณาหสมฺปตฺติ, ตติยยุคเฬน วณฺณสมฺปตฺติ วุตฺตาฯ ฉหิ วาปิ เอเตหิ กายวิปตฺติยา อภาโว, **อติกฺกนฺตา มานุสิวณฺณ**นฺติ อิมินา กายสมฺปตฺติ วุตฺตาฯ **ตูลปิจุโน วา กปฺปาสปิจุโน** วาติ สปฺปิมณฺเฑ ปกฺขิปิตฺวา ฐปิตสฺส สตวารวิหตสฺส ตูลปิจุโน วา กปฺปาสปิจุโน วาฯ **สีเต**ติ รญฺโญ สีตกาเลฯ **อุเณฺห**ติ รญฺโญ อุณฺหกาเลฯ **จนฺทนคนฺธ**ติ นิจฺจกาลเมว สุปิสิตสฺส อภินวสฺส จตุชฺชาติสมาโยชิตสฺส หริจนฺทนสฺส คนฺธ กายโต วายติฯ **อุปฺปลคนฺธ วายตี**ติ หสิตกถิตกาเลสุ มุขโต ตงฺขณํ วิกสิตเสฺสว นีลุปฺปลสฺส อติสุรภิคนฺธ วายติฯ

เอวํ รูปสมฺผสฺสคนฺธสมฺปตฺติยุตฺตาย ปนสฺสา สรีรสมฺปตฺติยา อนุรูปํ อาจารํ ทเสฺสตุํ **ตํ โข ปนา**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ราชานํ ทิสฺวา นิสินฺนาสนโต อคฺคิทฑฺฒา วิย ปฐมเมว อุฎฺฐาตีติ **ปุพฺพุฎฺฐายินีฯ** ตสฺมึ นิสินฺเน ตสฺส ตาลวเณฺฎน พีชนาทิกิจฺจํ กตฺวา ปจฺฉา นิปตติ นิสีทตีติ **ปจฺฉานิปาตินีฯ** กึ กโรมิ, เต เทวาติ วาจาย กึ-การํ ปฏิสาเวตีติ **กึ การปฏิสฺสาวินีฯ** รญฺโญ มนาปเมว จรติ กโรตีติ **มนาปจารินีฯ** ยํ รญฺโญ ปิยํ ตเทว วทตีติ **ปิยวาทินีฯ**

อิทานิ – ‘‘สฺวาสฺสา อาจาโร ภาววิสุทฺธิยาว, น สาเฐยฺยนา’’ติ ทเสฺสตุํ **ตํ โข ปนา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **โน อติจรี**ติ น อติกฺกมิตฺวา จริ, ฐเปตฺวา ราชานํ อญฺญํ ปุริสํ จิเตฺตนปิ น ปเตฺถสีติ วุตฺตํ โหติฯ

ตตฺถ เย ตสฺสา อาทิมฺหิ ‘‘อภิรูปา’’ติอาทโย, อเนฺต ‘‘ปุพฺพุฎฺฐายินี’’ติอาทโย คุณา วุตฺตา, เต ปกติคุณา เอวฯ ‘‘อติกฺกนฺตา มานุสิวณฺณ’’นฺติอาทโย ปน จกฺกวตฺติโน ปุญฺญํ อุปนิสฺสาย จกฺกรตนปาตุภาวโต ปฏฺฐาย ปุริมกมฺมานุภาเวน นิพฺพตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ

อภิรูปตาทิกาปิ วา จกฺกรตนปาตุภาวโต ปฏฺฐาย สพฺพาการปริปูรา ชาตาฯ เตนาห – ‘‘เอวรูปํ อิตฺถิรตนํ ปาตุรโหสี’’ติฯ

## คหปติรตนวณฺณนา

**๒๕๐**. เอวํ ปาตุภูตอิตฺถิรตนสฺส ปน รโญฺญ จกฺกวตฺติโน ธนกรณียานํ กิจฺจานํ ยถาสุขํ ปวตฺตนตฺถํ คหปติรตนํ ปาตุภวติฯ โส ปกติยาว มหาโภโค, มหาโภคกุเล ชาโตฯ รโญฺญ ธนราสิวฑฺฒโก เสฏฺฐิคหปติ โหติฯ จกฺกรตนานุภาวสหิตํ ปนสฺส กมฺมวิปากชํ ทิพฺพจกฺขุ ปาตุภวติ, เยน อโนฺตปถวิยมฺปิ โยชนพฺภนฺตเร นิธึ ปสฺสติ, โส ตํ สมฺปตฺตึ ทิสฺวา ตุฏฺฐมานโส คนฺตฺวา ราชานํ ธเนน ปวาเรตฺวา สพฺพานิ ธนกรณียานิ สมฺปาเทติ ฯ มหาสุทสฺสนสฺสาปิ ตเถว สมฺปาเทสิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ปุน จปรํ อานนฺท…เป.… เอวรูปํ คหปติรตนํ ปาตุรโหสี’’ติฯ

## ปริณายกรตนวณฺณนา

**๒๕๑**. เอวํ ปาตุภูตคหปติรตนสฺส ปน รโญฺญ จกฺกวตฺติสฺส สพฺพกิจฺจสํวิธานสมตฺถํ ปริณายกรตนํ ปาตุภวติฯ โส รโญฺญ เชฏฺฐปุโตฺตว โหติฯ ปกติยา เอว โส ปณฺฑิโต พฺยโตฺต เมธาวี วิภาวีฯ รโญฺญ ปุญฺญานุภาวํ นิสฺสาย ปนสฺส อตฺตโน กมฺมานุภาเวน ปรจิตฺตญาณํ อุปฺปชฺชติฯ เยน ทฺวาทสโยชนาย ราชปริสาย จิตฺตาจารํ ญตฺวา รโญฺญ หิเต จ อหิเต จ ววตฺถเปตุํ สมโตฺถ โหติ, โสปิ ตํ อตฺตโน อานุภาวํ ทิสฺวา ตุฏฺฐหทโย ราชานํ สพฺพกิจฺจานุสาสเนน ปวาเรติฯ มหาสุทสฺสนมฺปิ ตเถว ปวาเรสิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ปุน จปรํ…เป.… ปริณายกรตนํ ปาตุรโหสี’’ติฯ

ตตฺถ **ฐเปตพฺพํ ฐเปตุ**นฺติ ตสฺมึ ตสฺมึ ฐานนฺตเร ฐเปตพฺพํ ฐเปตุํฯ

## จตุอิทฺธิสมนฺนาคตวณฺณนา

**๒๕๒**. **สมเวปากินิยา**ติ สมวิปาจนิยาฯ **คหณิยา**ติ กมฺมชเตโชธาตุยาฯ ตตฺถ ยสฺส ภุตฺตมโตฺตว อาหาโร ชีรติ, ยสฺส วา ปน ปุฏภตฺตํ วิย ตเถฺวว ติฏฺฐติ, อุโภเปเต น สมเวปากินิยา สมนฺนาคตาฯ ยสฺส ปน ปุน ภตฺตกาเล ภตฺตฉโนฺท อุปฺปชฺชเตว, อยํ สมเวปากินิยา สมนฺนาคโตติฯ

## ธมฺมปาสาทโปกฺขรณิวณฺณนา

**๒๕๓**. **มาเปสิ โข**ติ นคเร เภรึ จราเปตฺวา ชนราสึ กาเรตฺวา น มาเปสิ, รโญฺญ ปน สหจิตฺตุปฺปาเทเนว ภูมึ ภินฺทิตฺวา จตุราสีติ โปกฺขรณีสหสฺสานิ นิพฺพตฺตึสุฯ ตานิ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **ทฺวีหิ เวทิกาหี**ติ เอกาย อิฏฺฐกานํ ปริยเนฺตเยว ปริกฺขิตฺตา เอกาย ปริเวณปริเจฺฉทปริยเนฺตฯ **เอตทโหสี**ติ กสฺมา อโหสิ? เอกทิวสํ กิร นหตฺวา จ ปิวิตฺวา จ คจฺฉนฺตํ มหาชนํ มหาปุริโส โอโลเกตฺวา อิเม อุมฺมตฺตกเวเสเนว คจฺฉนฺติฯ สเจ เอเตสํ เอตฺถ ปิฬนฺธนปุปฺผานิ ภเวยฺยุํ, ภทฺทกํ สิยาติฯ อถสฺส เอตทโหสิฯ ตตฺถ **สโพฺพตุก**นฺติ ปุปฺผํ นาม เอกสฺมึเยว อุตุมฺหิ ปุปฺผติฯ อหํ ปน ตถา กริสฺสามิ – ‘‘ยถา สเพฺพสุ อุตูสุ ปุปฺผิสฺสตี’’ติ จิเนฺตสิฯ **โรปาเปสี**ติ นานาวณฺณอุปฺปลพีชาทีนิ ตโต ตโต อาหราเปตฺวา น โรปาเปสิ, สห จิตฺตุปฺปาเทเนว ปนสฺส สพฺพํ อิชฺฌติฯ ตํ โลโก รญฺญา โรปิตนฺติ มญฺญิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘โรปาเปสี’’ติฯ ตโต ปฏฺฐาย มหาชโน นานปฺปการํ ชลชถลชมาลํ ปิฬนฺธิตฺวา นกฺขตฺตํ กีฬมาโน วิย คจฺฉติฯ

**๒๕๔**. อถ ราชา ตโต อุตฺตริปิ ชนํ สุขสมปฺปิตํ กาตุกาโม – ‘‘ยํนูนาหํ อิมาสํ โปกฺขรณีนํ ตีเร’’ติอาทินา ชนสฺส สุขวิธานํ จิเนฺตตฺวา สพฺพํ อกาสิฯ ตตฺถ **นฺหาเปสุ**นฺติ อโญฺญ สรีรํ อุพฺพเฏฺฏสิ, อโญฺญ จุณฺณานิ โยเชสิ, อโญฺญ ตีเร นหายนฺตสฺส อุทกํ อาหริ, อโญฺญ วตฺถานิ ปฏิคฺคเหสิ เจว อทาสิ จฯ

**ปฏฺฐเปสิ โข**ติ กถํ ปฏฺฐเปสิ? อิตฺถีนญฺจ ปุริสานญฺจ อนุจฺฉวิเก อลงฺกาเร กาเรตฺวา อิตฺถิมตฺตเมว ตตฺถ ปริจารวเสน เสสํ สพฺพํ ปริจฺจาควเสน ฐเปตฺวา ราชา มหาสุทสฺสโน ทานํ เทติ, ตํ ปริภุญฺชถาติ เภรึ จราเปสิฯ มหาชโน โปกฺขรณีตีรํ อาคนฺตฺวา นหตฺวา วตฺถานิ ปริวเตฺตตฺวา นานาคเนฺธหิ วิลิโตฺต ปิฬนฺธนวิจิตฺตมาโล ทานคฺคํ คนฺตฺวา อเนกปฺปกาเรสุ ยาคุภตฺตขชฺชเกสุ อฏฺฐวิธปาเนสุ จ โย ยํ อิจฺฉติ, โส ตํ ขาทิตฺวา จ ปิวิตฺวา จ นานาวณฺณานิ โขมสุขุมานิ วตฺถานิ นิวาเสตฺวา สมฺปตฺตึ อนุภวิตฺวา เยสํ ตาทิสานิ อตฺถิ, เต โอหาย คจฺฉนฺติฯ เยสํ ปน นตฺถิ, เต คเหตฺวา คจฺฉนฺติฯ หตฺถิอสฺสยานาทีสุปิ นิสีทิตฺวา โถกํ วิจริตฺวา อนตฺถิกา โอหาย, อตฺถิกา คเหตฺวา คจฺฉนฺติฯ วรสยเนสุ นิปชฺชิตฺวา สมฺปตฺตึ อนุภวิตฺวา อนตฺถิกา โอหาย, อตฺถิกา คเหตฺวา คจฺฉนฺติฯ อิตฺถีหิปิ สทฺธึ สมฺปตฺตึ อนุภวิตฺวา อนตฺถิกา โอหาย, อตฺถิกา คเหตฺวา คจฺฉนฺติฯ สตฺตวิธรตนปสาธนานิ จ ปสาเธตฺวาปิ สมฺปตฺตึ อนุภวิตฺวา อนตฺถิกา โอหาย, อตฺถิกา คเหตฺวา คจฺฉนฺติฯ ตมฺปิ ทานํ อุฏฺฐาย สมุฏฺฐาย ทียเตวฯ ชมฺพุทีปวาสิกานํ อญฺญํ กมฺมํ นตฺถิ, รโญฺญ ทานํ ปริภุญฺชนฺตาว วิจรนฺติฯ

**๒๕๕**. อถ พฺราหฺมณคหปติกา จิเนฺตสุํ – ‘‘อยํ ราชา เอวรูปํ ทานํ ททโนฺตปิ ‘มยฺหํ ตณฺฑุลาทีนิ วา ขีราทีนิ วา เทถา’ติ น กิญฺจิ อาหราเปติ, น โข ปน อมฺหากํ – ‘ราชา อาหราเปตี’ติ ตุณฺหีมาสิตุํ ปติรูป’’นฺติ เต พหุํ สาปเตยฺยํ สํหริตฺวา รโญฺญ อุปนาเมสุํฯ ตสฺมา – ‘‘อถ โข, อานนฺท, พฺราหฺมณคหปติกา’’ติอาทิมาหฯ **เอวํ สมจิเนฺตสุ**นฺติ กสฺมา เอวํ จิเนฺตสุํ? กสฺสจิ ฆรโต อปฺปํ อาภตํ, กสฺสจิ พหุฯ ตสฺมึ ปฏิสํหริยมาเน – ‘‘กึ ตเวว ฆรโต สุนฺทรํ อาภตํ, น มยฺหํ ฆรโต, กึ ตเวว ฆรโต พหุ , น มยฺห’’นฺติ เอวํ กลหสโทฺทปิ อุปฺปเชฺชยฺย, โส มา อุปฺปชฺชิตฺถาติ เอวํ สมจิเนฺตสุํฯ

**๒๕๖**. **เอหิ ตฺวํ สมฺมา**ติ เอหิ ตฺวํ วยสฺสฯ **ธมฺมํ นาม ปาสาท**นฺติ ปาสาทสฺส นามํ อาโรเปตฺวาว อาณาเปสิฯ วิสฺสกโมฺม ปน กีว มหโนฺต เทว ปาสาโท โหตูติ ปฏิปุจฺฉิตฺวา ทีฆโต โยชนํ วิตฺถารโต อฑฺฒโยชนํ สพฺพรตนมโยว โหตูติ วุเตฺตปิ ‘เอวํ โหตุ, ภทฺทํ ตว วจน’นฺติ ตสฺส ปฏิสฺสุณิตฺวา ธมฺมราชานํ สมฺปฏิจฺฉาเปตฺวา มาเปสิฯ ตตฺถ **เอวํ ภทฺทํ ตวาติ โข อานนฺทา**ติ เอวํ ภทฺทํ ตว อิติ โข อานนฺทฯ **ปฏิสฺสุตฺวา**ติ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา, วตฺวาติ อโตฺถฯ **ตุณฺหีภาเวนา**ติ สมณธมฺมปฏิปตฺติกรโณกาโส เม ภวิสฺสตีติ อิจฺฉโนฺต ตุณฺหีภาเวน อธิวาเสสิฯ **สารมโย**ติ จนฺทนสารมโยฯ

**๒๕๗**. **ทฺวีหิ เวทิกาหี**ติ เอตฺถ เอกา เวทิกา ปนสฺส อุณฺหีสมตฺถเก อโหสิ, เอกา เหฏฺฐา ปริเจฺฉทมตฺถเกฯ

**๒๕๘**. **ทุทฺทิโกฺข อโหสี**ติ ทุอุทฺทิโกฺข, ปภาสมฺปตฺติยา ทุทฺทโสติ อโตฺถฯ **มุสตี**ติ หรติ ผนฺทาเปติ นิจฺจลภาเวน ปติฏฺฐาตุํ น เทติฯ **วิเทฺธ**ติ อุพฺพิเทฺธ, เมฆวิคเมน ทูรีภูเตติ อโตฺถฯ **เทเว**ติ อากาเสฯ

**๒๕๙**. **มาเปสิ โข**ติ อหํ อิมสฺมึ ฐาเน โปกฺขรณึ มาเปมิ, ตุมฺหากํ ฆรานิ ภินฺทถาติ น เอวํ กาเรตฺวา มาเปสิฯ จิตฺตุปฺปาทวเสเนว ปนสฺส ภูมึ ภินฺทิตฺวา ตถารูปา โปกฺขรณี อโหสิฯ

**เต สพฺพกาเมหี**ติ สเพฺพหิ อิจฺฉิติจฺฉิตวตฺถูหิ, สมเณ สมณปริกฺขาเรหิ, พฺราหฺมเณ พฺราหฺมณปริกฺขาเรหิ สนฺตเปฺปสีติฯ

ปฐมภาณวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

## ฌานสมฺปตฺติวณฺณนา

**๒๖๐. มหิทฺธิโก**ติ จิตฺตุปฺปาทวเสเนว จตุราสีติโปกฺขรณีสหสฺสานํ นิพฺพตฺติสงฺขาตาย มหติยา อิทฺธิยา สมนฺนาคโตฯ **มหานุภาโว**ติ เตสํเยว อนุภวิตพฺพานํ มหนฺตตาย มหานุภาเวน สมนฺนาคโตฯ **เสยฺยถิทน**ฺติ นิปาโต, ตสฺส – ‘‘กตเมสํ ติณฺณ’’นฺติ อโตฺถฯ **ทานสฺสา**ติ สมฺปตฺติปริจฺจาคสฺสฯ **ทมสฺสา**ติ อาฬวกสุเตฺต ปญฺญา ทโมติ อาคโตฯ อิธ อตฺตานํ ทเมเนฺตน กตํ อุโปสถกมฺมํฯ **สํยมสฺสา**ติ สีลสฺสฯ

## โพธิสตฺตปุพฺพโยควณฺณนา

อิธ ฐตฺวา ปนสฺส ปุพฺพโยโค เวทิตโพฺพ – ราชา กิร ปุเพฺพ คหปติกุเล นิพฺพตฺติฯ เตน จ สมเยน ธรมานกเสฺสว กสฺสปพุทฺธสฺส สาสเน เอโก เถโร อรเญฺญ วาสํ วสติ, โพธิสโตฺต อตฺตโน กเมฺมน อรญฺญํ ปวิโฏฺฐ เถรํ ทิสฺวา อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา เถรสฺส นิสชฺชนฏฺฐานจงฺกมนฏฺฐานานิ โอโลเกตฺวา ปุจฺฉิ – ‘‘อิเธว, ภเนฺต, อยฺย วสตี’’ติ? อาม, อุปาสกาติ สุตฺวา – ‘‘อิเธว อยฺยสฺส ปณฺณสาลํ กาตุํ วฏฺฏตี’’ติ จิเนฺตตฺวา อตฺตโน กมฺมํ ปหาย ทพฺพสมฺภารํ โกเฏฺฏตฺวา ปณฺณสาลํ กตฺวา ฉาเทตฺวา ภิตฺติโย มตฺติกาย ลิมฺปิตฺวา ทฺวารํ โยเชตฺวา กฎฺฐตฺถรณํ กตฺวา – ‘‘กริสฺสติ นุ โข ปริโภคํ, น กริสฺสตี’’ติ เอกมนฺตํ นิสีทิฯ เถโร อโนฺตคามโต อาคนฺตฺวา ปณฺณสาลํ ปวิสิตฺวา กฎฺฐตฺถรเณ นิสีทิฯ อุปาสโกปิ อาคนฺตฺวา วนฺทิตฺวา สมีเป นิสิโนฺน ‘‘ผาสุกา, ภเนฺต, ปณฺณสาลา’’ติ ปุจฺฉิฯ ผาสุกา, ภทฺทมุข, ปพฺพชิตสารุปฺปาติฯ วสิสฺสถ, ภเนฺต, อิธาติ? อาม, อุปาสกาติ, โส อธิวาสนากาเรน วสิสฺสตีติ ญตฺวา นิพทฺธํ มยฺหํ ฆรทฺวารํ อาคนฺตพฺพนฺติ ปฏิชานาเปตฺวา – ‘‘เอกํ เม, ภเนฺต, วรํ เทถา’’ติ อาหฯ อติกฺกนฺตวรา, อุปาสก, ปพฺพชิตาติฯ ภเนฺต, ยญฺจ กปฺปติ, ยญฺจ อนวชฺชนฺติฯ วเทหิ อุปาสกาติฯ ภเนฺต, นิพทฺธวสนฏฺฐาเน นาม มนุสฺสา มงฺคเล วา อมงฺคเล วา อาคมนํ อิจฺฉนฺติ, อนาคจฺฉนฺตสฺส กุชฺฌนฺติฯ ตสฺมา อญฺญํ นิมนฺติตฏฺฐานํ คนฺตฺวาปิ มยฺหํ ฆรํ ปวิสิตฺวาว ภตฺตกิจฺจํ นิฏฺฐาเปตพฺพนฺติฯ เถโร อธิวาเสสิฯ

โส ปณฺณสาลาย กฏสาฏกํ ปตฺถริตฺวา มญฺจปีฐํ ปญฺญเปสิ, อปเสฺสนํ นิกฺขิปิ, ปาทกถลิกํ ฐเปสิ, โปกฺขรณิํ ขณิ, จงฺกมํ กตฺวา วาลิกํ โอกิริ, มิเค อาคนฺตฺวา ภิตฺติํ ฆํสิตฺวา มตฺติกํ ปาเตเนฺต ทิสฺวา กณฺฏกวติํ ปริกฺขิปิฯ โปกฺขรณิํ โอตริตฺวา อุทกํ อาฬุลิกํ กโรเนฺต ทิสฺวา อโนฺต ปาสาเณหิ จินิตฺวา พหิ กณฺฏกวติํ ปริกฺขิปิตฺวา อโนฺตวติปริยเนฺต ตาลปนฺติโย โรเปติ, มหาจงฺกเม สมฺมฏฺฐฏฺฐานํ อาฬุเลเนฺต ทิสฺวา จงฺกมมฺปิ วติยา ปริกฺขิปิตฺวา อโนฺตวติปริยเนฺต ตาลปนฺติํ โรเปสิฯ เอวํ อาวาสํ นิฏฺฐเปตฺวา เถรสฺส ติจีวรํ, ปิณฺฑปาตํ, โอสธํ, ปริโภคภาชนํ, อารกณฺฏกํ, ปิปฺผลิกํ, นขเจฺฉทนํ, สูจิํ, กตฺตรยฏฺฐิํ, อุปาหนํ, อุทกตุมฺพํ, ฉตฺตํ, ทีปกปลฺลกํ, มลหรณิํฯ ปริสฺสาวนํ, ธมกรณํ, ปตฺตํ, ถาลกํ, ยํ วา ปนญฺญมฺปิ ปพฺพชิตานํ ปริโภคชาตํ, สพฺพํ อทาสิฯ เถรสฺส โพธิสเตฺตน อทินฺนปริกฺขาโร นาม นาโหสิฯ โส สีลานิ รกฺขเนฺต อุโปสถํ กโรเนฺต ยาวชีวํ เถรํ อุปฏฺฐหิฯ เถโร ตเตฺถว วสเนฺต อรหตฺตํ ปตฺวา ปรินิพฺพายิฯ

โพธิสโตฺตปิ ยาวตายุกํ ปุญฺญํ กตฺวา เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา ตโต จุโต มนุสฺสโลกํ อาคจฺฉโนฺต กุสาวติยา ราชธานิยา นิพฺพตฺติตฺวา มหาสุทสฺสโน ราชา อโหสิฯ

“เอวํ นาติมหนฺตมฺปิ, ปุญฺญํ อายตเน กตํ;
มหาวิปากํ โหตีติ, กตฺตพฺพํ ตํ วิภาวินา”ฯ

**มหาวิยูห**นฺติ รชตมยํ มหากูฏาคารํฯ ตตฺถ วสิตุกาโม หุตฺวา อคมาสิ, **เอตฺตาวตา กามวิตกฺกา**ติ กามวิตกฺก ตยา เอตฺตาวตา นิวตฺติตพฺพํ, อิโต ปรํ ตุยฺหํ อภูมิ, อิทํ **ฌานาคารํ** นาม, นยิทํ ตยา สทฺธิํ วสนฏฺฐานนฺติ เอวํ ตโย วิตเกฺก กูฏาคารทฺวาเรเยว นิวเตฺตสิฯ

๒๖๑. **ปฐมชฺฌาน**นฺติอาทีสุ วิสุํ **กสิณปริกมฺมกิจฺจํ** นาม นตฺถิฯ นีลกสิเณน อเตฺถ สติ นีลมณิํ, ปีตกสิเณน อเตฺถ สติ สุวณฺณํ, โลหิตกสิเณน อเตฺถ สติ รตฺตมณิํ, โอทาตกสิเณน อเตฺถ สติ รชตนฺติ โอโลกิตโอโลกิตฏฺฐาเน กสิณเมว ปญฺญายติฯ

๒๖๒. **เมตฺตาสหคเตนา**ติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ สพฺพมฺปิ วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตเมวฯ อิติ ปาฬิยํ จตฺตาริ ฌานานิ, จตฺตาริ อปฺปมญฺญาเนว วุตฺตานิฯ มหาปุริโส ปน สพฺพาปิ อฏฺฐ สมาปตฺติโย, ปญฺจ อภิญฺญาโย จ นิพฺพเตฺตตฺวา อนุโลมปฏิโลมาทิวเสน จุทฺทสหากาเรหิ สมาปตฺติโย ปวิสโนฺต มธุปฏลํ ปวิฏฺฐภมโร มธุรเสน วิย สมาปตฺติสุเขเนว ยาเปติฯ

## จตุราสีตินครสหสฺสาทิวณฺณนา

๒๖๓. **กุสาวตีราชธานิปฺปมุขานี**ติ กุสาวตี ราชธานี เตสํ นครานํ ปมุขา สพฺพเสฏฺฐาติ อโตฺถฯ **ภตฺตาภิหาโร**ติ อภิหริตพฺพภตฺตํฯ

๒๖๔. **วสฺสสตสฺส วสฺสสตสฺสา**ติ กสฺมา เอวํ จิเนฺตสิ? เตสํ สเทฺทน อุกฺกณฺฐิตฺวา, “สมาปนฺนสฺส สโทฺท กณฺฏโก”ติ (อ. นิ. ๑๐.๗๒) หิ วุตฺตํฯ ตสฺมา สเทฺทน อุกฺกณฺฐิโต มหาปุริโสฯ อถ กสฺมา มา อาคจฺฉนฺตูติ น วทติ? อิทานิ ราชา น ปสฺสตีติ นิพทฺธวตฺตํ น ลภิสฺสนฺติ, ตํ เตสํ มา อุปฺปชฺชิตฺถาติ น วทติฯ

## สุภทฺทาเทวิอุปสงฺกมนวณฺณนา

๒๖๕. **เอตทโหสี**ติ กทา เอตํ อโหสิฯ รโญฺญ กาลงฺกิริยทิวเสฯ ตทา กิร เทวตา จิเนฺตสุํ – “ราชา อนาถกาลงฺกิริยํ มา กโรตุ, โอโรเธหิ พหูหิ ธีตูหิ ปุเตฺตหิ ปริวาริโตว กโรตู”ติฯ อถ เทวิํ อาวเฏฺฏตฺวา ตสฺสา เอวํ จิตฺตํ อุปฺปาเทสุํฯ **ปีตานิ วตฺถานี**ติ ตานิ กิร ปกติยา รโญฺญ มนาปานิ, ตสฺมา ตานิ ปารุปถาติ อาหฯ **เอเตฺถว เทวิ ติฏฺฐา**ติ เทวิ อิมํ ฌานาคารํ นาม ตุเมฺหหิ สทฺธิํ วสนฏฺฐานํ น โหติ, ฌานรติวินฺทนฏฺฐานํ มม, มา อิธ ปาวิสีติฯ

๒๖๖. **เอตทโหสี**ติ โลเก สตฺตา นาม มรณาสนฺนกาเล อติวิย วิโรจนฺติ, เตนสฺส รโญฺญ วิปฺปสนฺนอินฺทฺริยภาวํ ทิสฺวา เอวํ อโหสิ, ตโต มา รโญฺญ กาลงฺกิริยา อโหสีติ ตสฺส กาลงฺกิริยํ อนิจฺฉมานา สมฺปติ คุณมสฺส กถยิตฺวา ติฏฺฐมานาการํ กริสฺสามีติ จิเนฺตตฺวา **อิมานิ เต เทวา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ฉนฺทํ ชเนหี**ติ เปมํ อุปฺปาเทหิ, รติํ กโรหิฯ **ชีวิเต อเปกฺข**นฺติ ชีวิเต สาเปกฺขํ, อาลยํ, ตณฺหํ กโรหีติ อโตฺถฯ

**เอวํ โข มํ ตฺวํ เทวี**ติ “มยํ โข, เทว, อิตฺถิโย นาม ปพฺพชิตานํ อุปจารกถํ น ชานาม, กถํ วทาม มหาราชา”ติ ราชานํ “ปพฺพชิโต อย”นฺติ มญฺญมานาย เทวิยา วุเตฺต – “เอวํ โข มํ, ตฺวํ เทวิ, สมุทาจราหี”ติอาทิมาหฯ **ครหิตา**ติ พุเทฺธหิ ปเจฺจกพุเทฺธหิ สาวเกหิ อเญฺญหิ จ ปณฺฑิเตหิ พหุสฺสุเตหิ ครหิตาฯ กึ การณา? สาเปกฺขกาลกิริยา หิ อตฺตโนเยว เคเห ยกฺขกุกฺกุรอชโคณมหิํสมูสิกกุกฺกุฏฐูกามงฺคุลาทิภาเวน นิพฺพตฺตนการณํ โหติฯ

**๒๖๘. อถ โข, อานนฺท, สุภทฺทา เทวี อสฺสูนิ ปุญฺฉิตฺวา**ติ เทวี เอกมนฺตํ คนฺตฺวา โรทิตฺวา กนฺทิตฺวา อสฺสูนิ ปุญฺฉิตฺวา เอตทโวจฯ

## พฺรหฺมโลกูปคมวณฺณนา

**๒๖๙**. **คหปติสฺส วา**ติ กสฺมา อาห? เตสํ กิร โสณเสฏฺฐิปุตฺตาทีนํ วิย มหตี สมฺปตฺติ โหติ, โสณสฺส กิร เสฏฺฐิปุตฺตสฺส เอกา ภตฺตปาติ เทฺว สตสหสฺสานิ อคฺฆติฯ อิติ เตสํ ตาทิสํ ภตฺตํ ภุตฺตานํ มุหุตฺตํ ภตฺตสมฺมโท ภตฺตมุจฺฉา ภตฺตกิลมโถ โหติฯ

**๒๗๑**. **ยํ เตน สมเยน อชฺฌาวสามี**ติ ยตฺถ วสามิ, ตํ เอกํเยว นครํ โหติ, อวเสเสสุ ปุตฺตธีตาทโย เจว ทาสมนุสฺสา จ วสิํสุฯ ปาสาทกูฏาคาเรสุปิ เอเสว นโยฯ ปลฺลงฺกาทีสุปิ เอกํเยว ปลฺลงฺกํ ปริภุญฺชติ, เสสา ปุตฺตาทีนํ ปริโภคา โหนฺติฯ อิตฺถีสุปิ เอกาว ปจฺจุปฏฺฐาติ, เสสา ปริวารมตฺตา โหนฺติ, **ปริทหามี**ติ เอกเมว ทุสฺสยุคํ นิวาเสมิ, เสสานิ ปริวาเรตฺวา วิจรนฺตานํ อสีติสหสฺสาธิกานํ โสฬสนฺนํ ปุริสสตสหสฺสานํ โหนฺติฯ **ภุญฺชามี**ติ ปรมปฺปมาเณน นาฬิโกทนมตฺตํ ภุญฺชามิ, เสสํ ปริวาเรตฺวา วิจรนฺตานํ จตฺตาลีสสหสฺสาธิกานํ อฏฺฐนฺนํ ปุริสสตสหสฺสานํ โหตีติ ทเสฺสติฯ เอกถาลิปาโก หิ ทสนฺนํ ชนานํ ปโหติฯ

เอตานิ ปน จตุราสีติ นครสหสฺสานิ เจว ปาสาทสหสฺสานิ จ กูฏาคารสหสฺสานิ จ เอกิสฺสาเยว ปณฺณสาลาย นิสฺสเนฺทน นิพฺพตฺตานิฯ จตุราสีติ ปลฺลงฺกสหสฺสานิ นิปชฺชนตฺถาย ทินฺนมญฺจกสฺส นิสฺสเนฺทน นิพฺพตฺตานิฯ จตุราสีติ หตฺถิสหสฺสานิ อสฺสสหสฺสานิ รถสหสฺสานิ นิสีทนตฺถาย ทินฺนปีฐสฺส นิสฺสเนฺทน นิพฺพตฺตานิฯ จตุราสีติ มณิสหสฺสานิ เอกทีปสฺส นิสฺสเนฺทน นิพฺพตฺตานิฯ จตุราสีติ โปกฺขรณีสหสฺสานิ เอกโปกฺขรณิยา นิสฺสเนฺทน นิพฺพตฺตานิฯ จตุราสีติ อิตฺถิสหสฺสานิ ปุตฺตสหสฺสานิ คหปติสหสฺสานิ ปริโภคภาชนปตฺตถาลก ธมกรณ ปริสฺสาวน อารกณฺฏก ปิปฺผลก นขเจฺฉทน กุญฺจิกกณฺณมลหรณี ปาทกถลิก อุปาหน ฉตฺต กตฺตรยฏฺฐิทานสฺส นิสฺสเนฺทน นิพฺพตฺตานิฯ จตุราสีติ เธนุสหสฺสานิ โครสทานสฺส นิสฺสเนฺทน นิพฺพตฺตานิฯ จตุราสีติ วตฺถโกฏิสหสฺสานิ นิวาสนปารุปนทานสฺส นิสฺสเนฺทน นิพฺพตฺตานิ ฯ จตุราสีติ ถาลิปากสหสฺสานิ โภชนทานสฺส นิสฺสเนฺทน นิพฺพตฺตานีติ เวทิตพฺพานิฯ

**๒๗๒**. เอวํ ภควา มหาสุทสฺสนสฺส สมฺปตฺติํ อาทิโต ปฏฺฐาย วิตฺถาเรน กเถตฺวา สพฺพํ ตํ ทารกานํ ปํสฺวาคารกีฬนํ วิย ทเสฺสโนฺต ปรินิพฺพานมญฺจเก นิปโนฺนว **ปสฺสานนฺทา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **วิปริณตา**ติ ปกติวิชหเนน นิพฺพุตปทีโป วิย อปญฺญตฺติกภาวํ คตาฯ **เอวํ อนิจฺจา โข, อานนฺท, สงฺขารา**ติ เอวํ หุตฺวา อภาวเฏฺฐน อนิจฺจาฯ

เอตฺตาวตา ภควา ยถา นาม ปุริโส สตหตฺถุเพฺพเธ จมฺปกรุเกฺข นิเสฺสณิํ พนฺธิตฺวา อภิรุหิตฺวา จมฺปกปุปฺผํ อาทาย นิเสฺสณิํ มุญฺจโนฺต โอตเรยฺย, เอวเมว นิเสฺสณิํ พนฺธโนฺต วิย อเนกวสฺสโกฏิสตสหสฺสุเพฺพธํ มหาสุทสฺสนสมฺปตฺติํ อารุยฺห สมฺปตฺติมตฺถเก ฐิตํ อนิจฺจลกฺขณํ อาทาย นิเสฺสณิํ มุญฺจโนฺต วิย โอติโณฺณฯ เตเนว ปุเพฺพ วสภราชา ทีฆภาณกเตฺถ

รานํ โลหปาสาทสฺส ปาจีนปเสฺส อมฺพลฏฺฐิกายํ อิมํ สุตฺตํ สชฺฌายนฺตานํ สุตฺวา – ‘‘กึ, โภ, มยฺหํ อยฺยเกน เอตฺถ วุตฺตํ, อตฺตโน ขาทิตปีตฏฺฐาเน สมฺปตฺติเมว กเถตี’’ติ จินฺเตนฺโต – ‘‘เอวํ อนิจฺจา โข, อานนฺท, สงฺขารา’’ติ วุตฺตกาเล ‘‘อิมํ, โภ, ทิสฺวา ปญฺจหิ จกฺขูหิ จกฺขุมตา เอวํ วุตฺต’’นฺติ วามหตฺถํ สมิญฺชิตฺวา ทกฺขิณหตฺเถน อโปฺผเฏตฺวา – ‘‘สาธุ สาธู’’ติ ตุฏฺฐหทโย สาธุการํ อทาสิฯ

**เอวํ อทฺธุวา**ติ เอวํ อุทกปุปฺผุฬาทโย วิย ธุวภาววิรหิตาฯ **เอวํ อนสฺสาสิกา**ติ เอวํ สุปินเก ปีตปานียํ วิย อนุลิตฺตจนฺทนํ วิย จ อสฺสาสวิรหิตาฯ

**สรีรํ นิกฺขิเปยฺยา**ติ สรีรํ ฉเฑฺฑยฺยฯ อิทานิ อญฺญสฺส สรีรสฺส นิเกฺขโป วา ปฏิสนฺธิคฺคหณํ วา นตฺถิ กิเลสปหีนตฺตา, อานนฺท, ตถาคตสฺสาติ วทติฯ อิทํ ปน วตฺวา ปุน เถรํ อามเนฺตสิ, จกฺกวตฺติโน อานุภาโว นาม รโญฺญ ปพฺพชิตสฺส สตฺตเม ทิวเส อนฺตรธายติฯ มหาสุทสฺสนสฺส ปน กาลงฺกิริยโต สตฺตเมว ทิวเส สตฺตรตนปาการา สตฺตรตนตาลา จตุราสีติ โปกฺขรณีสหสฺสานิ ธมฺมปาสาโท ธมฺมโปกฺขรณี จกฺกรตนนฺติ สพฺพเมตํ อนฺตรธายีติฯ หตฺถิอาทีสุ ปน อยํ ธมฺมตา ขีณายุกา สเหว กาลงฺกโรนฺติฯ อายุเสเส สติ หตฺถิรตนํ อุโปสถกุลํ คจฺฉติ, อสฺสรตนํ วลาหกกุลํ, มณิรตนํ เวปุลฺลปพฺพตเมว คจฺฉติฯ อิตฺถิรตนสฺส อานุภาโว อนฺตรธายติฯ คหปติรตนสฺส จกฺขุ ปากติกเมว โหติฯ ปริณายกรตนสฺส เวยฺยตฺติยํ นสฺสติฯ

**อิทมโวจ ภควา**ติ อิทํ ปาฬิยํ อารุฬฺหญฺจ อนารุฬฺหญฺจ สพฺพํ ภควา อโวจฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

อิติ สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถายํ

มหาสุทสฺสนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

# ๕. ชนวสภสุตฺตวณฺณนา

## นาติกิยาทิพฺยากรณวณฺณนา

**๒๗๓-๒๗๕. เอวํ เม สุต**นฺติ ชนวสภสุตฺตํฯ ตตฺรายํ อนุตฺตานปทวณฺณนา – **ปริโต ปริโต ชนปเทสู**ติ สมนฺตา สมนฺตา ชนปเทสุฯ **ปริจารเก**ติ พุทฺธธมฺมสงฺฆานํ ปริจารเกฯ **อุปปตฺตีสู**ติ ญาณคติปุญฺญานํ อุปปตฺตีสุฯ **กาสิโกสเลสู**ติ กาสีสุ จ โกสเลสุ จ, กาสิรฏฺฐ จ โกสลรฏฺฐ จาติ อโตฺถฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ องฺคมคธโยนกกโมฺพชอสฺสกอวนฺติรฏฺฐสุ ปน ฉสุ น พฺยากโรติฯ อิเมสํ ปน โสฬสนฺนํ มหาชนปทานํ ปุริเมสุ ทสสุเยว พฺยากโรติฯ **นาติกิยา**ติ นาติกคามวาสิโนฯ

**เตนา**ติ เตน อนาคามิอาทิภาเวนฯ **สุตฺวา**ติ สพฺพญฺญุตญฺญาเณน ปริจฺฉินฺทิตฺวา พฺยากโรนฺตสฺส ภควโต ปญฺหาพฺยากรณํ สุตฺวา เตสํ อนาคามิอาทีสุ นิฏฺฐงฺคตา หุตฺวาฯ เตน อนาคามิอาทิภาเวน อตฺตมนา อเหสุํฯ อฏฺฐกถายํ ปน **เตนา**ติ เต นาติกิยาติ วุตฺตํฯ เอตสฺมึ อเตฺถ น-กาโร นิปาตมตฺตํ โหติฯ

## อานนฺทปริกถาวณฺณนา

**๒๗๗. ภควนฺตํ กิตฺตยมานรูโป**ติ อโห พุโทฺธ, อโห ธโมฺม, อโห สโงฺฆ; อโห ธโมฺม สฺวากฺขาโตติ เอวํ กิตฺตยโนฺตว กาลมกาสิฯ **พหุชโน ปสีเทยฺยา**ติ อมฺหากํ ปิตา มาตา ภาตา ภคินี ปุโตฺต ธีตา สหายโก, เตน อเมฺหหิ สทฺธึ เอกโต ภุตฺตา, เอกโต สยิตา, ตสฺส อิทญฺจิทญฺจ มนาปํ อกริมฺห, โส กิร อนาคามี สกทาคามี โสตาปโนฺน; อโห สาธุ, อโห สุฏฺฐูติ เอวํ พหุชโน ปสาทํ อาปเชฺชยฺยฯ

**๒๗๘. คติ**นฺติ ญาณคตึฯ **อภิสมฺปราย**นฺติ ญาณาภิสมฺปรายเมวฯ **อทฺทสา โข**ติ กิตฺตเก ชเน อทฺทส? จตุวีสติสตสหสฺสานิฯ

**๒๗๙. อุปสนฺตปทิโสฺส**ติ อุปสนฺตทสฺสโนฯ **ภาติริวา**ติ อติวิย ภาติ, อติวิย วิโรจติฯ **อินฺทฺริยาน**นฺติ มนจฺฉฏฺฐานํ อินฺทฺริยานํฯ **อทฺทสํ โข อหํ อานนฺทา**ติ เนว ทส, น วีสติ, น สตํ, น สหสฺสํ, อนูนาธิกานิ จตุวีสติสตสหสฺสานิ อทฺทสนฺติ อาหฯ

## ชนวสภยกฺขวณฺณนา

**๒๘๐.** ทิสฺวา ปน เม เอตฺตโก ชโน มํ นิสฺสาย ทุกฺขา ปมุโตฺตติ พลวโสมนสฺสํ อุปฺปชฺชิ, จิตฺตํ ปสีทิ, จิตฺตสฺส ปสนฺนตฺตา จิตฺตสมุฏฺฐานํ โลหิตํ ปสีทิ, โลหิตสฺส ปสนฺนตฺตา มนจฺฉฏฺฐานิ อินฺทฺริยานิ ปสีทึสูติ สพฺพมิทํ วตฺวา **อถ โข อานนฺทา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ยสฺมา โส ภควโต ธมฺมกถํ สุตฺวา ทสสหสฺสาธิกสฺส ชนสตสหสฺสสฺส เชฏฺฐโก หุตฺวา โสตาปโนฺน ชาโต, ตสฺมา **ชนวสโภ**ติสฺส นามํ อโหสิฯ

**อิโต สตฺตา**ติ อิโต เทวโลกา จวิตฺวา สตฺตฯ **ตโต สตฺตา**ติ ตโต มนุสฺสโลกา จวิตฺวา สตฺตฯ **สํสารานิ จตุทฺทสา**ติ สพฺพาปิ จตุทฺทสขนฺธปฏิปาฏิโยฯ **นิวาสมภิชานามี**ติ ชาติวเสน นิวาสํ ชานามิฯ **ยตฺถ เม วุสิตํ ปุเร**ติ ยตฺถ เทเวสุ จ เวสฺสวณสฺส สหพฺยตํ อุปคเตน มนุเสฺสสุ จ ราชภูเตน อิโต อตฺตภาวโต ปุเรเยว มยา วุสิตํฯ ปุเร เอวํ วุสิตตฺตา เอว จ อิทานิ

โสตาปโนฺน หุตฺวา ตีสุ วตฺถูสุ พหุํ ปุญฺญํ กตฺวา ตสฺสานุภาเวน อุปริ นิพฺพตฺติตุํ สมโตฺถปิ ทีฆรตฺตํ วุสิตฏฺฐาเน นิกนฺติยา พลวตาย เอเตฺถว นิพฺพโตฺตฯ

**๒๘๑. อาสา จ ปน เม สนฺติฏฺฐตี**ติ อิมินาหํ โสตาปโนฺนติ น สุตฺตปฺปมโตฺตว หุตฺวา กาลํ วีตินาเมสิํฯ สกทาคามิมคฺคตฺถาย ปน เม วิปสฺสนา อารทฺธาฯ อเชฺชว อเชฺชว ปฏิวิชฺฌิสฺสามีติ เอวํ สอุสฺสาโห วิหรามีติ ทเสฺสติฯ **ยทเคฺค**ติ ลทฺธิวนฺยยาเน ปฐมทสฺสเน โสตาปนฺนทิวสํ สนฺธาย วทติฯ **ตทเคฺค อหํ, ภเนฺต, ทีฆรตฺตํ อวินิปาโต อวินิปาตํ สญฺชานามี**ติ ตํ ทิวสํ อาทิํ กตฺวา, อหํ, ภเนฺต, ปุริมํ จตฺทฺทสอตฺตภาวสงฺขาตํ ทีฆรตฺตํ อวินิปาโต ลทฺธิวนฺยยาเน โสตาปตฺติมคฺควเสน อธิคตํ อวินิปาตธมฺมตํ สญฺชานามีติ อโตฺถฯ **อนจฺฉริย**นฺติ อนุอจฺฉริยํฯ จินฺตยมานํ ปุนปฺปุนํ อจฺฉริยเมวิทํ ยํ เกนจิเทว กรณีเยน คจฺฉโนฺต ภควนฺตํ อนฺตรามเคฺค อทฺทสํฯ อิทมฺปิ อจฺฉริยํ ยญฺจ เวสฺสวณสฺส มหาราชสฺส สยํปริสาย ภาสโต ภควโต ทิฏฺฐสทิสเมว สมฺมุขา สุตํฯ **เทฺว ปจฺจยา**ติ อนฺตรามเคฺค ทิฏฺฐภาโว จ เวสฺสวณสฺส สมฺมุขา สุตํ อาโรเจตุกามตา จฯ

## เทวสภาวณฺณนา

**๒๘๒. สนฺนิปติตา**ติ กสฺมา สนฺนิปติตา? เต กิร จตูหิ การเณหิ สนฺนิปตนฺติฯ วสฺสูปนายิกสงฺคหตฺถํ, ปวารณาสงฺคหตฺถํ, ธมฺมสวนตฺถํ, ปาริจฺฉตฺตกกีฬานุภวนตฺถนฺติฯ ตตฺถ เสฺว วสฺสูปนายิกาติ อาสาฬฺหีปุณฺณมาย ทฺวีสุ เทวโลเกสุ เทวา สุธมฺมาย เทวสภาย สนฺนิปติตฺวา มเนฺตนฺติ อสุกวิหาเร เอโก ภิกฺขุ วสฺสูปคโต, อสุกวิหาเร เทฺว ตโย จตฺตาโร ปญฺจ ทส วีสติ ติํสํ จตฺตาลีสํ ปญฺญาสํ สตํ สหสฺสํ ภิกฺขู วสฺสูปคตา, เอเตฺถตฺถ ฐาเน อยฺยานํ อารกฺขํ สุสํวิหิตํ กโรถาติ เอวํ วสฺสูปนายิกสงฺคโห กโต โหติฯ

ตทาปิ เอเตเนว การเณน สนฺนิปติตาฯ **อิทํ เตสํ โหติ อาสนสฺมิ**นฺติ อิทํ เตสํ จตุนฺนํ มหาราชานํ อาสนํ โหติฯ เอวํ เตสุ นิสิเนฺนสุ อถ ปจฺฉา อมฺหากํ อาสนํ โหติฯ

**เยนเตฺถนา**ติ เยน วสฺสูปนายิกเตฺถนฯ **ตํ อตฺถํ จินฺตยิตฺวา ตํ อตฺถํ มนฺตยิตฺวา**ติ ตํ อรญฺญวาสิโน ภิกฺขุสงฺฆสฺส อารกฺขตฺถํ จินฺตยิตฺวาฯ เอเตฺถตฺถ วุฑฺฒภิกฺขุสงฺฆสฺส อารกฺขํ สํวิทหถาติ จตูหิ มหาราเชหิ สทฺธิํ มเนฺตตฺวาฯ **วุตฺตวจนาปิ ต**นฺติ เตตฺติํส เทวปุตฺตา วทนฺติ, มหาราชาโน **วุตฺตวจนา** นามฯ ตถา เตตฺติํส เทวปุตฺตา ปจฺจานุสาสนฺติ, อิตเร **ปจฺจานุสิฏฺฐวจนา** นามฯ ปททฺวเยปิ ปน ตนฺติ นิปาตมตฺตเมวฯ **อวิปกฺกนฺตา**ติ อคตาฯ

**๒๘๓. อุฬาโร**ติ วิปุโล มหาฯ **เทวานุภาว**นฺติ ยา สา สพฺพเทวตานํ วตฺถาลงฺการวิมานสรีรานํ ปภา ทฺวาทส โยชนานิ ผรติฯ มหาปุญฺญานํ ปน สรีรปฺปภา โยชนสตํ ผรติฯ ตํ เทวานุภาวํ อติกฺกมิตฺวาฯ

**พฺรหฺมุโน เหตํ ปุพฺพนิมิตฺต**นฺติ ยถา สูริยสฺส อุทยโต เอตํ ปุพฺพงฺคมํ เอตํ ปุพฺพนิมิตฺตํ ยทิทํ อรุณุคฺคํ, เอวเมว พฺรหฺมุโนปิ เอตํ – ‘‘ปุพฺพนิมิตฺต’’นฺติ ทีเปติฯ

## สนงฺกุมารกถาวณฺณนา

**๒๘๔. อนภิสมฺภวนีโย**ติ อปตฺตโพฺพ, น ตํ เทวา ตาวติํสา ปสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ **จกฺขุปถสฺมิ**นฺติ จกฺขุปสาเท อาปาเถ วาฯ โส เทวานํ จกฺขุสฺส อาปาเถ สมฺภวนีโย ปตฺตโพฺพ น โหติ, น อภิภวตีติ วุตฺตํ โหติฯ เหฏฺฐา เหฏฺฐา หิ เทวตา อุปรูปริ เทวานํ โอฬาริกํ กตฺวา มา

ปีตเมว อตฺตภาวํ ปสฺสิตุํ สโกฺกนฺติ, **เวทปฏิลาภ**นฺติ ตุฏฺฐิปฏิลาภํฯ **อธุนาภิสิโตฺต รเชฺชนา**ติ สมฺปติ อภิสิโตฺต รเชฺชนฯ อยํ ปนโตฺถ ทุฏฺฐคามณิอภยวตฺถุนา ทีเปตโพฺพ –

โส กิร ทฺวตฺตึส ทมิฬราชาโน วิชิตฺวา อนุราธปุเร ปตฺตาภิเสโก ตุฏฺฐโสมนเสฺสน มาสํ นิทฺทํ น ลภิ, ตโต – ''นิทฺทํ น ลภามิ, ภเนฺต''ติ ภิกฺขุสงฺฆสฺส อาจิกฺขิฯ เตน หิ, มหาราช, อชฺช อุโปสถํ อธิฏฺฐาหีติฯ โส จ อุโปสถํ อธิฏฺฐาสิฯ สโงฺฆ คนฺตฺวา – ''จิตฺตยมกํ สชฺฌายถา''ติ อฏฺฐ อาภิธมฺมิกภิกฺขู เปเสสิฯ เต คนฺตฺวา – ''นิปชฺช ตฺวํ, มหาราชา,''ติ วตฺวา สชฺฌายํ อารภิํสุฯ ราชา สชฺฌายํ สุณโนฺตว นิทฺทํ โอกฺกมิฯ เถรา – ราชานํ มา ปโพธยิตฺถาติ ปกฺกมิํสุฯ ราชา ทุติยทิวเส สูริยุคฺคมเน ปพุชฺฌิตฺวา เถเร อปสฺสโนฺต – ''กุหิํ อยฺยา''ติ ปุจฺฉิฯ ตุมฺหากํ นิโทฺทกฺกมนภาวํ ญตฺวา คตาติฯ นตฺถิ, โภ, มยฺหํ อยฺยกสฺส ทารกานํ อชานนกเภสชฺชํ นาม, ยาว นิทฺทาเภสชฺชมฺปิ ชานนฺติ เยวาติ อาหฯ

**ปญฺจสิโข**ติ ปญฺจสิขคนฺธพฺพสทิโส หุตฺวาฯ ปญฺจสิขคนฺธพฺพเทวปุตฺตสฺส กิร สพฺพเทวตา อตฺตภาวํ มมายนฺติฯ ตสฺมา พฺรหฺมาปิ ตาทิสํเยว อตฺตภาวํ นิมฺมินิตฺวา ปาตุรโหสิฯ **ปลฺลเงฺกน นิสีที**ติ ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา นิสีทิฯ

**วิสฺสโฎฺฐ**ติ สุมุโตฺต อปลิพุโทฺธฯ **วิเญฺญโยฺย**ติ อตฺถวิญฺญาปโนฯ **มญฺชู**ติ มธุโร มุทุฯ **สวนีโย**ติ โสตพฺพยุตฺตโก กณฺณสุโขฯ **พินฺทู**ติ เอกคฺฆโนฯ **อวิสารี**ติ สุวิสโท อวิปฺปกิโณฺณฯ **คมฺภีโร**ติ นาภิมูลโต ปฏฺฐาย คมฺภีรสมุฏฺฐิโต, น ชิวฺหาทนฺตโอฏฺฐตาลุมตฺตปฺปหารสมุฏฺฐิโตฯ เอวํ สมุฏฺฐิโต หิ อมธุโร จ โหติ, น จ ทูรํ สาเวติฯ **นินฺนาที**ติ มหาเมฆมุทิงฺคสโทฺท วิย นินฺนาทยุโตฺตฯ อปิเจตฺถ ปจฺฉิมํ ปจฺฉิมํ ปทํ ปุริมสฺส ปุริมสฺส อโตฺถเยวาติ เวทิตโพฺพฯ **ยถาปริส**นฺติ ยตฺตกา ปริสา, ตตฺตกเมว วิญฺญาเปติฯ อโนฺต ปริสายํ เยวสฺส สโทฺท สมฺปริวตฺตติ, น พหิทฺธา วิธาวติฯ **เย หิ เกจี**ติ อาทิ พหุชนหิตาย ปฏิปนฺนภาวทสฺสนตฺถํ วทติฯ **สรณํ คตา**ติ น ยถา วา ตถา วา สรณํ คเต สนฺธาย วทติฯ นิเพฺพมติกคหิตสรเณ ปน สนฺธาย วทติฯ **คนฺธพฺพกายํ ปริปูเรนฺตี**ติ คนฺธพฺพเทวคณํ ปริปูเรนฺติฯ อิติ อมฺหากํ สตฺถุ โลเก อุปฺปนฺนกาลโต ปฏฺฐาย ฉ เทวโลกาทีสุ ปิฏฺฐํ โกเฏฺฏตฺวา ปูริตนาฬิ วิย สรวนนฬวนํ วิย จ นิรนฺตรํ ชาตปริสาติ อาหฯ

## ภาวิตอิทฺธิปาทวณฺณนา

**๒๘๗**. **ยาวสุปญฺญตฺตา จิเม เตน ภควตา**ติ เตน มยฺหํ สตฺถารา ภควตา ยาวสุปญฺญตฺตา ยาว สุกถิตาฯ **อิทฺธิปาทา**ติ เอตฺถ อิชฺฌนเฎฺฐน อิทฺธิ, ปติฎฺฐานเฎฺฐน ปาทาติ เวทิตพฺพาฯ **อิทฺธิปหุตายา**ติ อิทฺธิปโหนกตายฯ **อิทฺธิวิสวิตายา**ติ อิทฺธิวิปชฺชนภาวาย, ปุนปฺปุนํ อาเสวนวเสน จิณฺณวสิตายาติ วุตฺตํ โหติฯ **อิทฺธิวิกุพฺพนตายา**ติ อิทฺธิวิกุพฺพนภาวาย, นานปฺปการโต กตฺวา ทสฺสนตฺถายฯ **ฉนฺทสมาธิปฺปธานสงฺขารสมนฺนาคต**นฺติอาทีสุ ฉนฺทเหตุโก ฉนฺทาธิโก วา สมาธิ ฉนฺทสมาธิ, กตฺตุกมฺยตาฉนฺทํ อธิปติํ กริตฺวา ปฏิลทฺธสมาธิเสฺสตํ อธิวจนํฯ ปธานภูตา สงฺขารา ปธานสงฺขาราฯ จตุกิจฺจสาธกสฺส สมฺมปฺปธานวีริยเสฺสตํ อธิวจนํฯ **สมนฺนาคต**นฺติ ฉนฺทสมาธินา จ ปธานสงฺขาเรน จ อุเปตํฯ **อิทฺธิปาท**นฺติ นิปฺผตฺติปริยาเยน อิชฺฌนเฎฺฐน วา, อิชฺฌนฺติ เอตาย สตฺตา อิทฺธา วุทฺธา อุกฺกํสคตา โหนฺตีติ อิมินา วา ปริยาเยน **อิทฺธี**ติ สงฺขฺยํ คตานํ อภิญฺญาจิตฺตสมฺปยุตฺตานํ ฉนฺทสมาธิปธานสงฺขารานํ อธิฏฺฐานเฎฺฐน ปาทภูโต เสสจิตฺตเจตสิกราสีติ อโตฺถฯ วุตฺตเญฺหตํ – ''อิทฺธิปาโทติ ตถาภูตสฺส เวทนากฺขโนฺธ, สญฺญากฺขโนฺธ, สงฺขารกฺขโนฺธ วิญฺญาณกฺขโนฺธ''ติ (วิภ. ๔๓๔)ฯ อิมินา นเยน เสเสสุปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ยเถว หิ ฉนฺทํ อธิปติํ กริตฺวา ปฏิลทฺธสมาธิ ฉนฺท

สมาธีติ วุโตฺต, เอวํ วีริยํ, จิตฺตํ, วีมํสํ อธิปตึ กริตฺวา ปฏิลทฺธสมาธิ วีมํสาสมาธีติ วุจฺจติฯ อปิจ อุปจารชฺฌานํ ปาโท, ปฐมชฺฌานํ อิทฺธิฯ สอุปจารํ ปฐมชฺฌานํ ปาโท, ทุติยชฺฌานํ อิทฺธีติ เอวํ ปุพฺพภาเค ปาโท, อปรภาเค อิทฺธีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ วิตฺถาเรน อิทฺธิปาท กถา **วิสุทฺธิมเคฺค** จ **วิภงฺคฏฺฐกถาย** จ วุตฺตาฯ

เกจิ ปน ‘‘นิปฺผนฺนา อิทฺธิฯ อนิปฺผโนฺน อิทฺธิปาโท’’ติ วทนฺติ, เตสํ วาทมทฺทนตฺถาย อภิธเมฺม **อุตฺตรจูฬิกวาโร** นาม อาภโต – ‘‘จตฺตาโร อิทฺธิปาทา ฉนฺทิทฺธิปาโท, วีริยิทฺธิปาโท, จิตฺติทฺธิปาโท, วีมํสิทฺธิปาโทฯ ตตฺถ กตโม ฉนฺทิทฺธิปาโท? อิธ ภิกฺขุ ยสฺมึ สมเย โลกุตฺตรํ ฌานํ ภาเวติ นิยฺยานิกํ อปจยคามึ ทิฏฺฐิคตานํ ปหานาย ปฐมาย ภูมิยา ปตฺติยา วิวิเจฺจว กาเมหิ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ ทุกฺขาปฏิปทํ ทนฺธาภิญฺญํฯ โย ตสฺมึ สมเย ฉโนฺท ฉนฺทิกตา กตฺตุกมฺยตา กุสโล ธมฺมจฺฉโนฺท, อยํ วุจฺจติ ฉนฺทิทฺธิปาโท, อวเสสา ธมฺมา ฉนฺทิทฺธิปาทสมฺปยุตฺตา’’ติ (วิภ. ๔๕๘)ฯ อิเม ปน โลกุตฺตรวเสเนว อาคตาฯ ตตฺถ รฏฺฐปาล เตฺถโร ฉนฺทํ ธุรํ กตฺวา โลกุตฺตรํ ธมฺมํ นิพฺพเตฺตสิฯ โสณเตฺถโร วีริยํ ธุรํ กตฺวา, สมฺภูตเตฺถโร จิตฺตํ ธุรํ กตฺวา, อายสฺมา โมฆราชา วีมํสํ ธุรํ กตฺวาติฯ

ตตฺถ ยถา จตูสุ อมจฺจปุเตฺตสุ ฐานนฺตรํ ปเตฺถตฺวา ราชานํ อุปนิสฺสาย วิหรเนฺตสุ เอโก อุปฏฺฐาเน ฉนฺทชาโต รโญฺญ อชฺฌาสยญฺจ รุจิญฺจ ญตฺวา ทิวา จ รโตฺต จ อุปฏฺฐหโนฺต ราชานํ อาราเธตฺวา ฐานนฺตรํ ปาปุณิฯ ยถา โส, เอวํ ฉนฺทธุเรน โลกุตฺตรธมฺมนิพฺพตฺตโก เวทิตโพฺพฯ

เอโก ปน – ‘‘ทิวเส ทิวเส อุปฏฺฐาตุํ โก สโกฺกติ, อุปฺปเนฺน กิเจฺจ ปรกฺกเมน อาราเธสฺสามี’’ติ กุปิเต ปจฺจเนฺต รญฺญา ปหิโต ปรกฺกเมน สตฺตุมทฺทนํ กตฺวา ฐานนฺตรํ ปาปุณิฯ ยถา โส, เอวํ วีริยธุเรน โลกุตฺตรธมฺมนิพฺพตฺตโก เวทิตโพฺพฯ

เอโก – ‘‘ทิวเส ทิวเส อุปฏฺฐานมฺปิ อุเรน สตฺติสรปฏิจฺฉนฺนมฺปิ ภาโรเยว, มนฺตพเลน อาราเธสฺสามี’’ติ ขตฺตวิชฺชาย กตปริจยตฺตา มนฺตสํวิธาเนน ราชานํ อาราเธตฺวา ฐานนฺตรํ ปาปุณาติฯ ยถา โส, เอวํ จิตฺตธุเรน โลกุตฺตรธมฺมนิพฺพตฺตโก เวทิตโพฺพฯ

อปโร – ‘‘กึ อิเมหิ อุปฏฺฐานาทีหิ, ราชาโน นาม ชาติสมฺปนฺนสฺส ฐานนฺตรํ เทนฺติ, ตาทิสสฺส เทโนฺต มยฺหํ ทสฺสตี’’ติ ชาติสมฺปตฺติเมว นิสฺสาย ฐานนฺตรํ ปาปุณิ, ยถา โส, เอวํ สุปริสุทฺธํ วีมํสํ นิสฺสาย วีมํสธุเรน โลกุตฺตรธมฺมนิพฺพตฺตโก เวทิตโพฺพฯ

**อเนกวิหิต**นฺติ อเนกวิธํฯ **อิทฺธิวิธ**นฺติ อิทฺธิโกฏฺฐาสํฯ

## ติวิธโอกาสาธิคมวณฺณนา

**๒๘๘**. **สุขสฺสาธิคมายา**ติ ฌานสุขสฺส มคฺคสุขสฺส ผลสุขสฺส จ อธิคมายฯ **สํสโฏฺฐ**ติ สมฺปยุตฺตจิโตฺตฯ **อริยธมฺม**นฺติ อริเยน ภควตา พุเทฺธน เทสิตํ ธมฺมํฯ **สุณาตี**ติ สตฺถุ สมฺมุขา ภิกฺขุภิกฺขุนีอาทีหิ วา เทสิยมานํ สุณาติฯ **โยนิโส มนสิกโรตี**ติ อุปายโต ปถโต การณโต ‘อนิจฺจ’นฺติอาทิวเสน มนสิ กโรติฯ ‘‘**โยนิโส มนสิกาโร** นาม อุปายมนสิกาโร ปถมนสิกาโร, อนิเจฺจ อนิจฺจนฺติ ทุเกฺข ทุกฺขนฺติ อนตฺตนิ อนตฺตาติ อสุเภ อสุภนฺติ สจฺจานุโลมิเกน วา จิตฺตสฺส อาวฏฺฏนา อนฺวาวฏฺฏนา อาโภโค สมนฺนาหาโร มนสิกาโร, อยํ วุจฺจติ โยนิโสมนสิกาโร’’ติฯ เอวํ วุเตฺต โยนิโสมนสิกาเร กมฺมํ อารภตีติ อโตฺถฯ **อสํสโฏฺฐ**ติ วตฺถุกาเมหิปิ

กิเลสกาเมหิปิ อสํสโฏฺฐ วิหรติฯ **อุปฺปชฺชติ สุข**นฺติ อุปฺปชฺชติ ปฐมชฺฌานสุขํฯ **สุขา ภิโยฺย โสมนสฺส**นฺติ สมาปตฺติโต วุฏฺฐิตสฺส ฌานสุขปจฺจยา อปราปรํ โสมนสฺสํ อุปฺปชฺชติฯ **ปมุทาติ** ตุฏฺฐาการโต ทุพฺพลปีติฯ **ปาโมชฺชนฺติ** พลวตรํ ปีติโสมนสฺสํฯ **ปฐโม โอกาสาธิคโม**ติ ปฐมชฺฌานํ ปญฺจนีวรณานิ วิกฺขเมฺภตฺวา อตฺตโน โอกาสํ คเหตฺวา ติฏฺฐติ, ตสฺมา ''ปฐโม โอกาสาธิคโม''ติ วุตฺตํฯ

**โอฬาริกา**ติ เอตฺถ กายวจีสงฺขารา ตาว โอฬาริกา โหนฺตุ, จิตฺตสงฺขารา กถํ โอฬาริกาติ? อปฺปหีนตฺตาฯ กายสงฺขารา หิ จตุตฺถชฺฌาเนน ปหียนฺติ, วจีสงฺขารา ทุติยชฺฌาเนน, จิตฺตสงฺขารา นิโรธสมาปตฺติยาฯ อิติ กายวจีสงฺขาเรสุ ปหีเนสุปิ เต ติฏฺฐนฺติเยวาติ ปหีเน อุปาทาย อปฺปหีนตฺตา โอฬาริกา นาม ชาตาฯ **สุข**นฺติ นิโรธา วุฏฺฐหนฺตสฺส อุปฺปนฺนํ จตุตฺถชฺฌานิกผลสมาปตฺติสุขํฯ **สุขา ภิโยฺย โสมนสฺส**ติ ผลสมาปตฺติโต วุฏฺฐิตสฺส อปราปรํ โสมนสฺสํฯ **ทุติโย โอกาสาธิคโม**ติ จตุตฺถชฺฌานํ สุขํ ทุกฺขํ วิกฺขเมฺภตฺวา อตฺตโน โอกาสํ คเหตฺวา ติฏฺฐติ, ตสฺมา ''ทุติโย โอกาสาธิคโม''ติ วุตฺตํฯ ทุติยตติยชฺฌานานิ ปเนตฺถ จตุเตฺถ คหิเต คหิตาเนว โหนฺตีติ วิสุํ น วุตฺตานีติฯ

**อิทํ กุสล**นฺติอาทีสุ **กุสลํ** นาม ทสกุสลกมฺมปถาฯ **อกุสล**นฺติ ทสอกุสลกมฺมปถาฯ **สาวชฺชทุกาทโย**ปิ เอเตสํ วเสเนว เวทิตพฺพาฯ สพฺพเญฺจว ปเนตํ กณฺหญฺจ สุกฺกญฺจ สปฺปฏิภาคญฺจาติ **กณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาคํฯ** นิพฺพานเมว เหตํ อปฺปฏิภาคํฯ **อวิชฺชา ปหียตี**ติ วฏฺฏปฏิจฺฉาทิกา อวิชฺชา ปหียติฯ **วิชฺชา อุปฺปชฺชตี**ติ อรหตฺตมคฺควิชฺชา อุปฺปชฺชติฯ **สุข**นฺติ อรหตฺตมคฺคสุขเญฺจว ผลสุขญฺจฯ **สุขา ภิโยฺย โสมนสฺส**นฺติ ผลสมาปตฺติโต วุฏฺฐิตสฺส อปราปรํ โสมนสฺสํฯ **ตติโย โอกาสาธิคโม**ติ อรหตฺตมโคฺค สพฺพกิเลเส วิกฺขเมฺภตฺวา อตฺตโน โอกาสํ คเหตฺวา ติฏฺฐติ, ตสฺมา ''ตติโย โอกาสาธิคโม''ติ วุโตฺตฯ เสสมคฺคา ปน ตสฺมิํ คหิเต อโนฺตคธา เอวาติ วิสุํ น วุตฺตาฯ

อิเม ปน ตโย โอกาสาธิคมา อฏฺฐติํสารมฺมณวเสน วิตฺถาเรตฺวา กเถตพฺพาฯ กถํ? สพฺพานิ อารมฺมณานิ **วิสุทฺธิมเคฺค** วุตฺตนเยเนว อุปจารวเสน จ อปฺปนาวเสน จ ววตฺถเปตฺวา จตุวีสติยา ฐาเนสุ ปฐมชฺฌานํ ''ปฐโม โอกาสาธิคโม''ติ กเถตพฺพํฯ เตรสสุ ฐาเนสุ ทุติยตติยชฺฌานานิ, ปนฺนรสสุ ฐาเนสุ จตุตฺถชฺฌานญฺจ นิโรธสมาปตฺติํ ปาเปตฺวา ''ทุติโย โอกาสาธิคโม''ติ กเถตพฺพํฯ ทส อุปจารชฺฌานานิ ปน มคฺคสฺส ปทฏฺฐานภูตานิ ตติยํ โอกาสาธิคมํ ภชนฺติฯ อปิจ ตีสุ สิกฺขาสุ อธิสีลสิกฺขา ปฐมํ โอกาสาธิคมํ ภชติ, อธิจิตฺตสิกฺขา ทุติยํ, อธิปญฺญาสิกฺขา ตติยนฺติ เอวํ สิกฺขาวเสนปิ กเถตพฺพํฯ สามญฺญผเลปิ จูฬสีลโต ยาว ปฐมชฺฌานา ปฐโม โอกาสาธิคโม , ทุติยชฺฌานโต ยาว เนวสญฺญานาสญฺญายตนา ทุติโย , วิปสฺสนาโต ยาว อรหตฺตา ตติโย โอกาสาธิคโมติ เอวํ สามญฺญผลสุตฺตนฺตวเสนปิ กเถตพฺพํฯ ตีสุ ปน ปิฏเกสุ วินยปิฏกํ ปฐมํ โอกาสาธิคมํ ภชติ, สุตฺตนฺตปิฏกํ ทุติยํ, อภิธมฺมปิฏกํ ตติยนฺติ เอวํ ปิฏกวเสนปิ กเถตพฺพํฯ

ปุเพฺพ กิร มหาเถรา วสฺสูปนายิกาย อิมเมว สุตฺตํ ปฏฺฐเปนฺติฯ กิํ การณา? ตีณิ ปิฏกานิ วิภชิตฺวา กเถตุํ ลภิสฺสามาติฯ เตปิฏเกน หิ สโมธาเนตฺวา กเถนฺตสฺส ทุกฺกถิตนฺติ น สกฺกา วตฺตุํฯ เตปิฏกํ ภชาเปตฺวา กถิตเมว อิทํ สุตฺตํ สุกถิตํ โหตีติฯ

**จตุสติปฏฺฐานวณฺณนา**

๒๘๙. **กุสลสฺสาธิคมายา**ติ มคฺคกุสลสฺส เจว ผลกุสลสฺส จ อธิคมตฺถายฯ อุภยมฺปิ เหตํ อนวชฺชเฏฺฐน เขมเฏฺฐน วา กุสลเมวฯ **ตตฺถ สมฺมาสมาธิยตี**ติ ตสฺมึ อชฺฌตฺตกาเย สมาหิโต เอกคฺคจิตฺโต โหติฯ **พหิทฺธา ปรกาเย ญาณทสฺสนํ อภินิพฺพเตฺตตี**ติ อตฺตโน กายโต ปรสฺส กายาภิมุขํ ญาณํ เปเสติฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ สพฺพเตฺถว จ **สติมา**ติ ปเทน กายาทิปริคฺคาหิกา สติ, **โลโก**ติ ปเทน ปริคฺคหิตกายาทโยว โลโกฯ จตฺตาโร เจเต สติปฏฺฐานา โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกา กถิตาติ เวทิตพฺพาฯ

## สตฺตสมาธิปริกฺขารวณฺณนา

๒๙๐. **สมาธิปริกฺขารา**ติ เอตฺถ ตโย ปริกฺขาราฯ ‘‘รโถ สีลปริกฺขาโร ฌานโกฺข จกฺกวีริโย’’ติ (สํ. นิ. ๕.๔) หิ เอตฺถ อลงฺกาโร ปริกฺขาโร นามฯ ‘‘สตฺตหิ นครปริกฺขาเรหิ สุปริกฺขตํ โหตี’’ติ (อ. นิ. ๗.๖๗) เอตฺถ ปริวาโร ปริกฺขาโร นามฯ ‘‘คิลานปจฺจยชีวิตปริกฺขาโร’’ติ (ที. นิ. ๓.๑๘๒) เอตฺถ สมฺภาโร ปริกฺขาโร นามฯ อิธ ปน ปริวารปริกฺขารวเสน ‘‘สตฺต สมาธิปริกฺขารา’’ติ วุตฺตํฯ **ปริกฺขตา**ติ ปริวาริตาฯ **อยํ วุจฺจติ โส อริโย สมฺมาสมาธี**ติ อยํ สตฺตหิ รตเนหิ ปริวุโต จกฺกวตฺตี วิย สตฺตหิ อเงฺคหิ ปริวุโต ‘‘อริโย สมฺมาสมาธี’’ติ วุจฺจติฯ **สอุปนิโส อิติปี**ติ สอุปนิสฺสโย อิติปิ วุจฺจติ, สปริวาโร เยวาติ วุตฺตํ โหติฯ **สมฺมาทิฏฺฐิสฺสา**ติ สมฺมาทิฏฺฐิยํ ฐิตสฺสฯ **สมฺมาสงฺกโปฺป ปโหตี**ติ สมฺมาสงฺกโปฺป ปวตฺตติฯ เอส นโย สพฺพปเทสุฯ อยํ ปนโตฺถ มคฺควเสนาปิ ผลวเสนาปิ เวทิตโพฺพฯ กถํ? มคฺคสมฺมาทิฏฺฐิยํ ฐิตสฺส มคฺคสมฺมาสงฺกโปฺป ปโหติ…เป.… มคฺคญาเณ ฐิตสฺส มคฺควิมุตฺติ ปโหติฯ ตถา ผลสมฺมาทิฏฺฐิยํ ฐิตสฺส ผลสมฺมาสงฺกโปฺป ปโหติ…เป.… ผลสมฺมาญาเณ ฐิตสฺส ผลวิมุตฺติ ปโหตีติฯ

**สฺวากฺขาโต**ติอาทีนิ **วิสุทฺธิมเคฺค** วณฺณิตานิฯ **อปารุตา**ติ วิวฏาฯ **อมตสฺสา**ติ นิพฺพานสฺสฯ **ทฺวารา**ติ ปเวสนมคฺคาฯ **อเวจฺจปฺปสาเทนา**ติ อจลปฺปสาเทนฯ **ธมฺมวินีตา**ติ สมฺมานิยฺยาเนน นิยฺยาตาฯ

**อตฺถายํ อิตรา ปชา**ติ อนาคามิโน สนฺธายาห, อนาคามิโน จ อตฺถีติ วุตฺตํ โหติฯ **ปุญฺญภาคา**ติ ปุญฺญโกฏฺฐาเสน นิพฺพตฺตาฯ **โอตฺตปฺปนฺ**ติ โอตฺตปฺปมาโนฯ เตน กทาจิ นาม มุสา อสฺสาติ มุสาวาทภเยน สงฺขาตุํ น สโกฺกมิ, น ปน มม สงฺขาตุํ พลํ นตฺถีติ ทีเปติฯ

๒๙๑. **ตํ กิํ มญฺญติ ภว**นฺติ อิมินา เกวลํ เวสฺสวณํ ปุจฺฉติ, น ปนสฺส เอวรูโป สตฺถา นาโหสีติ วา น ภวิสฺสตีติ วา ลทฺธิ อตฺถิฯ สพฺพพุทฺธานญฺหิ อภิสมเย วิเสโส นตฺถิฯ

๒๙๒. **สยํปริสาย**นฺติ อตฺตโน ปริสายํฯ **ตยิทํ พฺรหฺมจริย**นฺติ ตํ อิทํ สกลํ สิกฺขตฺตยพฺรหฺมจริยํฯ เสสํ อุตฺตานเมวฯ อิมานิ ปน ปทานิ ธมฺมสงฺคาหกเตฺถเรหิ ฐปิตานีติฯ

อิติ สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถายํ

ชนวสภสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

# ๖. มหาโควินฺทสุตฺตวณฺณนา

**๒๙๓. เอวํ เม สุต**นฺติ มหาโควินฺทสุตฺตํฯ ตตฺรายมนุตฺตานปทวณฺณนา – **ปญฺจสิโข**ติ ปญฺจจูโฬ ปญฺจกุณฺฑลิโกฯ โส กิร มนุสฺสปเถ ปุญฺญกมฺมกรณกาเล ทหโร ปญฺจจูฬกทารกกาเล วจฺฉปาลกเชฏฺฐโก หุตฺวา อเญฺญปิ ทารเก คเหตฺวา พหิคาเม จตุมคฺคฏฺฐาเนสุ สาลํ กโรนฺต โปกฺขรณึ ขณนฺต เสตุํ พนฺธนฺต วิสมํ มคฺคํ สมํ กโรนฺต ยานานํ อกฺขปฏิฆาตนรุกฺเข หรนฺตติ เอวรูปานิ ปุญฺญานิ กโรนฺต วิจริตฺวา ทหโรว กาลมกาสิฯ ตสฺส โส อตฺตภาโว อิฏฺโฐ กนฺโต มนาโป อโหสิฯ โส กาลํ กตฺวา จาตุมหาราชิกเทวโลเก นวุติวสฺสสตสหสฺสปฺปมาณํ อายุํ คเหตฺวา นิพฺพตฺติฯ ตสฺส ติคาวุตปฺปมาโณ สุวณฺณกฺขนฺธสทิโส อตฺตภาโว อโหสิฯ โส สกฏสหสฺสมตฺตํ อาภรณํ ปสาเธตฺวา นวกุมฺภมตฺต คนฺธ วิลิมฺปิตฺวา ทิพฺพรตฺตวตฺถธโร รตฺตสุวณฺณกณฺณิกํ ปิฬนฺธิตฺวา ปญฺจหิ กุณฺฑลเกหิ ปิฏฺฐิยํ วตฺตมาเนหิ ปญฺจจูฬกทารกปริหาเรเนว วิจรติฯ เตเนตํ ''ปญฺจสิโข'' เตฺวว สญฺชานนฺติฯ

**อภิกฺกนฺตาย รตฺติยา**ติ อภิกฺกนฺตาย ขีณาย รตฺติยา, เอกโกฏฺฐาสํ อตีตายาติ อตฺโถฯ **อภิกฺกนฺตวณฺณ**ติ อติอิฏฺฐกนฺตมนาปวณฺณฯ ปกติยาปิ เหส กนฺตวณฺณ, อลงฺกริตฺวา อาคตตฺตา ปน อภิกฺกนฺตวณฺณ อโหสิฯ **เกวลกปฺป**นฺติ อนวเสสํ สมนฺตโตฯ อนวเสสโตฺถ เอตฺถ เกวลสโทฺทฯ เกวลปริปุณฺณนฺติ เอตฺถ วิยฯ สมนฺตโต อโตฺถ กปฺปสโทฺท, เกวลกปฺปํ เชตวนนฺติอาทีสุ วิยฯ **โอภาเสตฺวา**ติ อาภาย ผริตฺวา, จนฺทิมา วิย สูริโย วิย จ เอโกภาสํ เอกปโชฺชตํ กริตฺวาติ อโตฺถฯ

## เทวสภาวณฺณนา

**๒๙๔. สุธมฺมายํ สภาย**นฺติ สุธมฺมาย นาม อิตฺถิยา รตนมตฺตกณฺณิกรุกฺขนิสฺสเนฺทน นิพฺพตฺตสภายํ ฯ ตสฺสา กิร ผลิกมยา ภูมิ, มณิมยา อาณิโย , สุวณฺณมยา ถมฺภา, รชตมยา ถมฺภฆฏิกา จ สงฺฆาตา จ, ปวาฬมยานิ วาฬรูปานิ, สตฺตรตนมยา โคปานสิโย จ ปกฺขปาสกา จ มุขวฏฺฏิ จ, อินฺทนีลอิฏฺฐกาหิ ฉทนํ, โสวณฺณมยํ ฉทนปีฐํ, รชตมยา ถูปิกา, อายามโต จ วิตฺถารโต จ ตีณิ โยชนสตานิ, ปริเกฺขปโต นวโยชนสตานิ, อุเพฺพธโต ปญฺจโยชนสตานิ, เอวรูปายํ สุธมฺมายํ สภายํฯ

**ธตรโฏฺฐ**ติอาทีสุ **ธตรโฏฺฐ** คนฺธพฺพราชา คนฺธพฺพเทวตานํ โกฏิสตสหเสฺสน ปริวุโต โกฏิสตสหสฺสสุวณฺณมยานิ ผลกานิ จ สุวณฺณสตฺติโย จ คาหาเปตฺวา ปุรตฺถิมาย ทิสาย ปจฺฉิมาภิมุโข ทฺวีสุ เทวโลเกสุ เทวตา ปุรโต กตฺวา นิสิโนฺนฯ

**วิรูฬฺหโก** กุมฺภณฺฑราชา กุมฺภณฺฑเทวตานํ โกฏิสตสหเสฺสน ปริวุโต โกฏิสตสหสฺสรชตมยานิ ผลกานิ จ สุวณฺณสตฺติโย จ คาหาเปตฺวา ทกฺขิณาย ทิสาย อุตฺตราภิมุโข ทฺวีสุ เทวโลเกสุ เทวตา ปุรโต กตฺวา นิสิโนฺนฯ

**วิรูปโกฺข** นาคราชา นาคานํ โกฏิสตสหเสฺสน ปริวุโต โกฏิสตสหสฺสมณิมยานิ มหาผลกานิ จ สุวณฺณสตฺติโย จ คาหาเปตฺวา ปจฺฉิมาย ทิสาย ปุรตฺถิมาภิมุโข ทฺวีสุ เทวโลเกสุ เทวตา ปุรโต กตฺวา นิสิโนฺนฯ

**เวสฺสวโณ** ยกฺขราชา ยกฺขานํ โกฏิสตสหเสฺสน ปริวุโต โกฏิสตสหสฺสปวาฬมยานิ มหาผลกานิ จ สุวณฺณสตฺติโย จ คาหาเปตฺวา อุตฺตราย ทิสาย ทกฺขิณาภิมุโข ทฺวีสุ เทวโล

เกสุ เทวตา ปุรโต กตฺวา นิสิโนฺนติ เวทิตโพฺพฯ

**อถ ปจฺฉา อมฺหากํ อาสนํ โหตี**ติ เตสํ ปจฺฉโต อมฺหากํ นิสีทิตุํ โอกาโส ปาปุณาติฯ ตโต ปรํ ปวิสิตุํ วา ปสฺสิตุํ วา น ลภามฯ สนฺนิปาตการณํ ปเนตฺถ ปุเพฺพ วุตฺตํ จตุพฺพิธเมวฯ เตสุ วสฺสูปนายิกสงฺคโห วิตฺถาริโตฯ ยถา ปน วสฺสูปนายิกาย, เอวํ มหาปวารณายปิ ปุณฺณมทิวเส สนฺนิปติตฺวา ‘‘อชฺช กตฺถ คนฺตฺวา กสฺส สนฺติเก ปวาเรสฺสามา’’ติ มเนฺตนฺติฯ ตตฺถ สโกฺก เทวานมิโนฺท เยภุเยฺยน ปิยงฺคุทีปมหาวิหารสฺมิํเยว ปวาเรติฯ เสสา เทวตา ปาริจฺฉตฺตกาทีนิ ทิพฺพปุปฺผานิ เจว ทิพฺพจนฺทนจุณฺณานิ จ คเหตฺวา อตฺตโน อตฺตโน มนาปฎฺฐานเมว คนฺตฺวา ปวาเรนฺติฯ เอวํ ปวารณสงฺคหตฺถาย สนฺนิปตนฺติ ฯ

เทวโลเก ปน **อาสาวตี** นาม ลตา อตฺถิฯ สา ปุปฺผิสฺสตีติ เทวา วสฺสสหสฺสํ อุปฎฺฐานํ คจฺฉนฺติฯ ปาริจฺฉตฺตเก ปุปฺผมาเน เอกวสฺสํ อุปฎฺฐานํ คจฺฉนฺติฯ เต ตสฺส ปณฺฑุปลาสาทิภาวโต ปฎฺฐาย อตฺตมนา โหนฺติฯ ยถาห –

> ‘‘ยสฺมิํ, ภิกฺขเว, สมเย เทวานํ ตาวติํสานํ ปาริจฺฉตฺตโก โกวิฬาโร ปณฺฑุปลาโส โหติ, อตฺตมนา, ภิกฺขเว, เทวา ตาวติํสา ตสฺมิํ สมเย โหนฺติ – ‘ปณฺฑุปลาโส โข ทานิ ปาริจฺฉตฺตโก โกวิฬาโร, น จิรเสฺสว ปนฺนปลาโส ภวิสฺสตี’ติฯ ยสฺมิํ, ภิกฺขเว, สมเย เทวานํ ตาวติํสานํ ปาริจฺฉตฺตโก โกวิฬาโร ปนฺนปลาโส โหติ, ขารกชาโต โหติ, ชาลกชาโต โหติ, กุฎุมลกชาโต โหติ, โกรกชาโต โหติฯ อตฺตมนา, ภิกฺขเว, เทวา ตาวติํสา ตสฺมิํ สมเย โหนฺติ – ‘โกรกชาโต ทานิ ปาริจฺฉตฺตโก โกวิฬาโร น จิรเสฺสว สพฺพปาลิผุโลฺล ภวิสฺสตี’ติ (อ. นิ. ๗.๖๙)ฯ
>
> สพฺพปาลิผุลฺลสฺส โข ปน, ภิกฺขเว, ปาริจฺฉตฺตกสฺส โกวิฬารสฺส สมนฺตา ปณฺณาส โยชนานิ อาภาย ผุฎํ โหติ, อนุวาตํ โยชนสตํ คโนฺธ คจฺฉติฯ อยมานุภาโว ปาริจฺฉตฺตกสฺส โกวิฬารสฺสา’’ติฯ

ปุปฺผิเต ปาริจฺฉตฺตเก อาโรหณกิจฺจํ วา องฺกุสกํ คเหตฺวา นมนกิจฺจํ วา ปุปฺผาหรณตฺถํ จงฺโกฎกกิจฺจํ วา นตฺถิ, กนฺตนกวาโต อุฎฺฐหิตฺวา ปุปฺผานิ วณฺฎโต กนฺตติ, สมฺปฎิจฺฉนกวาโต สมฺปฎิจฺฉติ, ปเวสนกวาโต สุธมฺมํ เทวสภํ ปเวเสติ, สมฺมชฺชนกวาโต ปุราณปุปฺผานิ นีหรติ, สนฺถรณกวาโต ปตฺตกณฺณิกเกสรานิ นจฺจโนฺต สนฺถรติ, มชฺฌฎฺฐาเน ธมฺมาสนํ โหติฯ โยชนปฺปมาโณ รตนปลฺลโงฺก อุปริ ติโยชเนน เสตจฺฉเตฺตน ธารยมาเนน, ตทนนฺตรํ สกฺกสฺส เทวรโญฺญ อาสนํ อตฺถริยติฯ ตโต เตตฺติํสาย เทวปุตฺตานํ, ตโต อญฺญาสํ มเหสกฺขเทวตานํฯ อญฺญตรเทวตานํ ปน ปุปฺผกณฺณิกาว อาสนํ โหติฯ

เทวา เทวสภํ ปวิสิตฺวา นิสีทนฺติฯ ตโต ปุเปฺผหิ เรณุวฎฺฎิ อุคฺคนฺตฺวา อุปริ กณฺณิกํ อาหจฺจ นิปตมานา เทวตานํ ติคาวุตปฺปมาณํ อตฺตภาวํ ลาขารสปริกมฺมสชฺชิตํ วิย กโรติฯ เตสํ สา กีฬา จตูหิ มาเสหิ ปริโยสานํ คจฺฉติฯ เอวํ ปาริจฺฉตฺตกกีฬานุภวนตฺถาย สนฺนิปตนฺติฯ

มาสสฺส ปน อฎฺฐทิวเส เทวโลเก มหาธมฺมสวนํ ฆุสติฯ ตตฺถ สุธมฺมายํ เทวสภายํ สนงฺกุมาโร วา มหาพฺรหฺมา, สโกฺก วา เทวานมิโนฺท, ธมฺมกถิกภิกฺขุ วา, อญฺญตโร วา ธมฺมกถิโก เทวปุโตฺต ธมฺมกถํ กเถติฯ อฎฺฐมิยํ ปกฺขสฺส จตุนฺนํ มหาราชานํ อมจฺจา, จาตุทฺทสิยํ ปุตฺตา, ปนฺนรเส สยํ จตฺตาโร มหาราชาโน นิกฺขมิตฺวา สุวณฺณปฎฺฎญฺจ ชาติหิงฺคุลกญฺจ คณฺหิตฺวา

คามนิคมราชธานิโย อนุวิจรนฺติฯ เต – ‘‘อสุกา นาม อิตฺถี วา ปุริโส วา พุทฺธํ สรณํ คโต, ธมฺมํ สรณํ คโตฯ สงฺฆํ สรณํ คโตฯ ปญฺจสีลานิ รกฺขติฯ มาสสฺส อฏฺฐ อุโปสเถ กโรติฯ มาตุอุปฏฺฐานํ ปูเรติฯ ปิตุอุปฏฺฐานํ ปูเรติฯ อสุกฏฺฐาเน อุปฺปลหตฺถกสเตน ปุปฺผกุมฺภิน ปูชา กตาฯ ทีปสหสฺสํ อาโรปิตํฯ อกาลธมฺมสวนํ การิตํฯ ฉตฺตเวทิกา ปุฏเวทิกา กุจฺฉิเวทิกา สีหาสนํ สีหโสปานํ การิตํฯ ตีณิ สุจริตานิ ปูเรติฯ ทสกุสลกมฺมปเถ สมาทาย วตฺตตี’’ติ สุวณฺณปเฏฏ ชาติหิงฺคุลเกน ลิขิตฺวา อาหริตฺวา ปญฺจสิขสฺส หเตฺถ เทนฺติฯ ปญฺจสิโข มาตลิสฺส หเตฺถ เทติฯ มาตลิ สงฺคาหโก สกฺกสฺส เทวรโญฺญ เทติฯ

ยทา ปุญฺญกมฺมการกา พหู น โหนฺติ, โปตฺถโก ขุทฺทโก โหติ, ตํ ทิสฺวาว เทวา – ‘‘ปมโตฺต, วต โภ มหาชโน วิหรติ, จตฺตาโร อปายา ปริปูริสฺสนฺติ, ฉ เทวโลกา ตุจฺฉา ภวิสฺสนฺตี’’ติ อนตฺตมนา โหนฺติฯ สเจ ปน โปตฺถโก มหา โหติ, ตํ ทิสฺวาว เทวา – ‘‘อปฺปมโตฺต, วต โภ, มหาชโน วิหรติ, จตฺตาโร อปายา สุญฺญา ภวิสฺสนฺติ , ฉ เทวโลกา ปริปูริสฺสนฺติ, พุทฺธสาสเน ปุญฺญานิ กริตฺวา อาคเต มหาปุเญฺญ ปุรกฺขตฺวา นกฺขตฺตํ กีฬิตุํ ลภิสฺสามา’’ติ อตฺตมนา โหนฺติฯ ตํ โปตฺถกํ คเหตฺวา สโกฺก เทวราชา วาเจติฯ ตสฺส ปกตินิยาเมน กเถนฺตสฺส สโทฺท ทฺวาทส โยชนานิ คณฺหาติฯ อุเจฺจน สเรน กเถนฺตสฺส จ สกลํ ทสโยชนสหสฺสํ เทวนครํ ฉาเทตฺวา ติฏฺฐติฯ เอวํ ธมฺมสวนตฺถาย สนฺนิปตนฺติฯ อิธ ปน ปวารณสงฺคหตฺถาย สนฺนิปติตาติ เวทิตพฺพาฯ

**ตถาคตํ นมสฺสนฺตา**ติ นวหิ การเณหิ ตถาคตํ นมสฺสมานา ฯ **ธมฺมสฺส จ สุธมฺมต**นฺติ สฺวากฺขาตตาทิเภทํ ธมฺมสฺส สุธมฺมตํ อุชุปฺปฏิปนฺนตาทิเภทํ สงฺฆสฺส จ สุปฺปฏิปตฺตินฺติ อโตฺถฯ

## อฏฺฐยถาภุจฺจวณฺณนา

**๒๙๖**. **ยถาภุเจฺจ**ติ ยถาภูเต ยถาสภาเวฯ **วเณฺณ**ติ คุเณฯ **ปยิรุทาหาสี**ติ กเถสิฯ **พหุชนหิตาย ปฏิปโนฺน**ติ กถํ ปฏิปโนฺน? ทีปงฺกรปาทมูเล อฏฺฐ ธเมฺม สโมธาเนตฺวา พุทฺธตฺถาย อภินีหรมาโนปิ พหุชนหิตาย ปฏิปโนฺน นาม โหติฯ

ทานปารมี, สีลปารมี, เนกฺขมฺมปารมี, ปญฺญาปารมี, วีริยปารมี, ขนฺติปารมี, สจฺจปารมี, อธิฏฺฐานปารมี, เมตฺตาปารมี, อุเปกฺขาปารมีติ กปฺปสตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสเงฺขฺยยฺยานิ อิมา ทส ปารมิโย ปูเรโนฺตปิ พหุชนหิตาย ปฏิปโนฺนฯ

ขนฺติวาทิตาปสกาเล, จูฬธมฺมปาลกุมารกาเล, ฉทฺทนฺตนาคราชกาเล, ภูริทตฺตจเมฺปยฺยสงฺขปาลนาคราชกาเล, มหากปิกาเล จ ตาทิสานิ ทุกฺกรานิ กโรโนฺตปิ พหุชนหิตาย ปฏิปโนฺนฯ เวสฺสนฺตรตฺตภาเว ฐตฺวา สตฺตสตกมหาทานํ ทตฺวา สตฺตสุ ฐาเนสุ ปถวิํ กเมฺปตฺวา ปารมีกูฏํ คณฺหโนฺตปิ พหุชนหิตาย ปฏิปโนฺนฯ ตโต อนนฺตเร อตฺตภาเว ตุสิตปุเร ยาวตายุกํ ติฏฺฐโนฺตปิ พหุชนหิตาย ปฏิปโนฺนฯ

ตตฺถ ปญฺจ ปุพฺพนิมิตฺตานิ ทิสฺวา ทสสหสฺสจกฺกวาฬเทวตาหิ ยาจิโต ปญฺจ มหาวิโลกนานิ วิโลเกตฺวา เทวานํ สงฺคหตฺถาย ปฏิญฺญํ ทตฺวา ตุสิตปุรา จวิตฺวา มาตุกุจฺฉิยํ ปฏิสนฺธิํ คณฺหโนฺตปิ พหุชนหิตาย ปฏิปโนฺนฯ

ทส มาเส มาตุกุจฺฉิยํ วสิตฺวา ลุมฺพินีวเน มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมโนฺตปิ, เอกูนตึสวสฺสานิ อคารํ อชฺฌาวสิตฺวา มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิตฺวา อโนมนทีตีเร ปพฺพชโนฺตปิ, ฉพฺพสฺสานิ ปธาเนน อตฺตานํ กิลเมตฺวา โพธิปลฺลงฺกํ อารุยฺห สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปฏิวิชฺฌโนฺตปิ, สตฺตสตฺตาหํ โพธิมเณฺฑ ยาเปโนฺตปิ, อิสิปตนํ อาคมฺม อนุตฺตรํ ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตโนฺตปิ, ยมกปาฏิหาริยํ กโรโนฺตปิ, เทโวโรหณํ โอโรหโนฺตปิ, พุโทฺธ หุตฺวา ปญฺจจตฺตาลีส วสฺสานิ ติฎฺฐโนฺตปิ, อายุสงฺขารํ โอสฺสชโนฺตปิ, ยมกสาลานมนฺตเร อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายโนฺตปิ พหุชนหิตาย ปฏิปโนฺนฯ ยาวสฺส สาสปมตฺตาปิ ธาตุโย ธรนฺติ, ตาว พหุชนหิตาย ปฏิปโนฺนติ เวทิตโพฺพฯ เสสปทานิ เอตเสฺสว เววจนานิฯ ตตฺถ ปจฺฉิมํ ปจฺฉิมํ ปุริมสฺส ปุริมสฺส อโตฺถฯ

**เนว อตีตํเส สมนุปสฺสาม, น ปเนตรหี**ติ อตีเตปิ พุทฺธโต อญฺญํ น สมนุปสฺสาม, อนาคเตปิ น สมนุปสฺสาม, เอตรหิ ปน อญฺญสฺส สตฺถุโน อภาวโตเยว อญฺญตฺร เตน ภควตา น สมนุปสฺสามาติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ อฎฺฐกถายมฺปิ หิ – ‘‘อตีตานาคตา พุทฺธา อมฺหากํ สตฺถารา สทิสาเยว, กิํ สโกฺก กเถตี’’ติ วิจาเรตฺวา – ‘‘เอตรหิ พหุชนหิตาย ปฏิปโนฺน สตฺถา อมฺหากํ สตฺถารํ มุญฺจิตฺวา อโญฺญ โกจิ นตฺถิ, ตสฺมา น ปสฺสามาติ กเถตี’’ติ วุตฺตํฯ ยถา จ เอตฺถ, เอวํ อิโต ปเรสฺวปิ ปเทสุ อยมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ สฺวากฺขาตาทีนิ จ กุสลาทีนิ จ วุตฺตตฺถาเนวฯ

**คโงฺคทกํ ยมุโนทเกนา**ติ คงฺคายมุนานํ สมาคมฎฺฐาเน อุทกํ วเณฺณนปิ คเนฺธนปิ รเสนปิ สํสนฺทติ สเมติ, มเชฺฌ ภินฺนสุวณฺณํ วิย เอกสทิสเมว โหติ, น มหาสมุทฺทอุทเกน สํสฎฺฐกาเล วิย วิสทิสํฯ ปริสุทฺธสฺส นิพฺพานสฺส ปฏิปทาปิ ปริสุทฺธาวฯ น หิ ทหรกาเล เวชฺชกมฺมาทีนิ กตฺวา อโคจเร จริตฺวา มหลฺลกกาเล นิพฺพานํ ทฎฺฐุํ สกฺกา, นิพฺพานคามินี ปน ปฏิปทา ปริสุทฺธาว วฎฺฎติ อากาสูปมาฯ ยถา หิ อากาสมฺปิ อลคฺคํ ปริสุทฺธํ จนฺทิมสูริยานํ อากาเส อิจฺฉิติจฺฉิตฎฺฐานํ คจฺฉนฺตานํ วิย นิพฺพานํ คจฺฉนฺตสฺส ภิกฺขุโน ปฏิปทาปิ กุเล วา คเณ วา อลคฺคา อพทฺธา อากาสูปมา วฎฺฎติฯ สา ปเนสา ตาทิสาว ภควตา ปญฺญตฺตา กถิตา เทสิตาฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘สํสนฺทติ นิพฺพานญฺจ ปฏิปทา จา’’ติฯ

**ปฏิปนฺนาน**นฺติ ปฏิปทาย ฐิตานํฯ **วุสิตวต**นฺติ วุตฺถวาสานํ เอเตสํฯ **ลทฺธสหาโย**ติ เอเตสํ ตตฺถ ตตฺถ สห อยนโต สหาโยฯ ‘‘อทุติโย อสหาโย อปฺปฏิสโม’’ติ อิทํ ปน อสทิสเฎฺฐน วุตฺตํฯ **อปนุชฺชา**ติ เตสํ มเชฺฌปิ ผลสมาปตฺติยา วิหรโนฺต จิเตฺตน อปนุชฺช, อปนุเชฺชว เอการามตํ อนุยุโตฺต วิหรตีติ อโตฺถฯ

**อภินิปฺผโนฺน โข ปน ตสฺส ภควโต ลาโภ**ติ ตสฺส ภควโต มหาลาโภ อุปฺปโนฺนฯ กทา ปฎฺฐาย อุปฺปโนฺน? อภิสโมฺพธิํ ปตฺวา สตฺตสตฺตาหํ อติกฺกมิตฺวา อิสิปตเน ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตตฺวา อนุกฺกเมน เทวมนุสฺสานํ ทมนํ กโรนฺตสฺส ตโย ชฎิเล ปพฺพาเชตฺวา ราชคหํ คตสฺส พิมฺพิสารทมนโต ปฎฺฐาย อุปฺปโนฺนฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘เตน โข ปน สมเยน ภควา สกฺกโต โหติ ครุกโต มานิโต ปูชิโต อปจิโต ลาภี จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาราน’’นฺติ (สํ. นิ. ๒.๗๐)ฯ สตสหสฺสกปฺปาธิเกสุ จตูสุ อสเงฺขฺยเยฺยสุ อุสฺสนฺนปุญฺญนิสฺสนฺทสมฺปฺปโนฺน ลาภสกฺการโร มโหโฆ วิย อโชฺฌตฺถรมาโน อาคจฺฉติฯ

เอกสฺมิํ กิร สมเย ราชคเห สาวตฺถิยํ สาเกเต โกสมฺพิยํ พาราณสิยํ ภควโต ปฏิปาฎิภตฺตํ นาม อุปฺปนฺนํ, ตเตฺถโก – ‘‘อหํ สตํ วิสฺสเชฺชตฺวา ทานํ ทสฺสามี’’ติ ปณฺณํ ลิขิตฺวา วิหารทฺวาเร พนฺธิฯ อโญฺญ – อหํ เทฺว สตานิฯ อโญฺญ – อหํ ปญฺจ สตานิฯ อโญฺญ – อหํ สหสฺสํฯ อโญฺญ – อหํ เทฺว สหสฺสานิฯ อโญฺญ – อหํ ปญฺจฯ ทสฯ วีสติฯ ปญฺญาสํ; อโญฺญ – อหํ สต

สหสฺสํฯ อโญฺญ – อหํ เทฺว สตสหสฺสานิ วิสฺสเชฺชตฺวา ทานํ ทสฺสามี’’ติ ปณฺณํ ลิขิตฺวา วิหารทฺวาเร พนฺธิฯ ชนปทจาริกํ จรนฺตมฺปิ โอกาสํ ลภิตฺวา – ‘‘ทานํ ทสฺสามี’’ติ สกฏานิ ปูเรตฺวา มหาชโน อนุพนฺธิเยวฯ ยถาห – ‘‘เตน โข ปน สมเยน ชานปทา มนุสฺสา พหุํ โลณมฺปิ เตลมฺปิ ตณฺฑุลมฺปิ ขาทนียมฺปิ สกเฏสุ อาโรเปตฺวา ภควโต ปิฏฺฐิโต ปิฏฺฐิโต อนุพนฺธา โหนฺติ – ‘ยตฺถ ปฏิปาฏึ ลภิสฺสาม, ตตฺถ ภตฺตํ กริสฺสามา’ติ’’ (มหาว. ๒๘๒)ฯ เอวํ อญฺญานิปิ ขนฺธเก จ วินเย จ พหูนิ วตฺถูนิ เวทิตพฺพานิฯ

อสทิสทาเน ปเนส ลาโภ มตฺถกํ ปโตฺตฯ เอกสฺมึ กิร สมเย ภควติ ชนปทจาริกํ จริตฺวา เชตวนํ สมฺปเตฺต ราชา นิมเนฺตตฺวา ทานํ อทาสิฯ ทุติยทิวเส นาครา อทํสุฯ ปุน เตสํ ทานโต อติเรกํ ราชา, ตสฺส ทานโต อติเรกํ นาคราติ เอวํ พหูสุ ทิวเสสุ คเตสุ ราชา จิเนฺตสิ – ‘‘อิเม นาครา ทิวเส ทิวเส อติเรกตรํ กโรนฺติ, ปถวิสฺสโร ปน ราชา นาคเรหิ ทาเนน ปราชิโตติ ครหา ภวิสฺสตี’’ติฯ อถสฺส มลฺลิกา อุปายํ อาจิกฺขิฯ โส ราชงฺคเณ สาลกลฺยาณิปทเรหิ มณฺฑปํ กาเรตฺวา ตํ นีลุปฺปเลหิ ฉาเทตฺวา ปญฺจ อาสนสตานิ ปญฺญาเปตฺวา ปญฺจ หตฺถิสตานิ อาสนานํ ปจฺฉาภาเค ฐเปตฺวา เอเกเกน หตฺถินา เอเกกสฺส ภิกฺขุโน เสตจฺฉตฺตํ ธาราเปสิฯ ทฺวินฺนํ ทฺวินฺนํ อาสนานํ อนฺตเร สพฺพาลงฺการปฏิมณฺฑิตา เอเกกา ขตฺติยธีตา จตุชฺชาติยคนฺธํ ปิสติฯ นิฏฺฐิตํ นิฏฺฐิตํ มชฺฌฏฺฐาเน คนฺธมฺพเณ ปกฺขิปติ, ตํ อปรา ขตฺติยธีตา นีลุปฺปลหตฺถเกน สมฺปริวเตฺตติฯ เอวํ เอเกกสฺส ภิกฺขุโน ติโสฺส ติโสฺส ขตฺติยธีตโร ปริวารา, อปรา สพฺพาลงฺการปฏิมณฺฑิตา อิตฺถี ตาลวณฺฏํ คเหตฺวา พีชติ, อญฺญา ธมกรณํ คเหตฺวา อุทกํ ปริสฺสาเวติ, อญฺญา ปตฺตโต อุทกํ หรติฯ ภควโต จตฺตาริ อนคฺฆานิ อเหสุํฯ ปาทกถลิกา อาธารโก อปเสฺสนผลกํ ฉตฺตปาทมณีติ อิมานิ จตฺตาริ อนคฺฆานิ อเหสุํฯ สงฺฆนวกสฺส เทยฺยธโมฺม สตสหสฺสํ อคฺฆติฯ ตสฺมิญฺจ ทาเน องฺคุลิมาลเตฺถโร สงฺฆนวโก อโหสิฯ ตสฺส อาสนสมีเป อานีโต หตฺถี ตํ อุปคนฺตุํ นาสกฺขิฯ ตโต รโญฺญ อาโรเจสุํฯ ราชา – ‘‘อโญฺญ หตฺถี นตฺถี’’ติ? ทุฏฺฐหตฺถี ปน อตฺถิ, อาเนตุํ น สกฺกาติฯ สมฺมาสมฺพุโทฺธ – สงฺฆนวโก กตโร มหาราชาติ? องฺคุลิมาลเตฺถโร ภควาติฯ เตน หิ ตํ ทุฏฺฐหตฺถึ อาเนตฺวา ฐเปตุ, มหาราชาติฯ หตฺถึ มณฺฑยิตฺวา อานยึสุฯ โส เถรสฺส เตเชน นาสาวาตสญฺจรณมตฺตมฺปิ กาตุํ นาสกฺขิฯ เอวํ นิรนฺตรํ สตฺต ทิวสานิ ทานํ ทียิตฺถฯ สตฺตเม ทิวเส ราชา ทสพลํ วนฺทิตฺวา – ‘‘ภควา มยฺหํ ธมฺมํ เทเสถา’’ติ อาหฯ

ตสฺสญฺจ ปริสติ กาโฬ จ ชุโณฺห จาติ เทฺว อมจฺจา โหนฺติฯ กาโฬ จิเนฺตสิ – ‘‘นสฺสติ ราชกุลสฺส สนฺตกํ, กึ นาเมเต เอตฺตกา ชนา กริสฺสนฺติ, ภุญฺชิตฺวา วิหารํ คนฺตฺวา นิทฺทายิสฺสเนฺตว, อิทํ ปน เอโก ราชปุริโส ลภิตฺวา กึ นาม น กเรยฺย, อโห นสฺสติ รโญฺญ สนฺตก’’นฺติฯ ชุโณฺห จิเนฺตสิ – ‘‘มหนฺตํ อิทํ ราชตฺตนํ นาม, โก อโญฺญ อิทํ กาตุํ สกฺขิสฺสติ? กึ ราชา นาม โส, โย ราชตฺตเน ฐิโตปิ เอวรูปํ ทานํ ทาตุํ น สโกฺกตี’’ติฯ ภควา ปริสาย อชฺฌาสยํ โอโลเกโนฺต เตสํ ทฺวินฺนํ อชฺฌาสยํ วิทิตฺวา – ‘‘สเจ อชฺช ชุณฺหสฺส อชฺฌาสเยน ธมฺมกถํ กเถมิ, กาฬสฺส สตฺตธา มุทฺธา ผลิสฺสติ ฯ มยา โข ปน สตฺตานุทฺทยตาย ปารมิโย ปูริตาฯ ชุโณฺห อญฺญสฺมิมฺปิ ทิวเส มยิ ธมฺมํ กถยเนฺต มคฺคผลํ ปฏิวิชฺฌิสฺสติ, อิทานิ ปน กาฬํ โอโลเกสฺสามี’’ติ รโญฺญ จตุปฺปทิกเมว คาถํ อภาสิ –

> ‘‘น เว กทริยา เทวโลกํ วชนฺติ,
> พาลา หเว นปฺปสํสนฺติ ทานํ;
> ธีโร จ ทานํ อนุโมทมาโน,
> เตเนว โส โหติ สุขี ปรตฺถา’’ติฯ (ธ. ป. ๑๗๗);

ราชา อนตฺตมโน หุตฺวา – ‘‘มยา มหาทานํ ทินฺนํ, สตฺถา จ เม มนฺทเมว ธมฺมํ กเถสิ, นาสกฺขิํ มเญฺญ ทสพลสฺส จิตฺตํ คเหตุ’’นฺติฯ โส ภุตฺตปาตราโส วิหารํ คนฺตฺวา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา ปุจฺฉิ – ‘‘มยา, ภเนฺต, มหนฺตํ ทานํ ทินฺนํ, อนุโมทนา จ เม น มหตี กตา, โก นุ โข เม, ภเนฺต, โทโส’’ติ? นตฺถิ, มหาราช, ตว โทโส, ปริสา ปน อปริสุทฺธา, ตสฺมา ธมฺมํ น เทเสสินฺติฯ กสฺมา ปน ภควา ปริสา น สุทฺธาติ? สตฺถา ทฺวินฺนํ อมจฺจานํ ปริวิตกฺกํ อาโรเจสิฯ ราชา กาฬํ ปุจฺฉิ – ‘‘เอวํ, ตาต, กาฬา’’ติ? ‘‘เอวํ, มหาราชา’’ติฯ ‘‘มยิ มม สนฺตกํ ททมาเน ตว กตรํ ฐานํ รุชฺชติ, น ตํ สโกฺกมิ ปสฺสิตุํ, ปพฺพาเชถ นํ มม รฏฺฐโต’’ติ อาหฯ ตโต ชุณฺหํ ปโกฺกสาเปตฺวา ปุจฺฉิ – ‘‘เอวํ กิร, ตาต, จิเนฺตสี’’ติ? ‘‘อาม, มหาราชา’’ติฯ ‘‘ตว จิตฺตานุรูปเมว โหตู’’ติ ตสฺมิํเยว มณฺฑเป เอวํ ปญฺญเตฺตสฺเยว อาสเนสุ ปญฺจ ภิกฺขุสตานิ นิสีทาเปตฺวา ตาเยว ขตฺติยธีตโร ปริวาราเปตฺวา ราชเคหโต ธนํ คเหตฺวา มยา ทินฺนสทิสเมว สตฺต ทิวสานิ ทานํ เทหีติฯ โส ตถา อทาสิฯ ทตฺวา สตฺตเม ทิวเส – ‘‘ธมฺมํ ภควา เทเสถา’’ติ อาหฯ

สตฺถา ทฺวินฺนมฺปิ ทานานํ อนุโมทนํ เอกโต กตฺวา เทฺว มหานทิโย เอโกฆปุณฺณา กุรุมาโน วิย มหาธมฺมเทสนํ เทเสสิฯ เทสนาปริโยสาเน ชุโณฺห โสตาปโนฺน อโหสิฯ ราชา ปสีทิตฺวา ทสพลสฺส พาหิรวตฺถุํ นาม อทาสิฯ เอวํ อภินิปฺผโนฺน โข ปน ตสฺส ภควโต ลาโภติ เวทิตโพฺพฯ

**อภินิปฺผโนฺน สิโลโก**ติ วณฺณคุณกิตฺตนํฯ โสปิ ภควโต ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนโต ปฏฺฐาย อภินิปฺผโนฺนฯ ตโต ปฏฺฐาย หิ ภควโต ขตฺติยาปิ วณฺณํ กเถนฺติฯ พฺราหฺมณาปิ คหปตโยปิ นาคา สุปณฺณา คนฺธพฺพา เทวตา พฺรหฺมาโนปิ กิตฺติํ วตฺวา – ‘‘อิติปิ โส ภควา’’ติอาทินาฯ อญฺญติตฺถิยาปิ วรโรชสฺส สหสฺสํ ทตฺวา สมณสฺส โคตมสฺส อวณฺณํ กเถหีติ อุเยฺยเชสุํฯ โส สหสฺสํ คเหตฺวา ทสพลํ ปาทตลโต ปฏฺฐาย ยาว เกสนฺตา อปโลกยมาโน ลิกฺขามตฺตมฺปิ วชฺชํ อทิสฺวา – ‘‘วิปฺปกิณฺณทฺวตฺติํสมหาปุริสลกฺขเณ อสีติอนุพฺยญฺชนวิภูสิเต พฺยามปฺปภาปริกฺขิเตฺต สุผุลฺลิตปาริจฺฉตฺตกตาราคณสมุชฺชลิตอนฺตลิกฺขวิจิตฺตกุสุมสสฺสิริกนนฺทนวนสทิเส อนวชฺชอตฺตภาเว อวณฺณํ วทนฺตสฺส มุขมฺปิ วิปริวเตฺตยฺย, มุทฺธาปิ สตฺตธา ผเลยฺย, อวณฺณํ วตฺตุํ อุปาโย นตฺถิ, วณฺณเมว วทิสฺสามี’’ติ ปาทตลโต ปฏฺฐาย ยาว เกสนฺตา อติเรกปทสหเสฺสน วณฺณเมว กเถสิฯ ยมกปาฏิหาริเย ปเนส **วโณฺณ** นาม มตฺถกํ ปโตฺตฯ เอวํ อภินิปฺผโนฺน สิโลโกติฯ

**ยาว มเญฺญ ขตฺติยา**ติ ขตฺติยา พฺราหฺมณา เวสฺสา สุทฺทา นาคา สุปณฺณา ยกฺขา อสุรา เทวา พฺรหฺมาโนติ สเพฺพว เต สมฺปิยายมานรูปา หฏฺฐตุฏฺฐา วิหรนฺติฯ **วิคตมโท โข ปนา**ติ เอตฺตกา มํ ชนา สมฺปิยายมานรูปา วิหรนฺตีติ น มทปฺปมโตฺต หุตฺวา ทวาทิวเสน อาหารํ อาหาเรติ, อญฺญทตฺถุ วิคตมโท โข ปน โส ภควา อาหารํ อาหาเรติฯ

**ยถาวาที**ติ ยํ วาจาย วทติ, ตทนุวยเมวสฺส กายกมฺมํ โหติฯ ยญฺจ กาเยน กโรติ, ตทนุวยเมวสฺส วจีกมฺมํ โหติฯ กาโย วา วาจํ, วาจา วา กายํ นาติกฺกมติ, วาจา กาเยน, กาโย จ วาจาย สเมติฯ ยถา จ –

> ‘‘วาเมน สูกโร โหติ, ทกฺขิเณน อชามิโค;
> สเรน เนลโก โหติ, วิสาเณน ชรคฺคโว’’ติฯ –

อยํ สูกรยโกฺข สูกเร ทิสฺวา สูกรสทิสํ วามปสฺสํ ทเสฺสตฺวา เต คเหตฺวา ขาทติ, อชามิเค ทิสฺวา ตํสทิสํ ทกฺขิณปสฺสํ ทเสฺสตฺวา เต คเหตฺวา ขาทติ, เนลกวจฺฉเก ทิสฺวา วจฺฉกรวํ รว

โนฺต เต คเหตฺวา ขาทติ, โคเณ ทิสฺวา เตสํ วิสาณสทิสานิ วิสาณานิ มาเปตฺวา เต ทูรโตว – “โคโณ วิย ทิสฺสตี”ติ เอวํ อุปคเต คเหตฺวา ขาทติฯ ยถา จ ธมฺมิกวายสชาตเก สกุเณหิ ปุโฏฺฐ วายโส – “อหํ วาตภกฺโข, วาตภกฺขตาย มุขํ วิวริตฺวา ปาณกานญฺจ มรณภเยน เอเกเนว ปาเทน ฐิโต, ตสฺมา ตุเมฺหปิ –

> “ธมฺมํ จรถ ภทฺทํ โว, ธมฺมํ จรถ ญาตโย;
> ธมฺมจารี สุขํ เสติ, อสฺมิํ โลเก ปรมฺหิ จา”ติฯ

สกุเณสุ วิสฺสาสํ อุปฺปาเทสิ, ตโต –

> “ภทฺทโก วตายํ ปกฺขี, ทิโช ปรมธมฺมิโก;
> เอกปาเทน ติฎฺฐนฺต, ธโมฺม ธโมฺมติ ภาสตี”ติฯ

เอวํ วิสฺสาสมาคเต สกุเณ ขาทิตฺฯ เตน เตสํ วาจา กาเยน, กาโย จ วาจาย น สเมติ, น เอวํ ภควโตฯ ภควโต ปน วาจา กาเยน, กาโย จ วาจาย สเมติเยวาติ ทเสฺสติฯ

ติณฺณา ตริตา วิจิกิจฺฉา อสฺสาติ **ติณฺณวิจิกิโจฺฉฯ** “กถมิทํ กถมิท”นฺติ เอวรูปา วิคตา กถํกถา อสฺสาติ **วิคตกถํกโถฯ** ยถา หิ มหาชโน – “อยํ รุโกฺข, กิํ รุโกฺข นาม, อยํ คาโม, อยํ ชนปโท, อิทํ รฎฺฐํ, กิํ รฎฺฐํ นาม, กสฺมา นุ โข อยํ รุโกฺข อุชุกฺขโนฺธ, อยํ วงฺกกฺขโนฺธ, กสฺมา กณฺฏโก โกจิ อุชุโก โหติ, โกจิ วโงฺก, ปุปฺผํ กิญฺจิ สุคนฺธํ, กิญฺจิ ทุคฺคนฺธํ, ผลํ กิญฺจิ มธุรํ, กิญฺจิ อมธุร”นฺติ สกโงฺขว โหติ, น เอวํ สตฺถาฯ สตฺถา หิ – “อิเมสํ นาม ธาตูนํ อุสฺสนฺนุสฺสนฺนตฺตา อิทํ เอวํ โหตี”ติ วิคตกถํกโถว ฯ ยถา จ ปฐมชฺฌานาทิลาภีนํ ทุติยชฺฌานาทีสุ กงฺขา โหติฯ ปเจฺจกพุทฺธานมฺปิ หิ สพฺพญฺญุตญฺญาเณ ยาถาวสนฺนิฎฺฐานาภาวโต โวหารวเสน กงฺขา นาม โหติเยว, น เอวํ พุทฺธสฺสฯ โส หิ ภควา สพฺพตฺถ วิคตกถํกโถติ ทเสฺสติฯ

**ปริโยสิตสงฺกโปฺป**ติ ยถา เกจิ สีลมเตฺตน, เกจิ วิปสฺสนามเตฺตน, เกจิ ปฐมชฺฌาเนน…เป.… เกจิ เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติยา, เกจิ โสตาปนฺนภาวมเตฺตน…เป.… เกจิ อรหเตฺตน, เกจิ สาวกปารมีญาเณน, เกจิ ปเจฺจกโพธิญาเณน ปริโยสิตสงฺกปฺปา ปริปุณฺณมโนรถา โหนฺติ, น เอวํ มม สตฺถาฯ มม ปน สตฺถา สพฺพญฺญุตญฺญาเณน ปริโยสิตสงฺกโปฺปติ ทเสฺสติฯ

**อชฺฌาสยํ อาทิพฺรหฺมจริย**นฺติ กรณเตฺถ ปจฺจตฺตวจนํ, อธิกาสเยน อุตฺตมนิสฺสยภูเตน อาทิพฺรหฺมจริเยน โปราณพฺรหฺมจริยภูเตน จ อริยมเคฺคน ติณฺณวิจิกิโจฺฉ วิคตกถํกโถ ปริโยสิตสงฺกโปฺปติ อโตฺถฯ “ปุเพฺพ อนนุสฺสุเตสุ ธเมฺมสุ สามํ สจฺจานิ อภิสมฺพุชฺฌิ, ตตฺถ จ สพฺพญฺญุตํ ปโตฺต, พเลสุ จ วสีภาว”นฺติ หิ วจนโต ปริโยสิตสงฺกปฺปตาปิ ภควโต อริยมเคฺคเนว นิปฺผนฺนาติฯ

**๒๙๗**. **ยถริว ภควา**ติ ยถา ภควา, เอวํ เอกสฺมิํ ชมฺพุทีปตเล จตูสุ ทิสาสุ จาริกํ จรมานา อโห วต จตฺตาโร ชินา ธมฺมํ เทเสยฺยุนฺติ ปจฺจาสิสมานา วทนฺติฯ อถาปเร ตีสุ มณฺฑเลสุ เอกโต วิจรณภาวํ อากงฺขมานา **ตโย สมฺมาสมฺพุทฺธา**ติ อาหํสุฯ อปเร – “ทส ปารมิโย นาม ปูเรตฺวา จตุนฺนํ ติณฺณํ วา อุปฺปตฺติ ทุลฺลภา, สเจ ปน เอโก นิพทฺธวาสํ วสโนฺต ธมฺมํ เทเสยฺย, เอโก จาริกํ จรโนฺต, เอวมฺปิ ชมฺพุทีโป โสเภยฺย เจว, พหุญฺจ หิตสุขมธิคเจฺฉยฺยา”ติ จิเนฺตตฺวา **อโห วต, มาริสา**ติ อาหํสุฯ

**๒๙๘. อฏฺฐานเมตํ อนวกาโส ย**นฺติ เอตฺถ ฐานํ อวกาโสติ อุภยเมตํ การณาธิวจนเมวฯ การณญฺหิ ติฏฺฐติ เอตฺถ ตทายตฺตวุตฺติตาย ผลนฺติ ฐานํฯ โอกาโส วิย จสฺส ตํ เตน วินา อญฺญตฺถ อภาวโตติ อวกาโสฯ **ย**นฺติ กรณเตฺถ ปจฺจตฺตํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ‘‘เยน การเณน เอกิสฺสา โลกธาตุยา เทฺว พุทฺธา เอกโต อุปฺปชฺเชยฺยุํ, ตํ การณํ นตฺถี’’ติฯ

เอตฺถ จ –

> ‘‘ยาวตา จนฺทิมสูริยา, ปริหรนฺติ ทิสา ภนฺติ วิโรจนา;
> ตาว สหสฺสธา โลโก, เอตฺถ เต วตฺตเต วโส’’ติฯ (ม. นิ. ๑.๕๐๓) –

คาถาย เอกจกฺกวาฬเมว เอกา โลกธาตุฯ ‘‘สหสฺสี โลกธาตุ อกมฺปิตฺถา’’ติ (อ. นิ. ๓.๑๒๖) อาคตฏฺฐาเน จกฺกวาฬสหสฺสํ เอกา โลกธาตุฯ ‘‘อากงฺขมาโน, อานนฺท, ตถาคโต ติสหสฺสิมหาสหสฺสิโลกธาตุํ สเรน วิญฺญาเปยฺย, โอภาเสน จ ผเรยฺยา’’ติ (อ. นิ. ๓.๘๑) อาคตฏฺฐาเน ติสหสฺสิมหาสหสฺสี เอกา โลกธาตุฯ ‘‘อยญฺจ ทสสหสฺสี โลกธาตู’’ติ (ม. นิ. ๓.๒๐๑) อาคตฏฺฐาเน ทสจกฺกวาฬสหสฺสานิ เอกา โลกธาตุฯ ตํ สนฺธาย **เอกิสฺสา โลกธาตุยา**ติ อาหฯ เอตฺตกญฺหิ **ชาติเขตฺตํ นามฯ** ตตฺราปิ ฐเปตฺวา อิมสฺมึ จกฺกวาเฬ ชมฺพุทีปสฺส มชฺฌิมเทสํ น อญฺญตฺร พุทฺธา อุปฺปชฺชนฺติ ชาติเขตฺตโต ปน ปรํ พุทฺธานํ อุปฺปตฺติฏฺฐานเมว น ปญฺญายติฯ **เยนเตฺถนา**ติ เยน ปวารณสงฺคหเตฺถนฯ

### สนงฺกุมารกถาวณฺณนา

**๓๐๐. วเณฺณน เจว ยสสา จา**ติ อลงฺการปริวาเรน จ ปุญฺญสิริยา จาติ อโตฺถฯ

**๓๐๑. สาธุ มหาพฺรเหฺม**ติ เอตฺถ สมฺปสาทเน สาธุสโทฺทฯ **สงฺขาย โมทามา**ติ ชานิตฺวา โมทามฯ

### โควินฺทพฺราหฺมณวตฺถุวณฺณนา

**๓๐๔. ยาว ทีฆรตฺตํ มหาปโญฺญว โส ภควา**ติ เอตฺตกนฺติ ปริจฺฉินฺทิตฺวา น สกฺกา วตฺตุํ, อถ โข ยาว ทีฆรตฺตํ อติจิรรตฺตํ มหาปโญฺญว โส ภควาฯ **โน**ติ กถํ ตุเมฺห มญฺญถาติฯ อถ สยเมเวตํ ปญฺหํ พฺยากาตุกาโม – ‘‘อนจฺฉริยเมตํ, มาริสา, ยํ อิทานิ ปารมิโย ปูเรตฺวา โพธิปลฺลเงฺก ติณฺณํ มารานํ มตฺถกํ ภินฺทิตฺวา ปฏิวิทฺธอสาธารณญาโณ โส ภควา มหาปโญฺญ ภเวยฺย, กิเมตฺถ อจฺฉริยํ, อปริปกฺกาย ปน โพธิยา ปเทสญาเณ ฐิตสฺส สราคาทิกาเลปิ มหาปญฺญภาวเมว โว, มาริสา, กเถสฺสามี’’ติ ภวปฏิจฺฉนฺนการณํ อาหริตฺวา ทเสฺสโนฺต **ภูตปุพฺพํ โภ**ติอาทิมาหฯ

**ปุโรหิโต**ติ สพฺพกิจฺจานิ อนุสาสนปุโรหิโตฯ **โควิโนฺท**ติ โควินฺทิยาภิเสเกน อภิสิโตฺต , ปกติยา ปนสฺส อญฺญเทว นามํ, อภิสิตฺตกาลโต ปฏฺฐาย ‘‘โควิโนฺท’’ติ สงฺขฺยํ คโตฯ **โชติปาโล**ติ โชตนโต จ ปาลนโต จ โชติปาโลฯ ตสฺส กิร ชาตทิวเส สพฺพาวุธานิ อุโชฺชตึสุฯ ราชาปิ ปจฺจูสสมเย อตฺตโน มงฺคลาวุธํ ปชฺชลิตํ ทิสฺวา ภีโต อฏฺฐาสิฯ โควิโนฺท ปาโตว ราชูปฏฺฐานํ คนฺตฺวา สุขเสยฺยํ ปุจฺฉิ ราชา – ‘‘กุโต เม อาจริย, สุขเสยฺยา’’ติ วตฺวา ตํ การณํ อาโรเจสิฯ มา ภายิ, มหาราช, มยฺหํ ปุโตฺต ชาโต, ตสฺสานุภาเวน สกลนคเร อาวุธานิ ปชฺชลึสูติฯ ราชา – ‘‘กึ นุ โข เม กุมาโร ปจฺจตฺถิโก ภเวยฺยา’’ติ จิเนฺตตฺวา สุฏฺฐุตรํ ภายิฯ ‘‘กึ วิตเกฺกสิ มหาราชา’’ติ จ ปุโฏฺฐ ตมตฺถํ อาโรเจสิฯ อถ นํ โควิโนฺท ‘‘มา ภายิ มหาราช, เนโส กุมาโร

ตุมฺหากํ ทุพฺภิสฺสติ, สกลชมฺพุทีเป ปน เตน สโม ปญฺญาย น ภวิสฺสติ, มม ปุตฺตสฺส วจเนน มหาชนสฺส กงฺขา ฉิชฺชิสฺสติ, ตุมฺหากญฺจ สพฺพกิจฺจานิ อนุสาสิสฺสตี''ติ สมสฺสาเสติฯ ราชา ตุโฏฺฐ – ''กุมารสฺส ขีรมูลํ โหตู''ติ สหสฺสํ ทตฺวา ''กุมารํ มหลฺลกกาเล มม ทเสฺสถา''ติ อาหฯ กุมาโร อนุปุเพฺพน วุฑฺฒิมนุปฺปโตฺตฯ โชติตตฺตา ปนสฺส ปาลนสมตฺถตาย จ โชติปาโลเตฺวว นามํ อกํสุฯ เตน วุตฺตํ – ''โชตนโต จ ปาลนโต จ โชติปาโล''ติฯ

**สมฺมา โวสฺสชฺชิตฺวา**ติ สมฺมา โวสฺสชฺชิตฺวาฯ อยเมว วา ปาโฐฯ **อลมตฺถทสตโร**ติ สมโตฺถ ปฎิพโล อตฺถทโส อลมตฺถทโส, ตํ อลมตฺถทสํ ติเรตีติ อลมตฺถทสตโรฯ **โชติปาลเสฺสว มาณวสฺส อนุสาสนิยา**ติ โสปิ โชติปาลํเยว ปุจฺฉิตฺวา อนุสาสตีติ ทเสฺสติฯ

๓๐๕. ***ภวมตฺถุ ภวนฺตํ โชติปาล**นฺติ* โภโต โชติปาลสฺส ภโว วุทฺธิ วิเสสาธิคโม สพฺพกลฺยาณเญฺจว มงฺคลญฺจ โหตูติ อโตฺถฯ **สโมฺมทนียํ กถ**นฺติ? ''อลํ, มหาราช, มา จินฺตยิ, ธุวธโมฺม เอส สพฺพสตฺตาน''นฺติอาทินา นเยน มรณปฺปฎิสํยุตฺตํ โสกวิโนทนปฎิสนฺถารกถํ ปริโยสาเปตฺวาฯ **มา โน ภวํ โชติปาโล อนุสาสนิยา ปจฺจพฺยาหาสี**ติ มา ปฎิพฺยากาสิ, ''อนุสาสา''ติ วุโตฺต – ''นาหํ อนุสาสามี''ติ โน มา อนุสาสนิยา ปจฺจกฺขาสีติ อโตฺถฯ **อภิสโมฺภสี**ติ สํวิทหิตฺวา ปฎฺฐเปสิฯ **มนุสฺสา เอวมาหํสู**ติ ตํ ปิตรา มหาปญฺญตรํ สพฺพกิจฺจานิ อนุสาสนฺตํ สพฺพกเมฺม อภิสมฺภวนฺตํ ทิสฺวา ตุฎฺฐจิตฺตา **โควิโนฺท วต, โภ, พฺราหฺมโณ, มหาโควิโนฺท วต, โภ, พฺราหฺมโณ**ติ เอวมาหํสุฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ, ''โควิโนฺท วต, โภ, พฺราหฺมโณ อโหสิ เอตสฺส ปิตา; อยํ ปน มหาโควิโนฺท วต, โภ, พฺราหฺมโณ''ติฯ

## รชฺชสํวิภชนวณฺณนา

๓๐๖. **เยน เต ฉ ขตฺติยา**ติ เย เต ''สหายา''ติ วุตฺตา ฉ ขตฺติยา, เต กิร เรณุสฺส เอกปิติกา กนิฎฺฐภาตโร, ตสฺมา มหาโควิโนฺท ''อยํ อภิสิโตฺต เอเตสํ รชฺชสํวิภาคํ กเรยฺย วา น วา, ยํนูนาหํ เต ปฎิกเจฺจว เรณุสฺส สนฺติกํ เปเสตฺวา ปฎิญฺญํ คณฺหาเปยฺย''นฺติ จิเนฺตโนฺต เยน เต ฉ ขตฺติยา เตนุปสงฺกมิฯ **ราชกตฺตาโร**ติ ราชการกา อมจฺจาฯ

๓๐๗. **มทนียา กามา**ติ มทกรา ปมาทกรา กามาฯ คจฺฉเนฺต คจฺฉเนฺต กาเล เอส อนุสฺสริตุมฺปิ น สกฺกุเณยฺย, ตสฺมา อายนฺตุ โภโนฺต อาคจฺฉนฺตูติ อโตฺถฯ

๓๐๘. **สรามหํ โภ**ติ ตทา กิร มนุสฺสานํ สจฺจวาทิกาโล โหติ, ตสฺมา ''กทา มยา วุตฺตํ, เกน ทิฎฺฐํ, เกน สุต''นฺติ อภูตํ อวตฺวา ''สรามหํ โภ''ติ อาหฯ **สโมฺมทนียํ กถ**นฺติ กิํ มหาราช เทวตฺตํ คเต รเญฺญ มา จินฺตยิตฺถ, ธุวธโมฺม เอส สพฺพสตฺตานํ, เอวํภาวิโน สงฺขาราติ เอวรูปํ ปฎิสนฺถารกถํฯ **สพฺพานิ สกฎมุขานิ ปฎฺฐเปสี**ติ สพฺพานิ ฉ รชฺชานิ สกฎมุขานิ ปฎฺฐเปสิฯ เอเกกสฺส รโญฺญ รชฺชํ ติโยชนสตํ โหติ, เรณุสฺส รโญฺญ รโชฺชสรณปเทโส ทสคาวุตํ, มเชฺฌ ปน เรณุสฺส รชฺชํ วิตานสทิสํ อโหสิฯ กสฺมา เอวํ ปฎฺฐเปสีติ? กาเลน กาลํ ราชานํ ปสฺสิตุํ อาคจฺฉนฺตา อญฺญสฺส รชฺชํ อปีเฬตฺวา อตฺตโน อตฺตโน รชฺชปเทเสเนว อาคมิสฺสนฺติ เจว คมิสฺสนฺติ จฯ ปรรชฺชํ โอติณฺณสฺส หิ – ''ภตฺตํ เทถ, โคณํ เทถา''ติ วทโต มนุสฺสา อุชฺฌายนฺติ – ''อิเม ราชาโน อตฺตโน อตฺตโน วิชิเตน น คจฺฉนฺติ, อมฺหากํ ปีฬํ กโรนฺตี''ติฯ อตฺตโน วิชิเตน คจฺฉนฺตสฺส ''อมฺหากํ สนฺติกา อิมินา อิทญฺจิทญฺจ ลทฺธพฺพเมวา''ติ มนุสฺสา ปีฬํ น มญฺญนฺติฯ อิมมตฺถํ จินฺตยิตฺวา มหาโควิโนฺท ''สโมฺมทมานา ราชาโน จิรํ รชฺชมนุสาสนฺตู''ติ เอวํ ปฎฺฐเปสิฯ

‘‘ทนฺตปุรํ กลิงฺคานํ, อสฺสกานญฺจ โปตนํ;
มาหิสฺสติ อวนฺตีนํ, โสวีรานญฺจ โรทุกํฯ
มิถิลา จ วิเทหานํ, จมฺปา องฺเคสุ มาปิตา;
พาราณสี จ กาสีนํ, เอเต โควินฺทมาปิตา’’ติฯ –

เอตานิ สตฺต นครานิ มหาโควินฺเทเนว เตสํ ราชูนํ อตฺถาย มาปิตานิฯ

‘‘สตฺตภู พฺรหฺมทตฺโต จ, เวสฺสภู ภรโต สห;
เรณุ เทฺว จ ธตรฏฺฐา, ตทาสุํ สตฺต ภารธา’’ติฯ –

อิมานิ เตสํ สตฺตนฺนมฺปิ นามานิฯ เตสุ หิ เอโก สตฺตภู นาม อโหสิ, เอโก พฺรหฺมทตฺโต นาม, เอโก เวสฺสภู นาม, เอโก เตเนว สห ภรโต นาม, เอโก เรณุ นาม, เทฺว ปน ธตรฏฺฐาติ อิเม สตฺต ชมฺพุทีปตเล ภารธา มหาราชาโน อเหสุนฺติฯ

ปฐมภาณวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

### กิตฺติสทฺทอพฺภุคฺคมนวณฺณนา

๓๑๑. **อุปสงฺกมิํสูติ** ‘‘อมฺหากํ อยํ อิสฺสริยสมฺปตฺติ น อญฺญสฺสานุภาเวน, มหาโควินฺทสฺสานุภาเวน นิปฺผนฺนาฯ มหาโควิโนฺท อเมฺห สตฺต ราชาโน สมเคฺค กตฺวา ชมฺพุทีปตเล ปติฏฺฐาเปสิ, ปุพฺพูปการิสฺส ปน น สุกรา ปฏิกิริยา กาตุํฯ อเมฺห สตฺตปิ ชเน เอโสเยว อนุสาสตุ, เอตํเยว เสนาปติญฺจ ปุโรหิตญฺจ กโรม, เอวํ โน วุฑฺฒิ ภวิสฺสตี’’ติ จิเนฺตตฺวา อุปสงฺกมิํสุฯ มหาโควิโนฺทปิ – ‘‘มยา เอเต สมคฺคา กตา, สเจ เอเตสํ อโญฺญ เสนาปติ ปุโรหิโต จ ภวิสฺสติ, ตโต อตฺตโน อตฺตโน เสนาปติปุโรหิตานํ วจนํ คเหตฺวา อญฺญมญฺญํ ภินฺทิสฺสนฺติ, อธิวาเสมิ เนสํ เสนาปติฏฺฐานญฺจ ปุโรหิตฏฺฐานญฺจา’’ติ จิเนฺตตฺวา ‘‘เอวํ โภ’’ติ ปจฺจโสฺสสิฯ

**สตฺต จ พฺราหฺมณมหาสาเลติ** ‘‘อหํ สพฺพฏฺฐาเนสุ สมฺมุโข ภเวยฺยํ วา น วา, ยตฺถาหํ สมฺมุโข น ภวิสฺสามิ, ตเตฺถว เต กตฺตพฺพํ กริสฺสนฺตี’’ติ สตฺต อนุปุโรหิเต ฐเปสิฯ เต สนฺธาย อิทํ วุตฺตํ – ‘‘สตฺต จ พฺราหฺมณมหาสาเล’’ติฯ ทิวสสฺส ทฺวิกฺขตฺตุํ วา สายํ ปาโต วา นหายนฺตีติ **นหาตกาฯ** วตจริยปริโยสาเน วา นหาตา, ตโต ปฏฺฐาย พฺราหฺมเณหิ สทฺธิํ น ขาทนฺติ น ปิวนฺตีติ นหาตกาฯ

๓๑๒. **อพฺภุคฺคจฺฉีติ** อภิอุคฺคจฺฉิฯ ตทา กิร มนุสฺสานํ ‘‘น พฺรหฺมุนา สทฺธิํ อมเนฺตตฺวา สกฺกา เอวํ สกลชมฺพุทีปํ อนุสาสิตุ’’นฺติ นิสินฺนนิสินฺนฏฺฐาเน อยเมว กถา ปวตฺติตฺถฯ **น โข ปนาหนฺติ** มหาปุริโส กิร – ‘‘อยํ มยฺหํ อภูโต วโณฺณ อุปฺปโนฺน, วณฺณุปฺปตฺติ โข ปน น ภาริยา, อุปฺปนฺนสฺส วณฺณสฺส รกฺขนเมว ภาริยํ, อยญฺจ เม อจิเนฺตตฺวา อมเนฺตตฺวา กโรนฺตเสฺสว วโณฺณ อุปฺปโนฺนว, จิเนฺตตฺวา มเนฺตตฺวา กโรนฺตสฺส ปน วิตฺถาริกตโร ภวิสฺสตี’’ติ พฺรหฺมทสฺสเน อุปายํ ปริเยสโนฺต ตํ ทิสฺวา **สุตํ โข ปน เมตนฺติ**อาทิอตฺถํ ปริวิตเกฺกสิฯ

๓๑๓. **เยน เรณุ ราชา เตนุปสงฺกมีติ** เอวํ เม อนฺตรา ทฏฺฐุกาโม วา สลฺลปิตุกาโม วา น ภวิสฺสติ, ยโต ฉินฺนปลิโพโธ สุขํ วิหริสฺสามีติ ปลิโพธุปเจฺฉทนตฺถํ อุปสงฺกมิ, เอส นโย สพฺพตฺถฯ

๓๑๖. **สาทิสิโยติ** สมวณฺณา สมชาติกาฯ

**๓๑๗. นวํ สนฺธาคารํ กาเรตฺวา**ติ รตฺติฎฺฐานทิวาฎฺฐานจงฺกมนสมฺปนฺนํ วสฺสิเก จตฺตาโร มาเส วสนกฺขมํ พหิ นพฺพปริกฺขิตฺตํ วิจิตฺตํ อาวสถํ กาเรตฺวาฯ **กรุณํ ฌานํ ฌายี**ติ กรุณายติกจตุกฺกชฺฌานํ ฌายิ, กรุณามุเขน ปเนตฺถ อวเสสาปิ ตโย พฺรหฺมวิหารา คหิตาวฯ **อุกฺกณฺฐนา ปริตสฺสนา**ติ ฌานภูมิยํ ฐิตสฺส อนภิรติอุกฺกณฺฐนา วา ภยปริตสฺสนา วา นตฺถิ, พฺรหฺมุโน ปน อาคมนปตฺถนา อาคมนตณฺหา อหูติ อโตฺถฯ

## พฺรหฺมุนาสากจฺฉาวณฺณนา

**๓๑๘.** ***ภย***นฺติ จิตฺตุตฺราสภยเมวฯ **อชานนฺตา**ติ อชานมานาฯ **กถํ ชาเนมุ ตํ มย**นฺติ (ที. นิ. ๒.๑๗๙) มยํ กินฺติ ตํ ชานาม, อยํ กตฺถวาสิโก, กินฺนาโม, กึ โคโตฺตติอาทีนํ อาการานํ เกน อากาเรน ตํ ธารยามาติ อโตฺถฯ

**มํ เว กุมารํ ชานนฺตี**ติ มํ ‘‘กุมาโร’’ติ ‘‘ทหโร’’ติ ชานนฺติฯ **พฺรหฺมโลเก**ติ เสฎฺฐโลเกฯ **สนนฺตน**นฺติ จิรตนํ โปราณกํ ฯ อหํ โส โปราณกุมาโร สนงฺกุมาโร นาม พฺรหฺมาติ ทเสฺสติฯ **เอวํ โควินฺท ชานาหี**ติ โควินฺท ปณฺฑิต, ตฺวํ เอวํ ชานาหิ, เอวํ มํ ธาเรหิฯ

> ‘‘อาสนํ อุทกํ ปชฺชํ, มธุสากญฺจ พฺรหฺมุโน;
> อเคฺฆ ภวนฺตํ ปุจฺฉาม, อคฺฆํ กุรุตุ โน ภว’’นฺติฯ –

เอตฺถ **อคฺฆ**นฺติ อติถิโน อุปนาเมตพฺพํ วุจฺจติฯ เตเนว อิทมาสนํ ปญฺญตฺตํ, เอตฺถ นิสีทถ, อิทํ อุทกํ ปริสุทฺธํ, อิโต ปานียํ ปิวถ, ปาเท โธวถ, อิทํ ปชฺชํ ปาทานํ หิตตฺถาย อภิสงฺขตํ เตลํ, อิโต ปาเท มเกฺขถ, อิทํ มธุสากนฺติฯ โพธิสตฺตสฺส พฺรหฺมจริยํ น อเญฺญสํ พฺรหฺมจริยสทิสํ โหติ, น โส ‘‘อิทํ เสฺว, อิทํ ตติยทิวเส ภวิสฺสตี’’ติ สนฺนิธึ นาม กโรติฯ มธุสากํ ปน อโลณํ อธูปนํ อตกฺกํ อุทเกน เสทิตสากํ, ตํ สนฺธาเยส – ‘‘อิทํ ปริภุญฺชถา’’ติ วทโนฺต ‘‘อเคฺฆ ภวนฺตํ ปุจฺฉามา’’ติอาทิมาหฯ อิเม สเพฺพปิ อคฺฆา พฺรหฺมุโน อตฺถิฯ เต **อเคฺฆ ภวนฺตํ ปุจฺฉามฯ** เอวํ ปุจฺฉนฺตานญฺจ **อคฺฆํ กุรุตุ โน ภวํ,** ปฎิคฺคณฺหาตุ โน ภวํ อิทมคฺฆนฺติ วุตฺตํ โหติฯ กึ ปเนส – ‘‘อิโต เอกมฺปิ พฺรหฺมา น ภุญฺชตี’’ติ อิทํ น ชานาตีติฯ โน น ชานาติ, ชานโนฺตปิ อตฺตโน สนฺติเก อาคโต อติถิ ปุจฺฉิตโพฺพติ วตฺตสีเสน ปุจฺฉติฯ

อถ โข พฺรหฺมา – ‘‘กึ นุ โข ปณฺฑิโต มม ปริโภคกรณาภาวํ ญตฺวา ปุจฺฉติ, อุทาหุ โกหเญฺญ ฐตฺวา ปุจฺฉตี’’ติ สมนฺนาหรโนฺต ‘‘วตฺตสีเส ฐิโต ปุจฺฉตี’’ติ ญตฺวา ปฎิคฺคณฺหิตุํ ทานิ เม วฎฺฎตีติ **ปฎิคฺคณฺหาม เต อคฺฆํ, ยํ ตฺวํ โควินฺท ภาสสี**ติ อาหฯ ยํ ตฺวํ โควินฺท ภาสสิ – ‘‘อิทมาสนํ ปญฺญตฺตํ, เอตฺถ นิสีทถา’’ติอาทิ, ตตฺร เต มยํ อาสเน นิสินฺนา นาม โหม, ปานียํ ปีตา นาม โหม, ปาทาปิ เม โธตา นาม โหนฺตุ, เตเลนปิ มกฺขิตา นาม โหนฺตุ, อุทกสากมฺปิ ปริภุตฺตํ นาม โหตุ, ตยา ทินฺนํ อธิวาสิตกาลโต ปฎฺฐาย ยํ ยํ ตฺวํ ภาสสิ, ตํ ตํ มยา ปฎิคฺคหิตเมว โหติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ปฎิคฺคณฺหาม เต อคฺฆํ, ยํ ตฺวํ โควินฺท ภาสสี’’ติฯ เอวํ ปน อคฺฆํ ปฎิคฺคณฺหิตฺวา ปญฺหสฺส โอกาสํ กโรโนฺต **ทิฎฺฐธมฺมหิตตฺถายา**ติอาทิมาหฯ

**กงฺขี อกงฺขึ ปรเวทิเยสู**ติ อหํ สวิจิกิโจฺฉ ภวนฺตํ ปเรน สยํ อภิสงฺขตตฺตา ปรสฺส ปากเฎสุ ปรเวทิเยสุ ปเญฺหสุ นิพฺพิจิกิจฺฉํฯ

**หิตฺวา มมตฺตน**นฺติ อิทํ มม, อิทํ มมาติ อุปกรณตณฺหํ จชิตฺวาฯ **มนุเชสู**ติ สเตฺตสุ, มนุเชสุ โย โกจิ มนุโช มมตฺตํ หิตฺวาติ อโตฺถฯ **เอโกทิภูโต**ติ เอกีภูโต, เอโก ติฎฺฐโนฺต เอโก นิสี

ทโนฺตติฯ วจนโตฺถ ปเนตฺถ เอโก อุเทติ ปวตฺตตีติ เอโกทิ, ตาทิโส ภูโตติ เอโกทิภูโต ฯ **กรุเณธิมุโตฺต**ติ กรุณาฌาเนน อธิมุโตฺต, ตํ ฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวาติ อโตฺถฯ **นิรามคโนฺธ**ติ วิสฺสคนฺธวิรหิโตฯ **เอตฺถ ฐิโต**ติ เอเตสุ ธเมฺมสุ ฐิโตฯ **เอตฺถ จ สิกฺขมาโน**ติ เอเตสุ ธเมฺมสุ สิกฺขมาโนฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน อุปริ มหาโควิเนฺทน จ พฺรหฺมุนา จ วุโตฺตเยวฯ

**๓๒๐**. ตตฺถ **เอเต อวิทฺวา**ติ เอเต อามคเนฺธ อหํ อวิทฺวา, น ชานามีติ อโตฺถฯ **อิธ พฺรูหิ ธีรา**ติ เต เม ตฺวํ อิธ ธีร ปณฺฑิต, พฺรูหิ, วทฯ **เกนาวฏา วาติ ปชา กุรุตฺรู**ติ กตเมน กิเลสาวรเณน อาวริตา ปชา ปูติกา วายติฯ **อาปายิกา**ติ อปายูปคาฯ **นิวุตพฺรหฺมโลกา**ติ นิวุโต ปิหิโต พฺรหฺมโลโก อสฺสาติ นิวุตพฺรหฺมโลโกฯ กตเมน กิเลเสน ปชาย พฺรหฺมโลกูปโค มโคฺค นิวุโต ปิหิโต ปฏิจฺฉโนฺนติ ปุจฺฉติฯ

**โกโธ โมสวชฺชํ นิกติ จ ทุโพฺภ**ติ กุชฺฌนลกฺขโณ โกโธ จ, ปรวิสํวาทนลกฺขโณ มุสาวาโท จ, สทิสํ ทเสฺสตฺวา วญฺจนลกฺขณา นิกติ จ, มิตฺตทุพฺภนลกฺขโณ ทุโพฺภ จฯ **กทริยตา อติมาโน อุสูยา**ติ ถทฺธมจฺฉริยลกฺขณา กทริยตา จ, อติกฺกมิตฺวา มญฺญนลกฺขโณ อติมาโน จ, ปรสมฺปตฺติขียนลกฺขณา **อุสูยา จฯ อิจฺฉา วิวิจฺฉา ปรเหฐนา จา**ติ ตณฺหาลกฺขณา อิจฺฉา จ, มจฺฉริยลกฺขณา วิวิจฺฉา จ, วิหึสาลกฺขณา ปรเหฐนา จฯ **โลโภ จ โทโส จ มโท จ โมโห**ติ ยตฺถ กตฺถจิ ลุพฺภนลกฺขโณ โลโภ จ, ทุสฺสนลกฺขโณ โทโส จ, มชฺชนลกฺขโณ มโท จ, มุยฺหนลกฺขโณ โมโห จฯ **เอเตสุ ยุตฺตา อนิรามคนฺธา**ติ เอเตสุ จุทฺทสสุ กิเลเสสุ ยุตฺตา ปชา นิรามคนฺธา น โหติ, อามคนฺธา สกุณปคนฺธา ปูติคนฺธาเยวาติ วทติฯ **อาปายิกา นิวุตพฺรหฺมโลกา**ติ เอสา ปน อาปายิกา เจว โหติ, ปฏิจฺฉนฺนพฺรหฺมโลกมคฺคา จาติฯ อิทํ ปน สุตฺตํ กเถเนฺตน **อามคนฺธสุเตฺตน** ทีเปตฺวา กเถตพฺพํ, อามคนฺธสุตฺตมฺปิ อิมินา ทีเปตฺวา กเถตพฺพํฯ

**เต น สุนิมฺมทยา**ติ เต อามคนฺธา สุนิมฺมทยา สุเขน นิมฺมเทตพฺพา ปหาตพฺพา น โหนฺติ, ทุปฺปชหา ทุชฺชยาติ อโตฺถฯ **ยสฺส ทานิ ภวํ โควิโนฺท กาลํ มญฺญตี**ติ ‘‘ยสฺสา ปพฺพชฺชาย ภวํ โควิโนฺท กาลํ มญฺญติ, อยเมว โหตุ, เอวํ สติ มยฺหมฺปิ ตว สนฺติเก อาคมนํ สฺวาคมนํ ภวิสฺสติ, กถิตธมฺมกถา สุกถิตา ภวิสฺสติ, ตฺวํ ตาต สกลชมฺพุทีเป อคฺคปุริโส ทหโร ปฐมวเย ฐิโต, เอวํ มหนฺตํ นาม สมฺปตฺติสิริวิลาสํ ปหาย ตว ปพฺพชนํ นาม คนฺธหตฺถิโน อยพนฺธนํ ฉินฺทิตฺวา คมนํ วิย อติอุฬารํ, พุทฺธตนฺติ นาเมสา’’ติ มหาปุริสสฺส ทฬฺหีกมฺมํ กตฺวา พฺรหฺมา สนงฺกุมาโร พฺรหฺมโลกเมว คโตฯ

## เรณุราชอามนฺตนาวณฺณนา

**๓๒๑**. มหาปุริโสปิ ‘‘มม อิโตว นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชนํ นาม น ยุตฺตํ, อหํ ราชกุลสฺส อตฺถํ อนุสาสามิ, ตสฺมา รโญฺญ อาโรเจสฺสามิฯ สเจ โสปิ ปพฺพชิสฺสติ, สุนฺทรเมวฯ โน เจ ปพฺพชิสฺสติ, ปุโรหิตฏฺฐานํ นิยฺยาเตตฺวา อหํ ปพฺพชิสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวา ราชานํ อุปสงฺกมิ, เตน วุตฺตํ – ‘‘อถ โข โภ มหาโควิโนฺท,…เป.… นาหํ โปโรหเจฺจ รเม’’ติฯ

ตตฺถ **ตฺวํ ปชานสฺสุ รเชฺชนา**ติ ตว รเชฺชน ตฺวเมว ชานาหิฯ **นาหํ โปโรหิเจฺจ รเม**ติ อหํ ปุโรหิตภาเว น รมามิ, อุกฺกณฺฐิโตสฺมิ, อญฺญํ อนุสาสกํ ชานาหิ, นาหํ โปโรหิเจฺจ รเมติฯ

อถ ราชา – ‘‘ธุวํ จตฺตาโร มาเส ปฏิสลฺลีนสฺส พฺราหฺมณสฺส เคเห โภคา มนฺทา ชาตา’’ติ จิเนฺตตฺวา ธเนน นิมเนฺตโนฺต – ‘‘สเจ เต อูนํ กาเมหิฯ อหํ ปริปูรยามิ เต’’ติ วตฺวา

ปุน – ‘‘กินฺนุ โข เอส เอกโก วิหรนฺโต เกนจิ วิหึสิโต ภเวยฺยา’’ติ จินฺเตตฺวา,

> ‘‘โย ตํ หึสติ วาเรมิ, ภูมิเสนาปติ อหํ;
> ตุวํ ปิตา อหํ ปุตฺโต, มา โน โควินฺท ปาชหี’’ติฯ –

อาห ฯ ตสฺสตฺโถ – โย ตํ หึสติ, ตํ วาเรมิ, เกวลํ ตุเมฺห ‘‘อสุโก’’ติ อาจิกฺขถ, อหเมตฺถ กตฺตพฺพํ ชานิสฺสามีติฯ **ภูมิเสนาปติ อห**นฺติ อถ วา อหํ ปถวิยา สามี, สฺวาหํ อิมํ รชฺชํ ตุเมฺหเยว ปฏิจฺฉาเปสฺสามิฯ **ตุวํ ปิตา อหํ ปุตฺโต**ติ ตุวํ ปิติฏฺฐาเน ฐสฺสสิ, อหํ ปุตฺตฏฺฐาเนฯ โส ตุวํ มม มนํ หริตฺวา อตฺตโนเยว มนํ โควินฺท, ปาเชหิ; ยถา อิจฺฉสิ ตถา ปวตฺตสฺสุฯ อหํ ปน ตว มนํเยว อนุวตฺตนฺโต ตยา ทินฺนปิณฺฑํ ปริภุญฺชนฺโต ตํ อสิจมฺมหตฺโถ วา อุปฏฺฐหิสฺสามิ, รถํ วา เต ปาเชสฺสามิฯ ‘‘มา โน โควินฺท, ปชหี’’ติ วา ปาโฐ ฯ ตสฺสตฺโถ – ตุวํ ปิติฏฺฐาเน ติฏฺฐ, อหํ ปุตฺตฏฺฐาเน ฐสฺสามิฯ มา โน ตุวํ โภ โควินฺท, ปชหิ, มา ปริจฺจชีติฯ อถ มหาปุริโส ยํ ราชา จินฺเตสิ, ตสฺส อตฺตนิ อภาวํ ทเสฺสนฺโต –

> ‘‘น มตฺถิ อูนํ กาเมหิ, หึสิตา เม น วิชฺชติ;
> อมนุสฺสวโจ สุตฺวา, ตสฺมาหํ น คเห รเม’’ติฯ –

อาหฯ ตตฺถ **น มตฺถี**ติ น เม อตฺถิฯ **คเห**ติ เคเหฯ อถ นํ ราชา ปุจฺฉิ –

> ‘‘อมนุโสฺส กถํ วโณฺณ, กึ เต อตฺถํ อภาสถ;
> ยญฺจ สุตฺวา ชหาสิ โน, เคเห อเมฺห จ เกวลี’’ติฯ

ตตฺถ **ชหาสิ โน, เคเห อเมฺห จ เกวลี**ติ พฺราหฺมณสฺส สมฺปตฺติภริเต เคเห สงฺคหวเสน อตฺตโน เคเห กโรนฺโต ยํ สุตฺวา อมฺหากํ เคเห จ อเมฺห จ เกวลี สเพฺพ อปริเสเส ชมฺพุทีปวาสิโน ชหาสีติ วทติฯ

อถสฺส อาจิกฺขนฺโต มหาปุริโส **อุปวุตฺถสฺส เม ปุเพฺพ**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อุปวุตฺถสฺสา**ติ จตฺตาโร มาเส เอกีภาวํ อุปคนฺตฺวา วุตฺถสฺสฯ **ยิฏฺฐกามสฺส เม สโต**ติ ยชิตุกามสฺส เม สมานสฺสฯ **อคฺคิ ปชฺชลิโต อาสิ, กุสปตฺตปริตฺถโต**ติ กุสปเตฺตหิ ปริตฺถโต สปฺปิทธิมธุอาทีนิ ปกฺขิปิตฺวา อคฺคิ ชลยิตุมารโทฺธ อาสิ, เอวํ อคฺคึ ชาเลตฺวา ‘‘มหาชนสฺส ทานํ ทสฺสามี’’ติ เอวํ จินฺเตตฺวา ฐิตสฺส มมาติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ

**สนนฺตโน**ติ สนงฺกุมาโร พฺรหฺมาฯ ตโต ราชา สยมฺปิ ปพฺพชิตุกาโม หุตฺวา **สทฺทหามี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **กถํ วเตฺตถ อญฺญถา**ติ กถํ ตุเมฺห อญฺญถา วตฺติสฺสถฯ **เต ตํ อนุวตฺติสฺสามา**ติ เต มยมฺปิ ตุเมฺหเยว อนุวตฺติสฺสาม, อนุปพฺพชิสฺสามาติ อโตฺถฯ ‘‘อนุวชิสฺสามา’’ติปิ ปาโฐ, ตสฺส อนุคจฺฉิสฺสามาติ อโตฺถฯ **อกาโจ**ติ นิกฺกาโจ อกกฺกโสฯ **โควินฺทสฺสานุสาสเน**ติ ตว โควินฺทสฺส สาสเนฯ ภวนฺตํ โควินฺทเมว สตฺถารํ กริตฺวา จริสฺสามาติ วทติฯ

### ฉ ขตฺติยอามนฺตนาวณฺณนา

**๓๒๒. เยน เต ฉ ขตฺติยา เตนุปสงฺกมี**ติ เรณุํ ราชานํ ‘‘สาธุ มหาราช รชฺชํ นาม มาตรํ ปิตรํ ภาติภคินีอาทโยปิ มาเรตฺวา คณฺหเนฺตสุ สเตฺตสุ เอวํ มหนฺตํ รชฺชสิรึ ปหาย ปพฺพชิตุกาเมน อุฬารํ มหาราเชน กต’’นฺติ อุปตฺถเมฺภตฺวา ทฬฺหตรมสฺส อุสฺสาหํ กตฺวา อุปสงฺกมิ ฯ **เอวํ สมจินฺเตสุ**นฺติ รโญฺญ จินฺติตนเยเนว กทาจิ พฺราหฺมณสฺส โภคา ปริหีนา ภเวยฺยุนฺติ มญฺญมา

นา สมฺจิเนฺตสุํฯ **ธเนน สิเกฺขยฺยามา**ติ อุปลาเปยฺยาม สงฺคเณฺหยฺยามฯ **ตาวตกํ อาหรียตนฺติ** ตาวตกํ อาหราปิยตุ คณฺหิยตุ, ยตฺตกํ อิจฺฉถ, ตตฺตกํ คณฺหถาติ วุตฺตํ โหติฯ **ภวนฺตานํเยว วาหสา**ติ ภวเนฺต ปจฺจยํ กตฺวา, ตุเมฺหหิ ทินฺนตฺตาเยว ปหูตํ สาปเตยฺยํ ชาตํฯ

**๓๒๓. สเจ ชหถ กามานี**ติ สเจ วตฺถุกาเม จ กิเลสกาเม จ ปริจฺจชถฯ **ยตฺถ สโตฺต ปุถุชฺชโน**ติ เยสุ กาเมสุ ปุถุชฺชโน สโตฺต ลโคฺค ลคฺคิโตฯ **อารมฺภโวฺห ทฬฺหา โหถา**ติ เอวํ สเนฺต วีริยํ อารภถ, อสิถิลปรกฺกมตํ อธิฏฺฐาย ทฬฺหา ภวถฯ **ขนฺตีพลสมาหิตา**ติ ขนฺติพเลน สมนฺนาคตา ภวถาติ ราชูนํ อุสฺสาหํ ชเนติฯ

**เอส มโคฺค อุชุมโคฺค**ติ เอส กรุณาฌานมโคฺค อุชุมโคฺค นามฯ **เอส มโคฺค อนุตฺตโร**ติ เอเสว พฺรหฺมโลกูปปตฺติยา อสทิสมโคฺค อุตฺตมมโคฺค นามฯ **สทฺธโมฺม สพฺภิ รกฺขิโต**ติ เอโส เอว จ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธสาวเกหิ สพฺภิรกฺขิตธโมฺม นามฯ อิติ กรุณาฌานสฺส วณฺณภณเนนาปิ เตสํ อนิวตฺตนตฺถาย ทฬฺหีกมฺมเมว กโรติฯ

**โก นุ โข ปน โภ ชานาติ ชีวิตาน**นฺติ โภ ชีวิตํ นาม อุทกปุปฺผุฬูปมํ ติณเคฺค อุสฺสาวพินฺทูปมํ ตงฺขณวิทฺธํสนธมฺมํ, ตสฺส โก คตึ ชานาติ, กิสฺมึ ขเณ ภิชฺชิสฺสติ? **คมนีโย สมฺปราโย**ติ ปรโลโก ปน อวสฺสํ คนฺตโพฺพว, ตตฺถ ปณฺฑิเตน กุลปุเตฺตน **มนฺตายํ โพทฺธพฺพํฯ** มนฺตา วุจฺจติ ปญฺญา, ตาย มเนฺตตพฺพํ พุชฺฌิตพฺพํ, อุปปริกฺขิตพฺพญฺจ ชานิตพฺพญฺจาติ อโตฺถฯ กรณเตฺถ วา ภุมฺมํฯ **มนฺตายํ โพทฺธพฺพ**นฺติ มนฺตาย พุชฺฌิตพฺพํ, ญาเณน ชานิตพฺพนฺติ อโตฺถฯ กึ พุชฺฌิตพฺพํ? ชีวิตสฺส ทุชฺชานตา, สมฺปรายสฺส จ อวสฺสํ คมนียตา, พุชฺฌิตฺวา จ ปน สพฺพปลิโพเธ ฉินฺทิตฺวา **กตฺตพฺพํ กุสลํ จริตพฺพํ พฺรหฺมจริยํฯ** กสฺมา? ยสฺมา นตฺถิ ชาตสฺส อมรณํฯ

### พฺราหฺมณมหาสาลาทีนํ อามนฺตนาวณฺณนา

**๓๒๔. อเปฺปสกฺขา จ อปฺปลาภา จา**ติ โภ ปพฺพชฺชา นาม อปฺปยสา เจว, ปพฺพชิตกาลโต ปฏฺฐาย หิ รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตํ วิเหเฐตฺวา วิเหเฐตฺวา ลามกํ อนาถํ กตฺวาว กเถนฺติฯ อปฺปลาภา จ, สกลคามํ จริตฺวาปิ อโชฺฌหรณียํ ทุลฺลภเมวฯ อิทํ ปน **พฺรหฺมญฺญํ มเหสกฺขญฺจ** มหายสตฺตา, **มหาลาภญฺจ** ลาภสกฺการสมฺปนฺนตฺตาฯ ภวญฺหิ เอตรหิ สกลชมฺพุทีเป อคฺคปุโรหิโต สพฺพตฺถ อคฺคาสนํ อโคฺคทกํ อคฺคภตฺตํ อคฺคคนฺธํ อคฺคมาลํ ลภตีติฯ

**ราชาว รญฺญ**นฺติ อหญฺหิ โภ เอตรหิ ปกติรญฺญํ มเชฺฌ จกฺกวตฺติราชา วิยฯ **พฺรหฺมาว พฺรหฺมาน**นฺติ ปกติพฺรหฺมานํ มเชฺฌ มหาพฺรหฺมสทิโสฯ **เทวตาว คหปติกาน**นฺติ อวเสสคหปติกานํ ปนมฺหิ สกฺกเทวราชสทิโสฯ

### ภริยานํ อามนฺตนาวณฺณนา

**๓๒๕. จตฺตารีสา ภริยา สาทิสิโย**ติ สาทิสิโยว จตฺตารีสา ภริยา, อญฺญา ปนสฺส ตีสุ วเยสุ นาฏกิตฺถิโย พหุกาเยวฯ

### มหาโควินฺทปพฺพชฺชาวณฺณนา

**๓๒๖. จาริกํ จรตี**ติ คามนิคมปฏิปาฏิยา จาริกํ จรติ, คตคตฏฺฐาเน **พุทฺธโกลาหลํ** วิย โหติฯ มนุสฺสา ‘‘มหาโควินฺทปณฺฑิโต กิร อาคจฺฉตี’’ติ สุตฺวา ปุเรตรเมว มณฺฑปํ กาเรตฺวา

มคฺคํ อลงฺกริตฺวา ปจฺจุคฺคนฺตฺวา คณฺหิตฺวา เอนฺติ, มหาลาภสกฺกาโร มโหโฆ วิย อโชฺฌตฺถรนฺโต อุปฺปชฺชิฯ **สตฺตปุโรหิตสฺสา**ติ สตฺตนฺนํ ราชูนํ ปุโรหิตสฺสฯ อิติ ยถา เอตรหิ เอวรูเปสุ วา ฐาเนสุ กิสฺมิญฺจิเทว ทุเกฺข อุปฺปเนฺน ''นโม พุทฺธสฺสา''ติ วทนฺติ, เอวํ ตทา ''นมตฺถุ มหาโควินฺทสฺส พฺราหฺมณสฺส, นมตฺถุ สตฺตปุโรหิตสฺสา''ติ วทนฺติฯ

**๓๒๗**. **เมตฺตาสหคเตนา**ติอาทินา นเยน ปาฬิยํ พฺรหฺมวิหาราว อาคตา, มหาปุริโส ปน สพฺพาปิ อฏฺฐ สมาปตฺติโย จ ปญฺจ จ อภิญฺญาโย นิพฺพเตฺตสิฯ **สาวกานญฺจ พฺรหฺมโลกสหพฺยตาย มคฺคํ เทเสสี**ติ พฺรหฺมโลเก พฺรหฺมุนา สหภาวาย มคฺคํ กเถสิฯ

**๓๒๘**. **สเพฺพนสพฺพ**นฺติ เย อฏฺฐ จ สมาปตฺติโย ปญฺจ จ อภิญฺญาโย นิพฺพเตฺตสุํฯ **เย น สเพฺพน สพฺพํ สาสนํ อาชานิํสู**ติ เย อฏฺฐสุ สมาปตฺตีสุ เอกสมาปตฺติมฺปิ น ชานิํสุ, น สกฺขิํสุ นิพฺพเตฺตตุํฯ **อโมฆา**ติ สวิปากาฯ **อวญฺฌา**ติ น วญฺฌาฯ สพฺพนิหีนํ ปสวนฺติ คนฺธพฺพกายํ ปสวิฯ **สผลา**ติ อวเสสเทวโลกูปปตฺตีหิ สาตฺถาฯ **สอุทฺรยา**ติ พฺรหฺมโลกูปปตฺติยา สวุฑฺฒิฯ

**๓๒๙**. **สรามห**นฺติ สรามิ อหํ ปญฺจสิข, อิมินา กิร ปเทน อยํ สุตฺตโนฺต พุทฺธภาสิโต นาม ชาโตฯ **น นิพฺพิทายา**ติ น วเฏฺฏ นิพฺพินฺทนตฺถายฯ **น วิราคายา**ติ น วเฏฺฏ วิราคตฺถายฯ **น นิโรธายา**ติ น วฏฺฏสฺส นิโรธตฺถายฯ **น อุปสมายา**ติ น วฏฺฏสฺส อุปสมนตฺถายฯ **น อภิญฺญายา**ติ น วฏฺฏํ อภิชานนตฺถายฯ **น สโมฺพธายา**ติ น กิเลสนิทฺทาวิคเมน วฏฺฏโต ปพุชฺฌนตฺถายฯ **น นิพฺพานายา**ติ น อมตนิพฺพานตฺถายฯ

**เอกนฺตนิพฺพิทายา**ติ เอกนฺตเมว วเฏฺฏ นิพฺพินฺทนตฺถายฯ เอตฺถ ปน **นิพฺพิทายา**ติ วิปสฺสนาฯ **วิราคายา**ติ มโคฺคฯ **นิโรธาย อุปสมายา**ติ นิพฺพานํฯ **อภิญฺญาย สโมฺพธายา**ติ มโคฺคฯ **นิพฺพานายา**ติ นิพฺพานเมวฯ เอวํ เอกสฺมิํ ฐาเน วิปสฺสนา, ตีสุ มโคฺค, ตีสุ นิพฺพานํ วุตฺตนฺติ เอวํ ววตฺถานกถา เวทิตพฺพาฯ ปริยาเยน ปน สพฺพานิเปตานิ มคฺคเววจนานิปิ นิพฺพานเววจนานิปิ โหนฺติเยวฯ **สมฺมาทิฏฺฐิ**อาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ วิสุทฺธิมเคฺค สจฺจวณฺณนายํ วุตฺตเมวฯ

**๓๓๐**. **เย น สเพฺพนสพฺพ**นฺติ เย จตฺตาโรปิ อริยมเคฺค ปริปูเรตุํ น ชานนฺติ, ตีณิ วา เทฺว วา เอกํ วา นิพฺพเตฺตนฺติฯ **สเพฺพสํเยว อิเมสํ กุลปุตฺตาน**นฺติ พฺรหฺมจริยจิณฺณกุลปุตฺตานํฯ **อโมฆา...เป.... สผลา สอุทฺรยา**ติ อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ

***ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา***ติ (ที. นิ. ๒.๑๘๘) ภควโต ธมฺมเทสนํ จิเตฺตน สมฺปฏิจฺฉโนฺต อภินนฺทิตฺวา วาจาย ปสํสมาโน อนุโมทิตฺวา มหนฺตํ อญฺชลิํ สิรสฺมิํ ปติฏฺฐเปตฺวา ปสนฺนลาขารเส นิมุชฺชมาโน วิย ทสพลสฺส ฉพฺพณฺณรสฺมิชาลนฺตรํ ปวิสิตฺวา จตูสุ ฐาเนสุ วนฺทิตฺวา ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา ภควนฺตํ อภิตฺถวโนฺต อภิตฺถวโนฺต สตฺถุ ปุรโต อนฺตรธายิตฺวา อตฺตโน เทวโลกเมว อคมาสีติฯ

อิติ สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถายํ

มหาโควินฺทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

# ๗. มหาสมยสุตฺตวณฺณนา

## นิทานวณฺณนา

**๓๓๑**. **เอวํ เม สุต**นฺติ มหาสมยสุตฺตํฯ ตตฺรายมปุพฺพปทวณฺณนา – **สเกฺกสู**ติ อมฺพฏฺฐสุเตฺต วุเตฺตน อุปฺปตฺตินเยน ‘‘สกฺยา วต, โภ กุมารา’’ติ อุทานํ ปฏิจฺจ **สกฺกา**ติ ลทฺธนามานํ ราชกุมารานํ นิวาโส เอโกปิ ชนปโท รุฬฺหีสเทฺทน ‘‘สกฺกา’’ติ วุจฺจติ, ตสฺมิํ สเกฺกสุ ชนปเทฯ **มหาวเน**ติ สยํชาเต อโรปิเต หิมวเนฺตน สทฺธิํ เอกาพเทฺธ มหติ วเนฯ **สเพฺพเหว อรหเนฺตหี**ติ อิมํ สุตฺตํ กถิตทิวเสเยว ปตฺตอรหเตฺตหิฯ

ตตฺรายํ อนุปุพฺพิกถา – สากิยโกลิยา กิร กปิลวตฺถุนครสฺส จ โกลิยนครสฺส จ อนฺตเร โรหิณิํ นาม นทิํ เอเกเนว อาวรเณน พนฺธาเปตฺวา สสฺสานิ กโรนฺติ, อถ เชฏฺฐมูลมาเส สเสฺสสุ มิลายเนฺตสุ อุภยนครวาสิกานมฺปิ กมฺมกรา สนฺนิปติํสุฯ ตตฺถ โกลิยนครวาสิโน อาหํสุ – ‘‘อิทํ อุทกํ อุภโต หริยมานํ น ตุมฺหากํ น อมฺหากํ ปโหสฺสติ, อมฺหากํ ปน สสฺสํ เอเกน อุทเกเนว นิปฺผชฺชิสฺสติ, อิทํ อุทกํ อมฺหากํ เทถา’’ติฯ กปิลวตฺถุนครวาสิโน อาหํสุ – ‘‘ตุเมฺหสุ โกเฏฺฐ ปูเรตฺวา ฐิเตสุ มยํ รตฺตสุวณฺณนีลมณิกาฬกหาปเณ จ คเหตฺวา ปจฺฉิปสิพฺพกาทิหตฺถา น สกฺขิสฺสาม ตุมฺหากํ ฆรทฺวาเร วิจริตุํ, อมฺหากมฺปิ สสฺสํ เอเกเนว อุทเกน นิปฺผชฺชิสฺสติ, อิทํ อุทกํ อมฺหากํ เทถา’’ติฯ ‘‘น มยํ ทสฺสามา’’ติฯ ‘‘มยมฺปิ น ทสฺสามา’’ติฯ เอวํ กลหํ วเฑฺฒตฺวา เอโก อุฏฺฐาย เอกสฺส ปหารํ อทาสิ, โสปิ อญฺญสฺสาติ เอวํ อญฺญมญฺญํ ปหริตฺวา ราชกุลานํ ชาติํ ฆเฏฺฏตฺวา กลหํ วฑฺฒยิํสุฯ

โกลิยกมฺมกรา วทนฺติ – ‘‘ตุเมฺห กปิลวตฺถุวาสิเก คเหตฺวา คชฺชถ, เย โสณสิงฺคาลาทโย วิย อตฺตโน ภคินีหิ สทฺธิํ สํวสิํสุฯ เอเตสํ หตฺถิโน จ อสฺสา จ ผลกาวุธานิ จ อมฺหากํ กิํ กริสฺสนฺตี’’ติ? สากิยกมฺมกราปิ วทนฺติ – ‘‘ตุเมฺห ทานิ กุฏฺฐิโน ทารเก คเหตฺวา คชฺชถ, เย อนาถา นิคฺคติกา ติรจฺฉานา วิย โกลรุเกฺข วสิํสุ, เอเตสํ หตฺถิโน จ อสฺสา จ ผลกาวุธานิ จ อมฺหากํ กิํ กริสฺสนฺตี’’ติ? เต คนฺตฺวา ตสฺมิํ กเมฺม นิยุตฺตอมจฺจานํ กเถสุํ, อมจฺจา ราชกุลานํ กเถสุํ, ตโต สากิยา – ‘‘ภคินีหิ สทฺธิํ สํวาสิกานํ ถามญฺจ พลญฺจ ทเสฺสสฺสามา’’ติ ยุทฺธสชฺชา นิกฺขมิํสุฯ โกลิยาปิ – ‘‘โกลรุกฺขวาสีนํ ถามญฺจ พลญฺจ ทเสฺสสฺสามา’’ติ ยุทฺธสชฺชา นิกฺขมิํสุฯ

ภควาปิ รตฺติยา ปจฺจูสสมเยว มหากรุณาสมาปตฺติโต วุฏฺฐาย โลกํ โวโลเกโนฺต อิเม เอวํ ยุทฺธสเชฺช นิกฺขมเนฺต อทฺทสฯ ทิสฺวา – ‘‘มยิ คเต อยํ กลโห วูปสมิสฺสติ นุ โข อุทาหุ โน’’ติ อุปธาเรโนฺต – ‘‘อหเมตฺถ คนฺตฺวา กลหวูปสมนตฺถํ ตีณิ ชาตกานิ กเถสฺสามิ, ตโต กลโห วูปสมิสฺสติฯ อถ สามคฺคิทีปนตฺถาย เทฺว ชาตกานิ กเถตฺวา **อตฺตทณฺฑสุตฺตํ** เทเสสฺสามิฯ เทสนํ สุตฺวา อุภยนครวาสิโนปิ อฑฺฒติยานิ อฑฺฒติยานิ กุมารสตานิ ทสฺสนฺติ, อหํ เต ปพฺพาเชสฺสามิ, ตทา มหาสมาคโม ภวิสฺสตี’’ติ สนฺนิฏฺฐานมกาสิฯ ตสฺมา อิเมสุ ยุทฺธสเชฺชสุ นิกฺขมเนฺตสุ กสฺสจิ อนาโรเจตฺวา สยเมว ปตฺตจีวรมาทาย คนฺตฺวา ทฺวินฺนํ เสนานํ อนฺตเร อากาเส ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา ฉพฺพณฺณรสฺมิโย วิสฺสเชฺชตฺวา นิสีทิฯ

กปิลวตฺถุวาสิโน ภควนฺตํ ทิสฺวาว – ‘‘อมฺหากํ ญาติเสโฏฺฐ สตฺถา อาคโต, ทิโฏฺฐ นุ โข เตน อมฺหากํ กลหการณภาโว’’ติ จิเนฺตตฺวา – ‘‘น โข ปน สกฺกา ภควติ อาคเต อเมฺหหิ ปรสฺส สรีเร สตฺถํ ปาเตตุํ, โกลิยนครวาสิโน อเมฺห หนนฺตุ วา ปจนฺตุ วา’’ติ อาวุธานิ ฉเฑฺฑตุ

วา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา นิสีทึสุฯ โกลิยนครวาสิโนปิ ตเถว จินฺเตตฺวา อาวุธานิ ฉฑฺเฑตฺวา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา นิสีทึสุฯ

ภควา ชานนฺโตว – ‘‘กสฺมา อาคตตฺถ มหาราชา’’ติ ปุจฺฉิฯ ภควา, น ติตฺถกีฬาย น ปพฺพตกีฬาย น นทีกีฬาย น คิริทสฺสนตฺถํ, อิมสฺมึ ปน ฐาเน สงฺคามํ ปจฺจุปฏฺฐเปตฺวา อาคตมฺหาติฯ กึ นิสฺสาย โว กลโห มหาราชาติ? อุทกํ, ภนฺเตติฯ อุทกํ กึ อคฺฆติ มหาราชาติ? อปฺปคฺฆํ, ภนฺเตติฯ ปถวี นาม กึ อคฺฆติ มหาราชาติ? อนคฺฆา, ภนฺเตติฯ ขตฺติยา กึ อคฺฆนฺติ มหาราชาติ? ขตฺติยา นาม อนคฺฆา ภนฺเตติฯ อปฺปมูลกํ อุทกํ นิสฺสาย กิมตฺถํ อนเคฺฆ ขตฺติเย นาเสถ, มหาราชาติ? ‘‘กลเห อสฺสาโท นาม นตฺถิ, กลหวเสน มหาราชา อฏฺฐาเน เวรํ กตฺวา เอกาย รุกฺขเทวตาย กาฬสีเหน สทฺธึ พทฺธาฆาโต สกลมฺปิ อิมํ กปฺปํ อนุปฺปตฺโตเยวา’’ติ วตฺวา **ผนฺทนชาตกํ** กเถสิฯ ตโต ‘‘ปรปตฺติเยน นาม มหาราชา น ภวิตพฺพํฯ ปรปตฺติยา หุตฺวา หิ เอกสฺส สสกสฺส กถาย ติโยชนสหสฺสวิตฺถเต หิมวเนฺต จตุปฺปทคณา มหาสมุทฺทํ ปกฺขนฺทิโน อเหสุํฯ ตสฺมา ปรปตฺติเยน น ภวิตพฺพ’’นฺติ วตฺวา **ปถวีอุนฺทฺริยชาตกํ** กเถสิฯ ตโต – ‘‘กทาจิ, มหาราชา, ทุพฺพโลปิ มหพฺพลสฺส รนฺธํ วิวรํ ปสฺสติ, กทาจิ มหพฺพโล ทุพฺพลสฺสฯ ลฏุกิกาปิ หิ สกุณิกา หตฺถินาคํ ฆาเตสี’’ติ วตฺวา **ลฏุกิกชาตกํ** กเถสิฯ เอวํ กลหวูปสมตฺถาย ตีณิ ชาตกานิ กเถตฺวา สามคฺคิปริทีปนตฺถาย เทฺว ชาตกานิ กเถสิฯ กถํ? สมคฺคานญฺหิ มหาราชา โกจิ โอตารํ นาม ปสฺสิตุํ น สโกฺกตีติ วตฺวา **รุกฺขธมฺมชาตกํ** กเถสิฯ ตโต ‘‘สมคฺคานํ มหาราชา โกจิ วิวรํ ปสฺสิตุํ นาสกฺขิฯ ยทา ปน อญฺญมญฺญํ วิวาทมกํสุ, อถ เต เนสาทปุโตฺต ชีวิตา โวโรเปตฺวา อาทาย คโตฯ วิวาเท อสฺสาโท นาม นตฺถี’’ติ วตฺวา **วฏฺฏกชาตกํ** กเถสิฯ เอวํ อิมานิ ปญฺจ ชาตกานิ กเถตฺวา อวสาเน อตฺตทณฺฑสุตฺตํ กเถสิฯ

ราชาโน ปสนฺนา – ‘‘สเจ สตฺถา นาคมิสฺส, มยํ สหตฺถา อญฺญมญฺญํเยว วธิตฺวา โลหิตนทึ ปวตฺตยิสฺสาม, อมฺหากํ ปุตฺตภาตโร เคหทฺวาเร น ปเสฺสยฺยาม, สาสนปฏิสาสนมฺปิ โน อาหรณโก น ภวิสฺสติฯ สตฺถารํ นิสฺสาย โน ชีวิตํ ลทฺธํฯ สเจ ปน สตฺถา อคารํ อชฺฌาวสิสฺส, ทฺวิสหสฺสทีปปริวาเรสุ จตูสุ มหาทีเปสุ รชฺชมสฺส หตฺถคตํ อภวิสฺส, อติเรกสหสฺสํ โข ปนสฺส ปุตฺตา อภวิสฺสํสุ, ตโต ขตฺติยปริวาโรว อวิจริสฺสฯ ตํ โข ปเนส สมฺปตฺตึ ปหาย นิกฺขมิตฺวา สโมฺพธึ ปโตฺต, อิทานิปิ ขตฺติยปริวาโรเยว วิจรตู’’ติ อุภยนครวาสิโน อฑฺฒติยานิ อฑฺฒติยานิ กุมารสตานิ อทํสุฯ ภควา เต ปพฺพาเชตฺวา มหาวนํ อคมาสิฯ เตสํ ครุคารววเสน น อตฺตโน รุจิยา ปพฺพชิตานํ อนภิรติ อุปฺปชฺชิฯ ปุราณทุติยิกาโยปิ เนสํ ‘‘อยฺยปุตฺตา อุกฺกณฺฐนฺตุ, ฆราวาโส น สณฺฐาตี’’ติอาทีนิ วตฺวา สาสนํ เปเสนฺติฯ เต อติเรกตรํ อุกฺกณฺฐึสุฯ

ภควา อาวชฺชโนฺต เตสํ อนภิรตภาวํ ญตฺวา ‘‘อิเม ภิกฺขู มาทิเสน พุเทฺธน สทฺธึ เอกโต วสนฺตา อุกฺกณฺฐนฺติ, หนฺท เนสํ กุณาลทหสฺส วณฺณํ กเถตฺวา ตตฺถ เนตฺวา อนภิรตึ วิโนเทสฺสามี’’ติ กุณาลทหสฺส วณฺณํ กเถสิฯ เต ตํ ทฏฺฐุกามา อเหสุํฯ ทฏฺฐุกามตฺถ, ภิกฺขเว, กุณาลทหนฺติ? อาม ภควาติฯ ยทิ เอวํ, เอถ, คจฺฉามาติฯ อิทฺธิมนฺตานํ ภควา คมนฏฺฐานํ มยํ กถํ คมิสฺสามาติ? ตุเมฺห คนฺตุกามา โหถ, อหํ มมานุภาเวน คเหตฺวา คมิสฺสามีติฯ สาธุ, ภนฺเตติฯ อถ ภควา ปญฺจ ภิกฺขุสตานิ คเหตฺวา อากาเส อุปฺปติตฺวา กุณาลทเห ปติฏฺฐาย เต ภิกฺขู อาห – ‘‘ภิกฺขเว, อิมสฺมึ กุณาลทเห เยสํ มจฺฉานํ นามํ น ชานาถ, เตสํ นามํ ปุจฺฉถา’’ติฯ

เต ปุจฺฉึสุ, ภควา ปุจฺฉิตปุจฺฉิตํ กเถสิฯ น เกวลํ มจฺฉานํเยว, ตสฺมึ วนสเณฺฑ รุกฺขานมฺปิ ปพฺพตปาเท ทฺวิปทจตุปฺปทสกุณานมฺปิ นามานิ ปุจฺฉาเปตฺวา กเถสิฯ อถ ทฺวีหิ สกุเณหิ มุขตุณฺฑเกน ฑํสิตฺวา คหิตทณฺฑเก นิสิโนฺน กุณาลสกุณราชา ปุรโต ปจฺฉโต อุโภสุ ปเสฺสสุ

สกุณสงฺฆปริวุโต อาคจฺฉติฯ ภิกฺขู ตํ ทิสฺวา – ‘‘เอส, ภนฺเต, อิเมสํ สกุณานํ ราชา ภวิสฺสติ, ปริวารา เอเต เอตสฺสา’’ติ มญฺญามาติฯ เอวเมว, ภิกฺขเว, อยมฺปิ มม วํโส มม ปเวณีติฯ อิทานิ ตาว มยํ, ภนฺเต, เอเต สกุเณ ปสฺสามฯ ยํ ปน ภควา ‘‘อยมฺปิ มม วํโส มม ปเวณี’’ติ อาห, ตํ โสตุกามมฺหาติฯ โสตุกามตฺถ ภิกฺขเวติ? อาม, ภควาติฯ เตน หิ สุณาถาติ ตีหิ คาถาสเตหิ มณฺฑิตฺวา **กุณาลชาตกํ** กเถนฺโต อนภิรตึ วิโนเทสิฯ เทสนาปริโยสาเน สเพฺพปิ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐหิํสุ, มเคฺคเนว จ เนสํ อิทฺธิปิ อาคตาฯ ภควา – ‘‘โหตุ ตาว เอตฺตกํ เอเตสํ ภิกฺขูน’’นฺติ อากาเส อุปฺปติตฺวา มหาวนเมว อคมาสิฯ เตปิ ภิกฺขู คมนกาเล ทสพลสฺส อานุภาเวน คนฺตฺวา อาคมนกาเล อตฺตโน อานุภาเวน ภควนฺตํ ปริวาเรตฺวา มหาวเน โอตรึสุฯ

ภควา ปญฺญตฺตาสเน นิสีทิตฺวา เต ภิกฺขู อามเนฺตตฺวา – ‘‘เอถ, ภิกฺขเว, นิสีทถ, อุปริมคฺคตฺตยวชฺฌานํ โว กิเลสานํ ปหานาย กมฺมฏฺฐานํ กเถสฺสามี’’ติ กมฺมฏฺฐานํ กเถสิฯ ภิกฺขู จิเนฺตสุํ – ‘‘ภควา อมฺหากํ อนภิรตภาวํ ญตฺวา กุณาลทหํ เนตฺวา อนภิรตึ วิโนเทสิ, ตตฺถ โสตาปตฺติผลปฺปตฺตานํ โน อิทานิ อิธ ติณฺณํ มคฺคานํ กมฺมฏฺฐานํ อทาสิ, น โข ปนเมฺหหิ ‘โสตาปนฺนา มย’นฺติ วีตินาเมตุํ วฏฺฏติ, อุตฺตมปุริสสทิเสหิ โน ภวิตุํ วฏฺฏตี’’ติ เต ทสพลสฺส ปาเท วนฺทิตฺวา อุฏฺฐาย นิสีทนํ ปโปฺผเฏตฺวา วิสุํ วิสุํ ปพฺภารรุกฺขมูเลสุ นิสีทิํสุฯ

ภควา จิเนฺตสิ – ‘‘อิเม ภิกฺขู ปกติยาปิ อวิสฺสฏฺฐกมฺมฏฺฐานา, ลทฺธุปายสฺส ปน ภิกฺขุโน กิลมนการณํ นาม นตฺถิฯ คจฺฉนฺตา คจฺฉนฺตา จ วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปตฺวา – ‘‘อตฺตนา อตฺตนา ปฏิลทฺธคุณํ อาโรเจสฺสามา’ติ มม สนฺติกํ อาคมิสฺสนฺติฯ เอเตสุ อาคเตสุ ทสสหสฺสจกฺกวาเฬ เทวตา เอกจกฺกวาเฬ สนฺนิปติสฺสนฺติ, มหาสมโย ภวิสฺสติ, วิวิเตฺต โอกาเส มยา นิสีทิตุํ วฏฺฏตี’’ติฯ ตโต วิวิเตฺต โอกาเส พุทฺธาสนํ ปญฺญเปตฺวา นิสีทิฯ

สพฺพปฐมํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา คตเถโร สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณิฯ ตโต อปโร ตโต อปโรติ ปญฺจสตาปิ ปทุมินิยํ ปทุมานิ วิย วิกสิํสุฯ สพฺพปฐมํ อรหตฺตปฺปตฺตภิกฺขุ – ‘‘ภควโต อาโรเจสฺสามี’’ติ ปลฺลงฺกํ วินิพฺภุชิตฺวา นิสีทนํ ปโปฺผเฏตฺวา อุฏฺฐาย ทสพลาภิมุโข อโหสิฯ เอวํ อปโรปิ อปโรปีติ ปญฺจสตาปิ ภตฺตสาลํ ปวิสนฺตา วิย ปฏิปาฏิยาว อาคมํสุฯ ปฐมํ อาคโต วนฺทิตฺวา นิสีทนํ ปญฺญเปตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิตฺวา ปฏิลทฺธคุณํ อาโรเจตุกาโม – ‘‘อตฺถิ นุ โข อโญฺญ โกจิ, นตฺถี’’ติ นิวตฺติตฺวา อาคมนมคฺคํ โอโลเกโนฺต อปรมฺปิ อทฺทส อปรมฺปิ อทฺทสฯ อิติ สเพฺพปิ เต อาคนฺตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิตฺวา อยํ อิมสฺส หรายมาโน น กเถสิ, อยํ อิมสฺส หรายมาโน น กเถสีติฯ ขีณาสวานํ กิร เทฺว อาการา โหนฺติ – ‘‘อโห วต มยา ปฏิลทฺธคุณํ สเทวโก โลโก ขิปฺปเมว ปฏิวิเชฺฌยฺยา’’ติ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ ปฏิลทฺธภาวํ ปน นิธิลทฺธปุริโส วิย น อญฺญสฺส อาโรเจตุกาโม โหติฯ

เอวํ โอสีทมเตฺต ปน ตสฺมิํ อริยมณฺฑเล ปาจีนยุคนฺธรปริเกฺขปโต อพฺภา, มหิกา, ธูโม, รโช, ราหูติ อิเมหิ อุปกฺกิเลเสหิ วิปฺปมุตฺตํ พุทฺธุปฺปาทปฏิมณฺฑิตสฺส โลกสฺส รามเณยฺยกทสฺสนตฺถํ ปาจีนทิสาย อุกฺขิตฺตรชตมยมหาอาทาสมณฺฑลํ วิย, เนมิวฏฺฏิยํ คเหตฺวา ปริวตฺติยมานรชตจกฺกสสฺสิริกํ ปุณฺณจนฺทมณฺฑลํ อุลฺลงฺฆิตฺวา อนิลปถํ ปฏิปชฺชิตฺถฯ อิติ เอวรูเป ขเณ ลเย มุหุเตฺต ภควา สเกฺกสุ วิหรติ กปิลวตฺถุสฺมิํ มหาวเน มหตา ภิกฺขุสเงฺฆน สทฺธิํ ปญฺจมเตฺตหิ ภิกฺขุสเตหิ สเพฺพเหว อรหเนฺตหิฯ

ตตฺถ ภควาปิ มหาสมฺมตสฺส วํเส อุปฺปโนฺน, เตปิ ปญฺจสตา ภิกฺขู มหาสมฺมตสฺส กุเล อุปฺปนฺนาฯ ภควาปิ ขตฺติยคเพฺภ ชาโต, เตปิ ขตฺติยคเพฺภ ชาตาฯ ภควาปิ ราชปพฺพชิโต, เตปิ ราชปพฺพชิตาฯ ภควาปิ เสตจฺฉตฺตํ ปหาย หตฺถคตํ จกฺกวตฺติรชฺชํ นิสฺสเชฺชตฺวา ปพฺพชิ

โต, เตปิ เสตจฺฉตฺตํ ปหาย หตฺถคตานิ รชฺชานิ นิสฺสชฺชิตฺวา ปพฺพชิตาฯ อิติ ภควา ปริสุทฺเธ โอกาเส ปริสุทฺเธ รตฺติภาเค สยํ ปริสุทฺโธ ปริสุทฺธปริวาโร วีตราโค วีตราคปริวาโร วีตโทโส วีตโทสปริวาโร วีตโมโห วีตโมหปริวาโร นิตฺตโณฺห นิตฺตณฺหปริวาโร นิกฺกิเลโส นิกฺกิเลสปริวาโร สโนฺต สนฺตปริวาโร ทโนฺต ทนฺตปริวาโร มุโตฺต มุตฺตปริวาโร อติวิย วิโรจตีติฯ วณฺณภูมิ นาเมสา, ยตฺตกํ สโกฺกติ, ตตฺตกํ วตฺตพฺพํฯ อิติ อิเม ภิกฺขู สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘ปญฺจมเตฺตหิ ภิกฺขุสเตหิ สเพฺพเหว อรหเนฺตหี’’ติฯ

**เยภุเยฺยนา**ติ พหุตรา สนฺนิปติตา, มนฺทา น สนฺนิปติตา อสญฺญา อรูปาวจรเทวตา สมาปนฺนเทวตา จฯ ตตฺรายํ สนฺนิปาตกฺกโม มหาวนสฺส กิร สามนฺตา เทวตา จลิํสุ – ‘‘อายาม, โภ พุทฺธทสฺสนํ นาม พหูปการํ, ธมฺมสฺสวนํ พหูปการํ, ภิกฺขุสงฺฆทสฺสนํ พหูปการํ, อายาม อายามา’’ติ มหาสทฺทํ กุรุมานา อาคนฺตฺวา ภควนฺตญฺจ ตํมุหุตฺตํ อรหตฺตปฺปตฺตขีณาสเว จ วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ อฎฺฐํสุฯ เอเตเนว อุปาเยน ตาสํ ตาสํ สทฺทํ สุตฺวา สทฺทนฺตรอฑฺฒคาวุตคาวุตอฑฺฒโยชนโยชนาทิวเสน ติโยชนสหสฺสวิตฺถเต หิมวเนฺต, ติกฺขตฺตุํ เตสฎฺฐิยา นครสหเสฺสสุ, นวนวุติยา โทณมุขสตสหเสฺสสุ, ฉนฺนวุติยา ปฎฺฎนโกฎิสตสหเสฺสสุ, ฉปณฺณาสาย รตนากเรสูติ สกลชมฺพุทีเป, ปุพฺพวิเทเห, อปรโคยาเน, อุตฺตรกุรุมฺหิ, ทฺวีสุ ปริตฺตทีปสหเสฺสสูติ สกลจกฺกวาเฬ, ตโต ทุติยตติยจกฺกวาเฬติ เอวํ ทสสหสฺสจกฺกวาเฬสุ เทวตา สนฺนิปติตาติ เวทิตพฺพาฯ ทสสหสฺสจกฺกวาฬญฺหิ อิธ ทสโลกธาตุโยติ อธิเปฺปตาฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ทสหิ จ โลกธาตูหิ เทวตา เยภุเยฺยน สนฺนิปติตา โหนฺตี’’ติฯ

เอวํ สนฺนิปติตาหิ เทวตาหิ สกลจกฺกวาฬคพฺภํ ยาว พฺรหฺมโลกา สูจิฆเร นิรนฺตรํ ปกฺขิตฺตสูจีหิ วิย ปริปุณฺณํ โหติฯ ตตฺร พฺรหฺมโลกสฺส เอวํ อุจฺจตฺตนํ เวทิตพฺพํฯ โลหปาสาเท กิร สตฺตกูฎาคารสโม ปาสาโณ พฺรหฺมโลเก ฐตฺวา อโธ ขิโตฺต จตูหิ มาเสหิ ปถวิํ ปาปุณาติฯ เอวํ มหเนฺต โอกาเส ยถา เหฎฺฐา ฐตฺวา ขิตฺตานิ ปุปฺผานิ วา ธูโม วา อุปริ คนฺตุํ, อุปริ วา ฐตฺวา ขิตฺตสาสปา เหฎฺฐา โอตริตุํ อนฺตรํ น ลภนฺติ, เอวํ นิรนฺตรํ เทวตา อเหสุํฯ ยถา โข ปน จกฺกวตฺติรโญฺญ นิสินฺนฎฺฐานํ อสมฺพาธํ โหติ, อาคตาคตา มเหสกฺขา ขตฺติยา โอกาสํ ลภนฺติเยว, ปรโต ปรโต ปน อติสมฺพาธํ โหติ, เอวเมว ภควโต นิสินฺนฎฺฐานํ อสมฺพาธํ, อาคตาคตา มเหสกฺขา เทวตา จ มหาพฺรหฺมาโน จ โอกาสํ ลภนฺติเยวฯ อปิสุทํ ภควโต อาสนฺนาสนฺนฎฺฐาเน มหาปรินิพฺพาเน วุตฺตนเยเนว วาลคฺคโกฎินิตฺทนมเตฺต ปเทเส ทสปิ วีสมฺปิ สพฺพปรโต ติํสมฺปิ เทวตา สุขุเม สุขุเม อตฺตภาเว มาเปตฺวา อฎฺฐํสุฯ สฎฺฐิ สฎฺฐิ เทวตา อฎฺฐํสุฯ

**สุทฺธาวาสกายิกาน**นฺติ สุทฺธาวาสวาสีนํฯ **สุทฺธาวาสา** นาม สุทฺธานํ อนาคามิขีณาสวานํ อาวาสา ปญฺจ พฺรหฺมโลกาฯ **เอตทโหสี**ติ กสฺมา อโหสิ? เต กิร พฺรหฺมาโน สมาปตฺติํ สมาปชฺชิตฺวา ยถาปริเจฺฉเทน วุฎฺฐิตา พฺรหฺมภวนํ โอโลเกนฺตา ปจฺฉาภเตฺต ภตฺตเคหํ วิย สุญฺญตํ อทฺทสํสุฯ ตโต ‘‘กุหิํ พฺรหฺมาโน คตา’’ติ อาวชฺชนฺตา มหาสมาคมํ ญตฺวา – ‘‘อยํ สมาคโม มหา, มยํ โอหีนา, โอหีนกานํ โอกาโส ทุลฺลโภ โหติ, ตสฺมา คจฺฉนฺตา อตุจฺฉหตฺถา หุตฺวา เอเกกํ คาถํ อภิสงฺขริตฺวา คจฺฉามฯ ตาย มหาสมาคเม จ อตฺตโน อาคตภาวํ ชานาเปสฺสาม, ทสพลสฺส จ วณฺณํ ภาสิสฺสามา’’ติฯ อิติ เตสํ สมาปตฺติโต วุฎฺฐาย อาวชฺชิตตฺตา เอตทโหสิฯ

**๓๓๒**. ***ภควโต ปุรโต ปาตุรเหสุ***นฺติ ปาฬิยํ ภควโต สนฺติเก อภิมุขฎฺฐาเนเยว โอติณฺณา วิย กตฺวา วุตฺตา, น โข ปเนตํ เอวํ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เต ปน พฺรหฺมโลเก ฐิตาเยว

คาถา อภิสงฺขริตฺวา เอโก ปุรตฺถิมจกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ โอตริ, เอโก ทกฺขิณจกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ, เอโก ปจฺฉิมจกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ, เอโก อุตฺตรจกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ โอตริฯ ตโต ปุรตฺถิมจกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ โอติณฺณพฺรหฺมา นีลกสิณํ สมาปชฺชิตฺวา นีลรสฺมิโย วิสฺสชฺชิตฺวา ทสสหสฺสจกฺกวาฬเทวตานํ มณิจมฺมํ ปฏิมุญฺจโนฺต วิย อตฺตโน อาคตภาวํ ชานาเปตฺวา พุทฺธวีถิ นาม เกนจิ โอตฺถริตุํ น สกฺกา, ตสฺมา ปหฏพุทฺธวีถิยาว อาคนฺตฺวา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ อฏฺฐาสิฯ เอกมนฺตํ ฐิโต อตฺตนา อภิสงฺขตํ คาถํ อภาสิฯ

ทกฺขิณจกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ โอติณฺณพฺรหฺมาปิ ปีตกสิณํ สมาปชฺชิตฺวา ปีตรสฺมิโย สุวณฺณปภํ มุญฺจิตฺวา ทสสหสฺสจกฺกวาฬเทวตานํ สุวณฺณปฏํ ปารุเปโนฺต วิย อตฺตโน อาคตภาวํ ชานาเปตฺวา ตเถว อฏฺฐาสิฯ ปจฺฉิมจกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ โอติณฺณพฺรหฺมาปิ โลหิตกสิณํ สมาปชฺชิตฺวา โลหิตรสฺมิโย มุญฺจิตฺวา ทสสหสฺสจกฺกวาฬเทวตานํ รตฺตวรกมฺพเลน ปริกฺขิปโนฺต วิย อตฺตโน อาคตภาวํ ชานาเปตฺวา ตเถว อฏฺฐาสิฯ อุตฺตรจกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ โอติณฺณพฺรหฺมาปิ โอทาตกสิณํ สมาปชฺชิตฺวา โอทาตรสฺมิโย มุญฺจิตฺวา ทสสหสฺสจกฺกวาฬเทวตานํ สุมนปฏํ ปารุปโนฺต วิย อตฺตโน อาคตภาวํ ชานาเปตฺวา ตเถว อฏฺฐาสิฯ

ปาฬิยํ ปน ‘‘ภควโต ปุรโต ปาตุรเหสุํฯ อถ โข ตา เทวตา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ อฏฺฐํสู’’ติ เอวํ เอกกฺขณํ วิย ปุรโต ปาตุภาโว จ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ ฐิตภาโว จ วุโตฺต, โส อิมินา อนุกฺกเมน อโหสิ, เอกโต กตฺวา ปน ทสฺสิโตฯ คาถาภาสนํ ปน ปาฬิยํ วิสุํ วิสุํเยว วุตฺตํฯ

ตตฺถ **มหาสมโย**ติ มหาสมูโหฯ **ปวนํ** วุจฺจติ วนสโณฺฑฯ อุภเยนปิ ภควา อิมสฺมิํ วนสเณฺฑ อชฺช มหาสมูโห มหาสนฺนิปาโตติ อาหฯ ตโต เยสํ โส สนฺนิปาโต, เต ทเสฺสตุํ **เทวกายา สมาคตา**ติ อาหฯ ตตฺถ **เทวกายา**ติ เทวฆฏาฯ **อาคตมฺห อิมํ ธมฺมสมย**นฺติ เอวํ สมาคเต เทวกาเย ทิสฺวา มยมฺปิ อิมํ ธมฺมสมูหํ อาคตาฯ กิํ การณา? **ทกฺขิตาเย อปราชิตสงฺฆํ,** เกนจิ อปราชิตํ อเชฺชว ตโย มาเร มทฺทิตฺวา วิชิตสงฺคามํ อิมํ อปราชิตสงฺฆํ ทสฺสนตฺถาย อาคตมฺหาติ อโตฺถฯ โส ปน พฺรหฺมา อิมํ คาถํ ภาสิตฺวา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา ปุรตฺถิมจกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํเยว อฏฺฐาสิฯ

อถ ทุติโย วุตฺตนเยเนว อาคนฺตฺวา อภาสิฯ ตตฺถ **ตตฺร ภิกฺขโว**ติ ตสฺมิํ สนฺนิปาตฏฺฐาเน ภิกฺขูฯ **สมาทหํสู**ติ สมาธินา โยเชสุํฯ **จิตฺตมตฺตโน อุชุกํ อกํสู**ติ อตฺตโน จิตฺตํ สเพฺพ วงฺกกุฏิลชิมฺหภาเว หริตฺวา อุชุกํ อกริํสุฯ **สารถีว เนตฺตานิ คเหตฺวา**ติ ยถา สมปฺปวเตฺตสุ สินฺธเวสุ โอธสฺตปโตโท สารถิ สพฺพโยตฺตานิ คเหตฺวา อโจเทโนฺต อวาเรโนฺต ติฏฺฐติ, เอวํ ฉฬงฺคุเปกฺขาสมนฺนาคตา คุตฺตทฺวารา สเพฺพเปเต ปญฺจสตา ภิกฺขู อินฺทฺริยานิ รกฺขนฺติ ปณฺฑิตา, เอเต ทฏฺฐุํ อิธาคตมฺห ภควาติฯ โสปิ คนฺตฺวา ยถาฐาเนเยว อฏฺฐาสิฯ

อถ ตติโย วุตฺตนเยเนว อาคนฺตฺวา อภาสิฯ ตตฺถ **เฉตฺวา ขีล**นฺติ ราคโทสโมหขีลํ ฉินฺทิตฺวาฯ **ปลิฆ**นฺติ ราคโทสโมหปลิฆเมวฯ **อินฺทขีล**นฺติปิ ราคโทสโมหอินฺทขีลเมวฯ **อูหจฺจ มเนชา**ติ เอเต ตณฺหาเอชาย อภาเวน อเนชา ภิกฺขู อินฺทขีลํ อูหจฺจ สมูหนิตฺวาฯ **เต จรนฺตี**ติ จตูสุ ทิสาสุ อปฺปฏิหตจาริกํ จรนฺติฯ **สุทฺธา**ติ นิรุปกฺกิเลสาฯ **วิมลา**ติ นิมฺมลาฯ อิทํ ตเสฺสว เววจนํฯ **จกฺขุมตา**ติ ปญฺจหิ จกฺขูหิ จกฺขุมเนฺตนฯ **สุทนฺตา**ติ จกฺขุโตปิ ทนฺตา, โสตโตปิ ฆานโตปิ ชิวฺหาโตปิ กายโตปิ มนโตปิ ทนฺตาฯ **สุสุนาคา**ติ ตรุณนาคาฯ เต เอวรูเปน อนุตฺตเรน โยคาจริเยน ทมิเต ตรุณนาเค ทสฺสนาย อาคตมฺห ภควาติฯ โสปิ คนฺตฺวา ยถาฐาเนเยว อฏฺฐาสิฯ

อถ จตุโตฺถ วุตฺตนเยเนว อาคนฺตฺวา อภาสิฯ ตตฺถ **คตาเส**ติ นิเพฺพมติกสรณคมเนน คตาฯ โสปิ คนฺตฺวา ยถาฐาเนเยว อฏฺฐาสิฯ

### เทวตาสนฺนิปาตวณฺณนา

**๓๓๓**. อถ ภควา โอโลเกนฺโต ปถวีตลโต ยาว จกฺกวาฬมุขวฏฺฏิปริเจฺฉทา ยาว อกนิฏฺฐพฺรหฺมโลกา เทวตาสนฺนิปาตํ ทิสฺวา จินฺเตสิ – ‘‘มหา อยํ เทวตาสมาคโม, ภิกฺขู ปน เอวํ มหา เทวตาย สมาคโมติ น ชานนฺติ, หนฺท, เนสํ อาจิกฺขามี’’ติ, เอวํ จินฺเตตฺวา ‘‘อถ โข ภควา ภิกฺขู อามเนฺตสี’’ติ สพฺพํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ ตตฺถ **เอตปรมา**ติ เอตํ ปรมํ ปมาณํ เอเตสนฺติ เอตปรมาฯ อิทานิ พุทฺธานํ ปน อภาวา ‘‘เยปิ เต, ภิกฺขเว, เอตรหี’’ติ ตติโย วาโร น วุโตฺตฯ **อาจิกฺขิสฺสามิ, ภิกฺขเว**ติ กสฺมา อาห? เทวตานํ จิตฺตกลฺลตาชนนตฺถํฯ เทวตา กิร จินฺตยึสุ – ‘‘ภควา เอวํ มหเนฺต สมาคเม มเหสกฺขานํเยว เทวตานํ นามโคตฺตานิ กเถสฺสติ, อเปฺปสกฺขานํ กึ กเถสฺสตี’’ติ? อถ ภควา ‘‘อิมา เทวตา กึ จินฺตยนฺตี’’ติ อาวชฺชโนฺต มุเขน หตฺถํ ปเวเสตฺวา หทยมํสํ มทฺทโนฺต วิย สภณฺฑํ โจรํ คณฺหโนฺต วิย จ ตํ ตาสํ จิตฺตาจารํ ญตฺวา – ‘‘ทสสหสฺสจกฺกวาฬโต อาคตาคตานํ อเปฺปสกฺขมเหสกฺขานํ สพฺพาสมฺปิ เทวตานํ นามโคตฺตํ กเถสฺสามี’’ติ จินฺเตสิฯ

พุทฺธา นาม มหนฺตา เอเต สตฺตวิเสสา, ยํ สเทวกสฺส โลกสฺส ทิฏฺฐํ สุตํ มุตํ วิญฺญาตํ ปตฺตํ ปริเยสิตํ อนุวิจริตํ มนสา, น กิญฺจิ กตฺถจิ นีลาทิวเสน วิภตฺตรูปารมฺมเณสุ รูปารมฺมณํ วา เภรีสทฺทาทิวเสน วิภตฺตสทฺทารมฺมณาทีสุ วิสุํ วิสุํ สทฺทาทิอารมฺมณํ วา อตฺถิ, ยํ เอเตสํ ญาณมุเข อาปาถํ นาคจฺฉติฯ ยถาห –

> ‘‘ยํ ภิกฺขเว สเทวกสฺส โลกสฺส…เป.… สเทวมนุสฺสาย ทิฏฺฐํ สุตํ มุตํ วิญฺญาตํ ปตฺตํ ปริเยสิตํ อนุวิจริตํ มนสา, ตมหํ ชานามิ, ตมหํ ปสฺสามิ, ตมหํ อพฺภญฺญาสิ’’นฺติ (อ. นิ. ๔.๒๔)ฯ

เอวํ สพฺพตฺถ อปฺปฏิหตญาโณ ภควา สพฺพาปิ ตา เทวตา ภพฺพาภพฺพวเสน เทฺว โกฏฺฐาเส อกาสิฯ ‘‘กมฺมาวรเณน วา สมนฺนาคตา’’ติอาทินา นเยน วุตฺตา สตฺตา **อภพฺพา** นามฯ เต เอกวิหาเร วสเนฺตปิ พุทฺธา น โอโลเกนฺติฯ วิปรีตา ปน **ภพฺพา** นาม, เต ทูเร วสเนฺตปิ คนฺตฺวา สงฺคณฺหนฺติฯ ตสฺมา ตสฺมิมฺปิ เทวตาสนฺนิปาเต เย อภพฺพา, เต ปหาย ภเพฺพ ปริคฺคเหสิฯ ปริคฺคเหตฺวา – ‘‘เอตฺตกา เอตฺถ ราคจริตา, เอตฺตกา โทสจริตา, เอตฺตกา โมหจริตา’’ติ จริตวเสน ฉ โกฏฺฐาเส อกาสิฯ อถ เนสํ สปฺปายํ ธมฺมเทสนํ อุปธารยโนฺต – ‘‘ราคจริตานํ เทวตานํ **สมฺมาปริพฺพาชนิยสุตฺตํ** กเถสฺสามิ, โทสจริตานํ **กลหวิวาทสุตฺตํ,** โมหจริตานํ **มหาพฺยูหสุตฺตํ,** วิตกฺกจริตานํ **จูฬพฺยูหสุตฺตํ,** สทฺธาจริตานํ **ตุวฏฺฏกปฏิปทํ,** พุทฺธิจริตานํ **ปุราเภทสุตฺตํ** กเถสฺสามี’’ติ เทสนํ ววตฺถเปตฺวา ปุน ตํ ปริสํ มนสากาสิ – ‘‘อตฺตชฺฌาสเยน นุ โข ชาเนยฺยุ, ปรชฺฌาสเยน อตฺถุปฺปตฺติเกน ปุจฺฉาวเสนา’’ติฯ ตโต ‘‘ปุจฺฉาวเสน ชาเนยฺยา’’ติ ญตฺวา ‘‘อตฺถิ นุ โข โกจิ เทวตานํ อชฺฌาสยํ คเหตฺวา จริตวเสน ปญฺหํ ปุจฺฉิตุํ สมโตฺถ’’ติ ‘‘เตสุ ปญฺจสเตสุ ภิกฺขูสุ เอโกปิ น สโกฺกตี’’ติ อทฺทสฯ ตโต อสีติมหาสาวเก เทฺว อคฺคสาวเก จ สมนฺนาหริตฺวา ‘‘เตปิ น สโกฺกนฺตี’’ติ ทิสฺวา จินฺเตสิ ‘‘สเจ ปเจฺจกพุโทฺธ ภเวยฺย, สกฺกุเณยฺย นุ โข’’ติ ‘‘โสปิ น สกฺกุเณยฺยา’’ติ ญตฺวา ‘‘สกฺกสุยามาทีสุ โกจิ สกฺกุเณยฺยา’’ติ สมนฺนาหริฯ สเจ หิ เตสุ โกจิ สกฺกุเณยฺย, ตํ ปุจฺฉาเปตฺวา อตฺตนา วิสฺสเชฺชยฺย, น ปน เตสุปิ โกจิ สโกฺกติฯ

อถสฺส เอตทโหสิ – ‘‘มาทิโส พุโทฺธเยว สกฺกุเณยฺย, อตฺถิ ปน กตฺถจิ อโญฺญ พุโทฺธ’’ติ อนนฺตาสุ โลกธาตูสุ อนนฺตญาณํ ปตฺถริตฺวา โอโลเกโนฺต อญฺญํ พุทฺธํ น อทฺทสฯ อนจฺฉริยเญฺจตํ, ยํ อิทานิ อตฺตนา สมํ น ปเสฺสยฺย, โส ชาตทิวเสปิ พฺรหฺมชาลวณฺณนายํ วุตฺตนเยน อตฺตนา สมํ อปสฺสโนฺต – ‘‘อโคฺคหมสฺมิ โลกสฺสา’’ติ อปฺปฏิวตฺติยํ สีหนาทํ นทิฯ เอวํ อญฺญํ อตฺตนา สมํ อปสฺสิตฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘สเจ อหํ ปุจฺฉิตฺวา อหเมว วิสฺสเชฺชยฺยํ, เอวเมฺปตา เทวตา น สกฺขิสฺสนฺติ ปฏิวิชฺฌิตุํฯ อญฺญสฺมิํ ปน พุเทฺธเยว ปุจฺฉเนฺต มยิ จ วิสฺสชฺชเนฺต อเจฺฉรกํ ภวิสฺสติ, สกฺขิสฺสนฺติ จ เทวตา ปฏิวิชฺฌิตุํ, ตสฺมา นิมฺมิตพุทฺธํ มาเปสฺสามี’’ติ อภิญฺญาปาทกชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา วุฎฺฐาย – ‘‘ปตฺตจีวรคหณํ อาโลกิตวิโลกิตํ สมิญฺชิตปสาริตญฺจ มม สทิสํเยว โหตู’’ติ กามาวจรจิเตฺตหิ ปริกมฺมํ กตฺวา ปาจีนยุคนฺธรปริเกฺขปโต อุลฺลงฺฆมานํ จนฺทมณฺฑลํ ภินฺทิตฺวา นิกฺขมนฺตํ วิย รูปาวจรจิเตฺตน อธิฎฺฐาสิฯ

เทวสโงฺฆ ตํ ทิสฺวา – ‘‘อโญฺญปิ นุ โข, โภ, จโนฺท อุคฺคโต’’ติ อาหฯ อถ จนฺทํ โอหาย อาสนฺนตเร ชาเต ‘‘น จโนฺท, สูริโย อุคฺคโต’’ติ, ปุน อาสนฺนตเร ชาเต ‘‘น สูริโย, เทววิมานํ เอก’’นฺติ, ปุน อาสนฺนตเร ชาเต ‘‘น เทววิมานํ, เทวปุโตฺต เอโก’’ติ, ปุน อาสนฺนตเร ชาเต ‘‘น เทวปุโตฺต, มหาพฺรหฺมา เอโก’’ติ, ปุน อาสนฺนตเร ชาเต ‘‘น มหาพฺรหฺมา, อปโรปิ โภ พุโทฺธ อาคโต’’ติ อาหฯ ตตฺถ ปุถุชฺชนเทวตา จินฺตยิํสุ – ‘‘เอกพุทฺธสฺส ตาว อยํ เทวตาสนฺนิปาโต, ทฺวินฺนํ กีว มหโนฺต ภวิสฺสตี’’ติฯ อริยเทวตา จินฺตยิํสุ – ‘‘เอกิสฺสา โลกธาตุยา เทฺว พุทฺธา นาม นตฺถิ, อทฺธา ภควตา อตฺตนา สทิโส อโญฺญ เอโก พุโทฺธ นิมฺมิโต’’ติฯ

อถ ตสฺส เทวสงฺฆสฺส ปสฺสนฺตเสฺสว นิมฺมิตพุโทฺธ อาคนฺตฺวา ทสพลํ อวนฺทิตฺวาว สมฺมุขฏฺฐาเน สมสมํ กตฺวา มาปิเต อาสเน นิสีทิฯ ภควโตปิ ทฺวตฺติํส มหาปุริสลกฺขณานิ, นิมฺมิตสฺสาปิ ทฺวตฺติํสาว, ภควโตปิ สรีรา ฉพฺพณฺณรสฺมิโย นิกฺขมนฺติ , นิมฺมิตสฺสาปิ, ภควโต สรีรรสฺมิโย นิมฺมิตสฺส สรีเร ปฏิหญฺญนฺติ, นิมฺมิตสฺส สรีรรสฺมิโย ภควโต กาเย ปฏิหญฺญนฺติฯ ตา ทฺวินฺนมฺปิ พุทฺธานํ สรีรโต อุคฺคมฺม อกนิฎฺฐภวนํ อาหจฺจ ตโต ปฏินิวตฺติตฺวา เทวตานํ มตฺถกปริยเนฺต โอตริตฺวา จกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ ปติฏฺฐหิํสุฯ สกลจกฺกวาฬคพฺภํ สุวณฺณมยวงฺกโคปานสีวินทฺธมิว เจติยฆรํ วิโรจิตฺถฯ ทสสหสฺสจกฺกวาฬเทวตา เอกจกฺกวาเฬ ราสิภูตา ทฺวินฺนํ พุทฺธานํ รสฺมิคพฺภนฺตรํ ปวิสิตฺวา อฏฺฐํสุฯ นิมฺมิตพุโทฺธ นิสีทโนฺตเยว ทสพลสฺส โพธิปลฺลเงฺก กิเลสปฺปหานํ อภิตฺถวโนฺต –

> ‘‘ปุจฺฉามิ มุนิํ ปหูตปญฺญํ,
> ติณฺณํ ปารงฺคตํ ปรินิพฺพุตํ ฐิตตฺตํ;
> นิกฺขมฺม ฆรา ปนุชฺช กาเม,
> กถํ ภิกฺขุ สมฺมา โส โลเก ปริพฺพเชยฺยา’’ติฯ (สุ. นิ. ๓๖๑) –

คาถํ อภาสิฯ สตฺถา เทวตานํ ตาว จิตฺตกลฺลตาชนนตฺถํ อาคตาคตานํ นามโคตฺตานิ กเถสฺสามีติ จิเนฺตตฺวา **อาจิกฺขิสฺสามิ, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ

**๓๓๔**. ตตฺถ **สิโลกมนุกสฺสามี**ติ อกฺขรปทนิยมิตํ วจนสงฺฆาตํ ปวตฺตยิสฺสามิฯ **ยตฺถ ภุมฺมา ตทสฺสิตา**ติ เยสุ เยสุ ฐาเนสุ ภุมฺมา เทวตา ตํ ตํ นิสฺสิตาฯ **เย สิตา คิริคพฺภร**นฺติอาทีหิ เตสํ ภิกฺขูนํ วณฺณํ กเถสิ, เย ภิกฺขู คิริกุจฺฉิํ นิสฺสิตาติ อโตฺถฯ **ปหิตตฺตา**ติ เปสิตจิตฺตาฯ **สมาหิตา**ติ อวิกฺขิตฺตาฯ

**ปุญฺ**ติ พหุชนาฯ **สีหาว สลฺลีนา**ติ สีหา วิย นิลีนา เอกตฺตํ อุปคตาฯ **โลมหํสาภิสมฺภุโน**ติ โลมหํสํ อภิภวิตฺวา ฐิตา, นิพฺภยาติ วุตฺตํ โหติฯ **โอทาตมนสา สุทฺธา**ติ โอทาตจิตฺตา หุตฺวา สุทฺธาฯ **วิปฺปสนฺนามนาวิลา**ติ วิปฺปสนฺนอนาวิลาฯ

**ภิโยฺยปญฺจสเต ญตฺวา**ติ สมฺมาสมฺพุเทฺธน สทฺธึ อติเรกปญฺจสเต ภิกฺขู ชานิตฺวาฯ **วเน กาปิลวตฺถเว**ติ กปิลวตฺถุสมีปมฺหิ ชาเต วนสเณฺฑฯ **ตโต อามนฺตยี สตฺถา**ติ ตทา อามนฺตยิฯ **สาวเก สาสเน รเต**ติ อตฺตโน ธมฺมเทสนาย สวนเนฺต ชาตตฺตา สาวเก สิกฺขตฺตยสาสเน รตตฺตา สาสเน รเตฯ อิทํ สพฺพํ – ‘‘สิโลกมนุกสฺสามี’’ติ วจนโต อเญฺญน วุตฺตํ วิย กตฺวา วทติฯ

**เทวกายา อภิกฺกนฺตา, เต วิชานาถ ภิกฺขโว**ติ เต ทิพฺพจกฺขุนา วิชานาถาติ เนสํ ภิกฺขูนํ ทิพฺพจกฺขุญาณาภินีหารตฺถาย กเถสิฯ **เต จ อาตปฺปมกรุํ, สุตฺวา พุทฺธสฺส สาสนนฺ**ติ เต จ ภิกฺขู ตํ พุทฺธสาสนํ สุตฺวา ตาวเทว ตทตฺถาย วีริยํ กรึสุฯ

เอวํ กตมตฺตาตปฺปานํเยว **เตสํ ปาตุรหุ ญาณํฯ** กีทิสํ? อมนุสฺสานํ ทสฺสนํ ทิพฺพจกฺขุญาณํ อุปฺปชฺชิฯ น ตํ เตหิ ตสฺมึ ขเณ ปริกมฺมํ กตฺวา อุปฺปาทิตํฯ อริยมเคฺคเนว หิ ตํ นิปฺผนฺนํฯ อมนุสฺสทสฺสนตฺถํ ปนสฺส อภินีหารมตฺตเมว กตํฯ สตฺถาปิ – ‘‘อตฺถิ ตุมฺหากํ ญาณํ, ตํ นีหริตฺวา เตน หิ เต วิชานาถา’’ติ อิทเมว สนฺธาย ‘‘เต วิชานาถ, ภิกฺขโว’’ติ อาหฯ

**อเปฺปเก สตมทฺทกฺขุนฺ**ติ เตสุ ภิกฺขูสุ เอกเจฺจ ภิกฺขู อมนุสฺสานํ สตํ อทฺทสํสุฯ **สหสฺสํ อถ สตฺตรินฺ**ติ เอเก สหสฺสํฯ เอเก สตฺตติ สหสฺสานิฯ

**สตํ เอเก สหสฺสานนฺ**ติ เอเก สตสหสฺสํ อทฺทสํสุฯ **อเปฺปเกนนฺตมทฺทกฺขุนฺ**ติ วิปุลํ อทฺทสํสุ, สตวเสน สหสฺสวเสน จ อปริจฺฉิเนฺนนปิ อทฺทสํสูติ อโตฺถฯ กสฺมา? ยสฺมา **ทิสา สพฺพา ผุฎา อหุํ,** ภริตา สมฺปุณฺณาว อเหสุํฯ

**ตญฺจ สพฺพํ อภิญฺญายา**ติ ยํ เตสุ เอเกเนเกน ทิฎฺฐํ, ตญฺจ สพฺพํ ชานิตฺวาฯ **ววตฺถิตฺวาน จกฺขุมา**ติ หตฺถตเล เลขํ วิย ปจฺจกฺขโต ววตฺถเปตฺวา ปญฺจหิ จกฺขูหิ จกฺขุมา สตฺถาฯ **ตโต อามนฺตยี**ติ ปุเพฺพ วุตฺตคาถเมว นามโคตฺตกิตฺตนตฺถาย อาหฯ ตุเมฺห เอเต วิชานาถ, ปสฺสถ, โอโลเกถ, เย โวหํ กิตฺตยิสฺสามีติ อยเมตฺถ สมฺพโนฺธฯ **คิราหี**ติ วจเนหิฯ **อนุปุพฺพโส**ติ อนุปฎิปาฎิยาฯ

**๓๓๕**. **สตฺตสหสฺสา เต ยกฺขา, ภุมฺมา กาปิลวตฺถวา**ติ สตฺตสหสฺสา ตาเวตฺถ กปิลวตฺถุํ นิสฺสาย นิพฺพตฺตา ภุมฺมา ยกฺขาเยวาติ วทติ ฯ **อิทฺธิมโนฺต**ติ ทิพฺพอิทฺธิยุตฺตาฯ **ชุติมโนฺต**ติ อานุภาวสมฺปนฺนาฯ **วณฺณวโนฺต**ติ สรีรวณฺณสมฺปนฺนาฯ **ยสสฺสิโน**ติ ปริวารสมฺปนฺนาฯ **โมทมานา อภิกฺกามุนฺ**ติ ตุฎฺฐจิตฺตา อาคตาฯ **ภิกฺขูนํ สมิตึ วนนฺ**ติ อิมํ มหาวนํ ภิกฺขูนํ สนฺติกํ ภิกฺขูนํ ทสฺสนตฺถาย อาคตาฯ อถ วา **สมิตินฺ**ติ สมูหํ, ภิกฺขุสมูหํ ทสฺสนาย อาคตาติปิ อโตฺถฯ

**ฉสหสฺสา เหมวตา, ยกฺขา นานตฺตวณฺณิโน**ติ ฉสหสฺสา เหมวตปพฺพเต นิพฺพตฺตยกฺขา, เต จ สเพฺพปิ นีลาทิวณฺณวเสน นานตฺตวณฺณาฯ

**สาตาคิรา ติสหสฺสา**ติ สาตาคิริปพฺพเต นิพฺพตฺตยกฺขา ติสหสฺสาฯ

**อิเจฺจเต โสฬสสหสฺสา**ติ เอเต สเพฺพปิ โสฬสสหสฺสา โหนฺติฯ

**เวสฺสามิตฺตา ปญฺจสตา**ติ เวสฺสามิตฺตปพฺพเต นิพฺพตฺตา ปญฺจสตาฯ

**กุมฺภีโร ราชคหิโก**ติ ราชคหนคเร นิพฺพตฺโต กุมฺภีโร นาม ยกฺโขฯ **เวปุลฺลสฺส นิเวสน**นฺติ ตสฺส เวปุลฺลปพฺพโต นิเวสนํ นิวาสนฏฺฐานนฺติ อโตฺถฯ **ภิโยฺย นํ สตสหสฺสํ, ยกฺขานํ ปยิรุปาสตี**ติ ตํ อติเรกํ ยกฺขานํ สตสหสฺสํ ปยิรุปาสติฯ **กุมฺภีโร ราชคหิโก, โสปาคา สมิติํ วน**นฺติ โสปิ กุมฺภีโร สปริวาโร อิมํ วนํ ภิกฺขุสมิติํ ทสฺสนตฺถาย อาคโตฯ

๓๓๖. **ปุริมญฺจ ทิสํ ราชา, ธตรโฎฺฐ ปสาสตี**ติ ปาจีนทิสํ อนุสาสติฯ **คนฺธพฺพานํ อธิปตี**ติ จตูสฺปิ ทิสาสุ คนฺธพฺพานํ เชฎฺฐโกฯ สเพฺพ เต ตสฺส วเส วตฺตนฺติฯ **มหาราชา ยสสฺสิโส**ติ มหาปริวาโร เอโส มหาราชาฯ

**ปุตฺตาปิ ตสฺส พหโว, อินฺทนามา มหพฺพลา**ติ ตสฺส ธตรฎฺฐสฺส พหโว มหพฺพลา ปุตฺตา, เต สเพฺพ สกฺกสฺส เทวรโญฺญ นามธารกาฯ

**วิรูโฬฺห ตํ ปสาสตี**ติ ตํ ทิสํ วิรูโฬฺห อนุสาสติฯ

**ปุตฺตาปิ ตสฺสา**ติ ตสฺสาปิ ตาทิสาเยว ปุตฺตาฯ ปาฬิยํ ปน ‘‘มหพฺพลา’’ติ ลิขนฺติฯ อฎฺฐกถายํ สพฺพวาเรสุ ‘‘มหาพลา’’ติ ปาโฐฯ

> ‘‘ปุริมํ ทิสํ ธตรโฎฺฐ, ทกฺขิเณน วิรูฬฺหโก;
> ปจฺฉิเมน วิรูปโกฺข, กุเวโร อุตฺตรํ ทิสํฯ
>
> จตฺตาโร เต มหาราชา, สมนฺตา จตุโร ทิสา;
> ททฺทลฺลมานา อฎฺฐํสุ, วเน กาปิลวตฺถเว’’ติฯ

อิมา ปน คาถา สพฺพสงฺคาหิกวเสน วุตฺตาฯ

อยเญฺจตฺถ อโตฺถ – ทสสหสฺสจกฺกวาเฬ ธตรฎฺฐา นาม มหาราชาโน อตฺถิฯ เต สเพฺพปิ โกฎิสตสหสฺสโกฎิสตสหสฺสคนฺธพฺพปริวารา อาคนฺตฺวา ปุรตฺถิมาย ทิสาย กปิลวตฺถุมหาวนโต ปฎฺฐาย จกฺกวาฬคพฺภํ ปูเรตฺวา ฐิตาฯ เอวํ ทกฺขิณทิสาทีสุ วิรูฬฺหกาทโยฯ เตเนวาห – ‘‘สมนฺตา จตุโร ทิสา, ททฺทลฺลมานา อฎฺฐํสู’’ติฯ อิทญฺหิ วุตฺตํ โหติ – ‘‘สมนฺตา จกฺกวาเฬหิ อาคนฺตฺวา จตุโร ทิสา ปพฺพตมตฺถเกสุ อคฺคิกฺขนฺธา วิย สุฎฺฐุ ชลมานา ฐิตา’’ติฯ เต ปน ยสฺมา กปิลวตฺถุวนเมว สนฺธาย อาคตา, ตสฺมา จกฺกวาฬํ ปูเรตฺวา จกฺกวาเฬน สมสมา ฐิตาปิ – ‘‘วเน กาปิลวตฺถเว’’ติ วุตฺตาฯ

๓๓๗. **เตสํ มายาวิโน ทาสา, อาคุํ วญฺจนิกา สฐา**ติ เตสํ มหาราชานํ กตปาปปฎิจฺฉาทนลกฺขณาย มายาย ยุตฺตา กุฎิลาจารา ทาสา อตฺถิ, เย สมฺมุขปรมฺมุขวญฺจนาหิ โลกํ วญฺจนโต ‘‘วญฺจนิกา’’ติ จ, เกราฎิยสาเฐเยฺยน สมนฺนาคตตฺตา ‘‘สฐา’’ติ จ วุจฺจนฺติ, เตปิ อาคตาติ อโตฺถฯ **มายา กุเฎณฺฑุ วิเฎณฺฑุ, วิฎุจฺจ วิฎุโฎ สหา**ติ เต ทาสา สเพฺพปิ มายาการกาวฯ นาเมน ปเนตฺถ เอโก **กุเฎณฺฑุ** นาม, เอโก **วิเฎณฺฑุ** นามฯ ปาฬิยํ ปน ‘‘เวเฎณฺฑู’’ติ ลิขนฺติฯ เอโก **วิฎุจฺจ** นาม, เอโก **วิฎุโฎ** นามฯ **สหา**ติ โสปิ วิฎุโฎ เตหิ สเหว อาคโตฯ

**จนฺทโน กามเสโฏฺ จ, กินฺนิฆณฺฑุ นิฆณฺฑุ จา**ติ อปโร กินฺนิฆณฺฑุ นามฯ ปาฬิยํ ปน ‘‘กินฺนุฆณฺฑู’’ติ ลิขนฺติฯ **นิฆณฺฑุ จา**ติ อโญฺญ นิฆณฺฑุ นาม, เอตฺตกา ทาสาฯ อิโต ปเร ปน –

> ‘‘ปนาโท โอปมโญฺญ จ, เทวสุโต จ มาตลิ;
> จิตฺตเสโน จ คนฺธโพฺพ, นโฬ ราชา ชเนสโภ;
> อาคุํ ปญฺจสิโข เจว, ติมฺพรู สูริยวจฺฉสา’’ติฯ –

อิเม เทวราชาโนฯ ตตฺถ **เทวสุโต**ติ เทวสารถิฯ **จิตฺตเสโน**ติ จิโตฺต จ เสโน จ จิตฺตเสโน จฯ **คนฺธโพฺพ**ติ อยํ จิตฺตเสโน คนฺธพฺพกายิโก เทวปุโตฺต, น เกวลํ เจส, สเพฺพ เปเต ปนาทาทโย คนฺธพฺพา เอวฯ **นโฬราชา**ติ นฬการเทวปุโตฺต นาเมโกฯ **ชเนสโภ**ติ ชนวสโภ เทวปุโตฺตฯ **อาคุํ ปญฺจสิโข เจวา**ติ ปญฺจสิโข เจว เทวปุโตฺต อาคโตฯ **ติมฺพรู**ติ ติมฺพรู นาม คนฺธพฺพเทวราชาฯ **สูริยวจฺฉสา**ติ ตเสฺสว ธีตาฯ

**เอเต จเญฺญ จ ราชาโน, คนฺธพฺพา สห ราชุภี**ติ เอเต จ นามวเสน วุตฺตคนฺธพฺพราชาโน อเญฺญ จ เอเตหิ ราชูหิ สทฺธึ พหู คนฺธพฺพาฯ **โมทมานา อภิกฺกามุํ, ภิกฺขูนํ สมิตึ วน**นฺติ หฏฺฐตุฏฺฐจิตฺตา ภิกฺขุสงฺฆสมิตึ อิมํ วนํ อาคตาติ อโตฺถฯ

**๓๓๘**. **อถาคุํ นาคสา นาคา, เวสาลา สหตจฺฉกา**ติ นาคสทหวาสิกา จ เวสาลีวาสิกา จ นาคา สห ตจฺฉกนาคปริสาย อาคตาติ อโตฺถฯ **กมฺพลสฺสตรา**ติ กมฺพโล จ อสฺสตโร จฯ เอเต กิร สิเนรุปาเท วสนฺติ, สุปเณฺณหิปิ อนุทฺธรณียา มเหสกฺขนาคา **ปายาคา สห ญาติภี**ติ ปยาคติตฺถวาสิโน จ สห ญาติสเงฺฆน อาคตาฯ

**ยามุนา ธตรฏฺฐา จา**ติ ยมุนวาสิโน จ ธตรฏฺฐกุเล อุปฺปนฺนา นาคา จฯ **เอราวโณ มหานาโค**ติ เอราวโณ จ เทวปุโตฺต, ชาติยา นาโค น โหติฯ นาคโวหาเรน ปเนส โวหริยติฯ **โสปาคา**ติ โสปิ อาคโตฯ

**เย นาคราเช สหสา หรนฺตี**ติ เย อิเม วุตฺตปฺปกาเร นาเค โลภาภิภูตา สาหสํ กตฺวา หรนฺติ คณฺหนฺติฯ **ทิพฺพา ทิชา ปกฺขี วิสุทฺธจกฺขู**ติ ทิพฺพานุภาวโต ทิพฺพา มาตุกุจฺฉิโต จ อณฺฑโกสโต จาติ เทฺว วาเร ชาตาติ ทิชา ปกฺขยุตฺตตาย ปกฺขี โยชนสตนฺตเรปิ โยชนสหสฺสนฺตเรปิ นาเค ทสฺสนสมตฺถจกฺขุตาย วิสุทฺธจกฺขูฯ **เวหายสา เต วนมชฺฌปฺปตฺตา**ติ เต อากาเสเนว อิมํ มหาวนํ สมฺปตฺตาฯ **จิตฺรา สุปณฺณา อิติ เตส นาม**นฺติ เตสํ ‘‘จิตฺรสุปณฺณา’’ติ นามํฯ

**อภยํ ตทา นาคราชานมาสิ, สุปณฺณโต เขมมกาสิ พุโทฺธ**ติ ตสฺมา สเพฺพปิ เต อญฺญมญฺญํ **สณฺหาหิ วาจาหิ อุปวฺหยนฺตา** มิตฺตา วิย พนฺธวา วิย จ สมฺลฺลปนฺตา สโมฺมทมานา อาลิงฺคนฺตา หเตฺถ คณฺหนฺตา อํสกูเฏ หตฺถํ ฐเปนฺตา หฏฺฐตุฏฺฐจิตฺตาฯ **นาคา สุปณฺณา สรณมกํสุ พุทฺธ**นฺติ พุทฺธํเยว สรณํ คตาฯ

**๓๓๙**. **ชิตา วชิรหเตฺถนา**ติ อิเนฺทน เทวรญฺญา ชิตาฯ **สมุทฺทํ อสุราสิตา**ติ มหาสมุทฺทวาสิโน สุชาตาย อสุรกญฺญาย การณา สเพฺพปิ **ภาตโร วาสวเสฺสเต, อิทฺธิมโนฺต ยสสฺสิโน**ฯ

เตสุ **กาลกญฺจา มหาภิสฺมา**ติ กาลกญฺจา จ มหเนฺต ภึสเน อตฺตภาเว มาเปตฺวา อาคมึสุฯ **อสุรา ทานเวฆสาติ ทานเวฆสา** นาม อเญฺญ ธนุคฺคหอสุราฯ **เวปจิตฺติ สุจิตฺติ จ, ปหาราโท นมุจี สหา**ติ เวปจิตฺติอสุโร, สุจิตฺติอสุโร จาติ เอเต จ อสุรา นมุจิ จ มาโร เทวปุโตฺต เอเตหิ สเหว อาคโตฯ อิเม อสุรา มหาสมุทฺทวาสิโน, อยํ ปรนิมฺมิตเทวโลกวาสี, กสฺมา เอเตหิ สหาคโตติ? อจฺฉนฺทิกตฺตาฯ เตปิ หิ อจฺฉนฺทิกา อภพฺพา, อยมฺปิ ตาทิโสเยวฯ ตสฺมา ธาตุโส สํสนฺทมาโน อาคโตฯ

**สตญฺจ พลิปุตฺตาน**นฺติ พลิโน มหาอสุรสฺส ปุตฺตานํ สตํฯ **สเพฺพ เวโรจนามกา**ติ สเพฺพ อตฺตโน มาตุลสฺส ราหุเสฺสว นามธราฯ **สนฺนยฺหิตฺวา พลิเสน**นฺติ อตฺตโน พลิเสนํ สนฺนยฺหิตฺวา สเพฺพ กตสนฺนาหาว หุตฺวาฯ **ราหุภทฺทมุปาคมุ**นฺติ ราหุอสุรินฺทํ อุปสงฺกมึสุฯ **สมโย ทานิ ภทฺทเนฺต**ติ ภทฺทํ ตว โหตุ, สมโย เต ภิกฺขูนํ สมิตึ วนํ อุปสงฺกมิตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ ทสฺสนายาติ อโตฺถฯ

๓๔๐. **อาโป จ เทวา ปถวี, เตโช วาโย ตทาคมุ**นฺติ อาโปกสิณาทีสุ ปริกมฺมํ กตฺวา นิพฺพตฺตา **อาโป**ติอาทินามกา เทวา อาคมุํฯ **วรุณา วารณา เทวา, โสโม จ ยสสา สหา**ติ วรุณเทวตา , วารณเทวตา, โสมเทวตาติ เอวํ นามกา จ เทวา ยสสา นาม เทเวน สหาคตาติ อโตฺถฯ **เมตฺตากรุณากายิกา**ติ เมตฺตาฌาเนน จ กรุณาฌาเนน จ ปริกมฺมํ กตฺวา นิพฺพตฺตเทวาฯ **อาคุํ เทวา ยสสฺสิโน**ติ เอเตปิ มหายสา เทวา อาคตาฯ

**ทเสเต ทสธา กายา, สเพฺพ นานตฺตวณฺณิโน**ติ เต ทสธา ฐิตา ทส เทวกายา สเพฺพ นีลาทิวเสน นานตฺตวณฺณา อาคตาติ อโตฺถฯ

**เวณฺฑู จ เทวา**ติ เวณฺฑุเทวตา จฯ **สหลิ จา**ติ สหลิเทวตา จฯ **อสมา จ ทุเว ยมา**ติ อสมเทวตา จ เทฺว จ ยมกา เทวาฯ **จนฺทสฺสุปนิสา เทวา, จนฺทมาคุํ ปุรกฺขตฺวา**ติ จนฺทนิสฺสิตกา เทวา จนฺทํ ปุรโต กตฺวา อาคตาฯ ตถา สูริยนิสฺสิตกา เทวา สูริยํ ปุรกฺขตฺวาฯ **นกฺขตฺตานิ ปุรกฺขตฺวา**ติ นกฺขตฺตนิสฺสิตาปิ เทวา นกฺขตฺตานิ ปุรโต กตฺวา อาคตาฯ **อาคุํ มนฺทวลาหกา**ติ วาตวลาหกา, อพฺภวลาหกา, อุณฺหวลาหกา เอเต สเพฺพปิ วลาหกายิกา ''มนฺทวลาหกา'' นาม วุจฺจนฺติฯ เตปิ อาคตาติ อโตฺถฯ **วสูนํ วาสโว เสโฎฺฐ, สโกฺกปาคา ปุรินฺทโท**ติ วสูนํ เทวตานํ เสโฎฺฐ วาสโว โย สโกฺกติ จ, ปุรินฺทโทติ จ วุจฺจติ, โสปิ อาคโตฯ

**ทเสเต ทสธา กายา**ติ เอเตปิ ทส เทวกายา ทสธาว อาคตาฯ **สเพฺพ นานตฺตวณฺณิโน**ติ นีลาทิวเสน นานตฺตวณฺณาฯ

**อถาคุํ สหภู เทวา**ติ อถ สหภู นาม เทวา อาคตาฯ **ชลมคฺคิสิขาริวา**ติ อคฺคิสิขา วิย ชลนฺตาฯ ชลมคฺคิ จ สิขาริวาติ อิมานิ เตสํ นามานีติปิ วุตฺตํฯ **อริฎฺฐกา จ โรชา จา**ติ อริฎฺฐกเทวา จ โรชเทวา จฯ **อุมาปุปฺผนิภาสิโน**ติ **อุมาปุปฺผเทวา** นาม เอเต เทวา ฯ อุมาปุปฺผสทิสา หิ เตสํ สรีราภา, ตสฺมา ''อุมาปุปฺผนิภาสิโน''ติ วุจฺจนฺติฯ

**วรุณา สหธมฺมา จา**ติ เอเต จ เทฺว ชนาฯ **อจฺจุตา จ อเนชกา**ติ อจฺจุตเทวตา จ อเนชกเทวตา จฯ **สุเลยฺยรุจิรา อาคุ**นฺติ สุเลยฺยา จ รุจิรา จ อาคตาฯ **อาคุํ วาสวเนสิโน**ติ วาสวเนสีเทวา นาม อาคตาฯ **ทเสเต ทสธา กายา**ติ เอเตปิ ทสเทวกายา ทสธาว อาคตาฯ

**สมานา มหาสมานา**ติ สมานา จ มหาสมานา จฯ **มานุสา มานุสุตฺตมา**ติ มานุสา จ มานุสุตฺตมา จฯ **ขิฑฺฑาปโทสิกา อาคุํ, อาคุํ มโนปโทสิกา**ติ ขิฑฺฑาปโทสิกา มโนปโทสิกา จ เทวา อาคตาฯ

**อถาคุํ หรโย เทวา**ติ หริเทวา นาม อาคตาฯ **เย จ โลหิตวาสิโน**ติ โลหิตวาสิโน จ อาคตาฯ **ปารคา มหาปารคา**ติ เอเต จ ทุวิธา อาคตาฯ **ทเสเต ทสธา กายา**ติ เอเตปิ ทสเทวกายา ทสธาว อาคตาฯ

**สุกฺกา กรมฺภา อรุณา, อาคุํ เวฆนสา สหา**ติ เอเต สุกฺกาทโย ตโย, เตหิ สห เวฆนสา จ อาคตาฯ **โอทาตคยฺหา ปาโมกฺขา**ติ โอทาตคยฺหา นาม ปาโมกฺขเทวา อาคตาฯ **อาคุํ เทวา วิจกฺขณา**ติ วิจกฺขณา นาม เทวา อาคตาฯ

**สทามตฺตา หารคชา**ติ สทามตฺตา จ หารคชา จฯ **มิสฺสกา จ ยสสฺสิโน**ติ ยสสมฺปนฺนา มิสฺสกเทวา จฯ **ถนยํ อาค ปชฺชุนฺโน**ติ ปชฺชุนฺโน จ เทวราชา ถนยนฺโต อาคโตฯ **โย ทิสา อภิวสฺสตี**ติ โย ยํ ยํ ทิสํ ยาติ, ตตฺถ ตตฺถ เทโว วสฺสติฯ **ทเสเต ทสธา กายา**ติ เอเตปิ ทสเทวกายา ทสธา อาคตาฯ

**เขมิยา ตุสิตา ยามา**ติ เขมิยา เทวา ตุสิตปุรวาสิโน จ ยามาเทวโลกวาสิโน จฯ **กถกา จ ยสสฺสิโน**ติ ยสสมฺปนฺนา กถกเทวา จฯ ปาฬิยํ ปน ‘‘กฏฺฐกา จา’’ติ ลิขนฺติฯ **ลมฺพีตกา ลามเสฏฺฐา**ติ ลมฺพิตกเทวา จ ลามเสฏฺฐเทวา จฯ **โชตินามา จ อาสวา**ติ ปพฺพตมตฺถเก กตนฬคฺคิกฺขนฺโธ วิย โชตมานา โชติเทวา นาม อตฺถิ, เต จ อาสา จ เทวา อาคตาติ อโตฺถฯ ปาฬิยํ ปน ‘‘ชาตินามา’’ติ ลิขนฺติฯ อาสา เทวตา ฉนฺทวเสน **อาสวา**ติ วุตฺตาฯ **นิมฺมานรติโน อาคุํ, อถาคุํ ปรนิมฺมิตาฯ ทเสเต ทสธา กายา**ติ เอเตปิ ทส เทวกายา ทสธาว อาคตาฯ

**สเฏฺฐเต เทวนิกายา**ติ เอเต จ อาโป จ เทวาติอาทิกา ฉ ทสกา สฏฺฐิ เทวนิกายา สพฺพ นีลาทิวเสน นานตฺตวณฺณิโนฯ **นามนฺวเยน อาคจฺฉุ**นฺติ นามภาเคน นามโกฏฺฐาเสน อาคตาฯ **เย จเญฺญ สทิสา สหา**ติ เย จ อเญฺญปิ เตหิ สทิสา วณฺณโตปิ นามโตปิ เอตาทิสาเยว เสสจกฺกวาเฬสุ เทวา, เตปิ อาคตาเยวาติ เอกปเทเนว กลาปํ วิย ปุญฺชํ วิย จ กตฺวา สพฺพา เทวตา นิทฺทิสติฯ

เอวํ ทสสุ โลกธาตุสหเสฺสสุ เทวกาเย นิทฺทิสิตฺวา อิทานิ ยทตฺถํ เต อาคตา, ตํ ทเสฺสนฺโต **ปวุฏฺฐชาติ**นฺติ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – ปวุฏฺฐา วิคตา ชาติ อสฺสาติ อริยสโงฺฆ ปวุฏฺฐชาติ นาม, **ตํ ปวุฏฺฐชาติํ** ราคโทสโมหขีลานํ อภาวา **อขีลํ** จตฺตาโร โอเฆ ตริตฺวา ฐิตตฺตา **โอฆติณฺณํ** จตุนฺนํ อาสวานํ อภาเวน **อนาสวํ** อริยสงฺฆํ ทเกฺขม ปสฺสิสฺสามฯ เตสเญฺญว โอฆานํ ติณฺณตฺตา **โอฆตรํ** อาคุํ อกรณโต **นาคํฯ อสิตาติค**นฺติ กาฬกภาวาตีตํ จนฺทํว สิริยา วิโรจมานํ ทสพลญฺจ ทเกฺขม ปสฺสิสฺสามาติ เอตทตฺถํ สเพฺพปิ เต นามนฺวเยน อาคจฺฉุํ, เย จเญฺญ สทิสา สหาติฯ

**๓๔๑**. อิทานิ พฺรหฺมาโน ทเสฺสนฺโต **สุพฺรหฺมา ปรมโตฺต จา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สุพฺรหฺมา**ติ เอโก พฺรหฺมาฯ ปรมโตฺตปิ พฺรหฺมาวฯ **ปุตฺตา อิทฺธิมโต สหา**ติ เอเต อิทฺธิมโต พุทฺธสฺส ภควโต ปุตฺตา อริยพฺรหฺมาโน สเหว อาคตาฯ **สนงฺกุมาโร ติโสฺส จา**ติ สนงฺกุมาโร จ ติสฺสมหาพฺรหฺมา จฯ **โสปาคา**ติ โสปิ อาคโตฯ

> ‘‘สหสฺสํ พฺรหฺมโลกานํ, มหาพฺรหฺมาภิติฏฺฐติ;
> อุปปโนฺน ชุติมโนฺต, ภิสฺมากาโย ยสสฺสิ โส’’ติฯ –

เอตฺถ **สหสฺสํ พฺรหฺมโลกาน**นฺติ เอกงฺคุลิยา เอกสหสฺสจกฺกวาฬํ ทสหิ องฺคุลีหิ ทส สหสฺสิจกฺกวาฬํ อาโลกผรณสมตฺถานํ มหาพฺรหฺมานํ สหสฺสํ อาคตํฯ **มหาพฺรหฺมาภิติฏฺฐ ตี**ติ ยตฺถ เอเกโก มหาพฺรหฺมา อเญฺญ พฺรเหฺม อภิภวิตฺวา ติฏฺฐติฯ **อุปฺปโนฺน**ติ พฺรหฺมโลเก นิพฺพโตฺตฯ **ชุติมโนฺต**ติ อานุภาวสมฺปโนฺนฯ **ภิสฺมากาโย**ติ มหากาโย, ทฺวีหิ ตีหิ มาคธิเกหิ คามเกฺขเตฺตหิ สมปฺปมาณอตฺตภาโวฯ **ยสสฺสิโส**ติ อตฺตภาวสิรีสงฺขาเตน ยเสน สมนฺนาค โตฯ

**ทเสตฺถ อิสฺสรา อาคุํ, ปเจฺจกวสวตฺติโน**ติ เอตสฺมิญฺจ พฺรหฺมสหเสฺส เย ปาฏิเยกฺกํ ปาฏิเยกฺกํ วสํ วเตฺตนฺติ, เอวรูปา ทส อิสฺสรา มหาพฺรหฺมาโน อาคตาฯ **เตสญฺจ มชฺฌโต อาค, หาริโต ปริวาริโต**ติ เตสํ พฺรหฺมานํ มเชฺฌ หาริโต นาม มหาพฺรหฺมา สตสหสฺสพฺรหฺม ปริวาโร อาคโตฯ

**๓๔๒**. **เต จ สเพฺพ อภิกฺกเนฺต, สอิเนฺท เทเว สพฺรหฺมเก**ติ เต สเพฺพปิ สกฺกํ เทวรา ชานํ เชฏฺฐกํ กตฺวา อาคเต เทวกาเย, หาริตมหาพฺรหฺมานํ เชฏฺฐกํ กตฺวา อาคเต พฺรหฺมกาเย จฯ **มารเสนา อภิกฺกามี**ติ มารเสนา อภิคตาฯ **ปสฺส กณฺหสฺส มนฺทิย**นฺติ กาฬกสฺส มารส พาลภาวํ ปสฺสถฯ

**เอถ คณฺหถ พนฺธถา**ติ เอวํ อตฺตโน ปริสํ อาณาเปสิฯ **ราเคน พทฺธมตฺถุ โว**ติ สพฺพํ โว อิทํ เทวมณฺฑลํ ราเคน พทฺธํ โหตุฯ **สมนฺตา ปริวาเรถ, มา โว มุญฺจิตฺถ โกจิ น**นฺติ ตุมฺ หากํ เอโกปิ เอเตสุ เอกมฺปิ มา มุญฺจิฯ ‘‘มา โว มุเญฺจถา’’ติปิ ปาโฐ, เอเสวโตฺถฯ

**อิติ ตตฺถ มหาเสโน, กโณฺห เสนํ อเปสยี**ติ เอวํ ตตฺถ มหาสมเย มหาเสโน มาโร มาร เสนํ อเปสยิฯ **ปาณินา ตลมาหจฺจา**ติ หเตฺถน ปถวีตลํ ปหริตฺวาฯ **สรํ กตฺวาน เภรว**นฺติ มา รวิภึสกทสฺสนตฺถํ ภยานกํ สรญฺจ กตฺวาฯ

**ยถา ปาวุสฺสโก เมโฆ, ถนยโนฺต สวิชฺชุโก**ติ สวิชฺชุโก ปาวุสฺสกเมโฆ วิย มหาคชฺ ชิตํ คชฺชโนฺตฯ **ตทา โส ปจฺจุทาวตฺตี**ติ ตสฺมิํ สมเย โส มาโร ตํ วิภึสนกํ ทเสฺสตฺวา ปฏินิว โตฺต ฯ **สงฺกุโทฺธ อสยํ วเส**ติ สุฏฺฐุ กุโทฺธ กุปิโต กญฺจิ วเส วเตฺตตุํ อสโกฺกโนฺต อสยํวเส อสยํวสี อตฺตโน วเสน อกามโก หุตฺวา นิวโตฺตฯ ภควา กิร ‘‘อยํ มาโร อิมํ มหาสมาคมํ ทิสฺวา ‘อภิสมยนฺตรายํ กริสฺสามี’ติ อนฺตรนฺตเร มารเสนํ เปเสตฺวา มารํ วิภึสกํ ทเสฺสตี’’ติ อญฺญาสิฯ ปกติ เจสา ภควโต, ยตฺถ อภิสมโย น ภวิสฺสติ, ตตฺถ มารํ วิภึสกํ ทเสฺสนฺตํ น นิวาเรติฯ ยตฺถ ปน อภิสมโย โหติ, ตตฺถ ยถา ปริสา เนว มารสฺส รูปํ ปสฺสติ, น สทฺทํ สุณาติ, เอวํ อธิฏฺฐาตีติฯ อิมสฺมิญฺจ สมาคเม มหาภิสมโย ภวิสฺสติ, ตสฺมา ยถา เทวตา เนว ตสฺส รูปํ ปสฺสนฺติ, น สทฺทํ สุณนฺติ, เอวํ อธิฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ –‘‘ตทา โส ปจฺจุทาวตฺติ, สงฺกุโทฺธ อสยํวเส’’ติฯ

**๓๔๓**. **ตญฺจ สพฺพํ อภิญฺญาย, ววตฺถิตฺวาน จกฺขุมา**ติ ตํ สพฺพํ ภควา ชานิตฺวา ววตฺถเปตฺวา จฯ

**มารเสนา อภิกฺกนฺตา, เต วิชานาถ ภิกฺขโว**ติ ภิกฺขเว มารเสนา อภิกฺกนฺตา, เต ตุ เมฺห อตฺตโน อนุรูปํ วิชานาถ, ผลสมาปตฺติํ สมาปชฺชถาติ วทติฯ **อาตปฺปมกรุ**นฺติ ผลสมา

ปตฺตึ ปวิสนตฺถาย วีริยํ อารภึสุฯ **วีตราเคหิ ปกฺกามุ**นฺติ มาโร จ มารเสนา จ วีตราเคหิ อริเยหิ ทูรโตว อปกฺกมุํฯ **เนสํ โลมาปิ อิญฺชยุ**นฺติ เตสํ วีตราคานํ โลมานิปิ น จาลยึสุฯ อถ มาโร ภิกฺขุสงฺฆํ อารพฺภ อิมํ คาถํ อภาสิ –

> ‘‘สเพฺพ วิชิตสงฺคามา, ภยาตีตา ยสสฺสิโน;
> โมทนฺติ สห ภูเตหิ, สาวกา เต ชเนสุตา’’ติฯ

ตตฺถ **โมทนฺติ สห ภูเตหี**ติ ทสพลสฺส สาสเน ภูเตหิ สญฺชาเตหิ อริเยหิ สทฺธึ โมทนฺติ ปโมทนฺติฯ **ชเนสุตา**ติ ชเน วิสฺสุตา ปากฏา อภิญฺญาตาฯ

อิทํ ปน มหาสมยสุตฺตํ นาม เทวตานํ ปิยํ มนาปํ, ตสฺมา มงฺคลํ วทเนฺตน อภินวฎฺฐาเนสุ อิทเมว สุตฺตํ วตฺตพฺพํฯ เทวตา กิร –‘‘อิมํ สุตฺตํ สุณิสฺสามา’’ติ โอหิตโสตา วิจรนฺติฯ เทสนา ปริโยสาเน ปนสฺส โกฎิสตสหสฺสเทวตา อรหตฺตํ ปตฺตา, โสตาปนฺนาทีนํ คณนา นตฺถิฯ

เทวตานญฺจสฺส ปิยมนาปภาเว อิทํ วตฺถุ – โกฎิปพฺพตวิหาเร กิร นาคเลณทฺวาเร นาครุเกฺข เอกา เทวธีตา วสติฯ เอโก ทหโร อโนฺตเลเณ อิมํ สุตฺตํ สชฺฌายติฯ เทวธีตา สุตฺวา สุตฺตปริโยสาเน มหาสเทฺทน สาธุการมทาสิฯ โก เอโสติฯ อหํ, ภเนฺต, เทวธีตาติฯ กสฺมา สาธุการมทาสีติ? ภเนฺต, ทสพเลน มหาวเน นิสีทิตฺวา กถิตทิวเส อิมํ สุตฺตํ สุตฺวา อชฺช อโสฺสสิํ, ภควตา กถิตโต เอกกฺขรมฺปิ อหาเปตฺวา สุคฺคหิโต อยํ ธโมฺม ตุเมฺหหีติฯ ทสพลสฺส กถยโต สุตํ ตยาติ? อาม, ภเนฺตติฯ มหา กิร เทวตาสนฺนิปาโต อโหสิ, ตฺวํ กตฺถ ฐิตา สุณีติ?

อหํ, ภเนฺต, มหาวนวาสิยา เทวตา, มเหสกฺขาสุ ปน เทวตาสุ อาคจฺฉนฺตีสุ ชมฺพุทีเป โอกาสํ นาลตฺถํ, อถ อิมํ ตมฺพปณฺณิทีปํ อาคนฺตฺวา ชมฺพุโกลปฎฺฎเน ฐตฺวา โสตุํ อารทฺธมฺหิ, ตตฺราปิ มเหสกฺขาสุ เทวตาสุ อาคจฺฉนฺตีสุ อนุกฺกเมน ปฎิกฺกมมานา โรหณชนปเท มหาคามสฺส ปิฎฺฐิภาคโต สมุเทฺท คลปฺปมาณํ อุทกํ ปวิสิตฺวา ตตฺถ ฐิตา อโสฺสสินฺติฯ ตุยฺหํ ฐิตฎฺฐานโต ทูเร สตฺถารํ ปสฺสสิ เทวเตติ? กึ กเถถ, ภเนฺต, สตฺถา มหาวเน ธมฺมํ เทเสโนฺต นิรนฺตรํ มมเญฺญว โอโลเกตีติ มญฺญมานา โอตปฺปมานา อูมีสุ นิลยามีติฯ

ตํ ทิวสํ กิร โกฎิสตสหสฺสเทวตา อรหตฺตํ ปตฺตา, ตุเมฺหปิ ตทา อรหตฺตํ ปตฺตาติ? นตฺถิ, ภเนฺตฯ อนาคามิผลํ ปตฺตตฺถ มเญฺญติ? นตฺถิ, ภเนฺตฯ สกทาคามิผลํ ปตฺตตฺถ มเญฺญติ? นตฺถิ, ภเนฺตฯ ตโย มเคฺค ปตฺตา เทวตา กิร คณนปถํ อตีตา, โสตาปนฺนา ชาตตฺถ มเญฺญติ? เทวตา ตํ ทิวสํ โสตาปตฺติผลํ ปตฺตตฺตา หรายมานา –‘‘อปุจฺฉิตพฺพํ ปุจฺฉติ อโยฺย’’ติ อาหฯ ตโต นํ โส ภิกฺขุ อาห – ‘‘สกฺกา ปน เทวเต, ตว อตฺตภาวํ อมฺหากํ ทเสฺสตุ’’นฺติ? น สกฺกา ภเนฺต สกลกายํ ทเสฺสตุํ, องฺคุลิปพฺพมตฺตํ ทเสฺสสฺสามิ อยฺยสฺสาติ กุญฺจิกฉิเทฺทน องฺคุลึ อโนฺตเลณาภิมุขํ อกาสิ, จนฺทสหสฺสสูริยสหสฺสอุคฺคมนกาโล วิย อโหสิฯ เทวธีตา ‘‘อปฺปมตฺตา, ภเนฺต, โหถา’’ติ ทหรภิกฺขุํ วนฺทิตฺวา อคมาสิฯ เอวํ อิมํ สุตฺตํ เทวตานํ ปิยํ มนาปํ, มมายนฺติ นํ เทวตาติฯ

อิติ สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฎฺฐกถายํ

มหาสมยสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

# ๘. สกฺกปญฺหสุตฺตวณฺณนา

## นิทานวณฺณนา

**๓๔๔**. **เอวํ เม สุต**นฺติ สกฺกปญฺหสุตฺตํฯ ตตฺรายมนุตฺตานปทวณฺณนา – **อมฺพสณฺฑา นาม พฺราหฺมณคาโม**ติ โส กิร คาโม อมฺพสณฺฑานํ อวิทูเร นิวิฏฺโฐ, ตสฺมา ‘‘อมฺพสณฺฑา’’ เตฺวว วุจฺจติฯ **เวทิยเก ปพฺพเต**ติ โส กิร ปพฺพโต ปพฺพตปาเท ชาเตน มณิเวทิกาสทิเสน นีลวนสเณฺฑน สมนฺตา ปริกฺขิโตฺต, ตสฺมา ‘เวทิยกปพฺพโต’ เตฺวว สงฺขฺยํ คโตฯ **อินฺทสาลคุหาย**นฺติ ปุเพฺพปิ สา ทฺวินฺนํ ปพฺพตานํ อนฺตเร คุหา, อินฺทสาลรุกฺโข จสฺสา ทฺวาเร, ตสฺมา ‘อินฺทสาลคุหา’ติ สงฺขฺยํ คตาฯ อถ นํ กุเฏฺฏหิ ปริกฺขิปิตฺวา ทฺวารวาตปานานิ โยเชตฺวา สุปรินิฏฺฐิตสุธากมฺมมาลากมฺมลตากมฺมวิจิตฺตํ เลณํ กตฺวา ภควโต อทํสุฯ ปุริมโวหารวเสน ปน ‘‘อินฺทสาลคุหา’’ เตฺวว นํ สญฺชานนฺติฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘อินฺทสาลคุหาย’นฺติฯ

**อุสฺสุกฺกํ อุทปาที**ติ ธมฺมิโก อุสฺสาโห อุปฺปชฺชิฯ นนุ จ เอส อภิณฺหทสฺสาวี ภควโต, น โส เทวตาสนฺนิปาโต นาม อตฺถิ, ยตฺถายํ น อาคตปุโพฺพ, สเกฺกน สทิโส อปฺปมาทวิหารี เทวปุโตฺต นาม นตฺถิฯ อถ กสฺมา พุทฺธทสฺสนํ อนาคตปุพฺพสฺส วิย อสฺส อุสฺสาโห อุทปาทีติ? มรณภเยน สนฺตชฺชิตตฺตาฯ ตสฺมิํ กิรสฺส สมเย อายุ ปริกฺขีโณ, โส ปญฺจ ปุพฺพนิมิตฺตานิ ทิสฺวา ‘‘ปริกฺขีโณ ทานิ เม อายู’’ติ อญฺญาสิฯ เยสญฺจ เทวปุตฺตานํ มรณนิมิตฺตานิ อาวิ ภวนฺติ, เตสุ เย ปริตฺตเกน ปุญฺญกเมฺมน เทวโลเก นิพฺพตฺตา, เต ‘‘กุหิํ นุ โข อิทานิ นิพฺพตฺติสฺสามา’’ติ ภยํ สนฺตาสํ อาปชฺชนฺติฯ เย กตภีรุตฺตานา พหุํ ปุญฺญํ กตฺวา นิพฺพตฺตา, เต อตฺตนา ทินฺนทานํ รกฺขิตสีลํ ภาวิตภาวนญฺจ อาคมฺม ‘‘อุปริเทวโลเก สมฺปตฺติํ อนุภวิสฺสามา’’ติ น ภายนฺติฯ

สโกฺก ปน เทวราชา ปุพฺพนิมิตฺตานิ ทิสฺวา ทสโยชนสหสฺสํ เทวนครํ, โยชนสหสฺสุเพฺพธํ เวชยนฺตํ, ติโยชนสติกํ สุธมฺมเทวสภํ, โยชนสตุเพฺพธํ ปาริจฺฉตฺตกํ, สฏฺฐิโยชนิกํ ปณฺฑุกมฺพลสิลํ, อฑฺฒติยา นาฏกโกฏิโย ทฺวีสุ เทวโลเกสุ เทวปริสํ, นนฺทนวนํ, จิตฺตลตาวนํ, มิสฺสกวนํ, ผารุสกวนนฺติ เอตํ สพฺพสมฺปตฺติํ โอโลเกตฺวา ‘‘นสฺสติ วต โภ เม อยํ สมฺปตฺตี’’ติ ภยาภิภูโต อโหสิฯ

ตโต ‘‘อตฺถิ นุ โข โกจิ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา โลกปิตามโห มหาพฺรหฺมา วา, โย เม หทยนิสฺสิตํ โสกสลฺลํ สมุทฺธริตฺวา อิมํ สมฺปตฺติํ ถาวรํ กเรยฺยา’’ติ โอโลเกโนฺต กญฺจิ อทิสฺวา ปุน อทฺทส ‘‘มาทิสานํ สตสหสฺสานมฺปิ อุปฺปนฺนํ โสกสลฺลํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ อุทฺธริตุํ ปฏิพโล’’ติฯ อเถวํ ปริวิตเกฺกนฺตสฺส เตน โข ปน สมเยน สกฺกสฺส เทวานมินฺทสฺส อุสฺสุกฺกํ อุทปาทิ ภควนฺตํ ทสฺสนายฯ

**กหํ นุ โข ภควา เอตรหิ วิหรตี**ติ กตรสฺมิํ ชนปเท กตรํ นครํ อุปนิสฺสาย กสฺส ปจฺจเย ปริภุญฺชโนฺต กสฺส อมตํ ธมฺมํ เทสยมาโน วิหรตีติฯ **อทฺทสา โข**ติ อทฺทกฺขิ ปฏิวิชฺฌิฯ **มาริสา**ติ ปิยวจนเมตํ, เทวตานํ ปาฏิเยโกฺก โวหาโรฯ นิทฺทุกฺขาติปิ วุตฺตํ โหติฯ กสฺมา ปเนส เทเว อามเนฺตสิ? สหายตฺถายฯ ปุเพฺพ กิเรส ภควติ สพีลฆเร วิหรเนฺต เอกโกว ทสฺสนาย อคมาสิฯ สตฺถา ‘‘อปริปกฺกํ ตาวสฺส ญาณํ, กติปาหํ ปน อติกฺกมิตฺวา มยิ อินฺทสาลคุหายํ วิหรเนฺต ปญฺจ ปุพฺพนิมิตฺตานิ ทิสฺวา มรณภยภีโต ทฺวีสุ เทวโลเกสุ เทวตาหิ สทฺธิํ อุปสงฺกมิตฺวา จุทฺทส ปเญฺห ปุจฺฉิตฺวา อุเปกฺขาปญฺหวิสฺสชฺชนาวสาเน อสีติยา เทวตาสหเสฺสหิ สทฺธิํ

โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐหิสฺสตี’’ติ จินฺเตตฺวา โอกาสํ นากาสิฯ โส ‘‘มม ปุเพฺพปิ เอกกสฺส คตตฺตา สตฺถารา โอกาโส น กโต, อทฺธา เม นตฺถิ มคฺคผลสฺส อุปนิสฺสโย, เอกสฺส ปน อุปนิสฺสเย สติ จกฺกวาฬปริยนฺตายปิ ปริสาย ภควา ธมฺมํ เทเสติเยวฯ อวสฺสํ โข ปน ทฺวีสุ เทวโลเกสุ กสฺสจิ เทวสฺส อุปนิสฺสโย ภวิสฺสติ, ตํ สนฺธาย สตฺถา ธมฺมํ เทเสสฺสติฯ ตํ สุตฺวา อหมฺปิ อตฺตโน โทมนสฺสํ วูปสเมสฺสามี’’ติ จินฺเตตฺวา สหายตฺถาย อามเนฺตสิฯ

**เอวํ ภทฺทํ ตวาติ โข เทวา ตาวตึสา**ติ เอวํ โหตุ มหาราช, คจฺฉาม ภควนฺตํ ทสฺสนาย, ทุลฺลโภ พุทฺธุปฺปาโท, ภทฺทํ ตว, โย ตฺวํ ‘‘ปพฺพตกีฬํ นทีกีฬํ คจฺฉามา’’ติ อวตฺวา อเมฺห เอวรูเปสุ ฐาเนสุ นิโยเชสีติฯ **ปจฺจโสฺสสฺสุ**นฺติ ตสฺส วจนํ สิรสา สมฺปฏิจฺฉึสุฯ

๓๔๕. **ปญฺจสิขํ คนฺธพฺพเทวปุตฺตํ อามเนฺตสี**ติ เทเว ตาว อามเนฺตตุ, อิมํ กสฺมา วิสุํ อามเนฺตสิ? โอกาสกรณตฺถํฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ ‘‘ทฺวีสุ เทวโลเกสุ เทวตา คเหตฺวา ธุเรน ปหรนฺตสฺส วิย สตฺถารํ อุปสงฺกมิตุํ น ยุตฺตํ, อยํ ปน ปญฺจสิโข ทสพลสฺส อุปฏฺฐาโก วลฺลโภ อิจฺฉิติจฺฉิตกฺขเณ คนฺตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวา ธมฺมํ สุณาติ, อิมํ ปุรโต เปเสตฺวา โอกาสํ กาเรตฺวา อิมินา กโตกาเส อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉิสฺสามี’’ติ โอกาสกรณตฺถํ อามเนฺตสิฯ

**เอวํ ภทฺทํ ตวา**ติ โส ‘‘เอวํ มหาราช, โหตุ, ภทฺทํ ตว, โย ตฺวํ มํ ‘เอหิ, มาริส, อุยฺยานกีฬาทีนิ วา นฏสมชฺชาทีนิ วา ทสฺสนาย คจฺฉามา’ติ อวตฺวา ‘พุทฺธํ ปสฺสิสฺสาม, ธมฺมํ โสสฺสามา’ติ วทสี’’ติ ทฬฺหตรํ อุปตฺถเมฺภเนฺต เทวานมินฺทสฺส วจนํ ปฏิสฺสุตฺวา อนุจริยํ สหจรณํ เอกโต คมนํ อุปาคมิฯ

ตตฺถ **เพลุวปณฺฑุ**นฺติ เพลุวปกฺกํ วิย ปณฺฑุวณฺณํฯ ตสฺส กิร โสวณฺณมยํ โปกฺขรํ, อินฺทนีลมโย ทโณฺฑ, รชตมยา ตนฺติโย, ปวาฬมยา เวฐกา, วีณาปตฺตกํ คาวุตํ, ตนฺติพนฺธนฏฺฐานํ คาวุตํ, อุปริ ทณฺฑโก คาวุตนฺติ ติคาวุตปฺปมาณา วีณาฯ อิติ โส ตํ วีณํ อาทาย สมปญฺญาสมุจฺฉนา มุเจฺฉตฺวา อคฺคนเขหิ ปหริตฺวา มธุรํ คีตสฺสรํ นิจฺฉาเรตฺวา เสสเทวสกฺกสฺส คมนกาลํ ชานาเปนฺต เอกมนฺตํ อฏฺฐาสิฯ เอวํ ตสฺส คีตวาทิตสญฺญาย สนฺนิปติเต เทวคเณ **อถ โข สโกฺก เทวานมิโนฺท...เป.... เวทิยเก ปพฺพเต ปจฺจุฏฺฐาสิฯ**

๓๔๖. **อติริว โอภาสชาโต**ติ อเญฺญสุ ทิวเสสุ เอกเสฺสว เทวสฺส วา มารสฺส วา พฺรหฺมุโน วา โอภาเสน โอภาสชาโต โหติ, ตํทิวสํ ปน ทฺวีสุ เทวโลเกสุ เทวตานํ โอภาเสน อติริว โอภาสชาโต เอกปโชฺชโต สหสฺสจนฺทสุริยอุคฺคตกาลสทิโส อโหสิฯ **ปริโต คาเมสุ มนุสฺสา**ติ สมนฺตา คาเมสุ มนุสฺสาฯ ปกติสายมาสกาเลเยว กิร คามมเชฺฌ ทารเกสุ กีฬเนฺตสุ ตตฺถ สโกฺก อคมาสิ, ตสฺมา มนุสฺสา ปสฺสิตฺวา เอวมาหํสุฯ นนุ จ มชฺฌิมยาเม เทวตา ภควนฺตํ อุปสงฺกมนฺติ, อยํ กสฺมา ปฐมยามสฺสาปิ ปุริมภาเคเยว อาคโตติ? มรณภเยเนว ตชฺชิตตฺตาฯ **กึสุ นามา**ติ กึสุ นาม โภ เอตํ, โก นุ โข อชฺช มเหสโกฺข เทโว วา พฺรหฺมา วา ภควนฺตํ ปญฺหํ ปุจฺฉิตุํ ธมฺมํ โสตุํ อุปสงฺกมโนฺต, กถํสุ นาม โภ ภควา ปญฺหํ วิสฺสเชฺชสฺสติ ธมฺมํ เทเสสฺสติ, ลาภา อมฺหากํ, เยสํ โน เอวํ เทวตานํ กงฺขาวิโนทโก สตฺถา อวิทูเร วิหาเร วสติ, เย ลภาม ถาลกภิกฺขมฺปิ กฏจฺฉุภิกฺขมฺปิ ทาตุนฺติ สํวิคฺคา โลมหฏฺฐชาตา อุทฺธคฺคโลมา หุตฺวา ทสนขสโมธานสมุชฺชลํ อญฺชลึ สิรสฺมึ ปติฏฺฐเปตฺวา นมสฺสมานา อฏฺฐํสุฯ

๓๔๗. **ทุรุปสงฺกมา**ติ ทุปยิรุปาสิยาฯ อหํ สราโค สโทโส สโมโห, สตฺถา วีตราโค วีตโทโส วีตโมโห, ตสฺมา ทุปยิรุปาสิยา ตถาคตา มาทิเสนฯ **ฌายี**ติ ลกฺขณูปนิชฺฌาเนน จ อารมฺมณูปนิชฺฌาเนน จ ฌายีฯ ตสฺมิเญฺญว ฌาเน รตาติ **ฌานรตาฯ ตทนฺตรํ ปฏิสลฺลีนา**ติ ต

ทนฺตรํ ปฏิสลฺลีนา สมฺปติ ปฏิสลฺลีนา วาฯ ตสฺมา น เกวลํ ฌายี ฌานรตาติ ทุรุปสงฺกมา, อิทา นิเมว ปฏิสลฺลีนาติปิ ทุรุปสงฺกมาฯ **ปสาเทยฺยาสี**ติ อาราเธยฺยาสิ, โอกาสํ เม กาเรตฺวา ท เทยฺยาสีติ วทติฯ **เพลุวปณฺฑุวีณํ อาทายา**ติ นนุ ปุเพฺพว อาทินฺนาติ? อาม , อาทินฺนาฯ มคฺคคมนวเสน ปน อํสกูเฏ ลคฺคิตา, อิทานิ นํ วามหเตฺถ ฐเปตฺวา วาทนสชฺชํ กตฺวา อาทิยิฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อาทายา’’ติฯ

## ปญฺจสิขคีตคาถาวณฺณนา

**๓๔๘**. **อสฺสาเวสี**ติ สาเวสิฯ **พุทฺธูปสญฺหิตา**ติ พุทฺธํ อารพฺภ พุทฺธํ นิสฺสยํ กตฺวา ปวตฺตาติ อโตฺถฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ

**วเนฺท เต ปิตรํ ภเทฺท, ติมฺพรุํ สูริยวจฺฉเส**ติ เอตฺถ **สูริยวจฺฉสา**ติ สูริยสมานสรีราฯ ตสฺสา กิร เทวธีตาย ปาทนฺตโต รสฺมิ อุฎฺฐหิตฺวา เกสนฺตํ อาโรหติ, ตสฺมา พาลสูริยมณฺฑลสทิสา ขายติ, อิติ นํ ‘‘สูริยวจฺฉสา’’ติ สญฺชานนฺติฯ ตํ สนฺธายาห – ‘‘ภเทฺท, สูริยวจฺฉเส, ตว ปิตรํ ติมฺพรุํ คนฺธพฺพเทวราชานํ วนฺทามี’’ติฯ **เยน ชาตาสิ กลฺยาณี**ติ เยน การณภูเตน ยํ ติมฺพรุํ เทวราชานํ นิสฺสาย ตฺวํ ชาตา, กลฺยาณี สพฺพงฺคโสภนาฯ **อานนฺทชนนี มมา**ติ มยฺหํ ปีติโสมนสฺสวฑฺฒนีฯ

**วาโตว เสทตํ กโนฺต**ติ ยถา สญฺชาตเสทานํ เสทหรณตฺถํ วาโต อิโฎฺฐ โหติ กโนฺต มนาโป, เอวนฺติ อโตฺถฯ **ปานียํว ปิปาสโต**ติ ปาตุมิจฺฉนฺตสฺส ปิปาสโต ปิปาสาภิภูตสฺสฯ **องฺคีรสี**ติ อเงฺค รสฺมิโย อสฺสาติ องฺคีรสี, ตเมว อารพฺภ อาลปโนฺต วทติฯ **ธโมฺม อรหตามิวา**ติ อรหนฺตานํ นวโลกุตฺตรธโมฺม วิยฯ

**ชิฆจฺฉโต**ติ ภุญฺชิตุกามสฺส ขุทาภิภูตสฺสฯ **ชลนฺตมิว วาริน**าติ ยถา โกจิ ชลนฺตํ ชาตเวทํ อุทกกุเมฺภน นิพฺพาเปยฺย, เอวํ ตว การณา อุปฺปนฺนํ มม กามราคปริฬาหํ นิพฺพาเปหีติ วทติฯ

**ยุตฺตํ กิญฺชกฺขเรณุนา**ติ ปทุมเกสรเรณุนา ยุตฺตํฯ **นาโค ฆมฺมาภิตโตฺต วา**ติ ฆมฺมาภิตตฺตหตฺถี วิยฯ **โอคาเห เต ถนูทรนฺ**ติ ยถา โส นาโค โปกฺขรณึ โอคาหิตฺวา ปิวิตฺวา อคฺคโสณฺฑมตฺตํ ปญฺญายมานํ กตฺวา นิมฺโคฺค สุขํ สาตํ วินฺทติ, เอวํ กทา นุ โข เต ถนูทรํ ถนเวมชฺฌํ อุทรญฺจ โอตริตฺวา อหํ สุขํ สาตํ ปฏิลภิสฺสามีติ วทติฯ

> ‘‘อจฺจงฺกุโสว นาโคว, ชิตํ เม ตุตฺตโตมรํ;
> การณํ นปฺปชานามิ, สมฺมโตฺต ลกฺขณูรุยา’’ติฯ –

เอตฺถ **ตุตฺตํ** วุจฺจติ กณฺณมูเล วิชฺฌนอยทณฺฑโกฯ **โตมรนฺ**ติ ปาทาทีสุ วิชฺฌนทณฺฑโตมรํฯ **องฺกุโส**ติ มตฺถเก วิชฺฌนกุฎิลกณฺฎโกฯ โย จ นาโค ปภินฺนมโตฺต อจฺจงฺกุโส โหติ, องฺกุสํ อตีโต; องฺกุเสน วิชฺฌิยมาโนปิ วสํ น คจฺฉติ, โส ‘‘ชิตํ มยา ตุตฺตโตมรํ, โย อหํ องฺกุสสฺสปิ วสํ น คจฺฉามี’’ติ มทเทปฺปน กิญฺจิ การณํ น พุชฺฌติฯ ยถา โส อจฺจงฺกุโส นาโค ‘‘ชิตํ เม ตุตฺตโตมร’’นฺติ กิญฺจิ การณํ นปฺปชานาติ, เอวํ อหมฺปิ ลกฺขณสมฺปนฺนอูรุตาย ลกฺขณูรุยา สมฺมโตฺต มโตฺต ปมโตฺต อุมฺมโตฺต วิย กิญฺจิ การณํ นปฺปชานามีติ วทติฯ อถ วา อจฺจงฺกุโสว นาโค อหมฺปิ สมฺมโตฺต ลกฺขณูรุยา กิญฺจิ ตโต วิราคการณํ นปฺปชานามิฯ กสฺมา? ยสฺมา เตน นาเคน วิย ชิตํ เม ตุตฺตโตมรํ, น กสฺสจิ วทโต วจนํ อาทิยามิฯ

**ตยิ เคธิตจิโตฺตสฺมีติ** ภนฺเท ลกฺขณูรุ ตยิ พทฺธจิโตฺตสฺมิฯ **เคธิตจิโตฺต**ติ วา เคธํ อชฺฌุเปตจิโตฺตฯ **จิตฺตํ วิปริณามิตนฺติ** ปกติํ ชหิตฺวา ฐิตํฯ **ปฏิคนฺตุํ น สโกฺกมีติ** นิวตฺติตุํ น สโกฺกมิฯ **วงฺกฆโสฺตว อมฺพุโช**ติ พฬิสํ คิลิตฺวา ฐิตมโจฺฉ วิยฯ ‘‘ฆโส’’ติปิ ปาโฐ, อยเมวโตฺถฯ

**วามูรูติ** วามากาเรน สณฺฐิตอูรุ, กทลิกฺขนฺธสทิสอูรูติ วา อโตฺถฯ **สชา**ติ อาลิงฺคฯ **มนฺทโลจเน**ติ อิตฺถิโย น ติขิณํ นิชฺฌายนฺติ มนฺทํ อาโลเจนฺติ โอโลเกนฺติ, ตสฺมา ‘‘มนฺทโลจนา’’ติ วุจฺจนฺติฯ **ปลิสฺสชา**ติ สพฺพโตภาเคน อาลิงฺคฯ **เอตํ เม อภิปตฺถิตนฺติ** เอตํ มยา อภิณฺหํ ปตฺถิตํฯ

**อปฺปโก วต เม สโนฺต**ติ ปกติยาว มโนฺท สมาโนฯ **เวลฺลิตเกสิยา**ติ เกสา มุญฺจิตฺวา ปิฏฺฐิยํ วิสฺสฏฺฐกาเล สโปฺป วิย เวลฺลนฺตา คจฺฉนฺตา อสฺสาติ เวลฺลิตเกสี, ตสฺสา เวลฺลิตเกสิยาฯ **อเนกภาโว สมุปฺปาที**ติ อเนกวิโธ ชาโตฯ **อเนกภาโค**ติ วา ปาโฐฯ **อรหเนฺตว ทกฺขิณา**ติ อรหนฺตมฺหิ ทินฺนทานํ วิย นานปฺปการโต ปภิโนฺนฯ

**ยํ เม อตฺถิ กตํ ปุญฺญนฺติ** ยํ มยา กตํ ปุญฺญมตฺถิฯ **อรหเนฺตสุ ตาทิสูติ** ตาทิลกฺขณปฺปเตฺตสุ อรหเนฺตสุฯ **ตยา สทฺธิํ วิปจฺจตนฺติ** สพฺพํ ตยา สทฺธิเมว วิปากํ เทตุฯ

**เอโกที**ติ เอกีภาวํ คโตฯ **นิปโก สโต**ติ เนปกฺกํ วุจฺจติ ปญฺญา, ตาย สมนฺนาคโตติ นิปโกฯ สติยา สมนฺนาคตตฺตา สโตฯ **อมตํ มุนิ ชิคีสาโน**ติ ยถา โส พุทฺธมุนิ อมตํ นิพฺพานํ ชิคีสติ ปริเยสติ, เอวํ ตํ อหํ สูริยวจฺฉเส ชิคีสามิ ปริเยสามิฯ ยถา วา โส อมตํ ชิคีสาโน เอสโนฺต คเวสโนฺต วิจรติ, เอวาหํ ตํ เอสโนฺต คเวสโนฺต วิจรามีติปิ อโตฺถฯ

**ยถาปิ มุนิ นเนฺทยฺย, ปตฺวา สโมฺพธิมุตฺตมนฺติ** ยถา พุทฺธมุนิ โพธิปลฺลเงฺก นิสิโนฺน สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปตฺวา นเนฺทยฺย โตเสยฺยฯ **เอวํ นเนฺทยฺยนฺติ** เอวเมว อหมฺปิ ตยา มิสฺสีภาวํ คโต นเนฺทยฺยํ, ปีติโสมนสฺสชาโต ภเวยฺยนฺติ วทติฯ

**ตาหํ ภเนฺท วเรยฺยาเหติ อเหติ** อามนฺตนํ, อเห ภเนฺท สูริยวจฺฉเส, สเกฺกน เทวานมิเนฺทน ‘‘กิํ ทฺวีสุ เทวโลเกสุ เทวรชฺชํ คณฺหสิ, สุริยวจฺฉส’’นฺติ, เอวํ วเร ทิเนฺน เทวรชฺชํ ปหาย ‘‘สูริยวจฺฉสํ คณฺหามี’’ติ เอวํ ตํ อหํ วเรยฺยํ อิเจฺฉยฺยํ คเณฺหยฺยนฺติ อโตฺถฯ

**สาลํว น จิรํ ผุลฺลนฺติ** ตว ปิตุ นครทฺวาเร นจิรํ ปุปฺผิโต สาโล อตฺถิฯ โส อติวิย มโนหโรฯ ตํ นจิรํ ผุลฺลสาลํ วิยฯ **ปิตรํ เต สุเมธเส**ติ อติสสฺสิรีกํ ตว ปิตรํ **วนฺทมาโน นมสฺสามิ** นโม กโรมิฯ **ยสฺสาเสตาทิสี ปชา**ติ ยสฺส อาสิ เอตาทิสี ธีตาฯ

**๓๔๙**. **สํสนฺทตีติ** กสฺมา คีตสทฺทสฺส เจว วีณาสทฺทสฺส จ วณฺณํ กเถสิ? กิํ ตตฺถ ภควโต สาราโค อตฺถีติ? นตฺถิฯ ฉฬงฺคุเปกฺขาย อุเปกฺขโก ภควา เอตาทิเสสุ ฐาเนสุ, เกวลํ อิฏฺฐานิฏฺฐํ ชานาติ, น ตตฺถ รชฺชติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ‘‘สํวิชฺชติ โข, อาวุโส, ภควโต จกฺขุ, ปสฺสติ ภควา จกฺขุนา รูปํ, ฉนฺทราโค ภควโต นตฺถิ, สุวิมุตฺตจิโตฺต ภควาฯ สํวิชฺชติ โข, อาวุโส, ภควโต โสต’’นฺติอาทิ (สํ. นิ. ๔.๒๓๒)ฯ สเจ ปน วณฺณํ น กเถยฺย, ปญฺจสิโข ‘‘โอกาโส เม กโต’’ติ น ชาเนยฺยฯ อถ สโกฺก ‘‘ภควตา ปญฺจสิขสฺส โอกาโส น กโต’’ติ เทวตา คเหตฺวา ตโตว ปฏินิวเตฺตยฺย, ตโต มหาชานิโย ภเวยฺยฯ วเณฺณ ปน กถิเต ‘‘กโต ภควตา ปญฺจสิขสฺส โอกาโส’’ติ เทวตาหิ สทฺธิํ อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวา วิสฺสชฺชนาวสาเน อสีติยา เทวตาสหเสฺสหิ สทฺธิํ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐหิสฺสตีติ ญตฺวา วณฺณํ กเถสิฯ

ตตฺถ **กทา สํยูฬฺหา**ติ กทา คนฺถิตา ปิณฺฑิตาฯ **เตน โข ปนาหํ, ภเนฺต, สมเยนา**ติ เตน สมเยน ตสฺมึ ตุมฺหากํ สโมฺพธิปฺปตฺติโต ปฎฺฐาย อฎฺฐเม สตฺตาเหฯ **ภทฺทา นาม สูริยวจฺฉสา**ติ นามโต ภทฺทา สรีรสมฺปตฺติยา สูริยวจฺฉสาฯ **ภคินี**ติ โวหารวจนเมตํ, เทวธีตาติ อโตฺถฯ **ปรกามินี**ติ ปรํ กาเมติ อภิกงฺขติฯ

**อุปนจฺจนฺติยา**ติ นจฺจมานายฯ สา กิร เอกสฺมึ สมเย จาตุมหาราชิกเทเวหิ สทฺธึ สกฺกสฺส เทวราชสฺส นจฺจํ ทสฺสนตฺถาย คตา, ตสฺมิญฺจ ขเณ สโกฺก ตถาคตสฺส อฎฺฐ ยถาภุเจฺจ คุเณ ปยิรุทาหาสิฯ เอวํ ตสฺมึ ทิวเส คนฺตฺวา นจฺจนฺตี อโสฺสสิฯ

**สกฺกูปสงฺกมวณฺณนา**

**๓๕๐**. **ปฎิสโมฺมทตี**ติ ''สํสนฺทติ โข เต''ติอาทีนิ วทโนฺต ภควา สโมฺมทติ, ปญฺจสิโข ปฎิสโมฺมทติฯ คาถา จ ภาสโนฺต ปญฺจสิโข สโมฺมทติ, ภควา ปฎิสโมฺมทติฯ **อามเนฺตสี**ติ ชานาเปสิฯ ตสฺส กิเรวํ อโหสิ ''อยํ ปญฺจสิโข มยา มม กเมฺมน เปสิโต อตฺตโน กมฺมํ กโรติฯ เอวรูปสฺส สตฺถุ สนฺติเก ฐตฺวา กามคุณูปสญฺหิตํ อนนุจฺฉวิกํ กเถสิ, นฎา นาม นิลฺลชฺชา โหนฺติ, กเถโนฺต วิปฺปการมฺปิ ทเสฺสยฺย, หนฺท นํ มม กมฺมํ ชานาเปมี''ติ จิเนฺตตฺวา อามเนฺตสิฯ

**๓๕๑**. **เอวญฺจ ปน ตถาคตา**ติ ธมฺมสงฺคาหกเตฺถเรหิ ฐปิตวจนํฯ **อภิวทนฺตี**ติ อภิวาทนสมฺปฎิจฺฉเนน วฑฺฒิตวจเนน วทนฺติฯ **อภิวทิโต**ติ วฑฺฒิตวจเนน วุโตฺตฯ

**อุรุนฺทา สมปาที**ติ มหนฺตา วิวฎา อโหสิ, อนฺธกาโร คุหายํ อนฺตรธายิฯ **อาโลโก อุทปาที**ติ โย ปกติยา คุหายํ อนฺธกาโร, โส อนฺตรหิโต, อาโลโก ชาโตฯ สพฺพเมตํ ธมฺมสงฺคาหกานํ วจนํฯ

**๓๕๒**. **จิรปฎิกาหํ, ภเนฺต**ติ จิรโต อหํ, จิรโต ปฎฺฐายาหํ ทสฺสนกาโมติ อโตฺถฯ **เกหิจิ เกหิจิ กิจฺจกรณีเยหี**ติ เทวานํ ธีตา จ ปุตฺตา จ อเงฺก นิพฺพตฺตนฺติ, ปาทปริจาริกา อิตฺถิโย สยเน นิพฺพตฺตนฺติ, ตาสํ มณฺฑนปสาธนการิกา เทวตา สยนํ ปริวาเรตฺวา นิพฺพตฺตนฺติ, เวยฺยาวจฺจกรา อโนฺตวิมาเน นิพฺพตฺตนฺติ, เอเตสํ อตฺถาย อฑฺฑกรณํ นาม นตฺถิฯ เย ปน สีมนฺตเร นิพฺพตฺตนฺติ, เต ''ตว สนฺตกา, มม สนฺตกา''ติ นิเจฺฉตุํ อสโกฺกนฺตา อฑฺฑํ กโรนฺติ, สกฺกํ เทวราชานํ ปุจฺฉนฺติฯ โส ''ยสฺส วิมานํ อาสนฺนตรํ, ตสฺส สนฺตกา''ติ วทติฯ สเจ เทฺวปิ สมฎฺฐาเน โหนฺติ, ''ยสฺส วิมานํ โอโลเกนฺตี ฐิตา, ตสฺส สนฺตกา''ติ วทติฯ สเจ เอกมฺปิ น โอโลเกติ, ตํ อุภินฺนํ กลหุปเจฺฉทนตฺถํ อตฺตโน สนฺตกํ กโรติฯ กีฬาทีนิปิ กิจฺจานิ กรณียาเนวฯ เอวรูปานิ ตานิ กรณียานิ สนฺธาย ''เกหิจิ เกหิจิ กิจฺจกรณีเยหี''ติ อาหฯ

**สลฬาคารเก**ติ สลฬมยคนฺธกุฎิยํฯ **อญฺญตเรน สมาธินา**ติ ตทา กิร ภควา สกฺกเสฺสว อปริปากคตํ ญาณํ วิทิตฺวา โอกาสํ อกาเรตุกาโม ผลสมาปตฺติวิหาเรน นิสีทิฯ ตํ เอส อชานโนฺต ''อญฺญตเรน สมาธินา''ติ อาหฯ **ภุชติ จ นามา**ติ **ภุชตี**ติ ตสฺสา นามํฯ **ปริจาริกา**ติ ปาทปริจาริกา เทวธีตาฯ สา กิร เทฺว ผลานิ ปตฺตา, เตนสฺสา เทวโลเก อภิรติเยว นตฺถิฯ นิจฺจํ ภควโต อุปฎฺฐานํ อาคนฺตฺวา อญฺชลึ สิรสิ ฐเปตฺวา ภควนฺตํ นมสฺสมานา ติฎฺฐติฯ **เนมิสเทฺทน ตมฺหา สมาธิมฺหา วุฎฺฐิโต**ติ ''สมาปโนฺน สทฺทํ สุณาตี''ติ โน วต เร วตฺตเพฺพ, นนุ ภควา สกฺกสฺส เทวานมินฺทสฺส ''อปิจาหํ อายสฺมโต จกฺกเนมิสเทฺทน ตมฺหา สมาธิมฺหา วุฎฺฐิโต''ติ ภณตีติฯ ติฎฺฐตุ เนมิสโทฺท, สมาปโนฺน นาม อโนฺตสมาปตฺติยํ กณฺณมูเล ธมมานสฺส สงฺขยุคฬสฺสาปิ อสนิสนฺนิปาตสฺสาปิ สทฺทํ น สุณาติฯ ภควา ปน ''เอตฺตกํ กาลํ สกฺกสฺส โอ

กาสํ น กริสฺสามี’’ติ ปริจฺฉินฺทิตฺวา กาลวเสน ผลสมาปตฺตึ สมาปนฺโนฯ สกฺโก ‘‘น ทานิ เม สตฺถา โอกาสํ กโรตี’’ติ คนฺธกุฏึ ปทกฺขิณํ กตฺวา รถํ นิวตฺเตตฺวา เทวโลกาภิมุขํ เปเสสิฯ คนฺธกุฏิปริเวณํ รถสทฺเทน สโมหิตํ ปญฺจงฺคิกตูริยํ วิย อโหสิฯ ภควโต ยถาปริจฺฉินฺนกาลวเสน สมาปตฺติโต วุฏฺฐิตสฺส รถสทฺเทเนว ปฐมาวชฺชนํ อุปฺปชฺชิ, ตสฺมา เอวมาหฯ

## โคปกวตฺถุวณฺณนา

**๓๕๓**. **สีเลสุ ปริปูรการินี**ติ ปญฺจสุ สีเลสุ ปริปูรการินีฯ **อิตฺถิตฺตํ วิราเชตฺวา**ติ อิตฺถิตฺตํ นาม อลํ, น หิ อิตฺถิเตฺต ฐตฺวา จกฺกวตฺติสิรึ, น สกฺกมารพฺรหฺมสิริโย ปจฺจนุภวิตุํ, น ปเจฺจกโพธึ, น สมฺมาสโมฺพธึ คนฺตุํ สกฺกาติ เอวํ อิตฺถิตฺตํ วิราเชติ นามฯ มหนฺตมิทํ ปุริสตฺตํ นาม เสฏฺฐํ อุตฺตมํ, เอตฺถ ฐตฺวา สกฺกา เอตา สมฺปตฺติโย ปาปุณิตุนฺติ เอวํ ปน ปุริสตฺตํ ภาเวติ นามฯ สาปิ เอวมกาสิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อิตฺถิตฺตํ วิราเชตฺวา ปุริสตฺตํ ภาเวตฺวา’’ติฯ **หีนํ คนฺธพฺพกาย**นฺติ หีนํ ลามกํ คนฺธพฺพนิกายํฯ กสฺมา ปน เต ปริสุทฺธสีลา ตตฺถ อุปฺปนฺนาติ? ปุพฺพนิกนฺติยาฯ ปุเพฺพปิ กิร เนสํ เอตเทว วสิตฏฺฐานํ, ตสฺมา นิกนฺติวเสน ตตฺถ อุปฺปนฺนาฯ **อุปฏฺฐาน**นฺติ อุปฏฺฐานสาลํฯ **ปาริจริย**นฺติ ปริจรณภาวํฯ คีตวาทิเตหิ อเมฺห ปริจริสฺสามาติ อาคจฺฉนฺติฯ

**ปฏิโจเทสี**ติ สาเรสิฯ โส กิร เต ทิสฺวา ‘‘อิเม เทวปุตฺตา อติวิย วิโรเจนฺติ อติวณฺณว โนฺต, กึ นุ โข กมฺมํ กตฺวา อาคตา’’ติ อาวชฺชโนฺต ‘‘ภิกฺขู อเหสุ’’นฺติ อทฺทสฯ ตโต ‘‘ภิกฺขู โหนฺตุ, สีเลสุ ปริปูรการิโน’’ติ อุปธาเรโนฺต ‘‘ปริปูรการิโน’’ติ อทฺทสฯ ‘‘ปริปูรการิโน โหนฺตุ, อโญฺญ คุโณ อตฺถิ นตฺถี’’ติ อุปธาเรโนฺต ‘‘ฌานลาภิโน’’ติ อทฺทสฯ ‘‘ฌานลาภิโน โหนฺตุ, กุหึ วาสิกา’’ติ อุปธาเรโนฺต ‘‘มยฺหํว กุลูปกา’’ติ อทฺทสฯ ปริสุทฺธสีลา นาม ฉสุ เทวโลเกสุ ยตฺถิจฺฉนฺติ, ตตฺถ นิพฺพตฺตนฺติฯ อิเม ปน อุปริเทวโลเก จ น นิพฺพตฺตาฯ ฌานลาภิโน นาม พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺตนฺติ, อิเม จ พฺรหฺมโลเก น นิพฺพตฺตาฯ อหํ ปน เอเตสํ โอวาเท ฐตฺวา เทวโลกสามิกสฺส สกฺกสฺส เทวานมินฺทสฺส ปลฺลเงฺก ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพโตฺต, อิเม หีเน คนฺธพฺพกาเย นิพฺพตฺตาฯ อฏฺฐิเวธปุคฺคลา นาเมเต วเฏฺฏตฺวา วเฏฺฏตฺวา คาฬฺหํ วิชฺฌิตพฺพาติ จิเนฺตตฺวา **กุโตมุขา นามา**ติอาทีหิ วจเนหิ ปฏิโจเทสิฯ

ตตฺถ **กุโตมุขา**ติ ภควติ อภิมุเข ธมฺมํ เทเสเนฺต ตุเมฺห กุโตมุขา กึ อญฺญา วิหิตา อิโต จิโต จ โอโลกยมานา อุทาหุ นิทฺทายมานา? **ทุทฺทิฏฺฐรูป**นฺติ ทุทฺทิฏฺฐสภาวํ ทฏฺฐุํ อยุตฺตํ ฯ **สหธมฺมิเก**ติ เอกสฺส สตฺถุ สาสเน สมาจิณฺณธเมฺม กตปุเญฺญฯ **เตสํ ภเนฺต**ติ เตสํ โคปเกน เทวปุเตฺตน เอวํ วตฺวา ปุน ‘‘อโห ตุเมฺห นิลฺลชฺชา อหิริกา’’ติอาทีหิ วจเนหิ ปฏิโจทิตานํ เทฺว เทวา ทิเฏฺฐว ธเมฺม สตึ ปฏิลภิํสุฯ

**กายํ พฺรหฺมปุโรหิต**นฺติ เต กิร จินฺตยิํสุ – ‘‘นเฏฺหิ นาม นจฺจเนฺตหิ คายเนฺตหิ วาเทเนฺตหิ อาคนฺตฺวา ทาโย นาม ลทฺธิตโพฺพ อสฺส, อยํ ปน อมฺหากํ ทิฏฺฐกาลโต ปฏฺฐาย ปกฺขิตฺตโลณํ อุทฺธนํ วิย ตฏตฏายเตว, กึ นุ โข อิท’’นฺติ อาวชฺชนฺตา อตฺตโน สมณภาวํ ปริสุทฺธสีลตํ ฌานลาภิตํ ตเสฺสว กุลูปกภาวญฺจ ทิสฺวา ‘‘ปริสุทฺธสีลา นาม ฉสุ เทวโลเกสุ ยถารุจิเต ฐาเน นิพฺพตฺตนฺติ, ฌานลาภิโน พฺรหฺมโลเกฯ มยํ อุปริเทวโลเกปิ พฺรหฺมโลเกปิ นิพฺพตฺติตุํ นาสกฺขิมฺหฯ อมฺหากํ โอวาเท ฐตฺวา อยํ อิตฺถิกา อุปริ นิพฺพตฺตา, มยํ ภิกฺขู สมานา ภควติ พฺรหฺมจริยํ จริตฺวา หีเน คนฺธพฺพกาเย นิพฺพตฺตาฯ เตน โน อยํ เอวํ นิคฺคณฺหาตี’’ติ ญตฺวา ตสฺส กถํ สุณนฺตาเยว เตสุ เทฺว ชนา ปฐมชฺฌานสตึ ปฏิลภิตฺวา ฌานํ ปาทกํ กตฺวา สงฺขาเร สมฺมสนฺตา อนาคามิผเลเยว ปติฏฺฐหิํสุฯ อถ เนสํ โส ปริโตฺต กามาวจรตฺตภาโว

ธาเรตุํ นาสกฺขิฯ ตสฺมา ตาวเทว จวิตฺวา พฺรหฺมปุโรหิเตสุ นิพฺพตฺตาฯ โส จ เนสํ กาโย ตตฺถ ฐิตานํเยว นิพฺพตฺโตฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘เตสํ, ภเนฺต, โคปเกน เทวปุเตฺตน ปฏิโจทิตานํ เทฺว เทวา ทิเฏฺฐว ธเมฺม สตึ ปฏิลภึสุ กายํ พฺรหฺมปุโรหิต’’นฺติฯ

ตตฺถ **ทิเฏฺฐว ธเมฺม**ติ ตสฺมิเญฺญว อตฺตภาเว ฌานสตึ ปฏิลภึสุฯ ตเตฺถว ฐตฺวา จุตา ปน กายํ พฺรหฺมปุโรหิตํ พฺรหฺมปุโรหิตสรีรํ ปฏิลภึสูติ เอวมเตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ **เอโก ปน เทโว**ติ เอโก เทวปุโตฺต นิกนฺตึ ฉินฺทิตุํ อสโกฺกโนฺต กาเม อชฺฌาวสิ, ตเตฺถว อาวาสิโก อโหสิฯ

**๓๕๔. สงฺฆญฺจุปฎฺฐาสิ**นฺติ สงฺฆญฺจ อุปฎฺฐาสึฯ

**สุธมฺมตายา**ติ ธมฺมสฺส สุนฺทรภาเวนฯ **ติทิวูปปโนฺน**ติ ติทิเว ติทสปุเร อุปปโนฺนฯ **คนฺธพฺพกายูปคเต วสีเน**ติ คนฺธพฺพกายํ อาวาสิโก หุตฺวา อุปคเตฯ **เย จ มยํ ปุเพฺพ มนุสฺสภูตา**ติ เย ปุเพฺพ มนุสฺสภูตา มยํ อเนฺนน ปาเนน อุปฎฺฐหิมฺหาติ อิมินา สทฺธึ โยเชตฺวา อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

**ปาทูปสงฺคยฺหา**ติ ปาเท อุปสงฺคยฺห ปาทโธวนปาทมกฺขนานุปฺปทาเนน ปูเชตฺวา เจว วนฺทิตฺวา จฯ **สเก นิเวสเน**ติ อตฺตโน ฆเรฯ อิมสฺสาปิ ปทสฺส อุปฎฺฐหิมฺหาติ อิมินาว สมฺพโนฺธฯ

**ปจฺจตฺตํ เวทิตโพฺพ**ติ อตฺตนาว เวทิตโพฺพฯ **อริยาน สุภาสิตานี**ติ ตุเมฺหหิ วุจฺจมานานิ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ สุภาสิตานิฯ

**ตุเมฺห ปน เสฎฺฐมุปาสมานา**ติ อุตฺตมํ พุทฺธํ ภควนฺตํ อุปาสมานา อนุตฺตเร พุทฺธสาสเน วาฯ **พฺรหฺมจริย**นฺติ เสฎฺฐจริยํฯ **ภวตูปปตฺตี**ติ ภวนฺตานํ อุปปตฺติฯ

**อคาเร วสโต มยฺห**นฺติ ฆรมเชฺฌ วสนฺตสฺส มยฺหํฯ

**สุวชฺชา**ติ โส อชฺชฯ **โคตมสาวเกนา**ติ อิธ โคปโก โคตมสาวโกติ วุโตฺตฯ **สเมจฺจา**ติ สมาคนฺตฺวาฯ

**หนฺท วิยายาม พฺยายามา**ติ หนฺท อุยฺยมาม พฺยายมามฯ **มา โน มยํ ปรเปสฺสา อหุมฺหาติ โน**ติ นิปาตมตฺตํ, มา มยํ ปรสฺส เปสนการกาว อหุมฺหาติ อโตฺถฯ **โคตมสาสนานี**ติ อิธ ปกติยา ปฏิวิทฺธํ ปฐมชฺฌานเมว โคตมสาสนานีติ วุตฺตํ, ตํ อนุสฺสรํ อนุสฺสริตฺวาติ อโตฺถฯ

**จิตฺตานิ วิราชยิตฺวา**ติ ปญฺจกามคุณิกจิตฺตานิ วิราชยิตฺวาฯ **กาเมสุ อาทีนว**นฺติ วิกฺขมฺภนวเสน ปฐมชฺฌาเนน กาเมสุ อาทีนวํ อทฺทสํสุ, สมุเจฺฉทวเสน ตติยมเคฺคนฯ **กามสํโยชนพนฺธนานี**ติ กามสโญฺญชนานิ จ กามพนฺธนานิ จฯ **ปาปิมโยคานี**ติ ปาปิมโต มารสฺส โยคภูตานิ, พนฺธนภูตานีติ อโตฺถฯ **ทุรจฺจยานี**ติ ทุรติกฺกมานิฯ **สอินฺทา เทวา สปชาปติกา**ติ อินฺทํ เชฎฺฐกํ กตฺวา อุปวิฎฺฐา สอินฺทา ปชาปตึ เทวราชานํ เชฎฺฐกํ กตฺวา อุปวิฎฺฐา สปชาปติกาฯ **สภายุปวิฎฺฐา**ติ สภายํ อุปวิฎฺฐา, นิสินฺนาติ อโตฺถฯ

**วีรา**ติ สูราฯ **วิราคา**ติ วีตราคาฯ **วิรชํ กโรนฺตา**ติ วิรชํ อนาคามิมคฺคํ กโรนฺตา อุปฺปาเทนฺตาฯ **นาโคว สนฺนานิ คุณานี**ติ กามสโญฺญชนพนฺธนานิ เฉตฺวา เทเว ตาวตึเส อติกฺกมึสุฯ **สํเวคชาตสฺสา**ติ ชาตสํเวคสฺส สกฺกสฺสฯ

**กามาภิภู**ติ ทุวิธานมฺปิ กามานํ อภิภูฯ **สติยา วิหีนา**ติ ฌานสติวิรหิตาฯ

**ติณฺณํ เตส**นฺติ เตสุ ตีสุ ชเนสุฯ **อาวสิเนตฺถ เอโก**ติ ตตฺถ หีเน กาเย เอโกเยว อาวาสิโก ชาโตฯ **สโมฺพธิปถานุสาริโน**ติ อนาคามิมคฺคานุสาริโนฯ **เทเวปิ หีเฬนฺตี**ติ เทฺว เทวโลเก หีเฬนฺตา อโธกโรนฺตา อุปจารปฺปนาสมาธีหิ สมาหิตตฺตา อตฺตโน ปาทปํสุํ เทวตานํ มตฺถเก โอกิรนฺตา อากาเส อุปฺปติตฺวา คตาติฯ

**เอตาทิสี ธมฺมปฺปกาสเนตฺถา**ติ เอตฺถ สาสเน เอวรูปา ธมฺมปฺปกาสนา, ยาย สาวกา เอเตหิ คุเณหิ สมนฺนาคตา โหนฺติฯ **น ตตฺถ กึ กงฺขติ โกจิ สาวโก**ติ กึ ตตฺถ เตสุ สาวเกสุ โกจิ เอกสาวโกปิ พุทฺธาทีสุ วา จาตุทฺทิสภาเว วา น กงฺขติ ''สพฺพทิสาสุ อสชฺชมาโน อคยฺหมาโน วิหรตี''ติฯ อิทานิ ภควโต วณฺณํ ภณโนฺต ''นิติณฺณโอฆํ วิจิกิจฺฉฉินฺนํ, พุทฺธํ นมสฺสาม ชินํ ชนินฺท''นฺติ อาหฯ ตตฺถ **วิจิกิจฺฉฉินฺน**นฺติ ฉินฺนวิจิกิจฺฉํฯ **ชนินฺท**นฺติ สพฺพโลกุตฺตมํฯ

**ยํ เต ธมฺม**นฺติ ยํ ตว ธมฺมํฯ **อชฺฌคํสุ เต**ติ เต เทวปุตฺตา อธิคตาฯ **กายํ พฺรหฺมปุโรหิต**นฺติ อมฺหากํ ปสฺสนฺตานํเยว พฺรหฺมปุโรหิตสรีรํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยํ ตว ธมฺมํ ชานิตฺวา เตสํ ติณฺณํ ชนานํ เต เทฺว วิเสสคู อมฺหากํ ปสฺสนฺตานํเยว กายํ พฺรหฺมปุโรหิตํ อธิคนฺตฺวา มคฺคผลวิเสสํ อชฺฌคํสุ, มยมฺปิ ตสฺส ธมฺมสฺส ปตฺติยา อาคตมฺหาสิ มาริสาติฯ **อาคตมฺหเส**ติ สมฺปตฺตมฺหฯ **กตาวกาสา ภควตา, ปญฺหํ ปุเจฺฉมุ มาริสา**ติ สเจ โน ภควา โอกาสํ กโรติ, อถ ภควตา กตาวกาสา หุตฺวา ปญฺหํ, มาริส, ปุเจฺฉยฺยามาติ อโตฺถฯ

## มฆมาณววตฺถุ

๓๕๕. **ทีฆรตฺตํ วิสุโทฺธ โข อยํ ยโกฺข**ติ จิรกาลโต ปภุติ วิสุโทฺธฯ กีว จิรกาลโต? อนุปฺปเนฺน พุเทฺธ มคธรเฏฺฐ มจลคามเก มฆมาณวกาลโต ปฏฺฐายฯ ตทา กิเรส เอกทิวสํ กาลเสฺสว วุฏฺฐาย คามมเชฺฌ มนุสฺสานํ คามกมฺมกรณฏฺฐานํ คนฺตฺวา อตฺตโน ฐิตฏฺฐานํ ปาทเนฺตเนว ปํสุกจวรํ อปเนตฺวา รมณียมกาสิ, อโญฺญ อาคนฺตฺวา ตตฺถ อฏฺฐาสิฯ โส ตาวตเกเนว สตึ ปฏิลภิตฺวา มเชฺฌ คามสฺส ขลมณฺฑลมตฺตํ ฐานํ โสเธตฺวา วาลุกํ โอกิริตฺวา ทารูนิ อาหริตฺวา สีตกาเล อคฺคึ กโรติ, ทหรา จ มหลฺลกา จ อาคนฺตฺวา ตตฺถ นิสีทนฺติฯ

อถสฺส เอกทิวสํ เอตทโหสิ – ''มยํ นครํ คนฺตฺวา ราชราชมหามตฺตาทโย ปสฺสาม, อิเมสุปิ จนฺทิมสูริเยสุ 'จโนฺท นาม เทวปุโตฺต, สูริโย นาม เทวปุโตฺต'ติ วทนฺติฯ กึ นุ โข กตฺวา เอเต เอตา สมฺปตฺติโย อธิคตา''ติ? ตโต ''นาญฺญํ กิญฺจิ, ปุญฺญกมฺมเมว กตฺวา''ติ จิเนฺตตฺวา ''มยาปิ เอวํวิธสมฺปตฺติทายกํ ปุญฺญกมฺมเมว กตฺตพฺพ''นฺติ จิเนฺตสิฯ

โส กาลเสฺสว วุฏฺฐาย ยาคุํ ปิวิตฺวา วาสิผรสุกุทาลมุสลหโตฺถ จตุมหาปถํ คนฺตฺวา มุสเลน ปาสาเณ อุจฺจาเลตฺวา ปวเฏฺฏติ, ยานานํ อกฺขปฏิฆาตรุเกฺข หรติ, วิสมํ สมํ กโรติ, จตุมหาปเถ สาลํ กโรติ, โปกฺขรณึ ขณติ, เสตุํ พนฺธติ, เอวํ ทิวสํ กมฺมํ กตฺวา อตฺถงฺคเต สูริเย ฆรํ เอติฯ ตํ อโญฺญ ปุจฺฉิ – ''โภ, มฆ, ตฺวํ ปาโตว นิกฺขมิตฺวา สายํ อรญฺญโต เอสิ, กึ กมฺมํ กโรสี''ติ? ปุญฺญกมฺมํ กโรมิฯ สคฺคคามิมคฺคํ โสเธมีติฯ กิมิทํ, โภ, ปุญฺญํ นามาติ? ตฺวํ น ชานาสีติ? อาม, น ชานามีติฯ นครํ คตกาเล ทิฏฺฐปุพฺพา เต ราชราชมหามตฺตาทโยติ? อาม, ทิฏฺฐปุพฺพาติฯ ปุญฺญกมฺมํ กตฺวา เตหิ ตํ ฐานํ ลทฺธํ, อหมฺปิ เอวํวิธสมฺปตฺติทายกํ กมฺมํ กโรมิฯ ''จโนฺท นาม เทวปุโตฺต, สูริโย นาม เทวปุโตฺต''ติ สุตปุพฺพํ ตยาติ? อาม สุตปุพฺพนฺติฯ เอตสฺส

สคฺคสฺส คมนมคฺคํ อหํ โสเธมีติฯ อิทํ ปน ปุญฺญกมฺมํ กึ ตเวว วฏฺฏติ, อญฺญสฺส น วฏฺฏตีติ? น กสฺสเจตํ วาริตนฺติฯ ยทิ เอวํ เสฺว อรญฺญํ คมนกาเล มยฺหมฺปิ สทฺทํ เทหีติฯ ปุนทิวเส ตํ คเหตฺวา คโต, เอวํ ตสฺมึ คาเม เตตฺตึส มนุสฺสา ตรุณวยา สเพฺพ ตเสฺสว อนุวตฺตกา อเหสุํฯ เต เอกจฺฉนฺทา หุตฺวา ปุญฺญกมฺมานิ กโรนฺตา วิจรนฺติฯ ยํ ทิสํ คจฺฉนฺติ, มคฺคํ สมํ กโรนฺตา เอกทิวเสเนว กโรนฺติ, โปกฺขรณึ ขณนฺตา, สาลํ กโรนฺตา, เสตุํ พนฺธนฺตา เอกทิวเสเนว นิฏฺฐาเปนฺติฯ

อถ เนสํ คามโภชโก จิเนฺตสิ – ‘‘อหํ ปุเพฺพ เอเตสุ สุรํ ปิวเนฺตสุ ปาณฆาตาทีนิ กโรเนฺตสุ จ กหาปณาทิวเสน เจว ทณฺฑพลิวเสน จ ธนํ ลภามิฯ อิทานิ เอเตสํ ปุญฺญกรณกาลโต ปฏฺฐาย เอตฺตโก อาโย นตฺถิ, หนฺท เน ราชกุเล ปริภินฺทามี’’ติ ราชานํ อุปสงฺกมิตฺวา โจเร, มหาราช, ปสฺสามีติฯ กุหึ, ตาตาติ? มยฺหํ คาเมติฯ กึ โจรา นาม, ตาตาติ? ราชาปราธิกา เทวาติฯ กึ ชาติกาติ? คหปติชาติกา เทวาติฯ คหปติกา กึ กริสฺสนฺติ, ตยา ชานมาเนน กสฺมา มยฺหํ น กถิตนฺติ? ภเยน, มหาราช, น กเถมิ, อิทานิ มา มยฺหํ โทสํ กเรยฺยาถาติฯ อถ ราชา ‘‘อยํ มยฺหํ มหารวํ รวตี’’ติ สทฺทหิตฺวา ‘‘เตน หิ คจฺฉ, ตฺวเมว เน อาเนหี’’ติ พลํ ทตฺวา เปเสสิฯ โส คนฺตฺวา ทิวสํ อรเญฺญ กมฺมํ กตฺวา สายมาสํ ภุญฺชิตฺวา คามมเชฺฌ นิสีทิตฺวา ‘‘เสฺว กึ กมฺมํ กริสฺสาม, กึ มคฺคํ สมํ กโรม, โปกฺขรณึ ขณาม, เสตุํ พนฺธามา’’ติ มนฺตยมาเนเยว เต ปริวาเรตฺวา ‘‘มา ผนฺทิตฺถ, รโญฺญ อาณา’’ติ พนฺธิตฺวา ปายาสิฯ อถ โข เนสํ อิตฺถิโย ‘‘สามิกา กิร โว ‘ราชาปราธิกา โจรา’ติ พนฺธิตฺวา นิยฺยนฺตี’’ติ สุตฺวา ‘‘อติจิเรน กูฏฺฐา เอเต ‘ปุญฺญกมฺมํ กโรมา’ติ ทิวเส ทิวเส อรเญฺญว อจฺฉนฺติ, สพฺพกมฺมนฺตา ปริหีนา, เคเห น กิญฺจิ วฑฺฒติ, สุฏฺฐุ พทฺธา สุฏฺฐุ คหิตา’’ติ วทึสุฯ

คามโภชโกปิ เต เนตฺวา รโญฺญ ทเสฺสสิฯ ราชา อนุปปริกฺขิตฺวาเยว ‘‘หตฺถินา มทฺทาเปถา’’ติ อาหฯ เตสุ นียมาเนสุ มโฆ อิตเร อาห – ‘‘โภ, สกฺขิสฺสถ มม วจนํ กาตุ’’นฺติ? ตว วจนํ กโรนฺตาเยวมฺห อิมํ ภยํ ปตฺตา, เอวํ สเนฺตปิ ตว วจนํ กโรม, ภณ โภ, กึ กโรมาติ? เอตฺถ โภ วเฏฺฏ จรนฺตานํ นาม นิพทฺธํ เอตํ, กึ ปน ตุเมฺห โจราติ? น โจรมฺหาติฯ อิมสฺส โลกสฺส สจฺจกิริยา นาม อวสฺสโย, ตสฺมา สเพฺพปิ ‘‘ยทิ อเมฺห โจรา, หตฺถี มทฺทตุ, อถ น โจรา, มา มทฺทตู’’ติ สจฺจกิริยํ กโรถาติฯ เต ตถา อกํสุฯ หตฺถี อุปคนฺตุมฺปิ น สโกฺกติ, วิรวโนฺต ปลายติ, หตฺถึ ตุตฺตโตมรงฺกุเสหิ โกเฏฺฏนฺตาปิ อุปเนตุํ น สโกฺกนฺติฯ ‘‘หตฺถึ อุปเนตุํ น สโกฺกมา’’ติ รโญฺญ อาโรเจสุํฯ เตน หิ อุปริ กเฏฺฐน ปฏิจฺฉาเทตฺวา มทฺทาเปถาติฯ อุปริ กเฏฺฐ ทิเนฺน ทิคุณรวํ วิรวโนฺต ปลายติฯ

ราชา สุตฺวา เปสุญฺญการกํ ปโกฺกสาเปตฺวา อาห – ‘‘ตาต, หตฺถี มทฺทิตุํ น อิจฺฉตี’’ติ? อาม, เทว, เชฏฺฐกมาณโว มนฺตํ ชานาติ, มนฺตเสฺสว อยมานุภาโวติฯ ราชา ตํ ปโกฺกสาเปตฺวา ‘‘มโนฺต กิร เต อตฺถี’’ติ ปุจฺฉิ? นตฺถิ, เทว, มยฺหํ มโนฺต, สจฺจกิริยํ ปน มยํ กริมฺห – ‘‘ยทิ อเมฺห รโญฺญ โจรา, มทฺทตุ, อถ น โจรา, มา มทฺทตู’’ติ, สจฺจกิริยาย โน เอส อานุภาโวติฯ กึ ปน, ตาต, ตุเมฺห กมฺมํ กโรถาติ? อเมฺห, เทว, มคฺคํ สมํ กโรม, จตุมหาปเถ สาลํ กโรม , โปกฺขรณึ ขณาม, เสตุํ พนฺธาม, เอวรูปานิ ปุญฺญกมฺมานิ กโรนฺตา วิจริมฺหาติฯ

อยํ ตุเมฺห กิมตฺถํ ปิสุเณสีติ? อมฺหากํ ปมตฺตกาเล อิทญฺจิทญฺจ ลภติ, อปฺปมตฺตกาเล ตํ นตฺถิ, เอเตน การเณนาติฯ ตาต, อยํ หตฺถี นาม ติรจฺฉาโน, โสปิ ตุมฺหากํ คุเณ ชานาติฯ อหํ มนุโสฺส หุตฺวาปิ น ชานามิ, ตุมฺหากํ วสนคามํ ตุมฺหากํเยว ปุน อหรณียํ กตฺวา เทมิ, อยมฺปิ หตฺถี ตุมฺหากํเยว โหตุ, เปสุญฺญการโกปิ ตุมฺหากํเยว ทาโส โหตุฯ อิโต ปฏฺฐาย มยฺหมฺปิ ปุญฺญกมฺมํ กโรถาติ ธนํ ทตฺวา วิสฺสเชฺชสิฯ เต ธนํ คเหตฺวา วาเรน วาเรน หตฺถึ อารุยฺห

คจฺฉนฺตา มนฺตยนฺติ ‘‘โภ ปุญฺญกมฺมํ นาม อนาคตภวตฺถาย กริยติ, อมฺหากํ ปน อโนฺตอุทเก ปุปฺผิตํ นีลุปฺปลํ วิย อิมสฺมิเญฺญว อตฺตภาเว วิปากํ เทติฯ อิทานิ อติเรกํ ปุญฺญํ กริสฺสามา’’ติ, กิํ กโรมาติ? จตุมหาปเถ ถาวรํ กตฺวา มหาชนสฺส วิสฺสมนสาลํ กโรม, อิตฺถีหิ ปน สทฺธิํ อปตฺติกํ กตฺวา กริสฺสาม, อเมฺหสุ หิ ‘‘โจรา’’ติ คเหตฺวา นียมาเนสุ อิตฺถีนํ เอกาปิ จินฺตามตฺตกมฺปิ อกตฺวา ‘‘สุพทฺธา สุคหิตา’’ติ อุฏฺฐหิํสุ, ตสฺมา ตาสํ ปตฺติํ น ทสฺสามาติฯ เต อตฺตโน เคหานิ คนฺตฺวา หตฺถิโน เตตฺติํสปิณฺฑํ เทนฺติ, เตตฺติํส ติณมุฏฺฐิโย อาหรนฺติ, ตํ สพฺพํ หตฺถิสฺส กุจฺฉิปูรํ ชาตํฯ เต อรญฺญํ ปวิสิตฺวา รุเกฺข ฉินฺทนฺติ, ฉินฺนํ ฉินฺนํ หตฺถี กฑฺฒิตฺวา สกฏฺฐปเถ ฐเปสิฯ เต รุเกฺข ตเจฺฉตฺวา สาลาย กมฺมํ อารภิํสุฯ

มฆสฺส เคเห สุชาตา, สุธมฺมา, จิตฺตา, นนฺทาติ จตโสฺส ภริยาโย อเหสุํฯ สุธมฺมา วฑฺฒกิํ ปุจฺฉติ – ‘‘ตาต, อิเม สหายา กาลเสฺสว คนฺตฺวา สายํ เอนฺติ, กิํ กมฺมํ กโรนฺตี’’ติ? ‘‘สาลํ กโรนฺติ, อมฺมา’’ติฯ ‘‘ตาต, มยฺหมฺปิ สาลาย ปตฺติํ กตฺวา เทหี’’ติฯ ‘‘อิตฺถีหิ อปตฺติกํ กโรมา’’ติ เอเต วทนฺตีติฯ สา วฑฺฒกิสฺส อฏฺฐ กหาปเณ ทตฺวา ‘‘ตาต, เยน เกนจิ อุปาเยน มยฺหํ ปตฺติกํ กโรหี’’ติ อาหฯ โส ‘‘สาธุ อมฺมา’’ติ วตฺวา ปุเรตรํ วาสิผรสุํ คเหตฺวา คามมเชฺฌ ฐตฺวา ‘‘กิํ โภ อชฺช อิมสฺมิมฺปิ กาเล น นิกฺขมถา’’ติ อุจฺจาสทฺทํ กตฺวา ‘‘สเพฺพ มคฺคํ อารุฬฺหา’’ติ ญตฺวา ‘‘คจฺฉถ ตาว ตุเมฺห, มยฺหํ ปโฺปณฺจ อตฺถี’’ติ เต ปุรโต กตฺวา อญฺญํ มคฺคํ อารุยฺห กณฺณิกูปคํ รุกฺขํ ฉินฺทิตฺวา ตเจฺฉตฺวา มฏฺฐํ กตฺวา อาหริตฺวา สุธมฺมาย เคเห ฐเปสิ – ‘‘มยา เทหีติ วุตฺตทิวเส นีหริตฺวา ทเทยฺยาสี’’ติฯ

อถ นิฏฺฐิเต ทพฺพสมฺภารกเมฺม ภูมิกมฺมโต ปฏฺฐาย จยพนฺธนถมฺภุสฺสาปน สงฺฆาฏโยชนกณฺณิกมญฺจพนฺธเนสุ กเตสุ โส วฑฺฒกี กณฺณิกมเญฺจ นิสีทิตฺวา จตูหิ ทิสาหิ โคปานสิโย อุกฺขิปิตฺวา ‘‘โภ เอกํ ปมฺมุฏฺฐํ อตฺถี’’ติ อาหฯ กิํ โภ ปมฺมุฏฺฐํ, สพฺพเมว ตุวํ ปมุสฺสสีติฯ อิมา โภ โคปานสิโย กตฺถ ปติฏฺฐหิสฺสนฺตีติ? กณฺณิกา นาม ลทฺธุํ วฏฺฏตีติฯ กุหิํ โภ อิทานิ สกฺกา ลทฺธุนฺติ? กุลานํ เคเห สกฺกา ลทฺธุนฺติฯ อาหิณฺฑนฺตา ปุจฺฉถาติฯ เต อโนฺตคามํ ปวิสิตฺวา ปุจฺฉิตฺวา สุธมฺมาย ฆรทฺวาเร ‘‘อิมสฺมิํ ฆเร กณฺณิกา อตฺถี’’ติ อาหํสุฯ สา ‘‘อตฺถี’’ติ อาหฯ หนฺท มูลํ คณฺหาหีติฯ มูลํ น คณฺหามิ, สเจ มม ปตฺติํ กโรถ, ทสฺสามีติฯ เอถ โภ มาตุคามสฺส ปตฺติํ น กโรม, อรญฺญํ คนฺตฺวา รุกฺขํ ฉินฺทิสฺสามาติ นิกฺขมิํสุฯ

ตโต วฑฺฒกี ‘‘กิํ น ลทฺธา, ตาต, กณฺณิกา’’ติ ปุจฺฉิฯ เต ตมตฺถํ อาโรจยิํสุฯ วฑฺฒกี กณฺณิกมเญฺจ นิสิโนฺนว อากาสํ อุโลฺลเกตฺวา ‘‘โภ อชฺช นกฺขตฺตํ สุนฺทรํ, อิทํ อญฺญํ สํวจฺฉรํ อติกฺกมิตฺวา สกฺกา ลทฺธุํ, ตุเมฺหหิ จ ทุเกฺขน อาภตา ทพฺพสมฺภารา, เต สกลสํวจฺฉเรน อิมสฺมิเญฺญว ฐาเน ปูติกา ภวิสฺสนฺติฯ เทวโลเก นิพฺพตฺตกาเล ตสฺสาปิ เอกสฺมิํ โกเณ สาลา โหตุ, อาหรถ น’’นฺติ อาหฯ สาปิ ยาว เต น ปุน อาคจฺฉนฺติ, ตาว กณฺณิกาย เหฏฺฐิมตเล ‘‘อยํ สาลา **สุธมฺมา** นามา’’ติ อกฺขรานิ ฉินฺทาเปตฺวา อหเตน วเตฺถน เวเฐตฺวา ฐเปสิฯ กมฺมิกา อาคนฺตฺวา – ‘‘อาหร, เร กณฺณิกํ , ยํ โหตุ ตํ โหตุฯ ตุยฺหมฺปิ ปตฺติํ กริสฺสามา’’ติ อาหํสุฯ สา นีหริตฺวา ‘‘ตาตา, ยาว อฏฺฐ วา โสฬส วา โคปานสิโย น อาโรหนฺติ, ตาว อิมํ วตฺถํ มา นิเพฺพฐยิตฺถา’’ติ วตฺวา อทาสิฯ เต ‘‘สาธู’’ติ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา คเหตฺวา โคปานสิโย อาโรเปตฺวาว วตฺถํ นิเพฺพเฐสุํฯ

เอโก มหาคามิกมนุโสฺส อุทฺธํ อุโลฺลเกโนฺต อกฺขรานิ ทิสฺวา ‘‘กิํ, โภ, อิท’’นฺติ อกฺขรญฺญุํ มนุสฺสํ ปโกฺกสาเปตฺวา ทเสฺสสิฯ โส ‘‘สุธมฺมา นาม อยํ สาลา’’ติ อาหฯ ‘‘หรถ, โภ, มยํ อาทิโต ปฏฺฐาย สาลํ กตฺวา นามมตฺตมฺปิ น ลภาม, เอสา รตนมเตฺตน กณฺณิกรุเกฺขน

สาลํ อตฺตโน นาเมน กาเรตี’’ติ วิรวนฺติฯ วฑฺฒกี เตสํ วิรวนฺตานํเยว โคปานสิโย ปเวเสตฺวา อาณึ ทตฺวา สาลากมฺมํ นิฏฺฐาเปสิฯ

สาลํ ติธา วิภชึสุ, เอกสฺมึ โกฏฺฐาเส อิสฺสรานํ วสนฏฺฐานํ อกํสุ, เอกสฺมึ ทุคฺคตานํ, เอกสฺมึ คิลานานํฯ เตตฺตึส ชนา เตตฺตึส ผลกานิ ปญฺญเปตฺวา หตฺถิสฺส สญฺญํ อทํสุ – ‘‘อาคนฺตุโก อาคนฺตฺวา ยสฺส อตฺถเต ผลเก นิสีทติ, ตํ คเหตฺวา ผลกสามิกเสฺสว เคเห ปติฏฺฐเปหิฯ ตสฺส ปาทปริกมฺมปิฏฺฐิปริกมฺมขาทนียโภชนียสยนานิ สพฺพานิ ผลกสามิกเสฺสว ภาโร ภวิสฺสตี’’ติฯ หตฺถี อาคตาคตํ คเหตฺวา ผลกสามิกสฺส เคหํ เนติ, โส ตสฺส ตํ ทิวสํ กตฺตพฺพํ กโรติฯ

มฆมาณโว สาลโต อวิทูเร ฐาเน โกวิฬารรุกฺขํ โรปาเปสิ, มูเล จสฺส ปาสาณผลกํ อตฺถริฯ **นนฺทา** นามสฺส ภริยา อวิทูเร โปกฺขรณึ ขณาเปสิ, **จิตฺตา** มาลาวจฺฉํ โรปาเปสิ, สพฺพเชฏฺฐิกา ปน อาทาสํ คเหตฺวา อตฺตภาวํ มณฺฑยมานาว วิจรติฯ มโฆ ตํ อาห – ‘‘ภเทฺท, สุธมฺมา, สาลาย ปตฺติกา ชาตา, นนฺทา โปกฺขรณึ ขณาเปสิ, จิตฺตา มาลาวจฺฉํ โรปาเปสิฯ ตว ปน ปุญฺญกมฺมํ นาม นตฺถิ, เอกํ ปุญฺญํ กโรหิ, ภเทฺท’’ติ สา ‘‘ตฺวํ กสฺส การณา กโรสิ, นนุ ตยา กตํ มยฺหเมวา’’ติ วตฺวา อตฺตภาวมณฺฑนเมว อนุยุญฺชติฯ

มโฆ ยาวตายุกํ ฐตฺวา ตโต จวิตฺวา ตาวตึสภวเน สกฺโก หุตฺวา นิพฺพตฺติ, เตปิ เตตฺตึส คามิกมนุสฺสา กาลงฺกตฺวา เตตฺตึส เทวปุตฺตา หุตฺวา ตเสฺสว สนฺติเก นิพฺพตฺตาฯ สกฺกสฺส เวชยนฺโต นาม ปาสาโท สตฺต โยชนสตานิ อุคฺคจฺฉิ, ธโช ตีณิ โยชนสตานิ อุคฺคจฺฉิ, โกวิฬารรุกฺขสฺส นิสฺสเนฺทน สมนฺตา ติโยชนสตปริมณฺฑโล ปญฺจทสโยชนปริณาหกฺขนฺโธ ปาริจฺฉตฺตโก นิพฺพตฺติ, ปาสาณผลกสฺส นิสฺสเนฺทน ปาริจฺฉตฺตกมูเล สฏฺฐิโยชนิกา ปณฺฑุกมฺพลสิลา นิพฺพตฺติฯ สุธมฺมาย กณฺณิกรุกฺขสฺส นิสฺสเนฺทน ติโยชนสติกา สุธมฺมา เทวสภา นิพฺพตฺติฯ นนฺทาย โปกฺขรณิยา นิสฺสเนฺทน ปญฺญาสโยชนา นนฺทา นาม โปกฺขรณี นิพฺพตฺติฯ จิตฺตาย มาลาวจฺฉวตฺถุนิสฺสเนฺทน สฏฺฐิโยชนิกํ จิตฺตลตาวนํ นาม อุยฺยานํ นิพฺพตฺติฯ

สกฺโก เทวราชา สุธมฺมาย เทวสภาย โยชนิเก สุวณฺณปลฺลเงฺก นิสิโนฺน ติโยชนิเก เสตจฺฉเตฺต ธาริยมาเน เตหิ เทวปุเตฺตหิ ตาหิ เทวกญฺญาหิ อฑฺฒติยาหิ นาฏกโกฏีหิ ทฺวีสุ เทวโลเกสุ เทวตาหิ จ ปริวาริโต มหาสมฺปตฺตึ โอโลเกโนฺต ตา ติโสฺส อิตฺถิโย ทิสฺวา ‘‘อิมา ตาว ปญฺญายนฺติ, สุชาตา กุหิ’’นฺติ โอโลเกโนฺต ‘‘อยํ มม วจนํ อกตฺวา คิริกนฺทราย พกสกุณิกา หุตฺวา นิพฺพตฺตา’’ติ ทิสฺวา เทวโลกโต โอตริตฺวา ตสฺสา สนฺติกํ คโตฯ สา ทิสฺวาว สญฺชานิตฺวา อโธมุขา ชาตาฯ ‘‘พาเล, อิทานิ กึ สีสํ น อุกฺขิปสิ? ตฺวํ มม วจนํ อกตฺวา อตฺตภาวเมว มณฺฑยมานา วีตินาเมสิฯ สุธมฺมาย จ นนฺทาย จ จิตฺตาย จ มหาสมฺปตฺติ นิพฺพตฺตา, เอหิ อมฺหากํ สมฺปตฺตึ ปสฺสา’’ติ เทวโลกํ เนตฺวา นนฺทาย โปกฺขรณิยา ปกฺขิปิตฺวา ปลฺลเงฺก นิสีทิฯ

นาฏกิตฺถิโย ‘‘กุหึ คตตฺถ, มหาราชา’’ติ ปุจฺฉึสุฯ โส อนาโรเจตุกาโมปิ ตาหิ นิปฺปีฬิยมาโน ‘‘สุชาตาย สนฺติก’’นฺติ อาหฯ กุหึ นิพฺพตฺตา, มหาราชาติ? กนฺทรปาเทติฯ อิทานิ กุหินฺติ? นนฺทาโปกฺขรณิยํ เม วิสฺสฏฺฐาติฯ เอถ, โภ, อมฺหากํ อยฺยํ ปสฺสามาติ สพฺพา ตตฺถ อคมํสุฯ สา ปุเพฺพ สพฺพเชฏฺฐิกา หุตฺวา ตา อวมญฺญิตฺถฯ อิทานิ ตาปิ ตํ ทิสฺวา – ‘‘ปสฺสถ, โภ อมฺหากํ อยฺยาย มุขํ กกฺกฏกวิชฺฌนสูลสทิส’’นฺติอาทีนิ วทนฺติโย เกฬึ อกํสุฯ สา อติวิย อฏฺฏิยมานา สกฺกํ เทวราชานํ อาห – ‘‘มหาราช, อิมานิ สุวณฺณรชตมณิวิมานานิ วา นนฺทาโปกฺขรณี วา มยฺหํ กึ กริสฺสติ, ชาติภูมิเยว มหาราช สตฺตานํ สุขา, มํ ตเตฺถว กนฺทรปาเท วิสฺสเชฺชหี’’ติฯ สกฺโก ตํ ตตฺถ วิสฺสเชฺชตฺวา ‘‘มม วจนํ กริสฺสสี’’ติ อาหฯ กริสฺสามิ, มหาราชาติฯ ปญฺจ

สีลานิ คเหตฺวา อขณฺฑานิ กตฺวา รกฺข, กติปาเหน ตํ เอตาสํ เชฏฺฐิกํ กริสฺสามีติฯ สา ตถา อกาสิฯ

สโกฺก กติปาหสฺส อจฺจเยน ''สกฺกา นุ โข สีลํ รกฺขิตุ''นฺติ คนฺตฺวา มจฺฉรูเปน อุตฺตานโก หุตฺวา ตสฺสา ปุรโต อุทกปิฏฺเฐ โอสรติ, สา ''มตมจฺฉโก ภวิสฺสตี''ติ คนฺตฺวา สีเส อคฺคเหสิฯ มโจฺฉ นงฺคุฏฺฐํ จาเลสิฯ สา ''ชีวติ มเญฺญ''ติ อุทเก วิสฺสเชฺชสิฯ สโกฺก อากาเส ฐตฺวา ''สาธุ, สาธุ, รกฺขสิ สิกฺขาปทํ, เอวํ ตํ รกฺขมานํ กติปาเหเนว นาฏกานํ เชฏฺฐิกํ กริสฺสามี''ติ อาหฯ ตสฺสาปิ ปญฺจ วสฺสสตานิ อายุ อโหสิฯ เอกทิวสมฺปิ อุทรปูรํ นาลตฺถํ, สุกฺขิตฺวา ปริสุกฺขิตฺวา มิลายมานาปิ สีลํ อขเณฺฑตฺวา กาลงฺกตฺวา พาราณสิยํ กุมฺภการเคเห นิพฺพตฺติฯ

สโกฺก ''กุหิํ นิพฺพตฺตา''ติ โอโลเกโนฺต ทิสฺวา ''ตโต อิธ อาเนตุํ น สกฺกา, ชีวิตวุตฺติมสฺสา ทสฺสามี''ติ สุวณฺณเอฬาลุกานํ ยานกํ ปูเรตฺวา มเชฺฌ คามสฺส มหลฺลกเวเสน นิสีทิตฺวา ''เอฬาลุกานิ คณฺหถา''ติ อุกฺกุฏฺฐิมกาสิฯ สมนฺตา คามวาสิกา อาคนฺตฺวา ''เทหิ, ตาตา''ติ อาหํสุฯ อหํ สีลรกฺขกานํ เทมิ, ตุเมฺห สีลํ รกฺขถาติฯ ตาต มยํ สีลํ นาม กีทิสนฺติปิ น ชานาม, มูเลน เทหีติฯ ''สีลรกฺขกานํเยว ทมฺมี''ติ อาหฯ ''เอถ, เร โกสิ อยํ เอฬาลุกมหลฺลโก''ติ สเพฺพ นิวตฺติํสุฯ

สา ทาริกา ปุจฺฉิ – ''อมฺม, ตุเมฺห เอฬาลุกตฺถาย คตา ตุจฺฉหตฺถาว อาคตา''ติฯ โกสิ, อมฺม, เอฬาลุกมหลฺลโก ''อหํ สีลรกฺขกานํ ทมฺมี''ติ วทติ, นูนิมสฺส ทาริกา สีลํ ขาทิตฺวา วตฺตนฺติ, มยํ สีลเมว น ชานามาติฯ สา ''มยฺหํ อานีตํ ภวิสฺสตี''ติ คนฺตฺวา ''เอฬาลุกํ, ตาต, เทหี''ติ อาหฯ ''ตฺวํ สีลานิ รกฺขสิ อมฺมา''ติ? ''อาม, ตาต รกฺขามี''ติฯ อิทํ มยา ตุยฺหเมว อาภตนฺติ เคหทฺวาเร ยาเนน สทฺธิํ ฐเปตฺวา ปกฺกามิฯ สาปิ ยาวชีวํ สีลํ รกฺขิตฺวา จวิตฺวา เวปจิตฺติอสุรสฺส ธีตา หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ สีลนิสฺสเนฺทน ปาสาทิกา อโหสิฯ โส ''ธีตุวิวาหมงฺคลํ กริสฺสามี''ติ อสุเร สนฺนิปาเตสิฯ

สโกฺก ''กุหิํ นิพฺพตฺตา''ติ โอโลเกโนฺต ''อสุรภวเน นิพฺพตฺตา, อชฺชสฺสา วิวาหมงฺคลํ กริสฺสนฺตี''ติ ทิสฺวา ''อิทานิ ยํกิญฺจิ กตฺวา อาเนตพฺพา มยา''ติ อสุรวณฺณํ นิมฺมินิตฺวา คนฺตฺวา อสุรานํ อนฺตเร อฏฺฐาสิฯ ''ตว สามิกํ วเทหี''ติ ตสฺสา หเตฺถ ปิตา ปุปฺผทามํ อทาสิ ''ยํ อิจฺฉสิ, ตสฺสูปริ ขิปาหี''ติฯ สา โอโลเกนฺตี สกฺกํ ทิสฺวา ปุพฺพสนฺนิวาเสน สญฺชาตสิเนหา ''อยํ เมสามิโก''ติ ตสฺสูปริ ทามํ ขิปิฯ โส ตํ พาหาย คเหตฺวา อากาเส อุปฺปติ, ตสฺมิํ ขเณ อสุรา สญฺชานิํสุฯ เต ''คณฺหถ, คณฺหถ, ชรสกฺกํ, เวริโก อมฺหากํ, น มยํ เอตสฺส ทาริกํ ทสฺสามา''ติ อนุพนฺธิํสุฯ เวปจิตฺติ ปุจฺฉิ ''เกนาหฏา''ติ? ''ชรสเกฺกน มหาราชา''ติฯ ''อวเสเสสุ อยเมว เสโฏฺฐ, อเปถา''ติ อาหฯ สโกฺก นํ เนตฺวา อฑฺฒติยโกฏินาฏกานํ เชฏฺฐิกฏฺฐาเน ฐเปสิฯ สา สกฺกํ วรํ ยาจิ – ''มหาราช, มยฺหํ อิมสฺมิํ เทวโลเก มาตา วา ปิตา วา ภาตา วา ภคินี วา นตฺถิ, ยตฺถ ยตฺถ คจฺฉสิ, ตตฺถ ตตฺถ มํ คเหตฺวาว คจฺฉ มหาราชา''ติฯ สโกฺก ''สาธู''ติ ปฏิญฺญํ อทาสิฯ

เอวํ มจลคามเก มฆมาณวกาลโต ปฏฺฐาย วิสุทฺธภาวมสฺส สมฺปสฺสโนฺต ภควา ''ทีฆรตฺตํ วิสุโทฺธ โข อยํ ยโกฺข''ติ อาหฯ **อตฺถสญฺหิต**นฺติ อตฺถนิสฺสิตํ การณนิสฺสิตํฯ

### ปญฺหเวยฺยากรณวณฺณนา

๓๕๗. **กิํ สํโยชนา**ติ กิํ พนฺธนา, เกน พนฺธเนน พทฺธา หุตฺวาฯ **ปุถุกายา**ติ พหุชนาฯ **อเวรา**ติ อปฺปฏิฆาฯ **อทณฺฑา**ติ อาวุธทณฺฑธนทณฺฑวินิมุตฺตาฯ **อสปตฺตา**ติ อปจฺจตฺถิกาฯ **อพฺยาปชฺชา**ติ วิคตโทมนสฺสาฯ **วิหเรมุ อเวริโน**ติ อโห วต เกนจิ สทฺธิํ อเวริโน วิหเรยฺยาม, กตฺถจิ โกปํ น อุปฺปาเทตฺวา อจฺฉราย คหิตกํ ชงฺฆสหสฺเสน สทฺธิํ ปริภุญฺชยฺยามาติ ทานํ ทตฺวา ปูชํ กตฺวา จ ปตฺถยนฺติฯ **อิติ จ เนสํ โหตี**ติ เอวญฺจ เนสํ อยํ ปตฺถนา โหติฯ **อถ จ ปนา**ติ เอวํ ปตฺถนาย สติปิฯ

**อิสฺสามจฺฉริยสํโยชนา**ติ ปรสมฺปตฺติขียนลกฺขณา อิสฺสา, อตฺตสมฺปตฺติยา ปเรหิ สาธารณภาวสฺส อสหนลกฺขณํ มจฺฉริยํ, อิสฺสา จ มจฺฉริยญฺจ สํโยชนํ เอเตสนฺติ อิสฺสามจฺฉริยสํโยชนาฯ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ วิตฺถารโต ปน อิสฺสามจฺฉริยานิ อภิธเมฺม วุตฺตาเนวฯ

อาวาสมจฺฉริเยน ปเนตฺถ ยกฺโข วา เปโต วา หุตฺวา ตเสฺสว อาวาสสฺส สงฺการํ สีเสน อุกฺขิปิตฺวา วิจรติฯ กุลมจฺฉริเยน ตสฺมิํ กุเล อเญฺญสํ ทานาทีนิ กโรเนฺต ทิสฺวา ‘‘ภินฺนํ วติทํ กุลํ มมา’’ติ จินฺตยโต โลหิตมฺปิ มุขโต อุคฺคจฺฉติ, กุจฺฉิวิเรจนมฺปิ โหติ, อนฺตานิปิ ขณฺฑาขณฺฑานิ หุตฺวา นิกฺขมนฺติฯ ลาภมจฺฉริเยน สงฺฆสฺส วา คณสฺส วา สนฺตเก ลาเภ มจฺฉรายิตฺวา ปุคฺคลิกปริโภเคน ปริภุญฺชิตฺวา ยกฺโข วา เปโต วา มหาอชคโร วา หุตฺวา นิพฺพตฺตติฯ สรีรวณฺณคุณวณฺณมจฺฉริเยน ปน ปริยตฺติธมฺมมจฺฉริเยน จ อตฺตโนว วณฺณํ วเณฺณติ, น ปเรสํ วณฺณํ, ‘‘กิํ วโณฺณ เอโส’’ติ ตํ ตํ โทสํ วทโนฺต ปริยตฺติญฺจ กสฺสจิ กิญฺจิ อเทโนฺต ทุพฺพโณฺณ เจว เอฬมูโค จ โหติฯ

อปิจ อาวาสมจฺฉริเยน โลหเคเห ปจฺจติฯ กุลมจฺฉริเยน อปฺปลาโภ โหติฯ ลาภมจฺฉริเยน คูถนิรเย นิพฺพตฺตติฯ วณฺณมจฺฉริเยน ภเว นิพฺพตฺตสฺส วโณฺณ นาม น โหติฯ ธมฺมมจฺฉริเยน กุกฺกุฬนิรเย นิพฺพตฺตติฯ อิทํ ปน อิสฺสามจฺฉริยสํโยชนํ โสตาปตฺติมเคฺคน ปหียติฯ ยาว ตํ นปฺปหียติ, ตาว เทวมนุสฺสา อเวรตาทีนิ ปตฺถยนฺตาปิ เวราทีหิ น ปริมุจฺจนฺติเยวฯ

**ติณฺณา เมตฺถ กงฺขา**ติ เอตสฺมิํ ปเญฺห มยา ตุมฺหากํ วจนํ สุตฺวา กงฺขา ติณฺณาติ วทติ, น มคฺควเสน ติณฺณกงฺขตํ ทีเปติฯ **วิคตา กถํกถา**ติ อิทํ กถํ, อิทํ กถนฺติ อยมฺปิ กถํกถา วิคตาฯ

๓๕๘. **นิทานา**ทีนิ วุตฺตตฺถาเนวฯ **ปิยาปฺปิยนิทาน**นฺติ ปิยสตฺตสงฺขารนิทานํ มจฺฉริยํ, อปฺปิยสตฺตสงฺขารนิทานา อิสฺสาฯ อุภยํ วา อุภยนิทานํฯ ปพฺพชิตสฺส หิ สทฺธิวิหาริกาทโย, คหฏฺฐสฺส ปุตฺตาทโย หตฺถิอสฺสาทโย วา สตฺตา ปิยา โหนฺติ เคหฬายิตา มมายิตา, มุหุตฺตมฺปิ เต อปสฺสโนฺต อธิวาเสตุํ น สโกฺกติฯ โส อญฺญํ ตาทิสํ ปิยสตฺตํ ลภนฺตํ ทิสฺวา อิสฺสํ กโรติฯ ‘‘อิมินา อมฺหากํ กิญฺจิ กมฺมํ อตฺถิ, มุหุตฺตํ ตาว นํ เทถา’’ติ ตเมว อเญฺญหิ ยาจิโต ‘‘น สกฺกา ทาตุํ, กิลมิสฺสติ วา อุกฺกณฺฐิสฺสติ วา’’ติอาทีนิ วตฺวา มจฺฉริยํ กโรติฯ เอวํ ตาว อุภยมฺปิ ปิยสตฺตนิทานํ โหติฯ ภิกฺขุสฺส ปน ปตฺตจีวรปริกฺขารชาตํ, คหฏฺฐสฺส วา อลงฺการาทิอุปกรณํ ปิยํ โหติ มนาปํ, โส อญฺญสฺส ตาทิสํ อุปฺปชฺชมานํ ทิสฺวา ‘‘อโห วตสฺส เอวรูปํ น ภเวยฺยา’’ติ อิสฺสํ กโรติ, ยาจิโต วาปิ ‘‘มยเมฺปตํ มมายนฺตา น ปริภุญฺชาม, น สกฺกา ทาตุ’’นฺติ มจฺฉริยํ กโรติฯ เอวํ อุภยมฺปิ ปิยสงฺขารนิทานํ โหติฯ อปฺปิเย ปน เต วุตฺตปฺปกาเร สเตฺต จ สงฺขาเร จ ลภิตฺวา สเจปิสฺส เต อมนาปา โหนฺติ, ตถาปิ กิเลสานํ วิปรีตวุตฺติตาย ‘‘ฐเปตฺวา มํ โก อโญฺญ เอวรูปสฺส ลาภี’’ติ อิสฺสํ วา กโรติ, ยาจิโต ตาวกาลิกมฺปิ อททมาโน มจฺฉริยํ วา กโรติฯ เอวํ อุภยมฺปิ อปฺปิยสตฺตสงฺขารนิทานํ โหติฯ

**ฉนฺทนิทานนฺ**ติ เอตฺถ ปริเยสนฉโนฺท, ปฏิลาภฉโนฺท, ปริโภคฉโนฺท, สนฺนิธิฉโนฺท, วิสฺสชฺชนฉโนฺทติ ปญฺจวิโธ ฉโนฺทฯ

กตโม **ปริเยสนฉโนฺท?** อิเธกโจฺจ อตฺถิโก ฉนฺทชาโต รูปํ ปริเยสติ, สทฺทํฯ คนฺธํฯ รสํฯ โผฏฺฐพฺพํ ปริเยสติ, ธนํ ปริเยสติฯ อยํ ปริเยสนฉโนฺทฯ

กตโม **ปฏิลาภฉโนฺท?** อิเธกโจฺจ อตฺถิโก ฉนฺทชาโต รูปํ ปฏิลภติ, สทฺทํฯ คนฺธํฯ รสํฯ โผฏฺฐพฺพํ ปฏิลภติ, ธนํ ปฏิลภติฯ อยํ ปฏิลาภฉโนฺทฯ

กตโม **ปริโภคฉโนฺท?** อิเธกโจฺจ อตฺถิโก ฉนฺทชาโต รูปํ ปริภุญฺชติ, สทฺทํฯ คนฺธํฯ รสํฯ โผฏฺฐพฺพํ ปริภุญฺชติ, ธนํ ปริภุญฺชติฯ อยํ ปริโภคฉโนฺทฯ

กตโม **สนฺนิธิฉโนฺท?** อิเธกโจฺจ อตฺถิโก ฉนฺทชาโต ธนสนฺนิจยํ กโรติ ''อาปทาสุ ภวิสฺสตี''ติฯ อยํ สนฺนิธิฉโนฺทฯ

กตโม **วิสฺสชฺชนฉโนฺท?** อิเธกโจฺจ อตฺถิโก ฉนฺทชาโต ธนํ วิสฺสเชฺชติ, หตฺถาโรหานํ, อสฺสาโรหานํ, รถิกานํ, ธนุคฺคหานํ – ''อิเม มํ รกฺขิสฺสนฺติ โคปิสฺสนฺติ มมายิสฺสนฺติ สมฺปริวารยิสฺสนฺตี''ติฯ อยํ วิสฺสชฺชนฉโนฺทฯ อิเม ปญฺจ ฉนฺทาฯ อิธ ตณฺหามตฺตเมว, ตํ สนฺธาย อิทํ วุตฺตํฯ

**วิตกฺกนิทาโน**ติ เอตฺถ ''ลาภํ ปฏิจฺจ วินิจฺฉโย''ติ (ที. นิ. ๒.๑๑๐) เอวํ วุโตฺต วินิจฺฉยวิตโกฺก วิตโกฺก นามฯ **วินิจฺฉโย**ติ เทฺว วินิจฺฉยา ตณฺหาวินิจฺฉโย จ, ทิฏฺฐิวินิจฺฉโย จฯ อฏฺฐสตํ ตณฺหาวิจริตํ ตณฺหาวินิจฺฉโย นามฯ ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิโย ทิฏฺฐิวินิจฺฉโย นามาติ เอวํ วุตฺตตณฺหาวินิจฺฉยวเสน หิ อิฏฺฐานิฏฺฐปิยาปฺปิยววตฺถานํ น โหติฯ ตเทว หิ เอกจฺจสฺส อิฏฺฐํ โหติ, เอกจฺจสฺส อนิฏฺฐํ ปจฺจนฺตราชมชฺฌิมเทสราชูนํ คณฺฑุปฺปาทมิคมํสาทีสุ วิยฯ ตสฺมิํ ปน ตณฺหาวินิจฺฉยวินิจฺฉิเต ปฏิลทฺธวตฺถุสฺมิํ ''เอตฺตกํ รูปสฺส ภวิสฺสติ, เอตฺตกํ สทฺทสฺส, เอตฺตกํ คนฺธสฺส, เอตฺตกํ รสสฺส, เอตฺตกํ โผฏฺฐพฺพสฺส ภวิสฺสติ, เอตฺตกํ มยฺหํ ภวิสฺสติ, เอตฺตกํ ปรสฺส ภวิสฺสติ, เอตฺตกํ นิทหิสฺสามิ, เอตฺตกํ ปรสฺส ทสฺสามี''ติ ววตฺถานํ วิตกฺกวินิจฺฉเยน โหติฯ เตนาห ''ฉโนฺท โข, เทวานมินฺท, วิตกฺกนิทาโน''ติฯ

**ปปญฺจสญฺญาสงฺขานิทาโน**ติ ตโย ปปญฺจา ตณฺหาปปโญฺจ, มานปปโญฺจ, ทิฏฺฐิปปโญฺจติฯ ตตฺถ อฏฺฐสตตณฺหาวิจริตํ ตณฺหาปปโญฺจ นามฯ นววิโธ มาโน มานปปโญฺจ นามฯ ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิโย ทิฏฺฐิปปโญฺจ นามฯ เตสุ อิธ ตณฺหาปปโญฺจ อธิเปฺปโตฯ เกนเฏฺฐน ปปโญฺจ? มตฺตปมตฺตาการปาปนเฏฺฐน ปปโญฺจฯ ตํสมฺปยุตฺตา สญฺญา ปปญฺจสญฺญาฯ สงฺขา วุจฺจติ โกฏฺฐาโส ''สญฺญานิทานา หิ ปปญฺจสงฺขา''ติอาทีสุ วิยฯ อิติ ปปญฺจสญฺญาสงฺขานิทาโนติ ปปญฺจสญฺญาโกฏฺฐาสนิทาโน วิตโกฺกติ อโตฺถฯ

**ปปญฺจสญฺญาสงฺขานิโรธสารุปฺปคามินิ**นฺติ เอติสฺสา ปปญฺจสญฺญาสงฺขาย ขยา นิโรโธ วูปสโม, ตสฺส สารุปฺปเญฺจว ตตฺถ คามินิํ จาติ สห วิปสฺสนาย มคฺคํ ปุจฺฉติฯ

## เวทนากมฺมฏฺฐานวณฺณนา

**๓๕๙**. อถสฺส ภควา **โสมนสฺสํปา**หนฺติ ติโสฺส เวทนา อารภิฯ กิํ ปน ภควตา ปุจฺฉิตํ กถิตํ, อปุจฺฉิตํ, สานุสนฺธิกํ, อนนุสนฺธิกนฺติ? ปุจฺฉิตเมว กถิตํ, โน อปุจฺฉิตํ, สานุสนฺธิกเมว, โน

อนนุสนฺธิกํฯ เทวตานญฺหิ รูปโต อรูปํ ปากฏตรํ, อรูเปปิ เวทนา ปากฏตราฯ กสฺมา? เทวตานญฺหิ กรชกายํ สุขุมํ, กมฺมชํ พลวํ, กรชกายสฺส สุขุมตฺตา, กมฺมชสฺส พลวตฺตา เอกาหารมฺปิ อติกฺกมิตฺวา น ติฏฺฐนฺติ, อุณฺหปาสาเณ ฐปิตสปฺปิปิณฺฑิ วิย วิลียนฺตีติ สพฺพํ **พฺรหฺมชาเล** วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ ตสฺมา ภควา สกฺกสฺส ติโสฺส เวทนา อารภิฯ ทุวิธญฺหิ กมฺมฏฺฐานํ – รูปกมฺมฏฺฐานํ, อรูปกมฺมฏฺฐานญฺจฯ รูปปริคฺคโห, อรูปปริคฺคโหติปิ เอตเทว วุจฺจติฯ ตตฺถ ภควา ยสฺส รูปํ ปากฏํ, ตสฺส สงฺเขปมนสิการวเสน วา วิตฺถารมนสิการวเสน วา จตุธาตุววตฺถานํ วิตฺถาเรนฺโต รูปกมฺมฏฺฐานํ กเถติฯ ยสฺส อรูปํ ปากฏํ, ตสฺส อรูปกมฺมฏฺฐานํ กเถติฯ กเถนฺโต จ ตสฺส วตฺถุภูตํ รูปกมฺมฏฺฐานํ ทเสฺสตฺวาว กเถติ, เทวานํ ปน อรูปกมฺมฏฺฐานํ ปากฏนฺติ อรูปกมฺมฏฺฐานวเสน เวทนา อารภิฯ

ติวิโธ หิ อรูปกมฺมฏฺฐาเน อภินิเวโส – ผสฺสวเสน, เวทนาวเสน, จิตฺตวเสนาติฯ กถํ? เอกจฺจสฺส หิ สงฺขิเตฺตน วา วิตฺถาเรน วา ปริคฺคหิเต รูปกมฺมฏฺฐาเน ตสฺมิํ อารมฺมเณ จิตฺตเจตสิกานํ ปฐมาภินิปาโต ตํ อารมฺมณํ ผุสนฺโต อุปฺปชฺชมาโน **ผโสฺส** ปากโฏ โหติฯ เอกจฺจสฺส ตํ อารมฺมณํ อนุภวนฺตี อุปฺปชฺชมานา **เวทนา** ปากฏา โหติฯ เอกจฺจสฺส ตํ อารมฺมณํ ปริคฺคเหตฺวา ตํ วิชานนฺตํ อุปฺปชฺชมานํ **วิญฺญาณํ** ปากฏํ โหติฯ

ตตฺถ ยสฺส ผโสฺส ปากโฏ โหติ, โสปิ น เกวลํ ผโสฺสว อุปฺปชฺชติ, เตน สทฺธิํ ตเทว อารมฺมณํ อนุภวมานา เวทนาปิ อุปฺปชฺชติ, สญฺชานมานา สญฺญาปิ, เจตยมานา เจตนาปิ, วิชานมานํ วิญฺญาณมฺปิ อุปฺปชฺชตีติ ผสฺสปญฺจมเกเยว ปริคฺคณฺหาติฯ ยสฺส เวทนา ปากฏา โหติ, โสปิ น เกวลํ เวทนาว อุปฺปชฺชติ, ตาย สทฺธิํ ตเทว อารมฺมณํ ผุสมาโน ผโสฺสปิ อุปฺปชฺชติ, สญฺชานมานา สญฺญาปิ, เจตยมานา เจตนาปิ, วิชานมานํ วิญฺญาณมฺปิ อุปฺปชฺชตีติ ผสฺสปญฺจมเกเยว ปริคฺคณฺหาติฯ ยสฺส วิญฺญาณํ ปากฏํ โหติ, โสปิ น เกวลํ วิญฺญาณเมว อุปฺปชฺชติ, เตน สทฺธิํ ตเทวารมฺมณํ ผุสมาโน ผโสฺสปิ อุปฺปชฺชติ, อนุภวมานา เวทนาปิ, สญฺชานมานา สญฺญาปิ, เจตยมานา เจตนาปิ อุปฺปชฺชตีติ ผสฺสปญฺจมเกเยว ปริคฺคณฺหาติฯ

โส ‘‘อิเม ผสฺสปญฺจมกา ธมฺมา กิํ นิสฺสิตา’’ติ อุปธาเรนฺโต ‘‘วตฺถุนิสฺสิตา’’ติ ปชานาติฯ วตฺถุ นาม กรชกาโย, ยํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘อิทญฺจ ปน เม วิญฺญาณํ เอตฺถ สิตํ เอตฺถ ปฏิพทฺธ’’นฺติฯ โส อตฺถโต ภูตานิ เจว อุปาทารูปานิ จฯ เอวเมตฺถ วตฺถุ รูปํ, ผสฺสปญฺจมกา นามนฺติ นามรูปมตฺตเมว ปสฺสติฯ รูปเญฺจตฺถ รูปกฺขนฺโธ, นามํ จตฺตาโร อรูปิโน ขนฺธาติ ปญฺจกฺขนฺธมตฺตํ โหติฯ นามรูปวินิมุตฺตา หิ ปญฺจกฺขนฺธา, ปญฺจกฺขนฺธวินิมุตฺตํ วา นามรูปํ นตฺถิฯ โส ‘‘อิเม ปญฺจกฺขนฺธา กิํ เหตุกา’’ติ อุปปริกฺขนฺโต ‘‘อวิชฺชาทิเหตุกา’’ติ ปสฺสติฯ ตโต ‘‘ปจฺจโย เจว ปจฺจยุปฺปนฺนญฺจ อิทํ, อโญฺญ สโตฺต วา ปุคฺคโล วา นตฺถิ, สุทฺธสงฺขารปุญฺชมตฺตเมวา’’ติ สปฺปจฺจยนามรูปวเสน ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา วิปสฺสนาปฏิปาฏิยา ‘‘อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา’’ติ สมฺมสนฺโต วิจรติ , โส อชฺช อชฺชาติ ปฏิเวธํ อากงฺขมาโน ตถารูเป ทิวเส อุตุสปฺปายํ, ปุคฺคลสปฺปายํ, โภชนสปฺปายํ, ธมฺมสวนสปฺปายํ วา ลภิตฺวา เอกปลฺลเงฺกน นิสิโนฺนว วิปสฺสนํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา อรหเตฺต ปติฏฺฐาติฯ เอวมิเมสมฺปิ ติณฺณํ ชนานํ ยาว อรหตฺตา กมฺมฏฺฐานํ กถิตํ โหติฯ

อิธ ปน ภควา อรูปกมฺมฏฺฐานํ กเถนฺโต เวทนาสีเสน กเถสิฯ ผสฺสวเสน หิ วิญฺญาณวเสน วา กถิยมานํ เอตสฺส น ปากฏํ โหติ, อนฺธการํ วิย ขายติฯ เวทนาวเสน ปน ปากฏํ โหติฯ กสฺมา? เวทนานํ อุปฺปตฺติยา ปากฏตายฯ สุขทุกฺขเวทนานญฺหิ อุปฺปตฺติ ปากฏาฯ ยทา สุขํ อุปฺปชฺชติ, ตทา สกลํ สรีรํ โขเภนฺตํ มทฺทนฺตํ ผรมานํ อภิสนฺทยมานํ สตโธตสปฺปิํ ขา

ทาปยนฺตํ วิย, สตปากเตลํ มกฺขยมานํ วิย, ฆฏสหเสฺสน ปริฬาหํ นิพฺพาปยมานํ วิย, ‘‘อโห สุขํ, อโห สุข’’นฺติ วาจํ นิจฺฉารยมานเมว อุปฺปชฺชติฯ ยทา ทุกฺขํ อุปฺปชฺชติ, ตทา สกลสรีรํ โขเภนฺตํ มทฺทนฺตํ ผรมานํ อภิสนฺทยมานํ ตตฺตผาลํ ปเวเสนฺตํ วิย, วิลีนตมฺพโลเหน อาสิญฺจนฺตํ วิย, สุกฺขติณวนปฺปติมฺหิ อรเญฺญ ทารุอุกฺกากลาปํ ขิปมานํ วิย ‘‘อโห ทุกฺขํ, อโห ทุกฺข’’นฺติ วิปฺปลาปยมานเมว อุปฺปชฺชติฯ อิติ สุขทุกฺขเวทนานํ อุปฺปตฺติ ปากฏา โหติฯ

อทุกฺขมสุขา ปน ทุทฺทีปนา อนฺธกาเรน วิย อภิภูตาฯ สา สุขทุกฺขานํ อปคเม สาตาสาตปฏิเกฺขปวเสน มชฺฌตฺตาการภูตา อทุกฺขมสุขา เวทนาติ นยโต คณฺหนฺตสฺส ปากฏา โหติฯ ยถา กึ? ยถา อนฺตรา ปิฏฺฐิปาสาณํ อารุหิตฺวา ปลาตสฺส มิคสฺส อนุปทํ คจฺฉโนฺต มิคลุทฺทโก ปิฏฺฐิปาสาณสฺส โอรภาเคปิ ปรภาเคปิ ปทํ ทิสฺวา มเชฺฌ อปสฺสโนฺตปิ ‘‘อิโต อารุโฬฺห, อิโต โอรุโฬฺห, มเชฺฌ ปิฏฺฐิปาสาเณ อิมินา ปเทเสน คโต ภวิสฺสตี’’ติ นยโต ชานาติ ฯ เอวํ อารุฬฺหฏฺฐาเน ปทํ วิย หิ สุขเวทนาย อุปฺปตฺติ ปากฏา โหติ, โอรุฬฺหฏฺฐาเน ปทํ วิย ทุกฺขเวทนาย อุปฺปตฺติ ปากฏา โหติ, อิโต อารุยฺห, อิโต โอรุยฺห, มเชฺฌ เอวํ คโตติ นยโต คหณํ วิย สุขทุกฺขานํ อปคเม สาตาสาตปฏิเกฺขปวเสน มชฺฌตฺตาการภูตา อทุกฺขมสุขา เวทนาติ นยโต คณฺหนฺตสฺส ปากฏา โหติฯ เอวํ ภควา ปฐมํ รูปกมฺมฏฺฐานํ กเถตฺวา ปจฺฉา อรูปกมฺมฏฺฐานํ เวทนาวเสน นิวเตฺตตฺวา ทเสฺสสิฯ

น เกวลญฺจ อิเธว เอวํ ทเสฺสสิ, **มหาสติปฏฺฐาเน, มชฺฌิมนิกายมฺหิ สติปฏฺฐาเน, จูฬตณฺหาสงฺขเย, มหาตณฺหาสงฺขเย, จูฬเวทลฺลสุเตฺต, มหาเวทลฺลสุเตฺต, รฏฺฐปาลสุเตฺต, มาคณฺฑิยสุเตฺต, ธาตุวิภเงฺค, อาเนญฺชสปฺปาเย, สกเล เวทนาสํยุเตฺต**ติ เอวํ อเนเกสุ สุตฺตเนฺตสุ ปฐมํ รูปกมฺมฏฺฐานํ กเถตฺวา ปจฺฉา อรูปกมฺมฏฺฐานํ เวทนาวเสน นิวเตฺตตฺวา ทเสฺสสิฯ ยถา จ เตสุ เตสุ, เอวํ อิมสฺมิมฺปิ สกฺกปเญฺห ปฐมํ รูปกมฺมฏฺฐานํ กเถตฺวา ปจฺฉา อรูปกมฺมฏฺฐานํ เวทนาวเสน นิวเตฺตตฺวา ทเสฺสสิฯ รูปกมฺมฏฺฐานํ ปเนตฺถ เวทนาย อารมฺมณมตฺตกํเยว สงฺขิตฺตํ, ตสฺมา ปาฬิยํ นารุฬฺหํ ภวิสฺสติฯ

**๓๖๐**. อรูปกมฺมฏฺฐาเน ยํ ตสฺส ปากฏํ เวทนาวเสน อภินิเวสมุขํ, ตเมว ทเสฺสตุํ **โสมนสฺสํปาหํ, เทวานมินฺทา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ทุวิเธนา**ติ ทฺววิเธน, ทฺวีหิ โกฏฺฐาเสหีติ อโตฺถฯ **เอวรูปํ โสมนสฺสํ น เสวิตพฺพ**นฺติ เอวรูปํ เคหสิตโสมนสฺสํ น เสวิตพฺพํฯ เคหสิตโสมนสฺสํ นาม ‘‘ตตฺถ กตมานิ ฉ เคหสิตานิ โสมนสฺสานิ? จกฺขุวิเญฺญยฺยานํ รูปานํ อิฏฺฐานํ กนฺตานํ มนาปานํ มโนรมานํ โลกามิสปฏิสํยุตฺตานํ ปฏิลาภํ วา ปฏิลาภโต สมนุปสฺสโต, ปุเพฺพ วา ปฏิลทฺธปุพฺพํ อตีตํ นิรุทฺธํ วิปริณตํ สมนุสฺสรโต อุปฺปชฺชติ โสมนสฺสํ, ยํ เอวรูปํ โสมนสฺสํ, อิทํ วุจฺจติ เคหสิตํ โสมนสฺส’’นฺติ เอวํ ฉสุ ทฺวาเรสุ วุตฺตกามคุณนิสฺสิตํ โสมนสฺสํ (ม. นิ. ๓.๓๐๖)ฯ

**เอวรูปํ โสมนสฺสํ เสวิตพฺพ**นฺติ เอวรูปํ เนกฺขมฺมสิตํ โสมนสฺสํ เสวิตพฺพํฯ เนกฺขมฺมสิตํ โสมนสฺสํ นาม – ‘‘ตตฺถ กตมานิ ฉ เนกฺขมฺมสิตานิ โสมนสฺสานิ? รูปานํ เตฺวว อนิจฺจตํ วิทิตฺวา วิปริณามวิราคนิโรธํ ปุเพฺพ เจว รูปา เอตรหิ จ สเพฺพ เต รูปา อนิจฺจา, ทุกฺขา, วิปริณามธมฺมาติ เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสโต อุปฺปชฺชติ โสมนสฺสํ, ยํ เอวรูปํ โสมนสฺสํ, อิทํ วุจฺจติ เนกฺขมฺมสิตํ โสมนสฺส’’นฺติ (ม. นิ. ๓.๓๐๘) เอวํ ฉสุ ทฺวาเรสุ อิฏฺฐารมฺมเณ อาปาถคเต อนิจฺจาทิวเสน วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อุสฺสุกฺกาเปตุํ สโกฺกนฺตสฺส ‘‘อุสฺสุกฺกิตา เม วิปสฺสนา’’ติ โสมนสฺสชาตสฺส อุปฺปนฺนํ โสมนสฺสํฯ **เสวิตพฺพ**นฺติ อิทํ เนกฺขมฺมวเสน, วิปสฺสนาวเสน, อนุสฺสติวเสน, ปฐมชฺฌานาทิวเสน จ อุปฺปชฺชนกโสมนสฺสํ เสวิตพฺพํ นามฯ

ตตฺถ **ยํ เจ สวิตกฺกํ สวิจาร**นฺติ ตสฺมิมฺปิ เนกฺขมฺมสิเต โสมนสฺเส ยํ เนกฺขมฺมวเสน, วิปสฺสนาวเสน, อนุสฺสติวเสน, ปฐมชฺฌานวเสน จ อุปฺปนฺนํ สวิตกฺกํ สวิจารํ โสมนสฺสนฺติ ชาเนยฺยฯ **ยํ เจ อวิตกฺกํ อวิจาร**นฺติ ยํ ปน ทุติยตติยชฺฌานวเสน อุปฺปนฺนํ อวิตกฺกํ อวิจารํ โสมนสฺสนฺติ ชาเนยฺยฯ **เย อวิตเกฺก อวิจาเร, เต ปณีตตเร**ติ เอเตสุปิ ทฺวีสุ ยํ อวิตกฺกํ อวิจารํ, ตํ ปณีตตรนฺติ อโตฺถฯ

อิมินา กึ กถิตํ โหติ? ทฺวินฺนํ อรหตฺตํ กถิตํฯ กถํ? เอโก กิร ภิกฺขุ สวิตกฺกสวิจาเร โสมนเสฺส วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา ''อิทํ โสมนสฺสํ กึ นิสฺสิต''นฺติ อุปธาเรโนฺต ''วตฺถุนิสฺสิต''นฺติ ปชานาตีติ ผสฺสปญฺจมเก วุตฺตนเยเนว อนุกฺกเมน อรหเตฺต ปติฏฺฐาติฯ เอโก อวิตกฺกอวิจาเร โสมนเสฺส วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา วุตฺตนเยเนว อรหเตฺต ปติฏฺฐาติฯ ตตฺถ อภินิวิฏฺฐโสมนเสฺสสุปิ สวิตกฺกสวิจารโต อวิตกฺกอวิจารํ ปณีตตรํฯ สวิตกฺกสวิจารโสมนสฺสวิปสฺสนาโตปิ อวิตกฺกอวิจารวิปสฺสนา ปณีตตราฯ สวิตกฺกสวิจารโสมนสฺสผลสมาปตฺติโตปิ อวิตกฺกอวิจารโสมนสฺสผลสมาปตฺติเยว ปณีตตราฯ เตนาห ภควา ''เย อวิตเกฺก อวิจาเร, เต ปณีตตเร''ติฯ

**๓๖๑. เอวรูปํ โทมนสฺสํ น เสวิตพฺพ**นฺติ เอวรูปํ เคหสิตโทมนสฺสํ น เสวิตพฺพํฯ เคหสิตโทมนสฺสํ นาม – ''ตตฺถ กตมานิ ฉ เคหสิตานิ โทมนสฺสานิ? จกฺขุวิเญฺญยฺยานํ รูปานํ อิฏฺฐานํ กนฺตานํ มนาปานํ มโนรมานํ โลกามิสปฏิสํยุตฺตานํ อปฺปฏิลาภํ วา อปฺปฏิลาภโต สมนุปสฺสโต ปุเพฺพ วา อปฏิลทฺธปุพฺพํ อตีตํ นิรุทฺธํ วิปริณตํ สมนุสฺสรโต อุปฺปชฺชติ โทมนสฺสํ, ยํ เอวรูปํ โทมนสฺสํ, อิทํ วุจฺจติ เคหสิตโทมนสฺส''นฺติ (ม. นิ. ๓.๓๐๗)ฯ เอวํ ฉสุ ทฺวาเรสุ อิฏฺฐารมฺมณํ นานุภวึ, นานุภวิสฺสามิ, นานุภวามีติ วิตกฺกยโต อุปฺปนฺนํ กามคุณนิสฺสิตํ โทมนสฺสํฯ

**เอวรูปํ โทมนสฺสํ เสวิตพฺพ**นฺติ เอวรูปํ เนกฺขมฺมสิตโทมนสฺสํ เสวิตพฺพํฯ เนกฺขมฺมสิตโทมนสฺสํ นาม – ''ตตฺถ กตมานิ ฉ เนกฺขมฺมสิตานิ โทมนสฺสานิ? รูปานํ เตฺวว อนิจฺจตํ วิทิตฺวา วิปริณามวิราคนิโรธํ ปุเพฺพ เจว รูปา เอตรหิ จ สเพฺพ เต รูปา อนิจฺจา, ทุกฺขา, วิปริณามธมฺมาติ เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย ทิสฺวา อนุตฺตเรสุ วิโมเกฺขสุ ปิหํ อุปฏฺฐาเปติ 'กุทาสฺสุ นามาหํ ตทายตนํ, อุปสมฺปชฺช วิหริสฺสามิ, ยทริยา เอตรหิ อายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรนฺตี'ติฯ อิติ อนุตฺตเรสุ วิโมเกฺขสุ ปิหํ อุปฏฺฐาปยโต อุปฺปชฺชติ ปิหปจฺจยา โทมนสฺสํ, ยํ เอวรูปํ โทมนสฺสํ, อิทํ วุจฺจติ เนกฺขมฺมสิตโทมนสฺส''นฺติ (ม. นิ. ๓.๓๐๗) เอวํ ฉสุ ทฺวาเรสุ อิฏฺฐารมฺมเณ อาปาถคเต อนุตฺตรวิโมกฺขสงฺขาตอริยผลธเมฺมสุ ปิหํ อุปฏฺฐเปตฺวา ตทธิคมาย อนิจฺจาทิวเสน วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อุสฺสุกฺกาเปตุมสโกฺกนฺตสฺส อิมมฺปิ ปกฺขํ, อิมมฺปิ มาสํ, อิมมฺปิ สํวจฺฉรํ วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อริยภูมึ ปาปุณิตุํ นาสกฺขินฺติ อนุโสจโต อุปฺปนฺนํ โทมนสฺสํฯ **เสวิตพฺพ**นฺติ อิทํ เนกฺขมฺมวเสน, วิปสฺสนาวเสน, อนุสฺสติวเสน, ปฐมชฺฌานาทิวเสน จ อุปฺปชฺชนกโทมนสฺสํ เสวิตพฺพํ นามฯ

ตตฺถ **ยํ เจ สวิตกฺกสวิจาร**นฺติ ตสฺมิมฺปิ ทุวิเธ โทมนเสฺส เคหสิตโทมนสฺสเมว สวิตกฺกสวิจารโทมนสฺสํ นามฯ เนกฺขมฺมวเสน, วิปสฺสนาวเสน, อนุสฺสติวเสน, ปฐมทุติยชฺฌานวเสน จ อุปฺปนฺนโทมนสฺสํ ปน อวิตกฺกอวิจารโทมนสฺสนฺติ เวทิตพฺพํฯ นิปฺปริยาเยน ปน อวิตกฺกอวิจารโทมนสฺสํ นาม นตฺถิฯ โทมนสฺสินฺทฺริยญฺหิ เอกํเสน อกุสลเญฺจว สวิตกฺกสวิจารญฺจ, เอตสฺส ปน ภิกฺขุโน มญฺญนวเสน สวิตกฺกสวิจารนฺติ จ อวิตกฺกอวิจารนฺติ จ วุตฺตํฯ

ตตฺรายํ นโย – อิธ ภิกฺขุ โทมนสฺสปจฺจยภูเต สวิตกฺกสวิจารธเมฺม อวิตกฺกอวิจารธเมฺม จ โทมนสฺสปจฺจยา เอว อุปฺปเนฺน มคฺคผลธเมฺม จ อเญฺญสํ ปฏิปตฺติทสฺสนวเสน โทมนสฺสนฺติ คเหตฺวา ''กทา นุ โข เม สวิตกฺกสวิจารโทมนเสฺส วิปสฺสนา ปฏฺฐปิตา ภวิสฺสติ, กทา อวิตกฺ

กอวิจารโทมนสฺส’’ติ จ ‘‘กทา นุ โข เม สวิตกฺกสวิจารโทมนสฺสผลสมาปตฺติ นิพฺพตฺติตา ภวิสฺสติ, กทา อวิตกฺกอวิจารโทมนสฺสผลสมาปตฺตี’’ติ จินฺเตตฺวา เตมาสิกํ, ฉมาสิกํ, นวมาสิกํ วา ปฏิปทํ คณฺหาติฯ เตมาสิกํ คเหตฺวา ปฐมมาเส เอกํ ยามํ ชคฺคติ, เทฺว ยาเม นิทฺทาย โอกาสํ กโรติ, มชฺฌิเม มาเส เทฺว ยาเม ชคฺคติ, เอกํ ยามํ นิทฺทาย โอกาสํ กโรติ, ปจฺฉิมมาเส จงฺกมนิสชฺชาเยว ยาเปติฯ เอวํ เจ อรหตฺตํ ปาปุณาติ, อิเจฺจตํ กุสลํฯ โน เจ ปาปุณาติ, วิเสเสตฺวา ฉมาสิกํ คณฺหาติฯ ตตฺราปิ เทฺว เทฺว มาเส วุตฺตนเยน ปฏิปชฺชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิตุํ อสโกฺกโนฺต วิเสเสตฺวา นวมาสิกํ คณฺหาติฯ ตตฺราปิ ตโย ตโย มาเส ตเถว ปฏิปชฺชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิตุํ อสโกฺกนฺตสฺส ‘‘น ลทฺธํ วต เม สพฺรหฺมจารีหิ สทฺธิํ วิสุทฺธิปวารณํ ปวาเรตุ’’นฺติ อาวชฺชโต โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ, อสฺสุธารา ปวตฺตนฺติ คามนฺตปพฺภารวาสีมหาสีวเตฺถรสฺส วิยฯ

## มหาสีวเตฺถรวตฺถุ

เถโร กิร อฎฺฐารส มหาคเณ วาเจสิฯ ตโสฺสวาเท ฐตฺวา ติํสสหสฺสา ภิกฺขู อรหตฺตํ ปาปุณิํสุฯ อเถโก ภิกฺขุ ‘‘มยฺหํ ตาว อพฺภนฺตเร คุณา อปฺปมาณา, กีทิสา นุ โข เม อาจริยสฺส คุณา’’ติ อาวชฺชโนฺต ปุถุชฺชนภาวํ ปสฺสิตฺวา ‘‘อมฺหากํ อาจริโย อเญฺญสํ อวสฺสโย โหติ, อตฺตโน ภวิตุํ น สโกฺกติ, โอวาทมสฺส ทสฺสามี’’ติ อากาเสน คนฺตฺวา วิหารสมีเป โอตริตฺวา ทิวาฎฺฐาเน นิสินฺนํ อาจริยํ อุปสงฺกมิตฺวา วตฺตํ ทเสฺสตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิฯ

เถโร – ‘‘กิํ การณา อาคโตสิ ปิณฺฑปาติกา’’ติ อาหฯ เอกํ อนุโมทนํ คณฺหิสฺสามีติ อาคโตสฺมิ, ภเนฺตติฯ โอกาโส น ภวิสฺสติ, อาวุโสติ? วิตกฺกมาฬเก ฐิตกาเล ปุจฺฉิสฺสามิ, ภเนฺตติฯ ตสฺมิํ ฐาเน อเญฺญ ปุจฺฉนฺตีติฯ ภิกฺขาจารมเคฺค, ภเนฺตติฯ ตตฺราปิ อเญฺญ ปุจฺฉนฺตีติฯ ทุปฎฺฎนิวาสนฎฺฐาเน, สงฺฆาฎิปารุปนฎฺฐาเน, ปตฺตนีหรณฎฺฐาเน, คาเม จริตฺวา อาสนสาลายํ ยาคุปีตกาเล, ภเนฺตติฯ ตตฺถ อฎฺฐกถาเถรา อตฺตโน กงฺขํ วิโนเทนฺติ, อาวุโสติฯ อโนฺตคามโต นิกฺขนฺตกาเล ปุจฺฉิสฺสามิ, ภเนฺตติฯ ตตฺราปิ อเญฺญ ปุจฺฉนฺติ, อาวุโสติฯ อนฺตรามเคฺค, ภเนฺต, โภชนสาลายํ ภตฺตกิจฺจปริโยสาเน, ภเนฺต, ทิวาฎฺฐาเน, ปาทโธวนกาเล, มุขโธวนกาเล, ภเนฺตติ? ตทา อเญฺญ ปุจฺฉนฺตีติฯ ตโต ปฎฺฐาย ยาว อรุณา อปเร ปุจฺฉนฺติ, อาวุโสติฯ ทนฺตกฎฺฐํ คเหตฺวา มุขโธวนตฺถํ คมนกาเล, ภเนฺตติ? ตทา อเญฺญ ปุจฺฉนฺตีติฯ มุขํ โธวิตฺวา อาคมนกาเล, ภเนฺตติ? ตตฺราปิ อเญฺญ ปุจฺฉนฺตีติฯ เสนาสนํ ปวิสิตฺวา นิสินฺนกาเล, ภเนฺตติ? ตตฺราปิ อเญฺญ ปุจฺฉนฺตีติฯ ภเนฺต, นนุ มุขํ โธวิตฺวา เสนาสนํ ปวิสิตฺวา ตโย จตฺตาโร ปลฺลเงฺก อุสฺมํ คาหาเปตฺวา โยนิโสมนสิกาเร กมฺมํ กโรนฺตานํ โอกาสกาเลน ภวิตพฺพํ สิยา, มรณขณมฺปิ น ลภิสฺสถ, ภเนฺต, ผลกสทิสตฺถ ภเนฺต ปรสฺส อวสฺสโย โหถ, อตฺตโน ภวิตุํ น สโกฺกถ, น เม ตุมฺหากํ อนุโมทนาย อโตฺถติ อากาเส อุปฺปติตฺวา อคมาสิฯ

เถโร – ‘‘อิมสฺส ภิกฺขุโน ปริยตฺติยา กมฺมํ นตฺถิ, มยฺหํ ปน องฺกุสโก ภวิสฺสามีติ อาคโต’’ติ ญตฺวา ‘‘อิทานิ โอกาโส น ภวิสฺสติ, ปจฺจูสกาเล คมิสฺสามี’’ติ ปตฺตจีวรํ สมีเป กตฺวา สพฺพํ ทิวสภาคํ ปฐมยามมชฺฌิมยามญฺจ ธมฺมํ วาเจตฺวา ปจฺฉิมยาเม เอกสฺมิํ เถเร อุเทฺทสํ คเหตฺวา นิกฺขเนฺต ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา เตเนว สทฺธิํ นิกฺขโนฺตฯ นิสินฺนอเนฺตวาสิกา อาจริโย เกนจิ ปปเญฺจน นิกฺขโนฺตติ มญฺญิํสุฯ นิกฺขโนฺต เถโร โกจิ เทฺว สมานาจริยภิกฺขูติ สญฺญํ อกาสิฯ

เถโร กิร ‘‘มาทิสสฺส อรหตฺตํ นาม กิํ, ทฺวีหตีเหเนว ปาปุณิตฺวา ปจฺจาคมิสฺสามี’’ติ อเนฺตวาสิกานํ อนาโรเจตฺวาว อาสาฬฺหีมาสสฺส ชุณฺหปกฺขเตรสิยา นิกฺขโนฺต คามนฺตปพฺภารํ คนฺตฺวา จงฺกมํ อารุยฺห กมฺมฎฺฐานํ มนสิกโรโนฺต ตํ ทิวสํ อรหตฺตํ คเหตุํ นาสกฺขิฯ อุโปสถทิวเส

สมฺปเตฺต “ทฺวีหตีเหน อรหตฺตํ คณฺหิสฺสามีติ อาคโต , คเหตุํ ปน นาสกฺขิํฯ ตโย มาเส ปน ตีณิ ทิวสานิ วิย ยาว มหาปวารณา ตาว ชานิสฺสามี”ติ วสฺสํ อุปคนฺตฺวาปิ คเหตุํ นาสกฺขิฯ ปวารณาทิวเส จินฺเตสิ – “อหํ ทฺวีหตีเหน อรหตฺตํ คณฺหิสฺสามีติ อาคโต , เตมาเสนาปิ นาสกฺขิํ, สพฺรหฺมจาริโน ปน วิสุทฺธิปวารณํ ปวาเรนฺตี”ติฯ ตเสฺสวํ จินฺตยโต อสฺสุธารา ปวตฺตนฺติฯ ตโต “น มเณฺจ มยฺหํ จตูหิ อิริยาปเถหิ มคฺคผลํ อุปฺปชฺชิสฺสติ, อรหตฺตํ อปฺปตฺวา เนว มเณฺจ ปิฏฺฐิํ ปสาเรสฺสามิ, น ปาเท โธวิสฺสามี”ติ มญฺจํ อุสฺสาเปตฺวา ฐเปสิฯ ปุน อโนฺตวสฺสํ ปตฺตํ, อรหตฺตํ คเหตุํ นาสกฺขิเยวฯ เอกูนติํสปวารณาสุ อสฺสุธารา ปวตฺตนฺติฯ คามทารกา เถรสฺส ปาเทสุ ผาลิตฏฺฐานานิ กณฺฏเกหิ สิพฺพนฺติ, ทวํ กโรนฺตาปิ “อยฺยสฺส มหาสีวเตฺถรสฺส วิย ปาทา โหนฺตู”ติ ทวํ กโรนฺติฯ

เถโร ติํสสํวจฺฉเร มหาปวารณาทิวเส อาลมฺพณผลกํ นิสฺสาย ฐิโต “อิทานิ เม ติํส วสฺสานิ สมณธมฺมํ กโรนฺตสฺส, นาสกฺขิํ อรหตฺตํ ปาปุณิตุํ, อทฺธา เม อิมสฺมิํ อตฺตภาเว มโคฺค วา ผลํ วา นตฺถิ, น เม ลทฺธํ สพฺรหฺมจารีหิ สทฺธิํ วิสุทฺธิปวารณํ ปวาเรตุ”นฺติ จินฺเตสิฯ ตเสฺสวํ จินฺตยโตว โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชิ, อสฺสุธารา ปวตฺตนฺติฯ อถ อวิทูรฏฺฐาเน เอกา เทวธีตา โรทมานา อฏฺฐาสิฯ “โก เอตฺถ โรทสี”ติ? “อหํ, ภเนฺต, เทวธีตา”ติฯ “กสฺมา โรทสี”ติ? “โรทมาเนน มคฺคผลํ นิพฺพตฺติตํ, เตน อหมฺปิ เอกํ เทฺว มคฺคผลานิ นิพฺพเตฺตสฺสามีติ โรทามิ, ภเนฺต”ติฯ

ตโต เถโร – “โภ มหาสีวเตฺถร, เทวตาปิ ตยา สทฺธิํ เกฬิํ กโรนฺติ, อนุจฺฉวิกํ นุ โข เต เอต”นฺติ วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ อคฺคเหสิฯ โส “อิทานิ นิปชฺชิสฺสามี”ติ เสนาสนํ ปฏิชคฺคิตฺวา มญฺจกํ ปญฺญเปตฺวา อุทกฏฺฐาเน อุทกํ ปจฺจุปฏฺฐเปตฺวา “ปาเท โธวิสฺสามี”ติ โสปานผลเก นิสีทิฯ

อเนฺตวาสิกาปิสฺส “อมฺหากํ อาจริยสฺส สมณธมฺมํ กาตุํ คจฺฉนฺตสฺส ติํส วสฺสานิ, สกฺขิ นุ โข วิเสสํ นิพฺพเตฺตตุํ, นาสกฺขี”ติ อาวชฺชยมานา “อรหตฺตํ ปตฺวา ปาทโธวนตฺถํ นิสิโนฺน”ติ ทิสฺวา “อมฺหากํ อาจริโย อมฺหาทิเสสุ อเนฺตวาสิเกสุ ติฏฺฐเนฺตสุ ‘อตฺตนาว ปาเท โธวิสฺสตี’ติ อฏฺฐานเมตํ, อหํ โธวิสฺสามิ อหํ โธวิสฺสามี”ติ ติํสสหสฺสานิปิ อากาเสน คนฺตฺวา วนฺทิตฺวา “ปาเท โธวิสฺสาม, ภเนฺต”ติ อาหํสุฯ อาวุโส, อิทานิ ติํส วสฺสานิ โหนฺติ มม ปาทานํ อโธตานํ, ติฏฺฐถ, ตุเมฺห, อหเมว โธวิสฺสามีติฯ

สโกฺกปิ อาวชฺชโนฺต – “มยฺหํ อโยฺย มหาสีวเตฺถโร อรหตฺตํ ปโตฺต ติํสสหสฺสานํ อเนฺตวาสิกานํ ‘ปาเท โธวิสฺสามา’ติ อาคตานํ ปาเท โธวิตุํ น เทติฯ มาทิเส ปน อุปฏฺฐาเก ติฏฺฐเนฺต ‘มยฺหํ อโยฺย สยํ ปาเท โธวิสฺสตี’ติ อฏฺฐานเมตํ, อหํ โธวิสฺสามี”ติ สนฺนิฏฺฐานํ กตฺวา สุชาตาย เทวิยา สทฺธิํ ภิกฺขุสงฺฆสฺส สนฺติเก ปาตุรโหสิฯ โส สุชํ อสุรกญฺญํ ปุรโต กตฺวา “อเปถ, ภเนฺต, มาตุคาโม”ติ โอกาสํ กาเรตฺวา เถรํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา ปุรโต อุกฺกุฏิโก นิสีทิตฺวา “ปาเท โธวิสฺสามิ, ภเนฺต”ติ อาหฯ โกสิย, อิทานิ เม ติํส วสฺสานิ ปาทานํ อโธตานํ, เทวตานญฺจ ปกติยาปิ มนุสฺสสรีรคโนฺธ นาม เชคุจฺฉ, โยชนสเต ฐิตานมฺปิ กเณฺฐ อาสตฺตกุณปํ วิย โหติ, อหเมว โธวิสฺสามีติฯ ภเนฺต, อยํ คโนฺธ นาม น ปญฺญายติ, ตุมฺหากํ ปน สีลคโนฺธ ฉ เทวโลเก อติกฺกมิตฺวา อุปริ ภวคฺคํ ปตฺวา ฐิโตฯ สีลคนฺธโต อโญฺญ อุตฺตริตโร คโนฺธ นาม นตฺถิ, ภเนฺต, ตุมฺหากํ สีลคเนฺธนมฺหิ อาคโตติ วามหเตฺถน โคปฺผกสนฺธิยํ คเหตฺวา ทกฺขิณหเตฺถน ปาทตลํ ปริมชฺชิฯ ทหรกุมารเสฺสว ปาทา อเหสุํฯ สโกฺก ปาเท โธวิตฺวา วนฺทิตฺวา เทวโลกเมว คโตฯ

เอวํ ‘‘น ลภามิ สพฺรหฺมจารีหิ สทฺธึ วิสุทฺธิปวารณํ ปวาเรตุ’’นฺติ อาวชฺชนฺตสฺส อุปฺปนฺนํ โทมนสฺสํ นิสฺสาย ภิกฺขุโน มญฺญนวเสน วิปสฺสนาย อารมฺมณมฺปิ วิปสฺสนาปิ มโคฺคปิ ผลมฺปิ สวิตกฺกสวิจารโทมนสฺสนฺติ จ อวิตกฺกาวิจารโทมนสฺสนฺติ จ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

ตตฺถ เอโก ภิกฺขุ สวิตกฺกสวิจารโทมนเสฺส วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อิทํ โทมนสฺสํ กึ นิสฺสิตนฺติ อุปธาเรนฺโต วตฺถุนิสฺสิตนฺติ ปชานาตีติ ผสฺสปญฺจมเก วุตฺตนเยเนว อนุกฺกเมน อรหเตฺต ปติฏฺฐาติฯ เอโก อวิตกฺกาวิจาเร โทมนเสฺส วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา วุตฺตนเยเนว อรหเตฺต ปติฏฺฐาติฯ ตตฺถ อภินิวิฏฺฐโทมนเสฺสสุปิ สวิตกฺกสวิจารโต อวิตกฺกอวิจารํ ปณีตตรํฯ สวิตกฺกสวิจารโทมนสฺสวิปสฺสนาโตปิ อวิตกฺกาวิจารโทมนสฺสวิปสฺสนา ปณีตตราฯ สวิตกฺกสวิจารโทมนสฺสผลสมาปตฺติโตปิ อวิตกฺกาวิจารโทมนสฺสผลสมาปตฺติเยว ปณีตตรา ฯ เตนาห ภควา – ‘‘เย อวิตกฺกอวิจาเร เต ปณีตตเร’’ติฯ

**๓๖๒. เอวรูปา อุเปกฺขา น เสวิตพฺพา**ติ เอวรูปา เคหสิตอุเปกฺขา น เสวิตพฺพาฯ เคหสิตอุเปกฺขา นาม ‘‘ตตฺถ กตมา ฉ เคหสิตอุเปกฺขาฯ จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา อุปฺปชฺชติ อุเปกฺขา พาลสฺส มูฬฺหสฺส ปุถุชฺชนสฺส อโนธิชินสฺส อวิปากชินสฺส อนาทีนวทสฺสาวิโน อสฺสุตวโต ปุถุชฺชนสฺส, ยา เอวรูปา อุเปกฺขา, รูปํ สา นาติวตฺตติ, ตสฺมา สา อุเปกฺขา เคหสิตาติ วุจฺจตี’’ติ เอวํ ฉสุ ทฺวาเรสุ อิฏฺฐารมฺมเณ อาปาถคเต คุฬปิณฺฑิเก นิลีนมกฺขิกา วิย รูปาทีนิ อนติวตฺตมานา ตเตฺถว ลคฺคา ลคฺคิตา หุตฺวา อุปฺปนฺนา กามคุณนิสฺสิตา อุเปกฺขา น เสวิตพฺพาฯ

**เอวรูปา อุเปกฺขา เสวิตพฺพา**ติ เอวรูปา เนกฺขมฺมสิตา อุเปกฺขา เสวิตพฺพาฯ เนกฺขมฺมสิตา อุเปกฺขา นาม – ‘‘ตตฺถ กตมา ฉ เนกฺขมฺมสิตา อุเปกฺขา? รูปานํ เตฺวว อนิจฺจตํ วิทิตฺวา วิปริณามวิราคนิโรธํ ‘ปุเพฺพ เจว รูปา เอตรหิ จ, สเพฺพ เต รูปา อนิจฺจา, ทุกฺขา, วิปริณามธมฺมา’ติ เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสโต อุปฺปชฺชติ อุเปกฺขา, ยา เอวรูปา อุเปกฺขา, รูปํ สา อติวตฺตติ, ตสฺมา สา อุเปกฺขา เนกฺขมฺมสิตาติ วุจฺจตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๓๐๘)ฯ เอวํ ฉสุ ทฺวาเรสุ อิฏฺฐานิฏฺฐอารมฺมเณ อาปาถคเต อิเฏฺฐ อรชฺชนฺตสฺส, อนิเฏฺฐ อทุสฺสนฺตสฺส, อสมเปกฺขเนน อสมฺมุยฺหนฺตสฺส อุปฺปนฺนา วิปสฺสนา ญาณสมฺปยุตฺตา อุเปกฺขาฯ อปิจ เวทนาสภาคา ตตฺร มชฺฌตฺตุเปกฺขาปิ เอตฺถ อุเปกฺขาวฯ ตสฺมา **เสวิตพฺพา**ติ อยํ เนกฺขมฺมวเสน วิปสฺสนาวเสน อนุสฺสติฏฺฐานวเสน ปฐมทุติยตติยจตุตฺถชฺฌานวเสน จ อุปฺปชฺชนกอุเปกฺขา เสวิตพฺพา นามฯ

เอตฺถ **ยํ เจ สวิตกฺกํ สวิจาร**นฺติ ตายปิ เนกฺขมฺมสิตอุเปกฺขาย ยํ เนกฺขมฺมวเสน วิปสฺสนาวเสน อนุสฺสติฏฺฐานวเสน ปฐมชฺฌานวเสน จ อุปฺปนฺนํ สวิตกฺกสวิจารํ อุเปกฺขนฺติ ชาเนยฺยฯ **ยํ เจ อวิตกฺกํ อวิจาร**นฺติ ยํ ปน ทุติยชฺฌานาทิวเสน อุปฺปนฺนํ อวิตกฺกาวิจารํ อุเปกฺขนฺติ ชาเนยฺยฯ **เย อวิตเกฺก อวิจาเร เต ปณีตตเร**ติ เอตาสุ ทฺวีสุ ยา อวิตกฺกอวิจารา, สา ปณีตตราติ อโตฺถฯ อิมินา กึ กถิตํ โหติ ? ทฺวินฺนํ อรหตฺตํ กถิตํฯ เอโก หิ ภิกฺขุ สวิตกฺกสวิจารอุเปกฺขาย วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อยํ อุเปกฺขา กึ นิสฺสิตาติ อุปธาเรนฺโต วตฺถุนิสฺสิตาติ ปชานาตีติ ผสฺสปญฺจมเก วุตฺตนเยเนว อนุกฺกเมน อรหเตฺต ปติฏฺฐาติฯ เอโก อวิตกฺกาวิจาราย อุเปกฺขาย วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา วุตฺตนเยเนว อรหเตฺต ปติฏฺฐาติฯ ตตฺถ อภินิวิฏฺฐอุเปกฺขาสุปิ สวิตกฺกสวิจารโต อวิตกฺกาวิจารา ปณีตตราฯ สวิตกฺกสวิจารอุเปกฺขาวิปสฺสนาโตปิ อวิตกฺกาวิจารอุเปกฺขาวิปสฺสนาปณีตตราฯ สวิตกฺกสวิจารอุเปกฺขาผลสมาปตฺติโตปิ อวิตกฺกาวิจารุเปกฺขาผลสมาปตฺติเยว ปณีตตราฯ เตนาห ภควา ‘‘เย อวิตเกฺก อวิจาเร เต ปณีตตเร’’ติฯ

**๓๖๓. เอวํ ปฏิปนฺน โข, เทวานมินฺท, ภิกฺขุ ปปญฺจสญฺญาสงฺขานิโรธสารุปฺปคามินึ ปฏิปทํ ปฏิปนฺโน โหตี**ติ ภควา อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฏฺฐเปสิฯ สโกฺก ปน โสตาปตฺติผลํ ปโตฺตฯ พุทฺธานญฺหิ อชฺฌาสโย หีโน น โหติ, อุกฺกโฏฺฐว โหติฯ เอกสฺสปิ พหูนมฺปิ ธมฺมํ เทเสนฺตา อรหเตฺตเนว กูฏํ คณฺหนฺติฯ สตฺตา ปน อตฺตโน อนุรูเป อุปนิสฺสเย ฐิตา เกจิ โสตาปนฺนา โหนฺติ, เกจิ สกทาคามี, เกจิ อนาคามี, เกจิ อรหโนฺตฯ ราชา วิย หิ ภควา, ราชกุมารา วิย เวเนยฺยาฯ ยถา หิ ราชา โภชนกาเล อตฺตโน ปมาเณน ปิณฺฑํ อุทฺธริตฺวา ราชกุมารานํ อุปเนติ, เต ตโต อตฺตโน มุขปฺปมาเณเนว กพฬํ กโรนฺติ, เอวํ ภควา อตฺตชฺฌาสยานุรูปาย เทสนาย อรหเตฺตเนว กูฏํ คณฺหาติฯ เวเนยฺยา อตฺตโน อุปนิสฺสยปฺปมาเณน ตโต โสตาปตฺติผลมตฺตํ วา สกทาคามิอนาคามิอรหตฺตผลเมว วา คณฺหนฺติฯ สโกฺก ปน โสตาปโนฺน ชาโตฯ โสตาปโนฺน จ หุตฺวา ภควโต ปุรโตเยว จวิตฺวา ตรุณสโกฺก หุตฺวา นิพฺพตฺติ, เทวตานญฺหิ จวมานานํ อตฺตภาวสฺส คตาคตฏฺฐานํ นาม น ปญฺญายติ, ทีปสิขาคมนํ วิย โหติฯ ตสฺมา เสสเทวตา น ชานึสุฯ สโกฺก ปน สยํ จุตตฺตา ภควา จ อปฺปฏิหตญาณตฺตา เทฺวว ชนา ชานึสุฯ อถ สโกฺก จิเนฺตสิ ''มยฺหญฺหิ ภควตา ตีสุ ฐาเนสุ นิพฺพตฺติตผลเมว กถิตํ, อยญฺจ ปน มโคฺค วา ผลํ วา สกุณิกาย วิย อุปฺปติตฺวา คเหตุํ น สกฺกา, อาคมนียปุพฺพภาคปฏิปทาย อสฺส ภวิตพฺพํฯ หนฺทาหํ อุปริ ขีณาสวสฺส ปุพฺพภาคปฏิปทํ ปุจฺฉามี''ติฯ

## ปาติโมกฺขสํวรวณฺณนา

**๓๖๔**. ตโต ตํ ปุจฺฉโนฺต **กถํ ปฏิปโนฺน ปน, มาริสา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปาติโมกฺขสํวรายา**ติ อุตฺตมเชฏฺฐกสีลสํวรายฯ **กายสมาจารมฺปี**ติอาทิ เสวิตพฺพกายสมาจาราทิวเสน ปาติโมกฺขสํวรทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ สีลกถา จ นาเมสา กมฺมปถวเสน วา ปณฺณตฺติวเสน วา กเถตพฺพา โหติฯ

ตตฺถ กมฺมปถวเสน กเถเนฺตน อเสวิตพฺพกายสมาจาโร ตาว ปาณาติปาตอทินฺนาทานมิจฺฉาจาเรหิ กเถตโพฺพฯ ปณฺณตฺติวเสน กเถเนฺตน กายทฺวาเร ปญฺญตฺตสิกฺขาปทวีติกฺกมวเสน กเถตโพฺพฯ เสวิตพฺพกายสมาจาโร ปาณาติปาตาทิเวรมณีหิ เจว กายทฺวาเร ปญฺญตฺตสิกฺขาปทอวีติกฺกเมน จ กเถตโพฺพฯ อเสวิตพฺพวจีสมาจาโร มุสาวาทาทิวจีทุจฺจริเตน เจว วจีทฺวาเร ปญฺญตฺตสิกฺขาปทวีติกฺกเมน จ กเถตโพฺพฯ เสวิตพฺพวจีสมาจาโร มุสาวาทาทิเวรมณีหิ เจว วจีทฺวาเร ปญฺญตฺตสิกฺขาปทอวีติกฺกเมน จ กเถตโพฺพฯ

ปริเยสนา ปน กายวาจาหิ ปริเยสนาเยวฯ สา กายวจีสมาจารคหเณน คหิตาปิ สมานา ยสฺมา อาชีวฏฺฐมกสีลํ นาม เอตสฺมิเญฺญว ทฺวารทฺวเย อุปฺปชฺชติ, น อากาเส, ตสฺมา อาชีวฏฺฐมกสีลทสฺสนตฺถํ วิสุํ วุตฺตาฯ ตตฺถ นเสวิตพฺพปริเยสนา อนริยปริเยสนาย กเถตพฺพาฯ เสวิตพฺพปริเยสนา อริยปริเยสนายฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ''เทฺวมา, ภิกฺขเว, ปริเยสนา อนริยา จ ปริเยสนา, อริยา จ ปริเยสนาฯ กตมา จ, ภิกฺขเว, อนริยา ปริเยสนา? อิธ, ภิกฺขเว, เอกโจฺจ อตฺตนา ชาติธโมฺม สมาโน ชาติธมฺมํเยว ปริเยสติ, อตฺตนา ชราธโมฺม, พฺยาธิธโมฺม, มรณธโมฺม, โสกธโมฺม, สํกิเลสธโมฺม สมาโน สํกิเลสธมฺมํเยว ปริเยสติฯ
>
> กิญฺจ, ภิกฺขเว, ชาติธมฺมํ วเทถ? ปุตฺตภริยํ, ภิกฺขเว , ชาติธมฺมํ, ทาสิทาสํ ชาติธมฺมํ อเชฬกํ ชาติธมฺมํ, กุกฺกุฏสูกรํ ชาติธมฺมํ, หตฺถิควาสฺสวฬวํ ชาติธมฺมํ, ชาตรู

> ปรชตํ ชาติธมฺมํฯ ชาติธมฺมา เหเต, ภิกฺขเว, อุปธโย, เอตฺถายํ คถิโต มุจฺฉิโต อชฺฌาปนฺโน อตฺตนา ชาติธมฺโม สมาโน ชาติธมฺมํเยว ปริเยสติฯ
>
> กิญฺจ, ภิกฺขเว, ชราธมฺมํ วเทถ? ปุตฺตภริยํ, ภิกฺขเว, ชราธมฺมํ…เป.… ชราธมฺมํเยว ปริเยสติฯ
>
> กิญฺจ, ภิกฺขเว, พฺยาธิธมฺมํ วเทถ? ปุตฺตภริยํ, ภิกฺขเว, พฺยาธิธมฺมํ, ทาสิทาสํ พฺยาธิธมฺมํ, อเชฬกํ, กุกฺกุฏสูกรํ, หตฺถิควาสฺสวฬวํ พฺยาธิธมฺมํฯ พฺยาธิธมฺมา เหเต, ภิกฺขเว, อุปธโย, เอตฺถายํ คถิโต มุจฺฉิโต อชฺฌาปนฺโน อตฺตนา พฺยาธิธมฺโม สมาโน พฺยาธิธมฺมํเยว ปริเยสติฯ
>
> กิญฺจ, ภิกฺขเว, มรณธมฺมํ วเทถ? ปุตฺตภริยํ, ภิกฺขเว, มรณธมฺมํ…เป.… มรณธมฺมํเยว ปริเยสติฯ
>
> กิญฺจ, ภิกฺขเว, โสกธมฺมํ วเทถ? ปุตฺตภริยํ…เป.… โสกธมฺมํเยว ปริเยสติฯ
>
> กิญฺจ, ภิกฺขเว, สํกิเลสธมฺมํ วเทถ…เป.… ชาตรูปรชตํ สํกิเลสธมฺมํฯ สํกิเลสธมฺมา , เหเต, ภิกฺขเว, อุปธโย, เอตฺถายํ คถิโต มุจฺฉิโต อชฺฌาปนฺโน อตฺตนา สํกิเลสธมฺโม สมาโน สํกิเลสธมฺมํเยว ปริเยสติฯ อยํ, ภิกฺขเว, อนริยา ปริเยสนาติ (ม. นิ. ๑.๒๗๔)ฯ

อปิจ กุหนาทิวเสน ปญฺจวิธา, อโคจรวเสน ฉพฺพิธา เวชฺชกมฺมาทิวเสน เอกวีสติวิธา, เอวํ ปวตฺตา สพฺพาปิ อเนสนา อนริยปริเยสนาเยวาติ เวทิตพฺพาฯ

> ‘‘กตมา จ, ภิกฺขเว, อริยา ปริเยสนา? อิธ, ภิกฺขเว, เอกโจฺจ อตฺตนา ชาติธมฺโม สมาโน ชาติธเมฺม อาทีนวํ วิทิตฺวา อชาตํ อนุตฺตรํ โยคเกฺขมํ นิพฺพานํ ปริเยสติ, อตฺตนา ชราธมฺโม, พฺยาธิ, มรณ, โสก, สํกิเลสธมฺโม สมาโน สํกิเลสธเมฺม อาทีนวํ วิทิตฺวา อสํกิลิฏฺฐํ อนุตฺตรํ โยคเกฺขมํ นิพฺพานํ ปริเยสติฯ อยํ อริยา ปริเยสนาติ (ม. นิ. ๑.๒๗๕)ฯ

อปิจ ปญฺจ กุหนาทีนิ ฉ อโคจเร เอกวีสติวิธญฺจ อเนสนํ วเชฺชตฺวา ภิกฺขาจริยาย ธเมฺมน สเมน ปริเยสนาปิ อริยปริเยสนาเยวาติ เวทิตพฺพาฯ

เอตฺถ จ โย โย ‘‘น เสวิตโพฺพ’’ติ วุโตฺต, โส โส ปุพฺพภาเค ปาณาติปาตาทีนํ สมฺภารปริเยสนาปโยคกรณคมนกาลโต ปฏฺฐาย น เสวิตโพฺพวฯ อิตโร อาทิโต ปฏฺฐาย เสวิตโพฺพ, อสโกฺกเนฺตน จิตฺตมฺปิ อุปฺปาเทตพฺพํฯ อปิจ สงฺฆเภทาทีนํ อตฺถาย ปรกฺกมนฺตานํ เทวทตฺตาทีนํ วิย กายสมาจาโร น เสวิตโพฺพ, ทิวสสฺส ทฺวตฺติกฺขตฺตุํ ติณฺณํ รตนานํ อุปฏฺฐานคมนาทิวเสน ปวโตฺต ธมฺมเสนาปติมหาโมคฺคลฺลานเตฺถราทีนํ วิย กายสมาจาโร เสวิตโพฺพฯ ธนุคฺคหเปสนาทิวเสน วาจํ ภินฺทนฺตานํ เทวทตฺตาทีนํ วิย วจีสมาจาโร น เสวิตโพฺพ, ติณฺณํ รตนานํ คุณกิตฺตนาทิวเสน ปวโตฺต ธมฺมเสนาปติมหาโมคฺคลฺลานเตฺถราทีนํ วิย วจีสมาจาโร เสวิตโพฺพฯ อนริยปริเยสนํ ปริเยสนฺตานํ เทวทตฺตาทีนํ วิย ปริเยสนา น เสวิตพฺพา, อริยปริเยสนเมว ปริเยสนฺตานํ ธมฺมเสนาปติมหาโมคฺคลฺลานเตฺถราทีนํ วิย ปริเยสนา เสวิตพฺพาฯ

**เอวํ ปฏิปโนฺน โข**ติ เอวํ อเสวิตพฺพํ กายวจีสมาจารํ ปริเยสนญฺจ ปหาย เสวิตพฺพานํ ปาริปูริยา ปฏิปโนฺน, เทวานมินฺท, ภิกฺขุ ปาติโมกฺขสํวราย อุตฺตมเชฏฺฐกสีลสํวรตฺถาย ปฏิปโนฺน นาม โหตีติ ภควา ขีณาสวสฺส อาคมนียปุพฺพภาคปฏิปทํ กเถสิฯ

## อินฺทฺริยสํวรวณฺณนา

**๓๖๕**. ทุติยปุจฺฉายํ **อินฺทฺริยสํวรายา**ติ อินฺทฺริยานํ ปิธานาย, คุตฺตทฺวารตาย สํวุตทฺวารตายาติ อโตฺถฯ วิสฺสชฺชเน ปนสฺส **จกฺขุวิเญฺญยฺยํ รูปมฺปี**ติอาทิ เสวิตพฺพรูปาทิวเสน อินฺทฺริยสํวรทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เอวํ วุเตฺต**ติ เหฏฺฐา โสมนสฺสาทิปญฺหาวิสฺสชฺชนานํ สุตฺตตฺตา อิมินาปิ เอวรูเปน ภวิตพฺพนฺติ สญฺชาตปฏิภาโน ภควตา เอวํ วุเตฺต สโกฺก เทวานมิโนฺท ภควนฺตํ เอตทโวจ, เอตํ **อิมสฺส โข อหํ, ภเนฺต**ติ อาทิกํ วจนํ อโวจฯ ภควาปิสฺส โอกาสํ ทตฺวา ตุณฺหี อโหสิฯ กเถตุกาโมปิ หิ โย อตฺถํ สมฺปาเทตุํ น สโกฺกติ, อตฺถํ สมฺปาเทตุํ สโกฺกโนฺต วา น กเถตุกาโม โหติ, น ตสฺส ภควา โอกาสํ กโรติฯ อยํ ปน ยสฺมา กเถตุกาโม เจว, สโกฺกติ จ อตฺถํ สมฺปาเทตุํ เตนสฺส ภควา โอกาสมกาสิฯ

ตตฺถ **เอวรูปํ น เสวิตพฺพ**นฺติ อาทีสุ อยํ สเงฺขโป – ยํ รูปํ ปสฺสโต ราคาทโย อุปฺปชฺชนฺติ, ตํ น เสวิตพฺพํ น ทฏฺฐพฺพํ น โอโลเกตพฺพนฺติ อโตฺถฯ ยํ ปน ปสฺสโต อสุภสญฺญา วา สณฺฐาติ, ปสาโท วา อุปฺปชฺชติ, อนิจฺจสญฺญาปฏิลาโภ วา โหติ, ตํ เสวิตพฺพํฯ

ยํ จิตฺตกฺขรํ จิตฺตพฺยญฺชนมฺปิ สทฺทํ สุณโต ราคาทโย อุปฺปชฺชนฺติ, เอวรูโป สโทฺท น เสวิตโพฺพฯ ยํ ปน อตฺถนิสฺสิตํ ธมฺมนิสฺสิตํ กุมฺภทาสิคีตมฺปิ สุณนฺตสฺส ปสาโท วา อุปฺปชฺชติ, นิพฺพิทา วา สณฺฐาติ, เอวรูโป สโทฺท เสวิตโพฺพฯ

ยํ คนฺธํ ฆายโต ราคาทโย อุปฺปชฺชนฺติ, เอวรูโป คโนฺธ น เสวิตโพฺพฯ ยํ ปน คนฺธํ ฆายโต อสุภสญฺญาทิปฏิลาโภ โหติ, เอวรูโป คโนฺธ เสวิตโพฺพฯ

ยํ รสํ สายโต ราคาทโย อุปฺปชฺชนฺติ, เอวรูโป รโส น เสวิตโพฺพฯ ยํ ปน รสํ สายโต อาหาเร ปฏิกูลสญฺญา เจว อุปฺปชฺชติ, สายิตปจฺจยา จ กายพลํ นิสฺสาย อริยภูมึ โอกฺกมิตุํ สโกฺกติ, มหาสีวเตฺถรภาคิเนยฺยสีวสามเณรสฺส วิย ปริภุญฺชนฺตเสฺสว กิเลสกฺขโย วา โหติ, เอวรูโป รโส เสวิตโพฺพฯ

ยํ โผฏฺฐพฺพํ ผุสโต ราคาทโย อุปฺปชฺชนฺติ, เอวรูปํ โผฏฺฐพฺพํ น เสวิตพฺพํฯ ยํ ปน ผุสโต สาริปุตฺตเตฺถราทีนํ วิย อาสวกฺขโย เจว, วีริยญฺจ สุปคฺคหิตํ, ปจฺฉิมา จ ชนตา ทิฏฺฐานุคตึ อาปาทเนน อนุคฺคหิตา โหติ, เอวรูปํ โผฏฺฐพฺพํ เสวิตพฺพํฯ สาริปุตฺตเตฺถโร กิร ตึส วสฺสานิ มเญฺจ ปิฏฺฐึ น ปสาเรสิฯ ตถา มหาโมคฺคลฺลานเตฺถโรฯ มหากสฺสปเตฺถโร วีสวสฺสสตํ มเญฺจ ปิฏฺฐึ น ปสาเรสิฯ อนุรุทฺธเตฺถโร ปญฺญาส วสฺสานิฯ ภทฺทิยเตฺถโร ตึส วสฺสานิฯ โสณเตฺถโร อฏฺฐารส วสฺสานิฯ รฏฺฐปาลเตฺถโร ทฺวาทสฯ อานนฺทเตฺถโร ปนฺนรสฯ ราหุลเตฺถโร ทฺวาทสฯ พากุลเตฺถโร อสีติ วสฺสานิฯ นาฬกเตฺถโร ยาวปรินิพฺพานา มเญฺจ ปิฏฺฐึ น ปสาเรสีติฯ

เย มโนวิเญฺญยฺย ธเมฺม สมนฺนาหรนฺตสฺส ราคาทโย อุปฺปชฺชนฺติ, ‘‘อโห, วต ยํ ปเรสํ ปรวิตฺตูปกรณํ ตํ มมสฺสา’’ติอาทินา นเยน วา อภิชฺฌาทีนิ อาปาถมาคจฺฉนฺติ เอวรูปา ธมฺมา น เสวิตพฺพาฯ ‘‘สเพฺพ สตฺตา อเวรา โหนฺตู’’ติ เอวํ เมตฺตาทิวเสน, เย วา ปน ติณฺณํ เถรานํ ธมฺมา, เอวรูปา เสวิตพฺพาฯ ตโย กิร เถรา วสฺสูปนายิกทิวเส กามวิตกฺกาทโย อกุสลวิตกฺกา

น วิตกฺกตพฺพาติ กติกํ อกํสุฯ อถ ปวารณทิวเส สงฺฆเตฺถโร สงฺฆนวกํ ปุจฺฉิ – ‘‘อาวุโส, อิมสฺมิํ เตมาเส กิตฺตเก ฐาเน จิตฺตสฺส ธาวิตุํ ทินฺน’’นฺติ? น, ภนฺเต, ปริเวณปริเจฺฉทโต พหิ ธาวิตุํ อทาสินฺติฯ ทุติยํ ปุจฺฉิ – ‘‘ตว อาวุโส’’ติ? นิวาสเคหโต, ภนฺเต, พหิ ธาวิตุํ น อทาสินฺติฯ อถ เทฺวปิ เถรํ ปุจฺฉิํสุ ‘‘ตุมฺหากํ ปน, ภนฺเต’’ติ? นิยกชฺฌตฺตขนฺธปญฺจกโต, อาวุโส, พหิ ธาวิตุํ น อทาสินฺติฯ ตุเมฺหหิ, ภนฺเต, ทุกฺกรํ กตนฺติฯ เอวรูโป มโนวิเญฺญเยฺย ธเมฺม เสวิตโพฺพฯ

๓๖๖. **เอกนฺตวาทา**ติ เอโกเยว อโนฺต วาทสฺส เอเตสํ, น เทฺวธา คตวาทาติ **เอกนฺต วาทา,** เอกเญฺญว วทนฺตีติ ปุจฺฉติฯ **เอกนฺตสีลา**ติ เอกาจาราฯ **เอกนฺตฉนฺทา**ติ เอกลทฺธิกาฯ **เอกนฺตอโชฺฌสานา**ติ เอกนฺตปริโยสานาฯ

**อเนกธาตุ นานาธาตุ โข, เทวานมินฺท, โลโก**ติ เทวานมินฺท, อยํ โลโก อเนกชฺฌาสโย นานชฺฌาสโยฯ เอกสฺมิํ คนฺตุกาเม เอโก ฐาตุกาโม โหติฯ เอกสฺมิํ ฐาตุกาเม เอโก สยิตุกาโม โหติฯ เทฺว สตฺตา เอกชฺฌาสยา นาม ทุลฺลภาฯ ตสฺมิํ อเนกธาตุนานาธาตุสฺมิํ โลเก ยํ ยเทว ธาตุํ ยํ ยเทว อชฺฌาสยํ สตฺตา อภินิวิสนฺติ คณฺหนฺติ, ตํ ตเทวฯ **ถามสา ปรามาสา**ติ ถาเมน จ ปรามาเสน จฯ **อภินิวิสฺส โวหรนฺตี**ติ สุฏฺฐุ คณฺหิตฺวา โวหรนฺติ, กเถนฺติ ทีเปนฺติ กิเตฺตนฺติฯ **อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญ**นฺติ อิทํ อมฺหากเมว วจนํ สจฺจํ, อเญฺญสํ วจนํ โมฆํ ตุจฺฉํ นิรตฺถกนฺติฯ

**อจฺจนฺตนิฏฺฐา**ติ อโนฺต วุจฺจติ วินาโส, อนฺตํ อตีตา นิฏฺฐา เอเตสนฺติ อจฺจนฺตนิฏฺฐาฯ ยา เอเตสํ นิฏฺฐา, โย ปรมสฺสาโส นิพฺพานํ, ตํ สเพฺพสํ วินาสาติกฺกนฺตํ นิจฺจนฺติ วุจฺจติฯ **โยคเกฺขโม**ติ นิพฺพานเสฺสว นามํ, อจฺจโนฺต โยคเกฺขโม เอเตสนฺติ **อจฺจนฺตโยคเกฺขมีฯ** เสฏฺฐเฏฺฐน พฺรหฺมํ อริยมคฺคํ จรนฺตีติ **พฺรหฺมจารีฯ** อจฺจนฺตตฺถาย พฺรหฺมจารี **อจฺจนฺตพฺรหฺมจารีฯ ปริโยสาน**นฺติปิ นิพฺพานสฺส นามํฯ อจฺจนฺตํ ปริโยสานํ เอเตสนฺติ **อจฺจนฺตปริโยสานาฯ**

**ตณฺหาสงฺขยวิมุตฺตา**ติ ตณฺหาสงฺขโยติ มโคฺคปิ นิพฺพานมฺปิฯ มโคฺค ตณฺหํ สงฺขิณาติ วินาเสตีติ ตณฺหาสงฺขโยฯ นิพฺพานํ ยสฺมา ตํ อาคมฺม ตณฺหา สงฺขิยติ วินสฺสติ, ตสฺมา ตณฺหาสงฺขโยฯ ตณฺหาสงฺขเยน มเคฺคน วิมุตฺตา, ตณฺหาสงฺขเย นิพฺพาเน วิมุตฺตา อธิมุตฺตาติ **ตณฺหาสงฺขยวิมุตฺตาฯ**

เอตฺตาวตา จ ภควตา จุทฺทสปิ มหาปญฺหา พฺยากตา โหนฺติฯ จุทฺทส มหาปญฺหา นาม อิสฺสามจฺฉริยํ เอโก ปโญฺห, ปิยาปฺปิยํ เอโก, ฉโนฺท เอโก, วิตโกฺก เอโก, ปปโญฺจ เอโก, โสมนสฺสํ เอโก, โทมนสฺสํ เอโก, อุเปกฺขา เอโก, กายสมาจาโร เอโก, วจีสมาจาโร เอโก, ปริเยสนา เอโก, อินฺทฺริยสํวโร เอโก, อเนกธาตุ เอโก, อจฺจนฺตนิฏฺฐา เอโกติฯ

๓๖๗. **เอชา**ติ จลนเฏฺฐน ตณฺหา วุจฺจติฯ สา ปีฬนเฏฺฐน **โรโค,** อโนฺต ปทุสฺสนเฏฺฐน **คโณฺฑ,** อนุปฺปวิฏฺฐเฏฺฐน **สลฺลํฯ ตสฺมา อยํ ปุริโส**ติ ยสฺมา เอชา อตฺตนา กตกมฺมานุรูเปน ปุริสํ ตตฺถ ตตฺถ อภินิพฺพตฺตตฺถาย กฑฺฒติ, ตสฺมา อยํ ปุริโส เตสํ เตสํ ภวานํ วเสน อุจฺจาวจํ อาปชฺชติฯ พฺรหฺมโลเก อุโจฺจ โหติ, เทวโลเก อวโจฯ เทวโลเก อุโจฺจ, มนุสฺสโลเก อวโจฯ มนุสฺสโลเก อุโจฺจ, อปาเย อวโจฯ **เยสาหํ, ภนฺเต**ติ เยสํ อหํ ภนฺเตฯ สนฺธิวเสน ปเนตฺถ ‘‘เยสาห’’นฺติ โหติฯ **ยถาสุตํ ยถาปริยตฺต**นฺติ ยถา มยา สุโต เจว อุคฺคหิโต จ, เอวํฯ **ธมฺมํ เทเสมี**ติ สตฺตวตปทํ ธมฺมํ เทเสมิฯ **น จาหํ เตส**นฺติ อหํ ปน เตสํ สาวโก น สมฺปชฺชามิฯ **อหํ โข ปน, ภนฺเต**ติอาทินา อตฺตโน โสตาปนฺนภาวํ ชานาเปติฯ

## โสมนสฺสปฏิลาภกถาวณฺณนา

**๓๖๘**. **เวทปฏิลาภ**นฺติ ตุฏฺฐิปฏิลาภํฯ **เทวาสุรสงฺคาโม**ติ เทวานญฺจ อสุรานญฺจ สงฺคาโมฯ **สมุปพฺยูโฬฺห**ติ สมาปโนฺน นลาเฏน นลาฏํ ปหรณาการปฺปโตฺต วิยฯ เอเตสํ กิร กทาจิ มหาสมุทฺทปิเฏฺฐ สงฺคาโม โหติ ตตฺถ ปน เฉทนวิชฺฌนาทีหิ อญฺญมญฺญํ ฆาโต นาม นตฺถิ, ทารุเมณฺฑกยุทฺธํ วิย ชยปราชยมตฺตเมว โหติฯ กทาจิ เทวา ชินนฺติ, กทาจิ อสุราฯ ตตฺถ ยสฺมิํ สงฺคาเม เทวา ปุน อปจฺจาคมนาย อสุเร ชินิํสุ, ตํ สนฺธาย **ตสฺมิํ โข ปน ภเนฺต**ติ อาทิมาหฯ **อุภยเมต**นฺติ อุภยํ เอตํฯ ทุวิธมฺปิ โอชํ เอตฺถ เทวโลเก เทวาเยว ปริภุญฺชิสฺสนฺตีติ เอวมสฺส อาวชฺชนฺตสฺส พลวปีติโสมนสฺสํ อุปฺปชฺชิฯ **สทณฺฑาวจโร**ติ สทณฺฑาวจรโก, ทณฺฑคฺคหเณน สตฺถคฺคหเณน สทฺธิํ อโหสิ, น นิกฺขิตฺตทณฺฑสโตฺถติ ทเสฺสติฯ **เอกนฺตนิพฺพิทายา**ติ เอกเนฺตเนว วเฏฺฏ นิพฺพินฺทนตฺถายาติ สพฺพํ มหาโควินฺทสุเตฺต วุตฺตเมวฯ

**๓๖๙**. **ปเวเทสี**ติ กเถสิ ทีเปสิฯ **อิเธวา**ติ อิมสฺมิเญฺญว โอกาเสฯ **เทวภูตสฺส เม สโต**ติ เทวสฺส เม สโตฯ **ปุนรายุ จ เม ลโทฺธ**ติ ปุน อเญฺญน กมฺมวิปาเกน เม ชีวิตํ ลทฺธนฺติ, อิมินา อตฺตโน จุตภาวํ เจว อุปปนฺนภาวญฺจ อาวิกโรติฯ

**ทิวิยา กายา**ติ ทิพฺพา อตฺตภาวาฯ **อายุํ หิตฺวา อมานุส**นฺติ ทิพฺพํ อายุํ ชหิตฺวาฯ **อมูโฬฺห คพฺภเมสฺสามี**ติ นิยตคติกตฺตา อมูโฬฺห หุตฺวาฯ **ยตฺถ เม รมตี มโน**ติ ยตฺถ เม มโน รมิสฺสติ, ตเตฺถว ขตฺติยกุลาทีสุ คพฺภํ อุปคจฺฉิสฺสามีติ สตฺตกฺขตฺตุํ เทเว จ มานุเส จาติ อิมมตฺถํ ทีเปติฯ

**ญาเยน วิหริสฺสามี**ติ มนุเสฺสสุ อุปฺปโนฺนปิ มาตรํ ชีวิตา โวโรปนาทีนํ อภพฺพตฺตา ญาเยน การเณน สเมน วิหริสฺสามีติ อโตฺถฯ

**สโมฺพธิ เจ ภวิสฺสตี**ติ อิทํ สกทาคามิมคฺคํ สนฺธาย วทติ, สเจ สกทาคามี ภวิสฺสามีติ ทีเปติฯ **อญฺญาตา วิหริสฺสามี**ติ อญฺญาตา อาชานิตุกาโม หุตฺวา วิหริสฺสามิฯ **เสฺวว อโนฺต ภวิสฺสตี**ติ โส เอว เม มนุสฺสโลเก อโนฺต ภวิสฺสตีติฯ

**ปุน เทโว ภวิสฺสามิ, เทวโลกสฺมิํ อุตฺตโม**ติ ปุน เทวโลกสฺมิํ อุตฺตโม สโกฺก เทวานมิโนฺท ภวิสฺสามีติ วทติฯ

**อนฺติเม วตฺตมานมฺหี**ติ อนฺติเม ภเว วตฺตมาเนฯ **โส นิวาโส ภวิสฺสตี**ติ เย เต อายุนา จ ปญฺญาย จ อกนิฏฺฐา เชฏฺฐกา สพฺพเทเวหิ ปณีตตรา เทวา, อวสาเน เม โส นิวาโส ภวิสฺสติฯ อยํ กิร ตโต สกฺกตฺตภาวโต จุโต ตสฺมิํ อตฺตภาเว อนาคามิมคฺคสฺส ปฏิลทฺธตฺตา อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามี หุตฺวา อวิหาทีสุ นิพฺพตฺตโนฺต อวสาเน อกนิเฏฺฐ นิพฺพตฺติสฺสติฯ ตํ สนฺธาย เอวมาหฯ เอส กิร อวิเหสุ กปฺปสหสฺสํ วสิสฺสติ, อตเปฺปสุ เทฺว กปฺปสหสฺสานิ, สุทเสฺสสุ จตฺตาริ กปฺปสหสฺสานิ, สุทสฺสีสุ อฏฺฐ, อกนิเฏฺฐสุ โสฬสาติ เอกติํส กปฺปสหสฺสานิ พฺรหฺมอายุํ อนุภวิสฺสติฯ สโกฺก เทวราชา อนาถปิณฺฑิโก คหปติ วิสาขา มหาอุปาสิกาติ ตโยปิ หิ อิเม เอกปฺปมาณอายุกา เอว, วฏฺฏาภิรตสตฺตา นาม เอเตหิ สทิสา สุขภาคิโน นาม นตฺถิฯ

**๓๗๐**. **อปริโยสิตสงฺกโปฺป**ติ อนิฏฺฐิตมโนรโถฯ **ยสฺสุ มญฺญามิ สมเณ**ติ เย จ สมเณ ปวิวิตฺตวิหาริโนติ มญฺญามิฯ

**อาราธนา**ติ สมฺปาทนาฯ **วิราธนา**ติ อสมฺปาทนาฯ **น สมฺปายนฺตี**ติ สมฺปาเทตฺวา กเถตุํ น สกฺโกนฺติฯ

**อาทิจฺจพนฺธุน**นฺติ อาทิโจฺจปิ โคตมโคโตฺต, ภควาปิ โคตมโคโตฺต, ตสฺมา เอวมาหฯ **ยํ กโรมสี**ติ ยํ ปุเพฺพ พฺรหฺมฺโน นมกฺการํ กโรมฯ **สมํ เทเวหี**ติ เทเวหิ สทฺธิํ, อิโต ปฏฺฐาย อิทานิ อมฺหากํ พฺรหฺมฺโน นมกฺการกรณํ นตฺถีติ ทเสฺสติฯ **สามํ กโรมา**ติ นมกฺการํ กโรมฯ

**๓๗๑**. **ปรามสิตฺวา**ติ ตุฏฺฐจิโตฺต สหายํ หเตฺถน หตฺถมฺหิ ปหรโนฺต วิย ปถวิํ ปหริตฺวา, สกฺขิภาวตฺถาย วา ปหริตฺวา ‘‘ยถา ตฺวํ นิจฺจโล, เอวมหํ ภควตี’’ติฯ **อชฺฌิฏฺฐปญฺหา**ติ อเชฺฌสิตปญฺหา ปตฺถิตปญฺหาฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

อิติ สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถายํ

สกฺกปญฺหสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

# ๙. มหาสติปฏฺฐานสุตฺตวณฺณนา

## อุทฺเทสวารกถาวณฺณนา

**๓๗๓. เอวํ เม สุต**นฺติ มหาสติปฏฺฐานสุตฺตํฯ ตตฺรายมปุพฺพปทวณฺณนา – **เอกายโน อยํ, ภิกฺขเว, มโคฺค**ติ กสฺมา ภควา อิทํ สุตฺตมภาสิ? กุรุรฏฺฐวาสีนํ คมฺภีรเทสนาปฏิคฺคหณสมตฺถตายฯ กุรุรฏฺฐวาสิโน กิร ภิกฺขู ภิกฺขุนิโย อุปาสกา อุปาสิกาโย อุตุปจฺจยาทิสมฺปนฺนตฺตา ตสฺส รฏฺฐสฺส สปฺปายอุตุปจฺจยเสวเนน นิจฺจํ กลฺลสรีรา กลฺลจิตฺตา จ โหนฺติฯ เต จิตฺตสรีรกลฺลตาย อนุคฺคหิตปญฺญาพลา คมฺภีรกถํ ปฏิคฺคเหตุํ สมตฺถา โหนฺติฯ เตน เนสํ ภควา อิมํ คมฺภีรเทสนาปฏิคฺคหณสมตฺถตํ สมฺปสฺสโนฺต เอกวีสติยา ฐาเนสุ กมฺมฏฺฐานํ อรหเตฺต ปกฺขิปิตฺวา อิทํ คมฺภีรตฺถํ มหาสติปฏฺฐานสุตฺตํ อภาสิฯ ยถา หิ ปุริโส สุวณฺณจโงฺกฏกํ ลภิตฺวา ตตฺถ นานาปุปฺผานิ ปกฺขิเปยฺย, สุวณฺณมญฺชูสํ วา ปน ลภิตฺวา สตฺตรตนานิ ปกฺขิเปยฺย, เอวํ ภควา กุรุรฏฺฐวาสิปริสํ ลภิตฺวา คมฺภีรเทสนํ เทเสสิฯ เตเนเวตฺถ อญฺญานิปิ คมฺภีรตฺถานิ อิมสฺมิํ ทีฆนิกาเย **มหานิทานํ** มชฺฌิมนิกาเย **สติปฏฺฐานํ, สาโรปมํ, รุโกฺขปมํ, รฏฺฐปาลํ, มาคณฺฑิยํ, อาเนญฺชสปฺปาย**นฺติ อญฺญานิปิ สุตฺตานิ เทเสสิฯ

อปิจ ตสฺมิํ ชนปเท จตโสฺส ปริสา ปกติยาว สติปฏฺฐานภาวนานุโยคมนุยุตฺตา วิหรนฺติ, อนฺตมโส ทาสกมฺมกรปริชนาปิ สติปฏฺฐานปฏิสํยุตฺตเมว กถํ กเถนฺติฯ อุทกติตฺถสุตฺตกนฺตนฏฺฐานาทีสุปิ นิรตฺถกกถา นาม นปฺปวตฺตติฯ สเจ กาจิ อิตฺถี ‘‘อมฺม, ตฺวํ กตรํ สติปฏฺฐานภาวนํ มนสิกโรสี’’ติ ปุจฺฉิตา ‘‘น กิญฺจี’’ติ วทติ, ตํ ครหนฺติ ‘‘ธิรตฺถุ ตว ชีวิตํ, ชีวมานาปิ ตฺวํ มตสทิสา’’ติฯ อถ นํ ‘‘มา ทานิ ปุน เอวมกาสี’’ติ โอวทิตฺวา อญฺญตรํ สติปฏฺฐานํ อุคฺคณฺหาเปนฺติฯ ยา ปน ‘‘อหํ อสุกสติปฏฺฐานํ นาม มนสิกโรมี’’ติ วทติ, ตสฺสา ‘‘สาธุ สาธู’’ติ สาธุการํ กตฺวา ‘‘ตว ชีวิตํ สุชีวิตํ, ตฺวํ นาม มนุสฺสตฺตํ ปตฺตา, ตวตฺถาย สมฺมาสมฺพุโทฺธ อุปฺปโนฺน’’ติอาทีหิ ปสํสนฺติฯ น เกวลเญฺจตฺถ มนุสฺสชาติกาว สติปฏฺฐานมนสิการยุตฺตา, เต นิสฺสาย วิหรนฺตา ติรจฺฉานคตาปิฯ

ตตฺริทํ วตฺถุ – เอโก กิร นฏโก สุวโปตกํ คเหตฺวา สิกฺขาเปโนฺต วิจรติฯ โส ภิกฺขุนุปสฺสยํ อุปนิสฺสาย วสิตฺวา คมนกาเล สุวโปตกํ ปมุสฺสิตฺวา คโตฯ ตํ สามเณริโย คเหตฺวา ปฏิชคฺคิํสุฯ พุทฺธรกฺขิโต ติสฺส นามํ อกํสุฯ ตํ เอกทิวสํ ปุรโต นิสินฺนํ ทิสฺวา มหาเถรี อาห – ‘‘พุทฺธรกฺขิตา’’ติฯ กิํ, อเยฺยติ? อตฺถิ เต โกจิ ภาวนามนสิกาโรติ? นตฺถิ, อเยฺยติฯ อาวุโส, ปพฺพชิตานํ สนฺติเก วสเนฺตน นาม วิสฺสฏฺฐอตฺตภาเวน ภวิตุํ น วฏฺฏติ, โกจิเทว มนสิกาโร อิจฺฉิตโพฺพ, ตฺวํ ปน อญฺญํ น สกฺขิสฺสสิ, ‘‘อฏฺฐิ อฏฺฐี’’ติ สชฺฌายํ กโรหีติฯ โส เถริยา โอวาเท ฐตฺวา ‘‘อฏฺฐิ อฏฺฐี’’ติ สชฺฌายโนฺต จรติฯ

ตํ เอกทิวสํ ปาโตว โตรณเคฺค นิสีทิตฺวา พาลาตปํ ตปมานํ เอโก สกุโณ นขปญฺชเรน อคฺคเหสิฯ โส ‘‘กิริ กิรี’’ติ สทฺทมกาสิฯ สามเณริโย สุตฺวา ‘‘อเยฺย พุทฺธรกฺขิโต สกุเณน คหิโต, โมเจม น’’นฺติ เลฑฺฑุอาทีนิ คเหตฺวา อนุพนฺธิตฺวา โมเจสุํ ฯ ตํ อาเนตฺวา ปุรโต ฐปิตํ เถรี อาห – ‘‘พุทฺธรกฺขิต, สกุเณน คหิตกาเล กิํ จิเนฺตสี’’ติ? น, อเยฺย, อญฺญํ กิญฺจิ จิเนฺตสิํ, อฏฺฐิปุโญฺชว อฏฺฐิปุญฺชํ คเหตฺวา คจฺฉติ, กตรสฺมิํ ฐาเน วิปฺปกิริสฺสตีติ, เอวํ อเยฺย อฏฺฐิปุญฺชเมว จิเนฺตสินฺติฯ สาธุ, สาธุ, พุทฺธรกฺขิต, อนาคเต ภวกฺขยสฺส เต ปจฺจโย ภวิสฺสตีติฯ เอวํ ตตฺถ ติรจฺฉานคตาปิ สติปฏฺฐานมนสิการยุตฺตาฯ ตสฺมา เนสํ ภควา สติปฏฺฐานพุทฺธิเมว ชเนโนฺต อิทํ สุตฺตมภาสิฯ

ตตฺถ **เอกายโน**ติ เอกมคฺโคฯ มคฺคสฺส หิ –

> ‘‘มคฺโค ปนฺโถ ปโถ ปชฺโช, อญฺชสํ วฏุมายนํ;
> นาวา อุตฺตรเสตู จ, กุลฺโล จ ภิสิสงฺกโม’’ติฯ

พหูนิ นามานิฯ สฺวายมิธ อยนนาเมน วุตฺโต, ตสฺมา **เอกายโน อยํ, ภิกฺขเว, มคฺโค**ติ เอตฺถ เอกมคฺโค อยํ, ภิกฺขเว, มคฺโค น ทฺวิธา ปถภูโตติ เอวมตฺโถ ทฏฺฐพฺโพฯ อถ วา เอเกน อยิตพฺโพติ เอกายโนฯ เอเกนาติ คณสงฺคณิกํ ปหาย วูปกฏฺเฐน ปวิวิตฺตจิตฺเตนฯ อยิตพฺโพ ปฏิปชฺชิตพฺโพ, อยนฺติ วา เอเตนาติ อยโน, สํสารโต นิพฺพานํ คจฺฉนฺตีติ อตฺโถฯ เอกสฺส อยโน เอกายโนฯ **เอกสฺสา**ติ เสฏฺฐสฺสฯ สพฺพสตฺตเสฏฺโฐ จ ภควา, ตสฺมา ภควโตติ วุตฺตํ โหติฯ กิญฺจาปิ หิ เตน อเญฺญปิ อยนฺติ, เอวํ สเนฺตปิ ภควโตว โส อยโน เตน อุปฺปาทิตตฺตาฯ ยถาห ‘‘โส หิ, พฺราหฺมณ, ภควา อนุปฺปนฺนสฺส มคฺคสฺส อุปฺปาเทตา’’ติอาทิ (ม. นิ. ๓.๗๙)ฯ อยตีติ วา อยโน, คจฺฉติ ปวตฺตตีติ อตฺโถฯ เอกสฺมึ อยโนติ เอกายโน, อิมสฺมิเญฺญว ธมฺมวินเย ปวตฺตติ, น อญฺญตฺถาติ วุตฺตํ โหติฯ ยถาห – ‘‘อิมสฺมึ โข, สุภทฺท, ธมฺมวินเย อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค อุปลพฺภตี’’ติ (ที. นิ. ๒.๒๑๔)ฯ เทสนาเภโทเยว เหโส, อตฺถโต ปน เอโกวฯ อปิจ เอกํ อยตีติ เอกายโนฯ ปุพฺพภาเค นานามุขภาวนานยปฺปวตฺโตปิ อปรภาเค เอกํ นิพฺพานเมว คจฺฉตีติ วุตฺตํ โหติฯ ยถาห พฺรหฺมา สหมฺปติ –

> เอกายนํ ชาติขยนฺตทสฺสี,
> มคฺคํ ปชานาติ หิตานุกมฺปี;
> เอเตน มเคฺคน ตริํสุ ปุเพฺพ,
> ตริสฺสนฺติ เย จ ตรนฺติ โอฆนฺติฯ (สํ. นิ. ๕.๔๐๙);

เกจิ ปน ‘‘น ปารํ ทิคุณํ ยนฺตี’’ติ คาถานเยน ยสฺมา เอกวารํ นิพฺพานํ คจฺฉติ, ตสฺมา ‘‘เอกายโน’’ติ วทนฺติ, ตํ น ยุชฺชติฯ อิมสฺส หิ อตฺถสฺส สกึ อยโนติ อิมินา พฺยญฺชเนน ภวิตพฺพํฯ ยทิ ปน เอกํ อยนมสฺส เอกา คติ ปวตฺตีติ เอวํ อตฺถํ โยเชตฺวา วุเจฺจยฺย, พฺยญฺชนํ ยุเชฺชยฺย, อตฺโถ ปน อุภยถาปิ น ยุชฺชติฯ กสฺมา? อิธ ปุพฺพภาคมคฺคสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ กายาทิจตุอารมฺมณปฺปวตฺโต หิ ปุพฺพภาคสติปฏฺฐานมโคฺค อิธาธิเปฺปโต, น โลกุตฺตโร, โส จ อเนกวารมฺปิ อยติ, อเนกญฺจสฺส อยนํ โหติฯ

ปุเพฺพปิ จ อิมสฺมึ ปเท มหาเถรานํ สากจฺฉา อโหสิเยวฯ ติปิฏกจูฬนาคเตฺถโร ปุพฺพภาคสติปฏฺฐานมโคฺคติ อาหฯ อาจริโย ปนสฺส ติปิฏกจูฬสุมเตฺถโร มิสฺสกมโคฺคติ อาหฯ ปุพฺพภาโค ภเนฺตติ? มิสฺสโก, อาวุโสติฯ อาจริเย ปน ปุนปฺปุนํ ภณเนฺต อปฺปฏิพาหิตฺวา ตุณฺหี อโหสิฯ ปญฺหํ อวินิจฺฉินิตฺวาว อุฏฺฐหิํสุฯ อถาจริยเตฺถโร นหานโกฏฺฐกํ คจฺฉโนฺต ‘‘มยา มิสฺสกมโคฺค กถิโต, จูฬนาโค ปุพฺพภาคมโคฺคติ อาทาย โวหรติ, โก นุ โข เอตฺถ นิจฺฉโย’’ติ สุตฺตนฺตํ อาทิโต ปฏฺฐาย ปริวเตฺตโนฺต ‘‘โย หิ โกจิ , ภิกฺขเว, อิเม จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน เอวํ ภาเวยฺย สตฺต วสฺสานี’’ติ อิมสฺมึ ฐาเน สลฺลเกฺขสิฯ โลกุตฺตรมโคฺค อุปฺปชฺชิตฺวา สตฺต วสฺสานิ ติฏฺฐมาโน นาม นตฺถิ, มยา วุโตฺต มิสฺสกมโคฺค น ลพฺภติฯ จูฬนาเคน ทิโฏฺฐ ปุพฺพภาคมโคฺคว ลพฺภตีติ ญตฺวา อฏฺฐมิยํ ธมฺมสวเน สงฺฆุเฏฺฐ อคมาสิฯ

โปราณกเตฺถรา กิร ปิยธมฺมสวนา โหนฺติ, สทฺทํ สุตฺวาว ‘‘อหํ ปฐมํ, อหํ ปฐม’’นฺติ เอกปฺปหาเรเนว โอสรนฺติฯ ตสฺมิญฺจ ทิวเส จูฬนาคเตฺถรสฺส วาโร, เตน ธมฺมาสเน นิสีทิตฺวา พีชนึ คเหตฺวา ปุพฺพคาถาสุ วุตฺตาสุ เถรสฺส อาสนปิฏฺฐิยํ ฐิตสฺส เอตทโหสิ – ‘‘รโห นิสีทิตฺวา

น วกฺขามี’’ติฯ โปราณกเตฺถรา หิ อนุสูยกา โหนฺติฯ น อตฺตโน รุจิเมว อุจฺฉุภารํ วิย เอวํ อุกฺขิปิตฺวา วิจรนฺติ, การณเมว คณฺหนฺติ, อการณํ วิสฺสเชฺชนฺติฯ ตสฺมา เถโร ‘‘อาวุโส, จูฬนาคา’’ติ อาหฯ โส อาจริยสฺส วิย สโทฺทติ ธมฺมํ ฐเปตฺวา ‘‘กึ ภเนฺต’’ติ อาหฯ อาวุโส, จูฬนาค, มยา วุโตฺต มิสฺสกมโคฺค น ลพฺภติ, ตยา วุโตฺต ปุพฺพภาคสติปฏฺฐานมโคฺคว ลพฺภตีติฯ เถโร จิเนฺตสิ – ‘‘อมฺหากํ อาจริโย สพฺพปริยตฺติโก เตปิฏโก สุตพุโทฺธ, เอวรูปสฺสาปิ นาม ภิกฺขุโน อยํ ปโญฺห อาลุเฬติ, อนาคเต มม ภาติกา อิมํ ปญฺหํ อาลุเฬสฺสนฺตีติ สุตฺตํ คเหตฺวา อิมํ ปญฺหํ นิจฺจลํ กริสฺสามี’’ติ ปฏิสมฺภิทามคฺคโต ‘‘เอกายนมโคฺค วุจฺจติ ปุพฺพภาคสติปฏฺฐานมโคฺค’’ฯ

มคฺคานฎฺฐงฺคิโก เสโฎฺฐ, สจฺจานํ จตุโร ปทา;
วิราโค เสโฎฺฐ ธมฺมานํ, ทฺวิปทานญฺจ จกฺขุมาฯ

เอเสว มโคฺค นตฺถโญฺญ, ทสฺสนสฺส วิสุทฺธิยา;
เอตญฺหิ ตุเมฺห ปฏิปชฺชถ, มารเสนปฺปมทฺทนํ;
เอตญฺหิ ตุเมฺห ปฏิปนฺนา, ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสถาติฯ –

สุตฺตํ อาหริตฺวา ฐเปสิฯ

**มโคฺค**ติ เกนเฎฺฐน มโคฺค? นิพฺพานคมนเฎฺฐน นิพฺพานตฺถิเกหิ มคฺคนียเฎฺฐน จฯ **สตฺตานํ วิสุทฺธิยา**ติ ราคาทีหิ มเลหิ อภิชฺฌาวิสมโลภาทีหิ จ อุปกฺกิเลเสหิ กิลิฎฺฐจิตฺตานํ สตฺตานํ วิสุทฺธตฺถายฯ ตถา หิ อิมินาว มเคฺคน อิโต สตสหสฺสกปฺปาธิกานํ จตุนฺนํ อสเงฺขฺยยฺยานํ อุปริ เอกสฺมึเยว กเปฺป นิพฺพเตฺต ตณฺหงฺกรเมธงฺกรสรณงฺกรทีปงฺกรนามเก พุเทฺธ อาทึ กตฺวา สกฺยมุนิปริโยสานา อเนเก สมฺมาสมฺพุทฺธา อเนกสตา ปเจฺจกพุทฺธา คณนปถํ วีติวตฺตา อริยสาวกา จาติ อิเม สตฺตา สเพฺพ จิตฺตมลํ ปวาเหตฺวา ปรมวิสุทฺธึ ปตฺตาฯ รูปมลวเสน ปน สํกิเลสโวทานปญฺญตฺติเยว นตฺถิฯ ตถา หิ –

‘‘รูเปน สํกิลิเฎฺฐน, สํกิลิสฺสนฺติ มาณวา;
รูเป สุเทฺธ วิสุชฺฌนฺติ, อนกฺขาตํ มเหสินาฯ

จิเตฺตน สํกิลิเฎฺฐน, สํกิลิสฺสนฺติ มาณวา;
จิเตฺต สุเทฺธ วิสุชฺฌนฺติ, อิติ วุตฺตํ มเหสินา’’ฯ

ยถาห – ‘‘จิตฺตสํกิเลสา, ภิกฺขเว, สตฺตา สํกิลิสฺสนฺติ, จิตฺตโวทานา วิสุชฺฌนฺตี’’ติฯ ตญฺจ จิตฺตโวทานํ อิมินา สติปฏฺฐานมเคฺคน โหติฯ เตนาห ‘‘สตฺตานํ วิสุทฺธิยา’’ติฯ

**โสกปริเทวานํ สมติกฺกมายา**ติ โสกสฺส จ ปริเทวสฺส จ สมติกฺกมาย ปหานายาติ อโตฺถ, อยญฺหิ มโคฺค ภาวิโต **สนฺตติมหามตฺตา**ทีนํ วิย โสกสมติกฺกมาย, **ปฎาจารา**ทีนํ วิย ปริเทวสมติกฺกมาย สํวตฺตติฯ เตนาห ‘‘โสกปริเทวานํ สมติกฺกมายา’’ติฯ กิญฺจาปิ หิ สนฺตติมหามโตฺต –

‘‘ยํ ปุเพฺพ ตํ วิโสเธหิ, ปจฺฉา เต มาตุ กิญฺจนํ;
มเชฺฌ เจ โน คเหสฺสสิ, อุปสโนฺต จริสฺสสี’’ติฯ (สุ. นิ. ๙๔๕);

อิมํ คาถํ สุตฺวาว สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปโตฺตฯ ปฎาจารา –

‘‘น สนฺติ ปุตฺตา ตาณาย, น ปิตา นาปิ พนฺธวา;
อนฺตเกนาธิปนฺนสฺส, นตฺถิ ญาตีสุ ตาณตา’’ติฯ (ธ. ป. ๒๘๘);

อิมํ คาถํ สุตฺวา โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐิตาฯ ยสฺมา ปน กายเวทนาจิตฺตธมฺเมสุ กญฺจิ ธมฺมํ อนามสิตฺวา ภาวนา นาม นตฺถิ, ตสฺมา เตปิ อิมินาว มคฺเคน โสกปริเทเว สมติกฺกนฺตาติ เวทิตพฺพาฯ

**ทุกฺขโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคมายา**ติ กายิกทุกฺขสฺส เจตสิกโทมนสฺสสฺส จาติ อิเมสํ ทฺวินฺนํ อตฺถงฺคมาย, นิโรธายาติ อตฺโถฯ อยญฺหิ มคฺโค ภาวิโต ติสฺสตฺเถราทีนํ วิย ทุกฺขสฺส, สกฺกาทีนํ วิย จ โทมนสฺสสฺส อตฺถงฺคมาย สํวตฺตติฯ

ตตฺรายํ อตฺถทีปนา – สาวตฺถิยํ กิร **ติสฺโส** นาม กุฏุมฺพิกปุตฺโต จตฺตาลีส หิรญฺญโกฏิโย ปหาย ปพฺพชิตฺวา อคามเก อรญฺเญ วิหรติฯ ตสฺส กนิฏฺฐภาตุ ภริยา ‘‘คจฺฉถ, นํ ชีวิตา โวโรเปถา’’ติ ปญฺจสเต โจเร เปเสสิฯ เต คนฺตฺวา เถรํ ปริวาเรตฺวา นิสีทิํสุฯ เถโร อาห – ‘‘กสฺมา อาคตตฺถ อุปาสกา’’ติ? ตํ ชีวิตา โวโรเปสฺสามาติฯ ปาฏิโภคํ เม อุปาสกา, คเหตฺวา อเชฺชกรตฺตึ ชีวิตํ เทถาติฯ โก เต, สมณ, อิมสฺมิํ ฐาเน ปาฏิโภโค ภวิสฺสตีติ? เถโร มหนฺตํ ปาสาณํ คเหตฺวา เทฺว อูรุฏฺฐีนิ ภินฺทิตฺวา ‘‘วฏฺฏติ อุปาสกา ปาฏิโภโค’’ติ อาหฯ เต อปกฺกมิตฺวา จงฺกมนสีเส อคฺคิํ กตฺวา นิปชฺชิํสุฯ เถรสฺส เวทนํ วิกฺขเมฺภตฺวา สีลํ ปจฺจเวกฺขโต ปริสุทฺธํ สีลํ นิสฺสาย ปีติปาโมชฺชํ อุปฺปชฺชิฯ ตโต อนุกฺกเมน วิปสฺสนํ วเฑฺฒนฺโต ติยามรตฺติํ สมณธมฺมํ กตฺวา อรุณุคฺคมเน อรหตฺตํ ปตฺโต อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ –

‘‘อุโภ ปาทานิ ภินฺทิตฺวา, สญฺญเปสฺสามิ โว อหํ;
อฏฺฏิยามิ หรายามิ, สราคมรณํ อหํฯ

เอวาหํ จินฺตยิตฺวาน, ยถาภูตํ วิปสฺสิสํ;
สมฺปเตฺต อรุณุคฺคมฺหิ, อรหตฺตมปาปุณิ’’นฺติฯ

อปเรปิ **ติํส ภิกฺขู** ภควโต สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา อรญฺญวิหาเร วสฺสํ อุปคนฺตฺวา ‘‘อาวุโส, ติยามรตฺติํ สมณธโมฺมว กาตโพฺพ, น อญฺญมญฺญสฺส สนฺติกํ อาคนฺตพฺพ’’นฺติ วตฺวา วิหริํสุฯ เตสํ สมณธมฺมํ กตฺวา ปจฺจูสสมเย ปจลายนฺตานํ เอโก พฺยโคฺฆ อาคนฺตฺวา เอเกกํ ภิกฺขุํ คเหตฺวา คจฺฉติฯ น โกจิ ‘‘มํ พฺยโคฺฆ คณฺหี’’ติ วาจมฺปิ นิจฺฉาเรสิฯ เอวํ ปญฺจสุ ทสสุ ภิกฺขูสุ ขาทิเตสุ อุโปสถทิวเส ‘‘อิตเร, อาวุโส , กุหิ’’นฺติ ปุจฺฉิตฺวา ญตฺวา จ ‘‘อิทานิ คหิเตน คหิโตมฺหีติ วตฺตพฺพ’’นฺติ วตฺวา วิหริํสุ ฯ อถ อญฺญตรํ ทหรภิกฺขุํ ปุริมนเยเนว พฺยโคฺฆ คณฺหิฯ โส ‘‘พฺยโคฺฆ ภเนฺต’’ติ อาหฯ ภิกฺขู กตฺตรทเณฺฑ จ อุกฺกาโย จ คเหตฺวา โมเจสฺสามาติ อนุพนฺธิํสุฯ พฺยโคฺฆ ภิกฺขูนํ อคติํ ฉินฺนตฏฺฏฐานมารุยฺห ตํ ภิกฺขุํ ปาทงฺคุฏฺฐกโต ปฏฺฐาย ขาทิตุํ อารภิฯ อิตเรปิ ‘‘อิทานิ สปฺปุริส, อเมฺหหิ กตฺตพฺพํ นตฺถิ, ภิกฺขูนํ วิเสโส นาม เอวรูเป ฐาเน ปญฺญายตี’’ติ อาหํสุฯ โส พฺยคฺฆมุเข นิปนฺโนว ตํ เวทนํ วิกฺขเมฺภตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒนฺโต ยาว โคปฺผกา ขาทิตสมเย โสตาปโนฺน หุตฺวา, ยาว ชณฺณุกา ขาทิตสมเย สกทาคามี, ยาว นาภิยา ขาทิตสมเย อนาคามี หุตฺวา, หทยรูเป อขาทิเตเยว สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปตฺวา อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ –

‘‘สีลวา วตสมฺปโนฺน, ปญฺญวา สุสมาหิโต;
มุหุตฺตํ ปมาทมนฺวาย, พฺยเคฺฆโนรุทฺธมานโสฯ

ปญฺชรสฺมึ คเหตฺวาน, สิลาย อุปรี กโต;
กามํ ขาทตุ มํ พฺยคฺฆ, อฏฺฐิยา จ นฺหารุสฺส จ;
กิเลเส เขปยิสฺสามิ, ผุสิสฺสามิ วิมุตฺติย''นฺติฯ

อปโรปิ ปีตมลฺลตฺเถโร นาม คิหิกาเล ตีสุ รชฺเชสุ ปฏากํ คเหตฺวา ตมฺพปณฺณิทีปํ อาคมฺม ราชานํ ปสฺสิตฺวา รญฺญา กตานุคฺคโห เอกทิวสํ กิลญฺชกาปณสาลทฺวาเรน คจฺฉนฺโต ''รูปํ, ภิกฺขเว, น ตุมฺหากํ, ตํ ปชหถ, ตํ โว ปหีนํ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย ภวิสฺสตี''ติ น ตุมฺหากวากฺยํ สุตฺวา จินฺเตสิ ''เนว กิร รูปํ อตฺตโน, น เวทนา''ติฯ โส ตํเยว องฺกุสํ กตฺวา นิกฺขมิตฺวา มหาวิหารํ คนฺตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจิตฺวา ปพฺพชิโต อุปสมฺปนฺโน เทฺวมาติกา ปคุณา กตฺวา ตึส ภิกฺขู คเหตฺวา คพลวาลิยองฺคณํ คนฺตฺวา สมณธมฺมํ อกาสิฯ ปาเทสุ อวหเนฺตสุ ชณฺณุเกหิ จงฺกมติฯ ตเมนํ รตฺตึ เอโก มิคลุทฺทโก มิโคติ มญฺญมาโน ปหริฯ สตฺติ วินิวิชฺฌิตฺวา คตา, โส ตํ สตฺตึ หราเปตฺวา ปหรณมุขานิ ติณวฏฺฏิยา ปูราเปตฺวา ปาสาณปิฏฺฐิยํ อตฺตานํ นิสีทาเปตฺวา โอกาสํ กาเรตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปตฺวา อุกฺกาสิตสเทฺทน อาคตานํ ภิกฺขูนํ พฺยากริตฺวา อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ –

''ภาสิตํ พุทฺธเสฏฺฐสฺส, สพฺพโลกคฺควาทิโน;
น ตุมฺหากมิทํ รูปํ, ตํ ชเหยฺยาถ ภิกฺขโวฯ

อนิจฺจา วต สงฺขารา, อุปฺปาทวยธมฺมิโน;
อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติ, เตสํ วูปสโม สุโข''ติฯ

เอวํ ตาว อยํ มโคฺค ติสฺสเตฺถราทีนํ วิย ทุกฺขสฺส อตฺถงฺคมาย สํวตฺตติฯ

สโกฺก ปน เทวานมิโนฺท อตฺตโน ปญฺจวิธปุพฺพนิมิตฺตํ ทิสฺวา มรณภยสนฺตชฺชิโต โทมนสฺสชาโต ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉิฯ โส อุเปกฺขาปญฺหวิสฺสชฺชนาวสาเน อสีติสหสฺสาหิ เทวตาหิ สทฺธึ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาสิฯ สา จสฺส อุปปตฺติ ปุน ปากติกาว อโหสิฯ

สุพฺรหฺมาปิ เทวปุโตฺต อจฺฉราสหสฺสปริวุโต สคฺคสมฺปตฺตึ อนุโภติฯ ตตฺถ ปญฺจสตา อจฺฉราโย รุกฺขโต ปุปฺผานิ โอจินนฺติโย จวิตฺวา นิรเย อุปฺปนฺนาฯ โส ''กึ อิมา จิรายนฺตี''ติ อุปธาเรโนฺต ตาสํ นิรเย นิพฺพตฺตนภาวํ ญตฺวา ''กิตฺตกํ นุ โข มม อายู''ติ อุปปริกฺขโนฺต อตฺตโน อายุปริกฺขยํ วิทิตฺวา จวิตฺวา ตเตฺถว นิรเย นิพฺพตฺตนภาวํ ทิสฺวา ภีโต อติวิย โทมนสฺสชาโต หุตฺวา ''อิมํ เม โทมนสฺสํ สตฺถา วินยิสฺสติ, น อโญฺญ''ติ อวเสสา ปญฺจสตา อจฺฉราโย คเหตฺวา ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉิ –

''นิจฺจํ อุตฺรสฺตมิทํ จิตฺตํ, นิจฺจํ อุพฺพิคฺคิทํ มโน;
อนุปฺปเนฺนสุ กิเจฺจสุ, อโถ อุปฺปติเตสุ จ;
สเจ อตฺถิ อนุตฺรสฺตํ, ตํ เม อกฺขาหิ ปุจฺฉิโตติฯ (สํ. นิ. ๑.๙๘);

ตโต นํ ภควา อาห –

''นาญฺญตฺร โพชฺฌา ตปสา, นาญฺญตฺรินฺทฺริยสํวรา;
นาญฺญตฺร สพฺพนิสฺสคฺคา, โสตฺถึ ปสฺสามิ ปาณิน''นฺติฯ (สํ. นิ. ๑.๙๘);

โส เทสนาปริโยสาเน ปญฺจหิ อจฺฉราสเตหิ สทฺธึ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาย ตํ สมฺปตฺตึ ถาวรํ กตฺวา เทวโลกเมว อคมาสีติฯ เอวํ อยํ มโคฺค ภาวิโต สกฺกาทีนํ วิย โทมนสฺสสฺส อตฺถงฺคมาย สํวตฺตตีติ เวทิตพฺพํฯ

**ญายสฺส อธิคมายา**ติ ญาโย วุจฺจติ อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค, ตสฺส อธิคมาย, ปตฺติยาติ วุตฺตํ โหติฯ อยญฺหิ ปุพฺพภาเค โลกิโย สติปฏฺฐานมโคฺค ภาวิโต โลกุตฺตรมคฺคสฺส อธิคมาย สํวตฺตติฯ เตนาห ''ญายสฺส อธิคมายา''ติฯ **นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยายา**ติ ตณฺหาวานวิรหิตตฺตา นิพฺพานนฺติ ลทฺธนามสฺส อมตสฺส สจฺฉิกิริยาย, อตฺตปจฺจกฺขตายาติ วุตฺตํ โหติฯ อยญฺหิ มโคฺค ภาวิโต อนุปุเพฺพน นิพฺพานสจฺฉิกิริยํ สาเธติฯ เตนาห ''นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยายา''ติฯ

ตตฺถ กิญฺจาปิ ''สตฺตานํ วิสุทฺธิยา''ติ วุเตฺต โสกสมติกฺกมาทีนิ อตฺถโต สิทฺธาเนว โหนฺติ, ฐเปตฺวา ปน สาสนยุตฺติโกวิเท อเญฺญสํ น ปากฏานิ, น จ ภควา ปฐมํ สาสนยุตฺติโกวิทํ ชนํ กตฺวา ปจฺฉา ธมฺมํ เทเสติฯ เตน เตเนว ปน สุเตฺตน ตํ ตํ อตฺถํ ญาเปติฯ ตสฺมา อิธ ยํ ยํ อตฺถํ เอกายนมโคฺค สาเธติ, ตํ ตํ ปากฏํ กตฺวา ทเสฺสโนฺต ''โสกปริเทวานํ สมติกฺกมายา''ติ อาทิมาหฯ ยสฺมา วา ยา สตฺตานํ วิสุทฺธิ เอกายนมเคฺคน สํวตฺตติ, สา โสกปริเทวานํ สมติกฺกเมน โหติฯ โสกปริเทวานํ สมติกฺกโม ทุกฺขโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคเมน, ทุกฺขโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคโม ญายสฺสาธิคเมน, ญายสฺสาธิคโม นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยายฯ ตสฺมา อิมมฺปิ กมํ ทเสฺสโนฺต ''สตฺตานํ วิสุทฺธิยา''ติ วตฺวา ''โสกปริเทวานํ สมติกฺกมายา''ติอาทิมาหฯ

อปิจ วณฺณภณนเมตํ เอกายนมคฺคสฺสฯ ยเถว หิ ภควา – ''ธมฺมํ โว, ภิกฺขเว, เทเสสฺสามิ อาทิกลฺยาณํ มเชฺฌกลฺยาณํ ปริโยสานกลฺยาณํ สาตฺถํ สพฺยญฺชนํ เกวลปริปุณฺณํ ปริสุทฺธํ พฺรหฺมจริยํ ปกาเสสฺสามิ ยทิทํ ฉฉกฺกานี''ติ (ม. นิ. ๓.๔๒๐) ฉฉกฺกเทสนาย อฏฺฐหิ ปเทหิ วณฺณํ อภาสิฯ ยถา จ อริยวํสเทสนาย ''จตฺตาโรเม, ภิกฺขเว, อริยวํสา อคฺคญฺญา รตฺตญฺญา วํสญฺญา โปราณา อสํกิณฺณา อสํกิณฺณปุพฺพา น สงฺกียนฺติ น สงฺกียิสฺสนฺติ, อปฺปฏิกุฏฺฐา สมเณหิ พฺราหฺมเณหิ วิญฺญูหี''ติ (อ. นิ. ๔.๒๘) นวหิ ปเทหิ วณฺณํ อภาสิ; เอวํ อิมสฺสาปิ เอกายนมคฺคสฺส สตฺตานํ วิสุทฺธิยาติอาทีหิ สตฺตหิ ปเทหิ วณฺณํ อภาสิฯ กสฺมาติ เจ, เตสํ ภิกฺขูนํ อุสฺสาหชนนตฺถํฯ วณฺณภาสนญฺหิ สุตฺวา เต ภิกฺขู ''อยํ กิร มโคฺค หทยสนฺตาปภูตํ โสกํ, วาจาวิปฺปลาปภูตํ ปริเทวํ, กายิกอสาตภูตํ ทุกฺขํ, เจตสิกอสาตภูตํ โทมนสฺสนฺติ จตฺตาโร อุปทฺทเว หนติ, วิสุทฺธึ ญายํ นิพฺพานนฺติ ตโย วิเสเส อาวหตี''ติ อุสฺสาหชาตา อิมํ ธมฺมเทสนํ อุคฺคเหตพฺพํ ปริยาปุณิตพฺพํ ธาเรตพฺพํ, วาเจตพฺพํ, อิมญฺจ มคฺคํ ภาเวตพฺพํ มญฺญิสฺสนฺติฯ อิติ เตสํ ภิกฺขูนํ อุสฺสาหชนนตฺถํ วณฺณํ อภาสิฯ กมฺพลวาณิชาทโย กมฺพลาทีนํ วณฺณํ วิยฯ

ยถา หิ สตสหสฺสคฺฆนิกปณฺฑุกมฺพลวาณิเชน 'กมฺพลํ คณฺหถา'ติ อุโคฺฆสิเตปิ อสุกกมฺพโลติ น ตาว มนุสฺสา ชานนฺติฯ เกสกมฺพลวาฬกมฺพลาทโยปิ หิ ทุคฺคนฺธา ขรสมฺผสฺสา กมฺพลาเตฺวว วุจฺจนฺติฯ ยทา ปน เตน คนฺธารโก รตฺตกมฺพโล สุขุโม อุชฺชโล สุขสมฺผโสฺสติ อุโคฺฆสิตํ โหติ, ตทา เย ปโหนฺติ, เต คณฺหนฺติฯ เย นปฺปโหนฺติ, เตปิ ทสฺสนกามา โหนฺติ; เอวเมว 'เอกายโน, ภิกฺขเว, อยํ มโคฺค'ติ วุเตฺตปิ อสุกมโคฺคติ น ตาว ปากโฏ โหติฯ นานปฺปการกา หิ อนิยฺยานิกมคฺคาปิ มคฺคาเตฺวว วุจฺจนฺติฯ ''สตฺตานํ วิสุทฺธิยา''ติอาทิมฺหิ ปน วุเตฺต ''อยํ กิร มโคฺค จตฺตาโร อุปทฺทเว หนติ, ตโย วิเสเส อาวหตี''ติ อุสฺสาหชาตา อิมํ ธมฺมเทสนํ อุคฺคเหตพฺพํ ปริยาปุณิตพฺพํ ธาเรตพฺพํ วาเจตพฺพํ, อิมญฺจ มคฺคํ ภาเวตพฺพํ มญฺญิสฺสนฺตีติ วณฺณํ ภาสโนฺต ''สตฺตานํ วิสุทฺธิยา''ติอาทิมาหฯ ยถา จ สตสหสฺสคฺฆนิกปณฺฑุกมฺพลวาณิชู

ปมา; เอวํ รตฺตชมฺพุนทสุวณฺณอุทกปฺปสาทกมณิรตนสุวิสุทฺธมุตฺตรตนปวาฬาทิวาณิชูปมาทโยเปตฺถ อาหริตพฺพาฯ

**ยทิทน**ฺติ นิปาโต, เย อิเมติ อยมสฺส อตฺโถฯ **จตฺตาโร**ติ คณนปริจฺเฉโทฯ เตน น ตโต เหฏฺฐา, น อุทฺธนฺติ สติปฏฺฐานปริจฺเฉทํ ทีเปติฯ **สติปฏฺฐานา**ติ ตโย สติปฏฺฐานา สติโคจโรปิ ติธา ปฏิปนฺเนสุ สาวเกสุ สตฺถุโน ปฏิฆานุนยวีติวตฺตตาปิ, สติปิฯ ''จตุนฺนํ , ภิกฺขเว, สติปฏฺฐานานํ สมุทยญฺจ อตฺถงฺคมญฺจ เทเสสฺสามิ, ตํ สุณาถ…เป…. โก จ, ภิกฺขเว, กายสฺส สมุทโยฯ อาหารสมุทยา กายสฺส สมุทโย''ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๕.๔๐๘) หิ สติโคจโร สติปฏฺฐานนฺติ วุจฺจติฯ ตถา ''กาโย อุปฏฺฐานํ โน สติ, สติ ปน อุปฏฺฐานเญฺจว สติ จา''ติอาทีสุปิ (ปฏิ. ม. ๓.๓๕)ฯ ตสฺสตฺโถ – ปติฏฺฐาติ อสฺมินฺติ **ปฏฺฐานํฯ** กา ปติฏฺฐาติ? สติฯ สติยา ปฏฺฐานํ **สติปฏฺฐานํ,** ปธานํ ฐานนฺติ วา ปฏฺฐานํฯ สติยา ปฏฺฐานํ สติปฏฺฐานํ หตฺถิฏฺฐานอสฺสฏฺฐานาทีนิ วิยฯ

''ตโย สติปฏฺฐานา ยทริโย เสวติ, ยทริโย เสวมาโน สตฺถา คณมนุสาสิตุํ อรหตี''ติ (ม. นิ. ๓.๓๑๑) เอตฺถ ติธา ปฏิปนฺเนสุ สาวเกสุ สตฺถุโน ปฏิฆานุนยวีติวตฺตตา ''สติปฏฺฐาน''นฺติ วุตฺตาฯ ตสฺสตฺโถ – ปฏฺฐเปตพฺพโต ปฏฺฐานํ, ปวตฺตยิตพฺพโตติ อตฺโถฯ เกน ปฏฺฐเปตพฺพโตติ? สติยาฯ สติยา ปฏฺฐานํ สติปฏฺฐานํฯ ''จตฺตาโร สติปฏฺฐานา ภาวิตา พหุลีกตา สตฺต สโมฺพชฺฌเงฺค ปริปูเรนฺตี''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๑๔๗) ปน สติเยว ''สติปฏฺฐานํ''ติ วุจฺจติฯ ตสฺสตฺโถ – ปฏฺฐาตีติ ปฏฺฐานํ, อุปฏฺฐาติ โอกฺกนฺทิตฺวา ปกฺขนฺทิตฺวา ปตฺถริตฺวา ปวตฺตตีติ อตฺโถฯ สติเยว สติปฏฺฐานํฯ อถ วา สรณฏฺเฐน สติ, อุปฏฺฐานฏฺเฐน ปฏฺฐานํฯ อิติ สติ จ สา ปฏฺฐานํ จาติปิ สติปฏฺฐานํฯ อิทมิธาธิเปฺปตํฯ

ยทิ เอวํ กสฺมา ''สติปฏฺฐานา''ติ พหุวจนํ? สติพหุตฺตาฯ อารมฺมณเภเทน หิ พหุกา เอตา สติโยฯ อถ มโคฺคติ กสฺมา เอกวจนํ? มคฺคฏฺเฐน เอกตฺตาฯ จตโสฺสปิ หิ เอตา สติโย มคฺคฏฺเฐน เอกตฺตํ คจฺฉนฺติฯ วุตฺตเญฺหตํ – ''มโคฺคติ เกนฏฺเฐน มโคฺค? นิพฺพานคมนฏฺเฐนฯ นิพฺพานตฺถิเกหิ มคฺคนียฏฺเฐน จา''ติฯ จตโสฺสปิ เจตา อปรภาเค กายาทีสุ อารมฺมเณสุ กิจฺจํ สาธยมานา นิพฺพานํ คจฺฉนฺติ, อาทิโต ปฏฺฐาย จ นิพฺพานตฺถิเกหิ มคฺคิยนฺติ, ตสฺมา จตโสฺสปิ เอโก มโคฺคติ วุจฺจนฺติฯ เอวญฺจ สติ วจนานุสนฺธินา สานุสนฺธิกาว เทสนา โหติ, ''มารเสนปฺปมทฺทนํ, โว ภิกฺขเว, มคฺคํ เทเสสฺสามิ, ตํ สุณาถ…เป…. กตโม จ, ภิกฺขเว, มารเสนปฺปมทฺทโน มโคฺค? ยทิทํ สตฺต โพชฺฌงฺคา''ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๕.๒๒๔) วิยฯ ยถา มารเสนปฺปมทฺทโนติ จ, สตฺต โพชฺฌงฺคาติ จ อตฺถโต เอกํ, พฺยญฺชนเมเวตฺถ นานํ ฯ เอวํ ''เอกายนมโคฺค''ติ จ ''จตฺตาโร สติปฏฺฐานา''ติ จ อตฺถโต เอกํ, พฺยญฺชนเมเวตฺถ นานํ, ตสฺมา มคฺคฏฺเฐน เอกตฺตา เอกวจนํฯ อารมฺมณเภเทน สติพหุตฺตา พหุวจนํ เวทิตพฺพํฯ

กสฺมา ปน ภควตา จตฺตาโรว สติปฏฺฐานา วุตฺตา อนูนา อนธิกาติ? เวเนยฺยหิตตฺตาฯ ตณฺหาจริตทิฏฺฐิจริตสมถยานิกวิปสฺสนายานิเกสุ หิ มนฺทติกฺขวเสน เทฺวธา เทฺวธา ปวเตฺตสุ เวเนเยฺยสุ มนฺทสฺส ตณฺหาจริตสฺส โอฬาริกํ กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ วิสุทฺธิมโคฺค, ติกฺขสฺส สุขุมํ เวทนานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํฯ ทิฏฺฐิจริตสฺสปิ มนฺทสฺส นาติปฺปเภทคตํ จิตฺตานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ วิสุทฺธิมโคฺค, ติกฺขสฺส อติปฺปเภทคตํ ธมฺมานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ วิสุทฺธิมโคฺคฯ สมถยานิกสฺส จ มนฺทสฺส อกิเจฺฉน อธิคนฺตพฺพนิมิตฺตํ ปฐมํ สติปฏฺฐานํ วิสุทฺธิมโคฺค, ติกฺขสฺส โอฬาริการมฺมเณ อสณฺฐหนโต ทุติยํฯ วิปสฺสนายานิกสฺสปิ มนฺทสฺส นาติปฺปเภทคตารมฺมณํ ตติยํ, ติกฺขสฺส อติปฺปเภทคตารมฺมณํ จตุตฺถํฯ อิติ จตฺตาโรว วุตฺตา อนูนา อนธิกาติฯ

สุภสุขนิจฺจอตฺตภาววิปลฺลาสปฺปหานตฺถํ วาฯ กาโย หิ อสุโภ, ตตฺถ จ สุภวิปลฺลาสวิปลฺลตฺถา สตฺตาฯ เตสํ ตตฺถ อสุภภาวทสฺสเนน ตสฺส วิปลฺลาสสฺส ปหานตฺถํ ปฐมํ สติปฏฺฐานํ วุตฺตํฯ สุขํ นิจฺจํ อตฺตาติ คหิเตสุปิ จ เวทนาทีสุ เวทนา ทุกฺขา, จิตฺตํ อนิจฺจํ, ธมฺมา อนตฺตา, เตสุ จ สุขนิจฺจอตฺตวิปลฺลาสวิปลฺลตฺถา สตฺตาฯ เตสํ ตตฺถ ทุกฺขาทิภาวทสฺสเนน เตสํ วิปลฺลาสานํ ปหานตฺถํ เสสานิ ตีณิ วุตฺตานีติ เอวํ สุภสุขนิจฺจอตฺตภาววิปลฺลาสปฺปหานตฺถํ วา จตฺตาโรว วุตฺตา อนูนา อนธิกาติ เวทิตพฺพาฯ น เกวลญฺจ วิปลฺลาสปฺปหานตฺถเมว, อถ โข จตุโรฆโยคาสวคนฺถอุปาทานอคติปหานตฺถมฺปิ จตุพฺพิธาหารปริญฺญตฺถญฺจ จตฺตาโรว วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ อยํ ตาว ปกรณนโยฯ

อฏฺฐกถายํ ปน สรณวเสน เจว เอกตฺตสโมสรณวเสน จ เอกเมว สติปฏฺฐานํ อารมฺมณวเสน จตฺตาโรติ เอตเทว วุตฺตํฯ ยถา หิ จตุทฺวาเร นคเร ปาจีนโต อาคจฺฉนฺตา ปาจีนทิสาย อุฏฺฐานกํ ภณฺฑํ คเหตฺวา ปาจีนทฺวาเรน นครเมว ปวิสนฺติ, ทกฺขิณโตฯ ปจฺฉิมโตฯ อุตฺตรโต อาคจฺฉนฺตา อุตฺตรทิสาย อุฏฺฐานกํ ภณฺฑํ คเหตฺวา อุตฺตรทฺวาเรน นครเมว ปวิสนฺติ; เอวํ – สมฺปทมิทํ เวทิตพฺพํฯ นครํ วิย หิ นิพฺพานมหานครํ, ทฺวารํ วิย อฏฺฐงฺคิโก โลกุตฺตรมคฺโค, ปาจีนทิสาทโย วิย กายาทโยฯ

ยถา ปาจีนโต อาคจฺฉนฺตา ปาจีนทิสาย อุฏฺฐานกํ ภณฺฑํ คเหตฺวา ปาจีนทฺวาเรน นครเมว ปวิสนฺติ, เอวํ กายานุปสฺสนามุเขน อาคจฺฉนฺตา จุทฺทสวิเธน กายานุปสฺสนํ ภาเวตฺวา กายานุปสฺสนาภาวนานุภาวนิพฺพตฺเตน อริยมคฺเคน เอกํ นิพฺพานเมว โอสรนฺติฯ ยถา ทกฺขิณโต อาคจฺฉนฺตา ทกฺขิณาย ทิสาย อุฏฺฐานกํ ภณฺฑํ คเหตฺวา ทกฺขิณทฺวาเรน นครเมว ปวิสนฺติ, เอวํ เวทนานุปสฺสนามุเขน อาคจฺฉนฺตา นววิเธน เวทนานุปสฺสนํ ภาเวตฺวา เวทนานุปสฺสนาภาวนานุภาวนิพฺพตฺเตน อริยมคฺเคน เอกํ นิพฺพานเมว โอสรนฺติฯ ยถา ปจฺฉิมโต อาคจฺฉนฺตา ปจฺฉิมทิสาย อุฏฺฐานกํ ภณฺฑํ คเหตฺวา ปจฺฉิมทฺวาเรน นครเมว ปวิสนฺติ, เอวํ จิตฺตานุปสฺสนามุเขน อาคจฺฉนฺตา โสฬสวิเธน จิตฺตานุปสฺสนํ ภาเวตฺวา จิตฺตานุปสฺสนาภาวนานุภาวนิพฺพตฺเตน อริยมคฺเคน เอกํ นิพฺพานเมว โอสรนฺติฯ ยถา อุตฺตรโต อาคจฺฉนฺตา อุตฺตรทิสาย อุฏฺฐานกํ ภณฺฑํ คเหตฺวา อุตฺตรทฺวาเรน นครเมว ปวิสนฺติ, เอวํ ธมฺมานุปสฺสนามุเขน อาคจฺฉนฺตา ปญฺจวิเธน ธมฺมานุปสฺสนํ ภาเวตฺวา ธมฺมานุปสฺสนาภาวนานุภาวนิพฺพตฺเตน อริยมคฺเคน เอกํ นิพฺพานเมว โอสรนฺติฯ เอวํ สรณวเสน เจว เอกตฺตสโมสรณวเสน จ เอกเมว สติปฏฺฐานํ อารมฺมณวเสน จตฺตาโรว วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ

**กตเม จตฺตาโร**ติ กเถตุกมฺยตา ปุจฺฉาฯ **อิธา**ติ อิมสฺมึ สาสเนฯ **ภิกฺขเว**ติ ธมฺมปฏิคฺคาหกปุคฺคลาลปนเมตํฯ **ภิกฺขู**ติ ปฏิปตฺติสมฺปาทกปุคฺคลนิทสฺสนเมตํฯ อเญฺญปิ จ เทวมนุสฺสา ปฏิปตฺตึ สมฺปาเทนฺติเยว, เสฏฺฐตฺตา ปน ปฏิปตฺติยา ภิกฺขุภาวทสฺสนโต จ ‘‘ภิกฺขู’’ติ อาหฯ ภควโต หิ อนุสาสนึ สมฺปฏิจฺฉเนฺตสุ ภิกฺขุ เสโฏฺฐ, สพฺพปฺปการาย อนุสาสนิยา ภาชนภาวโตฯ ตสฺมา เสฏฺฐตฺตา ‘‘ภิกฺขู’’ติ อาหฯ ตสฺมึ คหิเต ปน เสสา คหิตาว โหนฺติ, ราชคมนาทีสุ ราชคฺคหเณน เสสปริสา วิยฯ โย จ อิมํ ปฏิปตฺตึ ปฏิปชฺชติ, โส ภิกฺขุ นาม โหตีติ ปฏิปตฺติยา ภิกฺขุภาวทสฺสนโตปิ ‘‘ภิกฺขู’’ติ อาหฯ ปฏิปนฺนโก หิ เทโว วา โหตุ มนุสฺส วา, ภิกฺขูติ สงฺขฺยํ คจฺฉติเยว ยถาห –

> ‘‘อลงฺกโต เจปิ สมํ จเรยฺย,
> สโนฺต ทโนฺต นิยโต พฺรหฺมจารี;
> สเพฺพสุ ภูเตสุ นิธาย ทณฺฑํ,

โส พฺราหฺมโณ โส สมโณ ส ภิกฺขู’’ติฯ (ธ. ป. ๑๔๒);

**กาเย**ติ รูปกาเยฯ รูปกาโย หิ อิธ องฺคปจฺจงฺคานํ เกสาทีนญฺจ ธมฺมานํ สมูหฏฺเฐน หตฺถิกายรถกายาทโย วิย กาโยติ อธิปฺเปโตฯ ยถา จ สมูหฏฺเฐน, เอวํ กุจฺฉิตานํ อายฏฺเฐนฯ กุจฺฉิตานญฺหิ ปรมเชคุจฺฉานํ โส อาโยติปิ กาโยฯ อาโยติ อุปฺปตฺติเทโสฯ ตตฺถายํ วจนโตฺถฯ อายนฺติ ตโตติ อาโยฯ เก อายนฺติ? กุจฺฉิตา เกสาทโยฯ อิติ กุจฺฉิตานํ อาโยติ กาโยฯ

**กายานุปสฺสี**ติ กาเย อนุปสฺสนสีโล กายํ วา อนุปสฺสมาโนฯ กาเยติ จ วตฺวาปิ ปุน กายานุปสฺสีติ ทุติยกายคฺคหณํ อสมฺมิสฺสโต ววตฺถานฆนวินิโพฺภคาทิทสฺสนตฺถํ กตนฺติ เวทิตพฺพํฯ เตน น กาเย เวทนานุปสฺสี วา, จิตฺตธมฺมานุปสฺสี วา, อถ โข กายานุปสฺสีเยวาติ กายสงฺขาเต วตฺถุสฺมิํ กายานุปสฺสนาการเสฺสว ทสฺสเนน อสมฺมิสฺสโต ววตฺถานํ ทสฺสิตํ โหติฯ ตถา น กาเย องฺคปจฺจงฺควินิมุตฺตเอกธมฺมานุปสฺสี, นาปิ เกสโลมาทิวินิมุตฺตอิตฺถิปุริสานุปสฺสี, โยปิ เจตฺถ เกสโลมาทิโก ภูตุปาทายสมูหสงฺขาโต กาโย, ตตฺถปิ น ภูตุปาทายวินิมุตฺตเอกธมฺมานุปสฺสี, อถ โข รถสมฺภารานุปสฺสโก วิย องฺคปจฺจงฺคสมูหานุปสฺสี, นคราวยวานุปสฺสโก วิย เกสโลมาทิสมูหานุปสฺสี, กทลิกฺขนฺธปตฺตวฏฺฏิวินิพฺภุชโก วิย ริตฺตมุฏฺฐิวินิเวฐโก วิย จ ภูตุปาทายสมูหานุปสฺสีเยวาติ นานปฺปการโต สมูหวเสเนว กายสงฺขาตสฺส วตฺถุโน ทสฺสเนน ฆนวินิโพฺภโค ทสฺสิโต โหติฯ น เหตฺถ ยถาวุตฺตสมูหวินิมุโตฺต กาโย วา อิตฺถี วา ปุริโส วา อโญฺญ วา โกจิ ธโมฺม ทิสฺสติ, ยถาวุตฺตธมฺมสมูหมเตฺตเยว ปน ตถา ตถา สตฺตา มิจฺฉาภินิเวสํ กโรนฺติฯ เตนาหุ โปราณา –

> ‘‘ยํ ปสฺสติ น ตํ ทิฏฺฐํ, ยํ ทิฏฺฐํ ตํ น ปสฺสติ;
> อปสฺสํ พชฺฌเต มูโฬฺห, พชฺฌมาโน น มุจฺจตี’’ติฯ

ฆนวินิโพฺภคาทิทสฺสนตฺถนฺติ วุตฺตํ, อาทิสเทฺทน เจตฺถ อยมฺปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อยญฺหิ เอตสฺมิํ กาเย กายานุปสฺสีเยว, น อญฺญ ธมฺมานุปสฺสีติ วุตฺตํ โหติฯ ยถา อนุทกภูตายปิ มรีจิยา อุทกานุปสฺสิโน โหนฺติ, น เอวํ อนิจฺจทุกฺขานตฺตอสุภภูเตเยว อิมสฺมิํ กาเย นิจฺจสุขอตฺตสุภภาวานุปสฺสี, อถ โข กายานุปสฺสี อนิจฺจทุกฺขานตฺตอสุภาการสมูหานุปสฺสีเยวาติ วุตฺตํ โหติฯ อถ วา ยฺวายํ ปรโต ‘‘อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อรญฺญคโต วา…เป.… โส สโตว อสฺสสตี’’ติอาทินา นเยน อสฺสาสปสฺสาสาทิจุณฺณิกชาตอฏฺฐิกปริโยสาโน กาโย วุโตฺต, โย จ ‘‘อิเธกโจฺจ ปถวีกายํ อนิจฺจโต อนุปสฺสติ, อาโปกายํ เตโชกายํ วาโยกายํ เกสกายํ โลมกายํ ฉวิกายํ จมฺมกายํ มํสกายํ รุธิรกายํ นฺหารุกายํ อฏฺฐิกายํ อฏฺฐิมิญฺชกาย’’นฺติ (ปฏิ. ม. ๓.๓๕) ปฏิสมฺภิทายํ กาโย วุโตฺต, ตสฺส สพฺพสฺส อิมสฺมิเญฺญว กาเย อนุปสฺสนโต กาเย กายานุปสฺสีติ เอวมฺปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อถ วา กาเย อหนฺติ วา มมนฺติ วา เอวํ คเหตพฺพสฺส ยสฺส กสฺสจิ อนนุปสฺสนโต, ตสฺส ตเสฺสว ปน เกสโลมาทิกสฺส นานาธมฺมสมูหสฺส อนุปสฺสนโต กาเย เกสาทิธมฺมสมูหสงฺขาตกายานุปสฺสีติ เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

อปิจ ‘‘อิมสฺมิํ กาเย อนิจฺจโต อนุปสฺสติ, โน นิจฺจโต’’ติอาทินา อนุกฺกเมน ปฏิสมฺภิทายํ อาคตนยสฺส สพฺพเสฺสว อนิจฺจลกฺขณาทิโน อาการสมูหสงฺขาตสฺส กายสฺส อนุปสฺสนโตปิ กาเย กายานุปสฺสีติ เอวมฺปิ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ ตถา หิ อยํ กาเย กายานุปสฺสนาปฏิปทํ ปฏิปโนฺน ภิกฺขุ อิมํ กายํ อนิจฺจานุปสฺสนาทีนํ สตฺตนฺนํ อนุปสฺสนานํ วเสน อนิจฺจโต อนุปสฺสติ, โน นิจฺจโตฯ ทุกฺขโต อนุปสฺสติ, โน สุขโตฯ อนตฺตโต อนุปสฺสติ, โน อตฺตโตฯ นิพฺพินฺทติ, โน

นนฺทติ, วิรชฺชติ, โน รชฺชติ, นิโรเธติฯ โน สมุเทติ, ปฏินิสฺสชฺชติ, โน อาทิยติฯ โส ตํ อนิจฺจโต อนุปสฺสโนฺต นิจฺจสญฺญํ ปชหติ , ทุกฺขโต อนุปสฺสโนฺต สุขสญฺญํ ปชหติ, อนตฺตโต อนุปสฺสโนฺต อตฺตสญฺญํ ปชหติ, นิพฺพินฺทโนฺต นนฺทึ ปชหติ , วิรชฺชโนฺต ราคํ ปชหติ, นิโรเธโนฺต สมุทยํ ปชหติ, ปฏินิสฺสชฺชโนฺต อาทานํ ปชหตีติ เวทิตโพฺพฯ

**วิหรตี**ติ อิริยติฯ **อาตาปี**ติ ตีสุ ภเวสุ กิเลเส อาตาเปตีติ อาตาโป, วีริยเสฺสตํ นามํฯ อาตาโป อสฺส อตฺถีติ อาตาปีฯ **สมฺปชาโน**ติ สมฺปชญฺญสงฺขาเตน ญาเณน สมนฺนาคโตฯ **สติมา**ติ กายปริคฺคาหิกาย สติยา สมนฺนาคโตฯ อยํ ปน ยสฺมา สติยา อารมฺมณํ ปริคฺคเหตฺวา ปญฺญาย อนุปสฺสติ, น หิ สติวิรหิตสฺส อนุปสฺสนา นาม อตฺถิ, เตเนวาห – ‘‘สติญฺจ ขฺวาหํ, ภิกฺขเว, สพฺพตฺถิกํ วทามี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๔)ฯ ตสฺมา เอตฺถ ‘‘กาเย กายานุปสฺสี วิหรตี’’ติ เอตฺตาวตา กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ วุตฺตํ โหติฯ อถ วา ยสฺมา อนาตาปิโน อโนฺตสเงฺขโป อนฺตรายกโร โหติ, อสมฺปชาโน อุปายปริคฺคเห อนุปายปริวชฺชเน จ สมฺมุยฺหติ, มุฏฺฐสฺสติ อุปายาปริจฺจาเค อนุปายาปริคฺคเห จ อสมโตฺถ โหติ, เตนสฺส ตํ กมฺมฏฺฐานํ น สมฺปชฺชติฯ ตสฺมา เยสํ ธมฺมานํ อานุภาเวน ตํ สมฺปชฺชติ, เตสํ ทสฺสนตฺถํ ‘‘อาตาปี สมฺปชาโน สติมา’’ติ อิทํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อิติ กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ สมฺปโยคงฺคญฺจสฺส ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปหานงฺคํ ทเสฺสตุํ **วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺส**นฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **วิเนยฺยา**ติ ตทงฺควินเยน วา วิกฺขมฺภนวินเยน วา วินยิตฺวาฯ **โลเก**ติ ตสฺมิเญฺญว กาเยฯ กาโย หิ อิธ ลุชฺชนปลุชฺชนเฏฺฐน โลโกติ อธิเปฺปโตฯ ยสฺมา ปนสฺส น กายมเตฺตเยว อภิชฺฌาโทมนสฺสํ ปหียติ, เวทนาทีสุปิ ปหียติเยวฯ ตสฺมา ปญฺจปิ อุปาทานกฺขนฺธา โลโกติ วิภเงฺค วุตฺตํฯ โลกสงฺขาตตฺตา วา เตสํ ธมฺมานํ อตฺถุทฺธารนเยเนตํ วุตฺตํฯ ยํ ปนาห – ‘‘ตตฺถ กตโม โลโก? เสฺวว กาโย โลโก’’ติ, อยเมเวตฺถ อโตฺถฯ ตสฺมึ โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ วิเนยฺยาติ เอวํ สมฺพโนฺธ ทฏฺฐโพฺพฯ ยสฺมา ปเนตฺถ อภิชฺฌาคฺคหเณน กามจฺฉโนฺท, โทมนสฺสคฺคหเณน พฺยาปาโท สงฺคหํ คจฺฉติ, ตสฺมา นีวรณปริยาปนฺนพลวธมฺมทฺวยทสฺสเนน นีวรณปฺปหานํ วุตฺตํ โหตีติ เวทิตพฺพํฯ

วิเสเสน เจตฺถ อภิชฺฌาวินเยน กายสมฺปตฺติมูลกสฺส อนุโรธสฺส, โทมนสฺสวินเยน กายวิปตฺติมูลกสฺส วิโรธสฺส, อภิชฺฌาวินเยน จ กาเย อภิรติยา, โทมนสฺสวินเยน กายภาวนาย อนภิรติยา, อภิชฺฌาวินเยน กาเย อภูตานํ สุภสุขภาวาทีนํ ปเกฺขปสฺส, โทมนสฺสวินเยน กาเย ภูตานํ อสุภาสุขภาวาทีนํ อปนยนสฺส จ ปหานํ วุตฺตํฯ เตน โยคาวจรสฺส โยคานุภาโว โยคสมตฺถตา จ ทีปิตา โหติฯ โยคานุภาโว หิ เอส, ยทิทํ อนุโรธวิโรธวิปฺปมุโตฺต อรติรติสโห อภูตปเกฺขปภูตาปนยนวิรหิโต จ โหติฯ อนุโรธวิโรธวิปฺปมุโตฺต เจส อรติรติสโห อภูตํ อปกฺขิปโนฺต ภูตญฺจ อนปนยโนฺต โยคสมโตฺถ โหตีติฯ

อปโร นโย ‘‘กาเย กายานุปสฺสี’’ติ เอตฺถ อนุปสฺสนาย กมฺมฏฺฐานํ วุตฺตํฯ ‘‘วิหรตี’’ติ เอตฺถ วุตฺตวิหาเรน กมฺมฏฺฐานิกสฺส กายปริหรณํ, ‘‘อาตาปี’’ติอาทีสุ ปน อาตาเปน สมฺมปฺปธานํ, สติสมฺปชเญฺญน สพฺพตฺถกกมฺมฏฺฐานํ, กมฺมฏฺฐานปริหรณูปาโย วาฯ สติยา วา กายานุปสฺสนาวเสน ปฏิลทฺธสมโถ, สมฺปชเญฺญน วิปสฺสนา อภิชฺฌาโทมนสฺสวินเยน ภาวนาพลํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

วิภเงฺค ปน **อนุปสฺสี**ติ ตตฺถ ‘‘กตมา อนุปสฺสนา? ยา ปญฺญา ปชานนา วิจโย ปวิจโย ธมฺมวิจโย สลฺลกฺขณา อุปลกฺขณา ปจฺจุปลกฺขณา ปณฺฑิจฺจํ โกสลฺลํ เนปุญฺญํ เวภพฺยา จินฺตา อุปปริกฺขา ภูรีเมธา ปริณายิกา วิปสฺสนา สมฺปชญฺญํ ปโตโท ปญฺญา

ปญฺญินฺทฺริยํ ปญฺญาพลํ ปญฺญาสตฺถํ ปญฺญาปาสาโท ปญฺญาอาโลโก ปญฺญาโอภาโส ปญฺญาปโชฺชโต ปญฺญารตนํ อโมโห ธมฺมวิจโย สมฺมาทิฏฺฐิ, อยํ วุจฺจติ อนุปสฺสนาฯ อิมาย อนุปสฺสนาย อุเปโต โหติ สมุเปโต อุปคโต สมุปคโต อุปปนฺโน สมนฺนาคโต, เตน วุจฺจติ อนุปสฺสีติฯ **วิหรตี**ติ อิริยติ ปวตฺตติ ปาเลติ ยเปติ ยาเปติ จรติ วิหรติ, เตน วุจฺจติ วิหรตีติฯ **อาตาปี**ติ ตตฺถ กตมํ อาตาปํ? โย เจตสิโก วีริยารมฺโภ นิกฺโกม ปรกฺกโม อุยฺยาโม วายาโม อุสฺสาโห อุสฺสโฬฺห ถาโม ธิติ อสิถิลปรกฺกมตา อนิกฺขิตฺตฉนฺทตา อนิกฺขิตฺตธุรตา ธุรสมฺปคฺคาหี วีริยํ วีริยินฺทฺริยํ วีริยพลํ สมฺมาวายาโม, อิทํ วุจฺจติ อาตาปํฯ อิมินา อาตาเปน อุเปโต โหติ…เป.… สมนฺนาคโต , เตน วุจฺจติ อาตาปีติฯ **สมฺปชาโน**ติ ตตฺถ กตมํ สมฺปชญฺญํ? ยา ปญฺญา ปชานนา วิจโย ปวิจโย ธมฺมวิจโย สลฺลกฺขณา อุปลกฺขณา ปจฺจุปลกฺขณา ปณฺฑิจฺจํ โกสลฺลํ เนปุญฺญํ เวภพฺยา จินฺตา อุปปริกฺขา ภูรีเมธา ปริณายิกา วิปสฺสนา สมฺปชญฺญํ ปโตโท ปญฺญา ปญฺญินฺทฺริยํ ปญฺญาพลํ ปญฺญาสตฺถํ ปญฺญาปาสาโท ปญฺญาอาโลโก ปญฺญาโอภาโส ปญฺญาปโชฺชโต ปญฺญารตนํ อโมโห ธมฺมวิจโย สมฺมาทิฏฺฐิ, อิทํ วุจฺจติ สมฺปชญฺญํฯ อิมินา สมฺปชเญฺญน อุเปโต โหติ …เป.… สมนฺนาคโต, เตน วุจฺจติ สมฺปชาโนติฯ **สติมา**ติ ตตฺถ กตมา สติ? ยา สติ อนุสฺสติ ปฏิสฺสติ สติ สรณตา ธารณตา อปิลาปนตา อสมฺมุสนตา สติ สตินฺทฺริยํ สติพลํ สมฺมาสติ , อยํ วุจฺจติ สติฯ อิมาย สติยา อุเปโต โหติ…เป.… สมนฺนาคโต, เตน วุจฺจติ สติมาติฯ

**วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺส**นฺติ ตตฺถ กตโม โลโก? เสฺวว กาโย โลโกฯ ปญฺจปิ อุปาทานกฺขนฺธา โลโก, อยํ วุจฺจติ โลโกฯ ตตฺถ กตมา อภิชฺฌา? โย ราโค สาราโค อนุนโย อนุโรโธ นนฺที นนฺทิราโค จิตฺตสฺส สาราโค, อยํ วุจฺจติ อภิชฺฌาฯ ตตฺถ กตมํ โทมนสฺสํ? ยํ เจตสิกํ อสาตํ เจตสิกํ ทุกฺขํ เจโตสมฺผสฺสชา อสาตา ทุกฺขา เวทนา, อิทํ วุจฺจติ โทมนสฺสํฯ อิติ อยญฺจ อภิชฺฌา, อิทญฺจ โทมนสฺสํ อิมมฺหิ โลเก วินีตา โหนฺติ ปฏิวินีตา สนฺตา สมิตา วูปสมิตา อตฺถงฺคตา อพฺภตฺถงฺคตา อปฺปิตา พฺยปฺปิตา โสสิตา วิโสสิตา พฺยนฺตีกตา, เตน วุจฺจติ วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺส''นฺติ (วิภ. ๓๕๗-๓๖๒)ฯ

เอวเมเตสํ ปทานํ อโตฺถ วุโตฺตฯ เตน สห อยํ อฏฺฐกถานโย ยถา สํสนฺทติ, เอวํ เวทิตโพฺพฯ อยํ ตาว กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานุเทฺทสสฺส อตฺถวณฺณนาฯ

อิทานิ เวทนาสุฯ จิเตฺตฯ ธเมฺมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรติ…เป.… วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสนฺติ เอตฺถ **เวทนาสุ เวทนานุปสฺสี**ติ เอวมาทีสุ เวทนาทีนํ ปุน วจเน ปโยชนํ กายานุปสฺสนายํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ เวทนาสุ เวทนานุปสฺสีฯ จิเตฺต จิตฺตานุปสฺสีฯ ธเมฺมสุ ธมฺมานุปสฺสีติ เอตฺถ ปน **เวทนา**ติ ติโสฺส เวทนา, ตา จ โลกิยา เอวฯ จิตฺตมฺปิ โลกิยํ, ตถา ธมฺมาฯ เตสํ วิภาโค นิเทฺทสวาเร ปากโฏ ภวิสฺสติฯ เกวลํ ปนิธ ยถา เวทนา อนุปสฺสิตพฺพา, ตถา ตา อนุปสฺสโนฺต ''เวทนาสุ เวทนานุปสฺสี''ติ เวทิตโพฺพฯ เอส นโย จิตฺตธเมฺมสุปิฯ กถญฺจ เวทนา อนุปสฺสิตพฺพาติ? สุขา ตาว เวทนา ทุกฺขโต, ทุกฺขา สลฺลโต, อทุกฺขมสุขา อนิจฺจโตฯ ยถาห –

''โย สุขํ ทุกฺขโต อทฺท, ทุกฺขมทฺทกฺขิ สลฺลโต;
อทุกฺขมสุขํ สนฺตํ, อทฺทกฺขิ นํ อนิจฺจโต;
ส เว สมฺมทฺทโส ภิกฺขุ, อุปสโนฺต จริสฺสตี''ติฯ (สํ. นิ. ๔.๒๕๓);

สพฺพา เอว เจตา ‘‘ทุกฺขา’’ติปิ อนุปสฺสิตพฺพาฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘ยํ กิญฺจิ เวทยิตํ, ตํ ทุกฺขสฺมินฺติ วทามี’’ติ (สํ. นิ. ๔.๒๕๙)ฯ สุขทุกฺขโตปิ จ อนุปสฺสิตพฺพาฯ ยถาห ‘‘สุขา เวทนา ฐิติสุขา วิปริณามทุกฺขา’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๖๕) สพฺพํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ อปิจ อนิจฺจาทิสตฺตอนุปสฺสนาวเสนปิ อนุปสฺสิตพฺพาฯ เสสํ นิเทฺทสวาเรเยว ปากฏํ ภวิสฺสติฯ

จิตฺตธเมฺมสุปิ จิตฺตํ ตาว อารมฺมณาธิปติสหชาตภูมิกมฺมวิปากกิริยาทินานตฺตเภทานํ อนิจฺจาทิอนุปสฺสนานํ นิเทฺทสวาเร อาคตสราคาทิเภทานญฺจ วเสน อนุปสฺสิตพฺพํฯ ธมฺมา สลกฺขณสามญฺญลกฺขณานํ สุญฺญตธมฺมสฺส อนิจฺจาทิสตฺตานุปสฺสนานํ นิเทฺทสวาเร อาคตสนฺตาทิเภทานญฺจ วเสน อนุปสฺสิตพฺพาฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ กามเญฺจตฺถ ยสฺส กายสงฺขาเต โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ ปหีนํ, ตสฺส เวทนาทีสุปิ ตํ ปหีนเมวฯ นานาปุคฺคลวเสน ปน นานาจิตฺตกฺขณิกสติปฏฺฐานภาวนาวเสน จ สพฺพตฺถ วุตฺตํฯ ยโต วา เอกตฺถ ปหีนํ เสเสสุปิ ปหีนํ โหติ, เตเนวสฺส ตตฺถ ปหานทสฺสนตฺถมฺปิ เอตํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพนฺติฯ

อุเทฺทสวารกถา นิฏฺฐิตาฯ

## กายานุปสฺสนา อานาปานปพฺพวณฺณนา

**๓๗๔**. อิทานิ เสยฺยถาปิ นาม เฉโก วิลีวการโก ถูลกิลญฺชสณฺหกิลญฺชจงฺโกฏกเปฬาปุฏาทีนิ อุปกรณานิ กตฺตุกาโม เอกํ มหาเวณุํ ลภิตฺวา จตุธา ภินฺทิตฺวา ตโต เอเกกํ เวณุขณฺฑํ คเหตฺวา ผาเลตฺวา ตํ ตํ อุปกรณํ กเรยฺย, เอวเมว ภควา สติปฏฺฐานเทสนาย สตฺตานํ อเนกปฺปการํ วิเสสาธิคมํ กตฺตุกาโม เอกเมว สมฺมาสตึ ‘‘จตฺตาโร สติปฏฺฐานาฯ กตเม จตฺตาโร? อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ กาเย กายานุปสฺสี วิหรตี’’ติอาทินา นเยน อารมฺมณวเสน จตุธา ภินฺทิตฺวา ตโต เอเกกํ สติปฏฺฐานํ คเหตฺวา กายํ วิภชโนฺต ‘‘กถญฺจ ภิกฺขเว’’ติอาทินา นเยน นิเทฺทสวารํ วตฺตุมารโทฺธฯ

ตตฺถ **กถญฺจา**ติอาทิ วิตฺถาเรตุกมฺยตาปุจฺฉาฯ อยํ ปเนตฺถ สเงฺขปโตฺถ – ภิกฺขเว, เกน จ ปกาเรน ภิกฺขุ กาเย กายานุปสฺสี วิหรตีติ? เอส นโย สพฺพปุจฺฉาวาเรสุฯ **อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขู**ติ ภิกฺขเว อิมสฺมึ สาสเน ภิกฺขุฯ อยเญฺหตฺถ อิธสโทฺท สพฺพปฺปการกายานุปสฺสนานิพฺพตฺตกสฺส ปุคฺคลสฺส สนฺนิสฺสยภูตสาสนปริทีปโน อญฺญสาสนสฺส ตถาภาวปฏิเสธโน จฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘อิเธว ภิกฺขเว, สมโณ…เป.… สุญฺญา ปรปฺปวาทา สมเณภิ อเญฺญหี’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๓๙)ฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อิมสฺมึ สาสเน ภิกฺขู’’ติฯ

**อรญฺญคโต วา รุกฺขมูลคโต วา สุญฺญาคารคโต วา**ติ อิทมสฺส สติปฏฺฐานภาวนานุรูปเสนาสนปริคฺคหปริทีปนํฯ อิมสฺส หิ ภิกฺขุโน ทีฆรตฺตํ รูปาทีสุ อารมฺมเณสุ อนุวิสฏํ จิตฺตํ กมฺมฏฺฐานวีถึ โอตริตุํ น อิจฺฉติ, กูฏโคณยุตฺตรโถ วิย อุปฺปถเมว ธาวติฯ ตสฺมา เสยฺยถาปิ นาม โคโป กูฏเธนุยา สพฺพํ ขีรํ ปิวิตฺวา วฑฺฒิตํ กูฏวจฺฉํ ทเมตุกาโม เธนุโต อปเนตฺวา เอกมเนฺต มหนฺตํ ถมฺภํ นิขณิตฺวา ตตฺถ โยเตฺตน พเนฺธยฺยฯ อถสฺส โส วโจฺฉ อิโต จิโต จ วิปฺผนฺทิตฺวา ปลายิตุํ อสโกฺกโนฺต ตเมว ถมฺภํ อุปนิสีเทยฺย วา อุปนิปเชฺชยฺย วา, เอวเมว อิมินาปิ ภิกฺขุนา ทีฆรตฺตํ รูปารมฺมณาทิรสปานวฑฺฒิตํ ทุฏฺฐจิตฺตํ ทเมตุกาเมน รูปาทิอารมฺมณโต อปเนตฺวา อรญฺญํ วา รุกฺขมูลํ วา สุญฺญาคารํ วา ปวิสิตฺวา ตตฺถ สติปฏฺฐานารมฺมณตฺถเมฺภ สติโยเตฺตน พนฺธิตพฺพํฯ เอวมสฺส ตํ จิตฺตํ อิโต จิโต จ วิปฺผนฺทิตฺวาปิ ปุเพฺพ อาจิณฺณารมฺมณํ อลภมานํ สติโยตฺตํ ฉินฺทิตฺวา ปลายิตุํ อสโกฺกนฺตํ ตเมวารมฺมณํ อุปจารปฺปนาวเสน อุปนิสีทติ เจว อุปนิปชฺชติ จฯ เตนาหุ โปราณา –

> ‘‘ยถา ถเมฺภ นิพเนฺธยฺย, วจฺฉํ ทมํ นโร อิธ;
> พเนฺธเยฺยวํ สกํ จิตฺตํ, สติยารมฺมเณ ทฬฺห’’นฺติฯ

เอวมเสฺสตํ เสนาสนํ ภาวนานุรูปํ โหติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อิทมสฺส สติปฏฺฐานภาวนานุรูปเสนาสนปริคฺคหปริทีปน’’นฺติฯ

อปิจ ยสฺมา อิทํ กายานุปสฺสนาย มุทฺธภูตํ สพฺพพุทฺธปเจฺจกพุทฺธสาวกานํ วิเสสาธิคมทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารปทฏฺฐานํ อานาปานสฺสติกมฺมฏฺฐานํ อิตฺถิปุริสหตฺถิอสฺสาทิสทฺทสมากุลํ คามนฺตํ อปริจฺจชิตฺวา น สุกรํ สมฺปาเทตุํ, สทฺทกณฺฑกตฺตา ฌานสฺสฯ อคามเก ปน อรเญฺญ สุกรํ โยคาวจเรน อิทํ กมฺมฏฺฐานํ ปริคฺคเหตฺวา อานาปานจตุตฺถชฺฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา ตเทว ฌานํ ปาทกํ กตฺวา สงฺขาเร สมฺมสิตฺวา อคฺคผลํ อรหตฺตํ ปาปุณิตุํ, ตสฺมาสฺส อนุรูปเสนาสนํ ทเสฺสโนฺต ภควา, ‘‘อรญฺญคโต วา’’ติอาทิมาหฯ

วตฺถุวิชฺชาจริโย วิย หิ ภควาฯ โส ยถา วตฺถุวิชฺชาจริโย นครภูมึ ปสฺสิตฺวา สุฏฺฐุ อุปปริกฺขิตฺวา ‘‘เอตฺถ นครํ มาเปถา’’ติ อุปทิสติ, โสตฺถินา จ นคเร นิฏฺฐิเต ราชกุลโต มหาสกฺการํ ลภติ, เอวเมว โยคาวจรสฺส อนุรูปเสนาสนํ อุปปริกฺขิตฺวา ‘‘เอตฺถ กมฺมฏฺฐานมนุยุญฺชิตพฺพ’’นฺติ อุปทิสติ, ตโต ตตฺถ กมฺมฏฺฐานมนุยุญฺชเนฺตน โยคินา อนุกฺกเมน อรหเตฺต ปเตฺต ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ วต โส ภควา’’ติ มหนฺตํ สกฺการํ ลภติฯ

อยํ ปน ภิกฺขุ ทีปิสทิโสติ วุจฺจติฯ ยถา หิ มหาทีปิราชา อรเญฺญ ติณคหนํ วา วนคหนํ วา ปพฺพตคหนํ วา นิสฺสาย นิลียิตฺวา วนมหึสโคกณฺณสูกราทโย มิเค คณฺหาติ, เอวเมว อยํ อรญฺญาทีสุ กมฺมฏฺฐานํ อนุยุญฺชโนฺต ภิกฺขุ ยถากฺกเมน จตฺตาโร มเคฺค เจว จตฺตาริ อริยผลานิ จ คณฺหาติฯ เตนาหุ โปราณา –

> ‘‘ยถาปิ ทีปิโก นาม, นิลียิตฺวา คณฺหตี มิเค;
> ตเถวายํ พุทฺธปุโตฺต, ยุตฺตโยโค วิปสฺสโก;
> อรญฺญํ ปวิสิตฺวาน, คณฺหาติ ผลมุตฺตม’’นฺติฯ

เตนสฺส ปรกฺกมชวโยคฺคภูมึ อรญฺญเสนาสนํ ทเสฺสโนฺต ภควา ‘‘อรญฺญคโต วา’’ติอาทิมาหฯ อิโต ปรํ อิมสฺมึ อานาปานปเพฺพ ยํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตเมวฯ **เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ทโกฺข ภมกาโร วา**ติ อิทญฺหิ อุปมามตฺตเมว **อิติ อชฺฌตฺตํ วา กาเย**ติ อิทํ อปฺปนามตฺตเมว จ ตตฺถ อนาคตํ, เสสํ อาคตเมวฯ

ยํ ปน อนาคตํ, ตตฺถ **ทโกฺข**ติ เฉโกฯ **ทีฆํ วา อญฺฉโนฺต**ติ มหนฺตานํ เภรีโปกฺขราทีนํ ลิขนกาเล หเตฺถ จ ปาเท จ ปสาเรตฺวา ทีฆํ กฑฺฒโนฺตฯ **รสฺสํ วา อญฺฉโนฺต**ติ ขุทฺทกานํ ทนฺตสูจิเวธกาทีนํ ลิขนกาเล มนฺทมนฺทํ รสฺสํ กฑฺฒโนฺตฯ **เอวเมว โข**ติ เอวํ อยมฺปิ ภิกฺขุ อทฺธานวเสน อิตฺตรวเสน จ ปวตฺตานํ อสฺสาสปสฺสาสานํ วเสน ทีฆํ วา อสฺสสโนฺต ทีฆํ อสฺสสามีติ ปชานาติ…เป.… ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขตีติฯ ตเสฺสวํ สิกฺขโต อสฺสาสปสฺสาสนิมิเตฺต จตฺตาริ ฌานานิ อุปฺปชฺชนฺติ, โส ฌานา วุฏฺฐหิตฺวา อสฺสาสปสฺสาเส วา ปริคฺคณฺหาติ ฌานงฺคานิ วาฯ

ตตฺถ อสฺสาสปสฺสาสกมฺมิโก ‘‘อิเม อสฺสาสปสฺสาสา กึ นิสฺสิตา? วตฺถุนิสฺสิตาฯ วตฺถุ นาม กรชกาโย, กรชกาโย นาม จตฺตาริ มหาภูตานิ อุปาทารูปเญฺจ’’ติ เอวํ รูปํ ปริคฺคณฺหา

ติฯ ตโต ตทารมฺมเณ ผสฺสปญฺจมเก นามนฺติฯ เอวํ นามรูปํ ปริคฺคเหตฺวา ตสฺส ปจฺจยํ ปริเยสโนฺต อวิชฺชาทิปฏิจฺจสมุปฺปาทํ ทิสฺวา ‘‘ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมมตฺตเมเวตํ, อโญฺญ สโตฺต วา ปุคฺคโล วา นตฺถี’’ติ วิติณฺณกโงฺข สปฺปจฺจยนามรูเป ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒโนฺต อนุกฺกเมน อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ อิทํ เอกสฺส ภิกฺขุโน ยาว อรหตฺตา นิยฺยานมุขํฯ

ฌานกมฺมิโกปิ ‘‘อิมานิ ฌานงฺคานิ กึ นิสฺสิตานิ, วตฺถุนิสฺสิตานิ, วตฺถุ นาม กรชกาโย ฌานงฺคานิ นามํ, กรชกาโย รูป’’นฺติ นามรูปํ ววตฺถเปตฺวา ตสฺส ปจฺจยํ ปริเยสโนฺต อวิชฺชาทิปจฺจยาการํ ทิสฺวา ‘‘ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมมตฺตเมเวตํ, อโญฺญ สโตฺต วา ปุคฺคโล วา นตฺถี’’ติ วิติณฺณกโงฺข สปฺปจฺจยนามรูเป ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒโนฺต อนุกฺกเมน อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ อิทเมกสฺส ภิกฺขุโน ยาว อรหตฺตา นิยฺยานมุขํฯ

**อิติ อชฺฌตฺตํ วา**ติ เอวํ อตฺตโน วา อสฺสาสปสฺสาสกาเย กายานุปสฺสี วิหรติฯ **พหิทฺธา วา**ติ ปรสฺส วา อสฺสาสปสฺสาสกาเยฯ **อชฺฌตฺตพหิทฺธา วา**ติ กาเลน อตฺตโน, กาเลน ปรสฺส อสฺสาสปสฺสาสกาเยฯ เอเตนสฺส ปคุณกมฺมฏฺฐานํ อฏฺฐเปตฺวา อปราปรํ สญฺจรณกาโล กถิโตฯ เอกสฺมึ กาเล ปนิทํ อุภยํ น ลพฺภติฯ

**สมุทยธมฺมานุปสฺสี วา**ติ ยถา นาม กมฺมารสฺส ภสฺตญฺจ คคฺครนาฬิญฺจ ตชฺชญฺจ วายามํ ปฏิจฺจ วาโต อปราปรํ สญฺจรติ, เอวํ ภิกฺขุโน กรชกายญฺจ นาสปุฏญฺจ จิตฺตญฺจ ปฏิจฺจ อสฺสาสปสฺสาสกาโย อปราปรํ สญฺจรติฯ กายาทโย ธมฺมา สมุทยธมฺมา, เต ปสฺสโนฺต ‘‘สมุทยธมฺมานุปสฺสี วา กายสฺมึ วิหรตี’’ติ วุจฺจติฯ **วยธมฺมานุปสฺสี วา**ติ ยถา ภสฺตาย อปนีตาย คคฺครนาฬิยา ภินฺนาย ตเชฺช จ วายาเม อสติ โส วาโต นปฺปวตฺตติ, เอวเมว กาเย ภิเนฺน นาสปุเฏ วิทฺธเสฺต จิเตฺต จ นิรุเทฺธ อสฺสาสปสฺสาสกาโย นาม นปฺปวตฺตตีติ กายาทินิโรธา อสฺสาสปสฺสาสนิโรโธติ เอวํ ปสฺสโนฺต ‘‘วยธมฺมานุปสฺสี วา กายสฺมึ วิหรตี’’ติ วุจฺจติฯ **สมุทยวยธมฺมานุปสฺสี วา**ติ กาเลน สมุทยํ กาเลน วยํ อนุปสฺสโนฺตฯ **อตฺถิ กาโยติ วา ปนสฺสา**ติ กาโยว อตฺถิ, น สโตฺต, น ปุคฺคโล, น อิตฺถี, น ปุริโส, น อตฺตา, น อตฺตนิยํ, นาหํ, น มม, น โกจิ, น กสฺสจีติ เอวมสฺส สติ ปจฺจุปฏฺฐิตา โหติฯ

**ยาวเทวา**ติ ปโยชนปริเจฺฉทววตฺถาปนเมตํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยา สา สติ ปจฺจุปฏฺฐิตา โหติ, สา น อญฺญทตฺถายฯ อถ โข ยาวเทว ญาณมตฺตาย อปราปรํ อุตฺตรุตฺตริ ญาณปมาณตฺถาย เจว สติปมาณตฺถาย จ, สติสมฺปชญฺญานํ วุฑฺฒตฺถายาติ อโตฺถฯ **อนิสฺสิโต จ วิหรตี**ติ ตณฺหานิสฺสยทิฏฺฐินิสฺสยานํ วเสน อนิสฺสิโตว วิหรติฯ **น จ กิญฺจิ โลเก อุปาทิยตี**ติ โลกสฺมึ กิญฺจิ รูปํ วา…เป.… วิญฺญาณํ วา ‘‘อยํ เม อตฺตา วา อตฺตนิยํ วา’’ติ น คณฺหาติฯ **เอวมฺปี**ติ อุปริ อตฺถํ อุปาทาย สมฺปิณฺฑนโตฺถ ปิ-กาโรฯ อิมินา ปน ปเทน ภควา อานาปานปพฺพเทสนํ นิยฺยาเตตฺวา ทเสฺสติฯ

ตตฺถ อสฺสาสปสฺสาสปริคฺคาหิกา สติ ทุกฺขสจฺจํ, ตสฺสา สมุฏฺฐาปิกา ปุริมตณฺหา สมุทยสจฺจํ อุภินฺนํ อปฺปวตฺติ นิโรธสจฺจํ, ทุกฺขปริชานโน สมุทยปชหโน นิโรธารมฺมโณ อริยมโคฺค มคฺคสจฺจํฯ เอวํ จตุสจฺจวเสน อุสฺสกฺกิตฺวา นิพฺพุตึ ปาปุณาตีติ อิทเมกสฺส อสฺสาสปสฺสาสวเสน อภินิวิฏฺฐสฺส ภิกฺขุโน ยาว อรหตฺตา นิยฺยานมุขนฺติฯ

อานาปานปพฺพํ นิฏฺฐิตํฯ

**อิริยาปถปพฺพวณฺณนา**

**๓๗๕**. เอวํ อสฺสาสปสฺสาสวเสน กายานุปสฺสนํ วิภชิตฺวา อิทานิ อิริยาปถวเสน วิภชิตุํ **ปุน จปร**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ กามํ โสณสิงฺคาลาทโยปิ คจฺฉนฺตา ‘‘คจฺฉามา’’ติ ชานนฺติ, น ปเนตํ เอวรูปํ ชานนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ เอวรูปญฺหิ ชานนํ สตฺตูปลทฺธึ น ปชหติ, อตฺตสญฺญํ น อุคฺฆาเฏติ, กมฺมฏฺฐานํ วา สติปฏฺฐานภาวนา วา น โหติฯ อิมสฺส ปน ภิกฺขุโน ชานนํ สตฺตูปลทฺธึ ปชหติ, อตฺตสญฺญํ อุคฺฆาเฏติ กมฺมฏฺฐานเญฺจว สติปฏฺฐานภาวนา จ โหติฯ อิทญฺหิ ‘‘โก คจฺฉติ, กสฺส คมนํ, กึ การณา คจฺฉตี’’ติ เอวํ สมฺปชานนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ฐานาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

ตตฺถ โก คจฺฉตีติ? น โกจิ สโตฺต วา ปุคฺคโล วา คจฺฉติฯ กสฺส คมนนฺติ? น กสฺสจิ สตฺตสฺส วา ปุคฺคลสฺส วา คมนํฯ กึ การณา คจฺฉตีติ ? จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรน คจฺฉติฯ ตสฺมา เอส เอวํ ปชานาติ – ‘‘คจฺฉามี’’ติ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ , ตํ วายํ ชเนติ, วาโย วิญฺญตฺตึ ชเนติ, จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรน สกลกายสฺส ปุรโต อภินีหาโร คมนนฺติ วุจฺจติฯ ฐานาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

ตตฺราปิ หิ ‘‘ติฏฺฐามี’’ติ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตํ วายํ ชเนติ, วาโย วิญฺญตฺตึ ชเนติ, จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรน สกลกายสฺส โกฏิโต ปฏฺฐาย อุสฺสิตภาโว ฐานนฺติ วุจฺจติฯ ‘‘นิสีทามี’’ติ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตํ วายํ ชเนติ, วาโย วิญฺญตฺตึ ชเนติ, จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรน เหฏฺฐิมกายสฺส สมิญฺชนํ อุปริมกายสฺส อุสฺสิตภาโว นิสชฺชาติ วุจฺจติฯ ‘‘สยามี’’ติ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตํ วายํ ชเนติ, วาโย วิญฺญตฺตึ ชเนติ, จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรน สกลสรีรสฺส ติริยโต ปสารณํ สยนนฺติ วุจฺจตีติฯ

ตสฺส เอวํ ปชานโต เอวํ โหติ ‘‘สโตฺต คจฺฉติ, สโตฺต ติฏฺฐตี’’ติ วุจฺจติ, อตฺถโต ปน โกจิ สโตฺต คจฺฉโนฺต วา ฐิโต วา นตฺถิฯ ยถา ปน ‘‘สกฏํ คจฺฉติ, สกฏํ ติฏฺฐตี’’ติ วุจฺจติ, น จ กิญฺจิ สกฏํ นาม คจฺฉนฺตํ วา ฐิตํ วา อตฺถิ, จตฺตาโร ปน โคเณ โยเชตฺวา เฉกมฺหิ สารถิมฺหิ ปาเชเนฺต ‘‘สกฏํ คจฺฉติ, สกฏํ ติฏฺฐตี’’ติ โวหารมตฺตเมว โหติ, เอวเมว อชานนเฏฺฐน สกฏํ วิย กาโย, โคณา วิย จิตฺตชวาตา, สารถิ วิย จิตฺตํฯ ‘‘คจฺฉามิ ติฏฺฐามี’’ติ จิเตฺต อุปฺปเนฺน วาโยธาตุ วิญฺญตฺตึ ชนยมานา อุปฺปชฺชติ, จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรน คมนาทีนิ ปวตฺตนฺติ, ตโต ‘‘สโตฺต คจฺฉติ, สโตฺต ติฏฺฐติ, อหํ คจฺฉามิ, อหํ ติฏฺฐามี’’ติ โวหารมตฺตํ โหติฯ เตนาห –

> ‘‘นาวา มาลุตเวเคน, ชิยาเวเคน เตชนํ;
> ยถา ยาติ ตถา กาโย, ยาติ วาตาหโต อยํฯ
>
> ยนฺตํ สุตฺตวเสเนว, จิตฺตสุตฺตวเสนิทํ;
> ปยุตฺตํ กายยนฺตมฺปิ, ยาติ ฐาติ นิสีทติฯ
>
> โก นาม เอตฺถ โส สโตฺต, โย วินา เหตุปจฺจเย;
> อตฺตโน อานุภาเวน, ติเฏฺฐ วา ยทิ วา วเช’’ติฯ

ตสฺมา เอวํ เหตุปจฺจยวเสเนว ปวตฺตานิ คมนาทีนิ สลฺลเกฺขโนฺต เอส ‘‘คจฺฉโนฺต วา คจฺฉามีติ ปชานาติ, ฐิโต วา, นิสิโนฺน วา, สยาโน วา สยาโนมฺหีติ ปชานาตี’’ติ เวทิตโพฺพฯ

**ยถา ยถา วา ปนสฺส กาโย ปณิหิโต โหติ, ตถา ตถา นํ ปชานาตี**ติ สพฺพสงฺคาหิกวจนเมตํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – เยน เยน วา อากาเรนสฺส กาโย ฐิโต โหติ, เตน เตน นํ ปชา

นาติฯ คมนากาเรน ฐิตํ คจฺฉตีติ ปชานาติฯ ฐานนิสชฺชสยนากาเรน ฐิตํ สยาโนติ ปชานาตีติฯ

**อิติ อชฺฌตฺตํ วา**ติ เอวํ อตฺตโน วา จตุอิริยาปถปริคฺคณฺหเนน กาเย กายานุปสฺสี วิหรติฯ **พหิทฺธา วา**ติ ปรสฺส วา จตุอิริยาปถปริคฺคณฺหเนนฯ **อชฺฌตฺตพหิทฺธา วา**ติ กาเลน อตฺตโน, กาเลน ปรสฺส จตุอิริยาปถปริคฺคณฺหเนน กาเย กายานุปสฺสี วิหรติฯ **สมุทยธมฺมานุปสฺสี วา**ติอาทีสุ ปน อวิชฺชาสมุทยา รูปสมุทโยติอาทินา นเยน ปญฺจหากาเรหิ รูปกฺขนฺธสฺส สมุทโย จ วโย จ นีหริตโพฺพฯ ตญฺหิ สนฺธาย อิธ ‘‘สมุทยธมฺมานุปสฺสี วา’’ติอาทิ วุตฺตํฯ **อตฺถิ กาโยติ วา ปนสฺสา**ติอาทิ วุตฺตสทิสเมวฯ

อิธาปิ จตุอิริยาปถปริคฺคาหิกา สติ ทุกฺขสจฺจํ, ตสฺสา สมุฏฺฐาปิกา ปุริมตณฺหา สมุทยสจฺจํ, อุภินฺนํ อปฺปวตฺติ นิโรธสจฺจํ, ทุกฺขปริชานโน สมุทยปชหโน นิโรธารมฺมโณ อริยมโคฺค มคฺคสจฺจํฯ เอวํ จตุสจฺจวเสน อุสฺสกฺกิตฺวา นิพฺพุตึ ปาปุณาตีติ อิทเมกสฺส จตุอิริยาปถปริคฺคาหกสฺส ภิกฺขุโน ยาว อรหตฺตา นิยฺยานมุขนฺติฯ

อิริยาปถปพฺพํ นิฏฺฐิตํฯ

## จตุสมฺปชญฺญปพฺพวณฺณนา

**๓๗๖**. เอวํ อิริยาปถวเสน กายานุปสฺสนํ วิภชิตฺวา อิทานิ จตุสมฺปชญฺญวเสน วิภชิตุํ **ปุน จปรนฺ**ติอาทิมาห ฯ ตตฺถ **อภิกฺกเนฺต**ติอาทีนิ **สามญฺญผเล** วณฺณิตานิฯ **อิติ อชฺฌตฺตํ วา**ติ เอวํ จตุสมฺปชญฺญปริคฺคณฺหเนน อตฺตโน วา กาเย, ปรสฺส วา กาเย, กาเลน วา อตฺตโน, กาเลน วา ปรสฺส กาเย กายานุปสฺสี วิหรติฯ อิธาปิ **สมุทยวยธมฺมานุปสฺสี**ติอาทีสุ รูปกฺขนฺธเสฺสว สมุทโย จ วโย จ นีหริตโพฺพฯ เสสํ วุตฺตสทิสเมวฯ

อิธ จตุสมฺปชญฺญปริคฺคาหิกา สติ ทุกฺขสจฺจํ, ตสฺสา สมุฏฺฐาปิกา ปุริมตณฺหา สมุทยสจฺจํ, อุภินฺนํ อปฺปวตฺติ นิโรธสจฺจํ, วุตฺตปฺปกาโร อริยมโคฺค มคฺคสจฺจํฯ เอวํ จตุสจฺจวเสน อุสฺสกฺกิตฺวา นิพฺพุตึ ปาปุณาตีติ อิทเมกสฺส จตุสมฺปชญฺญปริคฺคาหกสฺส ภิกฺขุโน วเสน ยาว อรหตฺตา นิยฺยานมุขนฺติฯ

จตุสมฺปชญฺญปพฺพํ นิฏฺฐิตํฯ

## ปฏิกูลมนสิการปพฺพวณฺณนา

**๓๗๗**. เอวํ จตุสมฺปชญฺญวเสน กายานุปสฺสนํ วิภชิตฺวา อิทานิ ปฏิกูลมนสิการวเสน วิภชิตุํ **ปุน จปรนฺ**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อิมเมว กายนฺ**ติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ สพฺพํ สพฺพากาเรน วิตฺถารโต วิสุทฺธิมเคฺค กายคตาสติกมฺมฏฺฐาเน วุตฺตํฯ **อุภโตมุขา**ติ เหฏฺฐา จ อุปริ จาติ ทฺวีหิ มุเขหิ ยุตฺตาฯ **นานาวิหิตสฺสา**ติ นานาวิธสฺสฯ

อิทํ ปเนตฺถ โอปมฺมสํสนฺทนํ – อุภโตมุขา ปุโตฬิ วิย หิ จาตุมหาภูติโก กาโย, ตตฺถ มิเสฺสตฺวา ปกฺขิตฺตนานาวิธธญฺญํ วิย เกสาทโย ทฺวตฺตึสาการา, จกฺขุมา ปุริโส วิย โยคาวจโร, ตสฺส ตํ ปุโตฬึ มุญฺจิตฺวา ปจฺจเวกฺขโต นานาวิธธญฺญสฺส ปากฏกาโล วิย โยคิโน ทฺวตฺตึสาการสฺส วิภูตกาโล เวทิตโพฺพฯ **อิติ อชฺฌตฺตํ วา**ติ เอวํ เกสาทิปริคฺคณฺหเนน อตฺตโน วา กาเย, ปรสฺส วา กาเย, กาเลน วา อตฺตโน, กาเลน วา ปรสฺส กาเย กายานุปสฺสี วิหรติฯ อิโต

ปรํ วุตฺตนยเมวฯ เกวลญฺหิ อิธ ทฺวตฺติํสาการปริคฺคาหิกา สติ ทุกฺขสจฺจนฺติ เอวํ โยชนํ กตฺวา นิยฺยานมุขํ เวทิตพฺพํฯ เสสํ ปุริมสทิสเมวาติฯ

ปฏิกูลมนสิการปพฺพํ นิฏฺฐิตํฯ

## ธาตุมนสิการปพฺพวณฺณนา

**๓๗๘**. เอวํ ปฏิกูลมนสิการวเสน กายานุปสฺสนํ วิภชิตฺวา อิทานิ ธาตุมนสิการวเสน วิภชิตุํ **ปุน จปร**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถายํ โอปมฺมสํสนฺทเนน สทฺธิํ อตฺถวณฺณนา – ยถา โกจิ โคฆาตโก วา ตสฺเสว วา ภตฺตเวตนภโต อเนฺตวาสิโก คาวิํ วธิตฺวา วินิวิชฺฌิตฺวา จตโสฺส ทิสา คตานํ มหาปถานํ เวมชฺฌฏฺฐานสงฺขาเต จตุมหาปเถ โกฏฺฐาสํ โกฏฺฐาสํ กตฺวา นิสิโนฺน อสฺส, เอวเมว ภิกฺขุ จตุนฺนํ อิริยาปถานํ เยน เกนจิ อากาเรน ฐิตตฺตา ยถาฐิตํ, ยถาฐิตตฺตา จ ยถาปณิหิตํ กายํ ‘‘อตฺถิ อิมสฺมิํ กาเย ปถวีธาตุ…เป.… วาโยธาตู’’ติ เอวํ ปจฺจเวกฺขติฯ

กิํ วุตฺตํ โหติ – ยถา โคฆาตกสฺส คาวิํ โปเสนฺตสฺสาปิ อาฆาตนํ อาหรนฺตสฺสาปิ อาหริตฺวา ตตฺถ พนฺธิตฺวา ฐเปนฺตสฺสปิ วเธนฺตสฺสาปิ วธิตํ มตํ ปสฺสนฺตสฺสาปิ ตาวเทว คาวีติ สญฺญา น อนฺตรธายติ, ยาว นํ ปทาเลตฺวา พิลโส น วิภชติฯ วิภชิตฺวา นิสิโนฺนสฺส ปนสฺส คาวีติ สญฺญา อนฺตรธายติ, มํสสญฺญา ปวตฺตติฯ นาสฺส เอวํ โหติ – ‘‘อหํ คาวิํ วิกฺกิณามิ, อิเม คาวิํ หรนฺตี’’ติฯ อถ ขฺวสฺส ‘‘อหํ มํสํ วิกฺกิณามิ, อิเม มํสํ หรนฺติ’’ เจฺจว โหติ; เอวเมว อิมสฺสาปิ ภิกฺขุโน ปุเพฺพ พาลปุถุชฺชนกาเล คิหิภูตสฺสาปิ ปพฺพชิตสฺสาปิ ตาวเทว สโตฺตติ วา ปุคฺคโลติ วา สญฺญา น อนฺตรธายติ, ยาว อิมเมว กายํ ยถาฐิตํ ยถาปณิหิตํ ฆนวินิโพฺภคํ กตฺวา ธาตุโส น ปจฺจเวกฺขติฯ ธาตุโส ปจฺจเวกฺขโต ปนสฺส สตฺตสญฺญา อนฺตรธายติ, ธาตุวเสเนว จิตฺตํ สนฺติฏฺฐติฯ เตนาห ภควา – ‘‘‘อิมเมว กายํ ยถาฐิตํ ยถาปณิหิตํ ธาตุโส ปจฺจเวกฺขติ ‘อตฺถิ อิมสฺมิํ กาเย ปถวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตู’ติฯ เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ทโกฺข โคฆาตโก วา…เป.… วาโยธาตู’’ติฯ โคฆาตโก วิย หิ โยคี, คาวีติ สญฺญา วิย สตฺตสญฺญา, จตุมหาปโถ วิย จตุอิริยาปโถ, พิลโส วิภชิตฺวา นิสินฺนภาโว วิย ธาตุโส ปจฺจเวกฺขณนฺติ อยเมตฺถ ปาฬิวณฺณนาฯ กมฺมฏฺฐานกถา ปน วิสุทฺธิมเคฺค วิตฺถาริตาฯ

**อิติ อชฺฌตฺตํ วา**ติ เอวํ จตุธาตุปริคฺคณฺหเนน อตฺตโน วา กาเย, ปรสฺส วา กาเย, กาเลน วา อตฺตโน, กาเลน วา ปรสฺส กาเย กายานุปสฺสี วิหรติฯ อิโต ปรํ วุตฺตนยเมวฯ เกวลญฺหิ อิธ จตุธาตุปริคฺคาหิกา สติ ทุกฺขสจฺจนฺติ เอวํ โยชนํ กตฺวา นิยฺยานมุขํ เวทิตพฺพํ, เสสํ ปุริมสทิสเมวาติฯ

ธาตุมนสิการปพฺพํ นิฏฺฐิตํฯ

## นวสิวถิกปพฺพวณฺณนา

**๓๗๙**. เอวํ ธาตุมนสิการวเสน กายานุปสฺสนํ วิภชิตฺวา อิทานิ นวหิ สิวถิกปเพฺพหิ วิภชิตุํ **ปุน จปร**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เสยฺยถาปิ ปเสฺสยฺยา**ติ ยถา ปเสฺสยฺยฯ **สรีร**นฺติ มตสรีรํฯ **สิวถิกาย ฉฑฺฑิต**นฺติ สุสาเน อปวิทฺธํฯ เอกาหํ มตสฺส อสฺสาติ **เอกาหมตํ**ฯ ทฺวีหํ มตสฺส อสฺสาติ **ทฺวีหมตํ**ฯ ตีหํ มตสฺส อสฺสาติ **ตีหมตํ**ฯ กมฺมารภสฺตา วิย วายุนา อุทฺธํ ชีวิตปริยาทานา ยถานุกฺกมํ สมุคฺคเตน สูนภาเวน อุทฺธุมาตตฺตา อุทฺธุมาตํ, อุทฺธุมาตเมว **อุทฺธุมาตกํ**ฯ ปฏิกูลตฺตา วา กุจฺฉิตํ อุทฺธุมาตนฺติ อุทฺธุมาตกํฯ วินีลํ วุจฺจติ วิปริภินฺนวณฺณํ, วินีลเมว **วินีลกํ**ฯ

ปฏิกูลตฺตา วา กุจฺฉิตํ วินีลนฺติ วินีลกํฯ มํสุสฺสทฏฺฐาเนสุ รตฺตวณฺณสฺส ปุพฺพสนฺนิจยฏฺฐาเนสุ เสตวณฺณสฺส เยภุเยฺยน จ นีลวณฺณสฺส นีลฏฺฐาเนสุ นีลสาฏกปารุตเสฺสว ฉวสรีรเสฺสตํ อธิวจนํฯ ปริภินฺนฏฺฐาเนหิ นวหิ วา วณมุเขหิ วิสฺสนฺทมานปุพฺพํ วิปุพฺพํ, วิปุพฺพเมว วิปุพฺพกํฯ ปฏิกูลตฺตา วา กุจฺฉิตํ วิปุพฺพนฺติ วิปุพฺพกํฯ วิปุพฺพกํ ชาตํ ตถาภาวํ คตนฺติ **วิปุพฺพกชาตํฯ**

**โส อิมเมว กาย**นฺติ โส ภิกฺขุ อิมํ อตฺตโน กายํ เตน กาเยน สทฺธิํ ญาเณน อุปสํหรติ อุปเนติฯ กถํ? **อยมฺปิ โข กาโย เอวํธโมฺม เอวํภาวี เอวํอนตีโต**ติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อายุ, อุสฺมา, วิญฺญาณนฺติ อิเมสํ ติณฺณํ ธมฺมานํ อตฺถิตาย อยํ กาโย ฐานคมนาทิขโม โหติ, อิเมสํ ปน วิคมา อยมฺปิ โข กาโย เอวํธโมฺม เอวํ ปูติกสภาโวเยว, **เอวํภาวี** เอวํ อุทฺธุมาตาทิเภโท ภวิสฺสติ, **เอวํอนตีโต** เอวํ อุทฺธุมาตาทิภาวํ อนติกฺกโนฺตติฯ **อิติ อชฺฌตฺตํ วา**ติ เอวํ อุทฺธุมาตาทิปริคฺคณฺหเนน อตฺตโน วา กาเย, ปรสฺส วา กาเย, กาเลน วา อตฺตโน, กาเลน วา ปรสฺส กาเย กายานุปสฺสี วิหรติฯ

**ขชฺชมาน**นฺติ อุทราทีสุ นิสีทิตฺวา อุทรมํสโอฏฺฐมํสอกฺขิกูฏาทีนิ ลุญฺจิตฺวา ลุญฺจิตฺวา ขาทิยมานํฯ **สมํสโลหิต**นฺติ สาวเสสมํสโลหิตยุตฺตํฯ **นิมํสโลหิตมกฺขิต**นฺติ มํเส ขีเณปิ โลหิตํ น สุสฺสติ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘นิมํสโลหิตมกฺขิต’’นฺติฯ **อเญฺญนา**ติ อเญฺญน ทิสาภาเคนฯ **หตฺถฏฺฐิก**นฺติ จตุสฏฺฐิเภทมฺปิ หตฺถฏฺฐิกํ ปาฏิเยกฺกํ ปาฏิเยกฺกํ วิปฺปกิณฺณํฯ **ปาทฏฺฐิกา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ

**เตโรวสฺสิกานี**ติ อติกฺกนฺตสํวจฺฉรานิฯ **ปูตีนี**ติ อโพฺภกาเส ฐิตานิ วาตาตปวุฏฺฐิสมฺผเสฺสน เตโรวสฺสิกาเนว ปูตีนิ โหนฺติ, อโนฺตภูมิคตานิ ปน จิรตรํ ติฏฺฐนฺติฯ **จุณฺณกชาตานี**ติ จุณฺณํ จุณฺณํ หุตฺวา วิปฺปกิณฺณานิฯ สพฺพตฺถ โส อิมเมวาติ วุตฺตนเยน ขชฺชมานาทีนํ วเสน โยชนา กาตพฺพาฯ **อิติ อชฺฌตฺตํ วา**ติ เอวํ ขชฺชมานาทิปริคฺคณฺหเนน ยาว จุณฺณกภาวา อตฺตโน วา กาเย, ปรสฺส วา กาเย กาเลน วา อตฺตโน, กาเลน วา ปรสฺส กาเย กายานุปสฺสี วิหรติฯ

อิธ ปน ฐตฺวา นวสิวถิกา สโมธาเนตพฺพาฯ เอกาหมตํ วาติ หิ อาทินา นเยน วุตฺตา สพฺพาปิ เอกา, กาเกหิ วา ขชฺชมานนฺติอาทิกา เอกา, อฏฺฐิกสงฺขลิกํ สมํสโลหิตํ นฺหารุสมฺพนฺธนฺติ เอกา, นิมํสโลหิตมกฺขิตํ นฺหารุสมฺพนฺธนฺติ เอกา, อปคตมํสโลหิตํ นฺหารุสมฺพนฺธนฺติ เอกา, อฏฺฐิกานิ อปคตสมฺพนฺธานีติอาทิกา เอกา อฏฺฐิกานิ เสตานิ สงฺขวณฺณปฏิภาคานีติ เอกา, ปุญฺชกิตานิ เตโรวสฺสิกานีติ เอกา, ปูตีนิ จุณฺณกชาตานีติ เอกาติฯ

**เอวํ โข, *ภิกฺขเว*ติ** อิทํ นวสิวถิกา ทเสฺสตฺวา กายานุปสฺสนํ นิฏฺฐเปโนฺต อาหฯ ตตฺถ นวสิวถิกปริคฺคาหิกา สติ ทุกฺขสจฺจํ, ตสฺสา สมุฏฺฐาปิกา ปุริมตณฺหา สมุทยสจฺจํ, อุภินฺนํ อปฺปวตฺติ นิโรธสจฺจํ, ทุกฺขปริชานโน สมุทยปชหโน นิโรธารมฺมโณ อริยมโคฺค มคฺคสจฺจํฯ เอวํ จตุสจฺจวเสน อุสฺสกฺกิตฺวา นิพฺพุติํ ปาปุณาตีติ อิทํ นวสิวถิกปริคฺคาหกานํ ภิกฺขูนํ ยาว อรหตฺตา นิยฺยานมุขนฺติฯ

นวสิวถิกปพฺพํ นิฏฺฐิตํฯ

เอตฺตาวตา จ อานาปานปพฺพํ, อิริยาปถปพฺพํ, จตุสมฺปชญฺญปพฺพํ, ปฏิกูลมนสิการปพฺพํ, ธาตุมนสิการปพฺพํ, นวสิวถิกปพฺพานีติ จุทฺทสปพฺพา กายานุปสฺสนา นิฏฺฐิตา โหติฯ

ตตฺถ อานาปานปพฺพํ, ปฏิกูลมนสิการปพฺพนฺติ อิมาเนว เทฺว อปฺปนากมฺมฏฺฐานานิ, สิวถิกานํ ปน อาทีนวานุปสฺสนาวเสน วุตฺตตฺตา เสสานิ ทฺวาทสาปิ อุปจารกมฺมฏฺฐานาเนวาติฯ

กายานุปสฺสนา นิฏฺฐิตาฯ

## เวทนานุปสฺสนาวณฺณนา

**๓๘๐**. เอวํ ภควา จุทฺทสวิเธน กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ กเถตฺวา อิทานิ นววิเธน เวทนานุปสฺสนํ กเถตุํ **กถญฺจ, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สุขํ เวทน**นฺติ กายิกํ วา เจตสิกํ วา สุขํ เวทนํ เวทยมาโน ‘‘อหํ สุขํ เวทนํ เวทยามี’’ติ ปชานาตีติ อโตฺถฯ ตตฺถ กามํ อุตฺตานเสยฺยกาปิ ทารกา ถญฺญปิวนาทิกาเล สุขํ เวทยมานา ‘‘สุขํ เวทนํ เวทยามา’’ติ ปชานนฺติ, น ปเนตํ เอวรูปํ ชานนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ เอวรูปญฺหิ ชานนํ สตฺตูปลทฺธิํ น ชหติ, อตฺตสญฺญํ น อุคฺฆาเฏติ, กมฺมฏฺฐานํ วา สติปฏฺฐานภาวนา วา น โหติฯ อิมสฺส ปน ภิกฺขุโน ชานนํ สตฺตูปลทฺธิํ ชหติ, อตฺตสญฺญํ อุคฺฆาเฏติ, กมฺมฏฺฐานเญฺจว สติปฏฺฐานภาวนา จ โหติฯ อิทญฺหิ ‘‘โก เวทยติ, กสฺส เวทนา, กิํ การณา เวทนา’’ติ เอวํ สมฺปชานเวทิยนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ

ตตฺถ โก เวทยตีติ น โกจิ สโตฺต วา ปุคฺคโล วา เวทยติฯ กสฺส เวทนาติ น กสฺสจิ สตฺตสฺส วา ปุคฺคลสฺส วา เวทนาฯ กิํ การณา เวทนาติ วตฺถุอารมฺมณาว ปนสฺส เวทนา, ตสฺมา เอส เอวํ ปชานาติ ‘‘ตํ ตํ สุขาทีนํ วตฺถุํ อารมฺมณํ กตฺวา เวทนาว เวทยติ ตํ ปน เวทนาย ปวตฺติํ อุปาทาย ’อหํ เวทยามี’ติ โวหารมตฺตํ โหตี’’ติฯ เอวํ วตฺถุํ อารมฺมณํ กตฺวา เวทนาว เวทยตีติ สลฺลเกฺขโนฺต เอส ‘‘สุขํ เวทนํ เวทยามีติ ปชานาตี’’ติ เวทิตโพฺพ จิตฺตลปพฺพเต อญฺญตรเตฺถโร วิยฯ

เถโร กิร อผาสุกกาเล พลวเวทนาย นิตฺถุนโนฺต อปราปรํ ปริวตฺตติ, ตเมโก ทหโร อาห – ‘‘กตรํ โว, ภเนฺต, ฐานํ รุชฺชตี’’ติฯ อาวุโส, ปาฏิเยกฺกํ รุชฺชนฏฺฐานํ นาม นตฺถิ, วตฺถุํ อารมฺมณํ กตฺวา เวทนาว เวทยตีติฯ เอวํ ชานนกาลโต ปฏฺฐาย อธิวาเสตุํ วฏฺฏติ โน, ภเนฺต,ติฯ อธิวาเสมิ, อาวุโสติฯ อธิวาสนา, ภเนฺต, เสโยฺยติฯ เถโร อธิวาเสสิฯ วาโต ยาว หทยา ผาเลสิ, มญฺจเก อนฺตานิ ราสิกตานิ อเหสุํฯ เถโร ทหรสฺส ทเสฺสสิ ‘‘วฏฺฏตาวุโส, เอตฺตกา อธิวาสนา’’ติฯ ทหโร ตุณฺหี อโหสิฯ เถโร วีริยสมตํ โยเชตฺวา สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณิตฺวา **สมสีสี** หุตฺวา ปรินิพฺพายิฯ

ยถา จ สุขํ, เอวํ ทุกฺขํ…เป.… นิรามิสํ อทุกฺขมสุขํ เวทนํ เวทยมาโน ‘‘นิรามิสํ อทุกฺขมสุขํ เวทนํ เวทยามี’’ติ ปชานาติฯ อิติ ภควา รูปกมฺมฏฺฐานํ กเถตฺวา อรูปกมฺมฏฺฐานํ กเถโนฺต ยสฺมา ผสฺสวเสน จิตฺตวเสน วา กถิยมานํ ปากฏํ น โหติ , อนฺธการํ วิย ขายติ, เวทนานํ ปน อุปฺปตฺติปากฏตาย เวทนาวเสน ปากฏํ โหติ, ตสฺมา สกฺกปเญฺห วิย อิธาปิ เวทนาวเสน อรูปกมฺมฏฺฐานํ กเถสิฯ ตตฺถ ‘‘ทุวิธญฺหิ กมฺมฏฺฐานํ รูปกมฺมฏฺฐานํ อรูปกมฺมฏฺฐานญฺจา’’ติอาทิ กถามโคฺค **สกฺกปเญฺห** วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

ตตฺถ **สุขํ เวทน**นฺติอาทีสุ อยํ อปโรปิ ปชานนปริยาโย, สุขํ เวทนํ เวทยามีติ ปชานาตีติ สุขเวทนากฺขเณ ทุกฺขเวทนาย อภาวโต สุขํ เวทนํ เวทยมาโน ‘‘สุขํ เวทนํเยว เวทยามี’’ติ ปชานาติฯ เตน ยา ปุเพฺพ ภูตปุพฺพา ทุกฺขเวทนา, ตสฺส อิทานิ อภาวโต อิมิสฺสา จ สุขาย เวทนาย อิโต ปฐมํ อภาวโต เวทนา นาม อนิจฺจา อธุวา วิปริณามธมฺมา, อิติห ตตฺถ สมฺปชาโน โหติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ภควตา –

“ยสฺมึ, อคฺคิเวสฺสน, สมเย สุขํ เวทนํ เวเทติ, เนว ตสฺมึ สมเย ทุกฺขํ เวทนํ เวเทติ, น อทุกฺขมสุขํ เวทนํ เวเทติ, สุขํเยว ตสฺมึ สมเย เวทนํ เวเทติฯ ยสฺมึ, อคฺคิเวสฺสน, สมเย ทุกฺขํ…เป…. อทุกฺขมสุขํ เวทนํ เวเทติ, เนว ตสฺมึ สมเย สุขํ เวทนํ เวเทติ, น ทุกฺขํ เวทนํ เวเทติ, อทุกฺขมสุขํเยว ตสฺมึ สมเย เวทนํ เวเทติฯ สุขาปิ, โข, อคฺคิเวสฺสน, เวทนา อนิจฺจา สงฺขตา ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนา ขยธมฺมา วยธมฺมา วิราคธมฺมา นิโรธธมฺมาฯ ทุกฺขาปิ, โข…เป…. อทุกฺขมสุขาปิ โข, อคฺคิเวสฺสน, เวทนา อนิจฺจา…เป.… นิโรธธมฺมาฯ เอวํ ปสฺสํ, อคฺคิเวสฺสน, สุตวา อริยสาวโก สุขายปิ เวทนาย นิพฺพินฺทติ, ทุกฺขายปิ เวทนาย นิพฺพินฺทติ, อทุกฺขมสุขายปิ เวทนาย นิพฺพินฺทติ, นิพฺพินฺทํ วิรชฺชติ, วิราคา วิมุจฺจติ, วิมุตฺตสฺมึ ‘วิมุตฺตมี’ติ ญาณํ โหติ, ‘ขีณา ชาติ, วุสิตํ พฺรหฺมจริยํ, กตํ กรณียํ, นาปรํ อิตฺถตฺตายา’ติ ปชานาตี”ติ (ม. นิ. ๒.๒๐๕)ฯ

**สามิสํ วา สุข**นฺติอาทีสุ **สามิสา สุขา** นาม ปญฺจกามคุณามิสสนฺนิสฺสิตา ฉ เคหสิตโสมนสฺสเวทนาฯ **นิรามิสา สุขา** นาม ฉ เนกฺขมฺมสิตโสมนสฺสเวทนาฯ **สามิสา ทุกฺขา** นาม ฉ เคหสิตโทมนสฺสเวทนาฯ **นิรามิสา ทุกฺขา** นาม ฉ เนกฺขมฺมสิตโทมนสฺสเวทนาฯ **สามิสา อทุกฺขมสุขา** นาม ฉ เคหสิตอุเปกฺขาเวทนาฯ **นิรามิสา อทุกฺขมสุขา** นาม ฉ เนกฺขมฺมสิตอุเปกฺขาเวทนาฯ ตาสํ วิภาโค **สกฺกปเญฺห** วุตฺโตเยวฯ

**อิติ อชฺฌตฺตํ วา**ติ เอวํ สุขเวทนาทิปริคฺคณฺหเนน อตฺตโน วา เวทนาสุ, ปรสฺส วา เวทนาสุ, กาเลน วา อตฺตโน, กาเลน วา ปรสฺส เวทนาสุ เวทนานุปสฺสี วิหรติฯ **สมุทยวยธมฺมานุปสฺสี วา**ติ เอตฺถ ปน อวิชฺชาสมุทยา เวทนาสมุทโยติอาทีหิ ปญฺจหิ ปญฺจหิ อากาเรหิ เวทนานํ สมุทยญฺจ วยญฺจ ปสฺสโนฺต “สมุทยธมฺมานุปสฺสี วา เวทนาสุ วิหรติ, วยธมฺมานุปสฺสี วา เวทนาสุ วิหรติ, กาเลน สมุทยธมฺมานุปสฺสี วา เวทนาสุ, กาเลน วยธมฺมานุปสฺสี วา เวทนาสุ วิหรตี”ติ เวทิตโพฺพฯ อิโต ปรํ กายานุปสฺสนายํ วุตฺตนยเมวฯ เกวลญฺหิ อิธ เวทนาปริคฺคาหิกา สติ ทุกฺขสจฺจนฺติ เอวํ โยชนํ กตฺวา เวทนาปริคฺคาหกสฺส ภิกฺขุโน นิยฺยานมุขํ เวทิตพฺพํ, เสสํ ตาทิสเมวาติฯ

เวทนานุปสฺสนา นิฏฺฐิตาฯ

## จิตฺตานุปสฺสนาวณฺณนา

**๓๘๑**. เอวํ นววิเธน เวทนานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ กเถตฺวา อิทานิ โสฬสวิเธน จิตฺตานุปสฺสนํ กเถตุํ **กถญฺจ, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สราค**นฺติ อฏฺฐวิธโลภสหคตํฯ **วีตราค**นฺติ โลกิยกุสลาพฺยากตํฯ อิทํ ปน ยสฺมา สมฺมสนํ น ธมฺมสโมธานํ ตสฺมา อิธ เอกปเทปิ โลกุตฺตรํ น ลพฺภติฯ เสสานิ จตฺตาริ อกุสลจิตฺตานิ เนว ปุริมปทํ น ปจฺฉิมปทํ ภชนฺติฯ **สโทส**นฺติ ทุวิธโทมนสฺสสหคตํฯ **วีตโทส**นฺติ โลกิยกุสลาพฺยากตํฯ เสสานิ ทส อกุสลจิตฺตานิ เนว ปุริมปทํ, น ปจฺฉิมปทํ ภชนฺติฯ **สโมห**นฺติ วิจิกิจฺฉาสหคตเญฺจว, อุทฺธจฺจสหคตญฺจาติ ทุวิธํฯ ยสฺมา ปน โมโห สพฺพากุสเลสุ อุปฺปชฺชติ, ตสฺมา เสสานิปิ อิธ วฏฺฏนฺติเยวฯ อิมสฺมิเญฺญว หิ ทุเก ทฺวาทสากุสลจิตฺตานิ ปริยาทินฺนานีติฯ **วีตโมห**นฺติ โลกิยกุสลาพฺยากตํฯ **สงฺขิตฺต**นฺติ ถินมิทฺธานุปติตํฯ เอตญฺหิ สงฺกุฏิตจิตฺตํ นามฯ **วิกฺขิตฺต**นฺติ อุทฺธจฺจสหคตํ, เอตญฺหิ ปสฏจิตฺตํ นามฯ

**มหคฺคต**นฺติ รูปารูปาวจรํฯ **อมหคฺคต**นฺติ กามาวจรํฯ **สอุตฺตร**นฺติ กามาวจรํฯ **อนุตฺตร**นฺติ รูปาวจรํ อรูปาวจรญฺจฯ ตตฺราปิ สอุตฺตรํ รูปาวจรํ, อนุตฺตรํ อรูปาวจรเมวฯ **สมาหิต**นฺ

ติ ยสฺส อปฺปนาสมาธิ อุปจารสมาธิ วา อตฺถิฯ **อสมาหิต**นฺติ อุภยสมาธิวิรหิตํ ฯ **วิมุตฺต**นฺติ ตทงฺควิกฺขมฺภนวิมุตฺตีหิ วิมุตฺตํฯ **อวิมุตฺต**นฺติ อุภยวิมุตฺติวิรหิตํฯ สมุเจฺฉทปฏิปฺปสฺสทฺธินิสฺสรณวิมุตฺตีนํ ปน อิธ โอกาโสว นตฺถิฯ

**อิติ อชฺฌตฺตํ วา**ติ เอวํ สราคาทิปริคฺคณฺหเนน ยสฺมึ ยสฺมึ ขเณ ยํ ยํ จิตฺตํ ปวตฺตติ, ตํ ตํ สลฺลเกฺขนฺโต อตฺตโน วา จิเตฺต, ปรสฺส วา จิเตฺต, กาเลน วา อตฺตโน, กาเลน วา ปรสฺส จิเตฺต จิตฺตานุปสฺสี วิหรติฯ **สมุทยวยธมฺมานุปสฺสี**ติ เอตฺถ ปน อวิชฺชาสมุทยา วิญฺญาณสมุทโยติ เอวํ ปญฺจหิ ปญฺจหิ อากาเรหิ วิญฺญาณสฺส สมุทโย จ วโย จ นีหริตโพฺพฯ อิโต ปรํ วุตฺตนยเมวฯ เกวลญฺหิ อิธ จิตฺตปริคฺคาหิกา สติ ทุกฺขสจฺจนฺติ เอวํ ปทโยชนํ กตฺวา จิตฺตปริคฺคาหกสฺส ภิกฺขุโน นิยฺยานมุขํ เวทิตพฺพํฯ เสสํ ตาทิสเมวาติฯ

จิตฺตานุปสฺสนา นิฎฺฐิตาฯ

## ธมฺมานุปสฺสนา นีวรณปพฺพวณฺณนา

**๓๘๒**. เอวํ โสฬสวิเธน จิตฺตานุปสฺสนาสติปฎฺฐานํ กเถตฺวา อิทานิ ปญฺจวิเธน ธมฺมานุปสฺสนํ กเถตุํ **กถญฺจ, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ อปิจ ภควตา กายานุปสฺสนาย สุทฺธรูปปริคฺคโห กถิโต, เวทนาจิตฺตานุปสฺสนาหิ สุทฺธอรูปปริคฺคโหฯ อิทานิ รูปารูปมิสฺสกปริคฺคหํ กเถตุํ ‘‘กถญฺจ, ภิกฺขเว’’ติอาทิมาหฯ กายานุปสฺสนาย วา รูปกฺขนฺธปริคฺคโหว กถิโต, เวทนานุปสฺสนาย เวทนากฺขนฺธปริคฺคโหว, จิตฺตานุปสฺสนาย วิญฺญาณกฺขนฺธปริคฺคโหว อิทานิ สญฺญาสงฺขารกฺขนฺธปริคฺคหมฺปิ กเถตุํ ‘‘กถญฺจ, ภิกฺขเว’’ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **สนฺต**นฺติ อภิณฺหสมุทาจารวเสน สํวิชฺชมานํฯ **อสนฺต**นฺติ อสมุทาจารวเสน วา ปหีนตฺตา วา อสํวิชฺชมานํฯ **ยถา จา**ติ เยน การเณน กามจฺฉนฺทสฺส อุปฺปาโท โหติฯ **ตญฺจ ปชานาตี**ติ ตญฺจ การณํ ปชานาติฯ อิติ อิมินา นเยน สพฺพปเทสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ตตฺถ สุภนิมิเตฺต อโยนิโสมนสิกาเรน กามจฺฉนฺทสฺส อุปฺปาโท โหติฯ **สุภนิมิตฺตํ** นาม สุภมฺปิ สุภนิมิตฺตํ, สุภารมฺมณมฺปิ สุภนิมิตฺตํฯ **อโยนิโสมนสิกาโร** นาม อนุปายมนสิกาโร อุปฺปถมนสิกาโร อนิเจฺจ นิจฺจนฺติ วา, ทุเกฺข สุขนฺติ วา, อนตฺตนิ อตฺตาติ วา, อสุเภ สุภนฺติ วา มนสิกาโรฯ ตํ ตตฺถ พหุลํ ปวตฺตยโต กามจฺฉโนฺท อุปฺปชฺชติฯ เตนาห ภควา – ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, สุภนิมิตฺตํ, ตตฺถ อโยนิโสมนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา กามจฺฉนฺทสฺส อุปฺปาทาย อุปฺปนฺนสฺส วา กามจฺฉนฺทสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ

อสุภนิมิเตฺต ปน โยนิโสมนสิกาเรนสฺส ปหานํ โหติฯ **อสุภนิมิตฺตํ** นาม อสุภมฺปิ อสุภารมฺมณมฺปิฯ **โยนิโสมนสิกาโร** นาม อุปายมนสิกาโร ปถมนสิกาโร อนิเจฺจ อนิจฺจนฺติ วา, ทุเกฺข ทุกฺขนฺติ วา, อนตฺตนิ อนตฺตาติ วา, อสุเภ อสุภนฺติ วา มนสิกาโรฯ ตํ ตตฺถ พหุลํ ปวตฺตยโต กามจฺฉโนฺท ปหียติฯ เตนาห ภควา – ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, อสุภนิมิตฺตํ, ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา กามจฺฉนฺทสฺส อนุปฺปาทาย อุปฺปนฺนสฺส วา กามจฺฉนฺทสฺส ปหานาย’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ

อปิจ ฉ ธมฺมา กามจฺฉนฺทสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺติ อสุภนิมิตฺตสฺส อุคฺคโห, อสุภภาวนานุโยโค, อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารตา, โภชเน มตฺตญฺญุตา, กลฺยาณมิตฺตตา, สปฺปายกถาติฯ ทส

วิธญฺหิ อสุภนิมิตฺตํ อุคฺคณฺหนฺตสฺสาปิ กามจฺฉนฺโท ปหียติ, ภาเวนฺตสฺสาปิ อินฺทฺริเยสุ ปิหิตทฺวารสฺสาปิ จตุนฺนํ ปญฺจนฺนํ อาโลปานํ โอกาเส สติ อุทกํ ปิวิตฺวา ยาปนสีลตาย โภชนมตฺตญฺญุโนปิฯ เตเนว วุตฺตํ –

> ‘‘จตฺตาโร ปญฺจ อาโลเป, อภุตฺวา อุทกํ ปิเว;
> อลํ ผาสุวิหาราย, ปหิตตฺตสฺส ภิกฺขุโน’’ติฯ (เถรคา. ๙๘๓);

อสุภกมฺมิกติสฺสเตฺถรสทิเส อสุภภาวนารเต กลฺยาณมิเตฺต เสวนฺตสฺสปิ กามจฺฉนฺโท ปหียติ, ฐานนิสชฺชาทีสุ ทสอสุภนิสฺสิตสปฺปายกถาย ปหียติ, เตน วุตฺตํ – ‘‘ฉ ธมฺมา กามจฺฉนฺทสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺตี’’ติฯ อิเมหิ ปน ฉหิ ธเมฺมหิ ปหีนกามจฺฉนฺทสฺส อรหตฺตมเคฺคน อายตึ อนุปฺปาโท โหตีติ ปชานาติฯ

ปฏิฆนิมิเตฺต อโยนิโสมนสิกาเรน ปน พฺยาปาทสฺส อุปฺปาโท โหติฯ ตตฺถ ปฏิฆมฺปิ ปฏิฆนิมิตฺตํ , ปฏิฆารมฺมณมฺปิ ปฏิฆนิมิตฺตํฯ อโยนิโสมนสิกาโร สพฺพตฺถ เอกลกฺขโณวฯ ตํ ตสฺมึ นิมิเตฺต พหุลํ ปวตฺตยโต พฺยาปาโท อุปฺปชฺชติฯ เตนาห ภควา – ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, ปฏิฆนิมิตฺตํ , ตตฺถ อโยนิโสมนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา พฺยาปาทสฺส อุปฺปาทาย อุปฺปนฺนสฺส วา พฺยาปาทสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลายา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ

เมตฺตาย ปน เจโตวิมุตฺติยา โยนิโสมนสิกาเรนสฺส ปหานํ โหติฯ ตตฺถ **เมตฺตา**ติ วุเตฺต อปฺปนาปิ อุปจาโรปิ วฏฺฏติฯ **เจโตวิมุตฺตี**ติ อปฺปนาวฯ โยนิโสมนสิกาโร วุตฺตลกฺขโณวฯ ตํ ตตฺถ พหุลํ ปวตฺตยโต พฺยาปาโท ปหียติฯ เตนาห ภควา – ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ, ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา พฺยาปาทสฺส อนุปฺปาทาย อุปฺปนฺนสฺส วา พฺยาปาทสฺส ปหานายา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ

อปิจ ฉ ธมฺมา พฺยาปาทสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺติ เมตฺตานิมิตฺตสฺส อุคฺคโห เมตฺตาภาวนานุโยโค กมฺมสฺสกตาปจฺจเวกฺขณา ปฏิสงฺขานพหุลตา กลฺยาณมิตฺตตา สปฺปายกถาติฯ โอทิสฺสกอโนทิสฺสกทิสาผรณานญฺหิ อญฺญตรวเสน เมตฺตํ อุคฺคณฺหนฺตสฺสาปิ พฺยาปาโท ปหียติ, โอธิโสอโนธิโสผรณวเสน เมตฺตํ ภาเวนฺตสฺสาปิฯ ‘‘ตฺวํ เอตสฺส กุทฺโธ กึ กริสฺสสิ, กิมสฺส สีลาทีนิ วินาเสตุํ สกฺขิสฺสสิ, นนุ ตฺวํ อตฺตโน กเมฺมน อาคนฺตฺวา อตฺตโน กเมฺมเนว คมิสฺสสิ, ปรสฺส กุชฺฌนํ นาม วีตจฺจิตงฺคาร ตตฺตอย สลากคูถาทีนิ คเหตฺวา ปรํ ปหริตุกามตาสทิสํ โหติฯ เอโสปิ ตว กุทฺโธ กึ กริสฺสติ, กึ เต สีลาทีนิ วินาเสตุํ สกฺขิสฺสติ, เอส อตฺตโน กเมฺมน อาคนฺตฺวา อตฺตโน กเมฺมเนว คมิสฺสติ, อปฺปฏิจฺฉิตปเหณกํ วิย ปฏิวาตํ ขิตฺตรโชมุฏฺฐิ วิย จ เอตเสฺสเวส โกโธ มตฺถเก ปติสฺสตี’’ติ เอวํ อตฺตโน จ ปรสฺส จ กมฺมสฺสกตํ ปจฺจเวกฺขโตปิ, อุภยกมฺมสฺสกตํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปฏิสงฺขาเน ฐิตสฺสาปิ, อสฺสคุตฺตเตฺถรสทิเส เมตฺตาภาวนารเต กลฺยาณมิเตฺต เสวนฺตสฺสาปิ พฺยาปาโท ปหียติฯ ฐานนิสชฺชาทีสุ เมตฺตานิสฺสิตสปฺปายกถายปิ ปหียติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ฉ ธมฺมา พฺยาปาทสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺตี’’ติฯ อิเมหิ ปน ฉหิ ธเมฺมหิ ปหีนสฺส พฺยาปาทสฺส อนาคามิมเคฺคน อายตึ อนุปฺปาโท โหตีติ ปชานาติฯ

**อรติ**อาทีสุ อโยนิโสมนสิกาเรน ถินมิทฺธสฺส อุปฺปาโท โหติฯ **ตนฺที** นาม กายาลสิยตาฯ **วิชมฺภิตา** นาม กายวินมนาฯ **ภตฺตสมฺมโท** นาม ภตฺตมุจฺฉา ภตฺตปริฬาโหฯ **เจตโสลีนตฺตํ** นาม จิตฺตสฺส ลีนากาโรฯ อิเมสุ อรติอาทีสุ อโยนิโสมนสิการํ พหุลํ ปวตฺตยโต ถินมิทฺธํ อุปฺปชฺชติฯ เตนาห – ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, อรติ ตนฺที วิชมฺภิตา ภตฺตสมฺมโท เจตโส

ลีนตฺตํ, ตตฺถ อโยนิโสมนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา ถินมิทฺธสฺส อุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนสฺส วา ถินมิทฺธสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย''ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ

อารมฺภธาตุอาทีสุ ปน โยนิโสมนสิกาเรนสฺส ปหานํ โหติฯ **อารมฺภธาตุ** นาม ปฐมารมฺภวีริยํฯ **นิกฺกมธาตุ** นาม โกสชฺชโต นิกฺขนฺตตาย ตโต พลวตรํฯ **ปรกฺกมธาตุ** นาม ปรํ ปรํ ฐานํ อกฺกมนโต ตโตปิ พลวตรํฯ อิมสฺมึ ติปฺปเภเท วีริเย โยนิโสมนสิการํ พหุลํ ปวตฺตยโต ถินมิทฺธํ ปหียติฯ เตนาห – ''อตฺถิ, ภิกฺขเว, อารมฺภธาตุ นิกฺกมธาตุ ปรกฺกมธาตุ, ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา ถินมิทฺธสฺส อนุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนสฺส วา ถินมิทฺธสฺส ปหานาย''ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ

อปิจ ฉ ธมฺมา ถินมิทฺธสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺติ – อติโภชเน นิมิตฺตคฺคาโห, อิริยาปถสมฺปริวตฺตนตา, อาโลกสญฺญามนสิกาโร, อโพฺภกาสวาโส, กลฺยาณมิตฺตตา, สปฺปายกถาติฯ อาหรหตฺถก ตตฺรวฏฺฏก อลํสาฏก กากมาสก ภุตฺตวมิตกโภชนํ ภุญฺชิตฺวา รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐาเน นิสินฺนสฺส หิ สมณธมฺมํ กโรโต ถินมิทฺธํ มหาหตฺถี วิย โอตฺถรนฺตํ อาคจฺฉติ, จตุปญฺจอาโลปโอกาสํ ปน ฐเปตฺวา ปานียํ ปิวิตฺวา ยาปนสีลสฺส ภิกฺขุโน ตํ น โหตีติ เอวํ อติโภชเน นิมิตฺตํ คณฺหนฺตสฺสาปิ ถินมิทฺธํ ปหียติฯ ยสฺมึ อิริยาปเถ ถินมิทฺธํ โอกฺกมติ, ตโต อญฺญํ ปริวเตฺตนฺตสฺสาปิ, รตฺตึ จนฺทาโลกทีปาโลกอุกฺกาโลเก ทิวา สูริยาโลกํ มนสิกโรนฺตสฺสาปิ, อโพฺภกาเส วสนฺตสฺสาปิ, มหากสฺสปเตฺถรสทิเส ปหีนถินมิเทฺธ กลฺยาณมิเตฺต เสวนฺตสฺสาปิ ถินมิทฺธํ ปหียติฯ ฐานนิสชฺชาทีสุ ธุตงฺคนิสฺสิตสปฺปายกถายปิ ปหียติฯ เตน วุตฺตํ – ''ฉ ธมฺมา ถินมิทฺธสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺตี''ติฯ อิเมหิ ปน ฉหิ ธเมฺมหิ ปหีนสฺส ถินมิทฺธสฺส อรหตฺตมเคฺคน อายตึ อนุปฺปาโท โหตีติ ปชานาติฯ

เจตโส อวูปสเม อโยนิโสมนสิกาเรน อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส อุปฺปาโท โหติฯ **อวูปสโม** นาม อวูปสนฺตาการา, อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจเมเวตํ อตฺถโตฯ ตตฺถ อโยนิโสมนสิการํ พหุลํ ปวตฺตยโต อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ อุปฺปชฺชติฯ เตนาห – ''อตฺถิ, ภิกฺขเว, เจตโส อวูปสโม, ตตฺถ อโยนิโสมนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส อุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนสฺส วา อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย''ติฯ

สมาธิสงฺขาเต ปน เจตโส วูปสเม โยนิโสมนสิกาเรนสฺส ปหานํ โหติฯ เตนาห – ''อตฺถิ, ภิกฺขเว, เจตโส วูปสโม, ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส อนุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนสฺส วา อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส ปหานาย''ติฯ

อปิจ ฉ ธมฺมา อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺติ พหุสฺสุตตา ปริปุจฺฉกตา วินเย ปกตญฺญุตา วุทฺธเสวิตา กลฺยาณมิตฺตตา สปฺปายกถาติฯ พาหุสฺสเจฺจนปิ หิ เอกํ วา เทฺว วา ตโย วา จตฺตาโร วา ปญฺจ วา นิกาเย ปาฬิวเสน อตฺถวเสน จ อุคฺคณฺหนฺตสฺสาปิ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ ปหียติฯ กปฺปิยากปฺปิยปริปุจฺฉาพหุลสฺสาปิ, วินยปญฺญตฺติยํ จิณฺณวสิภาวตาย ปกตญฺญุโนปิ, วุเฑฺฒ มหลฺลกเตฺถเร อุปสงฺกมนฺตสฺสาปิ, อุปาลิเตฺถรสทิเส วินยธเร กลฺยาณมิเตฺต เสวนฺตสฺสาปิ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ ปหียติ, ฐานนิสชฺชาทีสุ กปฺปิยากปฺปิยนิสฺสิตสปฺปายกถายปิ ปหียติฯ เตน วุตฺตํ – ''ฉ ธมฺมา อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺตี''ติฯ อิเมหิ ปน ฉหิ ธเมฺมหิ ปหีเน อุทฺธจฺจกุกฺกุเจฺจ อุทฺธจฺจสฺส อรหตฺตมเคฺคน , กุกฺกุจฺจสฺส อนาคามิมเคฺคน อายตึ อนุปฺปาโท โหตีติ ปชานาติฯ

วิจิกิจฺฉาฐานีเยสุ ธเมฺมสุ อโยนิโสมนสิกาเรน วิจิกิจฺฉาย อุปฺปาโท โหติฯ **วิจิกิจฺฉาฐานียา ธมฺมา** นาม ปุนปฺปุนํ วิจิกิจฺฉาย การณตฺตา วิจิกิจฺฉาวฯ ตตฺถ อโยนิโสมนสิการํ พหุลํ ปวตฺตยโต วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติฯ เตนาห – ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, วิจิกิจฺฉาฐานียา ธมฺมา, ตตฺถ อโยนิโสมนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนาย วา วิจิกิจฺฉาย อุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนาย วา วิจิกิจฺฉาย ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลายา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ

กุสลาทิธเมฺมสุ โยนิโสมนสิกาเรน ปนสฺสา ปหานํ โหติ, เตนาห – ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, กุสลากุสลา ธมฺมา สาวชฺชานวชฺชา ธมฺมา เสวิตพฺพาเสวิตพฺพา ธมฺมา หีนปณีตา ธมฺมา กณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาคา ธมฺมาฯ ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร, อนุปฺปนฺนาย วา วิจิกิจฺฉาย อนุปฺปาทาย; อุปฺปนฺนาย วา วิจิกิจฺฉาย ปหานายา’’ติฯ

อปิจ ฉ ธมฺมา วิจิกิจฺฉาย ปหานาย สํวตฺตนฺติ พหุสฺสุตตา, ปริปุจฺฉกตา, วินเย ปกตญฺญุตา, อธิโมกฺขพหุลตา, กลฺยาณมิตฺตตา, สปฺปายกถาติฯ พาหุสฺสเจฺจนปิ หิ เอกํ วา…เป.… ปญฺจ วา นิกาเย ปาฬิวเสน จ อตฺถวเสน จ อุคฺคณฺหนฺตสฺสาปิ วิจิกิจฺฉา ปหียติ, ตีณิ รตนานิ อารพฺภ ปริปุจฺฉาพหุลสฺสาปิ, วินเย จิณฺณวสีภาวสฺสาปิ, ตีสุ รตเนสุ โอกปฺปนิยสทฺธาสงฺขาตอธิโมกฺขพหุลสฺสาปิ, สทฺธาธิมุเตฺต วกฺกลิเตฺถรสทิเส กลฺยาณมิเตฺต เสวนฺตสฺสาปิ วิจิกิจฺฉา ปหียติ, ฐานนิสชฺชาทีสุ ติณฺณํ รตนานํ คุณนิสฺสิตสปฺปายกถายปิ ปหียติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ฉ ธมฺมา วิจิกิจฺฉาย ปหานาย สํวตฺตนฺตี’’ติฯ อิเมหิ ปน ฉหิ ธเมฺมหิ ปหีนาย วิจิกิจฺฉาย โสตาปตฺติมเคฺคน อายตึ อนุปฺปาโท โหตีติ ปชานาติฯ

**อิติ อชฺฌตฺตํ วา**ติ เอวํ ปญฺจนีวรณปริคฺคณฺหเนน อตฺตโน วา ธเมฺมสุ, ปรสฺส วา ธเมฺมสุ, กาเลน วา อตฺตโน, กาเลน วา ปรสฺส ธเมฺมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรติฯ สมุทยวยา ปเนตฺถ สุภนิมิตฺตอสุภนิมิตฺตาทีสุ อโยนิโสมนสิการโยนิโสมนสิการวเสน ปญฺจสุ นีวรเณสุ วุตฺตาเยว นีหริตพฺพาฯ อิโต ปรํ วุตฺตนยเมวฯ เกวลญฺหิ อิธ นีวรณปริคฺคาหิกา สติ ทุกฺขสจฺจนฺติ เอวํ โยชนํ กตฺวา นีวรณปริคฺคาหกสฺส ภิกฺขุโน นิยฺยานมุขํ เวทิตพฺพํฯ เสสํ ตาทิสเมวาติฯ

นีวรณปพฺพํ นิฏฺฐิตํฯ

## ขนฺธปพฺพวณฺณนา

๓๘๓. เอวํ ปญฺจนีวรณวเสน ธมฺมานุปสฺสนํ วิภชิตฺวา อิทานิ ปญฺจกฺขนฺธวเสน วิภชิตุํ **ปุน จปร**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปญฺจสุ อุปาทานกฺขเนฺธสู**ติ อุปาทานสฺส ขนฺธา อุปาทานกฺขนฺธา, อุปาทานสฺส ปจฺจยภูตา ธมฺมปุญฺชา ธมฺมราสโยติ อโตฺถฯ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ วิตฺถารโต ปน ขนฺธกถา วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตาฯ

**อิติ รูป**นฺติ อิทํ รูปํ, เอตฺตกํ รูปํ, น อิโต ปรํ รูปํ อตฺถีติ สภาวโต รูปํ ปชานาติฯ เวทนาทีสุปิ เอเสว นโยฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาเรน ปน รูปาทีนิ วิสุทฺธิมเคฺค ขนฺธกถายเมว วุตฺตานิฯ **อิติ รูปสฺส สมุทโย**ติ เอวํ อวิชฺชาสมุทยาทิวเสน ปญฺจหากาเรหิ รูปสฺส สมุทโยฯ **อิติ รูปสฺส อตฺถงฺคโม**ติ เอวํ อวิชฺชานิโรธาทิวเสน ปญฺจหากาเรหิ รูปสฺส อตฺถงฺคโมฯ เวทนาทีสุปิ เอเสว นโยฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน วิสุทฺธิมเคฺค อุทยพฺพยญาณกถาย วุโตฺตฯ

**อิติ อชฺฌตฺตํ วา**ติ เอวํ ปญฺจกฺขนฺธปริคฺคณฺหเนน อตฺตโน วา ธเมฺมสุ, ปรสฺส วา ธเมฺมสุ, กาเลน วา อตฺตโน, กาเลน วา ปรสฺส ธเมฺมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรติฯ สมุทยวยา ปเนตฺถ ‘‘อ

วิชฺชาสมุทยา รูปสมุทโย’’ติอาทีนํ ปญฺจสุ ขนฺเธสุ วุตฺตานํ ปญฺญาสาย ลกฺขณานํ วเสน นีหริตพฺพาฯ อิโต ปรํ วุตฺตนยเมวฯ เกวลญฺหิ อิธ ขนฺธปริคฺคาหิกา สติ ทุกฺขสจฺจนฺติ เอวํ โยชนํ กตฺวา ขนฺธปริคฺคาหกสฺส ภิกฺขุโน นิยฺยานมุขํ เวทิตพฺพํฯ เสสํ ตาทิสเมวาติฯ

ขนฺธปพฺพํ นิฏฺฐิตํฯ

## อายตนปพฺพวณฺณนา

**๓๘๔**. เอวํ ปญฺจกฺขนฺธวเสน ธมฺมานุปสฺสนํ วิภชิตฺวา อิทานิ อายตนวเสน วิภชิตุํ **ปุน จปรนฺ**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ฉสุ อชฺฌตฺติกพาหิเรสุ อายตเนสู**ติ จกฺขุ โสตํ ฆานํ ชิวฺหา กาโย มโนติ อิเมสุ ฉสุ อชฺฌตฺติเกสุ, รูปํ สทฺโท คนฺโธ รโส โผฏฺฐพฺพํ ธมฺมาติ อิเมสุ ฉสุ พาหิเรสุฯ **จกฺขุญฺจ ปชานาตี**ติ จกฺขุปสาทํ ยาถาวสรสลกฺขณวเสน ปชานาติฯ **รูเป จ ปชานาตี**ติ พหิทฺธา จตุสมุฏฺฐานิกรูปญฺจ ยาถาวสรสลกฺขณวเสน ปชานาติฯ **ยญฺจ ตทุภยํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ สํโยชนนฺ**ติ ยญฺจ ตํ จกฺขุํ เจว รูเป จาติ อุภยํ ปฏิจฺจฯ กามราคสํโยชนํ ปฏิฆ, มาน, ทิฏฺฐิ, วิจิกิจฺฉา, สีลพฺพตปรามาส, ภวราค, อิสฺสา, มจฺฉริย, อวิชฺชาสํโยชนนฺติ ทสวิธํ สํโยชนํ อุปฺปชฺชติ, ตญฺจ ยาถาวสรสลกฺขณวเสน ปชานาติฯ

กถํ ปเนตํ อุปฺปชฺชตีติ? จกฺขุทฺวาเร ตาว อาปาถคตํ อิฏฺฐารมฺมณํ กามสฺสาทวเสน อสฺสาทยโต อภินนฺทโต กามราคสํโยชนํ อุปฺปชฺชติฯ อนิฏฺฐารมฺมเณ กุชฺฌโต ปฏิฆสํโยชนํ อุปฺปชฺชติฯ ‘‘ฐเปตฺวา มํ โก อโญฺญ เอตํ อารมฺมณํ วิภาเวตุํ สมตฺโถ อตฺถี’’ติ มญฺญโต มานสํโยชนํ อุปฺปชฺชติฯ เอตํ รูปารมฺมณํ นิจฺจํ ธุวนฺติ คณฺหโต ทิฏฺฐิสํโยชนํ อุปฺปชฺชติฯ ‘‘เอตํ รูปารมฺมณํ สโตฺต นุ โข, สตฺตสฺส นุ โข’’ติ วิจิกิจฺฉโต วิจิกิจฺฉาสํโยชนํ อุปฺปชฺชติฯ ‘‘สมฺปตฺติภเว วต โน อิทํ สุลภํ ชาต’’นฺติ ภวํ ปเตฺถนฺตสฺส ภวราคสํโยชนํ อุปฺปชฺชติฯ ‘‘อายติมฺปิ เอวรูปํ สีลพฺพตํ สมาทิยิตฺวา สกฺกา ลทฺธุ’’นฺติ สีลพฺพตํ สมาทิยนฺตสฺส สีลพฺพตปรามาสสํโยชนํ อุปฺปชฺชติฯ ‘‘อโห วต ตํ รูปารมฺมณํ อเญฺญ น ลเภยฺยุ’’นฺติ อุสูยโต อิสฺสาสํโยชนํ อุปฺปชฺชติฯ อตฺตนา ลทฺธํ รูปารมฺมณํ อญฺญสฺส มจฺฉรายโต มจฺฉริยสํโยชนํ อุปฺปชฺชติฯ สเพฺพเหว สหชาตอญฺญาณวเสน อวิชฺชาสํโยชนํ อุปฺปชฺชติฯ

**ยถา จ อนุปฺปนฺนสฺสา**ติ เยน การเณน อสมุทาจารวเสน อนุปฺปนฺนสฺส ตสฺส ทสวิธสฺสาปิ สํโยชนสฺส อุปฺปาโท โหติ, ตญฺจ การณํ ปชานาติฯ **ยถา จ อุปฺปนฺนสฺสา**ติ อปฺปหีนเฏฺฐน ปน สมุทาจารวเสน วา อุปฺปนฺนสฺส ตสฺส ทสวิธสฺสาปิ สํโยชนสฺส เยน การเณน ปหานํ โหติ, ตญฺจ การณํ ปชานาติฯ **ยถา จ ปหีนสฺสา**ติ ตทงฺควิกฺขมฺภนปฺปหานวเสน ปหีนสฺสาปิ ตสฺส ทสวิธสฺส สํโยชนสฺส เยน การเณน อายตึ อนุปฺปาโท โหติ, ตญฺจ ปชานาติฯ เกน การเณน ปนสฺส อายตึ อนุปฺปาโท โหติ? ทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาสีลพฺพตปรามาสอิสฺสามจฺฉริยเภทสฺส ตาว ปญฺจวิธสฺส สํโยชนสฺส โสตาปตฺติมเคฺคน อายตึ อนุปฺปาโท โหติฯ กามราคปฏิฆสํโยชนทฺวยสฺส โอฬาริกสฺส สกทาคามิมเคฺคน, อณุสหคตสฺส อนาคามิมเคฺคน, มานภวราคาวิชฺชาสํโยชนตฺตยสฺส อรหตฺตมเคฺคน อายตึ อนุปฺปาโท โหติฯ **โสตญฺจ ปชานาติ สเทฺท จา**ติ อาทีสุปิ เอเสว นโยฯ อปิเจตฺถ **อายตนกถา** วิตฺถารโต วิสุทฺธิมเคฺค อายตนนิเทฺทเส วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ

**อิติ อชฺฌตฺตํ วา**ติ เอวํ อชฺฌตฺติกายตนปริคฺคณฺหเนน อตฺตโน วา ธเมฺมสุ พาหิรายตนปริคฺคณฺหเนน ปรสฺส วา ธเมฺมสุ, กาเลน วา อตฺตโน, กาเลน วา ปรสฺส ธเมฺมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรติฯ สมุทยวยา ปเนตฺถ ‘‘อวิชฺชาสมุทยา จกฺขุสมุทโย’’ติ รูปายตนสฺส รูปกฺขเนฺธ, อรูป

ายตเนสุ มนายตนสฺส วิญฺญาณกฺขนฺเธ, ธมฺมายตนสฺส เสสกฺขนฺเธสุ วุตฺตนเยน นีหริตพฺพาฯ โลกุตฺตรธมฺมา น คเหตพฺพาฯ อิโต ปรํ วุตฺตนยเมวฯ เกวลญฺหิ อิธ อายตนปริคฺคาหิกา สติ ทุกฺขสจฺจนฺติ เอวํ โยชนํ กตฺวา อายตนปริคฺคาหกสฺส ภิกฺขุโน นิยฺยานมุขํ เวทิตพฺพํฯ เสสํ ตาทิสเมวาติฯ

อายตนปพฺพํ นิฏฺฐิตํฯ

## โพชฺฌงฺคปพฺพวณฺณนา

**๓๘๕**. เอวํ ฉ อชฺฌตฺติกพาหิรายตนวเสน ธมฺมานุปสฺสนํ วิภชิตฺวา อิทานิ โพชฺฌงฺควเสน วิภชิตุํ **ปุน จปรํ**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **โพชฺฌเงฺคสู**ติ พุชฺฌนกสตฺตสฺส อเงฺคสุฯ **สนฺต**นฺติ ปฏิลาภวเสน สํวิชฺชมานํฯ **สติสโมฺพชฺฌงฺค**นฺติ สติสงฺขาตํ สโมฺพชฺฌงฺคํฯ เอตฺถ หิ สมฺพุชฺฌติ อารทฺธวิปสฺสกโต ปฏฺฐาย โยคาวจโรติ **สโมฺพธิฯ** ยาย วา โส สติอาทิกาย สตฺต ธมฺมสามคฺคิยา สมฺพุชฺฌติ กิเลสนิทฺทาโต อุฏฺฐาติ, สจฺจานิ วา ปฏิวิชฺฌติ, สา ธมฺมสามคฺคี สโมฺพธิฯ ตสฺส สโมฺพธิสฺส, ตสฺสา วา สโมฺพธิยา องฺคนฺติ **สโมฺพชฺฌงฺคํฯ** เตน วุตฺตํ – ‘‘สติสงฺขาตํ สโมฺพชฺฌงฺค’’นฺติฯ เสสสโมฺพชฺฌเงฺคสุปิ อิมินาว นเยน วจนโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

**อสนฺต**นฺติ อปฺปฏิลาภวเสน อวิชฺชมานํฯ **ยถา จ อนุปฺปนฺนสฺสา**ติอาทีสุ ปน สติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ตาว ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, สติสโมฺพชฺฌงฺคฏฺฐานิยา ธมฺมา, ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา สติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนสฺส วา สติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา สํวตฺตตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒) เอวํ อุปฺปาโท โหติฯ ตตฺถ สติเยว สติสโมฺพชฺฌงฺคฏฺฐานิยา ธมฺมาฯ โยนิโสมนสิกาโร วุตฺตลกฺขโณเยวฯ ตํ ตตฺถ พหุลํ ปวตฺตยโต สติสโมฺพชฺฌโงฺค อุปฺปชฺชติฯ

อปิจ จตฺตาโร ธมฺมา สติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ สติสมฺปชญฺญํ มุฏฺฐสฺสติปุคฺคลปริวชฺชนตา อุปฏฺฐิตสฺสติปุคฺคลเสวนตา ตทธิมุตฺตตาติฯ อภิกฺกนฺตาทีสุ หิ สตฺตสุ ฐาเนสุ สติสมฺปชเญฺญน, ภตฺตนิกฺขิตฺตกากสทิเส มุฏฺฐสฺสติปุคฺคเล ปริวชฺชเนน, ติสฺสทตฺตเตฺถรอภยเตฺถรสทิเส อุปฏฺฐิตสฺสติปุคฺคเล เสวเนน, ฐานนิสชฺชาทีสุ สติสมุฏฺฐาปนตฺถํ นินฺนโปณปพฺภารจิตฺตตาย จ สติสโมฺพชฺฌโงฺค อุปฺปชฺชติฯ เอวํ จตูหิ การเณหิ อุปฺปนฺนสฺส ปนสฺส อรหตฺตมเคฺคน ภาวนาปาริปูริ โหตีติ ปชานาติฯ

**ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส** ปน ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, กุสลากุสลา ธมฺมา…เป.… กณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาคา ธมฺมา, ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนสฺส วา ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา สํวตฺตตี’’ติ เอวํ อุปฺปาโท โหติฯ

อปิจ สตฺต ธมฺมา ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ ปริปุจฺฉกตา วตฺถุวิสทกิริยา อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนา ทุปฺปญฺญปุคฺคลปริวชฺชนา ปญฺญวนฺตปุคฺคลเสวนา คมฺภีรญาณจริยปจฺจเวกฺขณา ตทธิมุตฺตตาติฯ ตตฺถ **ปริปุจฺฉกตา**ติ ขนฺธธาตุอายตนอินฺทฺริยพลโพชฺฌงฺคมคฺคงฺคฌานงฺคสมถวิปสฺสนานํ อตฺถสนฺนิสฺสิตปริปุจฺฉาพหุลตาฯ **วตฺถุวิสทกิริยา**ติ อชฺฌตฺติกพาหิรานํ วตฺถูนํ วิสทภาวกรณํฯ ยทา หิสฺส เกสนขโลมานิ ทีฆานิ โหนฺติ, สรีรํ วา อุสฺสนฺนโทสเญฺจว เสทมลมกฺขิตญฺจ, ตทา อชฺฌตฺติกํ วตฺถุ อวิสทํ โหติ อปริสุทฺธํฯ ยทา ปน จีวรํ ชิณฺณํ กิลิฏฺฐํ ทุคฺคนฺธํ โหติ, เสนาสนํ วา อุกฺลาปํ, ตทา พาหิรวตฺถุ อวิสทํ โหติ

อปริสุทฺธํฯ ตสฺมา เกสาทิเฉทาปเนน อุทฺธํวิเรจนอโธวิเรจนาทีหิ สรีรสลฺลหุกภาวกรเณน อุจฺฉาทนนหาปเนน จ อชฺฌตฺติกวตฺถุ วิสทํ กาตพฺพํฯ สูจิกมฺมโธวนรชนปริภณฺฑกรณาทีหิ พาหิรวตฺถุ วิสทํ กาตพฺพํฯ เอตสฺมิญฺหิ อชฺฌตฺติกพาหิเร วตฺถุมฺหิ อวิสเท อุปฺปนฺเนสุ จิตฺตเจตสิเกสุ ญาณมฺปิ อวิสทํ โหติ อปริสุทฺธํ อปริสุทฺธานิ ทีปกปลฺลวฏฺฏิเตลานิ นิสฺสาย อุปฺปนฺนทีปสิขาย โอภาโส วิยฯ วิสเท ปน อชฺฌตฺติกพาหิเร วตฺถุมฺหิ อุปฺปนฺเนสุ จิตฺตเจตสิเกสุ ญาณมฺปิ วิสทํ โหติ ปริสุทฺธานิ ทีปกปลฺลวฏฺฏิเตลานิ นิสฺสาย อุปฺปนฺนทีปสิขาย โอภาโส วิยฯ เตน วุตฺตํ ‘‘วตฺถุวิสทกิริยา ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตตี’’ติฯ

**อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนา** นาม สทฺธาทีนํ อินฺทฺริยานํ สมภาวกรณํฯ สเจ หิสฺส สทฺธินฺทฺริยํ พลวํ โหติ, อิตรานิ มนฺทานิ, ตโต วีริยินฺทฺริยํ ปคฺคหกิจฺจํ, สตินฺทฺริยํ อุปฏฺฐานกิจฺจํ, สมาธินฺทฺริยํ อวิกฺเขปกิจฺจํ, ปญฺญินฺทฺริยํ ทสฺสนกิจฺจํ กาตุํ น สโกฺกติฯ ตสฺมา ตํ ธมฺมสภาวปจฺจเวกฺขเณน วา, ยถา วา มนสิกโรโต พลวํ ชาตํ, ตถา อมนสิกาเรน หาเปตพฺพํฯ วกฺกลิตฺเถรวตฺถุ เจตฺถ นิทสฺสนํฯ สเจ ปน วีริยินฺทฺริยํ พลวํ โหติ, อถ สทฺธินฺทฺริยํ อธิโมกฺขกิจฺจํ กาตุํ น สโกฺกติ, น อิตรานิ อิตรกิจฺจเภทํฯ ตสฺมา ตํ ปสฺสทฺธาทิภาวนาย หาเปตพฺพํฯ ตตฺราปิ โสณตฺเถรสฺส วตฺถุ ทเสฺสตพฺพํฯ เอวํ เสเสสุปิ เอกสฺส พลวภาเว สติ อิตเรสํ อตฺตโน กิจฺเจสุ อสมตฺถตา เวทิตพฺพาฯ

วิเสสโต ปเนตฺถ สทฺธาปญฺญานํ สมาธิวีริยานญฺจ สมตํ ปสํสนฺติฯ พลวสโทฺธ หิ มนฺทปโญฺญ มุธปฺปสโนฺน โหติ, อวตฺถุสฺมึ ปสีทติฯ พลวปโญฺญ มนฺทสโทฺธ เกราฏิกปกฺขํ ภชติ, เภสชฺชสมุฏฺฐิโต วิย โรโค อเตกิโจฺฉ โหติฯ จิตฺตุปฺปาทมเตฺตเนว กุสลํ โหตีติ อติธาวิตฺวา ทานาทีนิ อกโรโนฺต นิรเย อุปฺปชฺชติฯ อุภินฺนํ สมตาย วตฺถุสฺมึเยว ปสีทติฯ พลวสมาธึ ปน มนฺทวีริยํ สมาธิสฺส โกสชฺชปกฺขตฺตา โกสชฺชํ อภิภวติฯ พลววีริยํ มนฺทสมาธึ วีริยสฺส อุทฺธจฺจปกฺขตฺตา อุทฺธจฺจํ อภิภวติฯ สมาธิ ปน วีริเยน สํโยชิโต โกสเชฺช ปติตุํ น ลภติ, วีริยํ สมาธินา สํโยชิตํ อุทฺธเจฺจ ปติตุํ น ลภติฯ ตสฺมา ตทุภยํ สมํ กาตพฺพํฯ อุภยสมตาย หิ อปฺปนา โหติฯ

อปิจ สมาธิกมฺมิกสฺส พลวตีปิ สทฺธา วฏฺฏติฯ เอวํ สทฺทหโนฺต โอกเปฺปโนฺต อปฺปนํ ปาปุณิสฺสติฯ สมาธิปญฺญาสุ ปน สมาธิกมฺมิกสฺส เอกคฺคตา พลวตี วฏฺฏติฯ เอวญฺหิ โส อปฺปนํ ปาปุณาติฯ วิปสฺสนากมฺมิกสฺส ปญฺญา พลวตี วฏฺฏติฯ เอวญฺหิ โส ลกฺขณปฏิเวธํ ปาปุณาติฯ อุภินฺนํ ปน สมตายปิ อปฺปนา โหติเยวฯ สติ ปน สพฺพตฺถ พลวตี วฏฺฏติฯ สติ หิ จิตฺตํ อุทฺธจฺจปกฺขิกานํ สทฺธาวีริยปญฺญานํ วเสน อุทฺธจฺจปาตโต, โกสชฺชปกฺขิเกน จ สมาธินา โกสชฺชปาตโต รกฺขติฯ ตสฺมา สา โลณธูปนํ วิย สพฺพพฺยญฺชเนสุ, สพฺพกมฺมิกอมโจฺจ วิย จ, สพฺพราชกิเจฺจสุ สพฺพตฺถ อิจฺฉิตพฺพาฯ เตนาห – ‘‘สติ จ ปน สพฺพตฺถิกา วุตฺตา ภควตา, กึ การณา? จิตฺตญฺหิ สติปฏิสรณํ, อารกฺขปจฺจุปฏฺฐานา จ สติ, น วินา สติยา จิตฺตสฺส ปคฺคหนิคฺคโห โหตี’’ติฯ **ทุปฺปญฺญปุคฺคลปริวชฺชนา** นาม ขนฺธาทิเภเท อโนคาฬฺหปญฺญานํ ทุเมฺมธปุคฺคลานํ อารกา ปริวชฺชนํฯ **ปญฺญวนฺตปุคฺคลเสวนา** นาม สมปญฺญาสลกฺขณปริคฺคาหิกาย อุทยพฺพยปญฺญาย สมนฺนาคตปุคฺคลเสวนาฯ **คมฺภีรญาณจริยปจฺจเวกฺขณา** นาม คมฺภีเรสุ ขนฺธาทีสุ ปวตฺตาย คมฺภีรปญฺญาย ปเภทปจฺจเวกฺขณาฯ **ตทธิมุตฺตตา** นาม ฐานนิสชฺชาทีสุ ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺคสมุฏฺฐาปนตฺถํ นินฺนโปณปพฺภารจิตฺตตาฯ เอวํ อุปฺปนฺนสฺส ปนฺนสฺส อรหตฺตมเคฺคน ภาวนาปาริปูริ โหตีติ ปชานาติฯ

**วีริยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส** ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, อารมฺภธาตุ นิกฺกมธาตุ ปรกฺกมธาตุ, ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา วีริยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนสฺส วา วีริยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา สํวตฺตตี’’ติ เอวํ อุปฺปาโท โหติฯ

อปิจ เอกาทส ธมฺมา วีริยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ อปายภยปจฺจเวกฺขณตา อานิสํสทสฺสาวิตา คมนวีถิปจฺจเวกฺขณตา ปิณฺฑปาตาปจายนตา ทายชฺชมหตฺตปจฺจเวกฺขณตา สตฺถุมหตฺตปจฺจเวกฺขณตา ชาติมหตฺตปจฺจเวกฺขณตา สพฺรหฺมจาริมหตฺตปจฺจเวกฺขณตา กุสีตปุคฺคลปริวชฺชนตา อารทฺธวีริยปุคฺคลเสวนตา ตทธิมุตฺตตาติฯ

ตตฺถ นิรเยสุ ปญฺจวิธพนฺธนกมฺมการณโต ปฏฺฐาย มหาทุกฺขานุภวนกาเลปิ, ติรจฺฉานโยนิยํ ชาลขิปนกุมีนาทีหิ คหิตกาเลปิ, ปาชนกณฺฏกาทิปฺปหารตุนฺนสฺส สกฏวหนาทิกาเลปิ, เปตฺติวิสเย อเนกานิปิ วสฺสสหสฺสานิ เอกํ พุทฺธนฺตรมฺปิ ขุปฺปิปาสาหิ อาตุรีภูตกาเลปิ, กาลกญฺจิกอสุเรสุ สฏฺฐิหตฺถอสีติหตฺถปฺปมาเณน อฏฺฐิจมฺมมตฺเตเนว อตฺตภาเวน วาตาตปาทิทุกฺขานุภวนกาเลปิ น สกฺกา วีริยสโมฺพชฺฌงฺคํ อุปฺปาเทตุํ, อยเมว เต ภิกฺขุ กาโล วีริยกรณายาติ เอวํ อปายภยํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาปิ วีริยสโมฺพชฺฌโงฺค อุปฺปชฺชติฯ

น สกฺกา กุสีเตน นวโลกุตฺตรธมฺมํ ลทฺธุํ, อารทฺธวีริเยเนว สกฺกา อยมานิสํโส วีริยสฺสาติ เอวํ อานิสํสทสฺสาวิโนปิ อุปฺปชฺชติฯ สพฺพพุทฺธปเจฺจกพุทฺธมหาสาวเกหิ เต คตมโคฺค คนฺตโพฺพ, โส จ น สกฺกา กุสีเตน คนฺตุนฺติ เอวํ คมนวีถึ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาปิ อุปฺปชฺชติฯ เย ตํ ปิณฺฑปาตาทีหิ อุปฏฺฐหนฺติ, อิเม เต มนุสฺสา เนว ญาตกา, น ทาสกมฺมกรา, นาปิ ตํ นิสฺสาย ชีวิสฺสามาติ เต ปณีตานิ จีวราทีนิ เทนฺติฯ อถ โข อตฺตโน การานํ มหปฺผลตํ ปจฺจาสีสมานา เทนฺติฯ สตฺถาราปิ ‘‘อยํ อิเม ปจฺจเย ปริภุญฺชิตฺวา กายทฬฺหีพหุโล สุขํ วิหริสฺสตี’’ติ น เอวํ สมฺปสฺสตา ตุยฺหํ ปจฺจยา อนุญฺญาตาฯ อถ โข ‘‘อยํ อิเม ปริภุญฺชมาโน สมณธมฺมํ กตฺวา วฏฺฏทุกฺขโต มุจฺจิสฺสตี’’ติ เต ปจฺจยา อนุญฺญาตา, โส ทานิ ตฺวํ กุสีโต วิหรโนฺต น ตํ ปิณฺฑํ อปจายิสฺสติฯ อารทฺธวีริยเสฺสว หิ ปิณฺฑปาตาปจายนํ นาม โหตีติ เอวํ ปิณฺฑปาตาปจายนํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาปิ อุปฺปชฺชติ อยฺยมิตฺตเตฺถรสฺส วิยฯ

เถโร กิร กสฺสกเลเณ นาม ปฏิวสติฯ ตสฺส จ โคจรคาเม เอกา มหาอุปาสิกา เถรํ ปุตฺตํ กตฺวา ปฏิชคฺคติฯ สา เอกทิวสํ อรญฺญํ คจฺฉนฺตี ธีตรํ อาห – ‘‘อมฺม, อสุกสฺมึ ฐาเน ปุราณตณฺฑุลา, อสุกสฺมึ สปฺปิ, อสุกสฺมึ ขีรํ, อสุกสฺมึ ผาณิตํ, ตว ภาติกสฺส อยฺยมิตฺตสฺส อาคตกาเล ภตฺตํ ปจิตฺวา ขีรสปฺปิผาณิเตหิ สทฺธึ เทหิ, ตฺวญฺจ ภุเญฺชยฺยาสิฯ อหํ ปน หิโยฺย ปกฺกปาริวาสิกภตฺตํ กญฺชิเยน ภุตฺตามฺหี’’ติฯ ทิวา กึ ภุญฺชิสฺสสิ อมฺมา,ติ? สากปณฺณํ ปกฺขิปิตฺวา กณตณฺฑุเลหิ อมฺพิลยาคุํ ปจิตฺวา ฐเปหิ อมฺมา,ติฯ

เถโร จีวรํ ปารุปิตฺวา ปตฺตํ นีหรโนฺตว ตํ สทฺทํ สุตฺวา อตฺตานํ โอวทิ ‘‘มหาอุปาสิกา กิร กญฺชิเยน ปาริวาสิกภตฺตํ ภุญฺชิ, ทิวาปิ กณปณฺณมฺพิลยาคุํ ภุญฺชิสฺสติ , ตุยฺหํ อตฺถาย ปน ปุราณตณฺฑุลาทีนิ อาจิกฺขติ, ตํ นิสฺสาย โข ปเนสา เนว เขตฺตํ น วตฺถุํ น ภตฺตํ น วตฺถํ ปจฺจาสีสติ, ติโสฺส ปน สมฺปตฺติโย ปตฺถยมานา เทติ, ตฺวํ เอติสฺสา ตา สมฺปตฺติโย ทาตุํ สกฺขิสฺสสิ, น สกฺขิสฺสสีติ, อยํ โข ปน ปิณฺฑปาโต ตยา สราเคน สโทเสน สโมเหน น สกฺกา คณฺหิตุ’’นฺติ ปตฺตํ ถวิกาย ปกฺขิปิตฺวา คณฺฐิกํ มุญฺจิตฺวา นิวตฺติตฺวา กสฺสกเลณเมว คนฺตฺวา ปตฺตํ เหฏฺฐามเญฺจ จีวรํ จีวรวํเส ฐเปตฺวา ‘‘อรหตฺตํ อปาปุณิตฺวา น นิกฺขมิสฺสามี’’ติ วีริยํ อธิฏฺฐหิตฺวา นิสีทิฯ ทีฆรตฺตํ อปฺปมโตฺต หุตฺวา นิวุตฺถภิกฺขุ วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา ปุเรภตฺตเมว อรหตฺตํ

ปตฺวา วิกสมานมิว ปทุมํ มหาขีณาสโว สิตํ กโรโนฺตว นิสีทิฯ เลณทฺวาเร รุกฺขมฺหิ อธิวตฺถา เทวตา –

> ‘‘นโม เต ปุริสาชญฺญ, นโม เต ปุริสุตฺตม;
> ยสฺส เต อาสวา ขีณา, ทกฺขิเณโยฺยสิ มาริสา’’ติฯ –

อุทานํ อุทาเนตฺวา ‘‘ภเนฺต, ปิณฺฑาย ปวิฏฺฐานํ ตุมฺหาทิสานํ อรหนฺตานํ ภิกฺขํ ทตฺวา มหลฺลกิตฺถิโย ทุกฺขา มุจฺจิสฺสนฺตี’’ติ อาหฯ เถโร อุฏฺฐหิตฺวา ทฺวารํ วิวริตฺวา กาลํ โอโลเกนฺโต ‘‘ปาโตเยวา’’ติ ญตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย คามํ ปาวิสิฯ

ทาริกาปิ ภตฺตํ สมฺปาเทตฺวา ‘‘อิทานิ เม ภาตา อาคมิสฺสติ, อิทานิ อาคมิสฺสตี’’ติ ทฺวารํ โอโลกยมานา นิสีทิฯ สา เถเร ฆรทฺวารํ สมฺปเตฺต ปตฺตํ คเหตฺวา สปฺปิผาณิตโยชิตสฺส ขีรปิณฺฑปาตสฺส ปูเรตฺวา หเตฺถ ฐเปสิฯ เถโร ‘‘สุขํ โหตู’’ติ อนุโมทนํ กตฺวา ปกฺกามิฯ สาปิ ตํ โอโลกยมานา อฏฺฐาสิฯ เถรสฺส หิ ตทา อติวิย ปริสุโทฺธ ฉวิวโณฺณ อโหสิ, วิปฺปสนฺนานิ อินฺทฺริยานิ, มุขํ พนฺธนา ปวุตฺตตาลปกฺกํ วิย อติวิย วิโรจิตฺถฯ

มหาอุปาสิกา อรญฺญา อาคนฺตฺวา ‘‘กึ, อมฺม, ภาติโก เต อาคโต’’ติ ปุจฺฉิฯ สา สพฺพํ ตํ ปวตฺตึ อาโรเจสิฯ อุปาสิกา ‘‘อชฺช มม ปุตฺตสฺส ปพฺพชิตกิจฺจํ มตฺถกํ ปตฺต’’นฺติ ญตฺวา ‘‘อภิรมติ เต, อมฺม, ภาตา พุทฺธสาสเน, น อุกฺกณฺฐตี’’ติ อาหฯ

มหนฺตํ โข ปเนตํ สตฺถุทายชฺชํ ยทิทํ สตฺต อริยธนานิ นาม, ตํ น สกฺกา กุสีเตน คเหตุํฯ ยถา หิ วิปฺปฏิปนฺนํ ปุตฺตํ มาตาปิตโร ‘‘อยํ อมฺหากํ อปุโตฺต’’ติ ปริพาหิรํ กโรนฺติ, โส เตสํ อจฺจเยน ทายชฺชํ น ลภติ, เอวํ กุสีโตปิ อิทํ อริยธนทายชฺชํ น ลภติ, อารทฺธวีริโยว ลภตีติ **ทายชฺชมหตฺตํ** ปจฺจเวกฺขโตปิ อุปฺปชฺชติฯ

มหา โข ปน เต สตฺถา, สตฺถุโน หิ เต มาตุกุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธิคฺคหณกาเลปิ อภินิกฺขมเนปิ อภิสโมฺพธิยมฺปิ ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนยมกปาฏิหาริยเทโวโรหนอายุสงฺขารโวสฺสชฺชเนสุปิ ปรินิพฺพานกาเลปิ ทสสหสฺสิโลกธาตุ อกมฺปิตฺถ, ยุตฺตํ นุ เต เอวรูปสฺส สตฺถุ สาสเน ปพฺพชิตฺวา กุสีเตน ภวิตุนฺติ เอวํ **สตฺถุมหตฺตํ** ปจฺจเวกฺขโตปิ อุปฺปชฺชติฯ

ชาติยาปิ ตฺวํ อิทานิ น ลามกชาติโก, อสมฺภินฺนาย มหาสมฺมตปเวณิยา อาคตอุกฺกากราชวํเส ชาโตสิ, สุโทฺธทนมหาราชสฺส จ มหามายาเทวิยา จ นตฺตา, ราหุลภทฺทสฺส กนิโฏฺฐ, ตยา นาม เอวรูเปน ชินปุเตฺตน หุตฺวา น ยุตฺตํ กุสีเตน วิหริตุนฺติ เอวํ **ชาติมหตฺตํ** ปจฺจเวกฺขโตปิ อุปฺปชฺชติฯ

สาริปุตฺตมหาโมคฺคลฺลานา เจว อสีติ จ มหาสาวกา วีริเยเนว โลกุตฺตรธมฺมํ ปฏิวิชฺฌึสุ, ตฺวํ เอเตสํ สพฺรหฺมจารีนํ มคฺคํ ปฏิปชฺชสิ, น ปฏิปชฺชสีติ เอวํ **สพฺรหฺมจาริมหตฺตํ** ปจฺจเวกฺขโตปิ อุปฺปชฺชติฯ

กุจฺฉึ ปูเรตฺวา ฐิตอชครสทิเส วิสฺสฏฺฐกายิกเจตสิกวีริเย กุสีตปุคฺคเล ปริวชฺชนฺตสฺสาปิ อารทฺธวีริเย ปหิตเตฺต ปุคฺคเล เสวนฺตสฺสาปิ ฐานนิสชฺชาทีสุ วีริยุปฺปาทนตฺถํ นินฺนโปณปพฺภารจิตฺตสฺสาปิ อุปฺปชฺชติฯ เอวํ อุปฺปนฺนสฺส ปนสฺส อรหตฺตมเคฺคน ภาวนาปาริปูริ โหตีติ ปชานาติฯ

**ปีติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส** ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, ปีติสโมฺพชฺฌงฺคฏฺฐานียา ธมฺมา, ตตฺถ โยนิโส มนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา ปีติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนสฺส วา ปีติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา สํวตฺตตี’’ติ เอวํ อุปฺปาโท โหติ ฯ ตตฺถ ปีติเยว ปีติสโมฺพชฺฌงฺคฏฺฐานียา ธมฺมา นามฯ ตสฺสา อุปฺปาทกมนสิกาโร โยนิโสมนสิกาโร นามฯ

อปิจ เอกาทส ธมฺมา ปีติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ พุทฺธานุสฺสติ, ธมฺม, สงฺฆ , สีล, จาค, เทวตานุสฺสติ อุปสมานุสฺสติ ลูขปุคฺคลปริวชฺชนตา สินิทฺธปุคฺคลเสวนตา ปสาทนียสุตฺตนฺตปจฺจเวกฺขณตา ตทธิมุตฺตตาติฯ พุทฺธคุเณ อนุสฺสรนฺตสฺสาปิ หิ ยาว อุปจารา สกลสรีรํ ผรมาโน ปีติสโมฺพชฺฌโงฺค อุปฺปชฺชติ, ธมฺมสงฺฆคุเณ อนุสฺสรนฺตสฺสาปิ, ทีฆรตฺตํ อขณฺฑํ กตฺวา รกฺขิตํ จตุปาริสุทฺธิสีลํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาปิ, คิหิโนปิ ทสสีลํ ปญฺจสีลํ ปญฺจเวกฺขนฺตสฺสาปิ, ทุพฺภิกฺขภยาทีสุ ปณีตโภชนํ สพฺรหฺมจารีนํ ทตฺวา ‘‘เอวํ นาม อทมฺหา’’ติ จาคํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาปิ, คิหิโนปิ เอวรูเป กาเล สีลวนฺตานํ ทินฺนทานํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาปิ, เยหิ คุเณหิ สมนฺนาคตา เทวตา เทวตฺตํ ปตฺตา, ตถารูปานํ คุณานํ อตฺตนิ อตฺถิตํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาปิ, สมาปตฺติยา วิกฺขมฺภิตา กิเลสา สฏฺฐิปิ สตฺตติปิ วสฺสานิ น สมุทาจรนฺตีติ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาปิ, เจติยทสฺสนโพธิทสฺสนเถรทสฺสเนสุ อสกฺกจฺจกิริยาย สํสูจิตลูขภาเว พุทฺธาทีสุ ปสาทสิเนหาภาเวน คทฺรภปิเฏฺฐ รชสทิเส ลูขปุคฺคเล ปริวชฺชนฺตสฺสาปิ, พุทฺธาทีสุ ปสาทพหุเล มุทุจิเตฺต สินิทฺธปุคฺคเล เสวนฺตสฺสาปิ, รตนตฺตยคุณปริทีปเก ปสาทนียสุตฺตเนฺต ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาปิ, ฐานนิสชฺชาทีสุ ปีติอุปฺปาทนตฺถํ นินฺนโปณปพฺภารจิตฺตสฺสาปิ อุปฺปชฺชติฯ เอวํ อุปฺปนฺนสฺส ปนสฺส อรหตฺตมเคฺคน ภาวนาปาริปูริ โหตีติ ปชานาติฯ

**ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส** ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, กายปสฺสทฺธิ จิตฺตปสฺสทฺธิ, ตตฺถ โยนิโส มนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนสฺส วา ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา สํวตฺตตี’’ติ เอวํ อุปฺปาโท โหติฯ

อปิจ สตฺต ธมฺมา ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ ปณีตโภชนเสวนตา อุตุสุขเสวนตา อิริยาปถสุขเสวนตา มชฺฌตฺตปโยคตา สารทฺธกายปุคฺคลปริวชฺชนตา ปสฺสทฺธกายปุคฺคลเสวนตา ตทธิมุตฺตตาติฯ ปณีตญฺหิ สินิทฺธํ สปฺปายโภชนํ ภุญฺชนฺตสฺสาปิ, สีตุเณฺหสุ จ อุตูสุ ฐานาทีสุ จ อิริยาปเถสุ สปฺปายอุตุญฺจ อิริยาปถญฺจ เสวนฺตสฺสาปิ ปสฺสทฺธิ อุปฺปชฺชติฯ โย ปน มหาปุริสชาติโก สพฺพอุตุอิริยาปถกฺขโม โหติ, น ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ ยสฺส สภาควิสภาคตา อตฺถิ, ตเสฺสว วิสภาเค อุตุอิริยาปเถ วเชฺชตฺวา สภาเค เสวนฺตสฺส อุปฺปชฺชติฯ มชฺฌตฺตปโยโค วุจฺจติ อตฺตโน จ ปรสฺส จ กมฺมสฺสกตาปจฺจเวกฺขณาฯ อิมินา มชฺฌตฺตปโยเคน อุปฺปชฺชติฯ โย เลฑฺฑุทณฺฑาทีหิ ปรํ วิเหฐยมาโน วิจรติ, เอวรูปํ สารทฺธกายํ ปุคฺคลํ ปริวชฺชนฺตสฺสาปิ, สํยตปาทปาณิํ ปสฺสทฺธกายํ ปุคฺคลํ เสวนฺตสฺสาปิ, ฐานนิสชฺชาทีสุ ปสฺสทฺธิอุปฺปาทนตฺถาย นินฺนโปณปพฺภารจิตฺตสฺสาปิ อุปฺปชฺชติฯ เอวํ อุปฺปนฺนสฺส ปนสฺส อรหตฺตมเคฺคน ภาวนาปาริปูริ โหตีติ ปชานาติฯ

**สมาธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส** ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, สมถนิมิตฺตํ อพฺยคฺคนิมิตฺตํ, ตตฺถ โยนิโส มนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร, อนุปฺปนฺนสฺส วา สมาธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนสฺส วา สมาธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา สํวตฺตตี’’ติ เอวํ อุปฺปาโท โหติฯ ตตฺถ สมโถว สมถนิมิตฺตํ อวิเกฺขปเฏฺฐน จ อพฺยคฺคนิมิตฺตนฺติฯ

อปิจ เอกาทส ธมฺมา สมาธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ วตฺถุวิสทกิริยตา อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนตา นิมิตฺตกุสลตา สมเย จิตฺตสฺส ปคฺคณฺหนตา สมเย จิตฺตสฺส นิคฺคณฺหนตา สมเย สมฺปหํสนตา สมเย อชฺฌุเปกฺขนตา อสมาหิตปุคฺคลปริวชฺชนตา สมาหิตปุคฺคลเสวนตา ฌานวิโมกฺขปจฺจเวกฺขณตา ตทธิมุตฺตตาติฯ ตตฺถ **วตฺถุวิสทกิริยตา** จ **อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนตา** จ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ

**นิมิตฺตกุสลตา** นาม กสิณนิมิตฺตสฺส อุคฺคหณกุสลตาฯ **สมเย จิตฺตสฺส ปคฺคณฺหนตา**ติ ยสฺมิํ สมเย อติสิถิลวีริยตาทีหิ ลีนํ จิตฺตํ โหติ, ตสฺมิํ สมเย ธมฺมวิจยวีริยปีติสโมฺพชฺฌงฺคสมุฏฺฐาปเนน ตสฺส ปคฺคณฺหนํฯ **สมเย จิตฺตสฺส ปคฺคณฺหนตา**ติ ยสฺมิํ สมเย อารทฺธวีริยตาทีหิ อุทฺธตํ จิตฺตํ โหติ, ตสฺมิํ สมเย ปสฺสทฺธิสมาธิอุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคสมุฏฺฐาปเนน ตสฺส นิคฺคณฺหนํฯ **สมเย สมฺปหํสนตา**ติ ยสฺมิํ สมเย จิตฺตํ ปญฺญาปโยคมนฺทตาย วา อุปสมสุขานธิคเมน วา นิรสฺสาทํ โหติ, ตสฺมิํ สมเย อฏฺฐสํเวควตฺถุปจฺจเวกฺขเณน สํเวเชติ ฯ **อฏฺฐ สํเวควตฺถูนิ** นาม ชาติ ชรา พฺยาธิ มรณานิ จตฺตาริ, อปายทุกฺขํ ปญฺจมํ, อตีเต วฏฺฏมูลกํ ทุกฺขํ, อนาคเต วฏฺฏมูลกํ ทุกฺขํ, ปจฺจุปฺปนฺเน อาหารปริเยฏฺฐิมูลกํ ทุกฺขนฺติฯ รตนตฺตยคุณานุสฺสรเณน จ ปสาทํ ชเนติ, อยํ วุจฺจติ ''สมเย สมฺปหํสนตา''ติฯ

**สมเย อชฺฌุเปกฺขนตา** นาม ยสฺมิํ สมเย สมฺมาปฏิปตฺติํ อาคมฺม อลีนํ อนุทฺธตํ อนิรสฺสาทํ อารมฺมเณ สมปฺปวตฺตํ สมถวีถิปฏิปนฺนํ จิตฺตํ โหติ, ตทาสฺส ปคฺคหนิคฺคหสมฺปหํสเนสุ น พฺยาปารํ อาปชฺชติ, สารถิ วิย สมปฺปวตฺเตสุ อเสฺสสุฯ อยํ วุจฺจติ – ''สมเย อชฺฌุเปกฺขนตา''ติฯ **อสมาหิตปุคฺคลปริวชฺชนตา** นาม อุปจารํ วา อปฺปนํ วา อปฺปตฺตานํ วิกฺขิตฺตจิตฺตานํ ปุคฺคลานํ อารกา ปริวชฺชนํฯ **สมาหิตปุคฺคลเสวนา** นาม อุปจาเรน วา อปฺปนาย วา สมาหิตจิตฺตานํ เสวนา ภชนา ปยิรุปาสนาฯ **ตทธิมุตฺตตา** นาม ฐานนิสชฺชาทีสุ สมาธิอุปฺปาทนตฺถํเยว นินฺนโปณปพฺภารจิตฺตตาฯ เอวญฺหิ ปฏิปชฺชโต เอส อุปฺปชฺชติฯ เอวํ อุปฺปนฺนสฺส ปนสฺส อรหตฺตมคฺเคน ภาวนาปาริปูริ โหตีติ ปชานาติฯ

**อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคสฺส** ''อตฺถิ, ภิกฺขเว, อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคฏฺฐานียา ธมฺมา, ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนสฺส วา อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา สํวตฺตตี''ติ เอวํ อุปฺปาโท โหติฯ ตตฺถ อุเปกฺขาว อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคฏฺฐานียา ธมฺมา นามฯ

อปิจ ปญฺจ ธมฺมา อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ สตฺตมชฺฌตฺตตา สงฺขารมชฺฌตฺตตา สตฺตสงฺขารเกลายนปุคฺคลปริวชฺชนตา สตฺตสงฺขารมชฺฌตฺตปุคฺคลเสวนตา ตทธิมุตฺตตาติฯ ตตฺถ ทฺวีหาการเหิ **สตฺตมชฺฌตฺตตํ** สมุฏฺฐาเปติ ''ตฺวํ อตฺตโน กมฺเมน อาคนฺตฺวา อตฺตโนว กมฺเมน คมิสฺสสิ, เอโสปิ อตฺตโนว กมฺเมน อาคนฺตฺวา อตฺตโนว กมฺเมน คมิสฺสติ, ตฺวํ กํ เกลายสี''ติ เอวํ กมฺมสฺสกตาปจฺจเวกฺขเณน, ''ปรมตฺถโต สโตฺตเยว นตฺถิ, โส ตฺวํ กํ เกลายสี''ติ เอวํ นิสฺสตฺตปจฺจเวกฺขเณน จาติฯ ทฺวีเหวาการเหิ **สงฺขารมชฺฌตฺตตํ** สมุฏฺฐาเปติ – ''อิทํ จีวรํ อนุปุเพฺพน วณฺณวิการตเญฺจว ชิณฺณภาวญฺจ อุปคนฺตฺวา ปาทปุญฺฉนโจฬกํ หุตฺวา ยฏฺฐิโกฏิยา ฉฑฺฑนียํ ภวิสฺสติ, สเจ ปนสฺส สามิโก ภเวยฺย, นาสฺส เอวํ วินสฺสิตุํ ทเทยฺยา''ติ เอวํ อสฺสามิกภาวปจฺจเวกฺขเณน จ, ''อนทฺธนิยํ อิทํ ตาวกาลิก''นฺติ เอวํ ตาวกาลิกภาวปจฺจเวกฺขเณน จาติฯ ยถา จ จีวเร, เอวํ ปตฺตาทีสุปิ โยชนา กาตพฺพาฯ

**สตฺตสงฺขารเกลายนปุคฺคลปริวชฺชนตา**ติ เอตฺถ โย ปุคฺคโล คิหิ วา อตฺตโน ปุตฺตธีตาทิเก, ปพฺพชิโต วา อตฺตโน อเนฺตวาสิกสมานุปชฺฌายกาทิเก มมายติ, สหเตฺถเนว เนสํ

เกสเจฺฉทนสูจิกมฺมจีวรโธวนรชนปตฺตปจนาทีนิ กโรติ, มุหุตฺตมฺปิ อปสฺสโนฺต ‘‘อสุโก สามเณโร กุหึ อสุโก ทหโร กุหิ’’นฺติ ภนฺตมิโค วิย อิโต จิโต จ โอโลเกติ, อเญฺญน เกสเจฺฉทนาทีนํ อตฺถาย ‘‘มุหุตฺตํ อสุกํ เปเสถา’’ติ ยาจิยมาโนปิ ‘‘อเมฺหปิ ตํ อตฺตโน กมฺมํ น กาเรม, ตุเมฺห นํ คเหตฺวา กิลเมสฺสถา’’ติ น เทติ, อยํ สตฺตเกลายโน นามฯ

โย ปน จีวรปตฺตถาลกกตฺตรยฎฺฐิอาทีนิ มมายติ, อญฺญสฺส หเตฺถน ปรามสิตุมฺปิ น เทติ, ตาวกาลิกํ ยาจิโต ‘‘มยมฺปิ อิทํ มมายนฺตา น ปริภุญฺชาม, ตุมฺหากํ กึ ทสฺสามา’’ติ วทติ, อยํ **สงฺขารเกลายโน** นามฯ โย ปน เตสุ ทฺวีสุปิ วตฺถูสุ มชฺฌโตฺต อุทาสิโน, อยํ **สตฺตสงฺขารมชฺฌโตฺต** นามฯ อิติ อยํ อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌโงฺค เอวรูปํ สตฺตสงฺขารเกลายนปุคฺคลํ อารกา ปริวชฺชนฺตสฺสาปิ, สตฺตสงฺขารมชฺฌตฺตปุคฺคลํ เสวนฺตสฺสาปิ, ฐานนิสชฺชาทีสุ ตทุปฺปาทนตฺถํ นินฺนโปณปพฺภารจิตฺตสฺสาปิ อุปฺปชฺชติฯ เอวํ อุปฺปนฺนสฺส ปนสฺส อรหตฺตมเคฺคน ภาวนาปาริปูริ โหตีติ ปชานาติฯ

**อิติ อชฺฌตฺตํ วา**ติ เอวํ อตฺตโน วา สตฺต สโมฺพชฺฌเงฺค ปริคฺคณฺหิตฺวา, ปรสฺส วา, กาเลน วา อตฺตโน, กาเลน วา ปรสฺส สโมฺพชฺฌเงฺค ปริคฺคณฺหิตฺวา ธเมฺมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรติฯ สมุทยวยา ปเนตฺถ สโมฺพชฺฌงฺคานํ นิพฺพตฺตินิโรธวเสน เวทิตพฺพาฯ อิโต ปรํ วุตฺตนยเมวฯ เกวลญฺหิ อิธ โพชฺฌงฺคปริคฺคาหิกา สติ ทุกฺขสจฺจนฺติ เอวํ โยชนํ กตฺวา โพชฺฌงฺคปริคฺคาหกสฺส ภิกฺขุโน นิยฺยานมุขํ เวทิตพฺพํฯ เสสํ ตาทิสเมวาติฯ

โพชฺฌงฺคปพฺพํ นิฎฺฐิตํฯ

## จตุสจฺจปพฺพวณฺณนา

**๓๘๖**. เอวํ สตฺตโพชฺฌงฺควเสน ธมฺมานุปสฺสนํ วิภชิตฺวา อิทานิ จตุสจฺจวเสน วิภชิตุํ **ปุน จปร**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อิทํ ทุกฺขนฺติ ยถาภูตํ ปชานาตี**ติ ฐเปตฺวา ตณฺหํ เตภูมกธเมฺม ‘‘อิทํ ทุกฺข’’นฺติ ยถาสภาวโต ปชานาติ, ตเสฺสว โข ปน ทุกฺขสฺส ชนิกํ สมุฎฺฐาปิกํ ปุริมตณฺหํ ‘‘อยํ ทุกฺขสมุทโย’’ติ, อุภินฺนํ อปฺปวตฺตินิพฺพานํ ‘‘อยํ ทุกฺขนิโรโธ’’ติ, ทุกฺขปริชานนํ สมุทยปชหนํ นิโรธสจฺฉิกรณํ อริยมคฺคํ ‘‘อยํ ทุกฺขนิโรธคามินิปฎิปทา’’ติ ยถาสภาวโต ปชานาตีติ อโตฺถฯ อวเสสา อริยสจฺจกถา ฐเปตฺวา ชาติอาทีนํ ปทภาชนกถํ วิสุทฺธิมเคฺค วิตฺถาริตาเยวฯ

## ทุกฺขสจฺจนิเทฺทสวณฺณนา

**๓๘๘**. ปทภาชเน ปน **กตมา จ, ภิกฺขเว, ชาตี**ติ ภิกฺขเว, ยา ชาติปิ ทุกฺขาติ เอวํ วุตฺตา ชาติ, สา กตมาติ เอวํ สพฺพปุจฺฉาสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ยา เตสํ เตสํ สตฺตาน**นฺติ อิทํ ‘‘อิเมสํ นามา’’ติ นิยมาภาวโต สพฺพสตฺตานํ ปริยาทานวจนํฯ **ตมฺหิ ตมฺหิ สตฺตนิกาเย**ติ อิทมฺปิ สพฺพสตฺตนิกายปริยาทานวจนํ ชนนํ **ชาติ** สวิการานํ ปฐมาภินิพฺพตฺตกฺขนฺธานเมตํ อธิวจนํฯ **สญฺชาตี**ติ อิทํ ตสฺสา เอว อุปสคฺคมณฺฑิตเววจนํฯ สา เอว อนุปวิฎฺฐากาเรน โอกฺกมนเฎฺฐน **โอกฺกนฺติ**ฯ นิพฺพตฺติสงฺขาเตน อภินิพฺพตฺตนเฎฺฐน **อภินิพฺพตฺติ**ฯ อิติ อยํ จตุพฺพิธาปิ สมฺมุติกถา นาม ฯ **ขนฺธานํ ปาตุภาโว**ติ อยํ ปน ปรมตฺถกถาฯ เอกโวการภวาทีสุ เอกจตุปญฺจเภทานํ ขนฺธานํเยว ปาตุภาโว, น ปุคฺคลสฺส, ตสฺมึ ปน สติ ปุคฺคโล ปาตุภูโตติ โวหารมตฺตํ โหติฯ **อายตนานํ ปฎิลาโภ**ติ อายตนานิ ปาตุภวนฺตาเนว ปฎิลทฺธานิ นาม โหนฺติ, โส เตสํ ปาตุภาวสงฺขาโต ปฎิลาโภติ อโตฺถฯ

**๓๘๙**. **ชรา**ติ สภาวนิเทฺทโสฯ **ชีรณตา**ติ อาการภาวนิเทฺทโสฯ **ขณฺฑิจฺจ**นฺติอาทิ วิการนิเทฺทโสฯ ทหรกาลสฺมิญฺหิ ทนฺตา สมเสตา โหนฺติฯ เตเยว ปริปจฺจเนฺต อนุกฺกเมน วณฺณวิการํ อาปชฺชิตฺวา ตตฺถ ตตฺถ ปตนฺติฯ อถ ปติตญฺจ ฐิตญฺจ อุปาทาย ขณฺฑิตทนฺตา ขณฺฑิตา นามฯ ขณฺฑิตานํ ภาโว **ขณฺฑิจฺจ**นฺติ วุจฺจติฯ อนุกฺกเมน ปณฺฑรภูตานิ เกสโลมานิ ปลิตานิ นามฯ ปลิตานิ สญฺชาตานิ อสฺสาติ ปลิโต, ปลิตสฺส ภาโว **ปาลิจฺจํฯ** ชราวาตปฺปหาเรน โสสิตมํสโลหิตตาย วลิโย ตจสฺมึ อสฺสาติ วลิตฺตโจ, ตสฺส ภาโว **วลิตฺตจตาฯ** เอตฺตาวตา ทนฺตเกสโลมตเจสุ วิการทสฺสนวเสน ปากฏีภูตา ปากฏชรา ทสฺสิตาฯ

ยเถว หิ อุทกสฺส วา วาตสฺส วา อคฺคิโน วา ติณรุกฺขาทีนํ สํภคฺคปลิภคฺคตาย วา ฌามตาย วา คตมคฺโค ปากโฏ โหติ, น จ โส คตมคฺโค ตาเนว อุทกาทีนิ, เอวเมว ชราย ทนฺตาทีนํ ขณฺฑิจฺจาทิวเสน คตมคฺโค ปากโฏ, จกฺขุํ อุมฺมิเลตฺวาปิ คยฺหติ, น จ ขณฺฑิจฺจาทีเนว ชราฯ น หิ ชรา จกฺขุวิเญฺญยฺยา โหติฯ ยสฺมา ปน ชรํ ปตฺตสฺส อายุ หายติ, ตสฺมา ชรา ‘‘อายุโน สํหานี’’ติ ผลูปจาเรน วุตฺตาฯ ยสฺมา ทหรกาเล สุปฺปสนฺนานิ สุขุมมฺปิ อตฺตโน วิสยํ สุเขเนว จ คณฺหนสมตฺถานิ จกฺขาทีนิ อินฺทฺริยานิ ชรํ ปตฺตสฺส ปริปกฺกานิ อาลุลิตานิ อวิสทานิ โอฬาริกมฺปิ อตฺตโน วิสยํ คเหตุํ อสมตฺถานิ โหนฺติ, ตสฺมา ‘‘อินฺทฺริยานํ ปริปาโก’’ติปิ ผลูปจาเรเนว วุตฺตาฯ

**๓๙๐**. มรณนิเทฺทเส **ย**นฺติ มรณํ สนฺธาย นปุํสกนิเทฺทโส, ยํ มรณํ จุตีติ วุจฺจติ, จวนตาติ วุจฺจตีติ อยเมตฺถ โยชนาฯ ตตฺถ **จุตี**ติ สภาวนิเทฺทโสฯ **จวนตา**ติ อาการภาวนิเทฺทโสฯ มรณํ ปตฺตสฺส ขนฺธา ภิชฺชนฺติ เจว อนฺตรธายนฺติ จ อทสฺสนํ คจฺฉนฺติ, ตสฺมา ตํ **เภโท อนฺตรธาน**นฺติ วุจฺจติฯ **มจฺจุมรณ**นฺติ มจฺจุมรณํ, น ขณิกมรณํฯ **กาลกิริยา**ติ มรณกาลกิริยาฯ อยํ สพฺพาปิ สมฺมุติกถาวฯ **ขนฺธานํ เภโท**ติ อยํ ปน ปรมตฺถกถาฯ เอกโวการภวาทีสุ เอกจตุปญฺจเภทานํ ขนฺธานํเยว เภโท, น ปุคฺคลสฺส, ตสฺมึ ปน สติ ปุคฺคโล มโตติ โวหารมตฺตํ โหติฯ

**กเฬวรสฺส นิเกฺขโป**ติ อตฺตภาวสฺส นิเกฺขโปฯ มรณํ ปตฺตสฺส หิ นิรตฺถํว กลิงฺครํ อตฺตภาโว ปตติ, ตสฺมา ตํ กเฬวรสฺส นิเกฺขโปติ วุตฺตํฯ ชีวิตินฺทฺริยสฺส อุปเจฺฉโท ปน สพฺพาการโต ปรมตฺถโต มรณํฯ เอตเทว สมฺมุติมรณนฺติ ปิ วุจฺจติฯ ชีวิตินฺทฺริยุปเจฺฉทเมว หิ คเหตฺวา โลกิยา ‘‘ติสฺโส มโต, ผุสฺโส มโต’’ติ วทนฺติฯ

**๓๙๑**. **พฺยสเนนา**ติ ญาติพฺยสนาทีสุ เยน เกนจิ พฺยสเนนฯ **ทุกฺขธเมฺมนา**ติ วธพนฺธาทินา ทุกฺขการเณนฯ **ผุฏฺฐสฺสา**ติ อโชฺฌตฺถฏสฺส อภิภูตสฺสฯ **โสโก**ติ โย ญาติพฺยสนาทีสุ วา วธพนฺธนาทีสุ วา อญฺญตรสฺมึ สติ เตน อภิภูตสฺส อุปฺปชฺชติ โสจนลกฺขโณ โสโกฯ **โสจิตตฺต**นฺติ โสจิตภาโวฯ ยสฺมา ปเนส อพฺภนฺตเร โสเสเนฺต ปริโสเสเนฺต อุปฺปชฺชติ, ตสฺมา **อโนฺตโสโก อโนฺตปริโสโก**ติ วุจฺจติฯ

**๓๙๒**. ‘‘มยฺหํ ธีตา, มยฺหํ ปุโตฺต’’ติ เอวํ อาทิสฺส อาทิสฺส เทวนฺติ ปริเทวนฺติ เอเตนาติ **อาเทโวฯ** ตํ ตํ วณฺณํ ปริกิเตฺตตฺวา เทวนฺติ เอเตนาติ **ปริเทโวฯ** ตโต ปรา เทฺว ตเสฺสว ภาวนิเทฺทสาฯ

**๓๙๓**. **กายิก**นฺติ กายปสาทวตฺถุกํฯ ทุกฺขมนเฏฺฐน **ทุกฺขํฯ อสาต**นฺติ อมธุรํฯ **กายสมฺผสฺสชํ ทุกฺข**นฺติ กายสมฺผสฺสโต ชาตํ ทุกฺขํฯ **อสาตํ เวทยิต**นฺติ อมธุรํ เวทยิตํฯ

**๓๙๔**. **เจตสิก**นฺติ จิตฺตสมฺปยุตฺตํฯ เสสํ ทุเกฺข วุตฺตนยเมวฯ

**๓๙๕**. **อายาโส**ติ สํสีทนวิสีทนาการปฺปโตฺต จิตฺตกิลมโถฯ พลวตรํ อายาโส **อุปายาโส**ฯ ตโต ปรา เทฺว อตฺตตฺตนิยาภาวทีปกา ภาวนิเทฺทสาฯ

**๓๙๘**. **ชาติธมฺมาน**นฺติ ชาติสภาวานํฯ **อิจฺฉา อุปฺปชฺชตี**ติ ตณฺหา อุปฺปชฺชติฯ **อโหวตา**ติ ปตฺถนาฯ **น โข ปเนตํ อิจฺฉายา**ติ เอวํ ชาติยา อนาคมนํ วินา มคฺคภาวนํ น อิจฺฉาย ปตฺตพฺพํฯ **อิทมฺปี**ติ เอตมฺปิ อุปริ เสสานิ อุปาทาย ปิกาโรฯ **ยมฺปิจฺฉ**นฺติ เยนปิ ธมฺเมน อลพฺภเนยฺยวตฺถุํ อิจฺฉโนฺต น ลภติ, ตํ อลพฺภเนยฺย วตฺถุมฺหิ อิจฺฉนํ ทุกฺขํฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ

**๓๙๙**. ขนฺธนิเทฺทเส รูปญฺจ ตํ อุปาทานกฺขโนฺธ จาติ **รูปุปาทานกฺขโนฺธ** เอวํ สพฺพตฺถฯ

## สมุทยสจฺจนิเทฺทสวณฺณนา

**๔๐๐**. **ยายํ ตณฺหา**ติ ยา อยํ ตณฺหาฯ **โปโนพฺภวิกา**ติ ปุนพฺภวกรณํ ปุโนพฺภโว, ปุโนพฺภโว สีลํ อสฺสาติ **โปโนพฺภวิกาฯ** นนฺทีราเคน สห คตาติ **นนฺทีราคสหคตาฯ** นนฺทีราเคน สทฺธิํ อตฺถโต เอกตฺตเมว คตาติ วุตฺตํ โหติฯ **ตตฺรตตฺราภินนฺทินี**ติ ยตฺร ยตฺร อตฺตภาโว, ตตฺร ตตฺร อภินนฺทินีฯ รูปาทีสุ วา อารมฺมเณสุ ตตฺร ตตฺร อภินนฺทินี, รูปาภินนฺทินี สทฺท, คนฺธ, รส, โผฎฺฐพฺพ, ธมฺมาภินนฺทินีติ อโตฺถฯ **เสยฺยถิท**นฺติ นิปาโตฯ ตสฺส สา กตมา เจติ อโตฺถฯ กาเม ตณฺหา **กามตณฺหา,** ปญฺจกามคุณิกราคเสฺสตํ นามํฯ ภเว ตณฺหา **ภวตณฺหา,** ภวปตฺถนาวเสน อุปฺปนฺนสฺส สสฺสตทิฎฺฐิสหคตสฺส รูปารูปภวราคสฺส จ ฌานนิกนฺติยา เจตํ อธิวจนํฯ วิภเว ตณฺหา **วิภวตณฺหา,** อุเจฺฉททิฎฺฐิสหคตราคเสฺสตํ อธิวจนํฯ

อิทานิ ตสฺสา ตณฺหาย วตฺถุํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **สา โข ปเนสา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อุปฺปชฺชตี**ติ ชายติฯ **นิวิสตี**ติ ปุนปฺปุนํ ปวตฺติวเสน ปติฎฺฐหติฯ **ยํ โลเก ปิยรูปํ สาตรูป**นฺติ ยํ โลกสฺมิํ ปิยสภาวเญฺจว มธุรสภาวญฺจฯ **จกฺขุ โลเก**ติอาทีสุ โลกสฺมิญฺหิ จกฺขาทีสุ มมเตฺตน อภินิวิฎฺฐา สตฺตา สมฺปตฺติยํ ปติฎฺฐิตา อตฺตโน จกฺขุํ อาทาสตลาทีสุ นิมิตฺตคฺคหณานุสาเรน วิปฺปสนฺนํ ปญฺจปสาทํ สุวณฺณวิมาเน อุคฺฆาฎิตมณิสีหปญฺชรํ วิย มญฺญนฺติ, โสตํ รชตปนาฬิกํ วิย, ปามงฺคสุตฺตํ วิย จ มญฺญนฺติ, ‘‘ตุงฺคนาสา’’ติ ลทฺธโวหารํ ฆานํ วฎฺฎิตฺวา ฐปิตหริตาลวฎฺฎํ วิย มญฺญนฺติ, ชิวฺหํ รตฺตกมฺพลปฎลํ วิย มุทุสินิทฺธมธุรสทํ มญฺญนฺติ, กายํ สาลลฎฺฐิํ วิย, สุวณฺณโตรณํ วิย จ มญฺญนฺติ, มนํ อเญฺญสํ มเนน อสทิสํ อุฬารํ มญฺญนฺติฯ รูปํ สุวณฺณกณิการปุปฺผาทิวณฺณํ วิย, สทฺทํ มตฺตกรวีก โกกิลมนฺทธมิตมณิวํสนิโคฺฆสํ วิย, อตฺตนา ปฎิลทฺธานิ จตุสมุฎฺฐานิกคนฺธารมฺมณาทีนิ ‘‘กสฺสญฺญสฺส เอวรูปานิ อตฺถี’’ติ มญฺญนฺติฯ เตสํ เอวํ มญฺญมานานํ ตานิ จกฺขาทีนิ ปิยรูปานิ เจว สาตรูปานิ จ โหนฺติฯ อถ เนสํ ตตฺถ อนุปฺปนฺนา เจว ตณฺหา อุปฺปชฺชติ , อุปฺปนฺนา จ ตณฺหา ปุนปฺปุนํ ปวตฺติวเสน นิวิสติฯ ตสฺมา ภควา ‘‘จกฺขุ โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ, เอเตฺถสา ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชตี’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อุปฺปชฺชมานา**ติ ยทา อุปฺปชฺชมานา โหติ, ตทา เอตฺถ อุปฺปชฺชตีติ อโตฺถฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ

## นิโรธสจฺจนิเทฺทสวณฺณนา

**๔๐๑**. **อเสสวิราคนิโรโธ**ติอาทีนิ สพฺพานิ นิพฺพานเววจนาเนวฯ นิพฺพานญฺหิ อาคมฺม ตณฺหา อเสสา วิรชฺชติ นิรุชฺฌติ, ตสฺมา ตํ ‘‘ตสฺสาเยว ตณฺหาย อเสสวิราคนิโรโธ’’ติ วุจฺจติฯ นิพฺพานญฺจ อาคมฺม ตณฺหา จชิยติ ปฏินิสฺสชฺชิยติ วิมุจฺจติ น อลฺลียติ, ตสฺมา นิพฺพานํ ‘‘จาโค ปฏินิสฺสคฺโค มุตฺติ อนาลโย’’ติ วุจฺจติฯ เอกเมว หิ นิพฺพานํ, นามานิ ปนสฺส สพฺพสงฺขตานํ นามปฏิปกฺขวเสน อเนกานิ โหนฺติฯ เสยฺยถิทํ, อเสสวิราโค อเสสนิโรโธ จาโค ปฏินิสฺสคฺโค มุตฺติ อนาลโย ราคกฺขโย โทสกฺขโย โมหกฺขโย ตณฺหกฺขโย อนุปฺปาโท อปฺปวตฺตํ อนิมิตฺตํ อปฺปณิหิตํ อนายูหนํ อปฺปฏิสนฺธิ อนุปปตฺติ อคติ อชาตํ อชรํ อพฺยาธิ อมตํ อโสกํ อปริเทวํ อนุปายาสํ อสํกิลิฏฺฐนฺติฯ

อิทานิ มคฺเคน ฉินฺนาย นิพฺพานํ อาคมฺม อปฺปวตฺติปตฺตายปิ จ ตณฺหาย เยสุ วตฺถูสุ ตสฺสา อุปฺปตฺติ ทสฺสิตา, ตเตฺถว อภาวํ ทเสฺสตุํ **สา โข ปเนสา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ยถา ปุริโส เขเตฺต ชาตํ ติตฺตอลาพุวลฺลิํ ทิสฺวา อคฺคโต ปฏฺฐาย มูลํ ปริเยสิตฺวา ฉินฺเทยฺย, สา อนุปุเพฺพน มิลายิตฺวา อปญฺญตฺติํ คเจฺฉยฺยฯ ตโต ตสฺมิํ เขเตฺต ติตฺตอลาพุ นิรุทฺธา ปหีนาติ วุเจฺจยฺย, เอวเมว เขเตฺต ติตฺตอลาพุ วิย จกฺขาทีสุ ตณฺหาฯ สา อริยมคฺเคน มูลจฺฉินฺนา นิพฺพานํ อาคมฺม อปฺปวตฺติํ คจฺฉติฯ เอวํ คตา ปน เตสุ วตฺถูสุ เขเตฺต ติตฺตอลาพุ วิย น ปญฺญายติฯ

ยถา จ อฏวิโต โจเร อาเนตฺวา นครสฺส ทกฺขิณทฺวาเร ฆาเตยฺยุํ, ตโต อฏวิยํ โจรา มตาติ วา มาริตาติ วา วุเจฺจยฺยุํ, เอวํ อฏวิยํ โจรา วิย จกฺขาทีสุ ตณฺหาฯ สา ทกฺขิณทฺวาเร โจรา วิย นิพฺพานํ อาคมฺม นิรุทฺธตฺตา นิพฺพาเน นิรุทฺธาฯ เอวํ นิรุทฺธา ปเนเตสุ วตฺถูสุ อฏวิยํ โจรา วิย น ปญฺญายติ, เตนสฺสา ตเตฺถว นิโรธํ ทเสฺสโนฺต ‘‘จกฺขุ โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ, เอเตฺถสา ตณฺหา ปหียมานา ปหียติ, เอตฺถ นิรุชฺฌมานา นิรุชฺฌตี’’ติอาทิมาหฯ

### มคฺคสจฺจนิเทฺทสวณฺณนา

**๔๐๒**. **อยเมวา**ติ อญฺญมคฺคปฏิเกฺขปนตฺถํ นิยมนํฯ **อริโย**ติ ตํ ตํ มคฺควเชฺฌหิ กิเลเสหิ อารกตฺตา อริยภาวกรตฺตา จ อริโยฯ **ทุเกฺข ญาณ**นฺติอาทินา จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานํ ทสฺสิตํฯ ตตฺถ ปุริมานิ เทฺว สจฺจานิ วฏฺฏํ, ปจฺฉิมานิ วิวฏฺฏํฯ เตสุ ภิกฺขุโน วเฏฺฏ กมฺมฏฺฐานาภินิเวโส โหติ, วิวเฏฺฏ นตฺถิ อภินิเวโสฯ ปุริมานิ หิ เทฺว สจฺจานิ ‘‘ปญฺจกฺขนฺธา ทุกฺขํ, ตณฺหา สมุทโย’’ติ เอวํ สเงฺขเปน จ ‘‘กตเม ปญฺจกฺขนฺธา, รูปกฺขโนฺธ’’ติอาทินา นเยน วิตฺถาเรน จ อาจริยสฺส สนฺติเก อุคฺคณฺหิตฺวา วาจาย ปุนปฺปุนํ ปริวเตฺตโนฺต โยคาวจโร กมฺมํ กโรติฯ อิตเรสุ ปน ทฺวีสุ สเจฺจสุ นิโรธสจฺจํ อิฏฺฐํ กนฺตํ มนาปํ, มคฺคสจฺจํ อิฏฺฐํ กนฺตํ มนาปนฺติ เอวํ สวเนน กมฺมํ กโรติฯ โส เอวํ กโรโนฺต จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวเธเนว ปฏิวิชฺฌติ เอกาภิสมเยน อภิสเมติฯ ทุกฺขํ ปริญฺญาปฏิเวเธน ปฏิวิชฺฌติ, สมุทยํ ปหานปฏิเวเธน, นิโรธํ สจฺฉิกิริยาปฏิเวเธน, มคฺคํ ภาวนาปฏิเวเธน ปฏิวิชฺฌติฯ ทุกฺขํ ปริญฺญาภิสมเยน…เป.… มคฺคํ ภาวนาภิสมเยน อภิสเมติฯ เอวมสฺส ปุพฺพภาเค ทฺวีสุ สเจฺจสุ อุคฺคหปริปุจฺฉาสวนธารณสมฺมสนปฏิเวโธ โหติ, ทฺวีสุ ปน สวนปฏิเวโธเยวฯ อปรภาเค ตีสุ กิจฺจโต ปฏิเวโธ โหติ, นิโรเธ อารมฺมณปฏิเวโธฯ ปจฺจเวกฺขณา ปน ปตฺตสจฺจสฺส โหติฯ อยญฺจ อาทิกมฺมิโก, ตสฺมา สา อิธ น วุตฺตาฯ

อิมสฺส จ ภิกฺขุโน ปุเพฺพ ปริคฺคหโต ‘‘ทุกฺขํ ปริชานามิ, สมุทยํ ปชหามิ, นิโรธํ สจฺฉิกโรมิ, มคฺคํ ภาเวมี’’ติ อาโภคสมนฺนาหารมนสิการปจฺจเวกฺขณา นตฺถิ, ปริคฺคหโต ปฏฺฐาย โหติฯ อปรภาเค ปน ทุกฺขํ ปริญฺญาตเมว…เป.… มโคฺค ภาวิโตว โหติฯ ตตฺถ เทฺว สจฺจานิ ทุทฺทสตฺตา คมฺภีรานิ, เทฺว คมฺภีรตฺตา ทุทฺทสานิฯ ทุกฺขสจฺจญฺหิ อุปฺปตฺติโต ปากฏํ, ขาณุ

กณฺฏกปหาราทีสุ ‘‘อโห ทุกฺข’’นฺติ วตฺตพฺพตมฺปิ อาปชฺชติฯ สมุทยมฺปิ ขาทิตุกามตาภุญฺชิตุกามตาทิวเสน อุปฺปตฺติโต ปากฏํฯ ลกฺขณปฏิเวธโต ปน อุภยมฺปิ คมฺภีรํฯ อิติ ตานิ ทุทฺทสตฺตา คมฺภีรานิฯ อิตเรสํ ปน ทฺวินฺนํ ทสฺสนตฺถาย ปโยโค ภวคฺคคหณตฺถํ หตฺถปฺปสารณํ วิย อวีจิผุสนตฺถํ ปาทปฺปสารณํ วิย สตธา ภินฺนสฺส วาลสฺส โกฏิยา โกฏิปาทนํ วิย จ โหติฯ อิติ ตานิ คมฺภีรตฺตา ทุทฺทสานิฯ เอวํ ทุทฺทสตฺตา คมฺภีเรสุ คมฺภีรตฺตา จ ทุทฺทเสสุ จตูสุ สเจฺจสุ อุคฺคหาทิวเสน ปุพฺพภาคญาณุปฺปตฺตึ สนฺธาย อิทํ **ทุเกฺข ญาณ**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ปฏิเวธกฺขเณ ปน เอกเมว ตํ ญาณํ โหติฯ

เนกฺขมฺมสงฺกปฺปาทโย กามพฺยาปาทวิหิํสาวิรมณสญฺญานํ นานตฺตา ปุพฺพภาเค นานา, มคฺคกฺขเณ ปน อิเมสุ ตีสุ ฐาเนสุ อุปฺปนฺนสฺส อกุสลสงฺกปฺปสฺส ปทปเจฺฉทโต อนุปฺปตฺติสาธนวเสน มคฺคงฺคํ ปูรยมาโน เอโกว กุสลสงฺกโปฺป อุปฺปชฺชติฯ อยํ **สมฺมาสงฺกโปฺป** นามฯ

มุสาวาทาเวรมณิอาทโยปิ มุสาวาทาทีหิ วิรมณสญฺญานํ นานตฺตา ปุพฺพภาเค นานา, มคฺคกฺขเณ ปน อิเมสุ จตูสุ ฐาเนสุ อุปฺปนฺนาย อกุสลทุสฺสีลฺยเจตนาย ปทปเจฺฉทโต อนุปฺปตฺติสาธนวเสน มคฺคงฺคํ ปูรยมานา เอกาว กุสลเวรมณี อุปฺปชฺชติฯ อยํ **สมฺมาวาจา** นามฯ

ปาณาติปาตาเวรมณิอาทโยปิ ปาณาติปาตาทีหิ วิรมณสญฺญานํ นานตฺตา ปุพฺพภาเค นานา, มคฺคกฺขเณ ปน อิเมสุ ตีสุ ฐาเนสุ อุปฺปนฺนาย อกุสลทุสฺสีลฺยเจตนาย อกิริยโต ปทปเจฺฉทโต อนุปฺปตฺติสาธนวเสน มคฺคงฺคํ ปูรยมานา เอกาว กุสลเวรมณี อุปฺปชฺชติ, อยํ **สมฺมากมฺมโนฺต** นามฯ

**มิจฺฉาอาชีว**นฺติ ขาทนียโภชนียาทีนํ อตฺถาย ปวตฺติตํ กายวจีทุจฺจริตํฯ **ปหายา**ติ วเชฺชตฺวาฯ **สมฺมาอาชีเวนา**ติ พุทฺธปสเตฺถน อาชีเวนฯ **ชีวิตํ กเปฺปตี**ติ ชีวิตปฺปวตฺตึ ปวเตฺตติฯ สมฺมาอาชีโวปิ กุหนาทีหิ วิรมณสญฺญานํ นานตฺตา ปุพฺพภาเค นานา, มคฺคกฺขเณ ปน อิเมสฺเยว สตฺตสุ ฐาเนสุ อุปฺปนฺนาย มิจฺฉาชีวทุสฺสีลฺยเจตนาย ปทปเจฺฉทโต อนุปฺปตฺติสาธนวเสน มคฺคงฺคํ ปูรยมานา เอกาว กุสลเวรมณี อุปฺปชฺชติ, อยํ **สมฺมาอาชีโว** นามฯ

**อนุปฺปนฺนาน**นฺติ เอกสฺมิํ วา ภเว ตถารูเป วา อารมฺมเณ อตฺตโน น อุปฺปนฺนานํฯ ปรสฺส ปน อุปฺปชฺชมาเน ทิสฺวา ‘‘อโห วต เม เอวรูปา ปาปกา อกุสลธมฺมา น อุปฺปเชฺชยฺยุ’’นฺติ เอวํ อนุปฺปนฺนานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ อนุปฺปาทายฯ **ฉนฺทํ ชเนตี**ติ เตสํ อนุปฺปาทกปฏิปตฺติสาธกํ วีริยฉนฺทํ ชเนติฯ **วายมตี**ติ วายามํ กโรติฯ **วีริยํ อารภตี**ติ วีริยํ ปวเตฺตติฯ **จิตฺตํ ปคฺคณฺหาตี**ติ วีริเยน จิตฺตํ ปคฺคหิตํ กโรติฯ **ปทหตี**ติ กามํ ตโจ จ นฺหารุ จ อฎฺฐิ จ อวสิสฺสตูติ ปทหนํ ปวเตฺตติฯ

**อุปฺปนฺนาน**นฺติ สมุทาจารวเสน อตฺตโน อุปฺปนฺนปุพฺพานํฯ อิทานิ ตาทิเส น อุปฺปาเทสฺสามีติ เตสํ ปหานาย ฉนฺทํ ชเนติฯ **อนุปฺปนฺนานํ กุสลาน**นฺติ อปฺปฏิลทฺธานํ ปฐมชฺฌานาทีนํฯ **อุปฺปนฺนาน**นฺติ เตสํเยว ปฏิลทฺธานํฯ **ฐิติยา**ติ ปุนปฺปุนํ อุปฺปตฺติปพนฺธวเสน ฐิตตฺถํฯ **อสโมฺมสายา**ติ อวินาสนตฺถํฯ **ภิโยฺยภาวายา**ติ อุปริภาวายฯ **เวปุลฺลายา**ติ วิปุลภาวายฯ **ภาวนาย ปาริปูริยา**ติ ภาวนาย ปริปูรณตฺถํฯ อยมฺปิ สมฺมาวายาโม อนุปฺปนฺนานํ อกุสลานํ อนุปฺปาทนาทิจิตฺตานํ นานตฺตา ปุพฺพภาเค นานา, มคฺคกฺขเณ ปน อิเมสฺเยว จตูสุ ฐาเนสุ กิจฺจสาธนวเสน มคฺคงฺคํ ปูรยมานํ เอกเมว กุสลวีริยํ อุปฺปชฺชติฯ อยํ **สมฺมาวายาโม** นามฯ

สมฺมาสติปิ กายาทิปริคฺคาหกจิตฺตานํ นานตฺตา ปุพฺพภาเค นานา, มคฺคกฺขเณ ปน จตูสุ ฐาเนสุ กิจฺจสาธนวเสน มคฺคงฺคํ ปูรยมานา เอกาว สติ อุปฺปชฺชติฯ อยํ **สมฺมาสติ** นามฯ

ฌานานิ ปุพฺพภาเคปิ มคฺคกฺขเณปิ นานา, ปุพฺพภาเค สมาปตฺติวเสน นานา, มคฺคกฺขเณ นานามคฺควเสนฯ เอกสฺส หิ ปฐมมโคฺค ปฐมชฺฌานิโก โหติ, ทุติยมคฺคาทโยปิ ปฐมชฺฌานิกา วา ทุติยชฺฌานาทีสุ อญฺญตรฌานิกา วาฯ เอกสฺสปิ ปฐมมโคฺค ทุติยาทีนํ อญฺญตรฌานิโก โหติ, ทุติยาทโยปิ ทุติยาทีนํ อญฺญตรชฺฌานิกา วา ปฐมชฺฌานิกา วาฯ เอวํ จตฺตาโรปิ มคฺคา ฌานวเสน สทิสา วา อสทิสา วา เอกจฺจสทิสา วา โหนฺติฯ อยํ ปนสฺส วิเสโส ปาทกชฺฌานนิยเมน โหติฯ

ปาทกชฺฌานนิยเมน ตาว ปฐมชฺฌานลาภิโน ปฐมชฺฌานา วุฏฺฐาย วิปสฺสนฺตสฺส อุปฺปโนฺน มโคฺค ปฐมชฺฌานิโก โหติฯ มคฺคงฺคโพชฺฌงฺคานิ ปเนตฺถ ปริปุณฺณาเนว โหนฺติฯ ทุติยชฺฌานโต วุฏฺฐาย วิปสฺสนฺตสฺส อุปฺปโนฺน ทุติยชฺฌานิโก โหติฯ มคฺคงฺคานิ ปเนตฺถ สตฺต โหนฺติฯ ตติยชฺฌานโต วุฏฺฐาย วิปสฺสนฺตสฺส อุปฺปโนฺน ตติยชฺฌานิโกฯ มคฺคงฺคานิ ปเนตฺถ สตฺต , โพชฺฌงฺคานิ ฉ โหนฺติฯ เอส นโย จตุตฺถชฺฌานโต วุฏฺฐาย ยาว เนวสญฺญานาสญฺญายตนํฯ

อารุปฺเป จตุกฺกปญฺจกชฺฌานํ อุปฺปชฺชติ, ตญฺจ โลกุตฺตรํ, โน โลกิยนฺติ วุตฺตํ, เอตฺถ กถนฺติ? เอตฺถาปิ ปฐมชฺฌานาทีสุ ยโต วุฏฺฐาย โสตาปตฺติมคฺคํ ปฏิลภิตฺวา อรูปสมาปตฺตึ ภาเวตฺวา โส อารุปฺเป อุปฺปโนฺน, ตํ ฌานิกาวสฺส ตตฺถ ตโย มคฺคา อุปฺปชฺชนฺติฯ เอวํ ปาทกชฺฌานเมว นิยเมติฯ

เกจิ ปน เถรา ''วิปสฺสนาย อารมฺมณภูตา ขนฺธา นิยเมนฺตี''ติ วทนฺติฯ เกจิ ''ปุคฺคลชฺฌาสโย นิยเมตี''ติ วทนฺติฯ เกจิ ''วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนา นิยเมตี''ติ วทนฺติฯ เตสํ วาทวินิจฺฉโย วิสุทฺธิมเคฺค วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนาธิกาเร วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

**อยํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, สมฺมาสมาธี**ติ อยํ ปุพฺพภาเค โลกิโย อปรภาเค โลกุตฺตโร สมฺมาสมาธีติ วุจฺจติฯ

**อิติ อชฺฌตฺตํ วา**ติ เอวํ อตฺตโน วา จตฺตาริ สจฺจานิ ปริคฺคณฺหิตฺวา, ปรสฺส วา, กาเลน วา อตฺตโน, กาเลน วา ปรสฺส จตฺตาริ สจฺจานิ ปริคฺคณฺหิตฺวา ธเมฺมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรติฯ สมุทยวยา ปเนตฺถ จตุนฺนํ สจฺจานํ ยถาสมฺภาวโต อุปฺปตฺตินิวตฺติวเสน เวทิตพฺพาฯ อิโต ปรํ วุตฺตนยเมวฯ เกวลญฺหิ อิธ จตุสจฺจปริคฺคาหิกา สติ ทุกฺขสจฺจนฺติ เอวํ โยชนํ กตฺวา สจฺจปริคฺคาหกสฺส ภิกฺขุโน นิยฺยานมุขํ เวทิตพฺพํ, เสสํ ตาทิสเมวาติฯ

จตุสจฺจปพฺพํ นิฏฺฐิตํฯ

**๔๐๔**. เอตฺตาวตา อานาปานปพฺพํ จตุอิริยาปถปพฺพํ จตุสมฺปชญฺญปพฺพํ ทฺวตฺตึสาการํ จตุธาตุววตฺถานํ นวสิวถิกา เวทนานุปสฺสนา จิตฺตานุปสฺสนา นีวรณปริคฺคโห ขนฺธปริคฺคโห อายตนปริคฺคโห โพชฺฌงฺคปริคฺคโห สจฺจปริคฺคโหติ เอกวีสติ กมฺมฏฺฐานานิฯ เตสุ อานาปานํ ทฺวตฺตึสาการํ นวสิวถิกาติ เอกาทส อปฺปนากมฺมฏฺฐานานิ โหนฺติฯ ทีฆภาณกมหาสีวเตฺถโร ปน ''นวสิวถิกา อาทีนวานุปสฺสนาวเสน วุตฺตา''ติ อาหฯ ตสฺมา ตสฺส มเตน เทฺวเยว อปฺปนากมฺมฏฺฐานานิ, เสสานิ อุปจารกมฺมฏฺฐานานิฯ กึ ปเนเตสุ สเพฺพสุ อภินิเวโส ชายตีติ?

น ชายติฯ อิริยาปถสมฺปชญฺญนีวรณโพชฺฌงฺเคสุ หิ อภินิเวโส น ชายติ, เสเสสุ ชายตีติฯ **มหาสีวตฺเถโร** ปนาห ‘‘เอเตสุปิ อภินิเวโส ชายติฯ อยญฺหิ ‘อตฺถิ นุ โข เม จตฺตาโร อิริยาปถา อุทาหุ นตฺถิ, อตฺถิ นุ โข เม จตุสมฺปชญฺญํ อุทาหุ นตฺถิ, อตฺถิ นุ โข เม ปญฺจนีวรณา อุทาหุ นตฺถิ, อตฺถิ นุ โข เม สตฺตโพชฺฌงฺคา อุทาหุ นตฺถี’ติ เอวํ ปริคฺคณฺหาติฯ ตสฺมา สพฺพตฺถ อภินิเวโส ชายตี’’ติฯ

**โย หิ โกจิ, ภิกฺขเว**ติ โย หิ โกจิ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ วา ภิกฺขุนี วา อุปาสโก วา อุปาสิกา วาฯ **เอวํ ภาเวยฺยา**ติอาทิโต ปฏฺฐาย วุตฺเตน ภาวนานุกฺกเมน ภาเวยฺยฯ **ปาฏิกงฺข**นฺติ ปฏิกงฺขิตพฺพํ อิจฺฉิตพฺพํ อวสฺสํภาวีติ อโตฺถฯ **อญฺญา**ติ อรหตฺตํฯ **สติ วา อุปาทิเสเส**ติ อุปาทานเสเส วา สติ อปริกฺขีเณฯ **อนาคามิตา**ติ อนาคามิภาโวฯ

เอวํ สตฺตนฺนํ วสฺสานํ วเสน สาสนสฺส นิยฺยานิกภาวํ ทเสฺสตฺวา ปุน ตโต อปฺปตเรปิ กาเล ทเสฺสโนฺต **ติฏฺฐนฺตุ, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ สพฺพมฺปิ เจตํ มชฺฌิมสฺส เวเนยฺยปุคฺคลสฺส วเสน วุตฺตํ, ติกฺขปญฺญํ ปน สนฺธาย ‘‘ปาโตว อนุสิโฏฺฐ สายํ วิเสสํ อธิคมิสฺสติ, สายํ อนุสิโฏฺฐ ปาโต วิเสสํ อธิคมิสฺสตี’’ติ วุตฺตํฯ อิติ ภควา ‘‘เอวํ นิยฺยานิกํ, ภิกฺขเว, มม สาสน’’นฺติ ทเสฺสตฺวา เอกวีสติยาปิ ฐาเนสุ อรหตฺตนิกูเฏน เทสิตํ เทสนํ นิยฺยาเตโนฺต ‘‘เอกายโน อยํ, ภิกฺขเว, มโคฺค…เป.… อิติ ยํ ตํ วุตฺตํ, อิทเมตํ ปฏิจฺจ วุตฺต’’นฺติ อาหฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ เทสนาปริโยสาเน ปน ตึส ภิกฺขุสหสฺสานิ อรหเตฺต ปติฏฺฐหึสูติฯ

อิติ สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถายํ

มหาสติปฏฺฐานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

# ๑๐. ปายาสิราชญฺญสุตฺตวณฺณนา

**๔๐๖**. **เอวํ เม สุต**นฺติ ปายาสิราชญฺญสุตฺตํฯ ตตฺรายมปุพฺพปทวณฺณนา – **อายสฺมา**ติ ปิยวจนเมตํฯ **กุมารกสฺสโป**ติ ตสฺส นามํฯ กุมารกาเล ปพฺพชิตตฺตา ปน ภควตา ''กสฺสปํ ปกฺโกสถ, อิทํ ผลํ วา ขาทนียํ วา กสฺสปสฺส เทถา''ติ วุตฺเต ''กตรกสฺสปสฺสา''ติฯ ''กุมารกสฺสปสฺสา''ติ เอวํ คหิตนามตฺตา ตโต ปฏฺฐาย วุฑฺฒกาเลปิ ''กุมารกสฺสโป'' เตฺวว วุจฺจติฯ อปิจ รโญฺญ โปสาวนิกปุตฺตตฺตาปิ ตํ กุมารกสฺสโปติ สญฺชานิํสุฯ

อยํ ปนสฺส ปุพฺพโยคโต ปฏฺฐาย อาวิภาวกถา – เถโร กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล เสฏฺฐิปุโตฺต อโหสิฯ อเถกทิวสํ ภควนฺตํ จิตฺรกถิํ เอกํ อตฺตโน สาวกํ เอตทเคฺค ฐเปนฺตํ ทิสฺวา ภควโต สตฺตาหํ ทานํ ทตฺวา ''อหมฺปิ ภควา อนาคเต เอกสฺส พุทฺธสฺส อยํ เถโร วิย จิตฺรกถี สาวโก ภวามี''ติ ปตฺถนํ กตฺวา ปุญฺญานิ กโรโนฺต กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน ปพฺพชิตฺวา วิเสสํ นิพฺพเตฺตตุํ นาสกฺขิฯ ตทา กิร ปรินิพฺพุตสฺส ภควโต สาสเน โอสกฺกเนฺต ปญฺจ ภิกฺขู นิเสฺสณิํ พนฺธิตฺวา ปพฺพตํ อารุยฺห สมณธมฺมํ อกํสุฯ สงฺฆเตฺถโร ตติยทิวเส อรหตฺตํ ปโตฺต, อนุเถโร จตุตฺถทิวเส อนาคามี อโหสิ, อิตเร ตโย วิเสสํ นิพฺพเตฺตตุํ อสโกฺกนฺตา เทวโลเก นิพฺพตฺตาฯ

เตสํ เอกํ พุทฺธนฺตรํ เทเวสุ จ มนุเสฺสสุ จ สมฺปตฺติํ อนุภวนฺตานํ เอโก ตกฺกสิลายํ ราชกุเล นิพฺพตฺติตฺวา ปกฺกุสาติ นาม ราชา หุตฺวา ภควนฺตํ อุทฺทิสฺส ปพฺพชิตฺวา ราชคหํ อุทฺทิสฺส อาคจฺฉโนฺต กุมฺภการสาลายํ ภควโต ธมฺมเทสนํ สุตฺวา อนาคามิผลํ ปโตฺตฯ เอโก เอกสฺมิํ สมุทฺทปฏฺฏเน กุลฆเร นิพฺพตฺติตฺวา นาวํ อารุยฺห ภินฺนนาโว ทารุจีรานิ นิวาเสตฺวา ลาภสมฺปตฺติํ ปโตฺต ''อหํ อรหา''ติ จิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา ''น ตฺวํ อรหา, คจฺฉ, สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉา''ติ อตฺถกามาย เทวตาย โจทิโต ตถา กตฺวา อรหตฺตผลํ ปโตฺตฯ

เอโก ราชคเห เอกิสฺสา กุลทาริกาย กุจฺฉิมฺหิ อุปฺปโนฺนฯ สา จ ปฐมํ มาตาปิตโร ยาจิตฺวา ปพฺพชฺชํ อลภมานา กุลฆรํ คนฺตฺวา คพฺภํ คณฺหิ ฯ คพฺภสณฺฐิตมฺปิ อชานนฺติ สามิกํ อาราเธตฺวา เตน อนุญฺญาตา ภิกฺขุนีสุ ปพฺพชิตา, ตสฺสา คพฺภนิมิตฺตํ ทิสฺวา ภิกฺขุนิโย เทวทตฺตํ ปุจฺฉิํสุฯ โส ''อสฺสมณี''ติ อาหฯ ทสพลํ ปุจฺฉิํสุฯ สตฺถา อุปาลิเตฺถรํ สมฺปฏิจฺฉาเปสิฯ เถโร สาวตฺถินครวาสีนิ กุลานิ วิสาขญฺจ อุปาสิกํ ปโกฺกสาเปตฺวา โสเธโนฺต ''ปุเร ลทฺธ คโพฺภ, ปพฺพชฺชา อโรคา''ติ อาหฯ สตฺถา ''สุวินิจฺฉิตํ อธิกรณ''นฺติ เถรสฺส สาธุการมทาสิฯ สา ภิกฺขุนี สุวณฺณพิมฺพสทิสํ ปุตฺตํ วิชายิฯ ตํ คเหตฺวา ราชา ปเสนทิ โกสโล โปสาเปสิฯ ''กสฺสโป''ติ จสฺส นามํ กตฺวา อปรภาเค อลงฺกริตฺวา สตฺถุ สนฺติกํ เนตฺวา ปพฺพาเชสิฯ อิติ นํ รโญฺญ โปสาวนิกปุตฺตตฺตาปิ ''กุมารกสฺสโป''ติ สญฺชานิํสูติฯ ตํ เอกทิวสํ อนฺธวเน สมณธมฺมํ กโรนฺตํ อตฺถกามา เทวตา ปเญฺห อุคฺคหาเปตฺวา ''อิเม ปเญฺห ภควนฺตํ ปุจฺฉา''ติ อาหฯ เถโร ปเญฺห ปุจฺฉิตฺวา ปญฺหวิสฺสชฺชนาวสาเน อรหตฺตํ ปาปุณิฯ ภควาปิ ตํ จิตฺรกถิกานํ ภิกฺขูนํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิฯ

**เสตพฺยา**ติ ตสฺส นครสฺส นามํฯ **อุตฺตเรน เสตพฺย**นฺติ เสตพฺยโต อุตฺตรทิสายฯ **ราชโญฺญ**ติ อนภิสิตฺตกราชาฯ **ทิฏฺฐิคต**นฺติ ทิฏฺฐิเยวฯ ยถา คูถคตํ มุตฺตคตนฺติ วุเตฺต น คูถาทิโต อญฺญํ อตฺถิ, เอวํ ทิฏฺฐิเยว ทิฏฺฐิคตํฯ **อิติปิ นตฺถี**ติ ตํ ตํ การณํ อปทิสิตฺวา เอวมฺปิ นตฺถีติ วทติฯ **ปุรา...เป.... สญฺญาเปตี**ติ ยาว น สญฺญาเปติฯ

## จนฺทิมสูริยอุปมาวณฺณนา

**๔๑๑. อิเม โภ, กสฺสป, จนฺทิมสูริยา**ติ โส กิร เถเรน ปุจฺฉิโต จินฺเตสิ ‘‘อยํ สมโณ ปฐมํ จนฺทิมสูริเย อุปมํ อาหริ, จนฺทิมสูริยสทิโส ภวิสฺสติ ปญฺญาย, อนภิภวนีโย อเญฺญน, สเจ ปนาหํ ‘จนฺทิมสูริยา อิมสฺมึ โลเก’ติ ภณิสฺสามิ, ‘กึ นิสฺสิตา เอเต, กิตฺตกปมาณา, กิตฺตกํ อุจฺจา’ติอาทีหิ ปลิเวเฐสฺสติฯ อหํ โข ปเนตํ นิเพฺพเฐตุํ น สกฺขิสฺสามิ, ‘ปรสฺมึ โลเก’ อิเจฺจวสฺส กเถสฺสามี’’ติฯ ตสฺมา เอวมาหฯ

ภควา ปน ตโต ปุเพฺพ น จิรเสฺสว **สุธาโภชนียชาตกํ** กเถสิฯ ตตฺถ ‘‘จเนฺท จโนฺท เทวปุโตฺต, สูริเย สูริโย เทวปุโตฺต’’ติ อาคตํฯ ภควตา จ กถิตํ ชาตกํ วา สุตฺตนฺตํ วา สกลชมฺพุทีเป ปตฺถฎํ โหติ, เตน โส ‘‘เอตฺถ นิวาสิโน เทวปุตฺตา นตฺถี’’ติ น สกฺกา วตฺตุนฺติ จินฺตตฺวา **เทวา เต น มนุสฺสา**ติ อาหฯ

**๔๑๒. อตฺถิ ปน, ราชญฺญ, ปริยาโย**ติ อตฺถิ ปน การณนฺติ ปุจฺฉติฯ **อาพาธิกา**ติ วิสภาคเวทนาสงฺขาเตน อาพาเธน สมนฺนาคตาฯ **ทุกฺขิตา**ติ ทุกฺขปฺปตฺตาฯ **พาฬฺหคิลานา**ติ อธิมตฺตคิลานาฯ **สทฺธายิกา**ติ อหํ ตุเมฺห สทฺทหามิ, ตุเมฺห มยฺหํ สทฺธายิกา สทฺธายิตพฺพวจนาติ อโตฺถฯ **ปจฺจยิกา**ติ อหํ ตุเมฺห ปตฺติยามิ, ตุเมฺห มยฺหํ ปจฺจยิกา ปตฺติยายิตพฺพาติ อโตฺถฯ

## โจราทิอุปมาวณฺณนา

**๔๑๓. อุทฺทิสิตฺวา**ติ เตสํ อตฺตานญฺจ ปฏิสามิตภณฺฑกญฺจ ทเสฺสตฺวา, สมฺปฏิจฺฉาเปตฺวาติ อโตฺถฯ **วิปฺปลปนฺตสฺสา**ติ ‘‘ปุโตฺต เม, ธีตา เม, ธนํ เม’’ติ วิวิธํ ปลปนฺตสฺสฯ **นิรยปาเลสู**ติ นิรเย กมฺมการณิกสเตฺตสุฯ เย ปน ‘‘กมฺมเมว กมฺมการณํ กโรติ, นตฺถิ นิรยปาลา’’ติ วทนฺติฯ เต ‘‘ตเมนํ, ภิกฺขเว, นิรยปาลา’’ติ เทวทูตสุตฺตํ ปฏิพาหนฺติฯ มนุสฺสโลเก ราชกุเลสุ การณิกมนุสฺสา วิย หิ นิรเย นิรยปาลา โหนฺติฯ

**๔๑๕. เวฬุเปสิกาหี**ติ เวฬุวิลีเวหิฯ **สุนิมฺมชฺชิตา**ติ ยถา สุฎฺฐุ นิมฺมชฺชิตํ โหติ, เอวํ นิมฺมชฺชิต, อปเนถาติ อโตฺถฯ

**อสุจี**ติ อมนาโปฯ **อสุจิสงฺขาโต**ติ อสุจิโกฏฺฐาสภูโต อสุจีติ ญาโต วาฯ **ทุคฺคโนฺธ**ติ กุณปคโนฺธฯ **เชคุจฺโฉ**ติ ชิคุจฺฉิตพฺพยุโตฺตฯ **ปฏิกูโล**ติ ทสฺสเนเนว ปฏิฆาวโหฯ **อุพฺพาธตี**ติ ทิวสสฺส ทฺวิกฺขตฺตุํ นฺหตฺวา ติกฺขตฺตุํ วตฺถานิ ปริวเตฺตตฺวา อลงฺกตปฏิมณฺฑิตานํ จกฺกวตฺติอาทีนมฺปิ มนุสฺสานํ คโนฺธ โยชนสเต ฐิตานํ เทวตานํ กเณฺฐ อาสตฺตกุณปํ วิย พาธติฯ

**๔๑๖**. ปุน ปาณาติปาตาทิปญฺจสีลานิ สมาทายวเตฺตนฺตานํ วเสน วทติฯ **ตาวตึสานนฺ**ติ อิทญฺจ ทูเร นิพฺพตฺตา ตาว มา อาคจฺฉนฺตุ, อิเม กสฺมา น เอนฺตีติ วทติฯ

**๔๑๘. ชจฺจนฺธูปโม มเญฺญ ปฏิภาสี**ติ ชจฺจโนฺธ วิย อุปฏฺฐาสิฯ **อรญฺญวนปตฺถานี**ติ อรญฺญกงฺคยุตฺตตาย อรญฺญานิ, มหาวนสณฺฑตาย วนปตฺถานิฯ **ปนฺตานี**ติ ทูรานิฯ

**๔๑๙. กลฺยาณธเมฺม**ติ เตเนว สีเลน สุนฺทรธเมฺมฯ **ทุกฺขปฏิกูเล**ติ ทุกฺขํ อปเตฺถเนฺตฯ **เสโยฺย ภวิสฺสตี**ติ ปรโลเก สุคติสุขํ ภวิสฺสตีติ อธิปฺปาโยฯ

**๔๒๐**. **อุปวิชญฺญา**ติ อุปคตวิชายนกาลา, ปริปกฺกคพฺภา น จิรเสฺสว วิชายิสฺสตีติ อ โตฺถฯ **โอปโภคฺคา ภวิสฺสตี**ติ ปาทปริจาริกา ภวิสฺสติฯ **อนยพฺยสน**นฺติ มหาทุกฺขํฯ อโยติ สุขํ, น อโย อนโย, ทุกฺขํฯ ตเทตํ สพฺพโส สุขํ พฺยสติ วิกฺขิปตีติ พฺยสนํฯ อิติ อนโยว พฺยสนํ **อนยพฺยสนํ,** มหาทุกฺขนฺติ อโตฺถฯ **อโยนิโส**ติ อนุปาเยนฯ **อปกฺกํ น ปริปาเจนฺตี**ติ อปริ ณตํ อขีณํ อายุํ อนฺตราว น อุปจฺฉินฺทนฺติฯ **ปริปากํ อาคเมนฺตี**ติ อายุปริปากกาลํ อาคเมนฺ ติฯ ธมฺมเสนาปตินาเปตํ วุตฺตํ –

> ‘‘นาภินนฺทามิ มรณํ, นาภินนฺทามิ ชีวิตํ;
> กาลญฺจ ปฏิกงฺขามิ, นิพฺพิสํ ภตโก ยถาติฯ (เถรคา. ๑๐๐๑)

**๔๒๑**. **อุพฺภินฺทิตฺวา**ติ มตฺติกาเลปํ ภินฺทิตฺวาฯ

**๔๒๒**. **รามเณยฺยก**นฺติ รมณียภาวํฯ **เวลาสิกา**ติ ขิฑฺฑาปราธิกาฯ **โกมาริกา**ติ ตรุณ ทาริกาฯ **ตุยฺหํ ชีว**นฺติ สุปินทสฺสนกาเล นิกฺขมนฺตํ วา ปวิสนฺตํ วา ชีวํ อปิ นุ ปสฺสนฺติฯ อิธ จิตฺ ตาจารํ ‘‘ชีว’’นฺติ คเหตฺวา อาหฯ โส หิ ตตฺถ ชีวสญฺญีติฯ

**๔๒๓**. **ชิยายา**ติ ธนุชิยาย, คีวํ เวเฐตฺวาติ อโตฺถฯ **ปตฺถินฺนตโร**ติ ถทฺธตโรฯ อิมินา กึ ทเสฺสติ? ตุเมฺห ชีวกาเล สตฺตสฺส ปญฺจกฺขนฺธาติ วทนฺติ, จวนกาเล ปน รูปกฺขนฺธมตฺตเมว อว สิสฺสติ, ตโย ขนฺธา อปฺปวตฺตา โหนฺติ, วิญฺญาณกฺขโนฺธ คจฺฉติฯ อวสิเฏฺฐน รูปกฺขเนฺธน ลหุ ตเรน ภวิตพฺพํ, ครุกตโร จ โหติฯ ตสฺมา นตฺถิ โกจิ กุหึ คนฺตาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติฯ

**๔๒๔**. **นิพฺพุต**นฺติ วูปสนฺตเตชํฯ

**๔๒๕**. **อนุปหจฺจา**ติ อวินาเสตฺวาฯ **อามโต โหตี**ติ อทฺธมโต มริตุํ อารโทฺธ โหติฯ **โอ ธุนาถา**ติ โอรโต กโรถฯ **สนฺธุนาถา**ติ ปรโต กโรถฯ **นิทฺธุนาถา**ติ อปราปรํ กโรถฯ **ตญฺจา ยตนํ น ปฏิสํเวเทตี**ติ เตน จกฺขุนา ตํ รูปายตนํ น วิภาเวติฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ

**๔๒๖**. **สงฺขธโม**ติ สงฺขธมโกฯ **อุปลาเปตฺวา**ติ ธมิตฺวาฯ

**๔๒๘**. **อคฺคิโก**ติ อคฺคิปริจารโกฯ **อาปาเทยฺย**นฺติ นิปฺผาเทยฺยํ, อายุํ วา ปา ปุณาเปยฺยํฯ **โปเสยฺย**นฺติ โภชนาทีหิ ภเรยฺยํฯ **วเฑฺฒยฺย**นฺติ วฑฺฒึ คเมยฺยํฯ **อรณีสหิต**นฺติ อรณียุคฬํฯ

**๔๒๙**. **ติโรราชาโนปี**ติ ติโรรเฎฺฐ อญฺญสฺมิมฺปิ ชนปเท ราชาโน ชานนฺติฯ **อพฺย โตฺต**ติ อวิสโท อเฉโกฯ **โกเปนฺปี**ติ เย มํ เอวํ วกฺขนฺติ, เตสุ อุปฺปชฺชนเกน โกเปนปิ เอตํ ทิฏฺฐิคตํ หริสฺสามิ ปริหริสฺสามีติ คเหตฺวา วิจริสฺสามิฯ **มเกฺขนา**ติ ตยา วุตฺตยุตฺตการณ มกฺขลกฺขเณน มเกฺขนาปิฯ **ปลาเสนา**ติ ตยา สทฺธึ ยุคคฺคาหลกฺขเณน ปลาเสนาปิฯ

**๔๓๐**. **หริตกปณฺณ**นฺติ ยํ กิญฺจิ หริตกํ, อนฺตมโส อลฺลติณปณฺณมฺปิ น โหตีติ อโตฺถฯ **สนฺนทฺธกลาป**นฺติ สนฺนทฺธธนุกลาปํฯ **อาสิโตฺตทกานิ วฏุมานี**ติ ปริปุณฺณสลิลา มคฺคา จ กนฺทรา จฯ **โยคฺคานี**ติ พลิพเทฺทฯ

พหุนิกฺขนฺตโรติ **พหุนิกฺขโนฺต** จิรนิกฺขโนฺตติ อโตฺถฯ **ยถาภเตน ภเณฺฑนา**ติ ยํ โว ติณกโฏฺฐทกภณฺฑกํ อาโรปิตํ, เตน ยถาภเตน ยถาโรปิเตน, ยถาคหิเตนาติ อโตฺถฯ

**อปฺปสารานี**ติ อปฺปคฺฆานิฯ **ปณิยานี**ติ ภณฺฑานิฯ

**คูถภาริกาทิอุปมาวณฺณนา**

**๔๓๒. มม จ สูกรภตฺตน**ฺติ มม จ สูกรานํ อิทํ ภตฺตํฯ **อุคฺฆรนฺตน**ฺติ อุปริ ฆรนฺตํฯ **ปคฺฆรนฺตน**ฺติ เหฏฺฐา ปริสฺสวนฺตํฯ **ตุเมฺห เขฺวตฺถ ภเณ**ติ ตุเมฺห โข เอตฺถ ภเณฯ อยเมว วา ปาโฐฯ **ตถา หิ ปน เม สูกรภตฺตน**ฺติ ตถา หิ ปน เม อยํ คูโถ สูกรานํ ภตฺตํฯ

**๔๓๔. อาคตาคตํ กลึ คิลตี**ติ อาคตาคตํ ปราชยคุฬํ คิลติฯ **ปโชฺชหิสฺสามี**ติ ปโชฺชหนํ กริสฺสามิ, พลิกมฺมํ กริสฺสามีติ อโตฺถฯ **อเกฺขหิ ทิพฺพิสฺสามา**ติ คุเฬหิ กีฬิสฺสามฯ **ลิตฺตํ ปรเมน เตชสา**ติ ปรมเตเชน วิเสน ลิตฺตํฯ

**๔๓๖. คามปฏฺฏน**ฺติ วุฏฺฐิตคามปเทโส วุจฺจติฯ ‘‘คามปท’’นฺติปิ ปาโฐ, อยเมวโตฺถฯ **สาณภาร**นฺติ สาณวากภารํฯ **สุสนฺนโทฺธ**ติ สุพโทฺธฯ **ตฺวํ ปชานาหี**ติ ตฺวํ ชานฯ สเจ คณฺหิตุกาโมสิ, คณฺหาหีติ วุตฺตํ โหติฯ

**โขม**นฺติ โขมวากํฯ **อย**นฺติ กาฬโลหํฯ **โลห**นฺติ ตมฺพโลหํฯ **สชฺฌ**นฺติ รชตํฯ **สุวณฺณ**นฺติ สุวณฺณมาสกํฯ **อภินนฺทึสู**ติ ตุสฺสึสุฯ

**๔๓๗. อตฺตมโน**ติ สกมโน ตุฏฺฐจิโตฺตฯ **อภิรโทฺธ**ติ อภิปฺปสโนฺนฯ **ปญฺหาปฏิภานานี**ติ ปญฺหุปฏฺฐานานิฯ **ปจฺจนีกํ กตฺตพฺพน**ฺติ ปจฺจนีกํ ปฏิวิรุทฺธํ วิย กตฺตพฺพํ อมญฺญิสฺสํ, ปฏิโลมคาหํ คเหตฺวา อฏฺฐาสินฺติ อโตฺถฯ

**๔๓๘. สงฺฆาตํ อาปชฺชนฺตี**ติ สงฺฆาตํ วินาสํ มรณํ อาปชฺชนฺติฯ **น มหปฺผโล**ติ วิปากผเลน น มหปฺผโล โหติฯ **น มหานิสํโส**ติ คุณานิสํเสน มหานิสํโส น โหติฯ **น มหาชุติโก**ติ อานุภาวชุติยา มหาชุติโก น โหติฯ **น มหาวิปฺผาโร**ติ วิปากวิปฺผารตาย มหาวิปฺผาโร น โหติฯ **พีชนงฺคล**นฺติ พีชญฺจ นงฺคลญฺจฯ **ทุเกฺขเตฺต**ติ ทุฏฺฐุเขเตฺต นิสฺสารเขเตฺตฯ **ทุพฺภูเม**ติ วิสมภูมิภาเคฯ **ปติฏฺฐาเปยฺยา**ติ ฐเปยฺยฯ **ขณฺฑานี**ติ ฉินฺนภินฺนานิฯ **ปูตีนี**ติ นิสฺสารานิฯ **วาตาตปหตานี**ติ วาเตน จ อาตเปน จ หตานิ ปริยาทินฺนเตชานิฯ **อสาราทานี**ติ ตณฺฑุลสาราทานรหิตานิ ปลาลานิฯ **อสุขสยิตานี**ติ ยานิ สุกฺขาเปตฺวา โกเฏฺฐ อากิริตฺวา ฐปิตานิ, ตานิ สุขสยิตานิ นามฯ เอตานิ ปน น ตาทิสานิฯ **อนุปฺปเวเจฺฉยฺยา**ติ อนุปเวเสยฺย, น สมฺมา วเสฺสยฺย, อนฺวทฺธมาสํ อนุทสาหํ อนุปญฺจาหํ น วเสฺสยฺยาติ อโตฺถฯ **อปิ นุ ตานี**ติ อปิ นุ เอวํ เขตฺตพีชวุฏฺฐิโทเส สติ ตานิ พีชานิ องฺกุรมูลปตฺตาทีหิ อุทฺธํ วุทฺธึ เหฏฺฐา วิรูฬฺหึ สมนฺตโต จ เวปุลฺลํ อาปเชฺชยฺยุนฺติ ฯ **เอวรูโป โข ราชญฺญ ยโญฺญ**ติ เอวรูปํ ราชญฺญ ทานํ ปรูปฆาเตน อุปฺปาทิตปจฺจยโตปิ ทายกโตปิ ปริคฺคาหกโตปิ อวิสุทฺธตฺตา น มหปฺผลํ โหติฯ

**เอวรูโป โข ราชญฺญ ยโญฺญ**ติ เอวรูปํ ราชญฺญทานํ อปรูปฆาเตน อุปฺปนฺนปจฺจยโตปิ อปรูปฆาติตาย สีลวนฺตทายกโตปิ สมฺมาทิฏฺฐิอาทิคุณสมฺปนฺนปฏิคฺคาหกโตปิ มหปฺผลํ โหติฯ สเจ ปน คุณาติเรกํ นิโรธา วุฏฺฐิตํ ปฏิคฺคาหกํ ลภติ, เจตนา จ วิปุลา โหติ, ทิเฏฺฐว ธเมฺม วิปากํ เทตีติฯ

**๔๓๙**. อิมํ ปน เถรสฺส ธมฺมกถํ สุตฺวา ปายาสิราชโญฺญ เถรํ นิมเนฺตตฺวา สตฺตาหํ เถรสฺส มหาทานํ ทตฺวา ตโต ปฏฺฐาย มหาชนสฺส ทานํ ปฏฺฐเปสิฯ ตํ สนฺธาย **อถ โข ปายาสิ ราชโญฺญ**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **กณาชก**นฺติ สกุณฺฑกํ อุตฺตณฺฑุลภตฺตํฯ **พิลงฺคทุติย**นฺติ กญฺชิกทุ

ติยํฯ **โธรกานิ จ วตฺถานี**ติ ถูลานิ จ วตฺถานิฯ **คุฬวาลกานี**ติ คุฬทสานิ, ปุญฺชปุญฺชวเสน ฐิตมหนฺตทสานีติ อโตฺถฯ **เอวํ อนุทฺทิสตี**ติ เอวํ อุปทิสติฯ **ปาทาปี**ติ ปาเทนปิฯ

**๔๔๐**. **อสกฺกจฺจ**นฺติ สทฺธาวิรหิตํ อสฺสทฺธทานํฯ **อสหตฺถา**ติ น สหเตฺถนฯ **อจิตฺตีกต**นฺติ จิตฺตีการวิรหิตํ, น จิตฺตีการมฺปิ ปจฺจุปฏฺฐาเปตฺวา น ปณีตจิตฺตํ กตฺวา อทาสิฯ **อปวิทฺธ**นฺติ ฉฑฺฑิตํ วิปฺปติตํฯ **สุญฺญํ เสรีสก**นฺติ เสรีสกํ นาม เอกํ ตุจฺฉํ รชตวิมานํ อุปคโตฯ ตสฺส กิร ทฺวาเร มหาสิรีสรุโกฺข, เตน ตํ ‘‘เสรีสก’’นฺติ วุจฺจติฯ

**๔๔๑**. **อายสฺมา ควํปตี**ติ เถโร กิร ปุเพฺพ มนุสฺสกาเล โคปาลทารกานํ เชฏฺฐโก หุตฺวา มหโต สิรีสสฺส มูลํ โสเธตฺวา วาลิกํ โอกิริตฺวา เอกํ ปิณฺฑปาติกเตฺถรํ รุกฺขมูเล นิสีทาเปตฺวา อตฺตนา ลทฺธํ อาหารํ ทตฺวา ตโต จุโต ตสฺสานุภาเวน ตสฺมิํ รชตวิมาเน นิพฺพตฺติฯ สิรีสรุโกฺข วิมานทฺวาเร อฏฺฐาสิฯ โส ปญฺญาสาย วเสฺสหิ ผลติ, ตโต ปญฺญาส วสฺสานิ คตานีติ เทวปุโตฺต สํเวคํ อาปชฺชติฯ โส อปเรน สมเยน อมฺหากํ ภควโต กาเล มนุเสฺสสุ นิพฺพตฺติตฺวา สตฺถุ ธมฺมกถํ สุตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺตฯ ปุพฺพาจิณฺณวเสน ปน ทิวาวิหารตฺถาย ตเทว วิมานํ อภิณฺหํ คจฺฉติ, ตํ กิรสฺส อุตุสุขํ โหติฯ ตํ สนฺธาย ‘‘เตน โข ปน สมเยน อายสฺมา ควํปตี’’ติอาทิ วุตฺตํฯ

**โส สกฺกจฺจํ ทานํ ทตฺวา**ติ โส ปรสฺส สนฺตกมฺปิ ทานํ สกฺกจฺจํ ทตฺวาฯ **เอวมาโรเจสี**ติ ‘‘สกฺกจฺจํ ทานํ เทถ’’ติอาทินา นเยน อาโรเจสิฯ ตญฺจ ปน เถรสฺส อาโรจนํ สุตฺวา มหาชโน สกฺกจฺจํ ทานํ ทตฺวา เทวโลเก นิพฺพโตฺตฯ ปายาสิสฺส ปน ราชญฺญสฺส ปริจารกา สกฺกจฺจํ ทานํ ทตฺวาปิ นิกนฺติวเสน คนฺตฺวา ตเสฺสว สนฺติเก นิพฺพตฺตาฯ ตํ กิร ทิสาจาริกวิมานํ วฏฺฏนิอฏวิยํ อโหสิฯ ปายาสิเทวปุโตฺต จ เอกทิวสํ วาณิชกานํ ทเสฺสตฺวา อตฺตโน กตกมฺมํ กเถสีติฯ

อิติ สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถายํ

ปายาสิราชญฺญสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิตา จ มหาวคฺคสฺสตฺถวณฺณนาฯ

มหาวคฺคฏฺฐกถา นิฏฺฐิตาฯ